

Nordiske studiar i leksikografi

Rapport frå Konferanse om leksikografi i Norden
Volda 20.-24. mai 2003

Redigert av
Ruth Vatvedt Fjeld og
Dagfinn Worren

Skrifter utgjevne av Nordisk foreining for leksikografi
Skrift nr. 8

DANSK SPROGNÆVN

2012/11

Innhald

Akselberg, Gunnstein: <i>Frå kvalitetsreform til studiereform og utdanningsreform</i>	1
Andersen, Øivin: <i>Noen sentrale egenskaper ved deverbale nominaliseringer i norsk bokmål</i>	16
Bakken, Kristin: <i>Norsk Ordbok 2014 – rammer og utfordringar</i>	29
Bergenholtz, Henning: <i>Deskriptive, præsriptive og proskriptive angivelser om substantivers pluralis</i>	36
Bjørneset, Tove og Svavarsdóttir, Ásta: <i>Nord-Lexin</i>	52
Braasch, Anna: <i>Vi tager nogle kollokationer i øjesyn</i>	67
Brunstad, Endre: <i>Pingle. Om eit nyord i norsk</i>	78
Duvå, Grete og Anne Lise Laursen: <i>Fordeling af informationer og selektion af henvisninger i en fagsproglig internetordbog</i>	92
Eriksson, Ann-Kristin: <i>Färgen grå och grå som efterled i sammansättningar i SAOB</i>	106
Farø, Ken: <i>Fiktionnymer i bilingval leksikografi</i>	120
Gellerstam, Martin: <i>Ord som går i pension. Om arbetet att rensa bort gamla ord i SAOL</i>	133
Grepstad, Ottar: <i>Å syne fram eit språk</i>	140
Grönros, Eija-Riitta: <i>Nedsättande uttryck i ordböcker</i>	149
Grønvik, Oddrun: <i>Redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok 2014. I skjeringspunktet mellom mennekeleg skjønn og automatisering</i>	156
Guttu, Tor: <i>Videreføringen av Norsk Riksmålsordbok – om redigeringsarbeidet</i>	166
Lunde, Knut: <i>Appendiks om digitaliseringen av Norsk Riksmålsordbok</i>	175
Hansen, Zakaris Svabo og Hans Joensen: <i>Ny udgave af Føroysk-donsk orðabók</i>	177

Holm, Lars: <i>Polysemi i Swedbergs Svensk Ordbok</i>	186
Jacobsen, Birgitte: <i>Kalker er ikke bare kalker.</i> <i>Et forsøg på at vurdere oversættelseslån</i>	204
Jarvad, Pia: <i>Hvor skal vi hen, du? Om bevingede ord</i>	214
Jenstad, Tor Erik: <i>Norsk Ordbok som dialektordbok</i>	221
Jónsson, Jón Hilmar: <i>Orðaheimur – en fraseologisk begrepsordbok</i>	228
Kvaran, Guðrún: <i>En islandsk ensproget ordbog</i>	237
Lenstrup, Rita: <i>False friends som pop-up-funktion</i>	244
Lorentzen, Henrik og Lars Trap-Jensen: <i>Grammatiske oplysninger</i> <i>i Den Danske Ordbog</i>	252
Lundbladh, Carl-Erik: <i>Historisk ordbok med speciell nutidsanknytning</i>	267
Malmgren, Sven-Göran: <i>Författaren Carl Jonas Love Almqvists</i> <i>Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick (1842–44)</i> <i>och dess återutgivning</i>	279
Martola, Nina: <i>Användarkommentarer till en tvåspråkig ordbok</i>	287
Nuutinen, Liisa: <i>Egennamn i ordboksdefinitioner: hur stor</i> <i>allmänbildning förutsätts av användaren</i>	293
Pedersen, Bolette Sandford: <i>Datamatisk leksikografi i Norden</i> <i>– status og visioner</i>	302
Ridings, Daniel: <i>Nynorskkorpuset vid Norske Ordbok 2014:</i> <i>Integrering med redaktionsarbeite</i>	315
Runde, Ålov, Terje Svardal og Oddmund Vestenfor: <i>Metaordboka</i> <i>som reiskap for lemmaseleksjon og ordboksproporsjonering</i>	326
Törnqvist, Lars: <i>Digitalisering av Estlandssvensk ordbok</i>	331
Lars S. Vikør: <i>Språk og verd i Norsk Ordbok</i>	339
Walton, Stephen: <i>Ivar Aasens kumulative metode og leksikografien</i>	348
Oversyn over forfatterane	356

Frå kvalitetsreform til studiereform og utdanningsreform

Nemningar og nemningsendring knytt til kvalitetsreforma

The author studies terms and novel usage terms relating to the evolution and implementation of the «kvalitetsreform» (i.e. the quality reform) of Norwegian universities and university colleges. The study is based on Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001) and other official documents issued by the Ministry of Education and the Faculty of Arts at the University of Bergen.

Term usage and terminological innovations in these documents are studied in a communicative perspective, focusing on the transition domain between common language and more technical language. The terms used reflect not only the ideology behind the reform, but also purely technical aspects of its practical implementation. The terms tied to the ideology behind the reform often have a strong polysemic character, whereas the technical terms often have a more precise, though context sensitive, semantic denotation. Because of their strong polysemic content, there is a considerable controversy on the proper usage of these terms, which are often used for purely rhetorical purposes.

1 Utvikling og implementering av kvalitetsreforma versus utvikling og implementering av reformnemningar

I denne artikkelen studerer eg nemningar som er knytte til gjennomføringa av den nye kvalitetsreforma ved dei norske universiteta og høgskulane (nærare omtale s. 6 ff.). Eg viser døme på bruk av nemningar og endring av nemningar som finn stad når det vert utarbeidd og gjennomført ei stort opplagd reform innom den høgare utdanninga. Nemningane knytter eg til grad av semantisk presisering, av di ho er viktig for den måten kvalitetsreforma vert motteken og implementert på.

1.1 Nemningsutvikling' – ein implisitt del av kvalitetsreforma

Nemningane som er knytte til kvalitetsreforma, fungerer både som ein reiskap til å setja reforma ut i praksis (*funksjonsaspektet*), samstundes som dei representerer den filosofien og dei verdiane som ligg bak reforma (*ideologiaspektet*).

Den nye reforma var i haustsemesteret 2003 formelt innført ved dei norske universiteta og høgskulane, og sjølv om mykje arbeid er lagt ned i gjennomføringa til no, er det likevel ein del som ikkje er heilt på plass enno. Det er ein lengre prosess som skal til før alt er gjennomført, og truleg vil kvalitetsreforma heile tida måtta vera ein prosess, av di det vil føregå ei kontinuerleg utvikling og endring både av ideologien bak og den praktiske gjennomføringa av reforma.

Kvalitetsreforma får mange konsekvensar, ikkje minst for undervisning, forskning og evaluering. Dei mest sentrale endringane for vitskapleg tilsette, stipendiatar og studentar ved

universitet og høgskular er desse: 1) ny studieordning, 2) ny gradsstruktur, 3) nytt karakter-system, 4) nytt evalueringsystem, 5) nye undervisningsformer og 6) ny organisering av forskarutdanninga.

I ei tid framover vil det føregå prøving og feiling, t.d. med omsyn til utvikling av undervisningsemne, undervisningsformer og evalueringspraksis. Evaluering ved bruk av bokstav-karakterar er det enno stor usemje om, særleg spørsmål som er knytte til karakterskalering (kva for fagleg prestasjonsnivå dei ulike karakterane dekkjer) og til karakterfordeling (korleis normalfordelinga av karakterar skal praktiserast).

1.2 Kvalitetsreform, nemningsbruk og kategorisering

Utviklinga av kvalitetsreforma og gjennomføringa av ho er to prosessar som går parallelt med utviklinga av nemningsbruken som er knytt til reforma. Nemningsutviklinga reflekterer både dei mentale og dei praktiske sidene ved reformprosessen. Av di reforma er ei følgje av ein ny utdanningsfilosofi og krev nye undervisningsformer, trengst nemningar som dekkjer både idégrunnlaget og den praktiske gjennomføringa. Nemningar verkar i neste omgang inn på vår kategorisering av kunnskap om og oppleving av reforma.

Utviklinga av nemningar verkar inn på korleis vi systematiserer informasjon og stimuli av alle slag, og generelt er slike systematiseringar heilt avgjerande for at mennesket skal kunna fungera sosialt og kulturelt. Mennesket systematiserer medvite, umedvite og endåtil undermedvite i alle situasjonar. Kategorisering er ein av dei mest basale kognitive prosessane hjå mennesket som styrer måten vi erkjenner og forstår verda på. Det biletet vi har av verda, vert styrt av kategoriseringsprinsippa og kategoriseringssystema våre (jf. Akselberg 2002).

Klassifikasjon medfører alltid utveljing, fordi medvitet og undermedvitet vårt ville slutta å fungera dersom vi måtte gje merksemd til kvart einskilt av dei millionane av stimuli som konstant bombarderer dei reseptive organa våre. Som mottakarar prøver vi kontinuerleg å kategorisera budskapen til avsendaren. Livet er dessutan fullt av avgjerdsler og val, og kvart val medfører at ein gjer eit *utval* frå ei stor mengd av varierende og konkurrerende alternativ. Dei vala ein gjer, vert styrte av kategoristrukturane som finst og det 'tilbodet' av medvitne og umedvitne konkurrerende alternativ som er tilgjengelege. Utviklinga av nemningar i samband med kvalitetsreforma representerer slike val, medvitne eller umedvitne, frå avsendaren si side.

Nemningar er dessutan viktige element i all språkleg *kommunikasjon* på grunn av den funksjonen, det semantiske innhaldet og den forma som dei har. Vidare inneber nemningar ein viktig *sosial kontrakt* mellom språkbrukarane gjennom nemningsbruken, nemningsinnhaldet, nemningsfunksjonen og nemningsforma – dersom dei vert aksepterte av både sendar og mottakar.

Eg plasserer såleis granskninga av nemningsutviklinga som er knytt til kvalitetsreforma i skjeringspunktet mellom pragmatikken, semantikken og retorikken.

1.3 Kvalitetsreforma og nemningsutviklinga i eit kommunikasjons-perspektiv

Eg ser i denne artikkelen på utviklinga og implementeringa av kvalitetsreforma i eit *kommunikasjonsperspektiv* der avsendarane er politikarar, Stortinget, Regjeringa og dels universitets- og fakultetsleiinga, og der institutta, fagmiljøa med studentar, dei einskilde lærarane og dei vitenskapleg tilsette er mottakarane. I eit større perspektiv er også utdanningssektoren spesielt og

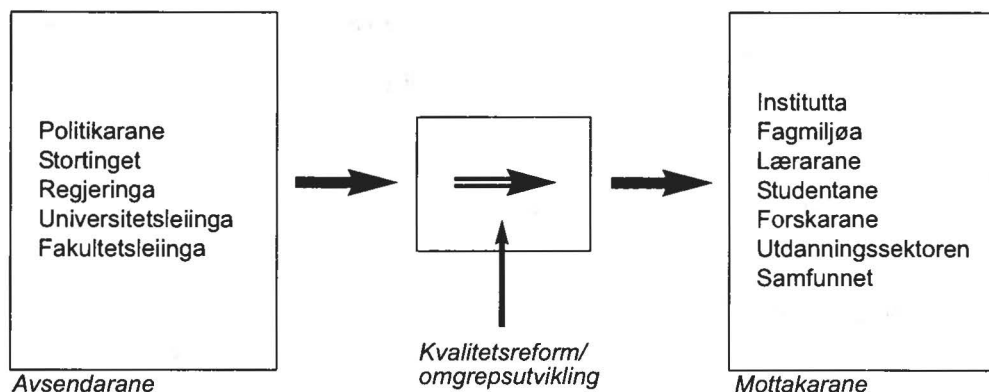

Fig. 1. Nemningsutviklinga (representert ved den doble lina) som er knytt til kvalitetsreforma sett i eit kommunikasjonsperspektiv.

samfunnet generelt mottakarar. I denne kommunikasjonen spelar nemningar knytte til kvalitetsreforma ei viktig rolle for formidlinga av ho. Eg legg mest vekt på *avsendarperspektivet*, men eg kjem også inn på mottakarperspektivet, særleg mot slutten av artikkelen.

1.4 Nemningsutviklinga sett i eit grenseområdeperspektiv

Ei fylgje av nemningsutviklinga som er knytt til reforma er a) at vi får nye nemningar for nye omgrep, b) at tradisjonelle nemningar vert tilordna nye omgrep, c) at tradisjonelle nemningar vert nytta i nye kontekstar, og at tradisjonelle omgrep får nye nemningar, d) tradisjonelle omgrep får nye nemningar.

Ved å studera nemningsutviklinga som er knytt til kvalitetsreforma som ein terminologisk prosess, sett i grenseområdet mellom allmennspråket og fagspråket, vil ein kunna fanga inn sentrale sider ved implementeringa og formidlinga av kvalitetsreforma.

Nemningsutviklinga som er knytt til reforma er svært interessant i eit kommunikasjonsperspektiv. Vi er no inne i ein prosess som går relativt fort og som vil få store konsekvensar for høgare undervisning og forskning i lang tid framover. Ved å studera bruken av nemningar som ein terminologisk nemningsprosess vil vi kunna fanga opp nokre sentrale særtrekk ved omgrepsutviklinga som er knytte til denne prosessen. Slik kan vi få fram både nokre sentrale *mønster* i nemningsprosessen og peika på nokre sentrale *drivkrefter* i han. Artikkelen fokuserer såleis på allmenne teoretiske *grunnforsningsperspektiv* knytte til nemningsutviklinga, og på den *pragmatiske* og *praktiske* sida ved nemningsutviklinga.

Gjennomføringa av kvalitetsreforma er eit godt døme på korleis sentrale prinsipp innom terminologien verkar i eit konkret tilfelle.

1.5 Det terminologiske aspektet

I arbeidet med å utvikla nye former for undervisning og forskning er ein på leit etter funksjonelle og dekkjande nemningar for dei nye tilhøva. Dette er *det terminologiske aspektet* ved den nye omgrepsverda som er knytt til kvalitetsreforma. *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) (Bergenholtz m.fl. 1997) definerer terminologi som

[...] læren om fagtermer og fagspråklige begreper og relasjonene mellom disse. Det sentrale i terminologien er begrepet. Terminologens arbeidsmåte er derfor hovedsaklig onomasiologisk. [...] Terminologiens fremste formål er å oppnå entydig fagspråklig terminologi (253).

Det eg kallar *det terminologiske aspektet* dekkjer mykje av arbeidet med å oppnå eintydig terminologi, men av di avsendarane bak kvalitetsreforma ikkje er fagterminologar, arbeider dei ikkje så målmedvite og eksplisitt som ein terminolog ville ha gjort, og difor er ikkje dette eit fagterminologisk arbeid.² Vi kan seia at avsendarane i reformprosessen langt på veg arbeider med fagspråkleg terminologi, men berre i dei færraste tilfella kan vi seia at dei utfører eit eintydig fagspråkleg terminologisk arbeid. Av di nemningsutviklinga som er knytt til reforma er styrt av pragmatiske interesser, kallar eg det eit *terminologisk aspekt* ved nemningsutviklinga.

Det terminologiske aspektet ved nemningsutviklinga som er knytt til reforma, omfattar arbeidet med å gje innarbeidde nemningar i det norske språket nytt innhald, eller rettare sagt å gjeva slike nemningar ei klårare presisering og praktisk avgrensing enn den allmenne (ordboks)tydinga gjev. Å gjeva allmenne nemningar ei nærare presisering, er karakteristisk for nemningsutviklinga knytt til kvalitetsreforma.

2 Avvikling av eit gammalt regime og innføring av eit nytt

Avvikling av gamle regime av dei fleste slag, til liks med innføring av nye, skaper normalt reaksjonar, positive eller negative, hjå *mottakarane* – anten av di 1) mottakarane misser noko dei synest godt om, eller av di dei vert kvitt noko dei synest mindre godt om, eller av di 2) mottakarane vert utsette for nye regime dei synest mindre godt om eller av di dei får nye regime dei synest godt om.

På *avsendarsida* vert også avvikling av gamle regime og innføring av nye vurderte både positivt og negativt, men utetter framstiller som regel avsendaren slike nyordningar som positive og at dei er mest til bate for mottakarane.

I 2003 vart den nye *Kvalitetsreforma av høgare utdanning* innført ved universita og høgskulane i landet. Reforma har grunnlag i *Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001) Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høgere utdanning. Tilråding fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet av 9. mars 2001, godkjent i statsråd samme dag*. Bakgrunnen for *Stortingsmelding nr. 27* var arbeidet til *Aamodt-utvalet*, som vart oppnemnt 18. september 1998, og *Mjøs-utvalet*, som vart oppnemnt 30. april 1999.

Aamodt-utvalet skulle vurdere utdanningsstøtta i ljøs av dei behova og utfordringane som støttesystemet er stilt i høve til, medan Mjøs-utvalet skulle greia ut om høgare utdanning etter år 2000. Mandatet til Mjøs-utvalet bad vidare om ei brei drøfting av utfordringane som den høgare utdanninga ville få i åra framover.

Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001) byggjer på både Aamodt-utvalets og Mjøs-utvalets innstillingar, og fokuserer på det moderne samfunnet som *kunnskapssamfunn*, der utdanningsinstitusjonane skal tena ei rekkje føremål.

For betre å forstå nemningsbruken som er knytt til kvalitetsreforma, er det naudsynt å sjå på det ideologiske grunnlaget for og målet med reforma, slik dette vert uttrykt i *Stortingsmelding nr. 27* (sjå kap. 3 nedanfor). Dessutan er det viktig å sjå nemningsutviklinga i ljøs av dei verkemidla *Stortingsmelding nr. 27* skisserer (sjå kap. 4 nedanfor).

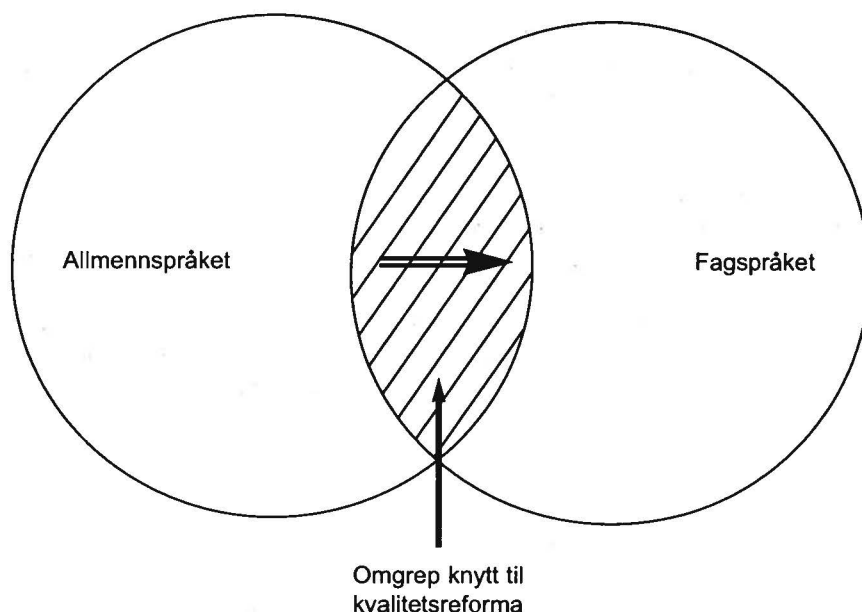

Fig. 2. Nemningssutviklinga (representert ved den doble pila) som er knytt til kvalitetsreforma sett i grenseområdet mellom allmennspråket og fagspråket.

3 Kvalitetsreforma av 2001 – ideologisk grunnlag og mål

Den ideologiske bakgrunnen for reforma – sett frå avsendaren si side – vert uttrykt i ein eksplisitt formulert *kunnskapspolitikk*, kalla FRISK kunnskapspolitikk, og ein eksplisitt formulert *kunnskapsøkonomi*.

3.1 FRISK kunnskapspolitikk

Kvalitetsreforma for høgare utdanning markerer ei viktig endring innom den norske utdanningssektoren. Det gamle og velkjende utdanningsregimet for høgare utdanning vert no gradvis avvikla til fordel for eit nytt og enno eit langt på veg ukjent. Det nye systemet byggjer på fem kjerneomgrep som skal kjenneteikna det nye kunnskapssamfunnet vårt og som er representert ved namningane *fleksibilitet*, *rettferd*, *intensivitet*, *skaparkraft* og *kvalitet*. Initialane i desse orda dannar akronymet FRISK, og difor opererer *Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001)* med nemninga ein *FRISK kunnskapspolitikk*. Denne politikken er samla om innhaldet i dei fem prinsippa som nemningane representerer (presentasjonen nedanfor er mitt samandrag den framstillinga som finst i nettversjonen av stortingsmeldinga):

- *Fleksibilitet*: Institusjonane må vera fleksible i høve til dei behova som samfunnet har for utdanning og forskning. Dette medfører at utdanningsinstitusjonane må vera innstilte på omstilling av dei utdanningstilboda som finst og den forskingspraksisen institusjonen har.

- *Rettferd*: Alle skal ha lik rett til utdanning, og eit slikt prinsipp skal både skapa likestilling og vera med på å motarbeida sosiale ulikskapar. I dette arbeidet er god studiefinansiering eit vilkår. Ei god studiefinansiering skal sikra at alle har høve til å ta til med eit høgare utdanningsløp. Studiekompetanse frå vidaregåande opplæring skal framleis vera hovudvegen til høgare utdanning, men opptak på grunnlag av realkompetanse skal gje fleire høve til å ta til med slik utdanning.
- *Innsikt*: Den beste læringa finn stad når studenten er intenst til stades med heile skaparkrafta. Institusjonane har eit ansvar for at studenten skal lukkast i læringskarrieren. Utdanning på høgare nivå krev fordjuping, mogning, prøvingar, utfordringar og sjølvstende. Utdanningsinstitusjonane skal utnytta ressursane betre og bli meir effektive, det skal verta meir effektiv utnytting av studieåret og studentane skal fylgjast tettare opp.
- *Skaparkraft*: Høgare utdanning må stendig fornyast, m.a. ved hjelp av ny teknologi. Når vi opnar høgare utdanning for nye grupper, må ein også tilby eit større mangfald på ulike felt. Folk skal gå ut og inn av utdanning heile livet, ikkje berre som ung elev og student, og difor må det finnast eit mangfald av undervisningsmetodar, læringsplanar og ulike studieløp. God forskning krev kreative vitskaplege tilsette, kreative studentar og nyskapande miljø. Å vera skapande handlar om å bryta opp det tilstivna og tilvande, og om å kunna møta det uventa.
- *Kvalitet*: Kvalitet skal vera det overordna kjenneteiknet ved kunnskapssystemet. Vi skal setja krav til både forskinga, undervisninga og oppfølginga av studentane, og vi skal setja krav til studentane sitt eige arbeid. Dei siste tiåra har det vore ei stor kvantitativ auking i utdanninga; no er tida komen til eit tilsvarande kvalitetsløft. Stikkord i denne samanhengen er m.a. *kvalitetsutvikling*, *kvalitetssikring*, *kvalitetsarbeid* og *kvalitetsheving*.

3.2 Kunnskapsøkonomi

I *Stortingsmelding nr. 27 (2001–2001)* vert *utdanningskapital* definert som ein av dei mest sentrale ressursane i samfunnet, og difor må flest mogleg få del i den: Endring i næringsliv og produksjon har sett utdanningspolitikken høgt på den politiske dagsorden i mange land. Nemningar som *kunnskapssamfunn* og *kunnskapsøkonomi* illustrerer den dominerande betydninga kunnskapar og utdanning har for verdiskapinga i samfunnet. Statistisk sentralbyrå har rekna ut at 3/4 av nasjonalformuen i Noreg er den menneskelege kapitalen.

I ein økonomi som er prega av rask teknologisk utvikling, hardare konkurranse, rask informasjonsflyt og større mobilitet av kapital, varer og tenester, vil dei tradisjonelle faktorene som kapital, naturressursar og billig arbeidskraft bety mindre. Kunnskap, kreativitet og kompetanse vert billigare. Kunnskap blir den sentrale ressursen, og læring den fundamentale prosessen. Like viktig som mengda av kunnskap er, er evna til å utnytta kunnskapen. Det vil seia at det må finnast mekanismar for å spreia kunnskapane til relevante område, og til å ta han i bruk i verdiskapinga. Dette vil vera avgjerande for konkurranseevna i ein internasjonal økonomi. I eit slikt perspektiv held det ikkje med ein liten velutdanna elite som kan forvalta kunnskapen for oss alle. Når kunnskapsinnhaldet på alle samfunnsområda vert auka og endra, må heile folket delta i kunnskapssamfunnet. – Utdanning er det mest sentrale velferdsgodet for den einskilte, samstundes som det også er sjølv fundamentet for velstanden vår og evna vår til å løysa felles oppgåver.

Universiteta og høgskulane kan ikkje berre vera institusjonar som skapar kunnskap isolert frå samfunnet elles og arbeidslivet, og som utdannar unge menneske ein gong for alle.

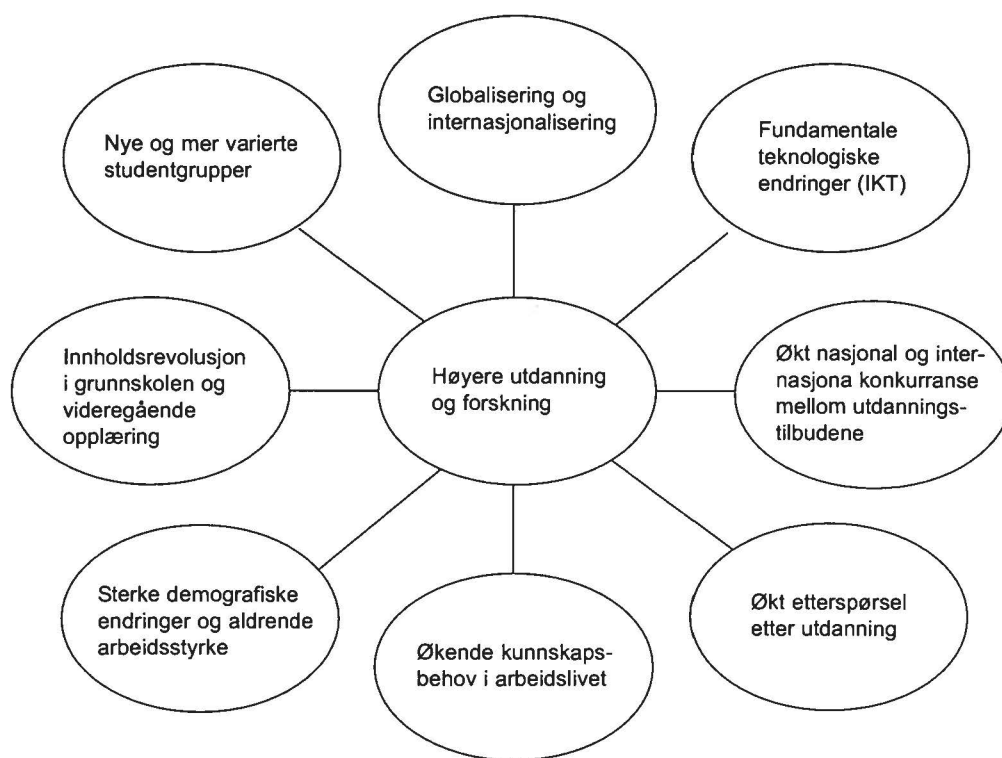

Fig. 3. Drivkreftene bak kvalitetsreforma. Etter *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001).

Institusjonane må vidareutvikla samspelet med private og offentlege verksemdar med sikte på å omdanna forskingsresultat til verdiskaping.

Viktige samfunnsendringar og endringar i forventningane frå studentar og frå samfunns- og arbeidsliv utfordrar institusjonane og den etablerte politikken for høgare utdanning og forskning. Institusjonane verkar nært saman med samfunns- og arbeidsliv, og dei må fylla rolla si som spydspissar i kompetansesamfunnet. I fig. 3 oppsummerer departementet sentrale tilhøve som påverkar universiteta og høgskulane, og omgjevnadene sine krav og forventningar til dei. Desse tilhøva kallar *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) for drivkreftene bak reforma.

Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001) fokuserer på tilhøve i Noreg i dag som t.d. allmenne prosessar i samfunnet (m.a. sterke demografiske endringar og aldrende arbeidsstyrke, globalisering og internasjonalisering) og særlege tilhøve (m.a. fundamentale teknologiske endringar). Derimot vert det ikkje vist til bakanforliggjande kulturpolitiske vedtak, styringsordningar og ideologisk-politisk tenking innom EU-Europa som t.d. kjem til uttrykk gjennom den såkalla *Bologna-prosessen* (m.a. representert ved *Felleserklæringa* frå Bologna av 19. juni 1999 og *Kommunikéet* i Praha av 18. juni 2001). For mange vil nok dette vera den viktigaste årsaka til og drivkrafta bak kvalitetsreforma i Noreg.

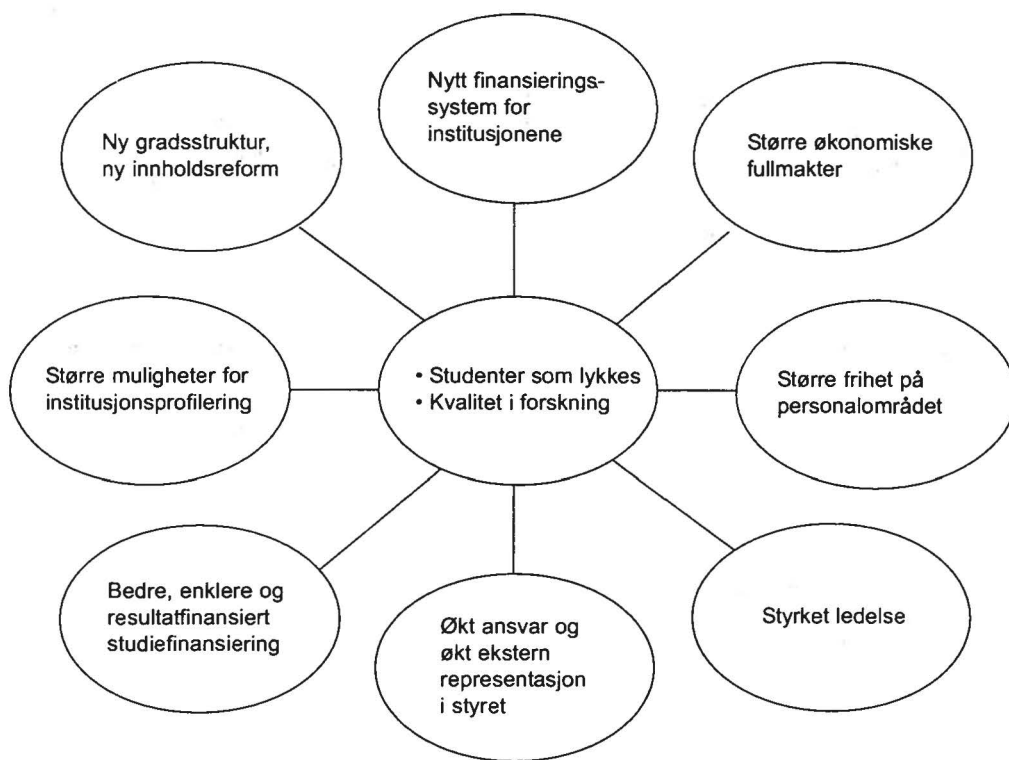

Fig. 4. Verkemiddel for kvalitetsreforma. Etter *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001).

4 Kvalitetsreforma av 2001 – verkemiddel

I *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) vert det lagt vekt på at vi må ta vare på og vidareutvikla dei miljøa som trengst for å utvikla kompetansesamfunnet. Universitetet og høgskulane må vera spydspissar i ein slik prosess. Dei må vera internasjonalt leiande og fylla rolla si i kompetansesamfunnet når det gjeld kvalitet og tilrettelegging for deltaking i utdanning. Nye utfordringar, nye forventningar og nye tilhøve for institusjonane gjer at vi må sjå kritisk på innhaldet i undervisninga. Det må utviklast strukturtiltak som kan auka evna og viljen til omstilling. Dessutan skal det innførast meir effektive læringsløp og meir effektive kunnskapsoverføringar frå universiteta og høgskulane til arbeidsliv og samfunnsliv. Illustrasjonen ovanfor viser dei verkemidla (dvs. dei politiske og sentrale tiltaka) som regjeringa legg fram i *Stortingsmelding nr. 27*, og som skal nyttast i dette arbeidet.

5 Nemningar knytte til kvalitetsreforma

Nemningar som finst i *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) kan vi gruppera i to deilder. Den eine omfattar dei nemningane som har eit allment og lite presist semantisk innhald. Den andre omfattar nemningar av fagteknisk karakter og som har eit meir presist semantisk innhald.

Term	Forklaring/Definisjon
studiepoeng	Mål på arbeidsomfang i studiet: 60 studiepoeng tilsvarer ett års studium på full tid.
emne	Den minste enheten som kan inngå i et fag eller et studieprogram. Alle emner skal ha et omfang målt i studiepoeng.
emnegruppe/-fagenhet	Samling av emner fra ett eller flere fag som gjennom en studieplan er definert til å utgjøre en samlet enhet.
fag	Samling av emner som er beslektet og som er samlet under én felles fagbetegnelse.
faglig spesialisering	Gruppe av emner ut over grunnivået i et fagområde som hører faglig sammen og som kan utfylle hverandre.
studieplan	En beskrivelse av fag og studieprogram, som gjør greie for hvordan emnene er bygd opp, og hvordan emnene faglig hører sammen.
grad	Utdanning med et bestemt omfang og en bestemt sammensetning, og som gir rett til å bruke en bestemt tittel. Tittelen dokumenteres i et vitnemål.
tilrettelagt studieprogram	Et studieprogram som leder fram til en grad og har en egen og samlet studieplan.
fritt studieprogram	Et studieprogram som leder fram til en grad med stor valgfrihet basert på en individuell sammensetning av emner, fagenheter og/eller deler av studieprogram.
eksamen/vurdering	Formell prøving av studentenes kunnskaper og ferdigheter, enten underveis og/eller ved slutten av studiet i et emne.
student	Den som har studierett ved institusjonen i samsvar med "Reglement om opptak, studier og eksamen ved Universitetet i Bergen"

Fig. 5. Definisjonar frå *Reglement for gradsstudier ved Universitetet i Bergen* (2003), § 2.

5.1 Allmenne nemningar som er semantisk lite presise

I denne artikkelen har eg alt nytta mange av dei nemningane som er knytte til den fyrste deilda, som t.d. *fleksibilitet*, *rettferd*, *intensitet*, *skaparkraft*, *kvalitet*, *kunnskapssystem*, *kvalitetsløft*, *kvalitetsutvikling*, *kvalitetssikring*, *kvalitetsarbeid*, *kvalitetsheving*, *kunnskapssamfunn*, *kunnskapsøkonomi*, *spydspissar*, *kompetanse-samfunn*, *omstilling* og *kunnskapsoverføring*. Det er sjølvsagt vanskeleg å skilja klart mellom kva for nemningar som høyrer til den fyrste og den andre deilda, men eksempla som er presenterte ovanfor, representerer nemningar som kan ha eit svært lite presist semantisk innhald. Desse nemningane er helst nytta i dei delane av *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) som gjeld den allmenne ideologiske framstillinga, og vi finn dei m.a. i satellittane i skissene som illustrerer drivkreftene bak og verkemidla for reforma (fig. 3 og 4). Det er slike nemningar som har fått mange av mottakarane til å karakterisera reforma som å vera full av retoriske verkemiddel, og til å harselera med at ho t.d. er ei 'kvantitetsreform' og 'kunnskapsøydande reform'. På grunn av at slike nemningar ofte er semantisk upresise, kan dei lett kan gjeva rom for tolkingar av denne typen.

5.2 Fagtekniske nemningar som er semantiske meir presise

Nemningar som høyrer til andre deilda, har i dei fleste tilfella knytte til den tekniske og praktiske gjennomføringa av reforma enn nemningar som høyrer til den fyrste deilda. *Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001)* introduserer fleire nemningar av denne typen som går att i mange av dei seinare dokumenta som gjeld arbeidet med gjennomføringa av kvalitetsreforma, som t.d. *Forskrift om grader og yrkesutdanninger, beskyttet tittel og normert studietid ved private høgskoler (2002)*, *Forskrift om krav til mastergrad (2002)* og *Reglement for gradene bachelor og master ved Universitetet i Bergen vedtatt av Det akademiske collegium 25.04.2002 (2002)*. I *Stortingsmelding nr. 27 (2000–2001)* er det få av nemningane som er knytte til reforma som vert klart definerte. Dei fleste nemningane vert ikkje definerte i det heile, men ut frå konteksten kan ein prøva å slutta seg til kva som må vera det presise innhaldet, og ofte kan ein lukkast i det. Dei eksplisitte nemningsforklaringane er oftast manglande, ufullstendige eller berre tentative, dvs. at dei er dårleg terminologisk bearbeidde. Brukarane har derimot behov for semantisk presise nemningar.

Mange av dei nemningane som høyrer til denne deilda er etter kvart blitt heller vanlege i det akademiske kvardagsspråket, og påverkar oppfatninga vår av reforma. Nokre eksempel på slike nemningar er:

- modul
- kvalitetsreform
- modularisering
- forskarskule
- studieløp
- mappeevaluering
- program
- mastergrad
- studieprogram
- bachelorgrad
- bachelorprogram
- ph.d.-grad
- masterprogram
- studiepoeng
- ph.d.-program

Etter kvart har det utvikla seg ei meir eller mindre intersubjektiv forståing av kva som er det presise semantiske innhaldet i desse nemningane, men framleis er det likevel uklåre og divergerande oppfatningar om kva som er det presise semantiske innhaldet. For å avhjelpa noko av problemet med det polysemiske innhaldet i nemningane, er det i *Reglement for gradsstudier ved Universitetet i Bergen (2003)*, § 2, utarbeidd ei svært kort liste over nokre av desse nemningane med forklaring. Sjå fig. 5 ovanfor.

I lista ovanfor har særleg nemningane *emne*, *fag*, *grad* og *student* eit sterkt polysemisk innhald som treng ei semantisk presisering ved bruk i ein kvalitetsreformkontekst. Lista har ein lite presis fagspråkleg karakter, og det ville vera problematisk å ha orda med ei fagordbok (jfr. Svensén 1987:19).

6 Endring av kvalitetsreformnemningar

Den stutte tida reforma har vore under utvikling og implementering, har vore prega av ein reform-, ein omgreps- og ein nemningsprosess. *Nemningssprosessen* er kjenneteikna ved tre tilhøve: 1) Eldre nemningar har fått ei semantisk presisering, 2) nye *nemningar* er komne til, og 3) nemningar er *skifta ut* med nye. Det fyrste og det tredje tilhøvet har skapt ein del kommunikasjonsproblem og ført til ei viss nemningsuvisse. Særleg utskifting av nemningar med andre nemningar har skapt praktisk og semantisk uvisse.

Nokre av dei endringane som skapt ein del mistyding ved utskifting, er desse:

evaluering > vurdering

fordjuping > spesialisering

modul > emne

vekttal > studiepoeng

kvalitetsreform > studiereform/utdanningsreform

- *Evaluering* har tradisjonelt vore brukt om omtale av studentane sine sine prestasjonar, munnlege som skriftlege. I *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) kan ein også sjå slik bruk av denne nemninga. Frå no av skal derimot evaluering nyttast om det undervisnings- og forskningssystemet som universiteta og høgskulane tilbyr.
- *Vurdering*: Etter kvart er 'evaluering' skifta ut med 'vurdering' når det gjeld studentprestasjonane. I litteraturen som er knytt til reforma vert 'evaluering' no berre knytt til undervisningssystema og strukturen som er knytt til dei. Vi har såleis fått ei semantisk splitting av to nærsynonyme nemningar.
- *Fordjuping* har ved HF-miljøa lenge vore knytt til den faglege konsentrasjon om eit emne som tidlegare vart lese i ei meir overflatisk form eller oversiktsform. Nemninga *fordjuping* har også i arbeidet med den nye reforma vore nytta ved HF-fakultetet i Bergen.
- *Spesialisering*: Ved standardisering har nemninga *fordjuping* vorte skift ut med spesialisering etter påtrykk frå realistane ved Det matematisk-naturvitskaplege fakultetet.
- *Modul*: Heilt til ut i vårsemesteret 2003 vart nemninga *modul* nytta om ei avgrensa fagleg eining som det var knytt eit særleg vektal og eit studieprogram til. Våren 2003 vart denne nemninga skift ut med nemninga *emne*. Eg har ikkje greidd å finna ut kvifor.
- *Vektal* vart tidlegare nytta i samband med «vekting» av ein modul eller eit emne.
- *Studiepoeng* gjeld som eit mål på «vekting» av arbeidsomfang, og nemninga *vektal* er skifta ut med studiepoeng.
- *Kvalitetsreform* har frå starten representert den overordna ideologien og filosofien bak reforma. Av di denne nemninga dels har vore mykje omdiskutert og vorte oppfatta som dels svært verdiladd, dels som upresist, har nemninga dels vore skifta ut med og dels nytta parallelt med dei ekvivalente nemningane 'studiereform' og 'utdanningsreform'. Nemningane *studiereform* og *utdanningsreform* skal vera mindre verdiladde og meir semantisk presise enn nemninga *kvalitetsreform*.

Nemningane *evaluering*, *vurdering*, *fordjuping* og *emne* er polyseme, difor er institusjonelle semantiske presiseringar som lista ovanfor representerer viktige. Kvalitetsreform fungerer dessutan i dag som eit namn, *Kvalitetsreforma*, medan studiereform og utdanningsreform fungerer som appellativ. Polysemiske tilhøve skapar ofte kommunikasjonsproblem, og er eit

viktig tema innom terminologiteorien (jfr. Malmgren 1992, Temmermann 1997). Idealet er ein kontekststuvhengig storleik. Ifylgje Riggs (1993:195f.) er fenomenet fagintern polysemi typisk for humanistiske og samfunnsvitskaplege fag, og grunnen er at ein stor del av nemningsinventaret er lån frå allmennspråket, og difor er det nesten uråd å unngå polysemi innom desse fagfelta. Skifter ein t.d. *evaluering* ut med *vurdering*, har ein ikkje gjort det polysemiske problemet særleg mindre.

Den semantiske uvissa som slik nemningsbruk har ført med seg, vart t.d. godt illustrert gjennom AU-sak 23/2003 og AU-sak 24/2003 av 23. mai 2003 ved Det historisk-filosofiske fakultetet i Bergen, då mest alle dei nye studieplanane på bachelor- og masternivå ved fakultetet vart returnerte til institutta for at planane skulle få ein heilskapleg nemningsbruk som var i tråd med dei reviderte nemningane.

7 Professor Marcus Jacob Monrad i sjokk sommaren 1857

Den endringsprosessen som den høgare utdanninga er inne i no og dei reaksjonane som denne prosessen skaper, ikkje minst dei nemningane som vert knytte til reforma, kan samanliknast med eit viktig regimeskifte innom den høgare utdanningssektoren midt på 1800-talet og den retorikken som var knytte til denne.

Midtsommars for 148 år sidan, i 1857, føreslo regjeringa å avskaffa den latinske stilen til examen artium. Framlegget skapte kraftige reaksjonar, ikkje minst frå Marcus Jacob Monrad (1816–97), professor i filosofi ved Det kongelege Fredriks universitet i Christiania. Betre vart det ikkje då Stortinget same hausten vedtok framlegget. Monrad gav uttrykk for frustrasjonane sine m.a. gjennom ein artikkelserie i *Morgenbladet* denne hausten. Serien var sett saman av seks anonyme artiklar med overskrifta «Universitets- og Skole-Anliggender, nærmest i Anledning af den latinske Stiils Ophævelse ved Examen Artium».

Monrad hadde to hovudankepunkt mot framlegget. Det eine galdt tempoet i prosessen. Forslaget hadde kome overraskande. Alt før nokon hadde rokke å diskutera saka «til Bunds og i alle sine Enkeltheder», var den nye lova vedteken. Ei rekkje debattantar nådde likevel å få gitt uttrykk for innvendingane sine i løpet av nokre få sommar- og tidlege haustveker. Eit stort fleirtal av fagfolk og sakkunnige, dvs. lærarkollegia ved den lærde skulen og professorane ved universitetet, med stor støtte frå den lærde standen elles, var mot framlegget. Dette hjelpte likevel ikkje: Latinstilen vart fjerna.

Det andre hovudpunktet til Monrad var at staten hadde teke seg til rette og gjort universitetet og den lærde skulen umyndige på det som Monrad meinte er deira særskilte ansvars- og kompetanseområde. Regjeringa og Stortinget kan ikkje opptre som einevaldsherskarar. Det skjer berre i absolutistiske statar som Russland, heldt han fram. I eit liberalt samfunn med ein fri konstitusjon må både institusjonar og kommunar ha eit visst sjølvstende og eit faktisk sjølvstyre, skriv han, og legg lesarane på minne at ein sivilisert stat vil særleg visa respekt for dei innretningane som har eit høgare åndeleg føremål, slike som den høgare skulen, universitetet og kyrkja, «hvilke netop efter sin egentlige Bestemmelse ikke udelukkende skulle gaa op i og underordne sig det materielle og borgerlige Liv, men tillige paa dette udøve en ledende og opløftende Indflydelse».

Monrad representerte mottakarsida i 1857 som klagar over tapet av eit gode som vert teke bort. For Monrad var den nye situasjonen mindre god enn den gamle, og i tillegg vert avsendarane klandra for å vera overgripingar.

8 Nemningsutvikling – bakgrunn versus resultat

Det vil ta tid før den nye nemningsverda som er knytt til kvalitetsreforma er på plass, også i hovudtrekka, men strukturen er etter kvart nokså etablert. Likevel er vi framleis inne i ein viktig nemningsprosess. Nemningsprosessen reflekterer den utdanningsmessige og forskingsmessige prosessen, og dermed også verdiar, normer og haldningar knytte til kvalitetsreforma. Til dei verdiane, normene og haldningane som kvalitetsreforma representerer, har det blitt knytt mange retoriske kommentarar, og det er mange som har engasjert seg i retorikken i samband med innføringa og gjennomføringa av kvalitetsreformen.

Sjølve nemninga 'kvalitetsreform' er kanskje den som best samlar opp den retoriske interessa for reforma. Vi veit alle at reforma er motteken på svært ulike måtar. I starten var motstandarane nokså mange, jfr. t.d. arbeidet med moduisering, men etter kvart har mykje vorte akseptert – på svært stutt tid – utruleg nok. Det synest som om studentane er fornøgde, jamt over, medan dei involverte lærarane også ofte kan vera positive no, men overarbeidde (jfr. mappeevaluering og oppfølgingsarbeid).

Framleis er det likevel mange Monradar ikkje berre på lokalplanet, dvs. på institutt og avdelings- og senter-nivå, men òg høgare oppe i systemet. Nokre nyttar faktisk nesten den same retorikken som Monrad gjorde. På den andre sida er det mogleg å lesa *Stortingsmelding nr. 27* (2000–2001) strukturelt retorisk slik at ho fell nær saman med oppbygginga av klassisk retorisk tekst (jfr. Linhardt 1987:50–99). Dette kan vi sjå ved å jamføra den klassiske retoriske strukturen med delane inventio, elocutio, dispositio og memoria, med hovudstrukturen i meldinga.

I alle fall er gjennomføringa av kvalitetsreforma eit svært godt døme på korleis ein på nært hald og over eit stutt tidsrom kan observera omfattande nemningsendringar. Her har vi ein heilt unik situasjon til å studera leksikologiske og terminologiske prosessar som leksikologar og terminologar ikkje burde gå glipp av. Etter ei tid vil vi truleg også sjå dei leksikografiske resultata av nemningsprosessane.

Målsetjinga med reforma er at den høgare utdanninga skal verta dynamisk og fleksibel. Dette vert også reflektert gjennom den terminologiske sida ved saka. Og også nemningssida ved reforma vil koma til å endrast, justerast, omdefinierast – og kanskje også stabiliserast ein dag.

Eg vil slutta med ei oppmoding: Arkitektane bak reforma burde vera flinkare til å nå ut med sine terminologiske vurderingar, val og argument. Det saknar vi som jobbar i den høgare utdanningssektoren i dag. Dette er viktig nettopp av di endringspotensialet heile tida er så sterkt, – og kan få store praktiske konsekvensar.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2002: «Kategorisering som prinsipp i namnegranskinga. Ei teoretisk-metodisk drøfting med utgangspunkt i onomastikonmodellen». I: Ainiala, Terhi og Peter Slotte (red.): *Agränsning av namnkategorier. Rapport från NORNA:s tjugonionde symposium på Svidja 20-22 april 2001*. 37-77. Tallinn: Kirkjas.
- Bergenholtz, Henning mfl. (red.) 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*, Oslo.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (red.) 1992: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*, [Oslo].
- Linhardt, Jan 1987: *Retorik*. 2. opplag, København/Oslo.

- Malmgren, Sven-Göran 1992: «Om behandlingen av polysema ord i enspråkliga ordböcker». I: R. V. Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*, [Oslo], 137–43.
- Riggs, Fred 1993: «Social science terminology. Basic problems and proposed solutions». I: Sonneveld & Loening (eds): *Terminology. Applications in interdisciplinary communication*, Amsterdam-Philadelphia.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i leksikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*, Stockholm.
- Termmermann, Rita 1997: «Questioning the univocity ideal. The difference between socio-cognitive Terminology and tradition Terminology». *Hermes, Journal og Linguistics* 18. 51–90.

Andre kjelder:

- Disiplinbaserte masterprogrammer av to års varighet. Studieplaner.* Det historisk-filosofiske fakultetet, Universitetet i Bergen. AU-sak 24/20003, 23.05.2003.
- Felleserklæringa*, Bologna, 19. juni 1999. Web-adresse: <http://odin.dep.no/ufd/norsk/utdanning/hogreutdanning/internasjonalt/045061-990004/index-dok000-b-f-a.html>
- Forskrift om grader og yrkesutdanninger, beskyttet tittel og normert studietid ved private høyskoler.* Utdannings- og forskningsdepartementet. 25.10.2002.
- Forskrift om krav til mastergrad.* Utdannings- og forskningsdepartementet. 02.07.2002.
- Kommunikéet*, Praha, mai 2001. Web-adresse: <http://odin.dep.no/ufd/norsk/utdanning/hogre-utdanning/internasjonalt/045061-990004/index-dok000-b-f-a.html>
- Reglement for gradene bachelor og master ved Univetsitetet i Bergen vedtatt av Det akademiske kollegium 25.04.2002.* Det historisk-filosofiske fakultetet, Universitetet i Bergen.
- Reglement for gradsstudier ved Universitetet i Bergen (2003).* Web-adresse: <http://www.uib.no/kvalitetsreformen/student.htm>
- Stortingsmelding 27 (2000–2001). Gjør din plikt – Krev din rett. Kvalitetsreform av høere utdanning. Tilråding fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet av 9. mars 2001, godkjent i statsråd samme dag.* Elektronisk utgåve. HTML-versjon: GCSM AS. Web-adresse: <http://odin.dep.no/ufd/norsk/publ/stmeld/014001-040004/index-dok000-b-n-a.html>
- Studieplaner for bachelornivået, alle fag.* Det historisk-filosofiske fakultetet, Universitetet i Bergen. AU-sak 23/2003, 23.05.2003.

Notar

1. Med nemningsutvikling meiner eg både innføring av nye nemningar, semantisk presisering av allmenne nemningar og bruk av tradisjonelle nemningar i nye kontekstar.
2. Kanskje burde arkitektane bak kvalitetsreforma ha knytt fagterminologar til arbeidet sitt både for å setja reformarbeidet inn eit større perspektiv og for å gjera terminologien som er knytt til reforma meir tenleg.

6

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

Noen sentrale egenskaper ved deverbale nominaliseringer i norsk bokmål

In this article some basic properties of deverbal nouns of the type *arkitektens tegning av plattformen* (the architect's drawing of the platform) are described. The question of presence of argument structure generally assumed for these types of nouns is discussed, especially in the context of *-ing* nominals and root nominals. Data clearly shows that both these morphological types do have argument structure in Norwegian. It is also demonstrated that root nominals is a heterogeneous type as far as the question of argument structure and consequently the use of prepositions in the postnominal phrase are concerned. The use of these prepositions is shown to correspond to the aspectual distinction between perfective and imperfective aspect in the head deverbal noun.

1 Innledning

Nominalisering har i lang tid vært et mye omtalt fenomen både innen teoretisk lingvistikk og i den praktisk orienterte språkbruksdebatten. Allmennlingvistikk har vært opptatt av emnet siden Lees og Vendlers klassiske arbeider på 60-tallet (Vendler 1967, 1968) og Chomskys behandling av emnet på begynnelsen av 70-tallet (Chomsky 1970). Diskusjonen har dreiet seg om hvorvidt nominalisering er et syntaktisk generaliserbart fenomen eller om det er av rent leksikalsk art. Jane Grimshaws MIT-avhandling fra 1990 satte ytterligere fart i diskusjonen (Grimshaw 1990). Hun konsentrerte seg om deverbale nominaliseringer (substantiver som er avledet fra verb) og påsto at visse morfologiske typer av disse hadde argumentstruktur, og at tilstedeværelse av argumentstruktur korrelerte med det korresponderende verbs grunnleggende semantikk. Noen deverbale nominaliseringer ble påvist å ha en innebygget tvetydighet som var karakteristisk for hele typer av nominaliseringer, og kunne dermed karakteriseres som systematisk polysemi i Pustejowskys forstand (Pustejovsky 1998:31ff). Jeg skal forklare disse fenomenene nærmere etter hvert.

Grimshaws data var hentet fra engelsk, men deres relevans for andre språk ble fort åpenbar. Alexiadous arbeid om gresk er et godt eksempel (Alexiadou 2001). Samtidig har det vist seg at ulike språk på en eller annen måte oppviser denne systematiske polysemien, men at den fordeler seg ulikt med hensyn til ulike morfologiske typer i forskjellige språk. Det er derfor økende forståelse for at språkspesifikke studier av ulike morfosyntaktiske aspekter av dette fenomenet ikke bare vil øke vår forståelse og vårt presisjonsnivå når det gjelder beskrivelser av enkeltspråks grammatikker, men også øke vår forståelse av naturlige menneskelige språk generelt. Et interessant aspekt ved fenomenet er at det har relevans for leksikalske studier i forskjellige språk, samtidig som det klart synes å ha mer systematiske, grammatiske egenskaper. Fenomenet er som kjent svært frekvent i mange typer tekster, både avistekster som vi leser hver eneste dag, og i særlig grad i fagtekster av ulike slag.

De data som denne artikkelen bygger på, er av 3 ulike slag: Det viktigste grunnlaget er hentet fra bokmålsdelen av Oslo-korpuset av taggede norske tekster utviklet på Tekstlaboratoriet ved Det historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Oslo (ca 18,3 millioner ord). I tillegg er data også hentet fra et lite norsk teknisk korpus bestående av 60 xml-taggede tekster fra Aksis-senteret ved Universitetet i Bergen. Data er også hentet fra NOT (Norsk terminologisk database) også ved Aksis-senteret. Den andre kilden er eksempler fra andre forfattere som har diskutert deverbale nominaliseringer i ulike kontekster. Jeg har dessuten tilføyd egne eksempler hvor det ikke har vært mulig å få frem dette gjennom korpus-data direkte for å illustrere spesielle egenskaper ved deverbale nominaler.

2 Sentrale egenskaper ved deverbale nominaliseringer

Deverbale nominaler deler egenskaper både med verber og med substantiver og kan plasseres på ulike steder mellom dem. Noen typer ligger nærmere verbene mens andre typer ligger nærmere substantivene. For å kunne identifisere dem nærmere kan vi ta utgangspunkt i de typiske egenskapene ved substantiver og verber og på bakgrunn av det undersøke hvilke egenskaper de ulike deverbale nominaltypene har. Noen av de relevante egenskapene er listet opp i figur 1 nedenfor (hentet fra Hopper et al 1985):

Disse egenskapene vil bli kommentert og utdypet etter hvert. Norsk bokmål har en rekke ulike morfologiske deverbale avledningstyper. En oversikt fins i Faarlund et al (1997:97ff). I denne sammenhengen har jeg konsentrert meg om de to mest produktive: de som har suffikset *-ing* (*baking* av *bake*) og rotnominaliseringer *drap* av *drepe*). Mitt mål i denne artikkelen er å påvise at visse typer nominaliseringer i norsk bokmål har argumentstruktur. En sentral hypotese er at det er en sammenheng mellom produktivitet og tilstedeværelse av argumentstruktur. Hvis korrespondansen mellom et deverbalt nominal og dets tilsvarende verb er regelmessig og forutsigbar, er det grunn til å anta at de mest produktive nominaliseringene har argumentstruktur, fordi argumentstruktureoverføring er en form for regelmessighet som tyder på at deverbale nominalisering er noe mer enn et idiosynkratisk leksikalsk fenomen.

3 De tre syntaktiske nivåene

Argumentstrukturledd har sitt utgangspunkt i verbet og kan overføres til deverbale nominalfraser, og de kan til og med inkorporeres i ord som første ledd i sammensetninger:

1. setning S (NP VP NP) Arkitekten tegnet huset.
2. frase (NP) Arkitektens tegning av huset
3. ord (N) hustegning

1.-3. kan fremstilles som pakkingsnivåer, en metafor som stammer tilbake til Vendlers klassiske arbeider (1967), men er også brukt av andre som for eksempel Halliday et al (1993). Pakking betyr at man kan se på nivåene som innpakking og utpakking av for eksempel gaver. Jo mer man pakker dem inn, desto vanskeligere blir det å se hva som er inne i pakkene. Hvis man pakker dem inn i tynt papir, kan man skimte hva de inneholder.

Overført til de syntaktiske nivåene kan man si at nivå 1, setningsnivået, er det mest utpakk-

substantiver	verber
spesifikk referanse	beskrivende/ikke-refererende
gjenstandsrefererende	hendelsesbeskrivende
tellbarhet/pluralisering	ikke-tellbarhet
+ determinativer	- determinativer
statisk betydning	dynamisk betydning
rolledeltakere i hendelser	transitivitet
argument for verb	agentivitet/handling
subjekt og direkte objekt	uttrykker tempus uttrykker aspekt predikat
kjerne i NPer	kjerne i VPer
gitt/kjent informasjon	ny informasjon
tema	rema
ingen argumentstruktur	argumentstruktur

Fig. 1.

ede og eksplisitte nivået. Her er verbets argumenter tydelig kodet som subjekt og direkte objekt gjennom sin ordstilling og gjennom verbets semantiske seleksjon. Ved nivå 2 er setningen omformet til en deverbale nominaliseringsfrase hvor argumentene subjekt og direkte objekt er realisert som et foranstilt possessivledd og som et etterstilt preposisjonsuttrykk. Ved nivå 3 er det direkte objektet pakket inn i det deverbale kjerneleddet som ett ord og utgjør første leddet i en sammensetning. I det følgende vil forholdet mellom nivå 1 og nivå 2 bli drøftet nærmere.

4 Substantivtyper

Figur 2 viser en taksonomi over de relevante egenskapene ved substantiver som vil bli behandlet i det følgende.

Substantiver kan være både gjenstandsdenoterende (som er typisk for substantiver) og hendelsesdenoterende (som er mer typisk for verber). De ikke-deverbale hendelsesdenoterende substantivene har en innebygget systematisk polysemi mellom en gjenstandsreferanse og en hendelsesreferanse:

4. *Vi glemmer aldri Vietnam.* (hendelse)
5. *Vi snakkes til lunsj.* (hendelse)
6. *Lunsjen bestod av brød, pålegg og kaffe.* (gjenstand)

I 4 har stedsnavnet *Vietnam* klart hendelsesreferanse, og *lunsj* har hendelsesreferanse i 5 til forskjell fra gjenstandsreferansen i 6.

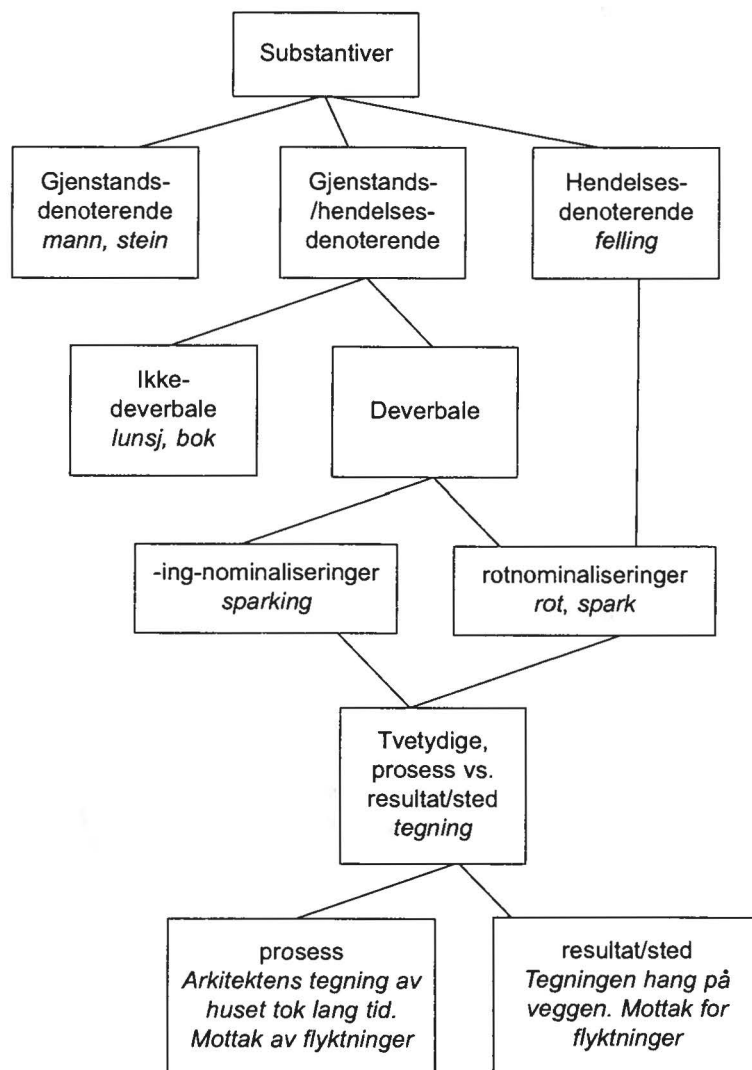

Fig. 2.

5 Systematisk polysemi

Som det fremgår av listen i figur 1 ovenfor er det typisk for verber å ha argumenstruktur til forskjell fra substantiver. Oversikten i figur 2 viser at noen nominaliseringer har en innebygget tvetydighet hvor et nominal med prosessbetydning ser ut til å knytte til seg argumenter, i motsetning til resultatbetydningen av det samme nominalet. Dette fenomenet kalles systematisk (eller komplementær) polysemi (Pustejovsky 1998:31 ff). En grunnleggende egenskap ved systematisk polysemi er at tvetydigheten ikke er begrenset til enkeltstående, isolerte leksemer men gjelder en hel klasse av leksemer, i dette tilfelle deverbale nominaliseringer.

Vår utgangshypotese er at tilstedeværelse av argumentstruktur korresponderer med en systematisk og generaliserbar polysemi ved nominalets leksikalske betydning. Spørsmålet som da melder seg, er om det er mulig å påvise dette.

6 Argumentstruktur og «obligatoriske» rolledeltakere

I tradisjonell argumentstrukturteori antar man at ekte argumenter er obligatoriske deltakere i en hendelsesbeskrivelse. Det betyr at de må realiseres. I generativ lingvistikk er det allment akseptert at substantiver skiller seg fra verber ved at substantiver ikke er i stand til å tildele kasus. Mange hevder at substantiver kun opsjonelt tar argumenter. Grimshaw hevder at visse typer deverbale nominaliseringer tar obligatoriske argumenter, mens andre typer ikke gjør det. Hun påstår at de deverbale substantivene som denoterer såkalt komplekse hendelser, har argumentstruktur, mens de som denoterer enkle hendelser, ikke har det. Det går imidlertid ikke klart frem hva Grimshaw legger i disse begrepene, og det har i bare helt spesielle tilfeller lyktes meg å finne tilsvarende fenomener for norsk bokmål. Dette kommer vi tilbake til.

Chomsky (1970) påviste at verber og substantiver deler visse komplementtakende egenskaper:

- 7a. *The enemy destroyed the city.*
- 7b. *The enemy's destruction of the city*

De typer elementer som kan følge etter et verb, korresponderer med de typene som kan følge etter et deverbalt substantiv. Men substantiver kan ikke ta «nakne» NPer verken i norsk eller i engelsk, i motsetning til de engelske gerundivkonstruksjonene og de danske såkalte kentaurnominaliseringene:

- 8. *Peter's changing the rules lead to a disaster.*
- 9. *Denne læsen aviser/Rectors holden de arme lærere hen med snak.* (Hansen et al 1994:60)

Disse konstruksjonene er svært produktive i de to språkene. Gerundivkonstruksjonene er fremmed for norsk, og de danske kentaurnominaliseringene er praktisk talt forsvunnet fra norsk bokmål.

Det er to hovedforskjeller på argumenter i setninger og argumenter i nominalfraser:

For det første: Subjektet i setninger med tempusbøyd verb er obligatorisk (i norsk og engelsk), mens subjektet i deverbale nominaliseringer er «strengt opsjonelt». Dette skyldes ifølge Grimshaw en forskjell ved argumentstrukturen ved verber og ved substantiver. For det andre: Ved ikke-subjektargumenter synes det som om verbargumentene er obligatoriske, mens argumentene assosiert med deverbale substantiver er ikke-obligatoriske:

- 10a. **The doctor examined.*
- 10b. *The doctor's examination (of the patient) was successful.*
- 10c. **They attempted.*
- 10d. *Their attempt (to reach the top) was successful.*

Her synes det som om deverbale substantiver ikke har obligatoriske argumenter, men dette skyldes i følge Grimshaw en systematisk ambiguitet i det deverbale nominalsysteet.

Til tross for Grimshaws kriterier er det vanskelig å trekke en klar grense mellom obligatoriske og valgfrie argumenter. Pustejowsky skiller mellom «true arguments», som er obligatoriske, «default arguments» som ikke trenger å realiseres og «shadow arguments» som kun realiseres under visse leksikalske betingelser (op.cit.:63ff):

11a. *Per spiser (*?mat).*

11b. *Per spiser vegetarmat/sunn mat etc.*

Skyggeargumenter (som i 11a) vil vanligvis ikke realiseres av informasjonsstrukturelle grunner: Det er forutsigbart at det vi spiser er mat; det ligger nærmest i semantikken til verbet *spise*. Derimot vil argumentet måtte realiseres (eller tilfredsstilles) hvis det er et hyponym til *mat*, som i 11b. Hyponymet er mer spesifikt og dermed informativt, det vil si at det har et semantisk bidrag å gi til fortolkningen av verbalfrasens semantikk.

Mer generelt: Hvis verbet er konseptuelt kjent, vil en referanse til hendelsestypen som det deverbale nominalet denoterer, være kjent i sin helhet. Det vil si at en kompleks (flerhodet) hendelsestype (realisert som for eksempel durative overgangsverb, kalt accomplishments, for eksempel *bygge*, og perfektive overgangsverb, kalt achievements, for eksempel *treffe* hos Vendler (1967:102ff)) vil være kjent informasjon i konteksten. Dette vil også inkludere de assosierte argumenttypene som deltar i hendelsen. Det er derfor ut fra et informasjonsstrukturelt synspunkt ingen grunn til å anta at argumentene i slike strukturer må realiseres tekstuel. Det er større sjanse for argumentstrukturrealisering når den deverbale nominaliseringen introduseres i tekst, enn når den refereres til for andre gang. Fordi grenseoppgangen mellom de ulike typene argumenter er vanskelig å trekke, vil kriteriet om obligatorisk realisering ikke ha noen sentral plass i min behandling av dette emnet.

7 Tilstedeværelse vs fravær av argumentstruktur

Hvis prosessuelle deverbale substantiver har en argumentstruktur som korresponderer med de tilsvarende verbenes argumentstruktur, så må disse strukturene **tilfredsstilles**. For å kunne påvise dette bruker Grimshaw en rekke disambigueringsteknikker. Først undersøker hun hvordan **entydige** substantiver oppfører seg syntaktisk. For eksempel har *felling* kun prosesslesning (til forskjell fra *tegning*, som er tvetydig, jf. figur 2 ovenfor):

12. *fellingen av trærne*

Her mener Grimshaw at argumentet *av trærne* er like obligatorisk som *trær* i *å felle trær* ved verbet.

Grimshaw bruker seks disambigueringskriterier for å skille mellom argumenttakende og ikke-argumenttakende substantiver. I denne sammenhengen skal jeg kommentere to av dem: tolkning av foranstilt possessivledd og kombinerings med determinativer.

Når det gjelder det foranstilte possessivleddet vil skillet mellom prosess og resultatlesing av nominalene påvirke tolkningen på frasenivå:

13a. *Arkitekten tegner*

13b. *Arkitektens tegning*

Ifølge Anderson (1984) er foranstilte genitiver/possessiver av to typer: ved konkrete substantiver kan de kun opptre som modifikatorer (dvs. ikke-argumenter) mens ved abstrakte substantiver kan de enten opptre som avledede subjekter (dvs. argumenter) eller som modifikatorer.

Hvis *tegning* har prosesslesning (det å tegne), vil possessivleddet (*arkitektens*) ha den

samme lesning som subjektet for det korresponderende leddet. Verbet *tegne* er agentivt, og dermed skal også det avledede subjektet ha agentiv lesning. Hvis *tegning* har resultatbetydning, vil possessivleddet ha en vagere tilhørighetsbetydning (en tegning som på en eller annen måte er assosiert med arkitekten). I så fall er possessivleddet en modifikator for det deverbale nominalet og ikke et avledet argument. En agentiv lesning av possessivleddet tyder altså på at det er overført fra verbets agentive subjekt ved argumentstruktureverføring.

Det er likevel et stort problem med anvendelsen av dette kriteriet. La oss illustrere med et par eksempler:

14a. *Arkitektens bok*

Her virker det umiddelbart som om uttrykket betyr «den boken som er assosiert med arkitekten», og at *arkitekten* dermed får modifikatorlesning. Men uttrykket kan også tolkes som «den boken som arkitekten har skrevet» altså en agentiv lesning, jf

14b. *Ibsens bok om Peer Gynt*

Problemet er her at *bok* ikke er et deverbalt substantiv og forventes dermed ikke å dele ut argumentstruktur til sine assosierte ledd. Hvor kommer da den agentive lesingen fra? Hvor er det kjerneleddet som deler ut en agentiv deltagerrolle for possessivleddet, hvis ikke kjernen *bok* gjør det?

For å finne svar på det må vi gå til Pustejowskys generative leksikonteori. Hos Pustejowsky er argumentstruktur kun ett av flere lag i leksemets denotasjon. Et annet lag kalles kvaliastruktur. Ifølge Pustejowsky har alle artefakter, dvs. alle ting som er resultat av en menneskeskapt produksjon, en agentiv kvaliarolle (i motsetning til naturlige typer som *stein*, *potet* etc. som er ikke-agentive og som kan betegne tilstandsforandringer). Siden *bok* er et artefakt, vil den agentive tolkningen av possessivleddet i 14a og 14b ovenfor skyldes den agentive kvaliarollen. Dette tyder på at agentiv lesning av de foranstilte possessivleddene har to kilder: argumentstruktureverføring fra det korresponderende verbet (som i prosesslesingen av 13b) og aktivisering av kontekstuellet betinget agentiv kvaliastruktur (som i den agentive lesingen i 14a og 14b).

I tekniske tekster refererer svært mange deverbale nominaliseringer nettopp til menneskeskapte prosesser hvor resultatet er et artefakt, som for eksempel *tegning*. Dermed vil resultatlesingen av *tegning* også ha en agentiv lesning, som ikke er overført fra argumentstruktur men fra kvaliastruktur. Dermed blir Grimshaws argumentstrukturkriterium for det foranstilte possessivleddet blir vanskelig å anvende.

Skillet mellom argumenttakende deverbale nominaliseringer og andre nominaler samsvarer med et sett av forskjeller i determinativsystemet. Den ubestemte artikkelen og tallordet *en* opptrer kun med resultatnominaler; det samme gjelder for demonstrativet *den*. Bestemt artikkel forekommer med begge typene. Dette gjelder både -ing-nominaliseringer og rotnominaliseringer.

15. *De hengte opp en vask/den vasken.* (resultat)

16. *De hengte opp en tegning/den tegningen.* (resultat)

17. *Vask av klær på helligdager er forbudt.* (prosess)

18. **En vask av klær/*Den vasken av klær på helligdager er forbudt.* (prosess)

Dette synes å henge sammen med det faktum at prosesssubstantiver ikke kan opptre i flertall.

19. **Vaskene av klær tok lang tid.* (prosess)
20. *Vaskene henger på snorene i alle hagene.* (resultat)

Prosesssubstantiver som kjerne i nominalfraser synes å opptre som et **ikke-tellbart** substantiv, og tillater ikke determinativer. Som vi ser av figur 1 ovenfor, er pluralisering og opp-treden sammen med determinativer typisk nominale egenskaper ved gjenstandsdenoterende substantiver. Dermed kan vi si at resultatsubstantivene med sin statiske betydning er en undergruppe av de gjenstandsdenoterende substantivene og ligger nærmere de prototypiske substantivene enn prosesssubstantivene, som med sin dynamiske betydning og sine egne argumenter ligger nærmere de prototypiske verbene.

8 Etterstilte preposisjonsuttrykk

Grimshaws analyse for engelsk viser at rotsubstantiver aldri har argumentstruktur. Dette vises ved preposisjonsbruken i markeringen av det korresponderende verbets direkte objekt. Dette synes å stemme i noen tilfeller for norsk:

21. *dreping av mennesker*
22. *drap på/*av mennesker*

I Bokmålsordboka står preposisjonen *av* oppført med hele 15 betydninger, men den relevante bruken av preposisjonen som markør for det avledede direkte objektet i argumentstruk-turoverføring (som i 21) er ikke nevnt.

Norsk referansegrammatikk derimot har omtale av «preposisjoner uten leksikalsk innhold» (Faarlund 1997:446ff). Det er typisk for preposisjoner uten leksikalsk innhold at de har fått spesialiserte grammatiske oppgaver som medfører at deres leksikalske innhold er blitt avsvakket. Som kjent uttrykker preposisjonen *av* en agensrolle som synes å være avledet fra et korresponderende verbs subjekt:

23. *Orkesteret spilte under ledelse av sin faste dirigent.* (Faarlund et al 1997)

Både ved passiv og ved deverbale nominalisering uttrykkes det agentive subjekt som kjent i form av et av-ledd:

- 24a. *Firmaet eies av en trønder.* (Faarlund et al 1997)
- 24b. *gjennomstrømning av luft i motorrommet* (Norsk teknisk korpus)
- 24c. *påvirkning av ytre, mekaniske krefter* (Norsk teknisk korpus)

Dermed skiller norsk seg fra engelsk ved at vi bruker den samme preposisjonen som grammatisk markør både ved det avledede subjektet og det avledede objektet ved deverbale nominaliseringer. Engelsk skiller mellom *by* (for subjektet) og *of* (for objektet). I visse tilfeller kan denne underdeterminasjonen lede til syntaktisk tvetydighet på norsk. I 24d står *av hans bolig* som avledet direkte objekt til *ransaking*, mens *av politiet* i 24e er det agentive leddet som står til passiv verbet *foretas*:

24d. ..., *kan det foretas ransaking av hans bolig*. (lovtekster, januar 1981, Oslo-korpuset) jf

24e. ..., *kan det foretas ransaking av politiet*.

Norsk referansegrammatikk gir inntrykk av at avledninger med *-ing* og *-else* bruker preposisjonen *av* i forbindelse med overførte direkte objekter, mens verbalsubstantiver som er avledet på andre måter, blant andre rotnominaliseringer, bruker andre preposisjoner (op.cit.:447), jf. eksempel 21 og 22 ovenfor. I så fall vil norsk stemme overens med engelsk på dette punktet.

Dette tyder på at preposisjonen *av* er en grammatisk markør som markerer det direkte objektet som er tilknyttet et deverbalt substantiv. Siden preposisjonen *av* er svært polysem, er det vanskelig å skille denne grammatikalske funksjonen fra de leksikalske funksjonene. En viktig egenskap ved leksikalske funksjoner av preposisjoner er at de kan delta i det Pustejowsky kaller ko-komposisjon:

25a. *Katten spiser fisken* (telisk, avsluttet).

25b. *Katten spiser av fisken* (atelisk, uavsluttet).

25c. *Katten spiser på fisken* (atelisk).

25d. *kattens spising av fisken* (telisk/atelisk)

25e. *kattens spising på fisken* (atelisk)

d er tvetydig mellom a og b, og e korresponderer med c. Både d og e har prosesslesing, og det foranstilte possessivleddet har agentiv lesing som synes å være tildelt av det deverbale kjerneleddet som styrer. En analyse av hendelsesstrukturen i a og b viser at a er en telisk hendelse, dvs. en hendelse som har avslutning, men hendelsen i b er atelisk, dvs. ikke-avsluttet. Det samme gjelder hendelsen i c, men på en litt annen måte. Forskjellen mellom b og c er at b impliserer at spisingen er en del av en bestemt helhet, mens dette ikke nødvendigvis er tilfelle i c. Derfor kan preposisjonen *på* etterfølges av et nakent substantiv, i motsetning til *av*. Jf. *spise på/*av sjokolade*.

Preposisjonene *av* og *på* i b og c ser ut til å ha evne til å påvirke visse aspekter av hendelsesstrukturen uttrykt i verbet *spiser*. Preposisjonen *av* i b er ikke en grammatikalisert argumentstrukturen overfører, men har beholdt sin leksikalske betydning. I leksikalsk funksjon kan preposisjonen *av* gi sitt semantiske bidrag til hele verbfrasens aspektuelle semantikk, dvs den kan delta i ko-komposisjonen av hele verbfrasens aspekt (endre det fra telisk aspekt i a til atelisk aspekt i b). Argumentstrukturen overfører *av* derimot har ikke noe semantisk bidrag å gi her fordi den ikke har noe leksikalsk innhold og ikke kan delta i ko-komposisjonen av verbalfrasens semantikk. Den er kun en grammatisk markør. Tvetydigheten i 25d ligger dermed i preposisjonen *av*, avhengig av om *av* er en argumentstrukturen overfører (som ikke påvirker det teliske aspektet fra a) eller en preposisjon med aspektuelt leksikalsk innhold (en preposisjon som er til stede allerede før nominaliseringen og som bidrar til å endre det teliske innholdet til atelisk).

9 Rotnominaliseringer og preposisjonsbruk

Hvis *av* er en argumentstrukturen overfører og rotnominaliseringer ikke har argumentstruktur, vil vi forvente at rotnominaliseringene vil ta andre preposisjoner enn *av* som markering av

det etterstilte leddet, som ved *drap* i 19. Men dette viser seg ikke å være tilfelle. I følge Vinje (1973:131ff.) kan visse rotnominaliseringer korrespondere med *-ing*-nominaliseringer dannet av samme verb. Rotnominaliseringene denoterer det som Grimshaw kaller enkle hendelser og har perfektiv/momentan betydning, mens *-ing*-nominaliseringene danner vedvarende eller gjentakende hendelser. Det gjelder særlig nominaler som uttrykker lyd og bevegelse (*brøl* vs. *brøling*, *spark* vs. *sparking*, *hyl* vs. *hyling*, *kast* vs. *kasting*, etc.). Dette er imidlertid en lukket liste av substantiver og de fleste av dem er intransitive. Men for de få som er transitive ser det ut til at rotnominaliseringene tar andre preposisjoner enn *av*:

26. *et spark på/*av ballen* (perfektiv, enkel hendelse)

27. *sparking av ball* (imperfektiv, generell eller iterativ hendelse)

Som Vinje har påvist med referanse til Alhaugs undersøkelser (Vinje 1973:131ff, Alhaug 1971) er imidlertid rotnominaliseringene blitt svært produktive i avissspråk og synes å ha overtatt *-ing*-nominaliseringenes imperfektive, generelle betydning slik at aspektmotsetningen nærmest er opphevet. Både 28 og 29 har imperfektiv betydning:

28. *pass og stell av barn*

29. *passing og stelling av barn*

Dermed har rotnominaliseringene også fått evnen til å knytte til seg avledede direkte objektargumenter ved bruk av *av* som argumentstruktureverfører. Følgelig vil den logiske polysemien gi seg utslag også ved rotnominaliseringene i norsk, som for eksempel ved prosess vs. stedbetydningsskillet, som kan sees på som en variant av prosess-/resultat-polysemi:

30. *mottak av flyktninger* (prosess)

31. *mottak for flyktninger* (sted)

Et enkelt søk i Oslokorpuset synes å bekrefte dette. Det ble her kun funnet 2 forekomster av *mottak for*:

32. ... *skal bygge ut et mottak for nordsjøolje i en skotsk småby*. (BT-februar 92)

33. ... *et nettverk av kombinerte mottak for skogssopp og -bær over hele landet*
(BT-januar 95)

Det ble funnet 82 forekomster av *mottak av*:

34. ...vi fikk god erfaring for mottak av mange mennesker under Bosnia-konflikten
(BT-Januar 97).

De aller fleste av disse viser *av* i argumentstruktureoverførende funksjon, som i 34. men det var også bruk av *av* med leksikalsk innhold, som i 35. hvor det er snakk om en fotballspill-er:

35. *med mottak av høy klasse* (fotball- VG-januar 96)

I det tekniske materialet i Not-basen finner vi en del rotnominaliseringer med inkoativt og

telisk aspekt, som *stopp*, *start*, *oppstart*, *utløp* og *innløp*. Som registrerte termer har alle stedsbetydninger:

36. *Utløp for fraluft* (vs. utløp av fraluft), *utløp for produsert vann* (vs. utløp av produsert vann), *utløp for retursmøreoljepumpe*, *utløp for sjøvannsretur*, *utløp for sprinkleranlegg*, *utløp for vaskevann* (Norsk teknisk korpus)

Men som vi har sett kan *av*-leddet ofte utelates av informasjonsstrukturelle grunner:

37. *utløp* (av produksjonsvann) *for sjøvannsretur* (NOT-basen)

I disse tilfellene vil ikke preposisjonene automatisk disambiguere det deverbale nominalets innhold. I uttrykket

38. *start med tenning* (Norsk teknisk korpus)

brukes *start* i prosessbetydningen og *av*-leddet er implisitt:

39. *start* (av motor) *med tenning*

I konstruksjoner som

40. *å foreta oppstart av driftssystemet* (Norsk teknisk korpus)

refereres det ikke til en enkel, perfektiv hendelse, men, synonymt med *oppstarting*, til en generell, iterativ hendelse, som er det vanlige ved *-ing*-nominaliseringer, jf

41. *oppstarting av vekselretter* (Norsk teknisk korpus)

Noen deverbalktige nominaliseringer er bare tilsynelatende deverbale, for eksempel:

42. *salg av klær*
43. *utsalg på klær*
44. *utsalg av klær*

Ifølge Bokmålsordboka har rotnominalet *salg* to betydninger:

1. det å selge:

45. *Salget av nye bøker går strykende.*

2. billigsalg:

46. *Det er salg på (*av) nye dresser.*

Preposisjonsbruken viser at betydning 1 har argumentstruktur til forskjell fra betydning 2.

Verbet *å selge ut* har ifølge Bokmålsordboka betydningen «kvitte seg med», dvs «selge

ferdig til det ikke er mer igjen». Det kan imidlertid ikke ha betydningen «å selge billigere enn vanlig». *Ut* som partikkel ved å *selge* er en aspektpartikkel som gjør verbet telisk/perfektivt. *Ut* ved *salg* i 43 har ikke denne betydningen. Derav kan vi slutte at *utsalg* i 43 ikke er avledet av å *selge ut* i betydningen å *selge ferdig*, som ligger til grunn for 44. Dette stemmer godt med hypotesen om *av* som argumentstruktureverfører som er til stede i 42 og 44, men ikke i 43. Eksempel 43 betyr «det å selge klær billigere enn vanlig», mens 44 betyr «det å selge klær til det ikke er mer igjen». Siden *utsalg* i 43 ikke korresponderer med noen av betydningene til verbet *selge ut*, kan heller ikke *på klær* være et overført direkte objekt, noe som også bruk av preposisjonen *på* (som ikke er argumentstruktureverfører) viser.

Vi merker oss for øvrig at prosess- vs. sted-polysemien også gjør seg gjeldende her med tilsvarende preposisjonsbruk:

47. *Firmaet har tre utsalg for møbler i byen.*

48. *Utsalg av varene tar for lang tid.*

10 Konklusjon

Denne artikkelen viser at den internasjonale diskusjonen om argumentstruktur assosiert med deverbale nominaliseringer er relevant for norsk. Som for engelsk viser data at de ulike morfologiske typene oppfører seg ulikt med hensyn til argumentstrukturerealisering. I motsetning til engelsk kan imidlertid de norske rotnominaliseringene ikke regnes som en homogen gruppe. Dette kan sees særlig tydelig ved preposisjonsbruken ved de transitive nominaliseringene, hvor mye tyder på at preposisjonen *av* fungerer som argumentstruktureverfører for det underliggende direkte objektet. Fremstillingen viser også at aspektuelle forskjeller av typen perfektiv/imperfektiv har innvirkning på tolkningen av deverbale nominaliseringer for *-ing*-nominaler og rotnominaler, men at denne motsetningen kan nøytraliseres i retning av imperfektiv tolkning. Det synes også klart at den agentive tolkningen av det foranstilte possessivleddet kan ha andre kilder enn argumentstruktureverføring, og at elementer fra Pustejowskys generative leksikonteori, i dette tilfelle kvaliastruktur, også kan aktiveres ved tolkningen av possessivene.

Referanseliste

- Alhaug, G. 1971: *En datamaskinell undersøkelse av suffiksvekslingen -ing/-ning i moderne norsk*. Utrykt hovedoppgave. Bergen.
- Alexiadou, A. 2001: *Functional Structure in Nominals. Nominalization and ergativity*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam.
- Andersen, Ø. 1998: «Argumentstruktur og nominalisering» In: *LexicoNordica bind 5*, s. 5-23.
- Andersen, Ø. 2000: «Agentivitet og determinasjon» I: Andersen, Ø., Fløttum, K. og T. Kinn: *Menneske, språk og fellesskap*. Festskrift til Kirsti Koch Christensen på 60-årsdagen 1. desember 2000. Novus Forlag, Oslo.
- Anderson, M. 1984: «Prenominal Genitive NPs», I: *Linguistic Review bind 3*, s. 1-24.
- Chomsky, N. 1970: «Remarks on Nominalization», I: Jacobs, R. A. og P.S. Rosenbaum (red): *Readings in English Transformational Grammar*. Ginn and Co., Waltham, Mass.
- Faarlund, J. T., Lie, S. og Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Universitetsforlaget. Oslo.

- Grimshaw, J. 1990: *Argument structure. Linguistic Inquiry Monograph 18*. Massachusetts Institute of Technology.
- Halliday, M.A.K. og J.R. Martin 1993: *Writing Science: Literacy and Discursive Power*. The Falmer Press. London.
- Hansen, E. og L. Heltoft 1994: «Kentaurnominaler i dansk», I: Baron I. (red.): *NORDLEX-Prosjektet. Sammensatte substantiver i dansk*. Institut for Datalogvistik, Handelshøjskolen i København.
- Hopper, P. J. & Thompson, S.A. 1985: The Iconicity of the Universal Categories «Noun» and «Verbs» I: Haiman, J. (ed): *Natural Syntax. Iconicity and Erosion*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Kirchmeier-Andersen, S. 1997: *Lexicon, Valency and the Pronominal Approach. An Application of the Pronominal Approach to Danish Verbs and Nouns*. Ph.D. Dissertation submitted at the University of Odense. Odense.
- Koptjevskaja-Tamm, M. 1993: *Nominalizations*. Routledge. London.
- Lees, R.B. 1960: *The Grammar of English Nominalizations*. Mouton. The Hague.
- Pitz, A. 1994: *Nominal Signs in German*. Dr. art. avhandling. Lingvistisk institutt. Det historisk-filosofiske fakultet, AVH. Universitetet i Trondheim.
- Pustejovsky, J. 1998: *The Generative Lexicon*. The MIT Press Cambridge, Mass.
- Sakshaug, L. 1999: *Norwegian Compound Deverbal Nouns: An Autolexical Analysis in Morphology, Syntax and Semantics*. Dr. artium thesis. Faculty of Arts. Department of Scandinavian Studies and Comparative Literature. Trondheim.
- Vendler, Z. 1967: *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press. Ithaca.
- Vendler, Z. 1968: *Adjectives and Nominalizations*. Mouton. The Hague.
- Vinje, F-E. 1973: *Verbalsubstantiv avledet med -else, -ing og nullsuffiks i moderne norsk, især bokmål*. Upublisert manuskript. Trondheim. Universitetet i Trondheim.
- Wangensteen, B. 2004: *Bokmålsordboka*. Kunnskapsforlaget. Oslo.

Datasamlinger:

1. Oslo-korpuset av taggede norske tekster (bokmålsdelen). Tekstlaboratoriet ved Det historisk-filosofisk fakultet, Universitetet i Oslo. (18,3 millioner ord).
2. NOT: Norsk terminologisk database. 90 000 søkbare termer. 30 000 termposter. Aksis-senteret, Universitetet i Bergen.
3. Norsk teknisk korpus. Ca 60 xml-taggede tekniske tekster fra internett. Under oppbygging. Aksis-senteret, Universitetet i Bergen

Norsk Ordbok 2014 – rammer og utfordringar

Norsk Ordbok 2014 is the name of a new ambitious lexicographical project that got started June 1st 2002. But even though the project organization is new, at the heart of the project lies an old well-established dictionary. The article will focus on the relationship between the «old» *Norsk Ordbok* and the new guiding conditions set by the project. One may choose to focus on how to protect or preserve the dictionary in the face of the new organization, that is to see the relationship as a conflict; or one may focus more positively, and try to establish how the dictionary will be changed and even improved as a consequence of the new project conditions. Both perspectives will be activated in the article. First, however, a short outline will be given of both the dictionary itself and the project organization.

Norsk Ordbok 2014 er namnet på eit nytt stort leksikografisk prosjekt som tok til 1. juni 2002. Men sjølv om prosjektorganiseringa er ny, dreier det seg om ei gammal ordbok som har fått ny innpakning. Eg skal her gjere greie for tilhøvet mellom den «gamle» *Norsk Ordbok* og dei endra rammevilkåra som prosjektorganiseringa fører med seg. Ein kan leggje an to perspektiv på dette tilhøvet: Korleis kan ein «bevare» ordboka innanfor ramma av det nye prosjektet? Og: i kva mon blir ordboka «ny»? Men fyrst vil eg gje ein kort presentasjon av ordboka og av prosjektet som no organiserer arbeidet med denne ordboka.

1 Kva er Norsk Ordbok?

Norsk Ordbok er som dei fleste norske språkvitarar veit, ei vitskapleg ordbok som både skal dekkje det nynorske skriftspråket og alle dei norske dialektane. (For tidlegare framstillingar, sjå Hageberg 1992 og Vikør 1999.) Det er altså ei kombinert litteratur- og dialektordbok. Kombinasjonen er heller sjeldan i europeisk samanheng, men den er sjølsagt på bakgrunn av den moderne norske språkhistoria. Det nynorske skriftspråket er for ein vesentleg del konstruert nedanfrå og opp; Ivar Aasen sitt svære arbeid med innsamling av dialektord og dialektformer er føresetnaden for etableringa av den nynorske skriftnorma. Og dialektane har heile tida föra det nynorske leksikonet med nedervde nyord – nyord i skriftspråksamanheng altså.

Arbeidet med *Norsk Ordbok* er då også ei eksplisitt vidareføring av Ivar Aasen og seinare dialektinnsamlarar sitt arbeid. Arbeidet kom i gang i 1930, og i 1932 gjev Sigmund Skard ordboka eit tredelt fundament; det fyrst nemnde er nettopp samanstyppinga av dei eldre dialektordbøkene. Hjørnesteinane her er dialektordbøkene til Ivar Aasen og Hans Ross. Dinest skal ein supplere med nytt dialekttilfang, og til sist skal ein fylle ut med ord frå det nynorske skriftmålet (Skard 1932:IV). Langs det sporet Skard staka ut, har arbeidet med ordboka gått føre seg sidan starten. Men vektlegginga av dei ulike kjeldetypane har variert noko opp gjennom tida, og det same har metodane desse kjeldene har vorte gjorde tilgjengelege på.

Norsk Ordbok har hatt ei lang produksjonstid. Pr. i dag (2003) er fire av tolv band komne ut, og vi er midt i bokstaven *h*. Det vil altså seie at vi har brukt 63 år på å samle tilfang, byg-

gje opp arkiv og å publisere fire ordboksband. Sein framdrift er det direkte utgangspunktet for at ordboksarbeidet i 2002 vart organisert i det nye prosjektet kalla *Norsk Ordbok 2014* (forkorta NO 2014). Både dei som har finansiert ordboka, dvs. Universitetet i Oslo og Kultur- og kyrkjedepartementet, dei som gjev ho ut, dvs. Det norske Samlaget, og brukarane var blitt utolmodige på ordboka sine vegner. Dei ynskte å få ordboka fullført i overskodeleg framtid.

2 Kva er Norsk Ordbok 2014?

Frå og med 1. juni 2002 ligg altså *Norsk Ordbok* pakka inn i prosjektrammene til NO 2014. (Sjå Vikør 2003 for ei utgreiing om forhistoria til NO 2014.) Dette prosjektet er eit etter måten ambisiøst samarbeid mellom Universitetet i Oslo (UiO) og Kultur- og kyrkjedepartementet (KKD). Desse to instansane finansierer i hovudsak prosjektet. UiO kostar fire redaktørstillingar pluss ei stilling til IT-utvikling og drift, medan KKD sitt tilskot går med til å dekkje alle andre lønsutgifter. Andre viktige samarbeidspartnarar i prosjektet er Eining for digital dokumentasjon ved UiO, som står for IT-utvikling, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet i Trondheim som hyser ein redaksjonsfilial (tre stillingar), og Det Norske Samlaget, forlaget til ordboka. Det overordna målet for prosjektet er å få ferdig ordboka til 2014. Når ein no fyrst skulle velje eit sluttår, høvde det godt med eit nasjonalt jubileumsår. Slik kan *Norsk Ordbok* sin nasjonale symbolverdi utnyttast i høve grunnlovsjubileet. Prosjektet har gjeve arbeidet med *Norsk Ordbok* radikalt endra rammevilkår, og vi skal no sjå nærare på desse rammevilkåra for å undersøkje i kva mon dei grip inn og endrar sjølve ordboka. Ein skal ikkje stikke under ein stol at det i byrjinga kom fram motførestillingar mot prosjektet som botna nett i ei frykt for at ordboka skulle lide eit kvalitetstap i møte med prosjektrammene.

3 Nye rammevilkår

Vi skal her kort kommentere dei nye vilkåra som no kjenneteiknar arbeidet med *Norsk Ordbok*. Dineast skal vi sjå nærare på dei av vilkåra som potensielt kan kome til å endre ordboka. Desse momenta vil bli kommenterte:

- Vesentleg større budsjett
- Mykje større redaksjon
- Opplæringsutfordringar
- Ny styringsmodell og organisering
- Digitalisering og IT-utvikling
- Høgare produktivitet og tempo
- Målstyring og dimensjonering

I høve til stoda slik ho var i 2001 då redaksjonen ved ordboka talde 9,3 årsverk, og då det også låg andre ansvarsområde enn *Norsk Ordbok* til desse stillingane, har budsjettet for 2003 gjeve grunnlag for 19 stillingar, pluss dei driftskostnadene som fylgjer med. Dette inneber fyrst og fremst betra vilkår for ordboksproduksjonen, men det krev også auka innsats på to «nye» område for redaksjonen. Det gjeld opplæring og intern organisering. Vi må så raskt og

effektivt som mogleg måte løyse opplæringsutfordringane, og vi må tenkje gjennom kva slags internstruktur som tener eit så stort prosjekt best.

Opplæring har vi så langt organisert på to måtar. For det fyrste har vi arrangert intensive internseminar, for det andre har vi organisert dei nye i redaksjonsgrupper med ein røynd redaktør som leiar i kvar gruppe. Den daglege opplæringa føregår innafor ramma av ei slik gruppe. Sidan vi har ein filial av redaksjonen lokalisert i Trondheim, og sidan det er så mange nye som skal integrerast i ein gammal veletablert redaksjon, har spesielt internseminara vist seg å ha ein viktig sosial bieffekt. Organiseringa av grupper på den andre sida har verka fremjande på det interne samarbeidet i ordboksredaksjonen.

Redaksjonen ved *Norsk Ordbok* var tidlegare ganske «sjølvstyrd», dvs. at ei gruppe likestilte redaktørar, ein hovudredaktør og ein eller to assistentar arbeidde med ferdigstilling av manuskript og arkivarbeid utan i særleg grad å måtte ta omsyn til tidsfristar og dimensjoneringsmål. Litt sett på spissen avgjorde materialet både kor stor ordboka skulle bli og kor lang tid det skulle ta å utforme ordartiklane. Då prosjektet vart etablert, var difor sterkare styring sett på som ein føresetnad for å greie å fullføre ordboka til fastsett tid og med fastsett omfang. NO 2014 vart organisert som eit sjølvstendig prosjekt med eit eige styre, og det fekk stort handlingsrom i høve til institutt og fakultet ved Universitetet i Oslo. I styret har UiO, NTNU, Den norske Samlaget, Eining for digital dokumentasjon, redaksjonen og KKD ein representant kvar. Styreleiaren, Magnus Rindal, er utnemnd av Institutt for nordistikk og litteraturvitskap.

Ansvar for den daglege drifta ligg til ein direktør som er tilsett med både fagleg og administrativt ansvar. Det vil seie at ein har brote med den delte styringsmodellen som elles kjenneteiknar universitetet, dvs. at administrasjon og fag er skilde i ulike styringskanalar. Dei nytilsette ved prosjektet har ikkje eiga forskingstid til stillingane sine, dvs. at leiinga kan disponere over heile arbeidstida til medarbeidarane. Det tyder at den forskinga som føregår i tillegg til ordboksarbeidet må ha direkte relevans for prosjektet og vere klarert med prosjektleiinga på førehand. Den interne organiseringa av prosjektet som no er etablert, er utarbeidd som respons på nokre overordna ideal for prosjektet: god intern kommunikasjon, gode samarbeidsvilkår, deling og spreiding av kompetanse, utvikling av metodar og digitale verkty i tett dialog med den einskilde medarbeidar, og ei prosjektleiing som også byggjer på dialog mellom leiarar og andre medarbeidarar. I eit prosjekt der det faglege kompetansenivået er så høgt som i ei vitskapleg ordbok, er ein slik dialogisk intern struktur etter mi meining heilt avgjerande. Prosjektet blir slik i eigenleg meining av ordet eit samarbeidsprosjekt.

Som eit døme på dette vil eg nemne det arbeidet som det siste året er gjort på feltet målstyring og dimensjonering. Ein stor innsats er lagd ned det siste året for å etablere produksjonsmål, dvs. ein produksjonsplan for det einskilde bandet, dinest retningslinjer for ordutval, og til sist eit mål på kor stort omfang den einskilde alfabetbolken og det einskilde oppslagsordet skal ha innafor ordboka. Mange av dei tilsette har levert idear, innspel og utgreidingar i samband med dette arbeidet, og no når vi har kome fram til faste retningslinjer, står ein samla redaksjon bak dei.

Kravet om høgare produktivitet kan kommenterast frå litt ulike kantar, for produktivitetsauke kan nåast på ulike måtar, og NO 2014 treng *alle* dei produktivitetsfremjande tiltaka som ein kan sameine med dei faglege standardane som ligg fast i ein ordboksredaksjon av *Norsk Ordbok* sin type. Her vil eg nemne dei viktigaste produktivitetsfremjande tiltaka som vi vonar vil gjere det mogleg å nå målet om fullføring i 2014. For det fyrste er sjølvsgatt sterkare leiing og betre organisering av redaksjonen ein føresetnad for å realisere produksjonsplanen. For det

andre er det viktig å etablere eit internt medvit om progresjonskrava, om restriksjonar som no ligg på ordutvalet og om dei strenge omfangsrammene som gjeld storleiken på ordartiklane. Dette handlar kort sagt om målstyring. For det tredje hadde det vore umogleg å gjennomføre og motivere for ei omlegging, om ikkje vi hadde fått nye friske løyvingar. Eit vesentleg auka budsjett gjer det mogleg å utvide redaksjonen, noko som er ein føresetnad for auka produksjon. Men auka løyvingar gjer det også mogleg å investere i nye verkty og å leggje tilhøva til rette for opplæring, samarbeid og lagbygging. Men budsjettauken er ikkje på langt nær stor nok til at vi kan gjere redaksjonen fem gonger så stor som tidlegare. For når det er snakk om produktivitetsauke, er det faktisk behov for ei femdobling. Difor er også nye verkty ein svært viktig føresetnad for at prosjektet skal lukkast. I byrjinga av prosjektperioden brukar vi no mykje ressursar på utvikling av IT-baserte verkty som vil gje effektiviseringsgevinstar på sikt.

Eining for digital dokumentasjon (EDD) har laga eit indeks over alt digitalisert tilfang som *Norsk Ordbok* arbeider med. Denne katalogen som er kalla Metaordboka (jf. artikkel av Svardal, Runde og Vestenfor annan stad i denne rapporten), gjev ein effektiv tilgang til tilfanget ordboka vår byggjer på, men Metaordboka er også eit uvurderleg verkty i samband med dimensjonering og planlegging. Vi held sjølvstøtt fram med å digitalisere kjeldene for *Norsk Ordbok*, og her kan vi heldigvis byggje på det grunnlaget som vart lagt på 90-talet av det tidlegare Dokumentasjonsprosjektet ved UiO (no EDD). Eit reelt *tilskot* til tilfanget vårt er det nynorskkorpuset EDD no byggjer opp for Norsk Ordbok 2014 (sjå artikkel av Ridings i denne rapporten). Dette korpuset gjev ordboksredaksjonen ein tryggare grunn å gjere redaksjonelle vurderingar på; for fyrste gong vil vi kunne relatere vårt eige primære setelarkiv til ein meir representativ base over eldre og yngre språkbruk. Det gjer at redaktørane no ikkje er så avhengige av sine eigne språklege intuisjonar som før. Til sist utarbeider EDD eit redigeringsprogram for ordboksredaksjonen. Dette programmet ventar vi oss mykje av, for målet er at det skal gje ei fastare og tryggare ramme rundt redigeringa, at det skal vere ei hjelp i opplæringa, at det skal gje større konsistens, og at etterkontroll, korrektur, og setjing skal bli lettare og raskare å gjennomføre. Ein del av kvalitetssikringa, helst formelle aspekt, men også nokre strukturelle sider av redigeringa, vil programmet garantere for.

4 I kva mon vil desse endra rammevilkåra endre sjølve ordboka?

Her vil eg kommentere det som har med styring å gjere fyrst. Vi har altså fått eit krevjande og resultatorientert styre og ein direktør med fagleg og administrativt ansvar. Det inneber at redaksjonen ikkje lenger gjer prinsippvedtak, og at faglege omsyn no i større grad må balanserast mot omsyn til ressurs- og tidsbruk.

For prosjektet kom i gang, peika pessimistiske røyster på faren for at faglege omsyn skulle setjast til side om dei kom i konflikt med progresjonskrava. Dette siste året har vi fleire gonger måtta ta stilling til denne typen interessekonflikt. Men etter å ha diskutert ordutval og artikkeldimensjonering, ser vi at det heldigvis ikkje er eit val mellom svart og kvitt. Den dialogen vi har hatt internt i redaksjonen har ført oss fram til ei semje om kva som er umisteleg for *Norsk Ordbok*; det gjeld kva for ord vi *må* ha med, og det gjeld prioritering av informasjonstypar, kor mange og kva slags sitat osb. Etter eit år med røynsler i dette konfliktfeltet ser vi at faglege omsyn ikkje blir sette til side, men at vi ofte må velje mellom alternativ som begge i og for seg er fagleg forsvarlege. Det har vore eit år med intens dialog, og mitt inntrykk er at denne dialogen har auka medvitet om kva *Norsk Ordbok* sin kjerne er.

Ordboka blir noko annleis som fylgje av dette: ho blir strammare i forma, og nokre ord vil falle ut. Dette gjeld ord med tynt bruksgrunnlag, eller gjennomsluktige samansetjingar der samansetjingslekkane finst som sjølvstendige oppslag. Også framandord som er godt dokumenterte i andre ordbøker og som er marginale i nynorske tekster, vil bli meir summarisk behandla i *Norsk Ordbok* heretter (jf. elles Vikør 1996 om problema med ordutvalet). Men det dialektale ordtilfanget, det som er unikt for *Norsk Ordbok*, vil framleis få brei dekning. Vi vil likevel måtte vere meir sparsame med sitat, og mange vil tykkje at det vil gjere ordboka fattigare og mindre fargerik. Dette er det vanskeleg å unngå. På den andre sida ser vi at vi har mykje å hente ved å velje ut sitat på ein meir medviten måte. Til no har ofte fleire sitat illustrert ganske lik bruk av ordet.

Utvidinga og fornyinga av redaksjonen vil truleg få fylgjer for ordboka på meir indirekte måte. Dei nye redaktørane vil ha ein annan erfaringshorisont enn dei eldre, slik at redaksjonen sin samla erfaringshorisont blir utvida. Dette er eit gode, men gevinsten er kortsiktig, for innan få år vil dei eldre redaktørane ha gått av for aldersgrensa, og med dei mister vi fyrstehands kjennskap til eldre kulturformer, gjerne knytt til det gamle bondesamfunnet. Dette er eit reelt tap, for ein stor del av det dialektale ordtilfanget som ligg under *Norsk Ordbok*, er knytt til eldre kulturformer. Dette er likevel ikkje eit problem som prosjektet fører med seg, for også utan nye prosjektrammer ville denne situasjonen ha oppstått. Dei mange nyttilsetjingane krev opplæringsinnsats, og som nemnt kan vi allereie sjå at sjølve opplærings situasjonen fremjar samarbeid. Dette vil føre til ei uniformering av redigeringspraksisen og dermed ei nedbygging av individuelle skilnader redaktørane imellom.

Digitalisering og bruken av IT-verkty har eg høyrte presentert som ein trussel for ordboka. I ein svært forenkla versjon kunne dette framstillast som om redigeringa skulle «mekaniseras» eller «automatiseras», og at det skulle gå ut over moglegheitene for å bruke redaksjonelt skjøn. Eg vil her kommentere kvart einskild delprosjekt som gjeld digitalisering av arbeidsgangen ved *Norsk Ordbok*, slik at ein kan få identifisert eventuelle nedslag desse nye verktya vil ha for ordboka som ferdig produkt.

Det eldste tiltaket på dette feltet er digitaliseringa av kjeldene, så som setelarkiv, eldre ordbøker og andre kjelder i redigeringsprosessen. Setelarkivet er tilgjengeleg som faksimilær på skjermen. Dei trykte eller maskinskrivne kjeldene er innskrivne eller skanna. Alt er indeksert gjennom Metaordboka. Kva for fordelar, eventuelt ulemper, er det ved å ha kjeldene tilgjengelege i eit digitalt medium? I og med indekseringa gjennom Metaordboka er kjeldene i noko mon «foredla», for det er gjort ein stor normeringsjobb i samband med etableringa av Metaordboka, og det har gjort søkjemoglegheitene vesentleg betre. Det går mykje raskare å finne fram til relevant tilfang. Vi har også bede EDD om ein programmodul som skal gjere det mogleg å sortere settlane på skjerm; denne sorteraren er tenkt i tabellformat, slik at det skal bli mogleg å sortere etter fleire kriterium samstundes. For ordboksproduktet vil slik digitalisering ha marginale fylgjer. Sjølv om redaktørane truleg lettare vil skaffe seg oversyn over *alt* relevant tilfang i dei gamle arkiva, er det vanskeleg å sjå at digitaliseringa av kjelder vil få noko å seie for sjølve redigeringa. Det måtte eventuelt vere at det blir lettare å prioritere døme frå digitaliserte, enn frå ikkje-digitaliserte kjelder. Men som ein konklusjon på dette punktet trur eg ikkje det er feil å seie at digitaliseringa av kjeldene vil ha mykje å seie for tempo, men lite å seie for ordboksproduktet.

Når det gjeld korpuset, inneber oppbygginga av det ein kraftig auke av tilfanget som *Norsk Ordbok* byggjer på. Det er viktig å peike på at denne auken ikkje direkte vidarefører setelarkivet. For det fyrste har korpuset ein annan kronologisk profil, med vekt på nyare

tekstar. For det andre har korpuset ein annan genreprofil: saklitteraturen er mykje betre representert her enn i setelarkivet. Også *eldre* saklitteratur legg vi no inn i tekstkorpuset. For det tredje er ordutvalet og dermed representativiteten annleis. Det vil seie – i eit tekstkorpus har ein jo ikkje gjort noko ordutval, her kjem *alle* ord med. Dette skil seg frå setelarkivet som er bygd opp av ordeksertpt valde ut på subjektivt grunnlag. Korleis vil dette korpuset kunne endre *Norsk Ordbok*? Det er ikkje så vanskeleg å sjå at korpuset har potensial til å «oppdatere» ordboka med omsyn til kjeldegrunnlag. Vi vil lettare finne fram til nyare dømme, og slik vil vi også ha eit betre grunnlag for å leggje inn informasjon om endringar i språkbruk. Vi vil få eit mykje betre grunnlag for å lage redaksjonelle dømme på *typisk* språkbruk, og redaktørane vil få ein instans å teste intuisjonen sin mot. Men eit problem med korpuset er at ein fort kan drukne i tilfang. Dette arbeider vi no vidare med, ein treng søkjemetodar som avgrensar treffa på ein meningsfull måte.

Utviklinga av redigeringsprogrammet har vist seg å vere den største utfordringa for det nye prosjektet. Utfordringa har vore å lage eit program som kan takle kompleksiteten i *Norsk Ordbok*. Dette er sjølvstøtt vanskeleg for programmerarane ved EDD, men for redaksjonen har utfordringa lege på eit anna plan; vi må levere kravspesifikasjonar som reflekterer dels etablert, dels ynskt praksis i NO-redaksjonen. Målet for programbruken i redaksjonen er, som eg allereie har vore inne på, å oppnå meir konsistent redigering, å gje mindre rom for individuelle løysingar, å gjere det lettare å skaffe seg oversikt over ordartikkelen i ein redigeringsfase, å lette opplæring, å lette byrda ved å meistre det komplekse formelle apparatet, å lette korrektur-, etterkontroll- og manusproduksjonsfasen.

Så langt har vi fått dokumentert ei mykje meir inkonsekvant redigering av ordboka enn vi hadde trudd. På fleire punkt har vi måtta stramme inn redigeringspraksisen, og på eitt punkt har vi gripe meir vesentleg inn i artikkelstrukturen. Den semantiske analysen vil heretter bli noko «flatere» enn før, for vi har valt å leggje oss på ein struktur som legg ambisjonsnivået litt ned når det gjeld å konstruere semantiske hierarki. Her kan ein seie at omsyn til programmet har fått telje meir enn omsynet til etablert redigeringspraksis. Men på dette punktet viste det seg at etablert praksis var så kompleks å formidle og etterleve, at ei forenkling kunne forsvarast, særleg fordi det på fagleg grunnlag godt kan argumenterast for at dei meir komplekse semantiske hierarkia ikkje nødvendigvis gjev eit «sannare» bilete av leksemet sin semantiske struktur.

Det er for tidleg å evaluere redigeringsprogrammet, for vi brukar det førebels i ei uferdig form, men vi vonar jo at programmet vil gjere ordboka kvalitativt betre. Det er allereie greitt å sjå at ordboka vil bli meir einskapleg som fylgje av at ordartiklane blir skrivne inn i eit skreddarsydd program. Det vil truleg også bli færre feil i ordboka, for i programmet ligg det sperrer mot å gjere strukturelle og typografiske feil, og vi trur også at ordboka vil bli lettare å finne fram i enn før, i og med at skjemaet for artikkeloppsettet blir strengare og meir konsekvent utfyllt. Så langt ser vi at programmet disiplinerer dei nye redaktørane, og er ei hjelp i læringsprosessen.

5 Konklusjon

Norsk Ordbok har fått ny innpakning som tek høgd for nye krav frå samfunnet, og tek dessutan innover seg dei nye verktya som IT-samfunnet kan tilby. Dette vil som eg har vist prege ordboka. Noko vil gå tapt, og dette tapet er primært ein konsekvens av tempoplanen og

omfangsrammene. Dei nye krava til dimensjonering vil uunngåeleg få fylgjer for ordutval og sitatmengda. Men prinsippa for nedkorting blir fastlagde på fagleg grunnlag, og slik sett kan dei ikkje seiast å vere uforsvarlege. I motsetnad til det skeptikarane argumenterte for før prosjektet kom i gang, trur eg at dette fyrste året har vist at ordboka primært vil bli endra i positiv retning. Det gjeld fyrst og fremst konsistens, i og med at programmet og opplæringsfasen vi no går gjennom, vil uniformere ordboka. Dette vil vere til gagn for ordboksbrukarane. Programmet vil også vere ein garanti mot feil, for det vil gje redaktørane vesentleg hjelp i kvalitetskontrollfasen. Korpusbruken vil gjere ordboka meir aktuell, ved at vi no på breitt grunnlag balanserer det eldre setelarkivet med ord frå nyare språkbruk. Den viktigaste gevinsten av prosjektet er sjølv sagt å få ordboka fullført i overskodeleg framtid. Det trur vi at vi skal greie, med viktige positive sideeffektar: Heile tilfanget vårt vil vere tilgjengeleg over nett, og dermed vil ordboka i eigenleg vitskapleg meining vere etterprøvbar. Dessutan vil den auka konsistensen i redigeringspraksisen og den kraftige utvidinga av tilfanget lyfte det vitskaplege nivået på dei siste åtte banda i samanlikning med dei fyrste fire banda.

Referansar

- Hageberg, Arnbjørn 1992. Norsk Ordbok – i 1950 eit nybrottsverk, i 1991 ein anakronisme? I Ruth V. Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden* 28.-31. mai 1991. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 1.) Oslo, s. 235-243.
- Skard, Sigmund 1932. *Norsk Ordbok. Historie – plan – arbeidsskipnad*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Vikør, Lars 1996. Problem kring ordutvalet i Norsk Ordbok. I Ásta Svavarsdóttir et al. (red.): *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Reykjavík 7.-10. juni 1995. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 3. I samarbeid med Nordisk språksekretariat og Orðabók Háskólans.) Reykjavík, s. 403-412.
- Vikør, Lars 1999. Fleirgenerasjonsordbøker og tida. I Slotte, Peter et al. (red.): *Nordiska studier i leksikografi 4. Rapport från Konferensen om leksikografi i Norden*, Esbo 21-24 maj 1997. (Skrifter utgivna av Nordisk föreningen för leksikografi 5. I samarbete med Nordiska språkrådet och Forskningscentralen för de inhemska språken.) Helsingfors, s. 395-405.
- Vikør, Lars 2003. Norsk Ordbok ved ein krossveg. Rapport frå eit omstillingsprosjekt. I Zakarias Svabo Hansen & Anfinnur Johansen (red.): *Nordiske studier i leksikografi 6. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden*. Tórshavn 21.-25. august 2001. (Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7. I samarbejde med Nordisk sprogråd og Føroyamálsdeild Fróðskaparseturs Føroya.) Tórshavn, 391-396

Deskriptive, præskriptive og proskriptive angivelser om substantivers pluralis

In the discussion about the lexicographical treatment language norms you have too to take in account that some nouns are not countable other are, but are only used in the singular form. You find at least four different lexicographical treatments:

- The dictionary has information by all nouns about the plural form, also if this form is not or only very seldom used.
- The dictionary has information, when plural is not possible or is seldom.
- The dictionary gives information about the plural form by compound lemmas, only if the compound is countable and the basis word not.
- The dictionary informs the user, if plural is seldom or only used in a certain specialized language.

Those different treatments are all incomplete and not quite instructive. This paper proposes a more function related lexicographical practice.

Det lingvistiske problem

Hvad hedder *midsommertid* i flertal? Hvad hedder *midsommer* i flertal? Hvis man her laver en rundspørge, vil der uden tvivl være stor enighed om, at det hedder *midsommertider* hhv. *midsomme*. Hvis man slår op i gængse danske ordbøger, kan man få bekræftet, at ordbøger giver præcis disse oplysninger. Hvis man derimod spørger, om ordet kan, må eller bør bruges i flertal, er det mere tvivlsomt, om man får et flertal af probanderne til at svare positivt:

Hvis man vil foretage en sådan lingvistisk survey, bør man gøre brug af de kendte sociologiske værktøjer, se fx Hansen/Hjorth Andersen (2000). Når en bestemt population skal undersøges, fx alle beboere i Danmark i et bestemt tidsrum, kan man foretage en totaltælling, hvilket dog aldrig er blevet gjort ved lingvistiske surveys. Man må i stedet udtage en stikprøve, der udgør et repræsentativt udsnit af populationen. De fleste lingvistiske surveys må dog betragtes som helt uvidenskabelige, idet det netop ikke drejer sig om en stikprøve, men om et helt tilfældigt udvalg af respondenter, ofte studerende, tilhørere til et foredrag o.l., se hertil Andersen/Bergenholtz (2001). Til dette bidrag har jeg ikke foretaget en sådan undersøgelse, som selvfølgelig kunne blive en del af en sociolingvistisk fremstilling, men også kunne inddrages i en leksikografisk fremstilling. Når og hvis noget sådant gøres, vil resultaterne af en sådan lingvistisk survey være en del af den empiriske basis for et leksikografisk projekt og vil som sådan kunne indgå i en deskriptiv, en præskriptiv eller en proskriptiv ordbog, sml. Bergenholtz/Jensen (2000). Hermed siges også, at sprogbrugernes sprogholdninger, når og hvis de indgår i en leksikografisk fremstilling, så absolut må ses som en del af diskussionen om ordbøgers deskriptivitet eller præskriptivitet (se hertil bidraget af Birgitte Jacobsen i denne bog).

	ja	nei
garvesyre		
hundesvømming		
midsommer		
midsommertid		
omlyd		
psykologvistik		
skrivefærdighed		
skærv 'lille beløb'		
tannin (= garvesyre)		
tøvejr		

Tabel 1: minisurvey

Det leksikografiske problem

Når leksikografer fremfører overvejelser om brug af ordbøger, sker der ofte to former for forenklinger. For det første lader vi ofte, som om en lang række problemer altid løses ved opslag i ordbøger. En person har et **kommunikationsproblem** eller et **vidensproblem** og griber fluks og altid ordbogen for at få hjælp. Vi har så en **ordbogsbrugssituation**. Sådan er det selvfølgelig ikke. Når et sådant problem opstår, foreligger der mange muligheder. Her er blot nogle af dem:

- Man tænker, nå det ved jeg ikke, og omgår problemet eller lader det være uløst.
- Man spørger en person, som man tiltror at kende svaret.
- Man søger svar i en fagbog.
- Man søger på internettet, fx ved hjælp af søgemaskinen google.
- Man bruger et leksikografisk opslagsværk.

Det er først i sidste tilfælde, at der opstår en ordbogsbrug ud fra et konkret problem. Det er her vigtigt at skelne mellem de ovennævnte to problemtyper og ikke fx som Mentrup (1984) kun at antage sprogproblemer. Men Mentrup har som en af de første påpeget den nødvendige skelnen mellem problemer og de værktøjer, som skal hjælpe til at løse problemerne.

For det andet taler mange leksikografer om **ordbogsbrugssituationer**, men mener i virkeligheden **typer af ordbogsbrugssituationer**. Noget sådant kan forsvares, hvis dette er indlysende ud fra konteksten. Hvad der derimod ikke kan forsvares, er den lingvistiske typologiske opdeling af sprogbrugs- og vidensproblemer, som fører direkte til en leksikografisk uholdbar skelnen mellem sprogordbøger og sagordbøger. Denne problematik behandles andetsteds, fx Bergenholtz (1996 og 1998). Det kan heller ikke forsvares, når man som Wiegand (1985:48) skelner mellem en usikkerhed ved pluralisdannelsen og ved valg af pluralisvarianter. En sådan skelnen svarer næppe til en typologisering af konkrete sprogbrugs- eller vidensproblemer, det må være en og samme sag. Derimod mangler der den helt væsentlige problemstilling: Findes pluralis overhovedet? For når man har et ord som *populærviden-*

Illustration 1: fra Anders And, nr. 21, 20. maj 1998

skab, *mistanke* eller *garvesyre*, vil de fleste sprogbrugere, som har dansk som modersmål, være ret sikre på valg af pluralismorfem, men mange vil være usikre på, om pluralis kan eller ikke bør bruges.

Pluralisangivelser i danske ordbøger

Ordbøger indeholder ordbogsartikler. Disse ordbogsartikler har angivelser, som ordbogsbrugeren skal kunne finde, når han søger informationer. Det er en ordbogs funktion af kunne give hjælp til de spørgsmålstyper, som ordbogen er konciperet til at tage højde for. Det er leksikografens opgave at koncipere og udarbejde en ordbog på en sådan måde, at en bestemt brugertype kan få hjælp i bestemte sammenhæng. Det kalder man ordbogsfunktioner.

I det følgende vil jeg gå ud fra nogle konstruerede sprogsikkerhedssituationer, hvori Oskar, en vaks dreng på 12 år, optræder. Han læser i et Anders And-hæfte og lægger mærke til en sproglig finesse, som Joachim von And gør brug af i sin uafbrudte higen efter at tjene flere penge:

Næste dag fortæller læreren i danskundervisningen om substantivers pluralisdannelse. Læreren giver reglerne for nogle af de typiske fleksionsmønstre:

en, -en, -er, -erne
 en, -n, -r, -rne
 en, -en, -e, -ne
 en, -en, -e, -ene
 en, -en, -, -ene
 et, -et, -er, -erne
 et, -et, -, -ene

Han viser også, at nogle substantiver har flere muligheder for at danne pluralis:

airbag <en; -gen, -s, -ene>
 airbag <en; -gen, -ger, -gerne>

«Hvad gør man så, hvis man godt ved, at man kan skrive både *airbaggene* og *airbaggerne*, men ikke ved, hvilken mulighed er bedst?» spørger Oskar. Lærerens svar, at han ville anbefale *airbags*, hjælper selvfølgelig ikke virkelig, når man ikke lige har en lærer til at give råd,

for ordbøgerne anfører blot sådanne varianter sideordnet uden at anbefale en af dem. Men det er nu ikke temaet for dette bidrag, som kun handler om muligheden for at danne pluralis. Herom fortæller læreren, at nogle danske substantiver slet ikke kan bruges i pluralis. Han giver en lang række eksempler, bl.a.:

rejsefeber substantiv <en; -en, ingen pluralis>
rejsegods substantiv <et; -et, ingen pluralis>
rejselyst substantiv <en; -en, ingen pluralis>
rekordfart substantiv <en; -en, ingen pluralis>
rekordhøst substantiv <en; -en, ingen pluralis>
religionsfrihed substantiv <en; -en, ingen pluralis>
rengøringsvanvid substantiv <et; -det, ingen pluralis>

Oskar, der kommer i tanker om Anders And-eksemplet med *skærv*, spørger: «Kan *skærv* i eksemplet *give en skærv* bruges i flertal?». «Nej, det tror jeg ikke», siger læreren, «men vi kan da slå op i en ordbog.» Deres ordbøger har forskellige betydning for *skærv*, bl.a. 'et lille bidrag', 'mønt af lille værdi' og 'brændt lermasse'. Men i alle de ordbøger, klassen har, står der, at *skærv* ikke kan bruges i flertal. «Havde de så lavet en fejl i Anders And-hæftet?», spørger Oskar. Nej, det tror læreren nu ikke, det var nok bare en vittighed. «Hvis jeg nu skriver *skærve* ligesom i Anders And-hæftet, er det så en fejl?», spørger Oskar videre. «Ja, det må det jo være», siger læreren. Det undrer børnene sig lidt over. Lise har fundet et ord og spørger: «Hvis jeg nu skriver *hundesvømminger*, er det så også en fejl?». «Ja», siger læreren. «Men i ordbogen står det, at det hedder *hundesvømminger* i flertal; det findes altså», siger Lise. «Jamen *skærve* findes da også», siger Oskar. «Er det så kun rigtigt, hvis det står i ordbogen?» Herefter stopper læreren diskussionen, og vi kan forlade klasselokalet.

Deskription, præskription og proskription

Hvis vi tager nogle af de ord, vi indtil nu har nævnt, kan vi se på nogle deskriptive data og sammenligne dem med deskriptive og præskriptive angivelser i foreliggende ordbøger: I det følgende vil jeg kun anføre angivelserne fra Retskrivningsordbogen, fordi de tre andre nyere danske ordbøger (PolitikenRO, GyldendalRO og Nudansk Ordbog)¹ og med dem også en lang række bilingvale ordbøger med dansk som det ene sprog næsten helt og holdent følger fleksionsangivelserne fra Retskrivningsordbogen, idet de anser Dansk Sprognævns fleksionsvalg som en del af den officielle danske norm. Jeg mener, at Dansk Sprognævn her tolker loven forkert (Bergenholtz 2003). I alle tilfælde har de alt for lovlydige ordbøger det problem, at de overtager fleksionsangivelser, som i mange tilfælde ikke svarer til sprogbrugen. Man kan også sige, at mange sprogbrugere får betegnet deres sprogbrug som fejlagtig, når Dansk Sprognævn og med dem alle lovlydige ordbøger foretager en stærk præskription, dvs. en fleksionsfastlæggelse, som klart går imod sprogbrugen.

I enkelte tilfælde har GyldendalRO valgt at gå imod Dansk Sprognævn, om det er et bevidst valg, kan man ikke se, da forfatterne i forordet påpeger, at ordbogen er «i overensstemmelse med dansk retskrivning, således som den er fastsat af Dansk Sprognævn i 2001». Vi ser det fx i artiklen *millionbøf*, hvor fleksionsangivelserne i GyldendalRO i modsætning til angivelserne i de andre ordbøger er i overensstemmelse med den normale sprogbrug:

skrivefærdighed sb., -en. (Retskrivningsordbogen)
millionbøf sb., -fen, -fer. (Retskrivningsordbogen)
skrivefærdighed subst. -en (Nudansk Ordbog)
millionbøf subst. -fen, -fer, -ferne (Nudansk Ordbog)
skrivefærdighed sb., -en. (GyldendalRO)
millionbøf sb., -fen. (GyldendalRO)

Med «være i overensstemmelse med den normale sprogbrug» menes en overensstemmelse med en undersøgelse af sprogbrugen på internettet, som gengives i tabel 2. I det følgende vil der blive givet en oversigt over tilfælde, hvor en sådan overensstemmelse ikke er til stede.

1 Lovlydige ordbøger angiver, at pluralis findes

Når en pluralisform angives i en ordbog, selv om der ikke er belæg for brug af pluralis i ordbogens empiriske basis, må det bedømmes forskelligt alt efter ordbogens funktion. Hvis vi holder os til eksemplet *millionbøf*, som ikke er belæg for i nogen tekster, kan der siges følgende: I en vidensorienteret ordbog vil en sådan angivelse være yderst misvisende. Der oplyses således netop ikke, at *millionbøffer* ikke bruges. *Millionbøf* er jo ikke et af de enkelte 'kødkorn', men hele retten. I en vidensorienteret ordbog burde der oplyses, at man om flere retter med *millionbøf* normalt bruger formen *millionbøf*, fx *Vi har nu fået millionbøf tre gange i denne uge*. Når man sammenligner dette eksempel med *Vi har nu fået koteletter tre gange i denne uge*, ville man kunne sige, at formen *millionbøf* lige så vel som *koteletter* kan være en pluralisform. I en kommunikationsorienteret ordbog med den primære funktion reception vil angivelsen af en pluralisform være irrelevant, men ikke brugsforstyrrende. Derimod vil angivelsen være problematisk i en kommunikationsorienteret ordbog med den primære funktion tekstproduktion, da den vil opfordre den usikre ordbogsbruger til at bruges pluralisformen, fx om retten med de mange 'kødkorn'.

Man kan skelne mellem forskellige tilfælde med angivelser af ikke-brugte pluralisformer:

1.1 Der findes pluralisangivelser i danske ordbøger. Pluralis bruges dog ikke, og det er svært at forestille sig, at det kunne bruges:

Denne gruppe vil kunne udvides alt efter individuel sproglig kreativitet. Der gives derfor kun to eksempler: *metersystem* og *fuldregister*. Der findes kun ét *metersystem*. Et *fuldregister* er 'det dybere leje i en tale- eller sangstemme'. Et *fuldregister* er et *fuldregister*, man skal have endog stor musikalsk fantasi for at forestille sig flere *fuldregistre*.

1.2 Der angives pluralis, men pluralis bruges ikke:

Denne gruppe ville jeg personlig tendere til at slå sammen med den første gruppe (1.1). *Millionbøffer*, *østblokke*, *tidsånder* osv. osv. er mærkelige pluralisdannelser, men selvfølgelig kan man forestille sig en eller anden situation, hvor en bestemt sprogbruger alligevel kunne få brug for at tale om *hundesvømninger* eller *salamitaktikker*, men der findes i mit materiale ingen belæg for en sådan sprogbrug: *hundesvømning*, *husarrest* (her findes norske og svenske eksempler), *journalføring*, *journalindsigt*, *midsommer*, *midsommertid*, *millionbøf*, *modtryk*, *moskuslugt*, *myndighedsalder*, *neurofysiologi* (findes på norsk), *parapsykologi*, *populærvidenskab*, *privatliv*, *psykofysik*, *psykokemi*, *psykolingvistik*, *roesukker*, *salamitaktik*, *samliv* (findes i pluralis på norsk), *sociolingvistik*, *hjernespind* (har i sig selv flertalsbetydning),

tidsånd (findes i pluralis på norsk), *tropeklima*, *tøvejr*, *højrekørsel*, *venstrekørsel*, *videbegær*, *østblok* (der findes eksempler på norsk).

1.3 Der findes pluralisangivelser i danske ordbøger. Pluralis bruges dog ikke, men man kunne forestille sig, at nogle ville have brug for det:

Grænsen mellem de enkelte grupper er ganske vist ikke tydelig, men det er lidt lettere at forestille sig *natfiskerier* end *salamitaktikker*. Andre eksempler på substantiver med ikke brugte, men måske brugbare pluralisformer i danske ordbøger er: *muldvarpearbejde*, *omgangssprog*, *privatliv*, *sletteland*, *sulevælling*, *svinefedt*, *unisexmode*.

1.4 Der findes pluralisangivelser i danske ordbøger. Pluralis bruges dog ikke i den sædvanlige betydning, kun i en særlig betydning, som indtil nu ikke er blevet anført i danske ordbøger:

Denne gruppe er i denne sammenhæng mindre vigtig, idet der ganske enkelt kan være tale om manglende hensyntagen til en særlig betydning, hvor pluralis kan bruges og bliver brugt i modsætning til brugen af substantivet i den mere gængse betydning: *Nøglemagt* betyder 'pavens magt', sml. hertil følgende eksempel fra Den Danske Netordbog: *Kirken begrundet pavens enestående stilling med, at han som Peters efterfølger har arvet den nøglemagt, som Jesus specielt gav til Peter*. På nettet er der dog også fundet brug af *nøglemagt* i pluralis, men i en helt anden betydning, nemlig 'særlig vigtig nation': *Vi må genetablere et FN hvor nøglemagter ikke tilbyder eller modtager bestikkelse og efterlader FN's generalforsamling og charter lammet*. På lignende vis bruges *tungefærdighed* i pluralis, når det ikke betyder 'talegaver', men 'evner til særlige seksuelle ydelser'. I begge tilfælde gælder, at den anden betydning kunne medtages, men for ordet i den foreliggende betydning, svarer «ingen pluralis» til sprogbrugen.

1.5. Der findes pluralisangivelser i danske ordbøger. Pluralis bruges enkelte gange, men eksemplerne er dårlige.

Med den sidste gruppe er vi inde på temaet sprogkritik hhv. på vej ind i præskriptive domme. Men også i en proskriptiv og i en deskriptiv ordbog vil en leksikograf kunne gøre opmærksom på, at en bestemt pluralisbrug både er sjælden og indtil nu ikke bruges generelt og derfor ikke uden videre kan anbefales. Det gælder fx for følgende substantiver, som uden indskrænkning får en pluralisangivelse i danske ordbøger: *raseri*, *indland*, *udland*. Jvf. hertil følgende belæg: *EU's idé og praksis [...] ligner mange af de andre ideologiske raserier om en konstrueret europæisk enhed til forveksling*.

2 Lovlydige ordbøger angiver, at pluralis ikke findes. Pluralisbrug findes dog i foreliggende tekster.

Danmark har med Lov nr. 332 af 14.5.1997 fået en lov om dansk retskrivning, også kaldet retskrivningsloven. I denne lov står der i § 1, stk. 4 følgende:

Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbruges skriftlige sprogbrug.

Man kan måske antage, at Dansk Sprognævn har samlet danske tekster og delt dem op i to

grupper: (a) skriftlige tekster af gode og sikre sprogbrugere (b) skriftlige tekster af sprogbrugere, som ikke kan betegnes som gode og sikre. Måske har Dansk Sprognævn ikke haft fat i netop de internettekster, som er brugt i min undersøgelse. Men med omvendt bevisførelse må man vel kunne sige, at mange af teksterne ifølge sprognævnet må henregnes til gruppe (b). Og det er besynderligt, for så må en meget stor del af internetteksterne stamme fra gruppen af usikre sprogbrugere.

Når en pluralisform ikke angives i en ordbog, selv om der er belæg for brug af pluralis i ordbogens empiriske basis, må det bedømmes forskelligt alt efter ordbogens funktion. Hvis vi holder os til eksemplet *skrivefærdighed*, som er belagt i et meget stort antal tekster og med flere belæg i pluralis end i singularis, kan der siges følgende: I en vidensorienteret ordbog vil en sådan angivelse være yderst misvisende. På den måde oplyses netop, at *skrivefærdigheder* ikke bruges. Men det gør den, i øvrigt særligt hyppigt i forbindelse med læsefærdighed: *læse- og skrivefærdigheder*. I en kommunikationsorienteret ordbog med den primære funktion reception vil den manglende angivelse af en pluralisform betyde, at en korrekturlæser eller en korrigerende lærer måtte rette *skrivefærdigheder* til *skrivefærdighed* eller til *former af skrivefærdighed*. Tilsvarende problematisk vil forbuddet mod at bruge *skrivefærdighed* i pluralis i en kommunikationsorienteret ordbog med den primære funktion tekstproduktion være, da ordbogen vil forhindre den usikre ordbogsbruger i at bruge pluralisformen, selv om der måtte være behov for det i tekstsammenhængen.

Man kan skelne mellem forskellige tilfælde med manglende angivelser af pluralisformer:

2.1 Ganske normale og også tilsyneladende helt korrekte eksempler på pluralisbrug kan let findes:

Særligt påfaldende er det nævnte eksempel *skrivefærdighed*, hvor der er 427 belæg med singularis, men hele 762 med pluralis. Men også i mange andre tilfælde er det ikke overbevisende, at brug af pluralis virkelig skulle være fejlagtig: *læsefærdighed*, *mistanke*, *modernisme*, *regularitet*, *ringside*, *smagssans*, *lugtesans*, *svinehold*, *teltdug*, *tilvækst*, *tyggegummi*, *våbenstilstand*, jvf. følgende eksempel: *Når duften af det nybagte brød fra bageriet intenst har belejret alle lugte- og smagssanser, er der mulighed for at bestille kaffe og hjemmebagt brød.*

2.2 Det står rent fagligt set uden for enhver tvivl, at substantivet bruges i pluralis:

Der foregår en til dels heftig diskussion om en grænsedragning mellem sproglig og faglig viden. Denne diskussion kan ikke føres her. Jeg vil dog påpege, at argumenterne for at undlade en grænsedragning (se Bergenholtz/Kaufmann 1996) understøttes af det faktum, at flere ordbøger, herunder også Retskrivningsordbogen er kendetegnet ved at undlade at tage hensyn til den nødvendige fagviden ved beskrivelsen af grammatiske forhold. Følgende ord, og der er mange, mange flere, kan bruges og bliver brugt i pluralis, da der rent fagligt foreligger flere typer eller flere eksempler. Det gælder fx rigsfællesskab, hvor der foreligger et med Færøerne og et andet med Grønland, der er således tale om to forskellige rigsfællesskaber. Men denne pluralisform er ifølge Retskrivningsordbogen fejlagtig ligesom i følgende tilfælde: *hydrazin*, *bioenergi*, *mælkesyre*, *omlyd*, *overgangsalder*, *ozonlag*, *rekto-skopi*, *renhed*, *resistens*, *svovlbrinte*, *garvesyre*, *tannin*, sml. hertil følgende eksempel: *Champignoner indeholder agaritin og andre hydraziner, der er kræftfremkaldende i forsøgsdyr.*

2.3 Der kan findes eksempler på brug af pluralis, men det drejer sig kun om få eksempler, som findes i tekster, der pga. fejl og usikker sprogbrug måske kan betegnes som dårlige tekster:

I en deskriptiv ordbog må en pluralisbrug af fx *lægevidenskab*, *middelvej*, *morderhånd* og *nationalisme* anføres, men i en præskriptiv og i en proskriptiv ordbog, som er beregnet til at give råd til at vælge en god sprogbrug, behøver man ikke at anbefale følgende eksempler:

En ny lægevidenskab med tro på mennesket [...] Især ser de forskelligt på menneskets muligheder for at hjælpe sig selv. De to livsanskuelser giver ophav til to helt forskellige lægevidenskaber.

Er man først kommet langt med egne modifikationer, kan det hele hurtigt spildes på gulvet, for der er tilsyneladende ikke gyldne middelveje.

2.4 Det er et fagligt problem, om pluralis bør bruges eller ej, dvs. fagfolk er tilsyneladende ikke enige:

Man siger, at når man samler tre fageksperter, så har man mindst fire forskellige meninger. Når det drejer sig om pluralisdannelser for fagtermer, er der uden tvivl også nogen uenighed, ikke bare blandt almensproglige leksikografer, men også for medicinske fagleksikografer. Når en ikke-fagekspert beskriver fagtermer, er det nødvendigt at konsultere fageksperter. I forbindelse med udarbejdelsen af Den Danske Netordbog er det bl.a. sket i forbindelse med termene *lymfe*, *bindevæv*, *morfin*. Ved disse termer godtager Retskrivningsordbogen ikke pluralis, jeg havde belæg med pluralis, men var ikke sikker på, om disse belæg kunne bruges som tilstrækkelig basis for en uindskrænket pluralangivelse. Jeg skrev derfor til en mediciner, som bl.a. har været medforfatter af en medicinsk ordbog (Pilegaard/Baden):

Kære Helge Baden

I Retskrivningsordbogen står det, at *lymfe* ikke kan bruges i flertal. Det er sikkert rigtigt, hvis det drejer sig om kropsvæsken. Men jeg mener, at *lymfe* også kan bruges i betydningerne 'lymfekar' og 'lymfeknude'. Er det to forskellige betydninger?

Med andre ord, har du indvendinger eller ændringsforslag til ordbogens angivelser:

lymfe 1 substantiv <en; -n, ingen pluralis>

betydning og brug

den vævsvæske, som dræneres fra væv og organer af lymfekarrene

orddannelser

lymfekar, lymfekirtel, lymfeknude, lymfekræft

lymfe 2 substantiv <en; -n, -r, -rne>

1. = lymfekar

eksempler

Ved hver deling vil nye ændringer i cellerne opstå og med dem muligheden for, at kræft-cellerne får mulighed for at sprede sig gennem lymferne eller blodet.

2. = lymfeknude

eksempler

Han fik fjernet lymferne under den ene arm, men tilsyneladende er han blevet rask.

Med mange hilsener
og tak på forhånd

Henning Bergenholtz
Center for Leksikografi

Hertil svarede Helge Baden:

Kære Henning Bergenholtz

lymfe 1. Alle orddannelser er rigtige. Dog skal det tilføjes at *lymfekirtel* er en betegnelse som er ved at forsvinde til fordel for *lymfeknude*, der betyder det samme. På engelsk har «nodes» næsten helt erstattet «glands».

lymfe 2.

1 *Lymfe* er væsken, mens *lymfekar* er de kanaler, som væsken strømmer igennem. I eksemplet skal der altså stå: *kræftcellerne får mulighed for at sprede sig med lymfen gennem lymfekarrene eller med blodet* (lymfen ender med at gå over i blodet via den store lymfegang ductus thoracicus). *Lymfe* og *lymfekar* er ikke synonyme.

2. *lymfe* og *lymfeknude* er ikke synonyme. I eksemplet skal stå: *han fik fjernet lymfeknuder under den ene arm* (eller bedre «fra den ene armhule»).

Jeg håber dette kan hjælpe dig og takker for tilliden.

Venlig hilsen

Helge Baden

I mellemtiden havde jeg fundet flere belæg og også undersøgt, hvem der havde skrevet de muligvis fejlfulde tekster. Det viste sig at være kendte medicinere. Jeg skrev derfor igen:

Kære Helge Baden

Tak for hjælpen. Alt i alt forstår jeg det sådan, at du mener, at de to eksempler er sagligt forkerte. Begge er dog eksempler fra virkelige fagtekster, det ene fx fra en af medarbejderne i Kræftens Bekæmpelse. Med andre ord, det er en fagmand, som efter din mening bruger termen forkert. Men det betyder jo også, at *lymfe* slet ikke kan bruges i flertal. Og når nogen gør det, så tager de fejl. Forstår jeg dig rigtigt? Sml. hertil følgende eksempel skrevet af chefen for kirurgisk afdeling på Amtssygehuset i Århus (Peter Chr. Rasmussen): *Også inden for dette område er der sket meget de sidste år – specielt omkring sentinel node teknikken (en teknik, der undersøger om kræften har spredt sig til lymferne i armhulen), som betyder, at en stor del af kvinder med brystkræft undgår at få fjernet alle lymfeknuderne fra armhulen, selv om de har brystkræft.*

Hvis jeg beholder angivelserne med synonymet *lymfeknude* hhv. *lymfekar* og tilføjer, at denne sprogbrug ikke er accepteret medicinsk sprogbrug, vil du så mene, at det er acceptabelt?

med mange hilsener
Henning Bergenholtz

Det mente Helge Baden ikke. Diskussionen blev herefter afsluttet, jeg valgte af følge det forslag, jeg nævnte i mit sidste brev. Ikke alle pluralisafgørelser er så tidskrævende. Men det

	google singularis	google pluralis	fuldstændig og eksplicit deskriptiv ordbog	sprog- teknologisk ordbog (sml. Fjeld 2002)	Retskriv- nings- ord- bogen	Den Danske Netord- bog
bindevæv	2.710	8	+	+	-	+
bioenergi	1.274	2	+	+	-	+
fuldregister	19	0	-	+	+	-
garvesyre	1.379	93	+	+	-	+
hjernespind	295	0	-	+	+	-
hundesvømning	289	0	-	+	+	-
husarrest	778	0	-	+	+	-
hydrazin	196	18	+	+	-	+
journalføring	1.337	7	+	+	-	+
lymfe	909	38	+	+	-	+
lugtesans	2.550	18	+	+	-	+
lægevidenskab	2.480	2	+	+	-	-
læsefærdighed	1.775	1.690	+	+	-	+
metersystem	337	0	-	+	+	-
middelvej	1.026	10	+	+	-	-
midsommer	17.574	0	-	+	+	-
midsommertid	77	1	+	+	+	-
millionbøf	306	0	-	+	+	-
mistanke	39.760	1.047	+	+	-	+
modernisme	3.650	28	+	+	-	+
moderæs	45	0	-	+	+	-
modtryk	2.598	0	-	+	+	-
morderhånd	13	7	+	+	+	-
morfin	2.987	11	+	+	-	+
moskuslugt	4	0	-	+	-	-
muldvarpearbejde	29	0	-	+	+	-
myndighedsalder	481	0	-	+	+	-
mælkesyre	1.971	44	+	+	-	+
natfiskeri	535	0	-	+	+	-
nationalisme	5.383	36	+	+	-	+
neurofysiologi	847	0	-	+	+	-
nøglemagt	114	3	+	+	+	-
offervilje	676	0	-	+	+	-
omgangssprog	75	0	-	+	+	+
omlyd	371	21	+	+	-	+
opspind	916	0	-	+	+	-
overgangsalder	7.640	3	+	+	-	+
ozonlag	3.853	6	+	+	-	+
parapsykologi	584	0	-	+	+	-
populærvidenskab	218	0	-	+	+	-
privatliv	28.050	0	-	+	+	-
psykofysik	34	0	-	+	-	-
psykokemi	6	0	-	+	+	-
psykologivistik	156	0	-	+	+	-
raseri	3.953	3	+	+	+	-
regionalgeografi	155	0	-	+	+	-
regularitet	1.051	45	+	+	-	+
rektoskopi	276	12	+	+	-	+
renhed	5.336	36	+	+	-	+
resistens	6.431	50	+	+	-	+

	google singularis	google pluralis	fuldstændig og eksplicit deskriptiv ordbog	sprog- teknologisk ordbog (sml. Fjeld 2002)	Retskriv- nings- ord- bogen	Den Danske Netord- bog
salamitaktik	2.902	0	-	+	+	-
samliv	30.160	0	-	+	+	-
Skrivefærdighed	427	762	+	+	-	+
smagssans	868	51	+	+	-	+
sociolingvistik	1.155	0	-	+	+	-
sulevælling	37	0	-	+	+	-
svinefedt	678	0	-	+	+	-
svinehold	ca. 910	ca. 70	+	+	-	+
svovlbrinte	1.235	30	+	+	-	+
svovlilte	30	18	+	+	-	+
tanke-spind	733	0	-	+	+	-
tannin	844	691	+	+	-	+
teltdug	709	53	+	+	-	+
tidsånd	1.875	0	-	+	+	-
tilvækst	12.180	147	+	+	-	+
tropeklime	34	0	-	+	+	-
tungefærdighed	29	3	+	+	-	-
tygge-gummi	4.064	11	+	+	-	+
tøvejr	572	0	-	+	+	-
udland	317.000	167	+	+	+	(-)
unisexmode	21	0	-	+	+	-
venstrekørsel	306	0	-	+	+	-
videbegær	220	0	-	+	+	-
våbenstilstand	710	5	+	+	-	+
østblok	960	0	-	+	+	-

Tabel 2: google som empirisk basis i sml. med ordbøger

betyder så også, at jeg valgte ikke at følge Dansk Sprognævn hhv. Retskrivningsordbogen. I følgende tabel gives i en alfabetisk oversigt resultaterne af søgninger på internettet med søgemaskinen google i sammenligning med forskellige ordbøger. De to første er hypotetiske ordbøger, de to sidste foreliggende ordbøger. Diskrepansen mellem specielt Retskrivningsordbogen og den empiriske basis er særlig tydelig:

Forslag til ordbogsartikler

Der er ikke nogen tvivl om, at det er noget rod. I hvert fald, hvis man sammenligner de empiriske data med angivelserne i Retskrivningsordbogen (og med den de fleste nye danske ordbøger).

Hvad så? I en sprogteknologisk ordbog, som «genererer» alle mulige former, sml. Fjeld (2002) gives i det mindste en systematisk løsning. Der vil i alle nævnte tilfælde blive angivet et pluralismorfem. Denne fremgangsmåde er, siger Fjeld (2002:146), ikke egnet til en pædagogisk eller en retningsgivende ordbog. Det er rigtigt, men den er til brug ved sprogproduktionsproblemer snarere mindre end mere vildledende end Retskrivningsordbogen, som i udstrakt grad forbyder og tillader i modstrid med sprogbrugen. De følgende ordbogsartikler fra en mulig sprogteknologisk ordbog kan betegnes som artikler fra svag og eksplicit præskriptiv ordbog:

skrivefærdighed substantiv, en; -en, -er, -erne

millionbøf substantiv, en; -fen, -fer, -ferne

En sådan ordbog gengiver ikke foreliggende sprogbrug, den opfinder nye pluralisformer, men den er i det mindste konsekvent og ville, hvis en sådan fremgangsmåde fra en ordbog til brug for en maskine blev overtaget af ordbøger for mennesker, give svar på potentielle spørgsmål: Selvom pluralis indtil nu ikke er blevet brugt, vil den måske ønskes brugt, og ordbogen giver den ønskede oplysning. En sådan svag præskription hjælper ikke brugeren til at få svar på, om pluralis normalt bliver brugt eller aldrig bliver brugt. Men denne leksikografiske løsning er ikke bare konsekvent, den undlader også den form for vildledning, som en stærk og implicit præskription medfører. Det er tilfældet, når Retskrivningsordbogen, PolitikenRO, Nudansk Ordbog, GyldendalRO og også mange billevale ordbøger med dansk blot følger Dansk Sprognævns præskriptive angivelser. Når en ordbogsbruger ønsker at få at vide, om et bestemt ord kan bruges i flertal, får han i flere tilfælde at vide, at pluralis ikke findes hhv. ikke må bruges, selv om brug af pluralis kan være nødvendig i faglig sammenhæng (fx *hydraziner* eller *garvesyrer*) eller er ganske almindelig både i almensproglig og i fagsproglig sammenhæng (*læsefærdigheder*, *rigsfællesskaber*). Brugeren får heller ikke at vide, hvordan pluralis dannes, hvad der i de fleste tilfælde heller ikke danner særlige problemer for danske modersmålstalere. Men det kunne måske være et problem at danne pluralis af *tannin*. Omvendt får brugeren så hjælp, hvis han ønsker at danne pluralis af substantiver, som ganske vist aldrig bruges i pluralis. Men hvis brugeren nu alligevel ønsker at gøre det, får han at vide, at det fx hedder *hundesvømninger* og *morderhænder*. Til gengæld får brugeren ikke svar på det meget mere sandsynlige spørgsmål, om fx *hundesvømning* og *morderhånd* overhovedet bruges i en pluralisform.

I indledningen skelnede jeg mellem **kommunikationsproblemer** og **vidensproblemer**. I sidste tilfælde vil der alt efter sprogproblemtype og sprogbrugertype være brug for deskriptive angivelser, som fx ud fra videnskabelig interesse eller til sprogindlæring kan være mere eller mindre udførlig. Jeg vil her henvise til Bergenholtz/Bøgelund (2002:87) med eksemplerne til en fuldstændig, åben, stærk og eksplicit deskriptiv ordbog.

midsommer substantiv <en; -en, midsomre, midsomrene: -/en 17.500 belæg; -en 74 belæg, midsomre 0 belæg, midsomrene 0 belæg; 5% af informanterne godtager pluralis, 95% afviser pluralis. Dansk Sprognævn godtager også pluralis>

= højsommer; sankthans; skærsommer

hydrazin substantiv <et/en; -et/-en, -er, -erne: - 182 belæg; -et 6 belæg, -en 5 belæg, -er 18 belæg, -erne (0 belæg); 50% af informanterne ved ikke, om pluralis findes, 25% godtager pluralis, 25% afviser, at pluralis kan dannes. Dansk Sprognævn godtager også fælleskøn: en hydrazin, men ikke pluralis>

BET kemisk forbindelse af nitrogen og hydrogen

EKS Champignoner indeholder agaritin og andre hydraziner, der er kræftfremkaldende i forsøgsdyr.

lymfe substantiv <en; -n, -rn -rne: -/en 698; -n 211, -r 23, -rne 15; 50% af informanterne ved ikke, om pluralis findes, 25% godtager pluralis, 25% afviser, at pluralis kan dannes. Dansk Sprognævn godtager ikke pluralis.>

Når det drejer sig om sprogbrugsproblemer, må man overordnet skelne mellem tekstreception, tekstproduktion og tekstkorrektion (som kan anses som en blanding af tekstreception og -produktion). Ved tekstproduktion og tekstkorrektion må gælde det samme som for vidensproblemer. Når sprogbrugeren søger oplysning i en ordbog, vil han dog kunne nøje med en delvis, men fuldstændig, åben, stærk og eksplicit deskriptiv ordbog, se hertil forslag til ordbogsartikler i Bergenholtz/Bøgelund (2002:88). Der kan her henvises til de ovennævnte deskriptive ordbogsartikler, som også vil være velegnede i en ordbog beregnet til tekstproduktion. Svarende til argumentationen i Bergenholtz/Bøgelund (2002:88) vil disse artikler kunne formuleres i form af svagt deskriptive artikler, som ville gøre dem mere velegnede i tekstproduktionssammenhæng:

midsommer substantiv <en; -en, midsomre, midsomrene>

ANM Pluralis bruges ikke i foreliggende tekster. Dansk Sprognævn godtager også pluralis>

= højsommer; sankthans; skærsommer

Ved tekstproduktion vil artiklerne i Den Danske Netordbog stort set svare til Bergenholtz/Bøgelund (2002:92) med forslag til en fuldstændig og præcis prospektiv ordbog, dvs. en ordbog, som giver anbefalinger, der bygger på en beskrivelse af sprogborgen. Hertil følgende eksempler fra Den Danske Netordbog:

beton substantiv <en; -en, -er, -erne>

ANM Ved brug af pluralis menes normalt typer af beton.

garvesyre substantiv <en; -n, -r, -rne>

ANM Dansk Sprognævn godtager i modsætning til denne ordbog ikke pluralis.

EKS Garvesyre kan fremstilles af galæbler og anvendes bl.a. til garvning af huder.

EKS Fenoler eller polyfenoler er kemiske forbindelser, der blandt andet optræder som farvestoffer og garvesyrer i vin.

= tannin

midsommer substantiv <en; -en, ingen pluralis>

ANM Dansk Sprognævn godtager i modsætning til denne ordbog også pluralis.

= højsommer; sankthans; skærsommer; sommersolhverv

skrivefærdigheds substantiv <en; -en, -er, -erne>

ANM Dansk Sprognævn godtager i modsætning til denne ordbog ikke pluralis.

EKS De samfundsmæssige krav til læse- og skrivefærdigheder er stigende.

EKS Elevernes skrivefærdigheder bliver altså i høj grad synliggjort inden for næsten hele fagrækken.

smagssans substantiv <en; -en, -er, -erne>

ANM Dansk Sprognævn godtager i modsætning til denne ordbog ikke pluralis. Om der findes en eller flere smagssanser, kan muligvis diskuteres. I forbindelse med omtalen af andre sanser virker pluralis eksemplerne helt naturlige. Derudover kan man tale om, at forskellige dyr ikke har samme slags smagssans, dvs. forskellige smagssanser.

EKS Når duften af det nybagte brød fra bageriet intenst har belejret alle lugte- og smagssanser, er der mulighed for at bestille kaffe og hjemmebagt brød.

-> smagsløg

tannin substantiv <en; -en, -er, -erne>

ANM Dansk Sprognævn godtager også intetkøn: et tannin. Men Dansk Sprognævn godtager i modsætning til denne ordbog ikke pluralis.

EKS Tanniner opdeles i hydrolyserbare og kondenserede tanniner.

= garvesyre

udland substantiv <et; -et, -e, -ene>

ANM Brug af pluralis findes i reklametekster og i enkelte officielle tekster, fx fra ministerierne.

Denne brug kan ikke anbefales i normal sprogbrug.

EKS Danmarks handel med udlandet udgør omkring en tredjedel af den samlede produktion.

EKS Mellemværender med gruppeforbundne selskaber i udlande medtages på ark 1.1-1.3 resp. 2.1-2.3.

I visse tilfælde, fx ved *udland*, fraråder denne ordbog brug af pluralis, men angiver dog pluralisformen. I de tilfælde, hvor pluralis slet ikke angives, får den bruger som trods normal sprogbrug alligevel ønsker at bruge pluralis slet ikke at vide, hvad pluralis hedder, fx ved *midsommer*. Jeg vil forsvare denne fremgangsmåde i en ordbog beregnet til tekstproduktion, men i en stor deskriptiv (dokumenterende) ordbog bør der angives præcist, ikke bare hvad der findes, men også hvad der ikke findes.

Afslutning

Alle leksikografer taler nu om dage om brug af ordbøger og om ordbogsbrugere, de fortæller også gerne om et brugervenligt layout. Ofte drejer det sig om rene immuniseringsstrategier. Disse henvisninger til hensyntagen til ordbogens funktioner skal gøre ordbogen immun over for eventuel kritik og også fremme salget. Mange leksikografer taler også om det store korpus, de har brugt, eller hvor gode eksperter, de har inddraget i arbejdet. Alt det vil jeg ikke betvivle. Alligevel må det give stof til eftertanke, at der kan konstateres så store uklarheder i forbindelse med noget så enkelt som oplysninger om pluralis i nyere danske ordbøger.

Det drejer sig her ikke, hvad artiklen kunne give indtryk af, om et rent dansk fænomen. Så vidt jeg er informeret, kan en lignende kritik anbringes mod de fleste ordbøger. Den samme kritik er fx blevet fremført af Barz (2003:389). Hun giver eksempler med substantiver, for hvilke der angives en pluralisform, men pluralis bruges aldrig (*Zuhälterei*, *Fantasterei*, *Christenheit*, *Sinnvollheit*, *Andersheit*, *Durchdachtheit*, *Kultiviertheit*). Derudover angiver hun substantiver, som opføres som værende uden pluralis, hvad de uden videre har, fx *Scheichtum*, *Herzogtum*. Det drejer sig her om den største tyske ordbog over nutidstysk, om GWDS i ti bind. Mod denne ordbog, som netop har som primær funktion at dokumentere det moderne tyske sprog, gælder ovennævnte kritik i endnu højere grad end for de danske, og muligvis også svenske, norske, samiske, finske, færøske, grønlandske og islandske ordbøger. Der mangler overvejelser om brugernes behov, og der mangler overvejelser om brugen af den empiriske basis, dvs. om man skal være præsriptiv, deskriptiv eller proskriptiv.

Litteratur

Andersen, Henning/Henning Bergenholtz 2001: «Brug af surveys til lingvistiske undersøgelser. Om: Erik Jørgen Hansen/Bjarne Hjorth Andersen: *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode*. København: Reitzel 2000». I: *Hermes* 27, 201-209.

Barz, Irmhild 2003: «Affixe im GWDS. Die Entwicklung der Lemmaselektion». I: Herbert

- Ernst Wiegand (Hrsg.): *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache I. «Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden»*. Tübingen: Niemeyer, 383-393.
- Bergenholtz, Henning 1998: «Das Schlaue Buch. Vermittlung von Informationen für textbezogene und textunabhängige Fragestellungen». I: Arne Zettersten/Jens Erik Mogensen/Viggo Hjørnager Pedersen (eds.): *Symposium on Lexicography VIII. Proceedings of the Eighth International Symposium on Lexicography May 2-5, 1996 at the University of Copenhagen*. Tübingen: Niemeyer, 93-110.
- Bergenholtz, Henning 1996: Grundfragen der Fachlexikographie. I: Martin Gellerstam/Jerker Jär-borg/Sven-Göran Malmgren/Kerstin Norén/Lena Rogström/Catarina Røjder Papmehl (eds.): *Euralex '96. Proceedings I-II. Papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden*. Göteborg: Göteborg University, 731-758.
- Bergenholtz, Henning 2003: «Bryder Dansk Sprognævn den danske sproglov? Sprogpolitik i teori og praksis». I: Harry Lönnroth (udg.): *Från Närpesdialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula*. Tammerfors: Tampere University Press, 17-31.
- Bergenholtz, Henning/Christina Bøgelund 2002: «Hvor præskriptiv er en deskriptiv ordbog? Hvor deskriptiv er en præskriptiv ordbog?» I: *LexicoNordica* 9, 79-108.
- Bergenholtz, Henning/Sanne Jensen 2000: «Inddragelse af informanter ved ordbogsarbejde» I: *LexicoNordica* 7, 149-166.
- Bergenholtz, Henning/Uwe Kaufmann 1996: «Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern». I: Nico Weber (Hrsg.): *Theorie der Semantik und Theorie der Lexikographie*. Tübingen: Niemeyer, 168-182.
- Den Danske Netordbog = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang under medvirken af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Jette Pedersen 2003: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. <http://netordbog.asb.dk>.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 2002: «Normering i klemme mellom språkteknologiske og pedagogiske ordbøker». I: *LexicoNordica* 9, 131-147.
- GWDS = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*. 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Red. Bearb.: Werner Scholze-Stubenrecht et al. 1999 Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- GyldendalRO = Axelsen, Jens/Grethe Hjorth/Thomas Ingemann/Pia Vater 2001: *Retskrivnings ordbog*. 2. udgave. København: Gyldendal.
- Hansen, Erik Jørgen/Bjarne Hjorth Andersen 2000: *Et sociologisk værktøj. Introduktion til den kvantitative metode*. København: Reitzel.
- Mentrup, Wolfgang 1984: «Wörterbuchbenutzungssituationen – Sprachbenutzungssituationen. Anmerkungen zur Verwendung einiger Termini bei H. E. Wiegand». I: Werner Besch/Klaus Hufeland/Volker Schupp/Peter Wiehl (Hrsg.): *Festschrift für Siegfried Grösse zum 60. Geburtstag*. Göttingen: Kümmerle Verlag, 143-173.
- Nudansk Ordbog = *Politikens Nudansk Ordbog*. 2001. 18. udg. København: Politikens Forlag.
- Pilegaard/Baden = Morten Pilegaard/Helge Baden 1994: *Medicinsk ordbog dansk-engelsk engelsk-dansk*. København: Gad.
- PolitikensRO = *Politikens Retskrivnings ordbog*. 2001. 1. udgave. København: Politikens Forlag.
- Retskrivningsordbogen = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. 2001. 3. udgave. København: Alinea-Aschehoug.
- Wiegand, Herbert Ernst 1985: «Fragen zur Grammatik in

Wörterbuchbenutzungsprotokollen. Ein Beitrag zur empirischen Erforschung der Benutzung einsprachiger Wörterbücher». I: Henning Bergenholtz/Joachim Mugdan (Hrsg.): *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener Kolloquiums 1984*. Tübingen: Niemeyer, 20-98.

Noter

1. Den nye ordbog, Den Danske Ordbog, som ifølge hidtidige beskrivelser vil bryde med denne tradition, er endnu ikke udkommet og kan derfor ikke inddrages.

Nord-Lexin

The original LEXIN-series, which consists of bilingual dictionaries between Swedish and various minority languages, was produced to meet the needs of immigrants in Sweden. In the 1990s, Swedish authorities offered their neighbouring countries to use the material as a basis for the development of similar dictionaries for other Nordic languages. The idea was that by replacing the Swedish entry words, examples, idioms, etc., by equivalents in another language, an extensive use could be made of the translations, already done between Swedish and various target languages, by linking them semi-automatically to a new source language. Pilot projects were launched in Norway, Denmark and Iceland. Consequently the complete dictionary base was adapted to Norwegian, and the project has already resulted in several on-line LEXIN-dictionaries in Norway. Work on the Icelandic project was taken up in 2001, in collaboration with the Norwegian project group. As both projects use the same database, an interesting by-product has emerged, i.e. a trilingual corpus of Nordic equivalents: Swedish–Norwegian–Icelandic.

In the paper, the authors discuss the experiences from the Icelandic and Norwegian LEXIN-projects of transferring a dictionary base from one source language to another. Furthermore, a semi-automatic linking procedure between Norwegian, as a newly established source language, and English, as a target language, already on hand in the Swedish base, is discussed and compared to a manual translation to Tamil, a new target language in the Norwegian LEXIN. Finally, there are some speculations about the possibilities presented by the tripartite database, e.g. with respect to the further development of the material to serve new needs and new functions.

Innleiing

I Sverige er det sidan 1980-talet utgjeve ei mengd ordbøker for innvandrarar under namnet *LEXIN – Språklexikon för invandrare*. Dei fleste av desse er tospråklege, frå svensk til ulike minoritetsspråk, og dei er alle baserte på eit felles svensk ordbokunderlag. Dette underlaget inneheld eit utval lemma med forklaringar eller definisjonar, døme i form av frasar, samansetjingar, avleiingar, kollokasjonar og idiom med forklaringar, og for nokre ord også informasjon om mellom anna stilnivå, syntaks og grammatikk, noko som tener til å forklare orda sine tydingar, bruk og grammatiske eigenskapar.¹ Sjølve ordbokunderlaget er utgjeve som ei einspråkleg svensk ordbok, *Svenska ord – med uttal och förklaringar* (1994).

På 1990-talet oppstod den tanken at LEXIN burde kunne eksporterast, ikkje berre som ein modell for liknande ordbokprosjekt i andre land, men også sjølve materialet. Ein gjekk ut frå at dersom ein kunne finne ekvivalentar til delar av LEXIN-materialet i andre språk, så burde eit tilsvarende omfang av det opphavlege kjeldespråket kunne «byttast ut» med nye kjeldespråk. Deretter kunne ein vonleg med utgangspunkt i det nye kjeldespråket etablere elektronisk tilgang til og bruke om att omsetjingar frå svensk til rundt 20 språk. I teorien ville det altså berre vere naudsynt å omsetje manuelt frå det nye kjeldespråket til målspråka

i tilfelle med manglande ekvivalens eller dersom det av andre grunnar var gjort endringar i ordbokbasen med dei nye kjeldespråka.

Frå svensk side fekk dei nordiske landa så tilbod om å bruke det svenske Lexin-materialet som grunnlag for eigne LEXIN-ordbøker. Som følgje av den nære slektskapen mellom dei nordiske språka (med unntak av finsk) og det at språksamfunna også har mange andre likskapstrekk, var det ikkje urealistisk å gå ut frå at ein vesentleg del av grunnlaget burde kunne «resirkulerast». Vidare var det klart at dersom ideen kunne realiserast, ville ein kunne spare både tid og pengar. Dette er særleg viktig for at ein i det heile teke skal kunne lage ordbøker for så små målgrupper som det her ofte er snakk om. Danmark, Noreg og Island takka difor ja til tilbodet, og i desse landa vart det gjennomført pilotprosjekt på slutten av 1990-talet (Holmboe 1999; Bjørneset 1999, 2000, 2001, 2002, 2003; Svavarsdóttir 1999).

Det norske LEXIN-prosjektet har sidan halde fram, og frå 2002 og utover er det utvikla fleire nettbaserte ordbøker: ei einspråkleg norsk ordbok og ei norsk–engelsk ordbok, kvar med 34 000 ord (ordtalet er rekna ut på grunnlag av lemma, samansetjingar og avleiingar), og ei mindre norsk–tamilsk ordbok. Rundt 2 700 av orda i basen er illustrerte. Illustrasjonane har form av eit vedlegg med 33 tematisk ordna sider. Her kan ein søkje både vegar mellom alle språka i det norske prosjektet per i dag: tamil, engelsk, bokmål og nynorsk.² Arbeidet med to nye ordbøker, norsk–kurmandji og norsk–sorani, tek til sommaren 2003.

Det islandske prosjektet vart sett i gong att i slutten av 2001. Målsetjinga er å lage ei islandsk–engelsk nettbasert ordbok, og den fyrste delen vil etter planen verte publisert i 2005. Det har i heile perioden vore eit nært samarbeid mellom LEXIN-prosjekta i Noreg og på Island.³ Mellom anna arbeider den islandske prosjektgruppa direkte i den norske databaseapplikasjonen *Termbase* via Internett.

I den fyrste delen av denne artikkelen gjer forfattarane greie for røynsle dei har frå arbeidet med å overføre og adaptere det svenske ordbokgrunnlaget til norsk og islandsk. I den andre delen vert det gjeve ein kort omtale og samanlikning av dei to fyrste norske målspråksprosjekta med ei norsk–engelsk og ei norsk–tamilsk ordbok, nærare bestemt om skilnaden mellom «ombruk» av omsetjingar og manuell omsetjing. Den tredje delen av artikkelen handlar om den skreddarsydd databaseapplikasjonen *Termbase*, med vekt på den vidareutviklinga som har funne stad i høve til det svenske prosjektet. I artikkelen sin siste del kjem forfattarane inn på det nye NORD-LEXIN-materialet som har oppstått ved at den norske og den islandske prosjektgruppa arbeider i ein felles databaseapplikasjon; ei ekvivalent samanstilling av leksikografisk informasjon på svensk, norsk og islandsk.

Tilpassing av ein svensk ordbokbase til norsk og islandsk

Tilpassinga av det svenske kjeldespråksmaterialet til norsk og islandsk gjekk i fyrste rekkje ut på å ekvivalere alt leksikalsk materiale frå den svenske basen med dei to respektive språka. Resultatet av ekvivaleringa avgjer i kva grad målspråka i det svenske LEXIN-materialet seinare vil kunne koplast med dei nye kjeldespråka. For at den overførte ordbokbasen skal vere representativ for dei nye kjeldespråka, må ein eventuell modifikasjon av ordutval, døme og anna i det svenske materialet vurderast. Til sist inneber tilpassinga byte av semantisk, syntaktisk og grammatisk informasjon om dei svenske orda og uttrykka

med tilsvarende informasjon på dei nye kjeldespråka. Denne fasen vert ikkje handsama her, då han ikkje har direkte samanheng med det hovudemnet vi har valt for denne artikkelen: våre røynslar med gjenbruk av eit ordbokmateriale ved å overføre eit kjeldespråk til to grannespråk.

I Noreg starta arbeidet ved årsskiftet 1996/1997 med å overføre det svenske kjeldespråksmaterialet og på grunnlag av det etablere eit tilsvarende norsk materiale. Det vart årleg lagt ned rundt to årsverk til gjennomføring og kontroll av dette arbeidet, og ved utgangen av 1999 var prosessen fullført. Meir enn 80 prosent av det norske kjeldespråksmaterialet var då overført manuelt frå den svenske LEXIN-databasen gjennom etablering av ekvivalensar. Det norske materialet vart deretter supplert med mellom anna nye ordbokpostar, døme, ordspråk og idiom. Det var ei klar målsetjing å leggje inn døme i så mange former som råd i ordbokpostane, ut frå den tanken at det ligg eit læringspotensial i det at målgruppa får sjå oppslagsorda i fleire språklege kontekstar. I nettbaserte ordbøker er ikkje plassøkonomisering ei problemstilling, noko som er positivt for brukarane.

Den norske ordbasen er i dag noko større enn den svenske: medan den svenske inneheld rundt 30 000 lemma og døme i form av samansetjingar og avleiingar, er det tilsvarende talet for den norske ordbasen rundt 34 000. Den norske basen inneheld rundt 15 000 døme av ulike typar og rundt 2 500 idiom med forklaringar. Tilsvarende tal finst enno ikkje for islandsk, då overføringa av basen til islandsk ikkje er fullført. Generelt er det fleire ulikskapar mellom islandsk og svensk enn mellom norsk og svensk, og på bakgrunn av dette kan ein vente at ein lågare prosentdel av materialet kan ekvivalerast i det islandske materialet enn i det norske.

I redigeringsgrensesnittet er den svenske ordbokinformatjonen og dei norske ekvivalentane presentert samla i ei fast rekkjefølgje og med engelske omsetjingar. Den islandske prosjektgruppa har dermed to kjeldespråk og eit målspråk å ta utgangspunkt i ved overføringa, noko som er nyttig ved kartlegging og val av islandske ekvivalentar. Nye norske lemma kan også ekvivalerast til islandsk, dersom dei skulle vere aktuelle også i islandsk samanheng.

Fullekvivalens mellom to språk kan sjeldan ventast på andre område enn fagområde med stringent terminologi. Ein kan vere etter måten trygg på at det er fullekvalens mellom det svenske oppslagsordet *dermatologisk* og det norske likelydande oppslagsordet, som båe refererer til læra om hud og hudsjukdomar. Tilsvarende er det fullekvalens mellom dei svenske og norske oppslagsorda *galax* og *galakse* og *immigration* og *immigrasjon*. Desse orda har dessutan nær identisk form på svensk og norsk. Det gjeld derimot ikkje islandsk, der terminologien i hovudsak byggjer på heimlege ordstammar, i samsvar med den islandske puristiske tradisjonen.

Ulikskapar på uttrykkssida skal likevel ikkje i seg sjølv hindre kongruens på innhaldssida. Mellom anna er det fullekvalens mellom svensk og norsk *geologi* og den tilsvarende islandske termen *jarðfræði*. Det viser seg likevel ofte at det er manglande ekvivalens, sjølv i fagtermar. Det ville til dømes ikkje ha vore noko problem med substantivet *dermatolog* (ikkje med i den svenske basen), som har *húðsjúkdómalæknir* som islandsk ekvivalent, medan adjektivet ville hatt føreleddet *húðsjúkdóma-* som næraste parallell, sjølv om ekvivalensen ikkje er fullstendig. *Galax* og *galakse* har dei to potensielle ekvivalentane *stjörnupoka* og *stjörnukerfi*, men det er ikkje problemlaust å velje mellom desse. Vidare kan ikkje *immigration* og *immigrasjon* ekvivalerast med eitt islandsk ord, trass i at omgrepet er kjent: ein kan seie *innflutningur fólks* (eigentleg 'import av menneske'), men i demo-

grafiske rapportar er det nemninga *aðfluttir frá útlöndum* ('migrerte frå utlandet') som ver brukt.

Eit overflatefenomen som formell parallellitet er likevel ikkje noko premiss fo

fullekivalens, tvert imot er det mange fallgruver i høve til det å setje sin lit til slike formmessige likskapstrekk på det same semantiske området i to språk, jamfør mellom anna såkalla «falske vener». Eit kjent døme på dette fenomenet er svensk *kjol*, som har norsk *skjørt* og islandsk *pils* som ekvivalentar, og altså ikkje norsk *kjole* eller islandsk *kjóll*, som derimot er ekvivalentar til svensk *klänning*. Eit anna døme er svensk *glasögon*, som er ekvivalent med norsk *briller*, og ikkje *glassøye*, som på norsk tyder 'et kunstig øye av glass (eller et eventuelt annet egnet materiale)'. Den islandske ekvivalenten *glæraugu* svarar derimot formelt så godt som semantisk til det svenske ordet.⁴

Like fullt kan identisk eller nær identisk form ofte vere eit fyrste haldepunkt for eventuell ekvivalens, i det minste mellom så nærskyldte språk som svensk og norsk, og har slik trass alt hatt ein viss praktisk verdi i ekvivaleringsarbeidet: Det svenske lemmaet *immigration* vil naturleg ha sin norske ekvivalent i *innvandring*, medan det svenske lemmaet *invandring* har *innvandring* som norsk ekvivalent. Dette gjev parallellitet i registra, men ein må sjølvsagt gå varsamt fram. Eit naturleg ynske om størst muleg grad av overlapping mellom det svenske, det norske og det islandske LEXIN-materialet kan føre til at ein kan kome til å ignorere dei til tider ørsmå stil- og registerskilnadene som det er ein del av mellom språka. Teoretisk sett kan det nemleg vere slik at medan ein i svensk allmennspråk berre brukar *immigration*, brukar ein i norsk allmennspråk berre *innvandring*. Eit anna døme er dette: I svensk språk er *varg* den allmennspråklege nemninga for 'ulv', medan det kan synast som om *ulv* berre vert brukt i litterært eller arkaisk språk. I norsk og islandsk er det motsett; her er *ulv* eller *úlfur* det frekvente. Slike allmennspråklege ulikskapar i register må reflekterast i det ekvivalerte materialet.

I det norske prosjektet vart det bestemt at ekvivalens i lemmafeltet skulle vere ei absolutt kriterium for om det skulle byggjast vidare på ein svensk ordbokpost eller ikkje. Dersom eit svensk lemma ikkje kunne ekvivalerast, vart dermed heile ordbokposten utelaten frå det nye norske kjeldespråkmaterialet. Programmerarane i prosjektet vurderte dette som den sikraste løysinga med tanke på føreståande halvautomatiske omsetjingar. Den negative konsekvensen ved dette var at eventuell ekvivalerbar informasjon i ordbokposten også gjekk tapt.

I andre tilfelle var det berre det svenske lemmaet i ein ordbokpost som kunne ekvivalerast, og ikkje resten av informasjonen i han. Det er ulike årsaker til dette. Semantisk sett hadde den svenske informasjonen klare motsvar på norsk, men problemet var at den ikkje kunne ekvivalerast i samsvar med lemmaet. Eit døme på dette er den svenske ordbokposten med lemmaet *gris*, med mellom anna idiomet *köpa grisen i sekken*. I det korresponderande norske idiomet støyter vi på eit anna dyr – ein *kjøper katta i sekken* – og det norske idiomet må i den norsk LEXIN-basen difor plasserast under eitt eller fleire av lemmaa *katt*, *kjøpe* eller *sekk*. Sjølv om det semantiske innhaldet i hovudsak er identisk, så kunne ikkje idiomet verte ståande i den opphavlege posten. Det same gjeld det svenske idiomet *ha skinn på näsan*, som tyder å vere myndig og fast, og det norske idiomet *ha bein i nesa*. Dette idiomet kunne ekvivalerast fordi det var oppført under lemmaet *näsa*, og ikkje *skinn*. Same ulikskap finst i islandsk, der bae idioma formelt tilsvavar dei norske, høvesvis *kaupa köttinn i sekknum* og (*hafa*) *bein i nefinu*. I det islandske prosjektet har ein så langt valt å ekvivalere bae idioma på grunnlag av semantisk parallelli-

tet, med tilvising til rett lemma når det islandske idiomet tilhører eit anna lemma enn det tilsvarende svenske, til dømes *köttur* ('katt') i staden for *gris*, som i dømet over. Tilvisinga tener då som ei påminning om at idiomet seinare skal leggjast inn under rett oppslagsord. Det beste ville sjølvstakt ha vore å finne ein felles metode for å ta vare på sambandet mellom slike parallellar i basen på tvers av lemma. Slik kunne ein også teke betre vare på sambandet til dei talrike målspråka.

For at den overførte ordbokbasen skal vere representativ for dei nye kjeldespråka, er det mykje å ta omsyn til, både under ekvivaleringsarbeidet og når resultatet av det vert vurdert med omsyn til eventuelle manglar eller skeivskapar. For det fyrste må ein vere merksam på at ord og uttrykk som i og for seg kan ekvivalerast, ikkje treng ha same relevans i andre kjeldespråk som i svensk. Det kan her vere snakk om særsvenske omgrep, som namn på svenske landskap (til dømes *Dalarna*) eller institusjonar (til dømes *Svenska akademien*). I slike tilfelle vert den aktuelle ordbokposten eller informasjonen inaktivert. I andre tilfelle er det snarare snakk om å gje lemmaet større eller mindre vekt med omsyn til kva relevans det har i det nye kjeldespråket eller språksamfunnet, til dømes ved å leggje til eller utelate informasjon. Mange dyr som er vanlege i Skandinavia finst ikkje på Island, mellom andre *ulv* og *elg*, men dei har likevel islandske nemningar, og mange av desse er heller ikkje uvanlege i bruk, til dømes i litteraturen. Statusen til slike ord i dei ulike språka er likevel ulik, så det kan vere aktuelt å redusere talet på døme, samansetjingar og anna i dei islandske ordbokoppslaga.

Den motsette situasjonen kan også oppstå, det vil seie at eit lemma har større relevans i det nye kjeldespråket og difor krev ein meir utførleg omtale i form av ein definisjon eller ei forklaring, fleire døme, og så vidare. I svensk er ordet *lava* utelukkande ein geologisk term som har fått ein kort definisjon i LEXIN-basen, og det same er tilfelle i den norske. På islandsk er derimot ekvivalenten *hraun* eit sentralt ord som fyrst og fremst viser til eit naturfenomen som i høg grad pregar det islandske landskapet, og det er difor mellom anna mange samansetjingar som bør vere representerte i den islandske basen. Tilsvarende har ord som *hytte* og *tur* større relevans for norsk kultur og språk enn for svensk og islandsk, noko dei tre ordbokbasane bør reflektere. Dette kan gjerast på fleire måtar: (1) Eit ord er med i ein base, men ikkje i dei andre; (2) Dersom eit ord er meir sentralt i eitt av språka, kan det krevje ein meir detaljert definisjon og/eller fleire tydingsledd; (3) Talet på døme, idiom, samansetjingar og så vidare kan ventast å variere med omsyn til oppslagsordet sin relevans i det aktuelle språket. Vidare må ein vere merksam på at det truleg finst relevante norske og/eller islandske ord som ikkje går fram som ekvivalentar til svensk, og kjeldespråkmaterialet må difor etter ekvivaleringsarbeidet samanliknast med heimlege kjelder og supplerast dersom det skulle vise seg å vere slike manglar.

I det norske prosjektet vart det arbeidd systematisk på visse omgrepsområde. Mellom anna er strukturen i det svenske helsevesenet så ulikt det norske at det vart naudsynt å inaktivere ein del postar og etablere nye postar med særnorske lemma. For å sikre eit representativt utval av norske samfunnsomgrep, vart det samla inn materiell frå offentlege instansar, bankar og andre, ekserpert terminologi, og på grunnlag av dette oppretta nye norske postar. Tilsvarende er det også på Island ekserpert ord og uttrykk frå informasjonsmateriell om mellom anna offentlege institusjonar for å kontrollere lemmautvalet i basen. Ein del andre nye norske ordbokpostar fungerer som reine supplement. Mellom anna vart det lagt inn rundt 200 frekvente datatermar i samsvar med retningslinjer frå Norsk språkråd. Om det svenske prosjektet ønskjer det, står dei fritt til å ekvivalere det nye norske ordbok-

Felt i Termbase	Ekvivalentar
Svensk lemma	hund
Ekvivalent norsk lemma	hund
Generert engelsk omsetjing	dog
Svensk ordklasse	subst
Ekvivalent ordklasse	subst
Generert engelsk omsetjing	noun
Svensk definisjon	(hus)dyret Canis familiaris
Ekvivalent norsk definisjon	(hus)dyret Canis familiaris
Generert engelsk omsetjing	the (domesticated) animal Canis familiaris
Svensk døme	gå ut med hunden
Ekvivalent norsk døme	gå tur med hunden
Generert engelsk omsetjing	take the dog for a walk
Svensk idiom	vara som hund och katt
Ekvivalent norsk idiom	være som hund og katt ("passe svært dårlig sammen")
Generert engelsk omsetjing	be like cat and dog, agree like cats and dogs
Svensk samansetjing	jakthund
Ekvivalent samansetjing	jakthund
Generert engelsk omsetjing	sporting dog
Svensk samansetjing	hund~mat -en
Ekvivalent samansetjing	hunde~mat -en
Generert engelsk omsetjing	dog food
Svensk samansetjing	hund~valp -en
Ekvivalent samansetjing	hunde~valp -en
Generert engelsk omsetjing	puppy

Tabell 1.

materialet.

På Island vil kontrollfasen verte omfattande. I tillegg til konstatering av ekvivalens mellom språka, vil den innebære kontroll av at alle relevante omgrep frå LEXIN-basen er dekte og at den overførte ordbokbasen dekkjer det islandske ordforrådet på ein god nok måte. Ved ekvivalering til norsk har ein hatt støtte i den formelle parallelliteten mellom svensk og norsk, i det at ein i fyrste runde har teke stilling til eventuell ekvivalens mellom det svenske ordet og det formelt parallelle norske ordet. Dersom det synte seg at det svenske og det norske ordet ikkje berre var formelt parallelle, men også med omsyn til deira tyding, funksjon og status i språket, vart ordet valt som norsk ekvivalent, trass i at det fanst andre norske synonym som også kunne veljast på grunnlag av deira innhald og funksjon.

Den store formelle parallelliteten inneber også at det i stor grad er ord-til-ord-ekvival-

ens mellom svensk og norsk – det er med andre ord sannsynleg at eit innhald som vert uttrykt med eitt substantiv i svensk, vert uttrykt med eitt substantiv i norsk. Den formelle parallelliteten mellom islandsk og svensk eller norsk er langt mindre, mellom anna på grunn av den islandske purismen, nokre døme er allereie nemnde over. Det er svært vanleg at det til svenske og norske adjektiv svarar eit føreledd i islandsk, til dømes *internasjonell* vs. *alþjóða-*, *individuell* vs. *einstaklings-*, *industriell* vs. *iðnaðar-*, og så vidare. Som oftast er det semantisk ekvivalens mellom det svenske og det norske adjektivet og det islandske føreleddet, men spørsmålet er om dei kan skrivast opp som ekvivalentar trass ulike morfo-syntaktiske eigenskapar. Dei fleste føreledda er dessutan genitivsformer av dei tilsvarende substantiva, mellom andre *einstaklingur* ('individ') og *iðnaður* ('industri'), så ein må også tenkje på tilknyttinga til dei aktuelle lemmaa. Verb som det svenske *påverka* og norske *påvirke* kan nemnast som døme på ord som ikkje svarar til eitt einskilt islandsk ord, men ein kollokasjon: *hafa áhrif á* ('ha innverknad på'). Sjølv om ein ikkje ønskjer å gjere eit slikt ordsamband til oppslagsord ved å setje det opp som ekvivalent til det svenske og norske lemmaet, skal innhaldet likevel takast med i basen, mest sannsynleg som idiom under *áhrif*. For å ta vare på det semantiske sambandet i slike tilfelle, er det lagt inn ei tilvising til eit spesialfelt i databasen. Parallelt er det lagt inn ei tilvising frå ordbokposten med oppslagsordet *påvirke*, som ikkje har nokon direkte ekvivalent i islandsk, til oppslagsordet *áhrif*. Seinare vert det kontrollert at ordsambandet *hafa áhrif á* kjem med. Det er dessutan planar om å samanlikne resultatet av ekvivaleringsarbeidet med heimlege kjelder, mellom anna lister frå frekvensundersøkingar, for å sikre at sentrale islandske ord kjem med i basen.

To norske målspråksprosjekt: halvautomatisk vs. manuell omsetjing

Norsk-engelsk ordbok

Pilotprosjektet med den norsk-engelske ordboka (34 000 ord) starta i 2000 og var fullført hausten 2001. Engelsk vart valt som testspråk av fleire årsaker: Fyrst og fremst opna det for at alle deloppgåver i pilotprosjektet kunne gjennomførast av dei same personane som hadde teke del i ekvivaleringsarbeidet, og som difor hadde god kjennskap til prosjektet og databaseapplikasjonen *Termbase* (sjå neste kapittel). Vidare var engelsk eit målspråk alle meistra, noko som var viktig når det norske kjeldespråksmaterialet skulle koplast med dei svenske engelsk-omsetjingane. Ikkje mindre viktig skulle dette språkvalet seinare vise seg å vere for kvalitetskontrollen av feil og systematiske feiltypar i dei genererte omsetjingane. Valet av engelsk vart også vurdert som positivt for målgruppa: For mange innvandrarar fungerer engelsk som eit *lingua franca* eller mellomspråk, og det finst eit stort utval ordbøker mellom engelsk og ulike minoritetsspråk som kan vere til hjelp når ein skal lære seg norsk.

Koplinga av dei svenske elektroniske engelsk-omsetjingane med det norske kjeldespråksmaterialet tok kort tid. Ekvivalensprosenten for dei ulike informasjonstypene var i overkant av 80, og ein tilsvarende del av omsetjingane kunne dermed genererast. All særnorsk informasjon i form av nye lemma og ny informasjon i ekvivalerte ordbokpostar vart seinare omsett manuelt. Alle omsetjingar vart granska før og etter prosessen, og det vart gjort berre mindre korreksjonar. Dei fleste ordbokpostane var korrekte, som dette utdraget frå ordbokposten *hund* viser:

Felt i Termbase	Ekvivalentar
Svensk lemma	hund (illustrert)
Ekvivalent lemma bokmål (BM)	hund
Ekvivalent lemma nynorsk (NN)	hund
Ekvivalent islandsk lemma	hundur
Svensk ordklasseinformasjon	substantiv
Norsk ordklasseinformasjon	substantiv
Islandsk ordklasseinformasjon	nafnorð, karlkyn
Svensk definisjon	(hus)dyret Canis familiaris
Ekvivalent definisjon BM	(hus)dyret Canis familiaris
Ekvivalent definisjon NN	(hus)dyret Canis familiaris
Ekvivalent islandsk definisjon	húsdýrið Canis familiaris
Svensk dømme med lemmaet	gå ut med hunden
Ekvivalent dømme BM	gå tur med hunden
Ekvivalent dømme NN	gå tur med hunden
Ekvivalent islandsk dømme	fara út með hundinn
Særnorsk dømme BM	hunden biter ikke
Særnorsk dømme NN	hunden bit ikkje
Ekvivalent islandsk dømme	hundurinn bitur ekki
Svensk idiom med lemmaet	vara som hund och katt
Ekvivalent idiom BM	være som hund og katt ("passe svært dårlig sammen")
Ekvivalent idiom NN	vere som hund og katt ("passe svært dårleg saman")
Ekvivalent islandsk idiom	vera eins og hundur og köttur "(um fólk) eiga mjög illa saman")
Særnorsk idiom på BM	gå i hundene ("gå til grunne")
Særnorsk idiom på NN	gå i hundane ("gå til grunne")
Ekvivalent islandsk idiom	fara í hundana ("fara illa út úr lífinu, lenda á botninum")

Felt i Termbase	Ekvivalentar
Særnorsk idiom BM	man skal ikke skue hunden på hårene ("man skal ikke dømme noen etter deres (dårlige) ytre")
Særnorsk idiom NN	ein skal ikkje skode hunden på håra ("ein skal ikkje dømme nokon etter deira (dårlege) ytre")
Ekvivalent islandsk idiom	–
Svensk samansetjing	jakthund
Ekvivalent samansetjing BM	jakthund
Ekvivalent samansetjing NN	jakthund
Ekvivalent islandsk samansetjing	veiðihundur
Svensk samansetjing	Hund~mat -en
Ekvivalent samansetjing BM	hunde~mat -en
Ekvivalent samansetjing NN	hunde~mat -en
Ekvivalent islandsk samansetjing	hunda~matur -inn
Svensk samansetjing	hund~valp -en (illustrert)
Ekvivalent samansetjing BM	hunde~valp -en
Ekvivalent samansetjing NN	hunde~kvalp -en
Ekvivalent islandsk samansetjing	– (er ekvivalent som annan informasjonstype, sjå under)
Ekvivalent islandsk omsetjing	hvolpur -inn (er lagt inn som eige oppslagsord)
Særnorsk samansetjing BM	hunde~bånd -et (illustrert)
Særnorsk samansetjing NN	hunde~band -et
Ekvivalent islandsk samansetjing	hunda~ól -in
Særnorsk samansetjing BM	hunde~slede -n (illustrert)
Særnorsk samansetjing NN	hunde~slede -n
Ekvivalent islandsk samansetjing	hunda~sleði -inn
Særnorsk samansetjing BM	hunde~spann -et (illustrert)
Særnorsk samansetjing NN	hunde~spann -et
Ekvivalent islandsk samansetjing	hunda~eyki -ð

Felt i Termbase	Ekvivalentar
Svensk morfologi	hunden hundar
Morfologi BM	hunden hunder hundene
Morfologi NN	hunden hundar hundane
Islandsk morfologi	hundurinn hunds(ins) hundar(nir)
Svensk lemma	röt~månad
Ekvivalent lemma bokmål (BM)	hunde~dager
Ekvivalent lemma nynorsk (NN)	hunde~dagar
Ekvivalent islandsk lemma	hunda~dagar
Svensk ordklasse	subst
Ekvivalent ordklasse BM	subst
Ekvivalent ordklasse NN	subst
Ekvivalent islandsk ordklasse	nafnorð, karlkyn
Svensk definisjon	tiden mellom 23 juli og 23 augusti, som k�nnetecknas av fuktig v�rme
Ekvivalent definisjon BM	perioden mellom 23 juli og 23 august (ofte med fuktig varme)
Ekvivalent definisjon NN	perioden mellom 23 juli og 23 august (ofte med fuktig varme)
Ekvivalent islandsk definisjon	t�mabili�� fr� 23. j�l� til 23. �g�st
Svensk morfologi	-m�naden
Morfologi BM	-dagene
Morfologi NN	-dagane
Islandsk morfologi	-dagarnir
Grammatisk informasjon BM	bare i flertall
Grammatisk informasjon NN	berre i fleirtal
Grammatisk informasjon islandsk	bara � fleirt�lu
Nytt lemma BM	hunde~galskap
Nytt lemma NN	hunde~galskap
Ekvivalent islandsk lemma	hunda~���i

Felt i Termbase	Ekvivalentar
Ordklasse BM	subst
Ordklasse NN	subst
Ekvivalent islandsk ordklasse	nafnorð, hvorugkyn
Definisjon BM	en smittsom og dødelig virussykdom hos hunder og andre pattedyr som også kan ramme mennesker, rabies
Definisjon NN	ein smittsam og dødeleg virussjukdom hjå hundar og andre pattedyr som også kan råke menneske, rabies
Ekvivalent islandsk definisjon	smitandi og banvænn veirusjúkdómur í hundum og öðrum spendýrum sem líka getur borist í menn
Morfologi BM	-galskapen
Morfologi NN	galskapen
Islandsk morfologi	-æðið

Tabell 2 Utdrag frå ordbokpostane *hund*, *hundedagar* og *hundegalskap* i redigeringsgrensesnittet i *Termbase*.

Ei viktig oppgåve i møtet med det tospråklege ordbokmaterialet der målspråket engelsk var relatert til svensk, var å avdekkje manglande samsvar mellom det overførte kjeldespråket og målspråket som skuldast delevivalens mellom det opphavlege og det nye kjeldespråket, og deretter vurdere eventuell semantisk innsnevring eller utviding av dei aktuelle omgrepa. Semantisk utviding av eit omgrep er i stor grad eit spørsmål om å slå saman ulike tydingar av polyseme ord. I tilfelle der ein etablert norsk ekvivalent til eit svensk lemma vart vurdert å ha ei vidare tyding enn det som kan lesast ut av den svenske definisjonen, stod valet mellom å utvide den norske definisjonen, slik at den dekkjer den samla tydinga av ordet, eller å opprette ein ny post som dekkjer den eller dei tydingane som ikkje var med i den ekvivalerte ordbokposten. Det å opprette nye postar for å dekkje tydingar som ligg svært nær allereie dekte tydingar kan vere like uheldig som å leggje inn for mange tydingar i éin post. Sett frå ståstaden til dei som skal ha oversyn over og kompensere for eventuelt manglande ekvivalens mellom omgrep i eit overført kjeldespråk og eit målspråk, er likevel oppretting av nye postar å føretrekkje. Ein eventuelt utvida definisjon gjer det ofte naudsynt å leggje inn fleire ord i lemmafeltet på målspråket. Alle eksisterande omsetjingar av det opphavlege definisjonsfeltet vil då seinare måtte utvidast manuelt i samsvar med den nye definisjonen på det overførte kjeldespråket.

I nokre ekvivalerte ordbokpostar er det norske definisjonsfeltet redigert slik at det avvik frå det svenske. I dei fleste av desse tilfella har dei norske definisjonane vorte supplerte med meir informasjon. Eit døme på dette er den svenske ordbokposten med lemmaet *dart*, ekvivalent til *darts*. Den svenske synonymdefinisjonen 'pilkastningsspel' har fått sitt nor-

ske motsvar i parafrasen 'et spill der man kaster piler mot en skive'.

Definisjonsfelt er også endra i tilfelle der informasjon om lemmaet har vorte flytta frå andre informasjonsfelt i ordbokposten til definisjonsfeltet. Dette er gjort på grunnlag av ei prinsippavgjerd tidleg i det norske prosjektet om at all informasjon som tener til omgreps-avklaring, som antonym, informasjon om bruksområde og eventuell bilettleg bruk eller tilvising til andre postar for meir informasjon, av omsyn til brukaren bør presenterast samla i definisjonsfeltet.

Norsk–tamilsk ordbok

Tamilane i Noreg har hatt ein prekær mangel på ordbøker i mange år. Det einaste som eksisterte var ei mindre ordliste som var del av eit læreverk i norsk for innvandrarar. På bakgrunn av dette avgjorde oppdragsgjevaren for prosjektet at det skulle lagast ei norsk–tamilsk ordbok trass i at det ikkje fanst tamilske omsetjingar i det svenske prosjektet ein kunne byggje på, og at alt omsetjingsarbeid difor måtte gjerast manuelt.

Det tamilske alfabetet består av 247 teikn, inkludert diakritiske variantar. Sjølv om både tal og form skil seg mykje frå latinske teikn, kunne dei tamilske omsetjarane etter mindre justeringar bruke *Termbase* i arbeidet, noko som viste seg å ha mange praktiske føremoner. Den viktigaste av desse var at omsetjarane fekk direkte tilgang til engelskomsetjingane av kjeldespråksmaterialet. Dette var fyrst og fremst til hjelp ved omgrepsavklaringa, men medverka også på andre måtar til å lette omsetjingsarbeidet.

Arbeidet med ordboka starta sommaren 2001 og den nettbaserte utgåva vart lansert våren 2003. Ordboka er illustrert og inneheld rundt 6 500 ord. Det er planar om å utgje ordboka også i trykt utgåve.

Om ombruk av omsetjingar i norsk LEXIN

Det er så langt gjennomført to svært ulike målspråksprosjekt i det norske LEXIN-prosjektet: ei norsk–engelsk ordbok med rundt 34 000 ord (såkalla MAXI-utgåve) og ei norsk–tamilsk ordbok med rundt 6 500 ord. Medan den fyrste ordboka i hovudsak kunne genererast ved å kople rundt 80 prosent av det norske kjeldespråksmaterialet med elektroniske svenske engelsk-omsetjingar, måtte den andre omsetjast manuelt.

Med så ulike utgangspunkt seier det seg sjølv at ressursbehovet i dei to delprosjekta måtte verte svært ulikt og at det difor kan hende er feil å setje dei opp mot kvarandre. Det er likevel verdt å merkje seg at arbeidet med den norsk–engelske ordboka krevde berre halvparten av dei ressursane som den norsk–tamilske ordboka gjorde.

I det norske LEXIN-prosjektet har det synt seg at det kan vere store ressursar å spare på ombruk av omsetjingar. Særleg utslagsgjevande vil slik ombruk truleg vere for realisering av ordbokprosjekt for små målgrupper. Denne metoden gjer det dermed muleg å lage ordbøker for fleire og mindre målgrupper enn tidlegare.

Databaseapplikasjonen *Termbase*

Sidan det andre driftsåret har det norske LEXIN-prosjektet brukt *Termbase*, ein skreddarsydd redigeringsapplikasjon i databaseform utvikla i samarbeid mellom pro-

grammerarane og leksikografane i prosjektet. Applikasjonen vert kontinuerleg raffinert i høve til teknologiske nyvinningar og nye aktivitetar. Sidan 2001 har det islandske Lexin-prosjektet arbeidd med sitt materiale i same applikasjon med redigeringstilgang via Internett. I redigeringsgrensesnittet er det fleirspråkleg parallellvising av alle informasjonsfelte i ordbasen. I dei unikt koda felte ligg all informasjon i ordbokoppslaga sortert etter språk og type, mellom anna lemma, ordklasse, forklaring eller definisjon, døme, morfologi og uttale. Materialet kan sorterast på fleire måtar og med ulike kombinasjonsløyningar. Prefiks i form av bokstavar og bokstavkombinasjonar skil informasjonen på ulike språk og informasjonstypene frå kvarandre. Resultatet av den fleirspråklege samstillinga kan karakteriserast som eit leksikografisk parallellkorpus. Ordbasen i det norske LEXIN-prosjektet ligg i dag føre på svensk, bokmål og engelsk, og delar av han også på nynorsk, islandsk og tamil. I dei to næraste åra skal sorani og kurmandji (to av fleire kurdiske dialektar eller variantar) og somali også inngå som målspråk.

I 2000 starta sju biletkunstnarar arbeidet med å utvikle nye norske Lexin-illustrasjonar på grunnlag av den svenske biletløysinga. Bakgrunnen for dette var at dei svenske illustrasjonane ikkje lenger fanst i original og at ein del av dei var forelda eller lite representative for norske tilhøve. Moderne teknologi opna for eit meir pedagogisk brukargrensesnitt i det norske og islandske prosjektet. Det er i dag utvikla eit system med interaktive koplingar mellom dei tre nettbaserte LEXIN-ordbøkene og dei 33 tematiserte biletsidene som samla illustrerer rundt 2 700 av orda i ordbøkene. Biletsidene kan brukast på to måtar: Som vedlegg til ordbøkene (i ordbøkene er alle illustrerte ord markerte med eit blome-ikon) eller som ei sjølvstendig informasjonseining som brukarane kan gå til direkte og deretter velje kva biletema dei vil sjå på. Ved å klikke på eit bileto-objekt får dei sjå kva skriftspråkleg uttrykk det har. Når eit bileto-objekt er markert, kjem det fram ei svart line som knyter det saman med det korresponderande ordet tydeleg markert i ei skjermordliste. Brukarane kan også gå motsett veg; frå dei einskilde orda i skjermordlista til bileto-objekta. For alle bileto-ord kan det søkjast båe vegar mellom alle søkjespråka per i dag. Dette brukargrensesnittet opnar for at også analfabetar og andre med særskilde behov kan ha læringsutbytte av norsk LEXIN. Funksjonaliteten opnar for at LEXIN også kan brukast som eit læremiddel.

All informasjon i *Termbase* kan på tilsvarende måte som i redigeringsgrensesnittet også gjerast søkbar i brukargrensesnittet, men dette er eit kostnadsspørsmål. Norsk LEXIN inneheld alle rettskrivingsformer og bøyingsparadigme som er tillatne i høve til læreboknormalen for bokmål. Mange av brukarane søker på bøyde former, og morfologifelte skal difor gjerast søkbare. I det islandske prosjektet er det planar om å knyte heile bøyingsparadigme til lemmaa på eit seinare tidspunkt, sjølv om det i fyrste omgang berre er dei kanoniske kasus- og tempusformene som er lagde inn i det islandske morfologifeltet. Føremonen ved å kunne finne fram til rett lemma frå alle skrift- og bøyingsformer ville vere stor, ikkje minst for urøynde ordbokbrukarar og for personar med minimale kunnskapar i kjeldespråket.

Nord-Lexin som eit (felles)nordisk prosjekt

Det er i dag nasjonale LEXIN-prosjekt i Noreg, på Island og delvis også i Danmark i tillegg til opphavslandet Sverige. Trass i dette kan NORD-LEXIN likevel ikkje karakteriserast som eit fellesnordisk prosjekt, då det ikkje er noko aktivt samarbeid mellom prosjekta, med

unntak av det norske og det islandske. Dette samarbeidet består fyrst og fremst i bruken av ein felles databaseapplikasjon. På grunnlag av dette har det etter kvart vakse fram ei stor og stadig aukande mengd svenske, norske og islandske ekvivalentar, sjølv om det må leggjast til at denne ekvivaleringa er gjort frå svensk til norsk og islandsk, og i noko mindre grad frå norsk til islandsk, men enno ikkje vice versa. Det svensk–norsk–islandske kjeldespråksmaterialet er tilgjengeleg i ei fleirspråkleg parallellvising, og ein kan søkje og redigere i materialet på dei måtane ein måtte ynskje.

Det mangesidige ekvivaleringsarbeidet i ein felles database for alle dei nasjonale prosjekta er ein stor gevinst, både med omsyn til det som heile tida har vore hovudføremålet med NORD-Lexin – å lage ordbøker for innvandrarar – og eventuelle nye funksjonar i framtida. Det har i nokre år til dømes vore planar om ei islandsk–svensk ordbok med ei islandsk–norsk ordbok som parallelt prosjekt. Det har vore drøfta om desse prosjekta kan og eventuelt skal knytast til Nord-LEXIN.

Vi kjenner ikkje til at det finst eit tilsvarende materiale i eit slikt omfang som NORD-LEXIN frå før. Fordi materialet er ekvivalent, er samanstillinga svært informativ både med omsyn til samanlikningar av lemma, omgrepsavklaringar i form av allmennspråklege forklaringar (definisjonar, parafrasar, synonym eller antonym), lemmaet i praktisk bruk i døme (frasar, kollokasjonar, samansetjingar, avleiingar, ordspråk og idiom med forklaringar) og informasjon om uttale. I tillegg kjem for ei lang rekkje lemma meir informasjon om mellom anna stilnivå, grammatikk og syntaks. Dette kan gje forskarar og andre unike høve til å studere og analysere språklege likskapar og ulikskapar mellom dei nordiske grannespråka.

Sjølv om materialet i si noverande form er skreddarsydd for innvandrarar i Norden, meiner vi at det finst fleire nye utviklingsvegar, bruksområde og målgrupper. Det enkle språket kombinert med eit fleksibelt brukargrensesnitt og talrike tematiserte illustrasjonar opnar for at NORD-Lexin med noko vidareutvikling også kan eigne seg for til dømes svenske, norske eller islandske barn, unge eller vaksne som skal lære seg eit av grannespråka.

Litteratur

- Bjørneset, Tove 1999: «Ordboksprosjektet NORDLEXIN-N». *LexicoNordica* 6:35–45.
- Bjørneset, Tove 2000: «Dictionaries for Immigrants and Refugees in Norway». I: Apollon, Daniel, Odd-Bjørn Fure og Lars Svåsand (red.). *Approaching a New Millennium: Lessons from the Past – Prospects for the Future*. Proceedings of the 7th Conference of the International Society for the Study of European Ideas (ISSEI), 14–18 August 2000, University of Bergen, Norway. Bergen [CD-ROM].
- Bjørneset, Tove 2001: «Introduksjon til ordboksprosjektet NORDLEXIN-N». I: Gellerstam, Martin, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph og Lena Rogström (red.) *Nordiska studier i lexikografi* 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Göteborg 27–29 maj 1999. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. Göteborg, 44–53.
- Bjørneset, Tove 2002: «The Dictionary Project Nordlexin-n». I: Gottlieb, Henrik, Jens Erik Mogensen og Arne Zettersten (red.). *Symposium on Lexicography X*. Proceedings of the Tenth International Symposium on Lexicography May 4–6, 2000 at the University of Copenhagen. Lexicographica Series Maior 109. Max Niemeyer Verlag. Tübingen, 31–42.
- Bjørneset, Tove 2005: «The NORDLEXIN-N Dictionary Project: Part II». I: Gottlieb,

- Henrik, Jens Erik Mogensen og Arne Zettersten (red.). *Symposium on Lexicography XI*. Proceedings of the Eleventh International Symposium on Lexicography. May 2–4, 2002 at the University of Copenhagen. Lexicographica Series Maior 115. Max Niemeyer Verlag. Tübingen (under utgjeving).
- Gellerstam, Martin 1999. «LEXIN – lexikon för invandrare». *LexicoNordica* 6: 3–17.
- Holmboe, Henrik 1999: «Det danske bidrag til NORDLEXIN». *LexicoNordica* 6: 55–64.
- Svavarsdóttir, Ásta 1999: «LEXIN på Island? Funderingar kring isländska invandrarordböcker.» *LexicoNordica* 6: 19–33.
- Svenska ord – med uttal och förklaringar* 1994: Andra upplagan. Skolverket/Norstedts, Stockholm.

Notar

1. Ein meir utførleg omtale av LEXIN-prosjektet og bakgrunnen for det finst m.a. i Gellerstam (1999).
2. Heimeside til norsk LEXIN: <http://decentius.aksis.uib.no/lexin.html>
3. På same måte som i Sverige er det også i Noreg og på Island statleg prosjekt- og finansieringsansvar (det norske Læringssenteret og det islandske undervisningsministeriet), medan prosjektgruppene held til på HIT-senteret (etter 01.08.03: AKSIS) ved Universitetsforskning Bergen og Orðabók Háskólans i Reykjavík. Artikkelforfattarane er prosjektleiarar i dei to landa.
4. I svensk og islandsk er pluralformene *glasögon* og *gleraugu* tvitydige, i motsetnad til det norske *glassøye*, som berre kan ha den eine av tydingane.

Vi tager nogle kollokationer i øjesyn

(En analyse af verbalkollokationers lingvistiske egenskaber)

In practical lexicography, both for human use and natural language processing applications, one of the most discussed topics is the appropriate linguistic description of complex lexical units. The subject and approach described here are closely related to the Danish STO project producing a lexicon for language technology applications. The paper focuses on a subtype of complex lexical units, viz. verbal collocations (operational term, VK) and describes a method of systematic analysis of the linguistic features of the collocations selected. First, the subject of the article is presented and the term 'verbal collocation' is defined. Second, the method of empirical investigations of corpus examples is discussed. Third, a number of selected VK's are analysed wrt. their formal, structural and lexical variation. Both monolingual and contrastive aspects are discussed. Finally, we illustrate the method of classification of the observations; these classifications serve as a basis for formalised descriptions of collocations.

1 Baggrund

Der er bred enighed om at sproget har en mængde leksikalske enheder som består af flere ord (med en neutral term også kaldet 'flerordsenheder', andre betegnelser er fx frasem, faste eller fraseologiske udtryk mv.) En flerordsenhed kan beskrives som «en sproglig størrelse, som består af mere end ét ord, og hvis betydning og/eller brug ikke kan beskrives udtømmende alene ved generelle syntaktiske regler og en leksikalsk beskrivelse af enkeltordene» jf. Boje & Braasch (1992, p. 484.)

Såvel mennesker som sprogteknologiske programmer tager udgangspunkt i det regelmæssige i sproget, de kombinerer viden om ords egenskaber og generelle grammatiske regler.

Kollokationer udgør et velkendt problem både i fremmedsprogstilegnelse og i sprogteknologi, fordi de kan afvige fra 'det regelmæssige' på forskellig vis, hvilket ofte forårsager fejl i deres reception og (re)produktion. Fejl opstår på følgende vis.

Et menneske overfører fx nogle generelt gældende strukturer fra sit modersmål til fremmedsproget (interferens) eller danner en konstruktion ud fra et kendt morfosyntaktisk regelsæt og en regulær valensstruktur (fejlanalogi.) En 'maskine' (et program) anvender de generelle regler ved analysen af kildesprogstekst som på overfladen ligner en regelmæssig, frit dannet struktur (og 'opdager' derved ikke at der er tale om en kollokation). I oversættelse til målsproget fører dette til fejl, da de generelle regler ikke gælder fuldt ud, men kun med begrænsninger.

For at eliminere de nævnte fejlkilder for maskiner er det nødvendigt at undersøge hvilke forskelle der kan registreres mellem et lemmas regelbundne strukturer (med frie og valensbundne led) og i kollokationelle strukturer. Hvis disse beskrivelser er utilstrækkelige, så vil et oversættelsessystem producere ukorrekte – og i værste fald uforståelige – ytringer.

2 Fraseologi som leksikografisk emne

Håndtering af fraseologi i ordbøger er et emne som optager mange lingvister og leksikografer; således er der også tradition for at der på alle NFL-konferencer er en række indlæg som beskæftiger sig med forskellige aspekter og typer af fraseologi, eksempelvis Boje & Braasch (1992), Clausén (1999), (2001), (2003), Bönnemark (2003), Jónsson (2003) og Nilsson (2003). Det samme gælder andre, store internationale leksikografikongresser, også konferencerapporterne fra EURALEX indeholder en række relevante bidrag om emnet. Dansk fraseologi fra en praktisk leksikografisk synsvinkel er behandlet fx i Nimb (1996) og Trap-Jensen (1996) i forbindelse med udarbejdelsen af Den Danske Ordbog.

3 Artiklens emne og indfaldsvinkel

Denne artikel fokuserer på en operationelt afgrænset, særlig hyppig type af flerordsenheder, nemlig verbalkollokationer (vores term). Der præsenteres en analysemetode der er udarbejdet med henblik på kollokationers lingvistiske beskrivelse i en leksikalsk datasamling for sprogteknologiske anvendelser, et såkaldt leksikon. Behandlingen af emnet i denne artikel er tæt forbundet med arbejdet på den danske SprogTeknologiske Ordbase, STO, idet målet er at udarbejde principper for flerordsenheders leksikografiske beskrivelse der er velegnede til implementering i ordbasen. Den monolingvale SprogTeknologiske Ordbase findes kun på elektronisk medium, primært beregnet til anvendelser i sprogteknologiske produkter, fx i systemer til maskinoversættelse eller informationssøgning, programmer til støtte for sprogundervisning, tekstresumering osv. Ordbasen er desuden også velegnet som leksikalsk ressource såvel i almen og datamatisk lingvistik som i leksikologi på grund af materialets omfang, finmaskethed og systematik. STO er korpusbaseret, både med hensyn til udvælgelse af ordforrådet og dets beskrivelse. Teksterne stammer fra perioden 1990 – 2003. Ordforrådet omfatter moderne almensprog og domænesprog med lav fagsproglighedsgrad fra forskellige emneområder (edb, miljø, helse, forvaltning, økonomi samt handel & erhverv).

STO-projektet er afsluttet d. 29. februar 2004; for yderligere oplysninger om projektet se <http://cst.dk/sto/sto.html>. Der er online adgang (med udførlig vejledning) til at søge i ordbasen via brugergrænsefladen (<http://cst.dk/sto>), og der er også nogle søgetips der er værd at afprøve. Gennem denne grænseflade kan der også søges i relevante danske elektroniske ordbøger og et par korpusser.

Den færdige, første version af ordbasen indeholder ikke fraseologi (herunder kollokationer), da fokus ligger på enkeltords morfologi og syntaks – og delvis semantik. Med hensyn til kollokationer drejer det sig primært om at udvikle og afprøve ovennævnte analysemetoder, samt at udføre kodning på testbasis for et udvalg af sådanne ord der hyppigt indgår i kollokationer.

4 Skematisk klassifikation af ordforbindelser

En løbende tekst består af sætninger der er forbindelser af ord, og disse ordforbindelser kan karakteriseres ud fra deres struktur, variation og grad af leksikalisering. En meget forenklet måde til at anskue forholdet mellem 'frie' og 'faste' ordforbindelser skitseres i Figur 1. De frie ordforbindelser karakteriseres ved fri variation mht. form og struktur i overensstemmel-

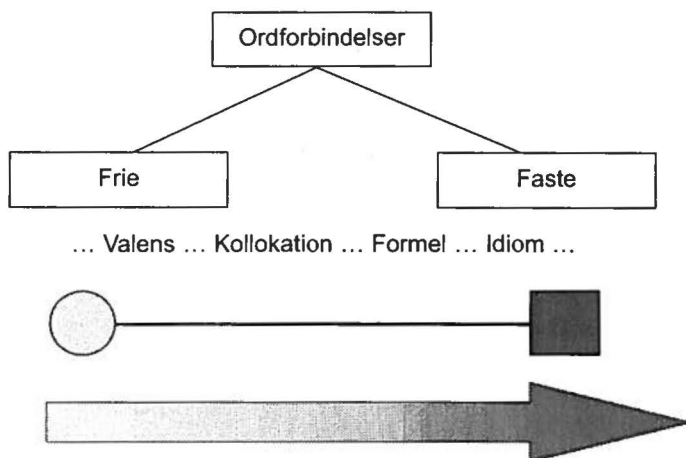

Fig. 1. Kollokationens placering mellem frie og faste ordforbindelse

se med sprogets generelle regler og kompositionel betydning. Faste ordforbindelser er leksikaliserede udtryk med ingen eller meget ringe grad af form- og strukturvariation og non-kompositionel betydning. Det betyder at jo mere frihed til variation, jo mindre leksikaliseret er ordforbindelsen – og omvendt: mindre variationsfrihed er et tegn på højere grad af leksikalisering, men kohæsiionsprocessen har mange mellemstadier uden skarpe grænser imellem.

Ifølge vores definition består en kollokation af to (ord)grupper af indholdsord, det kan være verbum, substantiv eller adjektiv og et (antal) valensbundne led. Den ene af komponenterne bærer (hoved)betydningen og er den syntaktisk og semantisk faste del ('basis'), mens den anden komponent er semantisk 'svag' ('kollokat').

I Figur 1 er kollokationerne placeret efter valensbundne forbindelser på vej mod faste ordforbindelser eller udtryk. En kollokation er transparent mht. udtryk, men idiomatisk mht. struktur og udgør en slags glidende overgang mellem obligatorisk leksikalsk valens og idiomatiske, leksikaliserede strukturer, som det eksempelvis afspejles i ordforbindelsers klassifikation i Somers (1987).

Det er svært at definere en præcis grænse mellem de ordforbindelser der er valensbundne og dem vi behandler som kollokationer, fordi overgangen fra et ords stærke selektionsrestriktion med tiden manifesterer sig som kollokation. At det på ingen måde er trivielt at drage grænsen mellem valensbundne strukturer i 'fig.' betydning og 'idiomer' kan man konstatere, hvis man ser på hvor forskelligt det samme udtryk er behandlet i forskellige ordbøger, både mht. hvor i makro-/mikrostrukturen det anbringes, og hvordan det beskrives.

5 Verbalkollokationer

Termen 'verbalkollokation' (VK) refererer til en type kollokationer der udviser en kombination af følgende lingvistiske egenskaber.

Grammatiske og strukturelle egenskaber:

- I kollokationens kanoniske form er det første ord et verbum (kollokat)
- Kollokationen har en struktur der minder om verbers valensbundne strukturer
- Kollokationen som helhed har en verbumlignende funktion i sætningen (prædikat) og kan ofte erstattes med et synonymt verbum
- Kollokationens morfosyntaktiske variabilitet er begrænset i forhold til den der gælder for en parallel fri struktur

Leksikalsk-semantiske egenskaber:

- Verbets betydning er 'fig.' (figurativ), 'overf.' (overført) eller er svækket
- Udtrykket er ofte kun delvis semantisk transparent, graden af transparens varierer meget
- Udtrykkets betydningshelhed er mere eller anderledes end summen af dets komponenters betydning
- Udtrykkets leksikalske variabilitet er meget begrænset.

Valget af termen 'verbalkollokation' kan også begrundes operationelt med at en maskine læser teksten fra venstre mod højre, og et analyseprogram (eksempelvis en grovparser) udfører opmærkning af hvert tekstord efter opslag i det tilknyttede leksikon. I den kanoniske form og i de fleste forekomster af de her behandlede kollokationstyper står verbet i dansk først, dvs. til venstre for basen. Derfor er det hensigtsmæssigt at der, ved opslag af verbet i ordbasen, er adgang til oplysninger om dets potentielle funktion i kollokationer. I andre sprog, fx tysk er forholdet anderledes, idet ordstillingen i den kanoniske form afviger fra den bøjede form, jf. nedenstående eksempel:

tabe hovedet: han taber / tabte/ har tabt hovedet vs.

den Kopf verlieren: er verliert/verlor den Kopf /hat den Kopf verloren

I den efterfølgende beskrivelse er der ikke taget særlig hensyn til semantiske egenskaber som graden af transparens, betydningskohæsion eller andre forhold der traditionelt danner grundlag for forskellige typologier og klassifikation af kollokationer.

5.1 Korpusbaserede undersøgelser

Kernen i det praktiske arbejde i klassifikationsfasen og analyseprocessen er baseret på empiriske undersøgelser. Det første skridt er at afgrænse verbalkollokationer fra valensstrukturer og undersøge deres interne frasestruktur. Det andet skridt er at sammenligne disse kollokationers morfosyntaktiske, strukturelle og leksikalske egenskaber med parallelle, frie ordforbindelser (syntagmer).

Følgende korpusser er anvendt i undersøgelsen:

Berlingske Aviskorpus 1990-92 (på ca. 20 millioner ord), Korpus2000 (DSL, på ca. 28 millioner løbende ord) og DK Korpus 87-90 (på ca. 4 millioner ord).

I det efterfølgende behandles en række verbalkollokationer (VK), der optræder hyppigt i korpus, primært avistekster. Der er lagt vægt på følgende egenskaber:

- VK består af to hovedkonstituenten, nemlig
 - (a) det verbum der i kanonisk form står på første plads i læseretningen, det har ofte svækket egenbetydning ('kollokat') og er ofte arbitrært valgt mellem synonymer
 - (b) et nominalsyntaxme og/eller præpositionssyntaxme (+ evt. valensstyrelse) denne er den betydningsbærende konstituent ('basis')
- VK udviser begrænset variabilitet mht. form, struktur og leksik i forhold til parallelle frie ordforbindelser.

5.2 Analyse af intern frasestruktur – Strukturelle undertyper

Et bredt udvalg af et ords korpusforekomster undersøges (i form af konkordans) og de prototypiske kollokationer klassificeres. Nedenfor gives nogle eksempler på de udvalgte verbalkollokationens interne struktur med verberne *tage*, *tabe* og *fælde* som kollokat.

Forklaring til parenteserne i eksemplerne nedenfor:

[] omslutter et optionelt led, { } et obligatorisk led.

- **V + NP** (NP er base, forskellig mht. bestemthed i eksemplerne)
 - tage affære*
 - tage sin afsked*
 - tabe hovedet*
 - tabe sit hjerte*
 - fælde en tåre*
- **V + NP [+ PP]** (NP er base, PP er valensbunden, optionel)
 - tage bestik [af ngn/ngt]*
- **V + {NP} + PP** (NP er valensbunden, obligatorisk, PP er base)
 - tage {ngn} på ordet*
- **V + PP1 + PP2** (PP1 er base, PP2 er valensbunden, obligatorisk)
 - tage til takke med {ngt}*
- **V + PP1 [+PP2]** (PP1 er base, PP2 er valensbunden, optionel)
 - tage til genmæle [over for ngn]*

Verbet (kollokatet) er den konstituent der sikrer kollokationens tilpasning til sætningskonteksten ved hjælp af bøjning, desuden tilføjer det ofte noget modificerende til udtrykkets betydningshelhed (fx aspektuel nuance), men samtidig beholder verbet også nogle elementer af sin egen kernebetydning. Verbet er den – stort set – frit variable del af en verbalkollokation.

Kollokationer er særlig interessante i maskinel sprogbehandling fordi de på overfladen ligner frie ordforbindelser der er dannet ved fri kombination af sprogets grammatiske og leksikalske regler, men de udviser begrænsninger i forhold til hvilke kombinationer der er mulige eksempelvis med hensyn til formvariation, og de oversættes ikke kompositionelt.

5.3 Systematisk analyse af korpusforekomster

For hver VK undersøges hvilke begrænsninger der gælder med hensyn til dens syntagmatiske, paradigmatiske og leksikalske variabilitet sammenlignet med strukturelt set parallelle frie ordforbindelser. Følgende egenskaber er analyseret:

- Nominalsyntagmets leksikalske modifikation ved attributivt adjektiv og/eller negation (indskud)
- Kollokationens modifikation ved et adverbium eller negation (indskud)
- Substitution af kollokatet eller (en del af) basen med et synonym uden at betydningsenheden ændres
- Nominalsyntagmets (basens) variation mht. numerus og bestemthed
- Verbets variation i tempus og diatese

Anden form for modifikation eller udvidelse af VK-strukturen, hvis relevant er fx syntaktisk transformation som topikalisering, nominalisering.

Analysens hovedformål er at registrere hvilke begrænsninger der gælder mht. variabilitet i forhold den regelmæssige kombinatorik i sproget. Formålet med dette er at udforme verbal-kollokationers beskrivelse på en sådan måde at fejl, der vil kunne opstå ved brug af de generelle regler i analyse og produktion (såkaldt overgenerering), undgås.

Efter systematiseringen af relevante korpusbelæg sammenfattes analyseresultaterne, og de danner grundlag for den formaliserede beskrivelse af kollokationens individuelle egenskaber. Beskrivelsesmetoden er i overensstemmelse med STOs generelle mønsterbaserede repræsentation af lingvistiske egenskaber. Nedenstående eksempler illustrerer analysen af nogle udvalgte egenskaber. (I eksemplerne markeres forkerte komponenter eller former med *.)

5.3.1 Nominalsyntagmets paradigmatiske variation

En kollokation, jf. eksemplerne i (1a) ligner på overfladen en fri ordforbindelse som i (1b) der er dannet ved kombination af viden om ords egenskaber og generelle grammatiske regler, men der er individuelle begrænsninger i de anførte eksempler i (1a) mht. basens dvs. objektets mulighed for formvariation.

- (1a) *Maria tager en pause/*pausen/*sin pause fra arbejdet*
*Maria tager affære /*affæren*
*Maria tager hovedet/*sit hoved*
Maria tager ansigt vs. redder/bevarer ansigtet
*Maria tager initiativ/initiativet/*sit initiativ til en udflugt*

- (1b) *Maria tager en bog/bogen/sin bog/et par bøger fra bordet*

Der er to iagttagelser med hensyn til objektets formvariation: for det første er den meget begrænset, i de fleste tilfælde er formen invariabel, for det andet er der tilsyneladende ingen logisk begrundelse for bestemthedsforholdet. Det understøttes af at en lignende arbitrær distribution kan ses i sammenligningen mellem forskellige sprog (1c).

- (1c). DA: *tabe ansigt* (umarkeret) *redde/bevare ansigtet* (bestemt)
 SV: *förlora ansiktet* (bestemt) *rädda ansiktet* (bestemt)
 EN: *lose (one's) face* (poss./ umarkeret) *save face* (umarkeret)
 TY: *sein Gesicht verlieren* (poss.) *das Gesicht wahren* (bestemt)

Dette udgør altså også et kontrastivt problem ved oversættelse da man ved kollokationer ikke kan overføre bestemthedsforhold fra et sprog til et andet efter de samme regler som der gælder for frie syntagmer.

5.3.2 Leksikalsk modifikation og variation af nominalsyntagmet

I frie ordforbindelser kan nominalsyntagmer modificeres ved attributivt brugte adjektiver, og deres betydning kan varieres ved brug af synonymmer på passende steder. Dette gælder kun i ringe, om end noget varierende omfang ved verbalkollokationerne; i nogle tilfælde kan der bruges nogle ganske få, semantisk beslægtede adjektiver. Eksemplerne i (2a) og (2b) viser at adjektivisk kvantificering ikke bruges, hvorimod hele verbalkollokationen kan som regel negeres eller modificeres ved brug af et adverbium.

(2a) *X tager* <ofte, aldrig, vist ikke> *{(en) stor/lille} del i *ngt*

(2b) *X tager* *<ingen, mange, nogle gevaldige> kegler

Den monolingvalt set uforudsigelige, arbitrære distribution af kollokatet mellem en række synonymmer udgør et grundlæggende problem, fx i to tæt beslægtede kollokationer. Eksemplerne (2c) og (2d) viser at affiniteten mellem VKs komponenter er så stærk at en komponent ikke kan udskiftes med et synonym, hvorimod der i (2e) er frit valg mellem to verber. Hvorvidt en af komponenterne kan erstattes med sit synonym, dvs. VKs leksikalske variabilitet, afhænger af graden af VK's indre kohæsion og graden af leksikalisering.

(2c) *X tager*/*træffer affære /*anliggende

(2d) *X træffer*/*tager en afgørelse

(2e) *X tager/træffer en beslutning*

Set fra en kontrastiv synsvinkel viser disse arbitrære valg sig at være sprogspecifikke, selv i en kollokation der findes parallelt på flere sprog (2f)

(2f) finde *sted* (DA)

äga *rum* (SV)

take *place* (EN)

avere *luogo* (IT)

stattfinden (DE)

(Den tyske kollokation har en kanonisk form der svarer til et præfigeret verbum.)

Det er derfor relevant af både monolingvale og kontrastive grunde at angive graden og arten af modifikation og variation i den enkelte VKs leksikalske beskrivelse.

5.3.3 Syntaktisk og strukturel variation

Verbet er den fleksible konstituent i en VK, det tilpasses mht. tempus og delvis også mht. diatese til den givne kontekst. Det viser sig dog ofte (som i 3(a)) at en VK ikke kan passiv-vendes, dvs. dets transitive verbum ikke transformeres fra aktiv- til passivkonstruktion uden tab af den idiomatiske betydningshelhed.

- (3a) *X tabte ansigt/hovedet/sit hjerte ved den omtalte begivenhed*
**Ansigt/hovedet/ens hjerte blev tabt (af X) ved den omtalte begivenhed*

I andre tilfælde er passivkonstruktionen en syntaktisk variationsmulighed jf. (3b), som udnyttes i stilistisk øjemed fortrinsvis i upersonlige, formelle tekster. Der forekommer kun sjældent en direkte passivvending af en aktiv konstruktion med det personlige subjekt udtrykt i et præpositionssyntagma med 'af' ('by-passiv').

- (3b) *Man tog affære ved denne lejlighed*
Der blev taget affære ved denne lejlighed.

Andre former for syntaktisk variation, der er undersøgt, er eksempelvis topikalisering af basen (3c), eller nominalisering af kollokationen (3d), koordinering (3e), brug af anaforer i forbindelse med kollokationer mv. Et par eksempler illustrerer nedenfor den generelle iagttagelse at verbalkollokationer udviser meget begrænset syntaktisk variabilitet i sammenligning med frie ordforbindelser.

- (3c) *tage kegler* (i betydningen 'vinde bifald')
 «Den rytmiske musik *tager* selvfølgelig *kegler* hos et klassisk publikum.»
 (korpuseksempel)
**Kegler tager* den rytmiske musik selvfølgelig hos ... vs.
 Selvfølgelig *tager* den rytmiske musik *kegler* hos et klassisk publikum.
 (Her er en topikalisering af det modificerende adverbium mulig.)
- (3d) ** Den rytmiske musik er en kegletager hos...*
** Der var ... tale om kegletagning!*
- (3e) *tage affære* og *tage sin afsked* (*tage* (transitivt verbum))
*Konen tog straks affære *og sin afsked. Konen tog affære *og bankbogen.*

Ud fra ovenstående eksempler på vore iagttagelser kan der konkluderes at den strukturelle og leksikalske affinitet samt den betydningsmæssige kohæsion mellem en verbalkollokations konstituenten viser sig tydeligt i deres ringe grad af variabilitet. Tabel 1 viser et udsnit af systematiseringen af analyseresultaterne mht. begrænsninger i verbalkollokationers muligheder for passivtransformation. (Tegnet 'Ø' markerer at der kan dannes såvel upersonlige som personlige passivkonstruktioner ('by-passiv') med kollokationen.)

6 Beskrivelsesmetode i STO

Analyseresultaterne sammenfattes som morfologiske, syntaktiske og leksikalske træk og derefter systematiseres disse med henblik på formel beskrivelse af kollokationernes egenskaber. Det næste skridt er at opstille en subklassifikation af de undersøgte kollokationer på grundlag af deres indre struktur og kombinationen af deres indre variationsmuligheder, Tabel 1 er en del af en sådan klassifikation. Det afsluttende skridt er at formalisere de begrænsninger der gælder for hver komponent (eller position i strukturen) i overensstemmelse med STOs beskrivelsessystem. Udgangspunktet er at de valgte typer af kollokationer skal kunne beskrives med det samme beskrivelsesapparat der anvendes for enkeltord og deres konstruktionspoten-

Subtype/ Struktur	Passivtransf. Begrænset	Kollokation: eksempel i kanonisk form
V+N(obj)	Kun upersonlig	<i>tage affære</i>
V+NP(obj +PP)	Kun upersonlig	<i>tage bestik af [ngt]</i>
	Ingen passiv	<i>tage æren for [ngt/ngn]</i>
V+NP(obj + <PP>)	Kun upersonlig	<i>tage stilling <til [ngt]></i> <i>tage hensyn <til [ngn/ngt]></i>
	Kun upersonlig	<i>tage ansvar/ansvaret <for [ngn/ngt]></i>
V+NP(obj)	Ingen passiv	<i>tage sin afsked</i> <i>tage hovedet</i> <i>tage sit hjerte</i>
V+[NP(obj)]+PP	Ø	<i>tage [ngt] i brug</i> <i>tage [ngt] i øjesyn</i>
V+PP	Kun upersonlig	<i>tage til genmæle</i>
	Ingen passiv	<i>tage til takke</i>

Tabel 1. Passivtransformation af kollokationen som helhed (udsnit)

tiale mv. Beskrivelsesapparatet består af en model og et formaliserebeskrivelsessprog. Modellen er tredelt: et lemmas beskrivelse er fordelt på tre lag: morfologi, syntaks og semantik. For hvert af disse lag er der udviklet et meget detaljeret beskrivelsessystem som også kan anvendes til kollokationers beskrivelse. Beskrivelsessystemet i STO er baseret på en systematisk liste over oplysningstyper (fx ords bøjning og styrelse) der er relevante ud fra data-lingvistiske og leksikografiske aspekter. Hver oplysningstype beskrives ved et sæt egenskaber eller træk (fx substantivbøjning: genus, numerus, kasus, bestemthed), og for hvert træk er der en udtømmende liste over dets mulige værdier (fx genus: fælleskøn, intetkøn, umarkeret). En oplysningstype beskrives følgelig vha. en kombination af træk+værdi-par, udtrykt i en struktureret kode. Hver unik kombination af koder udgør et mønster. Ords formrelaterede egenskaber, herunder bøjning, er beskrevet udtømmende i STO ved hjælp af morfologimønstre.

Beskrivelsen af ords syntaktiske egenskaber er baseret på valensteorien og er udtrykt i syntaksmønstre. I disse mønstre registreres antallet af led der knyttes til et verbum, substantiv eller adjektiv. Arten af det enkelte led beskrives mht. dets ledfunktion (fx subjekt, objekt), den syntaktiske kategori og struktur (fx nominal- eller præpositionssyntagme, infinitiv, ledsætning), den styrede præposition og andre relevante egenskaber.

Disse formrelaterede og kombinatoriske egenskaber er ligeså relevante når ord indgår i kollokationer, og mønstrene der er etableret for enkeltords beskrivelse, kan udnyttes på den måde at de begrænsninger der gælder for basens eller kollokatets variabilitet i forhold til en parallel, fri ordforbindelse, markeres i det anvendte mønster.

Der gives en mere detaljeret redegørelse for formaliseringen af relevante oplysninger i Braasch & Olsen (2000a) og Braasch & Olsen (2000b) som er tilgængelige på hjemmesiden <http://cst.dk/projekter/sto>.

7 Sammenfatning

Artiklen præsenterer en analyse af nogle egenskaber ved verbalkollokationer der er væsentlige i forbindelse med korrekt sproglig formulering. Maskinel sprogbehandling stiller nogle særlige krav til præcision og detaljeringsgrad i ords beskrivelse, men lignende behov har også et menneske i en oversættelsessituation.

Grænsen mellem traditionel og datamatisk leksikografi er i dag meget fleksibel, i begge bruges elektroniske korpusser og værktøjer. Datamatisk leksikografi har siden 1970'erne arbejdet meget med udnyttelse af eksisterende leksikalske data for nye formål, herunder for sprogteknologiske ordbaser. Genbrug af materiale og metoder der udvikles i forbindelse med datamatisk leksikografi, herunder den præsenterede analysemetode kan også gå den anden vej, da netop de nye tekniske muligheder – brugen af computer til udarbejdelse, lagring og publicering af ordbøger for mennesker – giver mulighed for at integrere flere og mere detaljerede oplysninger.

Referencer:

- Boje, Frede Braasch A. 1992: Hvad får man skudt i skoene? Flerordsenheder i aktive ordbøger for mennesker og maskiner. I: R. Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiska Studier i leksikografi 1, Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Oslo.
- Braasch, Anna & S. Olsen 2000a: Formalised Representation of Collocations in a Danish Computational Lexicon. I: *The Ninth EURALEX International Congress, Proceedings, Vol. II*. Stuttgart.
- Braasch, Anna & S. Olsen 2000b: Towards a Strategy for a Representation of Collocations – Extending the Danish PAROLE-Lexicon. I: *Second International Conference on Language Resources and Evaluation, Proceedings, Vol. II*. Athens.
- Bönnemark, Margit 2003: Danska och svenska binominala uttryck – en jämförelse. I: Zakaris Svabo Hansen & A. Johansen (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 6, Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Tórshavn.
- Clausén, Ulla 1999: Om pragmatiska fraser i Svensk konstruktionsordbok. I: Peter Slotte, Westerberg, P. & Orava, E. (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 4, Rapport från Konferensen om leksikografi i Norden*. Helsingfors.
- Clausén, Ulla 2001: Funktion och attityd i Svensk konstruktionsordbok. I: Martin Gellerstam, K. Jóhannesson, B. Raplh, L. Rogström (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 5, Rapport från Konferens om leksikografi i Norden*. Göteborg.
- Clausén, Ulla 2003: Jämförelseskonstruktioner i Svensk konstruktionsordbok – struktur, variation och funktion. I: Zakaris Svabo Hansen & A. Johansen (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 6, Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Tórshavn.
- Jónsson, Jón Hilmar 2003: Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: Zakaris Svabo Hansen & A. Johansen (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 6, Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Tórshavn.
- Nilsson, Kåre 2003: Eksempler og uttrykk (idiomer) i tospråklige ordbøker. I: Zakaris Svabo Hansen & A. Johansen (red.) *Nordiska Studier i leksikografi 6, Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Tórshavn.
- Nimb, Sanni 1996: Collocations of Nouns: How to Present Verb-noun Collocations in a Monolingual Dictionary. I: Gellerstam, Martin, J. Järborg, S-G. Malmgren, K. Norén, L. Rogström, C. Röjder Papmehl (red.) *EURALEX '96 Proceedings*. Göteborg.

- Sinclair, John 1991: *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press, Oxford.
- Somers, H. L. 1987: *Valency and Case in Computational Linguistics*. Edinburg University Press.
- Trap-Jensen, Lars 1996: *Word Realtions: Two kinds of Typicality and their Place in the Dictionary*. I: Gellerstam, Martin, J. Järborg, S-G. Malmgren, K. Norén, L. Rogström, C. Røjder Papmehl (red.) *EURALEX '96 Proceedings*. Göteborg.

Pingle

Om eit nyord i norsk

This article presents a discussion of semantic and pragmatic aspects of one specific neologism in Norwegian, the word *pingle*. The discussion is based on written sources such as dictionaries, fiction, electronic text corpora, especially *Atekst* and *Helmer*, and *Google*, as well as e-mails and other forms of communication received after two national radio programmes featuring the word. On the basis of these sources it seems reasonable to conclude that *pingle* is a genuine Norwegian neologism which came into existence in the 1980s, especially in informal speech among adolescents and within the Armed Forces and the area of sport. It is however unclear how this word was created. There are no indications that it was borrowed from other Scandinavian languages or from English. The article argues that the word form *pingle* in itself has some structural characteristics relating to phonology and semantics. According to the norms of Norwegian, these characteristics restrict how a word form as *pingle* is to be understood. The article further points out some sociolinguistic and discursive aspects to which the phenomenon of *pingle* is related.

Innleiing

Mi interesse for ordet *pingle* vakna då eg tilfeldigvis kom over ein artikkel i *Bergens Tidende*. Ein student vart intervjuet om Arne Garborg, og studenten refererte til at Garborg i si tid ville drive gard på Jæren. Men Garborg som bonde? Studenten smilte: «– Kan du sjå for deg den der pinglå i åkeren?» (13. januar 2001).

Denne bruken av ordbruken verka merkeleg. Eg hadde oppfatta *pingle* som barnespråk eller ungdomssjargong, men her vart ordet brukt om ein forfattar på kultursidene i ei avis.

Interessa for *pingle* vart ikkje mindre når eg oppdaga at ordet ikkje fanst i noka ordbok. Samtidig merkte eg at *pingle* var flittig brukt, særleg blant unge. Kva var det så ordet refererte til? Og kvar kom det frå?

Tida var såleis inne for å gå på pingle-jakt, for å sjå nærmare på bruksmåtar, brukarhaldningar og opphavsteoriar.

Pingle i ordbøkene

I dei offisielle ordbøkene, nyordbøkene, slangordbøkene eller kryssordbøkene var *pingle* ikkje å finne. Ordet var heller ikkje representert i det elektroniske tekstarkivet til Universitetet i Oslo og Norsk Ordbok. (Sjølvsagt om ordet etter kvart er vorte registrert i setel for Norsk Ordbok, var der ikkje noka forklaring på opphavet.)

Ut på hausten 2002 kom den fyrste ordboka med *pingle* ut. Det var *Norsk-engelsk stor ordbok* (2002), og der var *pingle* og *pinglete* omsett med 'wealing, lightweight'. Noka forklaring på opphavet finn vi derimot ikkje.

No finst sjølve ordforma *pingle* i *Norsk Riksmålsordbok*. Tydinga der er likevel annleis enn den ein møter i kvardagsspråket i dag (jf. nedanfor). I *Norsk Riksmålsordbok* er det nemleg tale om eit verb som skal «gi en høi og skarp, klirrende lyd ved berøring med noget». (Det er særleg glas og metall det gjeld.) Substantivet *pingel* byggjer på dette verbet, og viser dels til det å pingle og dels om høg og lys klang. Dette lydassosierende ordet kan jamførast med verbet å *single*, t.d. som i setninga *det singla av glas som gjekk i golvet*. *Nynorskordboka* talar her om 'ein sprø, klingande, ringlande lyd'. Her er vi inne på lydsymbolisme der føremålet er å representere lydar som finst i omgivnaden, t.d. av glasets som vert knust, den høge, tynne, lyse røysta etc. (Denne onomatopoetiske bruken finst i fleire germanske språk, t.d. tysk og engelsk, gjennom ordforma *ping*.)

Vi ser òg *pingle* som lydmalande ord i *Ordbog over det Danske Sprog* (ODS); her er det tale om eit verb med tydinga 'frembringe en lys, høj, skarp lyd; lyde klingende'. ODS har setningsdøme som «En Bæks Rislen pinglede enligt » (1909) og «Uret... tog Tilløb, faldt i Slag, saa pinglede Slagene ud i Stuen».

Som vi skal kome nærmare inn på, er den gamle lydmalande tydinga av *pingel* og *pingle* ikkje irrelevant. Det er likevel på det reine at ordbøkene ikkje gir noko svar på kva den moderne pinglea er. Dermed svarar ordbøkene heller ikkje på korleis ordet kan ha oppstått.

Kjeldene

Dei skriftlege belegga for *pingle* er ikkje spesielt gamle. I korpussamlinga *Atekst*, som går tilbake til 1985, finn vi det fyrste dømet frå 1995:

– De forstår ikke hvor vanskelig det kan være å si nei, for da kan du fort få rykte på deg for å være en feiging, «ei pingle», sier Marius. (Aftenposten Aften 22. januar.)

Typisk nok er det her tale om direkte sitat frå ein ung gut, ordet er sett i hermeteikn, og sjangeren er kriminalreportasje.

Dei viktigaste skriftlege kjeldene i samband med denne granskinga har vore elektroniske korpus som *Atekst* og *Helmer*-basen åt UiB, i tillegg til søkjemotoren *Google* (jf. litteraturlista). I tillegg har eg kome over tilfeldige innslag i skjønnlitteratur.

Det er likevel ikkje den skriftlege bruken som er mest interessant når vi skal prøve å nøste opp opphavet til ordet. Alt tyder på at ordet har oppstått munnleg, og dermed må vi finne munnlege kjelder.

Ein effektiv måte å få fatt i informantar på, er gjennom radioen. Radioreporteren Linda Eide syntest pingle-mysteriet var såpass interessant at ho gjorde eit intervju med meg for programposten *Norgesglasset* (sendt i NRK P1 om ettermiddagen og kvelden fredag 23. august 2002). I samband med programmet vart det òg laga ein artikkel om *pingle* på NRK sine vevsider, og lyttarane vart oppmoda om å kontakte meg gjennom e-post dersom dei hadde yttarlegare informasjon om *pingle*. Som direkte resultat av innslaget i *Norgesglasset* fekk eg heile 20 e-brev og tre telefonar om ordet. I tillegg var eg ei veke etterpå med på eit innslag om *pingle* i programposten *Kulturbeitet* på P2 (torsdag 29. august). *Kulturbeitet* vert sendt

om morgonen (med reprise om kvelden), og sidan P2 har profil som «kulturkanalen», var lyttargruppa annleis enn det den «folkelege» innrettinga til P1 legg opp til. I P2 var det såleis høve til å seie litt meir om ordlagingsprosessar meir generelt. Det var i P2 ikkje gitt oppmodingar om at lyttarane kunne ringje inn eller skrive e-post, men det kom to telefonar, mellom anna frå ein som meinte at han hadde laga ordet.

Kva er ei *plinge*?

I bruksmåtane av *plinge* finn vi fleire nyansar. På bakgrunn av registrerte bruksmåtar og utsegner frå språkbrukarar kan vi skilje mellom åtte hovudtydingar. (Tekstdøma er her presenterte slik dei låg føre.)

1 Ei *plinge* er ein person som vegrar seg mot utfordrande handlingar («pyse»).

Det er særleg i idrett og militæret vi finn denne *plinge*-tydinga:

Franck [innrømmer] at han ikke hadde lyst til å kjøre i den drøyt seks meter høye halfpipen i Hemsedal, men han finner seg ikke i å bli kalt for en *plinge* av den grunn. (VG 11. april 2001.)

Fysiske krav spelar ofte ei viktig rolle. Ein informant med militærteneste på Værnes flystasjon i 1989, skriv i e-brev til meg om korleis ein troppssjef brukte ordet:

Han brukte det mest som pyse eller svekling, synest eg å huske. Viss det var nokon som ikkje greidde f.eks. fysiske krav, så var dei ei *plinge*. Eller når det var nokon som ikkje torde å gjere ting som han gjorde. (Privat e-brev.)

Ein som var troppssjef på same flystasjonen frå 1987 til 1989 fortel i e-brev at han brukte konsekvent *plinge* om soldatar som peikte seg ut som veike.

Men pyse-karakteristikken kan òg gjelde meir *psykisk* eller *forretningsmessig* handlingsvegring. Linn Ullmann etterlyser såleis ein forlagsredaktør som ikkje er *plinge*: «en forlagsredaktør som har både den litterære og menneskelige ballasten som er nødvendig, en redaktør som er modig og ikke noen *plinge*, sier Ullmann.» (Dagbladet 1. juni 2001.)

2 Ei *plinge* er eit vesen med ein karakteristisk utsjånad.

Her finn vi igjen variasjon. Det kan dreie seg a) om ein person som er liten og tynn, b) ein person som er lang og tynn (mager):

Pingle, spjæling, snørrunge, synger sjetteklassene på Dale skole i sin selvlagede operaforestilling «Æ e mæ og du e dæ». (Tidens Krav 20. mars 2002.)

Det var nesten så vi ropte på barneombudet da Øystein Johannessen, med 155 kilo i benk, brukte brystkassa mot » pinglene » fra Oslo. – Helt klart at det ikke er nok muskler. (Aftenposten 29. mars 1999.)

– Tromsø Storm er ikke tjent med å ha sånne super-tandre pingle i sin stall. (Nordlys 10. mars 2001.)

Men modellen[e] blir stadig mer pinglete. De må inn i 36, i nødsfall aksepteres 38. (Aftenposten 19. oktober 1998.)

At ei pingle ikkje er muskuløs, kjem fram når produksjefen for *Nidar* skal forklåre korleis utforminga av seigmannproduktet *Laban* har endra seg:

Laban har tilbrakt vinteren i treningsstudio, og kommer i ny og forbedret utgave, med veltrent kropp, bredere skuldrer og smalere midje. – Før var han en pingle, nå er han blitt mann. (Dagbladet 4. juni 2003.)

Karakteristikken 'tynn' kan òg gjelde dyr (t.d. hundar) eller jamvel planter. Då er det helst adjektivet *pinglete* som vert nytta, jf. det vi finn på Hageselskapet sitt diskusjonsforum på Internett: «Jeg kjøpte jordbærrabarbra i hagesenteret her i fjor, men det har ikke blitt noe særlig av den i år – en fem seks pinglete stilker.» (<http://www.hageselskapet.no/Hageprat/-tema.asp?TID=7710>, 24. juni 2002.)

3 Ei pingle er ein person eller institusjon med manglande slagkraft («puslete»).

Eigenskapen *puslete* oppstår når ein manglar slagkraft eller ikkje går hardt nok inn i ein situasjon. Her er det adjektivet *pinglete* som går igjen:

Som i fjor var Start puslete og tafatte foran mål, med pinglete tversoverpasninger og lemping inn i midten uten adresse. (Dagbladet 30. april 2000.)

Foss ønsker i tillegg å plusse på en ekstra milliard kroner, noe Carl I. Hagen og Frp mener er ganske pinglete. De vil ha mer. (VG 6. mars 2002.)

Men dette er småfelt og alt for pinglete hvis Statoil med troverdighet skal presentere seg som internasjonalt oljeselskap. (Stavanger Aftenblad 21. januar 2001.)

I desse døma seier ein noko om handlingar, men det kan òg vere tale om meir generelle eigenskapar:

Med et hjemmemarked på 1,4 milliarder har landet [dvs. Kina] en åpenbar fordel fremfor USA, som med sine 274 millioner blir en pingle i sammenlikning. (*Bergens Tidende* 2. juni 2000.)

I slike (og andre) samanhengar finn vi òg *pingle* i samansetjingar. Eit døme er romanen *Keepereen frå Tunisa* (2002) av Lars Mæhle, der den plattfota 15-åringen skal tøffe seg for ei jente på minigolfbanen:

Det er eit elendig slag. Eg veit det allereie før golfkølla treffer ballen. Veit at dette blir eit pingleskot, ein rullande katastrofe av ein minigolfball. Ballen trillar sakte, så sakte, det kjennest som

om den tar eit halvt hundreår for han å lure seg opp forhøgninga, før han endeleg dett ned som ein slapp fis på andre sida. (Mæhle 2002:54 f.)

4 Ei pingle er ein person som ikkje er «kul».

Nemninga *pingle* står ofte som kontrast til dei mest moderne, kule og populære i ei gruppe. På dansk ville ein ha sagt at pingla manglar eigenskapar som *smart* eller *tjekket*. Kari Bu har fleire døme på denne bruken av *pingle* i romanen *Inniverset* (2001). Den einaste i klassen som *aldri* vert kalla *pingle* er samtidig den penaste og mest populære i klassen:

Ingen gutter sa 'jævla pingle' til Helene. De bare lugga henne litt så hun ikke skulle glemme de var forelska i henne.

Jeg lurte på hvordan Daniel hadde klart å bli så populær når han var en pingle før. (s.27.)

5 Ei pingle er ein veik person som får det altfor makeleg.

Ein informant som var på militærtjeneste ved Evjemoen i 1990, fortel i eit e-brev:

Dette skjedde under marsj då vår tropp, som skulle ha seks månader tjeneste, møtte ein annan som skulle ha tolv. Truleg var dei instruerte av troppsbefala sine sida «pingle» samstemt vart ropt då våre troppar møttest. Med dette meinte dei sjølv sagt at me var nokre veike pyser som slapp unna med halv tjenestetid.

Under denne hendinga bruker militærtroppa ordet *pingle* for å karakterisere personar som både er veike og får det alt for makeleg. Denne pingle-bruken ser vi òg i samband med at ein person har gjort det alt for makeleg for seg når han skal sove ute i friluft. I reiseskildringa på Internett får han høyre det: «Kjetil har vore ute på overnatting før, og har teke med seg luft-madrass. PINGLE!» (<http://home.enter.vg/magnarni/>). Kjetil har her i og for seg gjort det rette valet – han er då òg den einaste som får sove. Internt i kollektivet vert derimot det dårlege liggjeunderlaget etter kvart kopla til mytologien om den norske friluftspietismen. Det er berre pingla som er så veik at han vel den makelege løysinga! Ein tilsvarande bruk av *pingle* finn vi i ei anna reiseskildring på Internett: «Fredrik og Rolf sov ute i kulda, mens Odin sov inne i hytta (pingle)» (<http://home.arcor.de/alpinezone/norsk/turer/skarven98.html>).

6 Ei pingle har feminine eigenskapar.

Aftenposten Aften fortel om «Pingleøl til jentene». På visse skjenkestover fekk nemleg jenter ein halvliter seks kroner billegare enn gutane. *Pingleøl* vert òg i munnleg tale brukt om 0,4-glas (som jo òg vert kalla *dameglas*). Øl er tradisjonelt maskulint, og for menn skal det vere 0,5 liter.

Det er elles tydeleg at ei pingle ikkje er ein attraktiv partnar for ei kvinne; her eit døme frå ein artikkel der 30-årige single kvinner gjer greie for kor vanskeleg det er å treffe den rette mannen:

– Hvis jeg savner en mann, er det å dele ting sammen, på en måte som er litt annerledes enn man

gjør med venner. En type omsorg. – Men jeg trenger ingen pingle, jeg må ha en som utfordrer meg og gir motstand, smiler Henriette. (*Bergens Tidende*, 3. februar 2002.)

Ved femininitet er det elles ofte adjektivet *pinglete* som vert nytta:

– Fredrik er dama i forholdet vårt. Han er litt pinglete av og til, sier Tufte. (Dagbladet 20. september 2000)

– Mange gutter synes det er pinglete å drive på med dans, men det er ganske kondisjonskrevende, sier han. (Aftenposten Aften 11. april 2000.)

7 Ei pingle er den veike parten i eit sosialt forhold.

I visse samanhengar ser vi at ei pingle er den underordna i ein menneskeleg relasjon. Ein av deltakarane i fjernsynsserien *Farmen* seier til VG: «Jeg er ingen pingle som lar Ronny være sjefen i forholdet.» (VG 21. oktober 2001.)

8 Ei pingle er ein mann med empatiske eigenskapar.

I fleire tilfelle er *pingle* kopla til empatiske eigenskapar hos menn, ofte med assosiasjonar i retning 'mjuk mann'. Og på same måten som den mjuke mannen er vorten til offer for vitsing, får òg dei empatiske eigenskapane visse komiske trekk ved seg:

Jonas har utviklet noen empatiske evner etter hvert. Han har gått fra å være en pasjonert fluedreper og katteplager, til å bli en skikkelig pingle med humleangst og rørende omsorg for både fugl, fisk og katt. (Stavanger Aftenblad 3. mai 2001.)

(...) han er så ekte. Og sammensatt. Han er sjef – og sår. Tarzan som brøler og slår seg på brystet. Og fullstendig pingle. (Dagbladet 14. november 2000.)

Er *pingle* berre noko negativt?

Dei fleste tydingane av *pingle* gir negative assosiasjonar. Det er òg hovudintrykket frå dei svara eg har fått frå innsendarar. Likevel stikk ikkje negativiteten alltid så djupt. Konteksten kan like godt vere sympatisk med vennskapleg erting.

Det finst dessutan døme på at pingle ikkje vert brukt på nokon negativ måte. Ein person som har vore kalla *Pingle*, fortel at han ikkje har oppfatta kallenamnet som negativt, og det skal heller ikkje venene ha gjort. Og når musikken til den finske rockegruppa *22 Pistepirkko* vert karakterisert som «pinglepop» (pga. den svært høge, lyse stemma til vokalisten, og for sologitarane som igjen alluderer noko høgt og tynt), så kan ein ikkje sjå vekk frå at musikk-en til *22 Pistepirkko* faktisk er bra!

Det skal ikkje underslåast at ordet *pingle* kan fungere sårande og jamvel trakasserande. Denne funksjonen vert likevel mildna av at nemninga vert så mykje brukt. Dei fleste tenåringar vil i ein eller annan samanheng høyre ordet brukt om seg sjølve, t.d. i vennskapleg erting.

Bruksområde

Mange informantar oppgir at dei høyrde *pingle* fyrste gongen i militæret. Her er nokre utdrag frå private e-brev:

Eg var i millitæret i 1989, budde på rom med ein som brukte ordet *pingle*. Han var frå Asker. Dette var i midten av juni -89. («Per Ivar»)

Eg høyrde oppfordringa di i norgesglasset om å ta kontakt dersom ein hadde høyrte ordet «*pingle*» tidleg på 1990 talet. Det gjorde eg i februar eller mars 1990 på Evjemoen militærleir. («Harald»)

Første gangen jeg hørte ordet *pingle*/pinglete var i militære. Og da var det befalet som jeg hørte det først fra, stedet var Lillehammer i Jan, Feb og Mars 1992. Men jeg hørte det også etter å ha kommet opp til Finmark like etter -og da ble det brukt veldig hyppig av alle, Jeg vil derfor tro att det må være en eller annen innen Forsvarets befalsskole som startet med det. («André»)

Mykje tyder på at militæret har vore viktig for å spreie ordet *pingle*. Her må vi take omsyn til den spesielle språksituasjonen som militæret representerer. Perioden med militærteneste er for mange fyrste gongen ein oppheld seg heimanfrå i ein lengre periode. I staden for å høyre talemålet til familie og venner kvar dag, kjem ein no tett innpå folk med ein annan dialektbakgrunn. Denne kontaktsituasjonen skaper i sin tur grunnlag for språkleg påverknad og spreining av innovasjonar. Eit anna moment er at soldatane under militærtenesta gjerne til-eignar seg ein sjargong som høyrer militærlivet til. Denne sjargongen er i sin tur med på å styrkje fellesskapen blant soldatane. Ein del informantar har såleis oppfatta *pingle* som del av den militære sjargongen. Oppfatninga er ikkje urimeleg, i og med at ordet òg refererer til eigenskapar som er viktige i militærlivet, t.d. meistringa av fysiske testar og vektlegginga av ein viss type maskulinitet. Som ein informant skriv i eit e-brev: «Eg trur at ordet kan ha kome i slik bruk i militæret, eller i tilsvarande miljø der det er viktig å vere *mann*».

Uformelle førespurnader tyder at for dei som held seg «på grunnplanet» i desse miljøa, er ordet daglegdags. Går vi litt høgare opp i systemet i dei mest *pingle*-brukande miljøa, kan vi òg finne dei som aldri har høyrd om ordet. (Eg kan her vise til fleire telefonar og e-brev om ordet til tilsette i Informasjonsavdelingen i Forsvaret og til militærleirar).

Den militære bruken av *pingle* vil likevel ikkje seie det same at ordet har oppstått i militæret. Det kan godt vere at ein fyrst vart merksam på ordet der. Vi veit ganske enkelt enno ikkje i kva for miljøer ordet oppstod.

Utanom militæret er *pingle* særleg kjent hos barn og unge i fotballmiljøet, på skular og i barnehagar. I skriftlege samanhengar gjer sportsjournalistikken flittig bruk av *pingle*. Elles førekjem ordet i underhaldningsstoff, kriminalstoff, livsstilstoff og i tekstar av og med barn. Gjennom søkjemotorar på Internett og elektroniske tekstkorpus kan ein spore opp fleire døme. På chatte-sider på Internett ser vi at *pingle* går igjen i ein stil prega av ungdoms-sjargong og ortofon skrivemåte (rettskrivingsavvika er autentiske):

Kanskje issje heilt den strekkningen, for då trur eg at ein del *pingle* ut – desverre. (www.shellsangels.net/forum.asp?vismsg=36&viskat=3)

Jenter som e fine, dåkke må jo søka på VIP Medlemskap i Nørdeklubbens fest organisasjon – hvis isje e dåkke jo *pingle*! (www.basse.org)

Vi ser elles at det i travmiljøet var bruk av *Pingla* som hestename: Pingla Hønez (Aftenposten 30. oktober 1984), Pingla Hanover (NTB Sport 20. mars 1990) og Pingla Toft (NTB Sport 16. mai 2001).

Ordet førekjem òg i skjønnlitteratur. Hanne Ørstavik har setninga «Er han pinglete?» i romanen *Like sant som jeg er virkelig* (1999:87). Forteljaren er ein kvinneleg student i 20-åra, og ho merker at den ho er forelska i, får innhol i kjakane når han trekkjer inn røykjen – han verkar mager. *Pinglete* vert då nytta for å uttrykkje medynk og moderleg omsorg: «Kanskje han er ensom, tenkte jeg. Jeg kjente jeg ville passe på ham, stryke ham over håret, gi ham ordentlig mat.» (Sst.) Sjølv om forteljaren er sympatisk innstilt, vert den pinglete samtidig gjort til objekt for medynk og til noko kvinna skal ordne opp i. For ein mann kan ikkje det oppfatast som anna enn negativt.

I romanen *Uke 43* (2002) av same forfattaren er det òg ein kvinneleg forteljar, no på 33 år, som bruker ordet. Det er nok ein gong tale om ein ho har vore forelska i. No kjenner ho derimot berre avsky:

Hun ga faen i den lille pinglete studenten med ringen i øret, *ring i øret!*, den der magre fløtepusen, han kunne knulle de søte bløte studentfittene så mye han ville, hun ga bare så jævlige faen i hele ham. (Ørstavik 2002:200.)

Går vi over til barne- og ungdomslitteratur, får vi ein god del pinglebruk i ungdomsromanen *Inniverset* (2001) skriven av 22-årige Kari Bu (jf. ovanfor).

Det er likevel ikkje i alle samanhengar ordet vert nytta. Jamvel om vi finn *pingle* t.d. i politisk journalistikk, er det mest i tabloide debattprogram og i kjappe referat frå det politikarar har sagt. I meir offisiell språkbruk (offentlege utgreiingar, vitskapleg prosa etc.) representerer nok ordet framleis eit stilbrot. Som Are Kalvø skriv i eit kåseri, er det upassande å bruke ordet på talarstolen i Stortinget:

Det finst ei rekke ord som ikkje blir brukte på Stortingets talarstol fordi dei blir rekna som upassande. For eksempel «kødd», «idiot», «pingle», «slamp», «eselpung» og «pokker».
(<http://www.dagsavisen.no/lordag/kalvokaden/2001/10/608968.shtml>)

Og som Dagbladet melder (30. juli 2003), fekk ein mann 500 kroner bot for å kalle politiet «pingle, feiging, pudding og jævla trønder».

Det finst ein klår generasjonsskilnad. Mest *pingle* er der hos barn og tenåringar, spesielt i 10-15-årsalderen. Kjennskapen til ordet vert så gradvis mindre etter kvart som ein går høgare opp i aldersgruppene. Det verkar som om det går ei grense for spontan bruk av ordet ved 35-årsalderen. Fleire foreldre og besteforeldre har høyrd ordet hos barn eller barnebarn, medan ein del eldre oppgir at dei aldri høyrd ordet.

Ordlagingsprosessen

Vi kan tenkje oss desse aktuelle ordlagingsmåtene for *pingle*: a) som lånnord, b) som kombinasjon av eksisterande ord og ordelement, c) som semantisk overføring og d) som genuin nydanning med lydlege tydingsføringar, e) nylaging gjort av spesielle personar.

Pingle som lånord

Sidan ordet er såpass nytt, er det ikkje urimeleg å tenkje seg at det kan vere lånt frå eit anna språk. Det fyrste ein då tenkjer på, er då engelsk. I alle fall gjorde programposten *Språkteigen* i NRK P2 det 12. desember 2001:

Etter formen kan ordet stamme fra engelsk. Det finnes i engelske og skotske dialekter, som et for-eldet substantiv med innholdet 'vanskelighet', og som verb med innholdet 'spise med liten appetitt' eller 'å streve, kjempe'. Et felles trekk mellom engelsk og norsk innhold kunne være 'vanske' og 'vanskelig, og en moderne pingle skulle da kunne være en person med visse vansker. (NRK Språkteigen 12.12.2001. Gitt til meg av fagpersonen som vart spurdt om ordet.)

For å vurdere denne hypotesen, kan vi gå vegen om *Oxford English Dictionary*. Der vert det sagt at *pingle* eksisterer i nokre engelske og skotske dialektar, og då som lydhermande ord. Denne lydherminga er nok ikkje heilt uproduktiv, for *ping-pong* (for 'bordtennis') oppstod kring 1900 på eit slikt grunnlag: «...this alternative term for it was inspired by the sharp 'ping' emitted by the bat when striking the ball» (Ayto 1999:41). Der er likevel ingen indikasjonar på at vår *pingle* skal ha noka semantisk tilknytning til *ping-pong*-spelet. Heller ikkje ligg der føre koplingar til eit anna nytt lydhermande ord i engelsk, *pinger* (1968), som har vore brukt om klokke på t.d. omn eller mikrobølgeomn som ringjer eller pip etter ei tidsinnstilling (Ayto 1999:429). I amerikansk engelsk finst det elles fleire som har *Pingle* som etternamn, men det finst ingen kjend *Mr. Pingle* som kan ha stått som rollefigur for den norske tolkinga. Det er såleis vanskeleg å sjå korleis påverknaden frå engelske skal ha kome. For sjølv om der kan vere parallellitet med engelsk, seier ikkje parallellitet noko om påverknads-måte. Det verkar mildt sagt lite sannsynleg at norske tenåringar på 1980-talet skal låne eit perifert ord i skotske dialektar, og deretter gjere ei lydleg forandring av ordet.

Det avgjerande argumentet imot koplinga til engelsk, er at ein i *Norsk-engelsk stor ordbok* (2002) har *pingle* som norsk oppslagsord (jf. ovanfor).

Men kan ordet ha kome frå andre språk? Ved sida av engelsk, latin og gresk er *svensk* den kanskje viktigaste ordeksportøren til norsk. Og ordet *pingla* finst faktisk i svensk, men då som oftast med tydinga ei *bjelle*. Etymologien er, slik det står i *Ordbok över svenska språket*, knytt til lydherming, gjennom ei paralleldanning til *ping*, *pingeli*. Ei meir sjeldan tyding av *pingla* i svensk gjeld 'blomsterklokka til liljekonvallen', men då er vi komne enno lengre vekk frå den moderne norske *pingla*. *Svensk etymologisk ordbok* (Hellquist 1922) nemner tydinga «slå mot, ljuda». I nyare svensk språkbråk er det òg vanleg å bruke *pingla* om 'vacker och sexig flicka'. Denne svenske *pinglan* svarar til det ein i norsk ungdomssjargong kallar *babe*. Viss den svenske *pinglan* har vore «extra snygg», kan ein tale om ei «kalaspingla», men den samansetjinga vert truleg litt for alderdommeleg for svenske tenåringar av i dag. Ordet har nemleg eksistert ei god stund i svensk, det vart registrert på 1940-talet. Like fullt vert *pingla* framleis rekna som så slangvore at ordet er gjengitt i *Stora fula ordboken* (Dagrin 2000). Denne ordboka viser elles til to andre tydingar, for det fyrste til 'testikelpung' (som vi kan jamføre med *pyngle* som finst i fleire norske dialektar), for det andre til 'kvinnobröst' (oppstått på 1990-talet, jf. *Norstedts Svenska Slangordbok* (Kotsinas 1998). I det siste tilfellet er det alltid i form av fleirtalsforma *pinglor*. Dei to siste tydingane, som heng assosiativt saman ('noko som heng'), gjer den norske tydinga endå meir spesiell. Det er altså lite grunnlag for å tru at ordet kjem frå svensk.

Heller ikkje eit anna skandinavisk språk er det grunn til å tru ligg bak. Sjølv om ordforma

finst i *ODS*, har ein ikkje fått den moderne, norske tydinga av ordet dei seinare åra. Førespurnader til danskar og sjekking i ordbøker og dialektsamlingar i arkiva til Institut for Dansk Dialektforskning i København har ikkje ført fram.

Lite tyder på at ordtydinga kan ha kome frå eit innvandrarspråk, t.d. arabisk, urdu og panjabi, og spreidd seg derifrå.

Kombinasjon av eksisterande ord og ordelement

Dersom ordet ikkje er eit lån, vil det neste spørsmålet vere om ordet kan vere ei avleiing (ein derivasjon). Ein kan reint logisk tenkje seg at det her var bruk av suffikset *-le* (dvs. det norrøne *-ill*-suffikset). Vi veit nemleg at det i germansk har eksistert ei form *ping* som har hatt den lydmalande funksjonen. Denne kan i og for seg ha vore til stades ved den gamle verbforma *å pingle*. Suffikset *-le* (eller *-el*) er derimot ikkje produktivt i dag, og tydinga *ping* verkar ukjend. Såleis er det lite som tyder på at det har skjedd noka avleiing her. Derimot har ein fått ei avleiing av *pingle*, nemleg adjektivet *pinglete*.

Ved avleiingsformer med *-le*-suffikset skjer det som oftast ei veksling mellom *-le* og *-el*. Det ser vi t.d. i *eit sommel* vs. *å somle* og innlånte ord som *ein spegel* vs. *å spegle*, *ein gaffel* vs. *å gaffe* etc. Det same er tilfellet ved *-suffikset -sel*, t.d. eit *fengsel* vs. *å fengsle*, eit *hengsel* vs. *å hengsle*. Rett nok er ikkje den gamle vekslinga heilt regelbunden, t.d. har vi *like* endingar for substantiv og verb i den gamle norske ordforma *gople*. Men tendensen er klår. Såleis hadde ein òg tidlegare vekslinga mellom substantivforma *pingel* og verbforma *pingle*. I den moderne *pingle*-bruken er derimot ikkje noka slik veksling, det er tale om *pingle* både som substantiv og verb. Her merkjer altså *pingle* seg igjen ut.

Prøver ein med andre av dei velkjende ordlagingsmåtene (kompositum, ordklasseovergang, formskifte, forkorting eller retrogradering), kjem ein heller ikkje nokon veg.

Semantisk overføring

Kan vi så kome nokon veg med den tydinga vi finn i *Norsk Riksmålsordbok* og *ODS* der *pingle* skildrar ein høg, tynn, skjerande lyd? Viss vi fylgjer denne hypotesen, er det rimeleg å gå ut frå at det har skjedd ein overgang frå lydrepresentasjonen til tydingsrepresentasjon: Dei assosiasjonane som det lydmalande ordet *pingle* har gitt, kan seiast å vere overførde til meir generelle eigenskapar ved personar, situasjonar og hendingar.

Denne ordlagingsprosessen er ikkje uvanleg i norsk. Vi ser den i andre nyord, t.d. den moderne tydinga av *råne* (eventuelt *rånar*). Dette ordet har eksistert i norsk lenge i tydinga 'ukastret hanngris', men frå og med 1980-talet (sannsynlegvis) kom der i bruk ei anna tyding med *råne-Granada*, *rånebyen Sandnes*, *rånejente* etc.:

Kristiansand Råneklubb hadde sin første tur i går, da senkede Volvoer, Golfer og BMW-er samlet seg på Silokaia. (Fædrelandsvennen 29. oktober 2001.)

Skjærtorsdag blir den svenske småbyen inntatt av svenske raggare og norske rånere. (Dagbladet 12 april 2001.)

Ved ordet *råne* har det tydelegvis skjedd ein overgang der dei assosiasjonane ein knyter til ukastret hanngris, er vortne overførde til den moderne *råne*-tydinga.¹

Spørsmålet vert så om dei som tok i bruk ordet *pingle*, sannsynlegvis på 1980-talet, gjekk rundt med kunnskap om definisjonen i *Norsk Riksmålsordbok*, dvs. om det perifere ordet *pingle* var ein aktiv del av språkkunnskapen deira. Det er vel heller tvilsamt. (Det er meir tale om internalisert kunnskap om lydmalande trekk i norsk som eventuelt kan ha vorte overførde.)

Genuin nydanning med lydlege tydingsføringar

Den hypotesen som eg ser på som mest sannsynleg, er *pingle* som ei genuin nydanning ut frå reglar for korleis ord kan setjast saman i norsk. Sjølv om mønsteret med *-le*-ending ikkje er så produktivt i dag, er det eit poeng at *pingle* er lett å uttale, lett å skrive, og det er ikkje vanskeleg å leggje ei tyding i ordet. Nettopp det sistnemnde er særleg interessant. Jamvel om det er ein grunnleggjande tese i lingvistikken etter Saussure at tilhøvet mellom innhald og uttrykk er arbitrært, kan der eksistere semantiske og pragmatiske føringar. Desse føringane ligg ikkje i den språklege forma isolert sett, men er resultat av språklege konvensjonar: Der kan i språkkulturen verte internalisert forventingar om korleis ein del lydar og lyd--kombinasjonar skal tolkast. Med utgangspunkt i kognitiv lingvistikk kan vi seie at desse tolkingsforventingane går inn som del av det mentale skjemaet hos språkbrukarane.

- Då legg vi for det fyrste merke til at ordet *pingle* byrjar på *p*. Ofte byrjar ord som det er knytt noko negativt til, på nettop *p*: *pest*, *pakk*, *pikk*, *pøh*!
- Dernest merker vi oss *i*-lyden. *I*-lyden er ofte brukt om noko som er lite og tynt (medan lydar som *g*, *b* og *a* har eigenskapen 'stor'). Vi har *ei bitte lita fin jente* og *ein kjempestor, kraftig kar*. Det er kanskje ikkje tilfeldig at der er *i* i langt fleire jentenamn enn gutenamn, t.d. *Linda*, *Iris*, *Ida*, *Kristin*, *Silje* etc. Kirsten Rask sine granskingar for dansk viser at der i 1971 var fem gonger så mange jentenamn med uttalt trykk på *i* enn gutenamn (jf. Brink 1998:117).²
- Så har vi førestavinga *pi*. Eva Kärrlander (1993) skriv at i hennar materiale er ein del ord på *pi*-, *pe*- med tydinga 'liten, smal, späd, spenslig, småvækst, vek, klen'. Ho viser også til ei avhandling av Gösta Holm (Nusvenska Studier 38, 1958) der han skriv: «sedan länge har man uppställt de 'germanske rötterna' *pi*-, *pi*- (dvs. med kort og langt i)».
- Vi veit at ordet *ping* har vore brukt i fleire germanske språk som lydmalande ord for noko høgt, lyst og spinkelt – «som gengivelse af en høj, lys (spinkel) klang» (ODS).
- Der er også ein lydleg fellesskap mellom *pingle* og ord som *vingle*, *dingle*, *hangle*, *rangle* etc. som gir assosiasjonar i retning av noko som er laust, litt uryddig, ustø etc. I ordet *single* har vi noko som går i stykker.
- Endinga *-le* har i mange tilfelle diminutiv funksjon i norsk, t.d. i ord som *gomle* ('tyggje seint og smått', or *gomme*), men kan òg fungere som iterativ (gjentakande) eller intensiv, t.d. som i *mygle* (intensiverande for *mugg*) (jf. Beito 1970:134). Denne motsetnaden spelar i og for seg ikkje noka rolle her, av di vokalen *i* gir assosiasjonar i retning liten og stav- inga *pin* assosiasjonar i retning *pinneliten*. Heilskapleg sett ligg der føringar i endinga i retning noko mindre.

Ut frå denne kombinasjonen av lydar gir ordet *pingle* assosiasjonar i retning av noko negativt, noko lite, tynt og spinkelt, og noko som er laust, ustø og uryddig. Vi kan her sjølv sagt ikkje tale om klåre reglar for dei eigenskapane som er nemnde, for det finst fleire unntak, t.d.

byrjar eit ord som *pen* på *p* og det finst mannsnamn med *-i*. Men dersom vi godtek at det i alle fall er ein *tendens* til at lydane ofte vekkjer visse assosiasjonar, er samansetjinga av så mange assosiasjonstrekk ganske påfallande med ordet *pingle*. Fleire informantar har då òg sagt at sjølv om dei aldri hadde høyrdd ordet før, forstod dei med ein gong kva det tydde.

Andre teoriar

Fleire e-brevskribentar og innringjarar har kome med eigne vurderingar av korleis ordet *pingle* kan ha oppstått. Desse vurderingane er interessante på fleire måtar, mellom anna viser dei at mange reflekterer over opphavet til ord, og det peikar igjen tilbake til den allmenne språkinteressa blant folk.

Av folkelege teoriar kan nemnast framlegget om at *pingle* må vere ei urban form av *pyngle* (dvs. testikkelpung). Ein annan teori går ut på at ordet opphavleg kom frå *dinglepikk* som så hadde vorte eufemisert til *pingledikk* og fått kortforma *pingle*:

Tidlig på 90-tallet hørte jeg for første gang ordet 'dinglepikk' brukt nedsettende om feige menn, personer uten særlig stor mandighet. Ordet ble så vridd litt ved at man stokket om bokstavene og dermed oppstod ordet 'pingledikk' i et forsøk på å gjøre det opprinnelige ordet litt mer stuerent. 'Pingle' er nok ikke noe annet enn en kortform for dette, altså en mann som ikke er så mye mann når det kommer til stykket.

Denne ordlagingsmåten er i og for seg ikkje umogleg, men det er ingen andre enn denne skribenten som har kome med ei slik forklåring.

Ein informant meiner at han sjølv er ansvarleg for opphavet til ordet.³ Spreiing av ordet frå eitt einskild individ er i og for seg ikkje umogleg. Ei slik spreiking føreset likevel eit resonsansrom for ordet. Såleis vil dei fonologisk-semantiske eigenskapane og dei sosiolingvistiske og diskursive føresetnadene framleis vere viktige.

Sluttord

Eg har vore innoom ulike forklaringsmåtar på korleis ordet *pingle* kan ha oppstått. Framleis er der fleire uklåre sider ved ordlaginga. Desse uklåre sidene illustrerer på si side mange interessante problem ved etymologisk arbeid meir generelt. Når så mykje kan vere usikkert ved eit ord vi registrerer i samtida, kor usikker vil då ikkje tolkinga av mykje eldre ord vere?

Mykje talar for at *pingle* i vår tyding er eit genuint nyord, oppstått på 1980-talet. Ordet har visse språkstrukturelle eigenskapar (fonologisk-semantiske eigenskapar) som verkar førande for tydinga. I tillegg er ordet nært knytt til sosiolingvistiske og diskursive tilhøve i samtida. Studien av *pingle* fortel oss såleis ein god del om kulturelle verdiar og rollemodellar i det samfunnet vi lever i.

Referansar

Direkte kjelder

E-brev frå informantar

Telefonar frå informantar

Radioprogrammet *Norgesglasset*, NRK P1, 23. august 2002. Også Internett-reportasje:
http://www.nrk.no/kanal/nrk_p1/norgesglasset/2079135.html, og

Radioprogrammet *Kulturbeitet*, NRK P2, 29. august 2002. Også sendt i *Blå miks* same kvelden.

Helmer-databasen, redigert ved HIT-senteret, Universitetet i Bergen:

<http://helmer.hit.uib.no/tekster1/norsk.html>

Atekst: <http://atekst.mediarkivet.no/new/>

Helmer-databasen. <http://helmer.hit.uib.no/tekster1/norsk.html>.

Google-søk. <http://www.google.com/intl/nno/>

Ordbøker

Ayto, John. 1999. *20th Century Words*. Oxford: Oxford University Press.

Dagrin, Bengt G. 2000. *Stora fula ordboken*. Stockholm: Carlsson.

Hellquist, Elof. 1922. *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Gleerup Förlag.

Kotsinas, Ulla-Britt. 1998. *Norstedts Svenska Slangordbok*. Stockholm: Nordstedt.

Norsk-engelsk stor ordbok. 2002. Oslo: Kunnskapsforlaget.

Norsk Riksmålsordbok. 1983–1995. Redigert av Knudsen, Trygve, Alf Sommerfelt og Harald Noreng. Andre utgåva. Oslo: Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur – Kunnskapsforlaget.

Nynorskordboka. 2001. Oslo: Det Norske Samlaget.

Ordbog over det Danske Sprog. 1919–1954. København: Gyldendal.

Ordbok över svenska språket. 1954. Utgiven av Svenska Akademien. Bind 20. Stockholm: Svenska Akademien.

Oxford English Dictionary Online. 2003. <http://dictionary.oed.com/entrance.dtl>.

Svenska Akademiens Ordbok

Andre referansar

Beito, Olav T. 1986. *Nynorsk grammatikk*. Lyd- og ordlære. Oslo: Det Norske Samlaget.

Brink, Lars. 1998. Onomatopoietika – når udtalen maler betydningen. I Hansen, Erik og Jørn Lund (red.). *Det er korrekt*. Dansk retskrivning 1948–98. København: Hans Reitzels Forlag, 116–140.

Bu, Kari. 2001. *Inniverset*. Oslo: Gyldendal Tiden.

Holm, Gösta. 1958. *Nusvenska Studier* 38.

Kärrlander, Eva. 1993. *Skrabbig och skrallig, karsk och katig*: en semantisk studie av svenska dialektala adjektiv avseende halsotillstånd. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A: 20. Uppsala: Dialekt- og folkminnesarkivet.

Mæhle, Lars. 2002. *Keepereen til Tunisia*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Ørstavik, Hanne. 1997. *Like sant som jeg er virkelig*. Oslo: Oktober.

– 2002. Uke 43. Oslo: Aschehoug.

Notar

1. Bruken av perifere ord på nye måtar er ein interessant ordlagingsmåte som ein har nytta medvite i islandsk språknormering.

2. Ein spekulativ (men underhaldande) hypotese er formulert av Lars Brink. Han ser ein samanheng mellom artikulasjonen av *i* og eigenskapane 'liten' og 'kvinne':
Et [i] er den snævraste fortungevokal og pga. det lille hulrom mellem fortænder og tungens toppunkt mm. den med de lyseste kraftige overtoner. (Små hulrom svinger ligesom korte strenge hurtigst.) Men små hulrom er jo karakteristiske for små væsner. Derfor pipper fuglen og piber musen, mens elefanten trutter i sin trompet og flodhesten gungrer på sin vej. Kvinden er mindre end manden, hendes muskler langt mindre.
På denne baggrund er det let at forklare sprogets hårdnakkede vilje til også at give selve ordet for 'pige' i-lyd eller diminutiv-endelse (el. begge dele). (Brink 1998:118.)
3. Som døme på ein slik hypotese kan nemnast utlegginga til ein informant frå ein by i Møre og Romsdal. Informanten meiner at han er opphavet til ordet, og at ordet oppstod i perioden mellom 1980 og 1982. Utgangspunktet var pastellfarga genserar med merket *Pringle* på (uttala etter norsk mønster, ikkje engelsk). Den pastelle fargen gav eit tandert og feminint uttrykk. Og den som måtte gå med slike Pringle-genserar var sonen til importøren av genserane. Denne sonen skal ha vore liten og tynn, og redd for å gå inn i fotball-taklingar, medan faren var kjendis i byen.

Fordeling af informationer og selektion af henvisninger i en fagsproglig internetordbog

The wide potential for incorporating information into an online dictionary gives rise to reconsideration of the distributional and reference structures of the dictionary. The dictionary can be drawn up as an efficient tool, allowing for different user profiles and user scenarios. By way of a logical information building and a stratification of the amount of information placed in and outside of the dictionary article, the information may be adapted to the specific user situation. The distribution of the information is supported by various types of links and references, thus adding a whole new meaning and form to the reference structure than is the case with the traditional paper dictionary. The article discusses the possibilities and challenges offered by the hyperlink system to the lexicographer in the preparation of online dictionaries. This is further illustrated by examples taken from a Danish-French/Spanish LSP online dictionary.

1 Introduktion

For 10 år siden gennemførte vi på Handelshøjskolen i Århus en brugerundersøgelse med henblik på dels at kortlægge de problemer, som opstod under oversættelse af fagtekster, og dels at få en viden om problemløsninger og tidsforbrug i forbindelse med en oversættelse (Duvå/Laursen 1991).

Undersøgelsen viste et behov hos oversætteren for langt mere sproglig og faglig information end de eksisterende ordbøger kunne tilbyde med en deraf følgende langvarig søgeproces i andre opslagsværker og paralleltekster. I senere undersøgelser konstaterede vi endvidere i eksisterende ordbøger et manglende fokus og en manglende stringens med hensyn til ordbøgernes mikrostruktur i form af en sammenblanding af forskellige informationstyper i et felt og en generel uigennemskuelighed med hensyn til, hvad der var de enkelte felters funktionelle sigte (Duvå/Laursen 1999).

Dette har været udgangspunktet for de temaer, vi efterfølgende har arbejdet med, vedrørende forskellige informationskategorier i og uden for den enkelte ordbogsartikel med henblik på at nå frem til det optimale ordbogskoncept (Duvå/Laursen 2001). Udfordringen lå oprindeligt i at præcisere, hvor meget af søgeprocessen der kunne lægges inden for papirordbogens rammer. Pointerne var en effektivisering via en stringent opbygning af en ordbogs mikrostruktur og en selektiv udvælgelse af informationer, der var fokuseret på konkrete brugerbehov, men med en stadig hensyntagen til de snævre rammer, papirordbogen dikterede.

Med digitaliseringen har kravet til pladsbesparelser kunnet lades ude af billedet. Udfordringen er derimod at udnytte de faciliteter, som hyperlinksystemet og mulighederne for udvidelse af ordbogens rammer giver, i og med det er muligt at integrere en lang række opslagsværker og paralleltekster, der er relevante for informationssøgningen, men nu med en stadig hensyntagen til den balance mellem datafangst og dataformidling, der kan give bruge-

ren en chance for at bevare overblikket over informationsmængden. Så en målrettet stræben efter at opnå en raffinering og optimering af fagordbøger sker dels med fokus på en simplificering af skærbilledet og dels med fokus på relevans og timing, hvad angår selektion af nettets uendelige udbud af information og informationernes placering på websitet (Laursen/Duvå 2002).

I lyset af den mangfoldighed af e-ordbøger, der findes på nettet, har vi tidligere peget på nødvendigheden af at opstille nogle overordnede kvalitetskrav til en fagsproglig internetordbog (Laursen/Duvå 2003). Det handler om **overskuelighed** (eller det, at konceptet giver et hurtigt overblik), **let tilgængelighed** (eller det, at sitet er hurtigt og nemt at navigere rundt i), **forudsigelighed** (eller det, at brugeren får de informationer, han forventer), **pålidelighed** (eller det, at der er korrekt og ajourført information), **tilstrækkelighed** (eller det, at der er præcis de informationer, brugeren i en given situation søger), hvilket vil sige kvaliteter, der tilsammen kan opfylde ordbogsbrugers behov på en måde, der matcher kravet om **effektivitet**.

2 Koncept for en elektronisk fagordbog

Ovennævnte metaleksikografiske undersøgelse og etablering af principper har på det seneste fundet anvendelse på et konkret dynamisk e-ordbogskoncept, der omfatter en dansk-fransk/dansk spansk e-ordbog inden for området eksternt regnskab. Konceptet for regnskab-sordbogen er primært udviklet på basis af førnævnte brugerundersøgelse – tilsat en mangeårig erfaring med undervisning i oversættelse af økonomiske tekster.

2.1 Konceptets brugerprofil og ordbogsfunktion

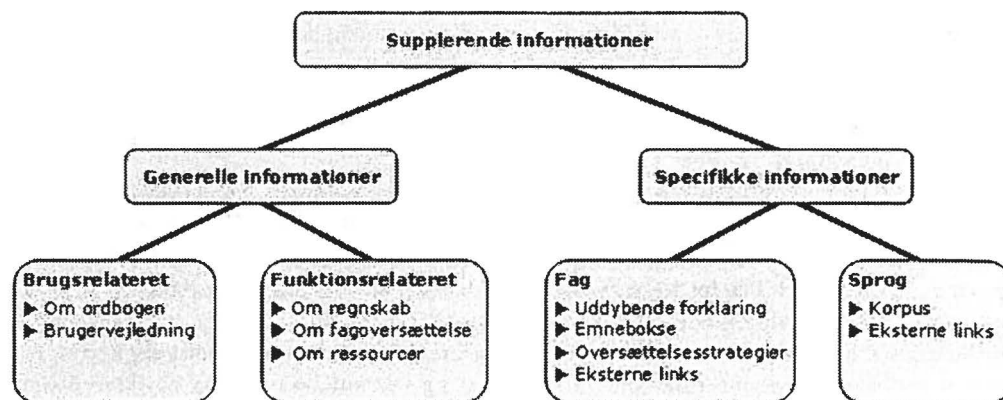
Den primære brugergruppe for konceptet er i princippet oversætteren – såvel den studerende som den professionelle oversætter – og den primære funktion er i princippet oversættelse, men grænserne mellem den ene og den anden brugergruppe og den ene og den anden funktion er i dag flydende, som vi har været inde på tidligere (Laursen/Duvå 2003). Vi ser ordbogsbrugeren som en individuel person, der har varierede behov, afhængig af den konkrete situation.

Funktionelt ser vi ligeledes en brancheglidning, der medfører, at en jobprofil, der inkluderer formidling af regnskabstekster mellem to sprog og to kulturer, kan omfatte såvel oversættelse som produktion og reception – ofte inden for samme arbejdsopgave.

Det er ikke længere relevant at diskutere ordbogskoncept ud fra en given brugerprofil og målrette konceptet efter denne profil. Konceptet skal imødekomme brugers individuelle behov her og nu. Det vil sige, at det skal være i stand til at give brugeren de informationer og løsninger, som vedkommende definerer i hver enkelt søgning. Det moderne koncept skal optimalt set indeholde en lang række valgmuligheder, dvs. differentierede informationer fra den mest elementære, såsom en ækvivalent, til supplerende informationer af faglig art. Hyperlinkfunktionen giver mulighed for at imødekomme disse krav om fleksibilitet i form af en stratifikation af oplysningerne.

2.2 Konceptets informationstyper

Konceptet har taget udgangspunkt i en målsætning om at give brugeren:

Figur 1: Oversigt over supplerende informationer til den centrale ordliste

- en orientering om ordbogens indhold og struktur
- en række artikelrelaterede informationer, der kan perspektivere anvendelsen af opslagsordet – såvel sprogligt som fagligt
- en oversigt over ressourcer, der kan give oversætteren sproglige og faglige oplysninger inden for det specifikke fagområde, der er genstand for ordbogen

Vi ser herudover et website, der er ramme om en fagsprogsrelateret ordbog, som et muligt forum for formidling af viden om udviklingen inden for fagsprogsleksikografi og oversættelsesmetode, dvs. et website, der kan give oversætteren en faglig ajourføring på et generelt plan. Derfor har vi i konceptet inkluderet:

- en generel orientering om de fagleksikografiske principper, der danner basis for ordbogen
- mulige oversættelsesmetoder, der har relevans for oversættelsen af fagtekster

Funktionelt fordeler disse informationer sig som følger:

2.3 Konceptets rammestruktur

En af styrkerne ved den fysiske ordbog er, at det, når man står med bogen i hånden, er forholdsvis let at danne sig et indtryk af omfang, lemmaselektion og informationskategorier. Ligeledes er det via kolofonens præsentation af forfatterne og beskrivelse af det bagvedliggende korpus muligt for brugeren at få en fornemmelse af ordbogens kvalitet. En manglende beskrivelse af disse elementer er en af svaghederne ved mange af de eksisterende e-ordbøger. Det er vigtigt at overføre denne styrke til e-ordbogen, således at brugeren, allerede inden han logger sig på, kan forudse, hvad han kan forvente sig og derved undgå at gå forgæves i sin søgning. I regnskabsordbogens koncept findes disse oplysninger på startsidens under etiketten *Om ordbogen*, der er placeret i venstre ramme, jf. nedenfor. Oplysningerne omfatter:

Log af

Aarhus School of Business
Handelshøjskolen
i Århus

Regnskabsordbog

[Login](#)

[Om ordbogen](#)

[Kontakt os](#)

[Copyright](#)

Log på!

Brugernavn

Adgangskode

[Problemer med at logge på?](#)

Figur 2: Regnskabsordbogens startside

- en varedeklaration, der oplyser om antal lemmata, oplysningskategorier og afgrænsning af ordbogens område
- en beskrivelse af ordbogens idegrundlag
- en beskrivelse af forfatterkollektivet

Disse oplysninger repræsenterer altså for brugeren en vis forudsigelighed mht. informationernes art og omfang og en idé om ordbogens pålidelighed.

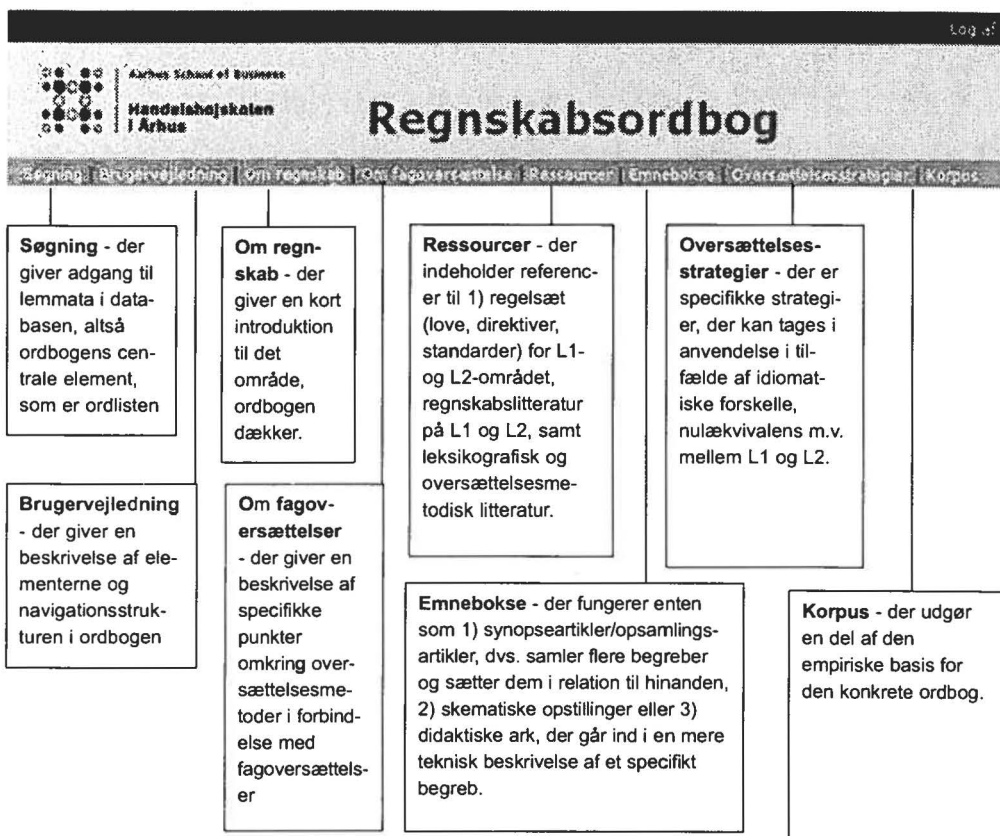
En anden af den fysiske ordbogs styrker er, at den står for en høj grad af overskuelighed mht. rækkefølgen af de enkelte byggede. Selv om der fra den ene ordbog til den anden er variationer mht. diverse omteksters placering i forhold til den centrale ordliste, er det normalt ikke noget problem via indholdsfortegnelsen at finde rundt i ordbogen. Med de mange muligheder for at inkludere supplerende oplysninger i e-ordbogen, er det ekstra vigtigt at fastholde dette aspekt af overskuelighed. Med en fast menubjælke er det endog muligt at understrege rammestrukturen og således give brugeren mulighed for hele tiden at bevare overblikket over ordbogens totale indhold og muligheder for information. I regnskabskonceptet er byggedelene struktureret på følgende måde:

Strukturelt ligger informationstyperne fra venstre mod højre i overensstemmelse med ovenstående oplysningshierarki (figur 1).

Bjælken starter med de generelle informationer, der ikke er knyttet til det konkrete job, dvs. informationer, der guider brugeren rundt i ordbogen og de områder, der overordnet er knyttet til ordbogen, i dette tilfælde regnskabsvæsen og fagoversættelser. Der er således i disse menupunkter et lærende eller ajourførende element, der ikke har direkte adresse til det enkelte lemma i databasen.

De informationer, der er tættere knyttet til det konkrete job, f.eks. en oversættelse af et årsregnskab, men som heller ikke decideret har adresse til det enkelte opslagsord, ligger i resource-etiketten.

Under de næste etiketter ligger stof, der er beregnet til at supplere det enkelte opslagsord i form af emnebokse, oversættelsesstrategier og tekstkorpus. Disse sidste tre oplysningskategorier er således artikelrelaterede oplysninger, der er placeret uden for ordbogsartiklen og

Figur 3: Regnskabsordbogens menubjælke

dermed udgør en del af den fordelingsstruktur, der sørger for, at brugeren har let adgang til præcis de informationer, han har brug for i en given situation.

2.4 Konceptets fordelingsstruktur

En ordbogs fordelingsstruktur er først og fremmest en afspejling af de valg, der er truffet med hensyn til placering af de informationskategorier, der har adresse til det enkelte lemma/ækvivalentpar. I en e-ordbog er det via hyperlinksystemet muligt både at flytte nogle af de artikelrelaterede oplysninger uden for ordbogen, således som det er skitseret ovenfor, og at foretage en stratifikation af oplysninger inden for den enkelte ordbogsartikel. I regnskabsordbogens koncept er mulighederne for en sådan stratifikation udnyttet for dels at give et læsevenligt skærmbillede og dels at opfylde kravet om tilstrækkelighed, dvs. at give ordbogsbrugeren præcis de informationer, han har brug for i en given situation, hverken mere eller mindre.

Den simpleste information omkring det enkelte opslagsord ligger i en basisartikel, der indeholder følgende kategorier:

- **en ækvivalent**
- **en definition** – der skal sikre brugeren, at det er den rigtige artikel, han har klikket sig frem til – eller i tilfælde af polysemi, at der er tale om den i forhold til konteksten relevante ækvivalent
- **L1-L2 kollokationer** – med de centrale ordforbindelser omkring lemmaet. Det har vist sig, at netop disse faste ordforbindelser ofte er uforudsigelige og problematiske på målsproget og i øvrigt er væsentlige for alle typer produktion på målsproget.
- **en eksempelsætning** – der placerer ordet i typiske omgivelser

Det følgende eksempel med opslagsordet *afskrivning* illustrerer, hvordan ordbogen herefter kan fungere som værktøj i brugerens søgeproces.

Oversættelse af en relativt ukompliceret term vil ofte alene medføre behov for en **ækvivalent**, eventuelt en **definition** som tjek på, at termen matcher udgangstekstens indhold, og diverse **sproglige oplysninger** – herunder grammatiske uregelmæssigheder. I sådanne tilfælde vil nedenstående basisartikel dække brugerens behov:

Eksempel 1

afskrivning s

amortización s

Værdiregulering af et aktiv, der består i en systematisk fordeling af et aktivs anskaffelsesomkostninger over flere regnskabsperioder og dermed udtryk for den værdiforringelse, der finder sted på grund af brug, forældelse el. lign.

Uddybende forklaring

ordforbindelser

- **af- og nedskrivninger** amortizaciones y provisiones
- **foretage afskrivning** practicar amortización
- **samlede afskrivninger** amortización acumulada

eksempler

- La amortización se calcula linealmente, en función de la vida útil estimada, según se detalla a continuación:
-> lineær afskrivning, nedskrivning, saldometode

Links til korpus

amortización

Eksterne Links

Om værdireguleringer i Emnebokse

Asientos sobre amortizaciones y provisiones

Fra basisartiklen kan der foretages yderligere søgninger på såvel sproglige som faglige supplerende oplysninger. Den underliggende **uddybende forklaring** giver således brugeren yderligere oplysninger, der kan medvirke til en forståelse af begrebet. De interne links til **relaterede begreber** (her -> lineær afskrivning etc.) giver mulighed for en perspektivering af det konkrete begreb, mens linket til **korpus** giver mulighed for i det særligt sammensatte

tekstkorpus at få et større overblik over termens kombinatoriske facetter. Yderligere giver linkene til **emnebokse**, dvs. synopseartikler, der opsamler og beskriver begreber inden for et større område, og **relevante websites**, brugeren mulighed for at foretage yderligere undersøgelser af sproglig og indholdsmæssig art.

Vi har fordelt og lagdelt oplysningerne for at få et så brugervenlig skærmbillede som muligt og har stræbt efter at lægge en informationsmængde ind, der passer til den konkrete brugssituation. Man kunne eventuelt ønske sig en yderligere lagdeling af informationerne i artiklen, så der kunne ske en yderligere tilpasning til brugerens konkrete behov. En sådan rafinering af konceptet kræver imidlertid elektronisk software, som vi lige nu ikke disponerer over.

En kompleks informationsmængde og fordelingsstruktur kræver en gennemtænkt henvisningsstruktur, der sikrer timing og effektiv logistik i informationssøgningen.

3 Selektion af henvisninger

Kendetegnende for papiordbogen som leksikografisk medium er, at den har relativt snævre fysiske rammer. Desuden er dens data statiske, dvs. de bliver på nøjagtig det sted, leksikografen har placeret dem. Et tredje karakteristisk træk er, at papiordbogen i overvejende grad er lineær.

Internetordbøger adskiller sig væsentligt fra papiordbogen på alle disse 3 punkter. Datamængden i en internetordbog kan være ubegrænset, og der er mulighed for en dynamisk brugergrænseflade, dvs. at brugeren selv kan bestemme, hvilke af ordbogens data, han har behov for – takket være internettets hypertextsystem. Brugeren får således mulighed for at springe rundt i et enkelt dokument eller mellem flere dokumenter og på den måde bevæge sig mellem de forskellige websider for at finde netop den information, han har brug for til sit formål.

Disse muligheder stiller leksikografen over for den udfordring, der består i at fastlægge kriterier og strategier for valg af relevante datatilbud ud fra den betragtning, at jo flere data og jo flere informationsmængder, der indgår i en ordbog, desto mere nødvendigt bliver det at udarbejde henvisningerne efter klare principper, som brugeren hurtigt kan forstå og overskue. I modsat fald er der risiko for, at brugeren ledes på afveje eller ud i blindgyder med irritation og tidsspilde til følge.

I det følgende diskuteres de muligheder og udfordringer, hyperlinksystemet giver leksikografen i forbindelse med selektion og anvendelse af henvisninger og henvisningsstruktur. På basis af konkrete eksempler fra vores regnskabsordbog illustreres nogle problemstillinger i forbindelse med henvisning, og de forskellige henvisningstyper vil blive diskuteret. Indledningsvis vil begrebet henvisning kort blive behandlet.

3.1 Afklaring af begrebet henvisning

Hverken *Manual i fagleksikografi* (Bergenholtz/Tarp 1995) eller *Nordisk leksikografisk ordbog* (Bergenholtz et al. 1997) giver en definition af begrebet henvisning, og i den leksikografiske litteratur anvendes og beskrives begrebet ofte uden en nærmere præcisering eller afgrænsning. Der findes enkelte engelske definitioner, som imidlertid viser, at der ikke er enighed om begrebets indhold (Steffensen 2002: 7-11). Sammenfattende om de forskellige beskrivelser af begrebet henvisning og det engelske cross-reference kan imidlertid siges, at en hen-

visning eller en cross-reference overordnet er en metode eller et leksikografisk redskab til at lede brugeren hen til oplysninger, der kan hjælpe ham med at opfylde formålet med sit ordbogsopslag, og dette kan ske fra et sted i ordbogen til et andet sted inden for eller uden for ordbogen (Steffensen 2002: 11).

Henvisninger har således den funktion at gøre brugeren opmærksom på nyttige informationer, han ellers ikke ville få kendskab til. Henvisninger i det elektroniske medie kan realiseres på 2 måder:

(1) Printhenvisning

= Reference til objekter *uden for* internettet, som ikke aktualiseres ved links.

Som eksempel herpå fra det beskrevne ordbogsprojekt kan nævnes: lærebøger og håndbøger inden for regnskabsvæsen, som brugeren får adgang til via et klik på etiketten **Ressourcer** i menubjælken (figur 3).

(2) Elektronisk henvisning

= Link, der automatisk fører brugeren til henvisningsstedet.

Eksempler herpå fra ordbogsprojektet er links til relevante fuldtekster, fx fagområdets regelsæt og til leksikografiske artikler via **Ressourcer** i menubjælken (figur 3).

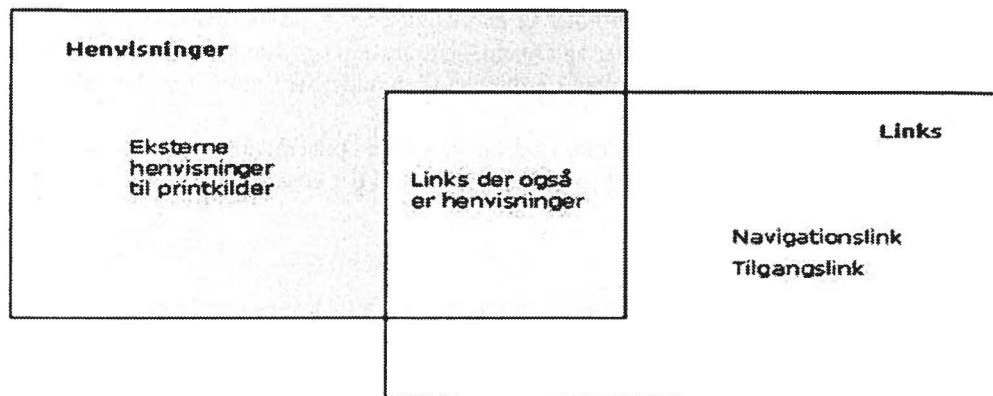
En af de væsentligste forskelle mellem printmediet og det elektroniske medium er, at den eneste mulighed for adgang til en netordbogs forskellige komponenter foregår via links, dvs. links anvendes til en lang række søgefaciliteter med forskellige formål – uden at der nødvendigvis er tale om henvisninger. Denne skelnen kan forekomme irrelevant, men den får bl.a. betydning i forbindelse med udformningen af linkmarkører.

For overhovedet som leksikograf at kunne anvende links i en ordbog, er det vigtigt at afgøre, hvilke links der er egentlige henvisninger, og hvilke links der tjener andre formål end henvisninger. Der kan i sidstnævnte tilfælde fx være tale om links, der blot hjælper brugeren med at navigere rundt i ordbogen, dvs. springe fra et element til et andet. Sådanne links kunne kaldes *navigationslinks* (Steffensen 2002: 52). Surfer brugeren rundt via navigationslinks, betyder det, at han ikke følger leksikografens fastlagte «opslagssti» i forbindelse med en søgning, dvs. de links, *tilgangslinks* (Steffensen 2002: 52), som leksikografen etablerer med henblik på at føre brugeren hen til ordbogens forskellige elementer, fx til lemmalisten eller til en af de øvrige byggede. Et eksempel på et navigationslink er Previous/←, der betyder tilbage til foregående søgninger, tilbage til forside el.lign., og ⇒/Next, der betyder frem til efterfølgende information. Konkrete eksempler fra ordbogen er links til ordbogens byggede i menubjælken: **Brugervejledning**, **Om regnskab m.v.** (figur 3). Tilgangslink er fx **Uddybende forklaring** i en ordbogsartikel, som giver tilgang til en supplerende faglig information (eksempel 1).

I nedenstående skema illustreres problematikken omkring links og henvisninger.

Henvisninger er således kun en delmængde af en ordbogs links.

Sammenfattende kan om *elektroniske henvisninger* siges, at de har det træk, at de leder brugeren FRA et sted i ordbogen TIL et andet, og linket er etableret som følge af en strategi valgt af leksikografen. Linket sker altså MELLEM oplysninger, og leksikografen har en *hensigt* med en henvisning, nemlig at føre brugeren ad en fastlagt sti direkte til uddybende eller supplerende information. Derimod leder links, som *ikke* er henvisninger, primært TIL oplysninger og ikke MELLEM.

Figur 4 Kilde: Peter Steffensen 2002

3.2 Henvisningers funktion og brugernes forventninger til henvisninger

Som tidligere nævnt er der mange forskellige beskrivelser og definitioner af begrebet henvisning, hvoraf de fleste tager udgangspunkt i printordbogens henvisninger. De er derfor ikke alle lige anvendelige og dækkende for **elektroniske** henvisninger. Den beskrivelse af begrebet, der blev nævnt (punkt 3.1), og som er valgt som udgangspunkt i denne sammenhæng, har fokus på funktionen i begrebet, hvilket fører os videre til at se nærmere på denne funktion.

Henvisninger har overordnet følgende funktioner, som til dels er bestemt af det anvendte medium, dvs. printordbogens hhv. netordbogens forskellige karakteristika er afgørende for henvisningernes funktion.

Primære funktioner

- guide brugeren *hurtigst muligt* til de informationer, han søger
- sikre, at *nyttige* og *relevante* oplysninger formidles til brugeren

Et effektivt henvisningssystem, der kan guide brugeren, er en forudsætning for, at en bruger kan få glæde af de informationer, der er placeret i ordbogens forskellige dele, altså en forudsætning for at ordbogen kan betegnes som **effektiv**.

Sekundære funktioner

- spare plads
- undgå redundans
- spare tid, dvs. spare ressourcer

Pladsbesparelse er især relevant for printordbøger, hvor tekstkondensering er et gennemgående princip. Har man fx synonymer i ordbogen, er det ikke hensigtsmæssigt at give samme informationer 2 gange. Det er i dette tilfælde tilstrækkeligt at henvise fra synonymet til hovedlemmaet.

For internetordbøger gælder kondenseringsprincippet ikke i samme udstrækning. Her spiller imidlertid andre hensyn ind. En henvisning fra et synonym til hovedlemmaet kan også i internetordbøger være hensigtsmæssig, men af andre grunde. Leksikografen behøver ikke tage pladsbesparende hensyn, men fx i regnskabsordbogens koncept, der er dynamisk og

løbende ajourføres, er det et spørgsmål, om det ud fra et cost/benefit-hensyn kan «betale» sig at anføre fulde artikler ved synonymer. Brugeren får ganske vist ikke den optimale løsning, idet han må foretage et yderligere klik for at nå frem til den ønskede information. Men det, mener vi, er acceptabelt, også ud fra de krav, vi har stillet til vores ordbog, jf. introduktionen til artiklen.

Eksempler på en henvisningsartikel og en hovedartikel har vi fx i forbindelse med verber, som i nedenstående opslagsord *afskrive*:

Eksempel 2

afskrive v

amortizar -> afskrivning

- hvor der henvises til hovedartiklen *afskrivning*, der indeholder definitioner, som dækker såvel substantiv som verbum,
- og i forbindelse med synonymi, som i nedenstående opslagsord *lønsomhed*:

Eksempel 3

lønsomhed

rentabilidad -> rentabilitet

Fravær af en definition er her sammen med henvisningen en indikator for, at der er tale om et synonym.

Brugerens forventninger til henvisninger er, at de har en logisk og brugervenlig struktur. Følgende retningslinjer kan opstilles med henblik på at imødekomme disse forventninger:

- Blinde links bør undgås, dvs. der bør ikke henvises til noget, der ikke eksisterer.
- Henvisningen bør være funktionel, dvs. at den leder til et relevant sted, som brugeren har brug for.
- Brugeren skal kunne gennemskue, hvorfor vedkommende er blevet henvist til en given information.

Med andre ord bør fejlhenvisninger, cirkelhenvisninger og irrelevante henvisninger undgås, og brugeren skal kunne knytte relationen mellem det sted, hvor han befinder sig, og henvisningsstedet og dermed gennemskue, hvorfor vedkommende er blevet henvist. Der skal således være en fællesmængde mellem de 2 elementer, fx bestående i, at en artikels lemmata gentages i forklaringen, i en uddybende forklaring eller i en synopse.

Det er en udfordring for leksikografen at tilstræbe, at brugeren præsenteres for en så logisk og præcis henvisningsstruktur som muligt. Er der for mange fejl og blindhenvisninger, mister brugeren tilliden til ordbogen.

3.3. Henvisningsstruktur og linkstruktur

Henvisningsstrukturen defineres traditionelt som strukturen af implicite og eksplicite henvisninger, der leder brugeren fra et sted i ordbogen til et andet sted inden for eller uden for ordbogen (Bergenholtz/Tarp 1995, Bergenholtz et al. 1997). Begreberne implicit og eksplicit er opstået i forbindelse med printordbøger og defineres således:

Eksplícitte henvisninger

= henvisninger, der er direkte markeret, og som består af 2 komponenter

1) en henvisningsmarkør i form af bogstaver fx «se», «jf.», «sml.» eller i form af et tegn eller leksikografiske symboler, fx $\uparrow$, = el.lign.

2) efterfulgt af en henvisningsadresse

Ved *eksplícitte henvisninger* forstås altså henvisninger, der er direkte markeret, og som består af 2 komponenter: en henvisningsmarkør efterfulgt af en henvisningsadresse, fx

-> lineær afskrivning, nedskrivning, saldometode

Der anvendes i papirordbøger en mængde symboler, og der er efterhånden opstået en vis konsensus om brugen af dem, hvorfor de samme kendte symboler med fordel kan benyttes i det elektroniske medium.

Implicitte henvisninger

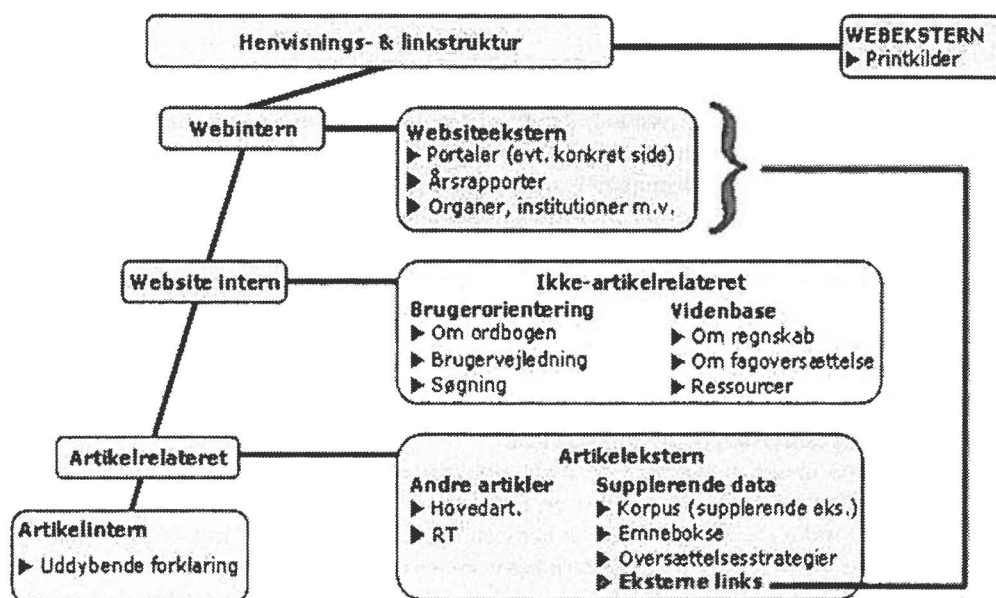
= henvisninger, som brugeren må udlede fx ud fra ordbogens brugervejledning.

Traditionelle eksempler på implicitte henvisninger er fravær af en forklaring ved verber eller tilstedeværelsen af en ordbogsgrammatik. I brugervejledningen er i så fald anført, at der ikke gives faglig forklaring til verber, men kun til substantivet, og at der henvises til ordbogsgrammatikken ifm. fx verbalbøjninger. Selve fraværet af en forklaring til verbet og det faktum, at der findes en ordbogsgrammatik, fungerer altså som en implicit henvisning. Lineariteten i papirordbogen gør, at implicitte henvisninger kan være hensigtsmæssige for dette medium, fx vil verbaler stå opført i umiddelbar nærhed af deres respektive substantiver. For internetordbøger forholder det sig imidlertid anderledes pga. dette mediums hypertextualitet, og en implicit henvisning i form af fravær af en forklaring ved verbet ville faktisk vanskeliggøre søgningen for brugeren, da han skal via en ny søgning, dvs. via flere klik, inden han når frem til substantivet. I en internetordbog vil en eksplícit henvisning derfor være mere hensigtsmæssig i det konkrete tilfælde (eksempel 2).

Begrebet implicit henvisning er som nævnt centralt inden for den traditionelle fagleksikografi, fordi det har en relevans i den sammenhæng, men det kan diskuteres, om det overhovedet er hensigtsmæssigt at operere med en skelnen mellem implicitte og eksplícitte henvisninger i netordbøger, da netordbøger kan betjene sig af mangfoldige layoutmæssige muligheder, som ikke findes for papirordbøger, og som vanskeliggør den traditionelle distinktion mellem implicitte og eksplícitte henvisninger.

Under alle omstændigheder vil det være problematisk at overføre begreberne i deres aktuelle betydning og anvendelse til en beskrivelse af henvisningsformen i netordbøger, bl.a. fordi den distinktive forskel mellem henvisningsmarkør eller ej, der afgør om der er tale om eksplícit eller implicit henvisning, spiller en mindre afgørende rolle i internetmediet.

Det helt centrale derimod er, om ordbogen indeholder et system af symboler med forskellige betydninger, som hjælper brugeren til at vælge, om det vil tjene hans formål at følge en given henvisning. Vi mener generelt, at det anvendte system skal være rimeligt simpelt, således at brugeren ikke mister overblikket, men dog tilstrækkeligt til at brugerens søgning bliver effektiv.

Figur 5: Henvisnings- og linkstruktur

I vores pilotprojekt har vi valgt et meget simpelt system, som vi vil teste, inden vi vælger det endelige. Indtil videre anvender vi således overordnet følgende 4 markeringer:

1. Den mest simple og mest *konventionelle linkmarkør*: understregning, fx

Foreningen af Statsautoriserede Revisorer

2. *Symbol + henvisningssted*, fx -> + henvisningssted ved henvisning mellem artiklerne.

Denne markering anvendes ved relationen synonymi og relaterede termer (eksempel 2 og 3).

3. Markering, der består i en *angivelse af henvisningsstedet*. Sidstnævnte markering anvendes, hvis vi ønsker at kommunikere til brugeren, hvad han kan forvente at finde på henvisningsstedet, idet vi angiver, hvad henvisningsstedet indeholder. Et eksempel herpå er fra artiklen omhandlede lemmaet FSR.

Eksempel 4: Uddrag af artiklen **FSR**: henvisning til en konkret side på et fransk eksternt websted indeholdende en oversigt over de forskellige franske revisorforeninger

FSR

Association danoise des experts comptables et des commissaires aux comptes

Eksterne Links

Oversigt over de franske foreninger

4. Den såkaldte Alt-til-alt henvisning, der fra definitioner og uddybende forklaringer fører brugeren til de respektive artikler for ord, der er lemmatiseret, og som forekommer i disse informationskategorier. Henvisningen realiseres ved links, der i pilotkonceptet identificeres ved, at brugeren dobbeltklikker på ord i definitioner og uddybende forklaringer. Hvis ordet er lemmatiseret, fører linket til ordets opslagsside. I basisartiklen for opslagsordet afskrivning (eksempel 1) vil brugeren således ved dobbeltklik på termerne værdiregulering, aktiv og værdiforringelse, der forekommer i forklaringen under opslagsordet, kunne ledes hen til basisartiklerne for disse.

3.4 Konceptets henvisnings- og linkstruktur

Et af formålene med henvisninger er, at de aktualiserer og anskueliggør de relationer, der eksisterer mellem de forskellige data i en ordbog. Nedenfor illustreres konceptets henvisnings- og linkstruktur. Links, der ikke er henvisninger, er indrammet. Bortset fra en henvisning (markeret med versaler) (webekstern henvisning) er alle henvisninger links.

Som det ses, kan henvisninger enten vise ud af ordbogen (webeksterne) eller til elementer inden for ordbogen (webinterne). De webeksterne henvisninger realiseres ikke ved links. Webinterne henvisninger kan være enten websiteinterne eller websiteeksterne, der fører brugeren til informationer, der er placeret uden for ordbogens websted. Disse eksterne links udgør en interessant værditilvækst i forhold til papirkoncepter, idet brugeren på denne måde – uden at forlade ordbogen – kan få direkte adgang til diverse dokumenter, såsom lovtekster, årsrapporter, relevante webportaler, organisationers hjemmesider m.v.

Websiteinterne henvisninger/links henviser fra et sted i ordbogen til et andet, og de kan være artikelrelaterede eller ikke-artikelrelaterede. Sidstnævnte er ikke henvisninger, men links i form af navigationslinks og tilgangslinks, der fører brugeren hen til ordbogens brugerorienterede informationer som ordbogens varedeklaration, brugervejledning, tips til søgning eller til ordbogens videnbase indeholdende faglige, fagsproglige og bibliografiske informationer og dokumenter, hvis formål er at dække brugerens behov for supplerende viden.

Artikelrelaterede henvisninger opdeles i hhv. artikelinterne henvisninger inden for den enkelte artikel, fx uddybende forklaring, og i artikeleksterne henvisninger, som er enten henvisninger mellem de enkelte artikler (hovedartikler, relaterede termer) eller henvisninger fra en artikel til et element uden for artiklen med henblik på at give supplerende data i form af såkaldte emnebokse eller oversættelsesstrategier.

4 Afsluttende bemærkninger

I det foregående har vi præsenteret den foreløbige version af vores ordbogsprojekt. Som det er fremgået, har den delvis form af et pilotprojekt, hvor ambitionerne afprøves i forhold til de

IT-tekniske muligheder og de økonomiske ressourcer. Efter en udviklingsproces med mange problemer og forhindringer af såvel praktisk som økonomisk art står det klart for os, at yderligere tilførsel af såvel tekniske som økonomiske ressourcer er en forudsætning for, at projektet kan videreudvikles, således at det vil kunne leve op til vore overordnede kvalitetskrav til en brugervenlig moderne internetordbog.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 1995: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagsprogsordbøger – problemer og løsningsforslag*. Herning: Systime.
- Bergenholtz, Henning/Ilse Cantell/Ruth Vatvedt Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén 1997: *Nordisk Leksikografisk Ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Duvå, Grete/Laursen, Anne Lise 1999: Ordbøger som et redskab i fagsproglige oversættelser: mikrostrukturens profil. In: *Nordiske Studier i Leksikografi nr. 4*. Helsingfors.
- Duvå, Grete/Laursen, Anne Lise 2001: Encyclopedic Information: focus on the structuring of encyclopedic information in the articles of moderne LSP dictionaries. I: *Language for Special Purposes: Perspectives for the New Millennium*. Tübingen: Günther Narr Verlag.
- Haugaard, Rikke 2002: *Fagleksikografisk Projekt Dansk-spansk ordbog over handel med børsnoterede værdipapirer: Kommentering af ordbogens koncept og praktiske udarbejdelse. Fordelingsstrukturen og dens henvisninger i et hypertextuelt perspektiv, Dansk-spansk ordliste over handel med børsnoterede værdipapirer fra k/i til ligevægtsrente*. CLM- Speciale. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Lauridsen, Carsten 1998: Fordelingsstrukturen af de faglige informationer og dens betydning for henvisningsstrukturen. I: Sven Tarp (red.): *Fagleksikografi som speciale*. Århus: Spansk Institut og Center for Leksikografi. Handelshøjskolen i Århus, pp. 61-99.
- Laursen, Anne Lise/Duvå, Grete 2003: IT-baseret fagleksikografi: nye perspektiver. I: *Nordiske Studier i Leksikografi nr. 6*. Thorshavn.
- Laursen, Anne Lise/Duvå, Grete 2004: Cyberlexicography in LSP: new aspects of components and structures in the dictionary. I: *Papers on the Eleventh International Symposium on Lexicography*, University of Copenhagen 2-4 May 2002. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (In print)
- Steffensen, Peter 2002: *Henvisninger og links i elektroniske ordbøger*. CLM-speciale. Århus: Handelshøjskolen i Århus.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. In: *Hermes, Journal of Linguistic 21*. Århus: Handelshøjskolen i Århus 1998, pp. 121-137.
- Tarp, Sven 1999: Theoretical foundations of the so-called cross-reference structures. In: *Lexicographica nr. 15*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, p. 114-137.

Färgen grå och grå som efterled i sammansättningar i SAOB

Grey means movement, that the room in which you find yourself is a place for transport and flux, commented an art historian on the occasion of the inauguration of the Metro in Copenhagen in 2002. The article *grå* (grey) in SAOB, written in 1929, mentions ashes, unpainted buildings, old age, lack of cleanliness and the colour is described as dusky, lifeless, shabby, etc. Apparently, there has been a change in the attitude toward and the conception of the colour *grey*. In this article *grå* (grey) as last element in compounds in SAOB is studied. Examples from SAOB and modern concordances are presented, various types of definitions are compared and an attempt to systematize the actual writing of the definition of the word *timmergrå* (timber-grey) is made. The modern usage of *-grå* in words such as *förortsgrå*, *välfärdsgrå* is discussed. This usage is quite productive in newspaper text.

1 Inledning

För att beskriva omvärlden används ofta färgsymbolik. En intetsägande miljö, en vardag utan händelser, en människa som inte gör så mycket väsen av sig beskrivs som grå. Är denna föreställning om vad färgen grå symboliserar allenaordande? Bilder i modetidningar, heminredningskataloger, trädgårdshandböcker och skyltfönster m.m. visar på något annat.

När Köpenhamns metro skulle invigas i oktober 2002 inledde konstvetaren och kritikern Pontus Kyander sitt reportage i Sydsvenska Dagbladet med orden: «Det är något visst med grått» och fortsatte:

Grått har under de senaste tio åren fått en mer och mer entydig betydelse: grått betyder förflyttning, att rummet du befinner dig i är en plats för transport och genomströmning, både i tid och rum. Alla nya flygplatser jag sett har haft samma grundläggande färgidé: grått, och allra helst en gråhet som definieras av materialen själva. /.../ Köpenhamns nya metrostationer är grå. (SDS 2002: B3)

Färg är först och främst själva färgperceptionen, upplevelsen av färg. Det är i våra inre föreställningar vi vet hur en färg ser ut och vad den signalerar och symboliserar. Kommunalgrått var en symbol för en trist bostad och kanske ett trist liv; nu är det något visst med grått.

Den ordboksredaktör som i Svenska Akademiens ordbok 1929 definierade ordet *grå* speglade den tidens upplevelse av färgen och dess symbolik (inklusive SAOB:s material från 1521). Definitionen innehåller bl. a. dessa formuleringar: färg av nyanser som förekomma på aska, bly, silver, gamla omålade träbyggnader m. m. /.../ en följd av l. vittnande om hög ålder /.../ ss. obestämd o. dunkel l. livlös o. enformig /.../ oansenlig o. tarvlig /.../ bristande renhet.

1.1 Syfte och material

Ett första syfte med artikeln är att undersöka hur definitionerna i SAOB till de ca 100 sammansättningar med *grå* som efterled är formulerade. Jag vill också försöka systematisera ordboksarbetet genom att formulera frågor inför definierandet av ordet *timmergrå*. Spelar kontexten någon roll för betydelsen?

Ett andra syfte är att undersöka färgsymboliken i sammansättningar med *grå*. Kan man spåra en förändring av vår upplevelse av färgen? Vilka förleder används och har använts i dessa färgnyanser och har det skett en förändring av vår perception av färgen grått. För det diakrona perspektivet används exempel från Språkbanken och Presstext.

För att undersöka färgsymboliken har jag gjort enkätundersökningar. Först i artikeln redovisas en del forskning kring färger och sedan följer en redovisning av tre enkäter. Andra delen av artikeln är lexikografisk och innehåller materialet ur SAOB.

2 Forskning kring färgupplevelser

2.1 Det naturliga färgsystemet, NCS

Man har analyserat, bearbetat och databehandlat mer än 50 000 färgbedömningar och resultatet har blivit ett tabellverk som fysikaliskt definierar färgprover till 16 000 färgbeteckningar enligt NCS, Natural Color System, som är svensk standard sedan 1979 och som används inom industrin, måleribranschen m.m. NCS är ett standardiserat kommunikationssystem för färg, som är grundat på psykometriska bedömningar av graden av besläktad likhet med de sex elementarfärgerna.

Gult, rött, blått, grönt, vitt och svart är elementarfärger. De fyra första är kulörta elementarfärger och skalorna mellan dem sätts samman till en färgcirkel. Likheten mellan en mellanliggande färg och de kulörta elementarfärger den kan vara besläktad med kallas kulörtonen, alltså utan inblandning av de okulörta elementarfärgerna svart och vitt. Kulörheten är en skala som anger graden av kulörton i förhållande till graden av svart och vitt. För att grafiskt åskådliggöra det senare förhållandet används en färgtriangel. Beskrivningen av en färgs vithet, svarthet, kulörton och kulörthet görs med hjälp av en matematisk formel på grundval av fakta från cirkeln och triangeln. Färgen 4060-Y90R är en mörkt röd färg (90 % R) med en aning gult (10 % Y) i. 4060 anger kulörtheten, dvs 40 % vitt och 60 % svart (R = red, Y = yellow). (Ahnlund 1986)

2.2 Färgupplevelser

Färgen är en del av vårt tänkande och vetande och utgör en av komponenterna i det informationsflöde som går från omvärlden in i vårt psyke. Färger väcker känslor och tankar och tvärtom för att beskriva tankar och känslor använder vi oss av färger, kanske i synnerhet grått. Hur påverkas vi av färgsättningen i en offentlig miljö?

Vid Arkitektskolan vid Lunds Tekniska Högskola har man undersökt färgers inverkan på hjärnan och hjärtat samt känsloläget hos försökspersoner i ett grått och i ett färgrikt rum (Küller 1995). Stressreaktionerna undersöktes bl. a. i hur hög grad hade personerna kontroll över sin situation? I det grå rummet upplevde försökspersonerna redan från början en tillfredsställande grad av kontroll, medan det tog flera timmar för dem i det färgstarka rummet innan känslan av kontroll infann sig. Männen kände sig mer stressade än kvinnorna.

Möjligen finns det en medveten koppling mellan den ovan refererade forskningen om fär-

gers påverkan på människan och färgsättningen på miljöer som t. ex. flygplatser, som i sig är stressande och fyllda av stressade människor och då i synnerhet män.

Finns det överhuvudtaget en medveten strävan att välja grått som inredningsfärg för att motverka stress? Har våra negativa associationer i fråga om grått övergått i positiva? Eller rör det sig bara om design och mode uppkommet under senare delen av 1900-talet?

2.2.1 Resultat av tre enkäter

Som nämnts ovan har jag har gjort olika enkätundersökningar för att belysa frågeställningarna. Cirka 75 informanter har använts och varje enkät har besvarats av 25 st, vilket inte är statistiskt tillförlitligt men resultatet ger ett bra diskussionsunderlag. Kön och ålder redovisas efter varje enkät och frekvens är angiven inom parentes.

Enkät 1 hade till syfte att undersöka om folk har ändrat inställning till färgen grå och gällde färgsättning på föremål i vår omgivning.

Enkät 1

Kryssa för de alternativ där du inte kan tänka dig att färgen grå passar.

☐ köksluckor	(4)
☐ pågatåg	(7)
☐ skor	(5)
☐ tapeter	(5)
☐ kamera	(2)
☐ tvättmaskin	(6)
☐ trädgårdsmöbler	(6)
☐ kaffemugg	(2)
☐ gardiner	(5)
☐ tandkräm	(23)
☐ glasögonbågar	(1)
☐ påslakan	(7)

man	(12)	kvinna	(13)		
Ålder:	< 21	(9)	21-30	(6)	31-40 (3)
	41-50	(1)	51-60	(3)	> 60 (3)

Resultatet visar att grått är tänkbart på allting utom tandkräm. En grå tandkräm ger kanske associationer till sjukdom eller ser helt enkelt oaptitlig ut, fast grå mat lär vara det allra senaste för en matdesigner. Att så pass många inte kan tänka sig grå pågatåg (pendeltåg som utgår från Malmö) tolkar jag som att den lila färger på dessa är ett med tågen. Pågatåg är kanske per definition lila. Den enkla undersökningen visar att människor inte längre associerar grått med tristess, fattigdom, smuts, ålderdom o. d., utan färgen är tvärtom något man kan tänka sig vilja ha på det mesta.

Den andra undersökningen gällde positiva eller negativa associationer till färgnyanser med *grå* som efterled. Olika personer fick en och samma lista med sammansättningar med *grå* som efterled men med två olika instruktioner. Kan samma ord uppfattas både positivt och

negativt och hur kontextoberoende är orden? Om en sammansättning kan uppfattas olika av olika människor hur ska man då kunna definiera en betydelse och i hur hög grad måste man belysa olika uppfattningar?

Enkät 2

Kryssa för de färgnyanser som ger dig positiva associationer.

Enkät 3

Kryssa för de färgnyanser som ger dig negativa associationer.

Enkät	2	3
☐ pärlgrå	(20)	(1)
☐ askgrå	(3)	(10)
☐ stålgrå	(4)	(9)
☐ apelgrå	(8)	—
☐ dimgrå	(7)	(5)
☐ olivgrå	(8)	(2)
☐ höstgrå	(4)	(12)
☐ molngrå	(4)	(8)
☐ kiselgrå	(4)	(2)
☐ råttgrå	—	(20)
☐ regngrå	(4)	(16)
☐ skymningsgrå	(12)	(4)
☐ naturgrå	(6)	—
☐ dunkelgrå	(5)	(10)
—		
☐ markeringar	(89)	(99)

2				
man	(9)	kvinna	(16)	
Ålder:	< 21	(4)	21-30 (4)	31-40 (5)
	41-50	(3)	51-60 (5)	> 60 (3)

3				
man	(9)	kvinna	(16)	
Ålder:	< 21	(9)	21-30 (5)	31-40 (0)
	41-50	(6)	51-60 (4)	> 60 (1)

Om man jämför antalet markeringar överväger de negativa associationerna i motsats till enkät 1. Uppenbarligen påverkar förleden oss mer än efterleden. I enkät 1 hade informanten möjlighet att i sitt inre själv färgsätta föremålet men här styr förleden och dess konnotationer upplevelsen. *Pärlgrå* och *råttgrå* dominerar inte oväntat. *Apelgrå*, som väl bara kan ge en enda konnotation (Staffansvisan), uppfattas bara positivt och *råttgrå* bara negativt.

Vad som inte framgår av redovisningen är att en man i åldern > 60 inte kunde tänka sig något positivt med grått, och en kvinna i åldern 41-50 inte kunde tänka sig något negativt. Jag vill också med tanke på tidigare resonemang om färgsättning av flygplatser peka på de 9

negativa markeringarna på *stålgrå*. Stål är ofta det material som används i sådan miljö. Här kan man eventuellt utläsa en könsskillnad. 6 av de 9 markeringarna står kvinnor för.

Det viktigaste resultatet av denna undersökning är att en och samma sammansättning kan ge personer helt olika känslor och tankar och kontexten skapas av var och en, och frågan är då vad orden egentligen betyder.

I nästa kapitel övergår jag till den lexikografiska delen.

3 Färgadjektiv i ordböcker

3.1 Lexikalisk beskrivning av adjektiv

Fjeld 1999 har undersökt definitionerna i olika ordböcker av fyra adjektiv: *liten*, *god*, *blå* och *daglig*. Nedan följer några exempel på hur ordböckerna inleder sin betydelsebeskrivning av *blå*.

Svensk Ordbok: som har färg som liknar klar himmel.

Bokmålsordboka: som har en färg som havet.

Duden Deutsches Universal Wörterbuch: von der Farbe des wolkenlosen Himmels.

The Concise Oxford Dictionary (OED): of the colour between green & violet in the spectrum.
Coloured like the sky or deep sea.

OED ger en syntetisk definition, ett mellanting mellan en allmänspråklig och en fackspråklig definition, men Fjeld menar att en icke fackman får ut lite av en sådan definition. De flesta ordböckerna ger en typ av ostensiv definition med hjälp av liknelser med kända referenter. Tyvärr är färgen på hav och himmel väldigt skiftande. Å andra sidan rymmer adjektivet hela det betydelseomfång som vi i vår kultur enats om att kalla den färg himmel och hav har. Fjeld menar att en helt och hållet ostensiv definition varit det bästa, dvs. att man visat ett färgprov, men finns det någon konsensus vad beträffar färgnyans och namngivning?

Med NCS skulle man kunna definiera *blå* med B100 om man avser elementarfärgen. Pondera att man använder färgprover i ordböcker som definition. För att undersöka denna möjlighet klistrade jag upp tre grå färgprover ur färgföretaget Flüggers sortiment på ett papper. Bredvid skrevs fem alternativ för benämning, inklusive Flüggers, och 25 informanter ombads att kryssa för det alternativ som bäst motsvarade färgnyansen. Flüggers benämning är understruken i resultatlistan.

Enkät 4

Kryssa för det alternativ som bäst motsvarar färgprovet.

1

☐ <u>kiselgrå</u>	(2)
☐ askgrå	
☐ pärlgrå	
☐ sandgrå	(23)
☐ mildgrå	

2

- ☐ metallgrå (6)
- ☐ silvergrå (2)
- ☐ stålgrå (10)
- ☐ kallgrå (4)
- ☐ askgrå (3)

3

- ☐ pärlgrå (13)
- ☐ askgrå (6)
- ☐ rosagrå (1)
- ☐ stålgrå (4)
- ☐ sandgrå (1)

man	(8)	kvinna	(17)		
Ålder:	< 21	(6)	21-30	(1)	31-40 (7)
	41-50	(2)	51-60	(7)	> 60 (2)

Resultatet är entydigt. Några få lyckades pricka rätt. Färgnyans 1 har uppenbarligen fått helt fel benämning. Kanske vore det idé för färgfirman att byta namn på färg 3 då *askgrå* uppfattas som negativt av många. *Pärlgrå* skulle ge kunden mycket positivare associationer.

Att använda färgprov i en ordbok i stället för definition ter sig orealistiskt.

4 Sammansättningar med grå som efterled i SAOB

4.1 Sammansättningarnas förleder, ålder, bruklighet och exempel på språkprov

Antalet sammansättningar i SAOB med *grå* som efterled är 101 st. Förlederna utgörs av adjektiv som *dunkel*, *ljus*, *mild*, andra färgadjektiv eller substantiv, särskilt sådana som refererar till något i naturen eller som utgör material som *bly*, *fukt*, *järn*, *mossa*, *mus*, *natt*, *oliv*, *sand*, *silver*, *skymning*. Jag hänvisar till den utförliga analys av förleder använda i sammansättningar med färgadjektiv som finns hos Lange 2002: 21 ff.

Den äldsta sammansättningen i SAOB är *askgrå* med första belägg från 1528 använt av Olaus Petri. Övriga ord från 1500-talet är *apelgrå*, *gulgrå*, *isgrå*, *ljusgrå*, *lybskgrå*. Från 1600-talet är bl. a. *duvgrå*, *järngrå*, *svartgrå*; från 1700-talet bl. a. *musgrå*, *pärlgrå*, *silvergrå*, *smutsgrå*, *stålgrå*; från 1800-talet bl. a. *dimgrå*, *forngrå*, *isabellgrå*, *modegrå*, *sidengrå*, *stickelgrå*; från 1900-talet *mildgrå*, *nattgrå*, *sandgrå*, *skugggrå*, *sparvgrå*. Att dra kulturhistoriska slutsatser utifrån ordens tidigaste belägg är ibland möjligt.

Att orden i nutid utgör en spegel för kultur och samhälle kan ett urval av de sammansättningar man kan hitta i Språkbanken eller Presstext visa. Orden återfinns inte i SAOB av olika skäl. *Avgasgrå*, *betonggrå*, *bunkergrå*, *diskbänkgrå*, *förortsgrå*, *göteborgsgrå*, *pansargrå*, *sextiårsgrå*, *skärgårdsgrå*, *stalingrå*, *trendgrå*, *välfärdsgrå* m. fl. Dessa ord är väl snarast att betrakta som ad hoc-bildningar och har sällan mer än ett enda belägg, men uppfinningsrikedomen hos språkanvändarna och uttrycksfullheten hos ordet *grå* är fascinerande. *Grå* som efterled är mycket produktivt i svenskan.

I detta avsnitt vill jag också ge exempel på de språkprov i SAOB som sammansättningarna förekommer i. Språkproven är slumpvis valda och ordnade kronologiskt. Av utrymmesskal i ord-boken förekommer väldigt få utförda språkprov; orden är bara belagda med hänvisning till källa.

- (1) The wore .. altijdh såsom *halffgrå* emoet honom. SWART *GI* 119 (1561)
- (2) Brudhens Wagn, .. för hwilken gingo 8. *appelgrå* Hästar, medh rödha rumpor och maan. PETREUS *Beskr.* 2: 166 (1614)
- (3) Ett Barn mäd *Dufw-gråt* Håår. LUCIDOR (*SYS*) 225 (1672)
- (4) Stålblå, *stålgrå*, chalybeus, färgen hos i blått anlupet stål. MARKLIN *Illiger* 86 (1818)
- (5) Vilda hästar äro till färgen alltid *musgrå*. BERLIN *Lsb.* 36 (1852)
- (6) Han begynte häftigt darra och blef *askgrå* i ansigtet. TOPELIUS *Fält.* 4: 619 (1864)
- (7) Landsvägen slingrar sig fram, *grusgrå*, med vattenfyllda hjulspår. HANSSON *Nott.* 104 (1885)
- (8) Dödsrikets *skumtgrå* dal. FRÖDING *Stänk.* 167 (1896)
- (9) Den *forngrå* katedralen (*i Santiago*). *SD* 1898, nr 253, s. 5
- (10) *Fuktgrått* töcken tjocknar. HANSSON *NVis.* 112 (1907)
- (11) Ett vilt skratt skar genom rymden i en rytande *stormgrå* falsett. *PåSkid.* 1928, s. 87
- (12) Sverige har lanserat den *kanongrå* strumpfärgen. *SvD(B)* 1932, nr 144, s. 8
- (13) En bondehop i *råttgrå* tröjor. MOBERG *Rid.* 102 (1941)

Väldigt många av beläggen förekommer i skönlitterära texter, vilket inte är oväntat. Man kan få en känsla av att förleden inte finns med bara för att precisera färgen utan för att ge en positiv eller negativ känsla eller att ordet *grå* används för att fylla behovet av ett adjektiv. Användningen i (11) avviker genom att ordet används för att beskriva ett ljud. Jämför med exempel (26) nedan. Att jämföra färgen på en häst med den på en mus ger en spännande kontrast. De här exemplen härrör från språkbruk fram till 1941 och ger en vink om användbarheten av ordet förr, men det gäller i hög grad även i nutida språkbruk.

4.1.1 Språkprov ur konkordanser

De två enkäter som berörde människors positiva och negativa associationer till grå färgnyanser visade ju på att man kan ha diametralt olika uppfattning om samma ord. Att hitta belägg för någon förändring av användningen i skriftspråket är inte så lätt. Nedan ges några exempel från nutida språkbruk som delvis pekar i en sådan riktning men någon större skillnad är det inte fråga om.

- (14) I sin vita kappa, ut i det *stålgrå* ljuset en april dag i Detroit. LUNDGREN *Oates Gör vill* 1976
- (15) Sorgen skärpte hennes *askgrå* skönhet. PREIS *Rice Samtvamp* 1977
- (16) Inredningen i övrigt är falskt vitmurade väggar, bord med *trendgrå* vaxdukar, levande ljus. *DN* 15/8 1987

- (17) En edsvuren *stålgrå* kämpe tecknad av David. DN 27/8 1987
- (18) Här ligger nyrenoverade lilla baren El Khada: *metallgrå* väggar och eleganta guldornament. Expressen 4/1 1992
- (19) Världen är så *apelgrå*. Den ekar i mitt huvud på Hässleholmen, Stefans och Elisabets 70-talsförort. Så sliten och *apelgrå*. Expressen 19/9 1994
- (20) Långt, långt bort i en *dunkelgrå* forntid fanns det brunnsdrinkning. DN 7/5 1996
- (21) En regnig *höstgrå* dag står den (dvs. kyrkan) vacker och uppfordrande. DN 19/9 1998
- (22) *Metallgrå* dukning Vi 22/10 1998
- (23) Höstsådden skymtar *olivgrå* i diset. DN 13/12 1999
- (24) På våren växlar gass med *isgrå* nätter. Hufvudstadsbl. 10/1 2003

Isgrå har som sista belägg 1799 i SAOB och brukligheten (numera mindre br.). Det visar på vanskligheten att ange bruklighet för den här typen av ord. Definitionen på *isgrå* finns nedan i avsnitt 4.3. Kanske den fortfarande gäller, i alla fall betydelsen kall. Användningen av *apelgrå* är helt ny och ansluter inte alls till Staffansvisan och absolut inte till definitionen i SAOB. *Askgrå* används nu som förr om ansikte, men inte som i (15). Exempler (14), (16), (17), (18), (22) ansluter till Kyander i inledningen av artikeln.

Vad man kan konstatera är att inom den samhällskritiska journalistiken används *grå* flitigt och då med negativ klang. I skönlitteratur, särskilt i lyrik, har användningen alltid varit stor och då ofta med ett stämningsskapande syfte. Den nya grå cybervärlden har ännu inte satt sina spår i skriftspråket, i alla fall inte i de texter jag haft tillgång till.

4.2 En jämförelse av definitioner

Sandgrå, *opalgrå*, *pärlemorgrå*, *rökgrå* har som definition «jfr -färgad»; *höstgrå*, *silkesgrå*, *sjögrå* har som definition «jfr -blå». Redaktören menar att den betydelse som finns under -färgad respektive -blå gäller även för efterleden -grå. Om ord för färgnyanser har synonymer och om man kan definiera som gjorts i exemplen ovan ställer jag mig tveksam till. Efterleden *färgad* är neutralare än *grå* och jag tror inte att språkanvändaren valt efterleden *grå* utan anledning. För mig är *sandgrå* något mer än *sandfärgad* och färgen har en annan kulörhet. Att välja en helt annan färg som definition förkastar jag.

Mullgrå är definierat *jordgrå* vilket visar på att orden skulle vara synonymer. Här skulle man faktiskt kunna tala om hyponymi men definitionen är inte formulerad så. *Lortgrå* har definitionen *smutsgrå* vilket är en synonym med annat stilvärde och det kanske skulle kommenterats av redaktören.

Utifrån förleder med gemensamma drag vill jag jämföra definitionerna mer systematiskt. Först redovisas definitioner för ord med förleder som betecknar djur och sedan följer förleder som utgörs av färgadjektiv.

<i>duvgrå</i>	
<i>gäddgrå</i>	med samma grå färgnyans som den gäddan har på sidorna.
<i>kaningrå</i>	som har samma gråa färg som kaninen.
<i>kastorgrå</i>	som har bäverns blekt bruna, i grått skiftande färg.

<i>mullvadsgrå</i>	som har mullvadsskinnets mjukt mörkgrå färg.
<i>musgrå</i>	matt gråröd l. gråbrun l. grågul, råttgrå;
<i>rapphönsgrå</i>	_____
<i>råttgrå</i>	som har samma grå färg som en råtta.
<i>sparvgrå</i>	_____

Definitionerna är väldigt olika formulerade och nedan systematiserar och kommenterar jag dem.

- De tre färgnyanser som har fågelnamn som förled saknar definition men har alla utförda språkprov. Språkprovet ersätter definitionen. (*Duvgrå* används om hår, *rapphönsgrå* om klänning, *sparvgrå* om kolibri.)
- Fyra definitioner utgörs av en relativsats.
- Fem definitioner relaterar till det djur som finns i förleden; undantag är *musgrå*.
- Encyklopedisk information finns på *kastorgrå*, där man får veta att det är en bäver. Egentligen är informationen onödig eftersom kastor redan är förklarat.
- *Kaningrå* och *råttgrå* skiljer sig åt genom bestämd och obestämd form hos djuret. Den bestämda formen *kaninen* pekar på arten kanin och den obestämda formen *en råtta* på vilken råtta som helst. Alla råttor har inte samma färg skulle man kunna tolka det som. Jämför med *gäddgrå*.
- *Gäddgrå* har ett utfört språkprov och det handlar om kläde inom den österrikiska armén (PT 1904). Kan man inskränka färgnyansen till den som finns på gäddans sidor?
- Tre definitioner innehåller andra färgnyanser som synonymer. På *musgrå* anstränger redaktören sig för att fånga in kulörheten och avslutar med färgen hos ett annat djur.
- *Mullvadsgrå* innehåller ett värderande adjektiv *mjukt* som ger ytterligare en konnotation nämligen till kvaliteten på skinnet. Belägget är naket men kontexten i ett språkprov kunde kanske gett den positiva information som finns i definitionen.

Är det bra att så pass lika ord har så olika definitioner som spretar åt så olika håll? SAOB är skriven av många olika redaktörer under mer än hundra år så förklaringen är given, men det hindrar inte en diskussion om hur det kan göras enhetligare. Jag vill här citera Fjeld:

Jeg håper likevel å ha vist at det er mye å vinne på å forsøke å utnytte systematisk semantiske relasjoner ved adjektivbeskrivelse, i stedet for ad hoc-beskrivelser fra ord til ord. Det vil gi både redaktørerne og brukerne mer oversikt over innholdet. /.../ Med elektroniske ordbøker bygd opp etter databaseprinsippet vil slike løsninger gi mye bedre grunnlag for oversikt over det uregjerlige leksikonet. (1999: 95)

Det är inte svårt att instämma i detta. Hur ser det andra exemplet ut?

<i>blågrå</i>	grå med skiftning i blått
<i>brungrå</i>	grå med skiftning i brunt
<i>gredelingsgrå</i>	grå med skiftning i gredelint
<i>gulgrå</i>	grå med skiftning i gult
<i>gröngrå</i>	grå med skiftning i grönt
<i>rosagrå</i>	rosengrå
<i>rödgrå</i>	grå med skiftning i rött; äv.: röd o. grå; förr äv.: rödskimlig

<i>skårgrå</i>	grå med skiftning i skärt
<i>svartgrå</i>	1) grå med skiftning i svart; mörkgrå; smutsgrå; äv.: svart o. grå; äv. bildl. 2) om arbete: (mer l. mindre) svart

Dessa definitioner uppvisar en helt annan enhetlighet och systematik. Det är endast *rosagrå* och *svartgrå* som avviker. Synonymerna till *svartgrå* hade inte behövts. *Svartgrå* har fått tillägg om bildlig användning. Det borde egentligen många av dessa sammansättningar med *grå* ha; det är ju sällan färgnyansen användaren är ute efter. *Rosengrå*, som definierar *rosagrå*, har definitionen: *grå med skiftning i rosenrött*. *Rosa* har definitionen: *som har en färg(nyans)utgörande en blandning av vitt o. (matt)rött (liknande vildrosornas ljusröda färg)*. Det hade menar jag gått alldeles utmärkt att följa mönstret för de andra färgnyanserna.

Till sist i detta avsnitt kommer några udda och avvikande definitioner.

<i>fältgrå</i>	om den mellangrå färg (med dragning åt grönt) som användes för den tyska fältuniformen under världskriget
<i>halvgrå</i>	2) bildl.: halvt gramse (på ngn); äv. i uttr. det står halvgrått emellan (tvenne personer) o. d., det råder ett ngt kyligt förhållande mellan (tvenne personer) (jfr med ex. (1) ovan)
<i>isgrå</i>	som har den av luftblåsor uppfyllda isens gråa färg, gråvit; särsk. om det av åldern grånade håret (ä., i överförd anv., om person: gråhårig) samt, i mer l. mindre bildl. anv., om den «grå» forntiden l. om föremål l. förhållanden som härstamma från l. påminna om denna; äv. (med anslutning till IS, sbst. l. 1 c g) bildl.: kall, gråkall
<i>lingrå</i>	som har samma (brun)gråa färg som lin får gm (ängs)rötning
<i>skuggrå</i>	som på grund av befintlighet i skugga (o. på långt avstånd) har en grå l. gråaktig färg; som har den grå färg som ngt som befinner sig i skugga stundom får

De här definitionerna är lite för mångordiga, röriga, upprepande och oprecisa men också vilseledande och för snäva, menar jag. *Lingrå* har ett belägg som är naket men egentligen handlar det om silke. Övriga belägg handlar om hår, garn och väv och jag tror att redaktören borde ha refererat till lingarn istället för till röttningsprocessen.

Hur mycket text orkar ordboksanvändaren ta till sig? Hur stora variationer får det vara? Man får förstås inte glömma att definitionerna ovan tillkommit under en mycket lång tidsperiod och att varje redaktör har haft rätt att sätta sin prägel på artiklarna, på gott och ont.

4.3 Kontext och lexikalisering

Svanlund 2002 menar att en sammansättnings betydelse aldrig motsvarar summan av delarna, vilket brukar sägas om en icke-lexikaliserad sammansättning. Additionstanken förutsätter, menar Svanlund vidare, att ordens betydelseelement är kontextoberoende och invarianta och att lederna alltid bär med sig samma betydelsekomponenter.

Betydelsen förutsätts ligga i själva orden. De är oberoende av de människor som använder tecknen för att kommunicera med, och de är oberoende av de attityder och föreställningar om världen som dessa människor upprätthåller. Dessutom framställs varje tecken, varje ord, som oberoende av orden runt omkring, dvs. kontexten. (Svanlund 2002: 22)

Då de flesta av sammansättningarna i denna undersökning är uttryck för hur något ser ut eller är eller används för att beskriva känslor hos sändaren är kontexten viktig för betydelsen. Jag

menar att det är en gradvis förskjutning av hur viktig kontexten är. Ju mer oegentlig eller metaforisk användningen är, desto större vikt får kontexten. En sammansättning kan vara lexikaliserad ibland – ibland inte. Låt oss titta på två exempel med ordet *askgrå*.

(25) Nickeloxiden är *askgrå*. BERZELIUS *Kemi* 2: 575 (1812)

(26) Hans tenor som skiftar från eko mellan granitklippor till *askgrå* viskning är lika skön och pregnant i alla lägen. *DN* 23/9 2000

Jag menar att Berzelius (25) i den kemiska kontexten använder en helt genomskinlig sammansättning. Föreningen nickeloxid har ett utseende som är grått som aska. Han förutsätter att läsaren vet vilken färg aska har och därmed har han lämnat saklig information utan att vilja säga något annat. För en nutida läsare är ordet fortfarande summan av delarna i detta sammanhang.

(26) är hämtad ur en musikrecension. Vad betyder *askgrå* här? En viskning kan för mig inte ha en färg utan är en utsaga manifesterad med låg volym. Det finns i texten en kontrast mellan granit och aska respektive eko och viskning. Skribenten vill säga något om sångarens register och tar till ytterligheterna aska och granit. *Askgrå* är här en ogenomskinlig och icke härledbar sammansättning. Användningen är metaforisk och som en följd därav lexikaliserad.

Tvärtom kan man också mena att i (25) är sammansättningen konventionaliserad och därmed lexikaliserad, medan i (26) rör det sig om en ad hoc-bildning och därmed är sammansättningen icke-lexikaliserad.

En slutsats av exemplen ovan är att en och samma sammansättning kan vara summan av delarna men också något mycket mer. Man kan inte en gång för alla slå fast var på skalan en sammansättning befinner sig, om man nu ser lexikalisering som något på en skala (jfr Bakken 1998). Kontexten kan vara av stor vikt men också utan vikt för ordets betydelse. När man talar om lexikalisering av sammansättningar handlar det oftast eller alltid om ett antingen eller-förhållande. Jag menar att man kan tala om ett både och-förhållande, inte att det finns olika grader av lexikalisering utan ett och samma ord är både lexikaliserat och icke lexikaliserat.

5 Arbetsmetod

5.1 Funktion hos ordet grå

För att komma åt betydelsen hos ordet *grå* som efterled vill jag diskutera om ordet har en funktion som går utöver betydelsen okulör elementarfärg. Jag vill jämföra efterleden med de adjektivbildande suffixen *-aktig*, *-artad* och *-mässig*. I SAOB betraktas dessa som sammansättningsefterleder men de saknar egen betydelse och är just adjektivbildande.

Jag ställer mig frågan om det finns någon parallellitet, men bara i vissa kontexter och då särskilt i modernare språkbruk. Betyder *förortsgrå*: *grå som (i) en förort* eller bara *så som det är i en förort* i satsen *scenen är helt igenom förortsgrå*? Betyder *miljonprogramsgråa betongfasader*: *gråa som i miljonprogrammet* eller *fasader sådana som i miljonprogrammet*? Andra liknande exempel är *anstaltsgrå*, *bunkergrå*, *citygrå*, *diskbänksgrå*, *efterkrigstidsgrå*, *fängelsegrå*, *lumpargrå*, *socialistgrå*, *välfärdsgrå*. Alla är exempel från Språkbanken.

Avser språkanvändaren verkligen färgen *grå* eller fyller färgen bara funktionen adjektivbildande suffix eller kanske både och? Finns det en tendens i nutida språkbruk, med tanke på hur produktivt *grå* är som efterled, till grammatikaliserad av ordet *grå*? Man kan konstatera

att *grå* som efterled ofta har en förstärkande funktion eller ger förleden en ytterligare dimension eller fungerar som någon sorts stilistisk markör. Exempel på detta är uttrycken '*dystergrå* byggnad', '*tråkgrå* byggnad', '*smutsgrått* vatten' och satsen 'vinden var *frysgrå*, elak, missunnsam' i stället för bara *dyster*, *tråkig*, *smutsig* och ja vad ska man ersätta *frysgrå* med? Kall är för svagt och frysande omöjligt.

5.2 Systematisering

Vad betyder grå som efterled? Varför används ordet grå? Vad betyder förleden? Har förleden en färg? Hur påverkar förleden grå? I vilken kontext står sammansättningen? Är språkproven mycket gamla? Är ordet levande? Är ordet så centralt eller ogenomskinligt att det förtjänar att tas med i en ordbok?

Uppslaget till denna artikel fick jag då jag i mitt arbete på SAOB stod inför uppgiften att definiera sammansättningen *timmergrå*. För att kunna ringa in betydelsen ställde jag upp ett antal frågor som lätt kan besvaras och som liknar någon sorts komponentanalysmodell och som bildar grunden för den semantiska analysen av ordet. Materialet bestod av endast sex excerpter och först återger jag språkproven som är min utgångspunkt och som representerar den användning av ordet som jag ska beskriva.

(27) I några av de stora norrlandssocknarna möter oss en säregen kvarleva av medeltida stadsväsen i de timmergrå kyrkstäderna. NÄSSTRÖM *Form* 1:182 (1941)

(28) Kanske slöt sig en fyrkant timmergrå ryggåshus, starkt solbrända på sydsidan, till det trappgavlade stenhuset. *TurÅ* 1947, s. 201

(29) Gårdarna icke faluröda (och vida synliga som nutidens) utan timmergrå .. (täckta med halm eller ved, bärande markens egna färger). *TurÅ* 1949, s. 65

(30) Timmergrå byar och hoprotade rödfärgssamhällen, som ännu inte fått egen bio. JOHNSON *Se dig inte om* 135 (1950)

(31) Timmer-grå *Östergren* (1958)

(32) Små, gamla, vackert snickrade korsvirkesgårdar, antingen timmergrå eller faluröda, kantar festivalens sträckning längs Siljans södra strand. *DN* 3/7 1997

Frågor och svar till ordet *timmergrå* i beläggen.

- Är sammansättningen kopulativ eller determinativ? Svar: determinativ.
- Vad för betydelser finns hos förleden *timmer*? Svar: *timmer* fällt i skogen, massaved, såg-timmer och virke, här endast virke.
- Vilken färg har *timmer*? Svar: gulaktig.
- När är *timmer* grått? Svar: efter viss ålder och/eller viss behandling, här endast ålder.
- I vilken kontext står *timmergrå*? Svar: som bestämning till eller beskrivning av byggnader av olika slag, gårdar, byar och kyrkstäder. Ibland står ordet som kontrast till *faluröd*.
- Finns det hos språkanvändaren en vilja att uttrycka något mer än en färgnyans, vilket är utläsbart ur kontexten? Svar: en beskrivning av historiska miljöer.
- Saknas någon betydelsenys i materialet? Svar: ja att man genom behandling med järnvitriol kan åstadkomma en sorts patinering av timret.

- Finns en negativ eller positiv betydelsekomponent? Svar: äldre tider, efterbliven landsbygd, fattigdom och möjligen skönhet.
- Kan man skönja en förskjutning vad gäller negativa resp. positiva associationer över tiden? Svar: knappast; möjligen kan man utläsa någon skillnad mellan 1997 och de andra belägen.

Med dessa frågor tror jag mig ha ringat in betydelsen hos *timmergrå*.

I avsnitt 4.2 gav jag exempel på definitioner. Definitionerna i SAOB är och bör vara formelartade, för en ordbok är något systematiskt ordnat och användaren ska kunna känna igen sig från ord till ord. Definitionerna jag gett exempel på är lite spretiga och jag ger nedan förslag till användbara formler.

- som har den grå färg som ... har
- som har den grå färg som påminner om
- grå som ...
- grå som av ...
- grå med skiftning i ...
- förleden görs till adverb: *mildgrå* blir *milt grå*
- ingen definition – endast språkprov

Inte krångligare än så här behöver det vara och inte med mer information. Förledens betydelse är ju förklarad under just förleden. Behövs encyklopedisk eller etymologisk information av olika skäl eller tillägg om dialektal användning måste det naturligtvis läggas till.

Arbetsdefinitionen på *timmergrå* blev: grå som åldrat (obehandlat) timmer. Till diskussionen om sammansättningen är lexikaliserad vill jag mena att inget av språkproven pekar på någon betydelse som inte är förutsägbar eller genomskinlig, men jag menar ändå att *timmergrå* är en lexikaliserad sammansättning eftersom ordet inte betyder grå som timmer utan den färg som timmer har efter en viss tid och efter ett visst åldrande.

6 Sammanfattning

Den förändring som skett av människors upplevelser av färgen *grå* och dess nyanser som jag genom mina enkätundersökningar har belägg för finns inte så många belägg för i skriftspråket ännu. Vid en omarbetning av ordet *grå* i SAOB bör den moderna användningen av *grå* komma med som tillägg till den nuvarande definitionen. Ett bra språkprov skulle kunna vara: «Grått betyder förflyttning, att rummet du befinner dig i är en plats för transport och genomströmning, både i tid och rum.» (SDS 2002: B3)

Med hjälp av den diskussion kring definitioner av sammansättningar med *grå* som efterled och de frågor jag ställt samman inför definierandet av ordet *timmergrå* har jag försökt komma fram till en systematisk arbetsmetod som är användbar vid den här typen av ord. Att med en definition ens komma i närheten av den exakthet som man gjort inom färgindustrin genom NCS är omöjligt och kanske inte heller önskvärt i en ordbok.

Referenser

- Bakken, Kristin 1998: Leksikalisering av sammensetninger. Oslo.
- Ahnlund, Gunilla 1986: Färg – känna och uppleva. Helsingborg.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 1997: Leksikalisk beskrivelse av adjektiv. I: *Nordiska studier i lexikografi* 4, 85-96. Helsingfors.
- Färgboken färglära för praktiskt bruk 1965: Svenska Slöjdföreningen. Stockholm.
- Färgsystemet NCS 1995: Bok 2, Upplevelse av färg och färgsatt miljö. R. Küller, L. Sivik, Å. Svedmyr, A. Hård. Stockholm.
- Lange, Sven 2002: Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Det svenska ordförrådets utveckling 1800-2000. Göteborg.
- SAOB 1893 f. = Svenska Akademiens Ordbok. Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund.
- Svanlund, Jan 2002: Lexikalisering. I: *Språk och Stil* 12, 7-45. Tidskrift för svensk språkforskning. Uppsala.

Fiktionyer i bilingval leksikografi

Attention is drawn to a category which has been neglected by lexicography as well as linguistic onomastics. A category which is here given the name «fictionymy» – i.e. names that refer to fictional objects of any kind, such as literary characters, comic locations, film titles etc. Apart from theoretically discussing the significance of fictionyms in modern interlingual communication, the relevance of this category in bilingual lexicography is considered. In addition, an empirical examination of three Danish-German dictionaries is referred to, whose aim is to find out whether – and if: to what extent and how – these dictionaries include fictionyms. It is concluded that fictionyms should be considered for conclusion in bilingual dictionaries on exactly the same premises as other lexemes, that is on the ground of *communicational relevance*. That is presently not the case.

0 Indledning

Globaliseringen er et fænomen, som i høj grad har betydning for leksikografien. Hvad der derfor kan undre, er, at den tiltagende kulturelle integration – dvs. det fænomen, at verdens befolkning i stigende grad læser de samme bøger, ser de samme film, lytter til den samme musik og dermed opnår en fælles *fiktional referenceramme* – ikke har fået betydning for den måde, proprierne behandles på i den bilingvale leksikografi. Man kan spørge, hvorfor en proprium-kategori, jeg kalder «fiktionyer», ikke har en naturlig plads og får en systematisk behandling i tosprogsordbøgerne?

Efter nogle indledende overvejelser om propri og bilingval leksikografi vil jeg diskutere begrebet fiktionymi vha. af en række eksempler. Jeg kommer ind på fiktionymernes status i leksikografien i forhold til andre propri, med udgangspunkt i tre ordbøger med dansk og tysk, nemlig Gads *tysk kombi* (= Thomsen 2000 = GA), Gyldendals Dansk Tysk Ordbog (= Bork et al. 1999 = GY) og Munksgaards store Dansk-tysk ordbog (= Bergstrøm-Nielsen et al. 1996 = MU). Jeg vil desuden se på den mere ordbogstekniske behandling af fiktionyer i de tre ordbøger. Det er min påstand, at anlægger man en rent kommunikativ synsvinkel frem for en mere traditionalistisk tilgang til lemmaselektionen, så er fiktionyerne en af de væsentligste proprium-kategorier for den bilingvale leksikografi, hvad den hidtidige praksis slet ikke afspejler.

1 Proprier i den leksikografiske forskning

Undersøgelser af propri i leksikografien er ikke umulige at finde i forskningslitteraturen. Hvad der imidlertid er påfaldende, er, at selv i de tilfælde, hvor genstanden for undersøgelsen eksplicit benævnes med det åbne begreb «propri», så er det næsten altid person-, flod, lande- og bynavne, der behandles (jf. fx Nikula 1994). Det er desuden et gennemgående træk ved den leksikografiske propriumforskning, at fokus primært er rettet mod den monolingva-

le leksikografi. Også Svensén (1997:38) tænker formentlig i første omgang på et-sprogsleksikografien, når han anfører, at informationer om propriers formelle egenskaber som stavning, udtale og bøjning i høj grad hører hjemme i en ordbog. Men netop i tosprogs-sammenhæng er det ofte andre oplysninger end stavning, udtale og bøjning, man leder efter, nemlig en ækvivalent. Og det gælder i ganske særlig grad den type proprier, jeg har valgt at undersøge her. I mit bidrag vil jeg nemlig anlægge et noget utraditionelt fokus i propriumdiskussionen, idet jeg vil se på en særlig kategori af egennavne, som i metaleksikografisk sammenhæng er en eksotisme. Nemlig de proprier, hvis referent er *fiktiv*, hvorfor jeg har valgt at give dem den nærliggende term *fiktionyer*. Samtidig vil jeg for en gangs skyld tage den bilingvale leksikografi under behandling, fordi det er her, fiktionyerne tilsyneladende har deres berettigelse.

2 Proprier i dansk-tysk leksikografi

Ifølge Nikula (1994:218) har det været en uskreven lov, «att namn inte ingår i allmänspråkliga ordböcker». Falck-Källquist (cit. efter *ibid.*) mener endda, at: «Namn eller proprier [...] inte [hör] hemma i allmänspråkliga ordböcker, da det begränsade utrymme som står til buds borde nyttjas för information som ordbokanvändarna blivit vana att hitta och som därmed efterfrågas oftare än namns stavning, uttal och böjning». Men i den bilingvale leksikografi i Danmark – og for den sags skyld også i *Retskrivningsordbogen* og *Nudansk Ordbog* – er proprier ikke noget ukendt fænomen. Hvad der i øvrigt kan findes gode argumenter for. Men hvad er det for proprier, man typisk finder i tosprogsordbøgerne? Jeg vil demonstrere, at proprierne fordeler sig på fem hovedkategorier med hver sin relevans. Det drejer sig først og fremmest om *antroponymer*, *toponymer*, *historonymer*, og desuden om to propriumkategorier, som delvist overlapper de tre andre, nemlig de såkaldte *kulturbundne proprier* og endelig *fiktionyerne*.

Ifølge Svensén (1997:40) er det af antroponymerne først og fremmest *helgen-*, *bibel-* og *kongenavnene*, som er relevante for en tosprogsordbog. Ingen af disse ser dog ud til at spille nogen stor rolle i de undersøgte ordbøger. I MU optræder der ganske vist enkelte antroponymer, fx *Frans*, *Ludvig* og *Morten*. Brugerens får en ækvivalent til disse, nemlig *Franz*, *Ludwig* og *Martin*, hvad der ikke virker indlysende: For det er vel ikke sådan, at man er nødt til at skifte navn, når man tager til det tysksprogede område? Redaktøren ser ud til at forveksle ækvivalens med navneindlån, hvad der vel snarere er et etymologisk problem, og ikke noget ækvivalensfænomen¹. Ingen af de to øvrige ordbøger vælger at medtage disse personnavne.

Toponymer ser ud til at være den absolut mest dominerende proprial kategori i tosprogsordbøgerne. Ingen ordbog vil tilsyneladende undvære de mest brugte landenavne og navne på større byer, floder, søer, have og bjerge m.m. Toponymerne fordeler sig dels på internationale toponymer, herunder eksonymer som *Milano* vs. *Mailand* og *Nice* vs. *Nizza*, dels på danske toponymer med en særlig tysk form, som fx *Tønder* vs. *Tondern* og *Sønderborg* vs. *Sonderburg*.

Navne på historiske begivenheder, som man kan kalde *historonymer*, optræder i alle tre ordbøger. GA har fx medtaget *Stormen på Dybbøl*, som gengives med *der Sturm auf die Düppeler Schanzen*, et overraskende specifikt historonym, ordbogens størrelse taget i betragtning. I GY kan man få oplyst, at *Boerkrigen* på tysk hedder *Der Burenkrieg*, og i MU

kan man få tyske ækvivalenter til et stort antal *proprier*, som betegner historiske begivenheder, fx *Bartolomæusnatten*, *den Industrielle Revolution* og *Hussiterkrigen*.

De tre ordbøger indeholder også en kategori, som man bedst kan betegne som *kulturbundne proprier*, dvs. lemmata, der refererer til fx institutioner og historiske begivenheder, som er bundet til det ene sprogområde, om som derfor kræver en særlig formidling i ordbogen. Det er eksempler som *Folketinget*, *LO* og *Statens Uddannelsesstøtte*, der er særdanske fænomener.

Ifølge Svensén (1997: 39) forbigår en «språkligt inriktad ordbok» sådanne *proprier*. I så fald kan vi ikke betegne de tre ordbøger som «språkligt inriktade». Men synspunktet er nok ikke hensigtsmæssigt, for en ordbog kan ikke undvære encyklopædiske oplysninger – som jo i denne sammenhæng aldrig er rent encyklopædiske, men altid også sproglige –, og en bilingval ordbog kan tilsyneladende ikke undvære encyklopædiske lemmata i form af *proprier*. Den såkaldte «encyklopædiske grænse» (Svensén op.cit.:158) er ikke særlig relevant at opretholde i tosprogssammenhæng (jf. også Henriksen 1992). Desuden er der i dag i reglen ingen bilingvale leksika at henvise til.

Endelig kan der ud over de allerede nævnte identificeres en noget anden kategori af *proprier*. Det er dem, jeg har valgt at kalde for *fiktionyer*.

3 Hvad er fiktionyer?

Søger man i sprogvidenskabelige opslagsværker efter termene *fiktionym* og *fiktionymi*, så går man forgæves. Heller ikke en søgning på internettet² giver noget resultat. Det er ikke så mærkeligt, for termen er dannet til lejligheden. Det er et onomastisk «superbegreb», som tager udgangspunkt i allerede kendte betegnelser som «fictional names» og «Namen der Fiktion» (jf. hhv. Birus 1988 og Seibicke 1990). Men det, som er kendt under *fictional names* o.l. er en snarere en litterær kategori, som alt overvejende er et objekt for undersøgelser, der interesserer sig for navnenes æstetik og stilistik i specifikke litterære tekster, og ikke, som det sker her, for deres status i sproget generelt og i tosprogsleksikografisk sammenhæng.

Fiktionyer er den kontrastivt mest problematiske *proprium*kategori, og derfor bliver de også uundgåeligt interessante for tosprogsleksikografien. Der har ikke hidtil været tradition for at beskæftige sig med dem i denne sammenhæng. At fiktionyer er kontrastivt relevante ses af, at de på indholdssiden refererer til en encyklopædisk entitet, som i princippet er fælles for alle sprog – om end den pågældende referent måske ikke har samme status i de to sprogområder. Derimod er *formsiden* langt fra altid ens³. Fx er *den Svenske Kok* i Muppet Show på tysk *der Schwedische* eller *der Dänische Koch*. *Villa Villa Kulla* hedder *Villa Kunterbunt*. Og Jansons *Mumitrolle* hedder på tysk *Mumintrolle*, mens *Rasmus Klump* er *Petzi*. Noget tyder⁴ på, at fiktionyerne er en *proprium*kategori med større og flere interlingvale formafvigelser end andre typer af *proprier*, hvad der gør dem relevante for tosprogsordbøgerne.

Selv om min tilgang til problemet er tosprogsleksikografiens behov, så mener jeg, at der også inden for navneforskningen er et behov for at operere med en kategori *fiktionymi*. Inden for onomastikken regner man med i hvert fald tre store søjler, nemlig antroponymi, toponymi og ergonymi, altså «produktnavne» (Kosß 2002; om klassifikation af navnestof, se Langendonk 1995). Kategorien *fiktionymi* kunne man derfor opfatte som navneforskningens fjerde hovedsøjle. Denne udlægning rummer dog visse problemer, først og fremmest det grundlæggende, at den på en måde overlapper de tre andre. For definerer man et *fiktionym*

Fiktionymer				
a		t		e
n		o		r
t		p		g
r		o		o
p		n		n
o		y		y
n		m		m
y		e		e
m		r		r
e				
r				

Fig. 1.

som *et proprium*, som refererer til et fiktivt encyklopædisk objekt, som fx filmtitler, eventyrfigurer, tegneserielokationer og superhelte gør det, er det klart, at fiktionymerne *spejler* sig i de tre øvrige søjler: For eventyrfigurer som *Rumleskafet* og *Hans og Grethe* kunne behandles af *antroponymien*, tegneserielokationer som *Gotham City* og *Gåserød* af *toponymien* og filmtitler som *Matador* og *Vredens Druer* af *ergonymien*. I praksis er det bare sjældent tilfældet i forskningen. Og desuden kan man registrere det deficit, at navneforskningen stort set ikke interesserer sig for disse propriers *kontrastive* rolle, selv om det er her, fiktionymerne tilsyneladende i særligt høj grad er lingvistisk relevante (jf. nedenfor).

I stedet for at opfatte fiktionymer som en søjle af navneforskningen, kunne man vælge at opfatte dem som en arkitrav til de eksisterende søjler, jf. fig. 1.

Problemet med denne model er dog, at den dels ikke illustrerer det dynamiske forhold mellem det fiktionymiske og det «faktonymiske»⁵ område, dels viser den ikke, at de enkelte fiktionymiske underkategorier er en spejling af selvsamme «faktonymer», dvs. et fiktionymisk «parallelunivers», der i princippet matcher de eksisterende søjler 1:1. Dette forhold kommer mere adækvat til udtryk i følgende model⁶:

Faktisk kunne man overveje nedadgående pile også, eftersom fiktionymer i visse tilfælde kan blive til faktonymer – jf. pigenavnene *Madicken* og *Ronja*, som formentlig er opfundet af Astrid Lindgren.

Proprier bliver ofte tilskrevet ren henvisnings- og identifikationsfunktion (jf. fx Löttscher 1995). Efter traditionel opfattelse har de i modsætning til appellativerne ingen konnotationer. Det er klart, at især fiktionymerne er en onymisk kategori, om hvilken denne forestilling er meget svær at opretholde. Man kan fx kaste et blik på flg. fiktionymiske eksempler:

Figurer: *Dupond og Dupont – Schultze und Schultze; Fedtmule – Goofy; Rasmus Klump – Petzi; Smølferne – Die Schlümpfe; Terry – Struppi; Bjørnebanden – Die Panzerknacker; Madicken – Madita; Gøg og Gokke – Dick und Doof; Peter Plys – Pu der Bär*

Titler: *Mit Afrika – Jenseits von Afrika; Ditte Menneskebarn – Stine Menschenkind; Hvem vil være millionær? – Wer wird Millionär?; Lykkehjulet – Glücksrad; Vestens Hårde Halse – Spiel mir das Lied vom Tod; Den Store Bastian – Der Struwpeter; Stormfulde Højder – Sturmhöhe*

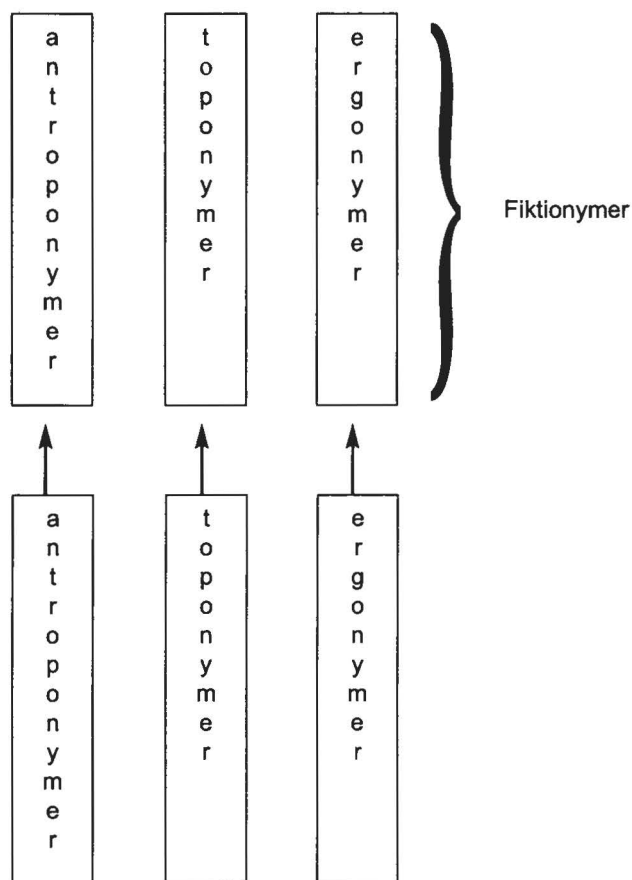

Fig. 2.

Lokaliteter: *Andeby – Entenhausen; Lønneberg – Lønneberga; Hundredemeterskoven – Der Hundertmorgenwald; Eventyrland – Wunderland; Edens Have – Der Garten Eden*

De fleste af disse navne er udtryk for mere end blot referens: I stedet må man sige, at fiktionnymer i regelen besidder et større eller mindre konnotationspotentiale. Det er netop grunden til, at der overhovedet eksisterer en litterær onomastik, som bl.a. beskæftiger sig med navnes stilistiske og æstetiske funktioner i litteratur (jf. Burelbach 1995, Birus 1988, Jacobs 1995, Siegrist 1995, Swippers 1982).

Fiktionnymer er altså et særligt område af navneforskningen, der hidtil har fået meget lidt opmærksomhed, og som kun er behandlet atomistisk, ikke som en samlet kategori. Det er en navnetype, som også er særdeles relevant for tosprogsleksikografien, som skal behandles i det følgende.

4 Fiktionymers relevans for den bilingvale leksikografi

4.1 Argumenter for behandling af fiktionymmer

Den traditionelle reservation blandt leksikografer mod at inkludere proprier *en bloc* er ikke holdbar, for proprier er en meget forskelligartet kategori, som jeg lige har konstateret. Det er muligvis en psykologisk refleks, som henviser alt encyklopædisk stof til leksikaene, mens ordbøgerne tager sig af det rent sproglige. Men dels kan man påvise, at ordbøgerne allerede har taget hul på fiktionymmerne – omend sparsomt og særdeles usystematisk, som vi skal se om lidt –, dels *er* fiktionymmer leksikografisk en vigtig kategori, i hvert fald for den bilingvale leksikografi. I det følgende vil fiktionymernes relevans for den bilingvale leksikografi blive begrundet teoretisk. Bagefter præsenteres en undersøgelse af fiktionymernes repræsentation i tre ordbøger med dansk og tysk.

Når man som dansker kommunikerer med tysktalende, så er det ikke usandsynligt, at emnet er film, litteratur eller musik. Disse emner både tales og skrives der mindst lige så meget om som samfundsforhold og politik, der i de fleste ordbøger er veldækkede felter. Men hvor finder man ud af, at *Emil fra Lønneberg* på tysk hedder *Michel aus Lönneberga*, at *Dupond og Dupont* hedder *Schultze und Schultz*, at *Fedtmule* hedder *Goofy*, at *Ditte Menneskebarn* hedder *Stine Menschenkind*, og at *Alfons Åberg* hedder *Willy Wiberg*? Denne viden, som er basal for de fleste medlemmer af et sprogsamfund, er det ikke nødvendigvis, så snart man bevæger sig uden for det. Derfor er der gode argumenter for, at i hvert fald de mere omfattende tosprogsordbøger systematisk begynder at inddrage fiktionymmer i lemma-selektionen.

4.2 Modargumenter og svar

4.2.1 Ingen kontrastiv relevans længere?

Blandt leksikografer hører man argumentet, at fx filmtitler⁷, som er en meget omfattende⁸ fiktionymisk subkategori, ikke udgør noget kontrastivt problem længere, fordi man i dag ikke oversætter filmtitler, men bevarer de originale titler. Men selv hvis påstanden passede, ville ældre, klassiske filmtitler stadig være et problem, fordi de veletablerede, oversatte filmtitler sjældent fortrænges af originaltitlerne, når de først er blevet en del af det sproglige inventar: *Borte med Blæsten* hedder på tysk stadig *vom Winde verweht*, *Butch Cassidy and the Sundance Kid* svarer stadig til *Zwei Banditen*, *Stormfulde Højder* hedder *Sturmhöhe* og *Dødens Gab* er *Der Weiße Hai* på tysk. Men også nyere film og serier har i mange tilfælde helt andre titler på tysk. Fx hedder tv-serien *Nord og Syd* på tysk *Fackeln im Sturm*, *Savannah* hedder *Herr der Gezeiten* og familiefilmen *Babe*, den kække gris kendes på tysk som *Ein Schweinchen namens Babe*.

Et særligt problem er danske film, som er oversat til tysk. Således gemmer der sig bag en titel som *Geld zum zweiten Frühstück* den danske titel *Tænk på et tal*; *Geister* dækker over den velkendte *Riget*, mens *Hau' ihn zuerst Freddy!* er den tyske oversættelse af *Slå først Frede!* Og *Idioten*, altså ubestemt form pluralis, er den tyske form af Lars von Triers *Idioterne*, mens *Die Olsenbande in der Klemme* dækker over *Olsenbanden på spanden*.

Selv i de tilfælde, hvor originaltitlen er blevet bevaret, er det ofte sådan, at kun det ene sprog har valgt denne mulighed, som fx i *Die hard*, hvis tyske titel er *Stirb langsam*, og *X-Files*, som

på tysk hedder *Akte X*. I nogle tilfælde er det dansk, som er innovativt: fx hedder *Ondskabens Hotel* på tysk *Shining*; men generelt er tysk mere tilbøjeligt til at oversætte titler end dansk.

Så selv om man kan tale om en tiltagende kulturel integration, dvs. at vi i højere og højere grad har brug for at omtale de samme referenter på tværs af sproggrænser, så følger sprogformerne ikke nødvendigvis med. På den måde bliver fiktionyer til et kommunikationsproblem, som tosprogsordbøgerne kan løse ved at overveje at inkludere fiktionymiske lemmata ud fra *kommunikative*, og ikke traditionalistiske hensyn.

4.2.2 Fiktionyer som perifert ordbogsstof?

Et andet modargument mod i højere grad at tilgodese fiktionyer, er, at fiktionyer er *perifert* ordbogsstof. Faktum er bare, at fiktionyer fylder meget i den moderne kommunikation, hvad man kan påvise empirisk.

Jeg har på den danske del af *Google* undersøgt 3 fiktionyer, som ikke er medtaget i GY, nemlig *Tintin*, *Andeby* og *Ondskabens Øjne*. De optræder hhv. 2.600, 2.300 og 500 gange. Sandsynligheden for, at brugere har et opslagsbehov for disse leksemer anser jeg derfor for at være relativt høj – hvis man vel at mærke forventer at finde fiktionyer i ordbøger, hvad der imidlertid bare er et spørgsmål om at informere sine brugere.

Et andet argument er, at pladsproblemer er en alvorlig hindring for at medtage fiktionyer i større omfang. Med udgangspunkt heri har jeg lavet en undersøgelse af en tilfældigt udvalgt dobbeltside i GY, nemlig fra *hindrende* til *hjemmehold*. Jeg gennemgik dette lille udsnit af lemmalisten for opslagsord, der forekom mig at være perifere, i hvert fald i moderne kommunikation, som man må gå ud fra er det primære udgangspunkt for en L1-L2-ordbog. Det drejer sig om:

hinkeleg, histolaborant, hitlerhilsen, hivert, hjelmbusk, hjemfaldsret, hjemfaren, hjemfragt, hjemliv, hjemlov, hjemmebageri, hjemmebrænder og hjemmedragt

Ingen af disse lemmata forekommer mere end 100 gange i den danske del af *Google*, bøjningsformer inklusive. Det sætter forestillingen om førnævnte fiktionyer som kommunikativt perifere i perspektiv, eftersom de tre fiktionyer var mellem 5 og 50 gange så hyppige i internetkommunikationen⁹. Hvis man samtidig tænker på, at der her endda ikke er taget højde for perifere flerordsforbindelser og eksempler i ordbogsartiklerne under opslagsordniveau, så bliver det tydeligt, at det ikke er et pladsproblem, men derimod en prioriteringsopgave at behandle de vigtigste fiktionyer i tosprogsleksikografien. Ved at fjerne et fåtal af de sjældne lemmata kunne man få plads til førnævnte fiktionyer, inklusive deres tyske ækvivalenter, altså *Tim und Struppi*, *Entenhausen* og *Schweigen der Lämmer*.

Er der således nok tilbageholdenhed mod at behandle fiktionyer leksikografisk, så er det vanskeligt at se gyldige *argumenter* for ikke behandle dem. Det medfører naturligvis ikke, at alle fiktionyer er lige relevante for tosprogsleksikografien, tværtimod må der anvendes de samme kriterier for fiktionyer som for alle andre typer af leksemer, nemlig *det kommunikative behov*.

5 Empirisk undersøgelse af Thomsen (2000), Bergstrøm-Nielsen et al. (1996) og Bork et al. (2003)

Hvordan er fiktionyer repræsenteret i bilingval leksikografi med dansk og tysk i dag? Og hvad er det for typer af fiktionyer, man finder i ordbøgerne? Som vi skal se, er kategorien sparsomt repræsenteret; samtidig er udvalget temmelig tilfældigt. Skulle man foretage en

systematisk søgning efter fiktionyper i en ordbog, så ville det i praksis dels kræve, at man havde adgang til en elektronisk udgave af den, dels at fiktionyperne var markeret som sådan i ordbøgerne. Ingen af forudsætningerne er opfyldt i dette tilfælde: «Fiktionym» er ingen anerkendt leksikografisk markering, i stedet finder man dem under markeringer som «litteratur», «tv og radio», «teater» og «opera». I mange tilfælde er de dog slet ikke markeret. Så resultaterne kan i sagens natur ikke baseres på en udtømmende undersøgelse af de tre ordbøgers behandling af fiktionymi. Derimod har jeg foretaget omfattende stikprøver i de tre værker, hvad der burde give et nogenlunde adækvat billede.

5.1 Lemmata

Alle tre ordbøger medtager fiktionyper, selv GA, som ellers er en meget lille ordbog, hvis man ser på antallet af opslagsord, som i ingen af kombiordbogens to lemmalister ser ud til at overstige 9.000⁰. Således har GA medtaget *Den Bestøvlede Kat*, *Joakim von And* og *borte med blæsten* [sic!] Sammenlagt indeholder GA næppe over 25 fiktionyper – heriblandt *Mikkel Mus*, der gengives med *Mickey Mouse*, selv om der vel næppe eksisterer noget opslagsbehov for *Mikkel Mus* i moderne dansk – det var noget noget, man brugte i Disneys allerførste tid i Danmark.

GY medtager tilsyneladende en del flere fiktionyper end GA. Fx fandt jeg *Grønslettebogen* og dennes ækvivalent *Das Schlaue Buch*, *Don Juan* med ækvivalenten *Don Giovanni*, og *Gøg og Gokke*, som modsvares af *Dick und Doof* i tysk. Men i betragtning af, at ordbogen er henimod 10 gange så omfattende som GA, er det ikke overvældende, hvad man finder af fiktionyper i GY. Det meste af det, jeg ledte efter, var der ikke, fx *Bliktrommen*, *Huset Buddenbrook*, *Den Flyvende Hollænder*, *Rhinguldet*, *Stjernekrigen*, *Tintin*, *Georg Gearløs*, *Fætter Højben* og *Edderkoppen*.

MU, der efter eget udsagn er den mest omfattende ordbog fra dansk til tysk (jf. smudsomslag), er karakteriseret ved to træk, når man undersøger dens indhold af fiktionyper: Dels indeholder den væsentligt mere fiktionymisk materiale end GA og GY, fx *Den lystige Enke* [sic! – «lystige» skyldes vel interferens; den korrekte form er *glade*], *Kongsemnerne*, *Mester Erik*, *Rolandskvadet*, *Hoffmanns Fortællinger*, *Den Blå Blomst*, *Således talte Zarathustra*, *Elverhøj*, *Pjerrot*, *Vor Gud han er så fast en borg*, *Babettes Gæstebud*, *Jægerbruden* og *takt og tone*, der lige som *borte med blæsten* i GA skrives med småt. Ækvivalentforslaget *Der Knigge* er i øvrigt næppe en oversættelse, men en kulturel parallel, som nok burde have haft markeringen *svarer omtr. til* eller lignende. Det er tydeligt, at de moderne fiktionyper spiller en meget lille rolle i det behandlede materiale i MU.

Kun fire fiktionyper ser ud til at forekomme i alle tre ordbøger. Det drejer sig om *Anders And*, *Snehvide*, *Den Grimme Ælling* og *Tornerose*, som der blandt leksikografer tilsyneladende er enighed om spiller en så afgørende rolle i dansk, at de må medtages i alle tre ordbøger. Og de er også kontrastivt problemfyldte. Men man kan undre sig over, at der tilsyneladende ikke er flere end de fire, som går igen i alle tre ordbøger. Der er næppe tale om fiktionyper, der er markant vigtigere end så mange andre af dem, der er nævnt her.

5.2 Teknisk

Den rent ordbogstekniske side af fiktionyperne bør også overvejes. Her vil jeg nøjes med at se på to problemer, nemlig *placering* og *markering*.

5.2.1 Placering

Placeringen af fiktionyer volder ikke nødvendigvis vanskeligheder. Således kan *Fedtmule* kun stå et sted i lemmalisten, nemlig mellem *fedtlæderstøvle* og *fedtopløselig* i GY, hvor det ganske rigtigt har fået ækvivalenten *Goofy*. I andre – og måske endda i de fleste – tilfælde opstår imidlertid det problem, som alle fraser volder: Under hvilken komponent skal man placere det i makrostrukturen – og hvor skal brugeren lede?¹¹

Mht. Andebys protagonister har MU valgt den løsning at oprette en krop-mangler-artikel med *And* som proprium, hvorefter man får tyske ækvivalenter til både *Anders*, *Andersine*, *Bedstemor* og *Joakim von And* i samme artikel.

I den meget mindre ordbog GA får man også alle fire figurer, men her står de på lemmaplads, altså som et flerordslemma, hvad der virker inkonsekvent al den stund, at alle andre flerordsleksemer som fx *rykke ned*, *manden på gulvet* og *Det Radikale Venstre* ikke står på opslagsplads, selv om de jo også udgør betydningsenheder.

GY, der kun har medtaget *Anders* And vælger samme teknik, selv om et opslagsord som *Mester Jakel* er underordnet et krop-mangler-lemma *Jakel*, mens *Gøg* og *Gokke* står under fugelebetegnelsen *gøg*.

Der er altså ingen overordnet systematik, når det gælder placeringen af flerordsfiktionyer i de nævnte ordbøger.

Generelt må det anbefales, at flerordsfiktionyer placeres i artikelhalen ligesom fraser efterhånden bliver det mange steder. Medmindre man vil være radikal og placere alle leksemer på opslagsplads. Det vil dog næppe møde accept i det leksikografiske miljø.

5.2.2. Markering

Et andet ordbogsteknisk problem er fiktionymernes markering. Man kan spørge, om fiktionyer overhovedet skal markeres? Og skal de i givet fald have markeringen *fikt*, eller noget helt andet? Praxis er temmelig usystematisk:

I GA finder man især kategorien *egennavn*, således ved *Schneewittchen*, *Rotkäppchen*, *Anders* og *Andersine* *And*, men ikke ved *Der Gestiefelte Kater* og *Das Hässliche Entlein*, som fremstår som umarkerede – muligvis pga. titlers teoretisk uafklarede status i den onomastiske teori.

MU's markering *titel* førte ganske vist til, at jeg i cd-rom-udgaven af ordbogen fandt 27 fiktionyer, som refererer til netop titler på teaterstykker, musik og litteratur, fx *En Folkefjende*, *Fangekoret* og *Gengangere* – samt disses ækvivalenter på tysk. Desværre er markeringen homonym med en anden *titel*, som dog betegner *sociale* titler på personer, så den er lidt uheldigt valgt. Og man finder en hel del fiktionyer, som også er titler, under andre markeringer, fx *opera*, *teat* og *lit*. Endelig finder man eksempler på umarkerede fiktionymiske titler.

GY giver generelt ikke sine fiktionyer markeringer, undtagen tilsyneladende som homonymseparator i fx *Don Juan*, der også er medtaget som appellativ. Markeringen *operaen* monosemerer derfor fiktionymet fra appellativet.

De tre ordbøger anvender altså enten usystematisk eller slet ingen markering. Men man kan også spørge, om det overhovedet er nødvendigt med markering af fiktionyer? Ud fra rent pragmatiske overvejelser er det nok ikke. I og med at fiktionyerne skrives med versal, afslører de sig som proprier. *Egennavn* kan, hvis man overhovedet skal markere, være en lige så god markering som det mere specialiserede *fiktionym*, som næppe er nogen leksikografisk nødvendighed. Det er bare en nødvendig heuristisk metaleksikografisk term, egnet til at skabe opmærksomhed omkring en hidtil overset leksikalsk kategori.

5.2.3. Ækvivalens og markering

Fiktionyer volder i modsætning til de fleste andre appellativer og proprier tilsyneladende sjældent egentlige ækvivalensproblemer. For udgangspunktet for fiktionymet er altid et encyklopædisk fænomen, som eksisterer uafhængigt af de to sprogområders benævnelser for det. Dermed bliver fiktionyerne de kulturbundne leksemers antipoder. For de kulturbundne leksemers form dækker typisk over et divergerende og relativt uoversætteligt kulturelt indhold, som må søges formidlet så godt, det nu lader sig gøre. Fiktionyer derimod er netop *fælles* kultur på tværs af sproggrænser, der imidlertid i nogle tilfælde opviser en form, som ikke er parallel og under alle omstændigheder principielt uforudsigelig som alt andet sprogligt materiale i L2. Fiktionyer er derfor *interkulturelle proprier* i ordets egentlige forstand. Den eneste undtagelse fra denne regel er, når der er signifikante forskelle på referentens status i de to sprogområder. Tegneserien *Basse* omtales på tysk med sin amerikanske titel «Beetle Bailey». Men samtidig ville det være leksikografisk nyttigt at få at vide, at bladet i Tyskland er mere eller mindre eksotisk, hvilket kunne gives med en markering for sjældenhed. Det er ingen rent sproglig, men snarere en encyklopædisk oplysning, men den gives med baggrund i en sproglig form.

Om et gameshow som *Hvem vil være millionær?* svarer til det tyske *Wer wird Millionär?* må afhænge af, hvor meget de to varianter af det fælles koncept afviger fra hinanden. På samme måde med film, der på tysk er synkroniserede, mens den danske udgave er i originaltone med undertekster: Er det stadig samme referent?

Markeringer kan altså have en vis relevans i forbindelse med fiktionyer, men der er næppe nogen tvingende grund til at markere dem slavisk, fordi deres propriumkarakter jo afslører sig ortografisk, i hvert fald på de nordiske sprog.

6. Konklusioner og teser

I denne artikel har jeg taget en ny leksikografisk problemstilling op, nemlig den onymiske kategori *fiktionyer* og deres behandling i tosprogsordbøgerne. Ud fra artiklens ræsonnementer kan der opstilles en række teser:

- 1) Globaliseringen skaber i stigende grad en fælles international fikcional referenceramme, som supplerer og ofte også afløser de klassiske religiøse og mytologiske fællesskaber på tværs af sproggrænserne.
- 2) Fiktionyer bliver derfor en stadig mere væsentlig leksemkategori for den interlingvale kommunikation og dermed også for den bilingvale leksikografi.
- 3) En traditionel modstand blandt leksikografer mod proprialt og encyklopædisk ordstof savner et rationelt grundlag. For trods deres encyklopædiske status kan fiktionymernes sproglige status og kommunikative vægt klart påvises.
- 4) Den tiltagende kulturelle integration internationalt fører langt fra altid *sproglig* integration med sig. I et sprogpar som dansk og tysk er der derfor et stort behov for at kunne finde de rigtige ækvivalenter til vigtige fiktionyer.

Ser man på behandlingen af fiktionyer i den leksikografiske *praksis*, så kan man konstatere flg.:

5) Alle tre undersøgte ordbøger inddrager fiktionnymer, hvad der i sig selv er et tegn på, at kategorien også intuitivt ser ud til at have sin berettigelse i sprogleksikografien.

6) Kvantitativt synes behandlingen af fiktionnymer i de tre værker til en vis grad at følge ordbøgernes omfang, således at GA indeholder færrest, GY lidt flere og MU flest fiktionnymer. Men dels er springet fra den lille GA til den store GY langt fra så markant, som man kunne forvente ud fra størrelsen. Og heller ikke i MU er behandlingen kvantitativt særligt impo-
nende.

7) Kvalitativt er problemet, at udvalget af fiktionnymer i ordbøgerne er temmelig tilfældigt. Det bliver tydeligt i den lille GA, som er lettere at overskue end de omfattende GY og MU. I alle tre ordbøger er der i øvrigt en meget påfaldende overvægt at ældre stof, hvorfor opera, teater og mytologi dominerer, ikke mindst i MU. Et område som *filmtitler* er næppe repræsenteret, selv om film på en måde delvist har overtaget mytologiens rolle som fælles fikcional referenceramme.

8) Ordbogsteknisk er der problemer med både placeringen af flerordsfiktionnymerne og deres markering, som ikke er systematisk.

Sammenfattende kunne det derfor måske være gavnligt for den praktiske leksikografi at undersøge tosprogsordbøgerne i Norden med kategorien fiktionnymer i mente mhp. en både kvanti- og kvalitativ opgradering af denne kategori. Om der ligefrem er brug for en *fiktionnisk specialordbog* (et «fictionary») for det enkelte sprogpar, er nok mere diskutabelt. Men tanken om en interskandinavisk ordbog over fiktionnymer, som også inddrog hovedsprogene, kan virke fascinerende i det mindste på idéplanet.

Under alle omstændigheder mangler man som fremmedsprogsbruger et sted at finde sikre oplysninger om fiktionnymers ækvivalenter, som situationen er i dag.

Referencer:

a) Primærkilder

Bergstrøm-Nielsen, Henrik/Lange, Henrik/Larsen, Henry Verner et al. 1996 [1991]: *Dansk-tysk ordbog*. (Munksgaards store ordbøger). København: Munksgaard.

– 1997: *Dansk Tysk Ordbog*. (Munksgaards cd-rom-ordbøger). København: Munksgaard.

Bork, Egon [ved Holm Fleischer/Jens Erik Mogensen/Helmut Molly/Elisabeth Møller]

1999: *Dansk-Tysk Ordbog*. København: Gyldendal.

Google (Internet-søgemaskine, www.google.com)

Thomsen, Knud 2000: *tysk kombi. dansk-tysk/tysk-dansk*. København: Gads Forlag.

TV Movie (tysk tv-magasin)

TV Spielfilm (do.)

TV Today (do.)

b) Sekundærkilder

Bauer, Gerhard 1995: Namenforschung im Verhältnis zu anderen Forschungsdisziplinen. I: Eichler et al., s. 8-23.

Becker-Christensen, Christian/ Heede-Andersen, Susie 2001: *Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi*. København: Politiken.

Berkov, Valerij 1999: De tospråklige ordbøgers begrensninger. I: Slotte et al., s. 11-15.

- Birus, Hendrik 1988: Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. I: W. Haubrichs (red.): *Namen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 38-51.
- Burelbach, Frederick M. 1995: The Stylistic Function of Names in Comics. I: Eichler et al., s. 582-585.
- Dalberg, Vibeke 2002: Reflections on some theoretical problems in Scandinavian onomastics. I: *Onoma* 37, s. 7-19.
- Eichler, Ernst/Hilty, Gerold/Löffler, Heinrich/Steger, Hugo/Zgusta, Ladislav (red.) 1995f.: *Namenforschung/Name Studies/Les noms propres*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Farø, Ken 2000: Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. I: *Hermes* 25, s. 171-202.
- Fjeld, R.V. (red.) 1992: *Nordiske Studier i Leksikografi I. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 28. – 31. mai 1991*. Oslo: Nordisk Forening for Leksikografi.
- Garde, A./Jarvad, P. (red.) 1994: *Nordiske Studier i Leksikografi II. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden 11. – 14. maj 1993*. København: Nordisk Forening for Leksikografi.
- Hausmann, Franz Josef/Reichmann, Oskar/Wiegand, Herbert Ernst/Zgusta, Ladislav 1989ff.: *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Helleland, Botolv 1992: Proprium og leksikografi. I: Fjeld, s. 190-199.
- Henriksen, Petter 1992: Forholdet mellom encyklopedologi og leksikografi. I: Fjeld, s. 219-227.
- Ingo, Rune 1999 [1991]: *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobs, Johan U. 1995: Names in Literature. I: Eichler et al., s. 533-538.
- Kalverkämper, Hartwig 1996: Namen im Sprachaustausch: Namenübersetzung. I: Eichler et al., s. 1018-1025.
- Koß, Gerhard 2002: *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen: Niemeyer.
- Lötscher, Andreas 1995: Der Name als lexikalische Einheit: Denotation und Konnotation. I: Eichler et al., s. 448-457.
- Van Langendonk, Willy 1995: Name Systems and Name Strata. I: Eichler et al., s. 485-489.
- Nikula, Kristina 1994: Vart tog Svensson vägen? Om ordböcker och proprier. I: Garde/Jarvad, s. 218-226.
- Dansk Sprognævn 2001: *Retskrivningsordbogen*. København: Aschehoug.
- Seibicke, Wilfried 1990: Weitere Typen des Namenwörterbuchs. I: Hausmann et al., s. 1291-1296.
- Siegrist, Hansmartin 1995: Die stilistische Funktion der Namen im Spielfilm. I: Eichler et al., s. 485-489.
- Slotte, Peter/ Westerberg, Pia/ Orava, Eva 1999: *Nordiska Studier i Lexikografi 4. Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden, Esbo 21 – 24 maj 1997*. Helsingfors: Nordisk Forening for Leksikografi.
- Svensén, Bo 1997: *Handbok i Lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. Stockholm: Nordstedts Förlag.
- Swiggers, P. 1982: Onomastics and literary studies: new perspectives. I: *Onoma* 26, s. 96-98.

Noter

1. Baggrunden er formentlig historonymer som Kejser Frans og Morten Luther, men det fremgår ikke af artiklen.

2. www.google.com: «fiktionym(e)(r)/fiktionymi(e)/fictionym(y)/(s)» – de eneste resultater var annonceringen af et par foredrag af undertegnede samt et par exx på kommercielle sammenhænge, der intet har med navneforskning at gøre.
3. Jf. Ingo (1999:205): «Det er helt naturligt, att de fiktiva namnen oftare översätts än de verkliga».
4. Jf. også Farø: «Fiktionymi som (fremmed)sprogligt problem» (under udg.) og Farø: «Fiktionymie – eine neue onymische Kategorie?» (under udg.) for flere exx og forklaringer på den store fiktionymiske diversitet interlingvalt.
5. Som man kunne overveje som term for alle ikke-fiktionymiske propriier.
6. Tak til de ansatte på Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet, og især til Berit Sandnes for forslag og kritik i forbindelse med mit foredrag den 26/09-03.
7. Her ser jeg bort fra, at titler på æstetiske produkter er en omstridt kategori i navneforskningen: Det er en teoretisk uafsluttet diskussion, om de er propriier eller ej. Det er dog mindre vigtigt for denne sammenhæng. Eftersom der er indikationer i retning af propriialitet – individualitet, bøjningsrestriktioner og versalering –, antager jeg her, at de er propriier.
8. Et kig i enhver udenlandsk programoversigt afslører hurtigt problemets omfang, jf. fx TV-Movie, TV-Spielfilm og Hörzu.
9. Naturligvis må der tages visse forbehold mod at se internettet som kommunikationen, men nogle indikationer giver det nok.
10. Ordbogen angiver ikke noget eksplicit tal, så det nævnte bygger på egne stikprøveundersøgelser.
11. Jf. Farø (2000: 180ff.).

Ord som går i pension

Om arbetet att rensa bort gamla ord i SAOL

The paper tackles the problem of identification and deletion of obsolete words in the present edition of the Swedish Academy Glossary (the Swedish abbreviation is SAOL). The first edition was published in 1874 and the different editors have put more effort into the introduction of new words than into the deletion of old ones. The vocabulary of the 12th edition was compared with a modern corpus of some 90 million words and surprisingly many of the words in SAOL did not appear in the corpus. A substantial number of these words will have to be deleted. The paper discusses the thoughts behind and the methods for such a deletion.

1 Om gamla ord i moderna ordböcker

Ord föds och dör. Nya ord är i allmänhet lätta att registrera, de förväntas dyka upp i nya upplagor av ordböcker, de är intressanta för språkbrukaren och tacksamma för förlagen att publicera böcker om. Ord som börjar komma ur bruk är svårare att registrera eftersom de sällan används, de är på sin höjd intressanta som kuriositeter och svåra att hantera för lexikografen. Det är i allmänhet bättre att i en ordbok fria än fälla och därför får uttjänta ord stå kvar i ordböcker som stumma vittnen från en annan tid och eventuellt med en markering som «mindre brukligt». Så växer ordboken och problemet blir allt större med åren.

Svenska Akademiens ordlista (SAOL) har varit i bruk sedan 1874 och benägenheten att rensa ut gamla ord har varit mindre än önskan att introducera nya ord. Ändå är omsättningen av ord större än man kanske tror när man vill spegla 125 år av snabb samhällsutveckling.

För att göra saken svårare är ordlistans uppgift inte bara att spegla dagens ordförråd utan också gårdagens i viktiga avseenden. Ord som *armborst*, *hillebard* och *örtug* har inga moderna motsvarigheter men försvarar sin plats i SAOL (visserligen med beteckningen «historiskt») även om Adolf Noreen kallar dem «stendöda». Vidare kan en sak vara oförändrad medan beteckningen byts ut: *räddningstjänsten* ersätter *brandkåren*, *försäkringskassan* ersätter *sjukkassan*. Alla är dock inte överens om att det bara är en verbal förändring och allmänheten fortsätter ofta att använda den invanda termen. Ett ord som *kaffesurr* «kaffesurrogat» kan man undvara eftersom saken inte längre finns i vår välfärdsstat och ordet inte har någon bildlig betydelse som kan få det att överleva. Samma väg går *negerby* som visserligen förekommer i en känd sång men avspeglar en oönskad etnisk syn. Av andra men goda skäl faller det vackra ordet *sjålaspis* från äldre andlig litteratur. Också funktionsord som *evem* «vem som helst» liksom *medelbarligen* «indirekt» och *ogensägligen* faller för åldersstreck- et när andra funktionsord som betyder samma sak tar över.

Hur görs då denna utsällning? Vilka objektiva verktyg har man till sitt förfogande förutom den subjektiva språkkänslan? Det ska denna uppsats handla om.

2 Underlag för strykning av ord

2.1 SMDB och jämförelsetexter

SAOL föreligger dels i en databas som innehåller all information som finns i den tryckta upplagan (för närvarande tolfte upplagan), dels i en renodlat morfologisk databas, Svensk morfologisk databas, SMDB, med uppgifter om framför allt ordens böjning.

SMDB är resultatet av ett omfattande arbete med att utifrån SAOL:s ordförråd göra en noggrann beskrivning av svensk böjningsmorfologi. Arbetet påbörjades i liten skala efter publiceringen av SAOL11 men har getts slutgiltig form efter publiceringen av SAOL12 (1998). Den språkliga beskrivningen och klassifikationen (över 300 klasser) har gjorts av Sture Berg och databasuppbyggnaden av Yvonne Cederholm och på senare tid också Susanne Mankner. Dataansvarig för SMDB är för närvarande Christian Sjögreen.

Orden är indelade i böjningsklasser och alla böjningsformer är genererade. Varje enhet har en grammatisk böjningsspecifikation (en morfosyntaktisk «tagg»). SMDB är kopplad till korpusdata från Språkbanken (närmare 90 miljoner ord), vilket betyder att varje ordforms förekomst i texter kompletteras med en frekvensuppgift. Basen omfattar totalt ca 1,2 miljoner ordformer (varav närmare 900 000 olika ordformer).

Databasen är framtagen av flera olika skäl: för att underlätta arbetet med uppdatering av svensk ordböjning och för att göra vägen mellan text och lexikon möjlig med allt vad detta innebär, bl.a. möjligheten att se hur lexikonet utnyttjas i bruket. För det redaktionella arbetet med SAOL betyder detta bland annat två viktiga fördelar: man kan samköra SAOL med stora textmängder och därigenom få fram ord som finns i texter men inte i ordlistan (nyord) och omvänt få fram ord som finns i ordlistan men inte i texter (ord som kan strykas). Till fördelarna med SMDB hör också att databasen kan användas för ordklassmärkning («taggare») av texter.

För att få fram förslag till strykningar av ord i SAOL kördes SMDB mot närmare 90 miljoner ord jämförelsetext, till stor del tidningstext (inklusive telegrambyråmaterial) men också skönlitteratur och offentligt språk. Texterna är framtagna inom ramen för Språkbanken, institutionens organ för bl.a. textinsamling, konkordansuppbyggnad och taggning av texter.

2.2 Andel ord som saknar belägg

Vid en första köring visade det sig att 16.8% (ca 20 000) av orden i SAOL (ca 120 000 ord) inte fanns i jämförelsetexterna. När jämförelsetexterna utvidgades från 90 miljoner till databasen PressText som innehåller en mångdubbelt större mängd text från tidningar och tidskrifter, reducerades denna siffra till ca 10%. Men fortfarande innebär detta att ca 12 000 ord i SAOL inte får några träffar i en stor mängd moderna texter.

Nu behöver detta inte betyda att en så stor ordmängd faktiskt skall tas bort från ordlistan. En hel del ord kan få träffar genom att andra typer av källor utnyttjas. En sökmotor som Google kan utnyttjas, både på grund av att den innehåller andra genrer och stilar än tidningstext och genom sin blotta storlek (kanske tio gånger större än PressText). En annan viktig källa är Nationalencyklopedins databas (på nätet) som innehåller en mycket stor mängd fackord.

3 Vilka typer av ord saknar belägg?

3.1 Typologisk genomgång av utgående ord

De ord som stryks i SAOL är föråldrade på olika sätt. Kriteriet på föråldrade ord är i brist på annat att orden förekommer sparsamt eller inte alls i moderna texter. Nu blir detta kriterium naturligtvis beroende av vilka texter som används som underlag. Någon strikt balanserad korpus rör det sig inte om utan till stor del tidningstext och pressbyråtexter jämte något tjugotal miljoner löpord litterär text och officiell text. Texterna är i huvudsak från 1990-talet (och början på 2000-talet) men några delkorpusar går tillbaka till slutet av 1970-talet. Totalt rör sig korpusen om ca 90 miljoner löpord.

I det följande ges exempel på typer av föråldrade ord, hämtade från en tidigare utrensning av ovanliga ord inför tolfte upplagan av SAOL (1998). Exemplifieringen i Tabell 1 hämtas alltså från arbetet inför förra upplagan.

Det bör nämnas att ovanliga ord kan leva kvar i språket (och därmed i SAOL) eftersom de har blivit termer för historiska begrepp. Sådana ord kan exempelvis syfta på äldre folkslag (*goter, meder, kelter*), organisationer (*andrakammarledamot, indelningsverket*), äldre titlar (*länsman, fjärdingsman*), äldre föremål som spelat en viktig historisk roll (*musköter, armborst, årder* «en primitiv plog»), äldre fortskaffningsmedel (*knarr, landå*) osv. Dessa ord är normalt inte frekventa i det svenska allmänspråket men är fullt levande i historiska framställningar. De faller alltså utanför indelningen av utgående ord. Detta betyder inte att historiska ord genomgående bevaras utan bara sådana som fortfarande har hävd i språket (i Tabell 2 anges t.ex. att ord som *laddstock, ladufogde* och *landsbibliotekarie* föreslås utgå ur SAOL).

En första typ av utgående ord enligt Tabell 1 avser ordbildning och gäller fast komponerade partikelverb (*avbita, insläppa* etc.) där modern svenska genomgående väljer en lös ordbildning (*bita av, släppa in* osv.). Den fasta partikelbildningen har länge bibehållits i lexikaliska sammanhang av det enkla skälet att löst sammansatta partikelverb av tradition inte har förekommit som uppslagsord. Resultatet har blivit ålderdomliga eller helt utdöda infinitiver som nu successivt rensas ut ur ordlistan. Ofta har dessa verb haft levande participformer (*avbiten, insläppt*), som är gemensamma för fast och lös partikelbildning och därför har kunnat få en självständig plats i lexikon, i form av participiella adjektiv.

Vidare kan ordförrådet ändras beroende på en förändrad syn på manligt och kvinnligt. Så har t.ex. rätt många kvinnliga avledningar försvunnit och ersatts av den manliga avledningen: detta gäller inte bara många gamla ord som *angiverska, befrierska* etc. utan också en mängd yrkesbeteckningar i dagens samhälle: *dansare, frisör, lärare* osv. Denna utveckling är inte självklar – i andra länder är det tvärtom viktigt att markera bägge könen (tyska *Student – Studentin* osv.)

Ord försvinner också genom att enskilda avledningar eller sammansättningar blir ovanliga. Man känner igen grundordet men repertoaren av avledningar minskar. Så kan något/någon *vara i antågande* men substantivet *antåg* och verbet *antåga* har försvunnit. En sjukdom kan vara *obotlig* men motsatsen *botlig* tillhör en äldre tid.

De ord som stryks kan vara isolerade morfem som bara finns i en enda form. Ofta är det fråga om lånord som inte har annat stöd i morfologin, men det kan också handla om gamla svenska ord som på samma sätt förlorat stödet av besläktade ord (*abderit, amendemang blouson; farnöte*).

Språklig typ	Beskrivning av förändring	Exempel
Ordbildning	Fast sms ersätts av lös sms	<i>aktge, avbedja, avbita, avborsta, insläppa, påbreda, påvrda</i>
	Kvinnlig avledningsändelse ersätts av manlig	<i>angiverska, bedjerska, befrierska, budbärrinna; dansare, frisör, lärare</i>
	Ovanlig avledning till känt grundord	<i>antåg, antåga, botligt, dristeligen, förlångsamma, försnabba</i>
Morfem	Främmande eller isolerat semantiskt morfem	<i>abderit, amendemang, blouson, brouillerad, faute, farnöte, fåvitsko</i>
Stavning	Ovanlig alternativ stavning	<i>angelsachsare, jos</i>
Form & innehåll	Föråldrad form – aktuellt innehåll	<i>galanteriaffär, hökare</i> "matvaruhandlare"; <i>annanstädes, evar</i>
	Föråldrad form – föråldrat innehåll	<i>bykdag, datamaskintid, enbetsvagn</i>
Konnotationer	Eufemistisk bildning	<i>alkoholproblematiker, evakostym</i>
	Socialt olämpligt eller fördomsfullt ord	<i>negerbarn, negerby</i> (jfr dock <i>svartskalle</i> som kvarstår), <i>hednamission</i>

Tabell1. Typer av strukna ord i SAOL12

Stavningsvariation leder ofta till att en av varianterna utgår. Detta innebär inte att ordet som sådant försvinner, bara enskilda former som blir mindre och mindre utnyttjade (eller kanske aldrig blir accepterade, t.ex. *jos* «juice»).

Ibland ändras ett ords form även om innehållet är levande – man går exempelvis inte längre till en *hökare* för att handla. Tydligt syns detta på formord som av olika skäl försvinner och ersätts av nya (*evar* heter idag *var helst*, *annanstädes* heter snarare *annorstädes*). Ofta kan såväl formen som innehållet vara döda (man talar inte längre om *forwardskedja* i vår tid när spelstrategin i fotboll kan se ut på mångahanda sätt).

Synen på vad som är en eufemistisk bildning växlar med tiden och att använda *evakostym* uppfattas idag som preciöst av en generation som inte är chockerad av nakenhet. Svårare att hantera är ord som av någon anledning är socialt olämpliga och därmed blir ovanliga. Hit hör en rad sammansättningar med *neger*, ett ord som i sig självt är svårhanterligt och i ordlistan betecknas som «något nedsättande». Ett annat exempel på förlegad samhällssyn (i detta fallet inom kyrkan) som utgått är sammansättningar med *hedna*-, t.ex. *hednamission*, som avsåg mission bland ickekristna (företrädesvis i Afrika).

3.1 Motsättning mellan bruk och norm

I en delvis normativ ordlista som SAOL förväntas läsaren inte bara kunna inhämta kunskap om enskilda ord utan också om normal ordbildning i ord som råkar saknas i det urval som förekommer. Om vi här inskränker oss till hur fogen ser ut i sammansatta ord, något som kan variera (t.ex. *bergstopp* eller *bergtopp*, *gatuskylt* eller *gatskylt*), så anges detta normalt genom att relativt många sammansättningar ger explicita upplysningar om fogen. Men det finns ovanliga ord som har få eller inga sammansättningar och därför ger otillräckligt besked om

hur en sammansättning skulle se ut om den bildades. Här har SAOL sedan länge tillämpat modellen att skapa en sammansättning även om den är mycket ovanligt, bara för att ge en upplysning om hur bildningen skulle se ut om man skapade en sammansättning (exempel på denna praxis är sammansättningar som *langustfiske* och *lavetthjul* som saknas i jämförelse-materialet). Här kommer alltså bruket och behovet av norm i konflikt med varandra. Detta skulle kunna lösas genom att varje substantiv innehöll en anvisning om hur fogen ser ut i sammansättningar. Så har inte skett tidigare men det kommer att övervägas i nästa upplaga.

Andra exempel på samma sak är det väl företrädda adjektivet *ömhjärtad* som vid sin sida har substantivet *ömhjärtanhet*, icke förekommande i våra texter. Men substantivet ger besked om hur substantivet skulle se ut om det skulle behöva användas, något som inte är självklart för språkbrukaren. Andra exempel är det ovanliga adjektivet *avvisbar* till verbet *avvisa* och det ovanliga *regnklädesfabrik* till det vanliga *regnkläder*. Vidare kan man undra vad den manliga motsvarigheten till *järphöna* är – jo *järptupp*, även om det är sällan förekommande.

I alla dessa fall ser vi hur en ren avläsning av bruket inte skulle ge tillräckliga fingervisningar om språkstrukturen vid skapandet av ord som inte finns i ordlistan. Detta behöver kanske i många fall inte ske genom att man skapar ovanliga ord utan kan ges i anslutning till det normala ordet genom en kortfattad regel, t.ex. att sammansättningar med ett visst ord normalt har -s- i fogen.

4 Strategi för utrensning av ord

Arbetet på att rensa ut ord inför den nya (trettonde) upplagan av SAOL baseras på det underlag av ca 12 000 ord som beskrivits ovan. Den första sällningen innebär att ordet har fallit ut som «nollord» i såväl Språkbankens texter som i Presstext. Arbetet innebär därefter följande steg.

Steg 1 Leta på Internet med sökmotorn Google. Finns flera exempel på ordet i naturliga och moderna kontexter skall ordet kvarstå i SAOL. Saknas ordet går man vidare till Steg 2.

Steg 2 Om ordet är ett möjligt fackord kontrolleras med Nationalencyklopedin (NE). Finns ordet där behålls det i SAOL. Saknas det går man vidare till Steg 3.

Steg 3 Om ordet saknas i Google och NE kontrolleras först om det är medtaget i SAOL av strukturella skäl, t.ex. för att ange fog vid sammansättning. Om ordet kan tänkas har den funktionen läggs denna information in explicit i första delen av det sammansatta ordet och den icke brukade sammansättningen utgår.

I steg 1 hänvisas till förekomst i ordlistor, lexikon och andra ordsamlingar, alltså metaspråkliga kontexter. Sådana exempel är inte ovanliga men de räknas alltså inte till «naturliga». Med «moderna» kontexter avses användning under senare delen av 1900-talet. I Google förekommer relativt många historiska texter och litterära texter men sådana kontexter accepteras alltså inte.

I det följande ges exempel på vad som kan återstå (på en bit av bokstaven L) när dessa kontroller har skett. För varje ord ges en antydning om varför ordet har utgått.

labiologi	äldre ord för "läppavläsning"
labiologisk	se ovan!
labyrintfönster	anatomi (ej i NE)
lackerpensel	ev. tilläggs <i>lackpensel</i>
laddstock	historiskt; till mynningsladdare
ladufogde	historiskt "befallningsman i södra Sverige"
ladugårdskarl	historiskt
lagfarenhet	äldre ord för "juridik"
lakejsjäl	senaste belägg 1910 enl. SAOB
laksaltad (fisk)	"(fisk) i saltlake"
lallning	till lalla
lamellera	utgår som infinitiv, ersätts av <i>lamellerad</i>
lamentering	vanligare: lamentation
landsbibliotekarie	historisk titel
landsmålsarkiv	tidigare beteckning på dialekt- och ortnamnsarkiv
landssamtal	tidigare typ av teletjänst?
lanfiske	(exempel på sms-fog)"fiske med <i>lana</i> "
langamsrulle	med langarn (exempel på sms-fog)
langustfiske	(exempel på sms-fog)
lansskaft	
lantanglas	(<i>lantan</i> grundämne + glas) (exempel på sms-fog)
lantmätarinstrument	
lantpolis	mest i Grönköpings Veckoblad
lantvistelse	
lapisstift	medicinhistoriskt
lappjäxa	"samepjäxa"?
lappmarksförsamling	historiskt
lappsalvning	sjöterm (<i>lappsalva</i> behålls)
lapsktalande	tidigare beteckning på "samisktalande"
larsmässa	historiskt
lasarettbyggnad	<i>lasarett</i> vanl. ersatt av <i>sjukhus</i>
lasarettsvård	se ovan!
lastfull	äldre bildning av ordet <i>lastbar</i>
lastfullhet	se ovan!
lasurblått	skrivs vanl. <i>lasyr</i> -
lavetthjul	(exempel på sms-fog)
laxkar	historiskt
laxkista	historiskt
lazzaronliv	(ev. utgår även <i>lazzaron</i>)
ledartrissa	tekn. "glidande trissa vars rörelse överförs till ett arbetsverktyg" (ej i NE)
ledera	"skada, sår"
ledering	se ovan!
ledhåll	"grindöppning"
ledren	"ren som går i täten"
ledvatten	den vanliga termen är <i>ledvätska</i>
legaliter	äldre ord för "enligt lag"
legitimitetsprincip	för lagligen arvsberättigad furste
lejdra	"redskap som användes vid omröring o. avjämnande av vaskgods på en planhård" (ej i NE)

Tabell 2. Exempel på utrensning av ord (del av bokstaven L)

5 Slutord

Arbetet på att plocka bort föråldrade ord i SAOL har visat sig mer arbetskrävande än vad vi från början tänkte, trots att vi har haft utmärkt hjälp av samkörning mellan SAOL och stora textmängder. Det framstår som alltmer begripligt att tidigare redaktörer har ägnat större flit åt att lägga in nya ord än åt att rensa i det redan etablerade ordförrådet. Detta desto mer som tidigare redaktörer inte haft de verktyg till förfogande för jämförelse mellan SAOL och texter som vi har.

Det största problemet är kanske att vi inte har en enda stor balanserad korpus som vi kan köra mot SAOL – och därmed nerbringa antalet kandidater för uteslutning ur ordlistan. Vi har av naturliga skäl inte heller kunnat köra SAOL direkt mot Google eller ens mot PressText eller Nationalencyklopedin utan «bara» mot de ca 90 miljoner orden i Språkbankens förråd av moderna texter som vi själva förfogar över. Å andra sidan är det otänkbart att enbart låta frekvensen fälla utslaget – en genomgång på grundval av datorns resultat är under alla omständigheter nödvändig.

Men är det så viktigt att rensa bort ord som är på väg ut ur ordförrådet? Särskilt som konstruktörer av korsord och olika språkliga tävlingar särskilt omhuldar de lite halvkonstiga ord som vi tar bort och verkligen inte tackar oss för det arbetet. Ja, det är viktigt av flera skäl. I en källa som SAOL kan ord dröja sig kvar i långa tider eftersom det är sparsamt med ordförklaringar som kan sätta ordens existens ifråga. Dessutom tar de plats, det rör sig dock om åtskilliga tusen ord som inte bör vara med och det finns ett stort ordförråd som väntar på att bli upptaget i SAOL, framtaget med liknande datamaskinella metoder som de utgående orden. Därför fortsätter vi att stryka.

Källor

Nationalencyklopedin. 2003. Nättupplagan.
Svenska Akademiens ordbok (SAOB) (A- Talkumera). 2003. Nättupplagan.
Svenska Akademiens ordlista (SAOL). 12 upplagan. 1998. Norstedts.
Sökmotorn Google.

Å syne fram eit språk

The Ivar Aasen Centre for Norwegian language and culture in Western Norway is situated at the homestead of the famous linguist Ivar Aasen (1813-1896). This institution introduces the visitors to both past and present, without making any memorial. The architecture of the Pritzker Price winner Sverre Fehn meets with the structures of language in an exhibition where some elements are changed every single day. A wall of glass with the inscription «There are thousands of languages» in 30 languages from all parts of the world is a key place in the building, which is a full-scale effort of exhibiting a language. The situation for Norwegian Nynorsk, a lesser used language in Norway, but a larger one in a global sense, is presented in an open and democratic manner, with the intention to make visitors wonder about language in general and their own language as well.

I Frankrike, i Paris, i Louvre, nede i underetasjen, eit stykke inn i labyrinten av utstillingar, står ein svart, glatt, tre meter høg stein. Geologen vil merke seg at det er ein dioritt. Kulturhistorikaren eller leksikografen vil sjå at steinen er full av skrift og etter kvart finne ut at dette er kileskrift, ei skriftform som fall bort i tida fram mot Kristi fødsel. Sakprosaforfattaren vil merke seg at dette truleg er den eldste bevarte førekomsten av sakprosaetekst.

Steinen er ei lovsamling på 3600 linjer som skriv seg frå herskartida til Hammurabi kring 1700 f.Kr. Han og hans (hær)folk gjorde Babylon til hovudstaden i eit stort rike som dagens Irak var ein del av. Mange seinare herskarar har gjort som Hammurabi og sytt for å ha Gud på si side; han gav hovudstaden eit namn som tyder «Guds rike». I eit tusenår framover var dette Storbyen i verda og møtestaden for handelskaravanar mellom aust og vest. Slik verksemd kravde orden, og Hammurabi gav sine lover. Dei blei rista inn i denne svarte steinen – og i mange andre steinar. Slik skulle dette riket bli ein stad for lov og orden.

Steinen blei eit krigsbytte og med tida frakta til det som i dag er den iranske byen Shūsh nokre få mil frå grensa mot Irak. Slik gjekk det til at fiendar av det babylonske riket sikra for ettertida noko av det viktigaste som var blitt skapt i Babylonia. I Shūsh blei nemleg steinen verande og i vår tid funnen «att» vinteren 1901–02. Korleis det gjekk til at denne steinen, som Hammurabi hadde stilt opp i solgudens tempel, til slutt hamna i mørkret i Paris, veit eg ikkje, men det er vel den gamle historia om vestleg imperiebygging også på museumssida. Det er i det minste eit forsonande trekk at Frankrike vinteren 2003 vegra seg for å smadre folket i det landet steinen blei til i; Babylon låg nokre få mil sør for det som no er Bagdad.

Hammurabis lover har nokre fellestrekk med Moselovene som kom til om lag 500 år seinare, men der Moselovene la vekt på det religiøse, var Hammurabis lover verdslege. Hammurabi fastsette borgarens rettar og plikter utan å snakke om synd og utan å skulle straffe den vonde viljen. Normene var enkle og harde, og dei som har greie på det, meiner at lovene nok resulterte i urettferd ut frå vår tids forståing av rett og gale. Likevel representerte Hammurabis verk i det minste eitt viktig steg i kulturutviklinga: Han la ned forbod mot at den enkelte tok lover i sine egne hender.

Det forbodet er blitt brote mange gonger, seinast då Vesten rulla inn gjennom ørkenen vinteren 2003 utan støtte frå Dei sameinte nasjonane.

Vegen gjennom språket

I Louvre er altså ei utdøydd skrift frå eit gammalt språk stilt ut og dermed synt fram, som eit minnesmerke, ikkje som eit språk. I Ivar Aasen-tunet er berre språk, ingen minnesmerke, stilte ut. Eller er det så enkelt?

Eitt av kjennemerka til byggverka av arkitekt Sverre Fehn er dei lange linjene i konstruksjonane. Ei slik lang linje finst det også i Ivar Aasen-tunet. Linja dannar ein midtgang i det 350 m² store utstillingsrommet. Sjølv har arkitekten kalla denne linja «vegen gjennom språket». «Jeg har gått den vegen mange gonger,» sa arkitekten i samtalar med meg lenge før bygningen stod ferdig i 2000. I sitt indre hadde han vandra langs denne vegen, slik vi alle gjer det i vår daglege omgang med språk: Vi går gjennom det heile tida, men er aldri i ro. Ingen av oss veit kva vi kjem til å tenkje eller seie i morgon, eller kva ord vi då vil bruke. Ivar Aasen-tunet er ei materialisering av denne vegen gjennom språket.

Språk er alltid knytt til både enkeltpersonar og eit kollektiv; det var ikkje språk utan. Vegen gjennom språket går tvers gjennom denne relasjonen slik basisutstillinga er utforma. Den kollektive ligg på høgre sida i utstillingsrommet, det individuelle på venstre sida. Gjester kan krysse denne vegen når som helst og røre seg som dei vil mellom det individuelle og det kollektive.

Dette heng samstundes saman med eit anna overordna trekk i måten vi stiller ut språket på. Livet og døden ventar på den som går inn i basisutstillinga. Like ved inngangen på den eine sida av vegen, der vi fortel historia om enkeltpersonar, ligg døden. På golvet ligg nekrologen i Oslo-avisa Dagbladet frå same ettermiddagen som Ivar Aasen døydde. Men på den andre sida av vegen, på den kollektive sida, er det liv. Eit heilt rom er fylt med talt språk og skriftteikn frå heile verda, og bruk av moderne teknologi gjer at det vi får høyre, blir påverka av kor mange som er inne i rommet og korleis vi rører oss der. Difor høyrer ingen det same. På enklaste vis blir dermed kvar gjest mint om at språk er noko vi sjølve skaper og at språk alltid er i endring. Språk er både noko vi er saman om og noko vi er heilt åleine med.

Ei basisutstilling om språk kan difor ikkje vere ei permanent utstilling der alt er statisk og avslutta. Iallfall er ikkje basisutstillinga i Ivar Aasen-tunet slik. Kvar einaste dag er det nokre nye element i utstillinga: dagens sitat og dagferske aviser redigerte på nynorsk. Ingen kjem altså attende i morgon og ser og opplever nøyaktig det same som i dag. Slik har det vore like sidan opninga 22. juni 2000. Det vil seie at vi i meir enn tusen dagar har halde ope vegen gjennom språket til røynda der ute.

Dette er eitt av grunnelementa i vår forståing av det massemediet som utstillingar er.¹ Eit anna slikt grunnelement er erkjenninga av at «det finst tusenvis av språk». På ei stor glastavle like ved inngangen til basisutstillinga, som eit vegskilt langs vegen gjennom språket, står nettopp setninga «Det finst tusenvis av språk» på tretti av dei språka. Etter kvart går utstillinga over til å fortelje om eitt av desse mange språka, men ikkje utan å gjere det mogleg for publikum å orientere seg i databasen Ethnologue og dermed kunne skaffe seg informasjon om 6700 språk verda rundt.²

Immaterielt eller materielt?

Språkforskarar og leksikografar veit så inderleg vel at mange språk er utdøydd, døyande eller i faresonen. Den fagleg funderte brukargruppa som utover i 1990-åra tenkte ut rammene for det nasjonale dokumentasjons- og opplevingssenteret for nynorsk skriftkultur som Ivar Aasen-tunet skulle bli, blei tidleg på det reine med at det er uvanleg for museum å arbeide med immateriell kultur, som eit språk iallfall til dels er. Dei stilte tidleg spørsmålet sjølve: Korleis kan vi stille ut eit språk? Svaret måtte dei sjølve tenkje ut, men før dei gjorde det, drog dei i vesterveg slik nordmenn har hatt for vane å gjere når dei skal finne ut noko eller oppdage noko nytt. Dei drog til Irland, Wales og England. Flest inntrykk tok dei med seg heim att frå Blasket-øyane så langt vest på vestkysten av Irland som det er mogleg å kome.³

Her levde innbyggjarane meir eller mindre på gamlemåten, det som i avisreportasjar gjerne blir heitande på mellomalderis, fram til eit godt stykke ut i det 20. hundreåret. Det vil seie at dei meistra munnleg tradering og tilhøyrande forteljartradisjon. Tidleg på 1900-talet kom dei første språkforskarane til dette øysamfunnet. Mellom dei var den norske professoren i irsk språk, Carl Marstrander. Vitskapsmennene kom med det nye språket, irsk, til øybuarane. Utover i første halvdel av 1900-talet tok ein intens og rik skriftkultur form i eit samfunn som berre talde nokre få hundre menneske. Så tok alt brått slutt då Blasket-øyane blei avfolka tidleg i 1950-åra. Inne på fastlandet, i den hundre personar vesle landsbyen Dun Chaoín, blei Blasket Island Centre opna i 1993. Spenstige arkitektoniske linjer kunne ikkje hindre ein viss etnosentrisitet: På eit kart over «Languages in Europe» manglar både heile Norden og heile Aust-Europa.

Brukargruppa frå Ivar Aasen-tunet gjorde store augo, men merka seg også den avgjerande skilnaden: Dei skulle heim att og reise ein institusjon for eit språk som enno er i bruk. Dei skulle ikkje skrive historie i alle tydingar av ordet.

Er det så ei gyldig forståing å tale om språk som immateriell kultur? Både ja og nei. Eit språk er i bruk så lenge det er eit språk, og det er det så lenge det finst individuelle språkbrukarar nok til å danne eit kollektiv. Eit språk som er i bruk, har til dels klare immaterielle trekk. Det meste av den daglege språkbruken let seg ikkje fange. Ingen av oss veit kva dei seier, alle dei som denne dagen seier, syng, kviskrar, ropar eller skriv eitkvart på anten sitt eige språk eller på eit framandspråk. Ingen språkforskar ville dikte opp devisen «Storebror ser deg» og tru at den kunne vere absolutt gyldig. Det som kan la seg fange, er utdrag av den daglege språkbruken, til dømes i radio og på tv.

Det språket som var i bruk, får på si side til dels klare materielle trekk. Ideen om bibliotek byggjer på kunnskapen om at språk på trykk – etter kvart også kringkasta språk – er materialisert og kan takast vare på for ettertida. Difor er alle bibliotek ei ordna, men uformidla utstilling av språk i bruk. Ein slik tankegang gjer alle medium til sekundære formidlingsformer som kvar på sin måte syner fram språk.

Dokumentasjon og oppleving

Nynorsk kultursentrum legg til grunn at vi lever og arbeider innanfor ein språkkløyd norsk kultur og at nynorsk representerer ein heil skriftkultur og er knytt til kulturelle tradisjonar som vanskeleg kan femnast i ei snever tolking av det korte ordet *språk*.

Den nynorske skriftkulturen er ikkje berre ei samlenemning på alt som er eller vil bli skrive på nynorsk, skriv Lars S. Vikør, men «omfattar heile den infrastrukturen som denne litte-

raturen utfaldar seg i (opplæringssystem, publiserings- og distribusjonsapparat, bruks- og resepsjonsmønster) og den åndsrørsla som har bore og ber han fram.»⁴ Det er ein god definisjon på den institusjonelle sida av skriftkulturen. Heilskapen ved denne skriftkulturen kan likevel først bli synleg når det dynamiske blir inkludert. Også dette er ein kultur som har å gjere med kjensler og subjektivitet, altså med førestellingar om fellesskapar og identitetar.⁵

Museum driv kunnskapsbasert formidling. Det har vore viktig at dei utviklar eigen kunnskap, basert på samlingane sine, og at dette skjer i systematiske, kritiske former. Difor er ikkje trykksaker og AV-medium det einaste interessante for ein slik institusjon. Nynorsk kultursentrum samlar like gjerne på tal som på ord. For oss kan den pålitelege tabellen om utbreiing av nynorsk vere like viktig som dei 14 banda med *Skrifter i samling* av Tarjei Vesaas. Heile tida prøver vi ut grensene mellom forskning, dokumentasjon og formidling.

I seinare år ser det ut til at dokumentasjon er blitt ein stadig viktigare funksjon for norske museum. Omgrepet *dokumentasjon* har visst kome inn frå sidelinja. I den nyaste større museumsutgreiinga, *NOU 1996:7*, er omgrepet helst berre brukt i samband med identifisering, bestemming og registrering av gjenstandar, altså som eit synonym for systematisk registrering. Vi trur det er kulturpolitisk ønskjeleg å gi omgrepet *dokumentasjon* eit meir presist innhald: Dokumentasjon kan forståast som systematisk og kjeldekritisk bearbeiding av informasjon frå eigne samlingar eller innanfor dei emna eit arkiv, bibliotek eller museum konsentrerer seg om. Denne bearbeidinga kan omfatte omtale, fagleg beskrivelse og analyse.

Dokumentasjon omfattar dermed også systematisk arbeid med immaterielle data, til dømes statistikk eller analysar. I eit slikt perspektiv blir skiljet mellom dokumentasjon og forskning lite skarpt. Eit museum som arbeider med dokumentasjon vil bruke forskarens metodar, men ikkje presentere dokumentasjonen i dei formene og med den teoretiske overbygninga som pregar forskarens avhandlingar og vitenskaplege artiklar.

For oss har dokumentasjonen liten verdi viss den blir verande arkivert. Det vi dokumenterer, skal helst kunne brukast til noko, anten av oss sjølv eller av utanforståande. Vegen gjennom språket fører alltid ut i det opne landskapet der språkbrukarane held til. Det gjer oss til ein dialoginstitusjon og aktør i den offentlege samtalen. Visjonen til Nynorsk kultursentrum er å gjere det lettare å vere nynorskbrukar. Det kunne ha forflata institusjonen til ein agitasjonssentral for våre eigne. I staden har vi valt å krysse grensene i den språkkløyvede norske kulturen og stimulere publikum og gjester til undring og ettertanke over det vi alle har – språk. Publikumsundersøkingar som blir gjennomført kvar sommar viser eintydige tendensar: Halvparten av dei norske gjestene i sommarsesongen er no bokmålsbrukarar, og bokmålsbrukarane trivst like godt i Aasen-tunet som nynorskbrukarane.

Det særmerkte ved verksemda vår er at vi på fleire sentrale punkt faktisk dokumenterer ikkje berre éin, men to skriftkulturar. Alle stader der det gir meining, bryt vi ned omgrepet *norsk* og todeler det i kategoriane *bokmål* og *nynorsk*. På denne måten kan verksemda vår vere av stor verdi også for bokmålsbrukarar som ønskjer informasjon om situasjonen for deira målform. Det er berre dokumentasjon frå Nynorsk kultursentrum som gir informasjon om til dømes desse variablane:⁶

- Talet på nye bøker på bokmål og nynorsk innanfor ulike sjangrar
- Pressestøtte til aviser på bokmål og nynorsk
- Utgivingar av musikk sortert etter norsk målform
- Språkleg og kulturell toleranse overfor innvandrarkulturar i høve til nordmenns målform⁷

Vi stiller ikkje ut språket, men vi viser korleis det er blitt brukt, kva det blir brukt til no, og kva vi sjølve vil bruke det til. Det gjer vi ved å dra vekslar på eit mylder av uttrykksformer, medium og kanalar:

- Kulturprogram i form av konsertar, teater, kulturkveldar, forfattarkveldar, seminar, samtalar, debattar, til saman om lag 50 slike arrangement kvart år.
- Dei Nynorske Festspela, ei årleg feiring av dialektar og nynorsk skriftkultur, siste veka i juni, med om lag 50 arrangement.
- Dokumentarfilmen *Ivar Aasen* om Ivar Aasens liv og verk.
- Biletspelet *Den lange reisa* som stadfestar Aasens arbeid ved å kombinere ord frå ordbøkene hans med utdrag frå dagbøkene og foto av dei omtalte stadene frå samtida hans.
- Dataspelet *Dialektspelet* som kombinerer underhaldning og informasjon om mangfaldet av norske dialektar, i nye opptak frå 2000.
- Nettstaden www.aasentunet.no for påliteleg og oppdatert informasjon om nynorsk skriftkultur, etter kvart på fleire språk.
- Den digitale ordboka *Dagens ord*, redigert av redaksjonen i Norsk Ordbok, publisert på nettstaden www.aasentunet.no og berre der. Til no inneheld denne originale ordboka vel 200 oppslagsord.
- Dataspelet *Ordspelet* på Internett, der publikum kan prøve å kople saman ord og ordforklaringar frå databasen til Norsk Ordbok.
- *Nettbiblioteket* med over 500 tekstar av 90 forfattarar frå heile historia til den nynorske skriftkulturen.
- Tre nye temautstillingar kvart år, som også blir viste som vandreutstillingar andre stader enn i Aasen-tunet.
- Årstale om tilstanden for nynorsk skriftkultur; den einaste i sitt slag innanfor norsk kulturliv, og utgreiingar og dokumentasjon av ymse slag.
- Butikk og kafé med vareutval og menyar som står opp under den samla verksemda ved institusjonen.

Og for all del: Institusjonen prøver å representere stilistisk god og formelt korrekt språkbruk. Det er eit poeng for oss å syne fram det nynorske skriftspråket frå si beste side. Dermed seier vi også noko om kva språket er i praksis.

Tre grep

Å syne fram, stille ut, dokumentere, formidle – alt dette heng saman, iallfall for oss som driv med det. Når eit språk er i bruk, blir det synleg. Men eit språk som er mindre brukt enn det dominerande språket i eit samfunn, må synast fram på særlege måtar. Så vidt eg veit, er Ivar Aasen-tunet den einaste institusjonen iallfall i Europa som har ein skriftkultur som sitt definerte emne. Senteret på Blasket-øyane fortel like gjerne om teigblandinga og dei gamle samfunnsformene som om språket og språkbruken; deira ærend er heile konteksten, ikkje berre den språklege. Difor kan den institusjonen like gjerne karakteriserast som eit moderne folke-museum.

Frå ein annan synsvinkel vil eg så tvil om det vi gjer, er å stille ut eit språk. Språket med sitt grammatikalske system og sitt ordtilfang er i liten grad vårt objekt. Det er ikkje språket i

seg sjølv, men språket i bruk, vi syner fram. I opningsforedraget på denne konferansen brukte Bolette S. Pedersen kategoriane fenomen, gjenstand, handling og person då ho gjorde greie for nokre av bitane i den mosaikken som strukturering av ordtydingar kan vere. Ho viste også korleis konteksten pregar tolkingane av ord og ytringar. Det er nettopp gjenstandane, handlingane, personane og kontekstane vi rettar merksemda mot, og det gjer vi for at vi skal kunne formidle noko av det fenomenet eit språk er. Det inneber at vi konkretiserer, personifiserer og stadfestar språket.

Ingen av delane er nye grep i kulturhistorisk formidling.

Konkretiseringa kjem til uttrykk gjennom dei fysiske gjenstandane vi stiller ut, frå handskrifter og trykksaker til dokker og motordelar – det meste kan knytast til skriftkultur.

Personifiseringa oppstår når vi bruker utsegner frå eller opplysningar om enkeltpersonar i framstillinga, eller på ymse vis gir språket ansikt.

Stadfestinga skjer når vi knyter hendingar, handlingar, personar eller språkelement til stader. Språk har blant anna med territorium å gjere, og i det som er blitt kalla den norske nasjonsbyggingsperioden, var det viktig for nynorskbrukarane å vise at språket kom meir og meir i bruk. Difor blei det laga eigne målkart, der alt territorium som høyrde til ein nynorskbrukande skule eller kyrkjelyd kunne fargast, same om det berre var snauffjellet – som det var mykje av. Slike kart blei laga av ein og same person, Peder Hovdan, i 1908, 1920 og 1948.⁸

Dette resulterte i ein geografisk polemikk der riksmålssida svarte med eit kart der bruken av dei to målformene blei knytt til folketal. Sakleg sett var nok det ein meir relevant variabel enn å skryte av at folketomt snauffell no var Nynorskland.

I ei basisutstilling kan desse gamle grepa samstundes kombinerast til noko nytt.

Skilnaden er estetikken, som i dette tilfellet dreiar seg om samspelet mellom form og innhald. Ivar Aasen-tunet rommar mykje, blant anna det som truleg er det eldste personmuseet i landet. Dette skipa Ivar Aasens arvingar kort tid etter at han døydd i 1896. Museet blei opna 24. juni 1898 i Aasen-tunet, på garden der Aasen hadde budd dei første tjue åra av livet sitt.⁹

I 1990 oppstod ideen om eit nybygg i Ivar Aasen-tunet frå to kantar.

Då den store norske kulturhistorikaren, språkforskaren og nordisten Reidar Djupedal døydd i 1989, arva Ivar Aasen-museet ei boksamling på over 200 hyllemeter. Noko slikt fanst det då ikkje husrom for i tunet. Dei som dreiv det etablerte museet, hadde difor fått ein arkitekt frå området til å teikne skisser til eit mogleg nybygg. Dei skissene som blei laga, viser at arkitekten tenkte seg eit lafta tømmerhus med torvtak.

Frå den fremste kulturpolitikaren på Stortinget, Theo Koritzinsky, kom samstundes ideen om eit nybygg for å gjere det mogleg å dokumentere og formidle heile historia om Ivar Aasens livsverk og den skriftkulturen han la det formelle grunnlaget for. Ideen blei gripen av sentrale personar i miljøet kring Høgskulen i Volda.

Desse to miljøa – museumsfolk og akademikarar – blei raskt samde om å dra lasset saman. Dei lokale arkitektteikningane hamna i arkivet. I staden kom arkitekt Sverre Fehn inn i bildet. Ganske tidleg i prosessen blei det eit vesentleg poeng å bruke nybygget som eit bidrag til å bryte ned velkjende fordommar om at nynorsk er vakkert i dikt, spesielt framført i bunad på stabburshella med treskurd kring døra og torv på taket. Å stille ut dette språket måtte gjerast slik at spenninga mellom 1700-talet og det moderne i Ivar Aasens tenking kom tydeleg fram. Modernismen har generelt tømt rolla si som provokasjon, men ikkje på det språkpolitiske feltet. Jo meir modernistisk, jo betre, nettopp for å bryte med dei romantiske fordommane om nynorskens plass og funksjon i samfunnet. Form blei altså innhald.

Utstillingsestetikk

Sverre Fehns utstillingsestetikk førte denne modernismen vidare i eit drivande samspel med utstillingsprodusent John Aage Gjestrum og den før nemnde brukargruppa. I museumsbransjen er eitt av dei store spørsmåla om det er mogleg å rekonstruere fortida eller ikkje. Sverre Fehn har vore ein av dei klaraste kritikarane av denne rekonstruksjonstanken. Å tru at fortida kan vekkjast til live gjennom museale tablå, er for han å gjere fortida til noko utvendig og dermed uviktig. – Det nyttar ikkje å springe etter fortida, seier Fehn: – Du tek den aldri att. Det ligg eit ganske betydeleg paradoks i det å bruke Sverre Fehn som arkitekt og utstillingsarkitekt for eit prosjekt som Ivar Aasen-tunet, der språkets immaterielle trekk skulle kombinert med arkitektens fokus på dei utvalde gjenstandane si mening.¹⁰

Denne institusjonen lever nokså strengt etter den grunntanken at vi skal prøve å *forstå* fortida, men at det er latterleg å tru at ein einaste gjest faktisk kan *oppleve* fortida. Difor har vi til dømes ikkje prøvt å rekonstruere arbeidsrommet til Ivar Aasen i Oslo.¹¹ Det vi derimot har prøvt, er å formidle eit inntrykk av den intense, kvileause og febrilske arbeidsviljen som må ha prega omgivnadene hans.

Utstilling er det einaste massemediet som er tredimensjonalt. Bøker er også tredimensjonale, men dei har det med å bli flate når dei blir stilte ut. Dimensjonane i ei bok oppstår jo hos lesaren i arbeidet med teksten i boka.

Å stille ut inneber å velje bort. Den erkjenninga synest vere framand for mange museum. Hos oss har den forståinga derimot vore reine Grunnlova. Det meste skal ikkje stillast ut. Dei få utvalde gjenstandane skal tale for seg og peike på heilskapen. Det einaste vi har stilt ut mest mogleg komplett, er boksamlinga til Ivar Aasen.

Å stille ut inneber å gi stemmene i språket ei scene, men med stram regi. Språkbrukarane kjem sjølve til orde, slik dei sa det den gongen dei sa det. Slik kjem dei individuelle røystene i det språklege kollektivet til orde.

Å stille ut inneber å gjere den enklaste bruksboka eller det simplaste trykket like høgverdig som brurekjolen til ei dronning eller eit Fabergé-egg frå tsarriket. Dermed blir det å stille ut språkets gjenstandar å hylle det nynorske språket i seg sjølv, jamvel å hylle språk i seg sjølv.

Summen av desse og mange andre tankar blir at det å stille ut eit språk blir å gjere tilskodar til deltakar. Den som gjestar utstillinga, har sjølv sitt språk og blir dermed sjølv eit utstillingsobjekt. Språkbrukaren, i dette tilfelle ein gjest, ser seg sjølv i eit nytt lys. I dag er det mange av dei som gjestar frilandsmuseum eller folkemuseum, som ikkje har noko personleg forhold til utstillingsemnet i det heile. Slik vil det også vere for mange av dei som oppsøker eit industriarbeidarmuseum. Det finst derimot ingen gjestar som ikkje har eit forhold til det emnet ei utstilling om språk tek opp. Sett med kommersielle auga blir ein institusjon som dette gjerne definert som smal. Sett med sosiologiske briller kan knapt nokon institusjon ha ein breiare profil enn nettopp eit dokumentasjons- og opplevingssenter for skriftkultur.

Basisutstillinga vår er noko anna enn å stille ut språket. Likevel trur eg det er rett å seie at institusjonen Ivar Aasen-tunet som heilskap er ei utstilling av språkleg praksis. Difor er også stadfestinga av institusjonen viktig. Ved at vi er der vi er, er porteføljen fylt med autentisitet, både fordi Ivar Aasen blei fødd borte i bakken her i 1813 og fordi vi er integrerte i den nynorske kvardagen. Vestlandet har i lang tid vore kjerneområdet for den individuelle nynorskbruken. Berre ved å liggje i dette kjerneområdet kunne vi ha von om å vinne autoritet. Det vi stiller ut, er det endå meir av utanfor husveggene våre enn innanfor. Vi er ingen oase i ørk-

enen eller ei aude øy, og takk for det, for språk trivst ikkje i *splendid isolation*. Vegen gjennom språket går gjennom eit kulturlandskap fylt med språk.

På oppdagingsferd

I kunsten er der ein restfaktor, noko som ikkje går opp. Slik kan det vere andre stader også. Det er ein kunst å skape ord som ikkje finst andre stader enn i éi einaste bok. Redaksjonen for *Concise Oxford Dictionary* har gjort sitt for å møte trusselen om piratkopiering og misbruk av leksikalsk informasjon. I ordboka har dei rett og slett lagt inn ein del fiktive ord som er fullt utstyrte med grammatikk, definisjonar, forklaringar og døme på bruk. Ingen utanforståande veit kor mange ord det er tale om, og sjølvstyk ikkje kva ord det gjeld. Her er det ikkje ein gong sikkert at bibelordet gjeld om at den som leitar, skal finne.¹²

Også den gode utstillinga bør ha nokre slike hemmelege restfaktorar, detaljar som kan oppdagast av den som har blikk for slikt, skjulte samanhengar som kan avdekkjast. Når vi kvar einaste dag stiller ut nye og gamle sider frå den uavslutta historia om nynorsk skriftkultur, passar også vi på å leggje inn slike vink til gjestene våre. Den som ser godt og som kan si språkhistorie, kan til dømes sjå litt nøyre på ei av bøkene som ligg på skrivebordet til Ivar Aasen. Slikt og mykje anna gjer turen langs vegen gjennom språket til ei oppdagingsferd der ein ikkje heilt veit kva ein ser etter. Nokon gonger har vi alle godt av å møte språket vårt med så mykje undring.

Kjelder

- Egede-Nissen, Hans. 1999. «Sverre Fehns museumsteori». I: *Nordisk museologi*, No. 1/1999, pp. 75–100.
- Engeset, Jens Kåre. 2003. *Glimt frå saga om Ivar Aasen-tunet 1897–2000*. Ørsta
- Grepstad, Ottar. 1998. *Nynorsk faktabok 1998*. Oslo.
- . 2002a. *Det nynorske blikket*. Oslo.
- . 2002b. *Viljen til språk. Årstale nr. 2 om tilstanden for nynorsk skriftkultur*, Ivar Aasen-tunet 25.9.2002. Ørsta and www.aasentunet.no
- Grimes, Barbara F. (red.). 1999. *Ethnologue. Languages of the World*. 13th edition.
- Gaard, Hilde. 1999. «Utstillingen som dokumentasjonsform i moderne og postmoderne tider». I: *Nordisk museologi*, No 1/1999, pp. 63–74.
- Thorheim, Kirsti Mathilde. 2002. *Et øyeblikk: en undersøkelse av fenomenet tid i lys av Heideggers *Sein und Zeit**. Tromsø.
- Vikør, Lars S. 1996. «Nynorsk skriftkultur sett i nordisk lys». I: Helga Stave Tvinnereim (red.): *Nynorsk skriftkultur – aktuelle forskingsfelt*. Volda.

Notar

1. Merkeleg nok er dette perspektivet knapt å finne i faglitteraturen om utstillingar, der ein meir vanleg forståingsmåte er å drøfte utstillingar som formidlande dokumentasjon, t.d. Hilde Gaard: «Utstillingen som dokumentasjonsform i moderne og postmoderne tider», *Nordisk museologi* nr. 1/1999, s. 63–74.
2. Barbara F. Grimes (red.): *Ethnologue. Languages of the World*, 13th edition 1999. Databasen, som finst både på DVD og i bokform, er laga av den amerikanske bibel-

- omsetjarorganisasjonen Summer Institute of Linguistics. Basen har registrert over 6700 språk i heile verda. Slike oppteljingar vil alltid vere fagleg omstridde, men det er også grenser for kor misvisande eit slikt tal er.
3. Senteret var svært nytt då brukargruppa kom dit. I ettertid er det likevel ikkje lett å seie noko sikkert om kva observasjonane og røynslene frå dette senteret fekk å seie for den vidare planlegginga av Ivar Aasen-tunet. Reiserapporten i arkivet i Ivar Aasen-tunet er rik på foto, men fattig på konkluderande resonnement.
 4. Lars S. Vikør: «Nynorsk skriftkultur sett i nordisk lys», i Helga Stave Tvinnereim (red.): *Nynorsk skriftkultur – aktuelle forskingsfelt*, Volda 1996, s. 45.
 5. Dette utdjupar eg i essayet «Nynorskbrukarens identitetar» i Ottar Grepstad: *Det nynorske blikket*, Oslo 2002.
 6. I 1998 gjorde eg ferdig *Nynorsk faktabok 1998*. Med sine 133 tabellar er denne publikasjonen truleg den einaste omfattande statistiske dokumentasjonen av ein skriftkultur. Alle tabellane er no også publiserte på www.aasentunet.no.
 7. Dette emnet er utdjupa i Ottar Grepstad: *Viljen til språk. Årstale nr. 2 om tilstanden for nynorsk skriftkultur*, Ivar Aasen-tunet 25.9.2002, trykt som manuskript, Ørsta 2002, og publisert på www.aasentunet.no.
 8. Peder Hovdan (1874–1965) bygde opp ei enorm samling av dokumentasjon om bruk av nynorsk, særleg i skule, kyrkje og offentleg forvaltning. Arbeidet hans var eit nødvendig vilkår for *Nynorsk faktabok 1998*. Det står eit essayistisk portrett av han i Ottar Grepstad: *Det nynorske blikket*, Oslo 2002.
 9. Det har lenge vore rekna med at museet blei opna i 1897, men kjelder som særleg dokumentasjonsleiar Eirik Helleve i Nynorsk kultursentrum har funne fram til, syner at museet først blei opna 24. juni 1898.
 10. Sverre Fehns utstillingsestetikk blir drøfta i Hans Egede-Nissen: «Sverre Fehns museumsteori», *Nordisk museologi* nr. 1/1999, s. 75–100. Forfattaren førte vidare arbeidet i hovudoppgåva Sverre Fehns utstillingsarkitektur, Oslo 1995. Det er vanskeleg å la vere å tenkje på sentrale element i Martin Heideggers filosofi når ein arbeider med Fehns museumstenking. Dette har likevel ikkje Egede-Nissen gjort noko poeng av. Ei presis drøfting av ein del slike sentrale Heidegger-perspektiv er å finne i Kirsti Mathilde Thorheim: *Et øyeblikk! en undersøkelse av fenomenet tid i lys av Heideggers Sein und Zeit*, Tromsø 2002.
 11. Ivar Aasen budde ei tid i eit husvære i Teatergata 6 i Oslo. Huset blei rive i 1969. Før rivinga arbeidde sentrale personar i miljøet rundt Ivar Aasen-museet for å setje opp att indre vegger frå husværet nettopp i Ivar Aasen-tunet. Dei fekk ikkje støtte for ideen frå nokon av dei sentrale instansane i norsk kulturforvaltning. Tidlegare museumsstyrar Jens Kåre Engeset gjer greie for denne saka i skriftet *Glimt frå saga om Ivar Aasen-tunet 1897–2000*, Ørsta 2003.
 12. Opplyst av redaksjonen i ordboka då eg på vegner av Det Norske Samlaget i 1998 forhandla fram ein avtale med Oxford University Press om utgiving av denne ordboka som ei tospråkleg engelsk-norsk ordbok.

Nedsättande uttryck i ordböcker

This article discusses derogatory expressions in a monolingual explanatory dictionary: why is a word labelled as derogatory or insulting, and what types of words are provided with such labels. For example, it is common that words referring to people considered to be lacking in intelligence are not labelled as derogatory. We may think that there is no need for a style label, since the definition of the word already expresses its negative nature. Yet, there are also words whose definitions express something negative and insulting and that are still provided with a style label. What, then, is the difference that makes some expressions derogatory? Words that are labelled as derogatory may also differ from each other: in some cases, the label is given to derogatory names for neutral referents, whereas in others, the meaning as such may be derogatory. However, the different cases do not differ in the way they are presented, and we may ask whether they should.

1 Inledning

Vilka slags ord betecknas som nedsättande i en enspråkig definitionsordbok? Finns det någon konsekvens eller inkonsekvens i fråga om orden och vilka ordbokstekniska metoder har använts? Avsikten med denna artikel var ursprungligen att jämföra ordböcker på olika språk med varandra, men jag var tvungen att avstå från den planen framför allt för att det är ganska svårt att jämföra olika språk i det här avseendet. Den som vill undersöka stilnyanser måste behärska ett språk mycket väl; kanske är det så att man kan uppfatta nyanser exakt bara på sitt eget modersmål. Däremot skulle man naturligtvis kunna jämföra olika ordböcker på samma språk och skillnaderna och likheterna mellan dem när det gäller behandlingen av vissa ord. Så har till exempel Juhani Norri (2000) undersökt hur nedsättande engelska ord behandlas i brittiska och amerikanska ordböcker.

Denna artikel är alltså snarast ett slags «case study» om problemen i vår finska basordbok *Suomen kielen perussanakirja* (FBO) och dess cd-version *CD-Perussanakirja*. Det gäller inte i första hand enskilda ord, utan snarare större ordgrupper. Jag hänvisar också till andra ordböcker. I princip är problemen i alla fall gemensamma för ordböcker på olika språk.

Naturligtvis är det besvärligt med ett sådant här språkbundet tema för en artikel. Ett finskt ord säger ju inte dem som inte kan finska någonting alls, och om ordet översätts får man inte heller nödvändigtvis en riktig bild av det, för den motsvarighet som man ger på det andra språket kanske har en lite annan nyans än det finska ordet. Det är därför svårt att ge exempel och i vissa fall har jag bara översatt betydelsen, inte själva uppslagsordet.

2 Vad är nedsättande?

Norri (2000: 78-90) granskar i sin artikel följande sju grupper: nationalitetsord, ord som betecknar ras och kulturgrupp, ord som betecknar dumhet, ord som betecknar opålitlighet,

ord som gäller sexuell inriktning, nedsättande ord som syftar på kvinnor och nedsättande ord som syftar på män. Dessutom finns det mindre och vagare grupper, till exempel ord som syftar på utseende, karaktärsdrag eller psykiska egenskaper och ord som uttrycker förakt för en person eller en sak.

Vad är då i allmänhet nedsättande språkbruk? I många ordböcker görs en skillnad mellan *nedsättande* och *stötande* uttryck. Tanken är då oftast att ett nedsättande uttryck används medvetet i avsikt att håna, medan ett stötande uttryck inte används med avsikt – den som använder det har alltså inte för avsikt att sårar, men uttrycket uppfattas i alla fall som sårande. Många gånger är det bra att göra denna åtskillnad, men det finns också problem. Ett och samma ord kan ibland vara såväl nedsättande som stötande, och å andra sidan är naturligtvis alla nedsättande ord samtidigt stötande, även om alla stötande ord inte är nedsättande. Hur borde de olika fallen markeras? Ordböckerna är ibland inkonsekventa i sina angivelser, och det kan finnas svårtolkade skillnader, något som Norri (2000) visar när det gäller de engelska ordböckerna. I FBO har stilmarkören *loukkaava* 'stötande' hittills inte använts alls, utan det är endast *halventava* 'nedsättande' som förekommer. Den senare markören täcker alltså bägge fallen. Det här innebär i alla fall vissa problem. Markören *loukkaava* 'stötande' skulle behövas speciellt i samband med ord som det finns två diametralt motsatta åsikter om – till exempel ord som den äldre generationen har vant sig vid att betrakta som neutrala men den yngre generationen uppfattar som tydligt pejorativa, eller tvärtom.

Det är just de ord som kan vara såväl nedsättande som icke-nedsättande som det blir problem med. Var går till exempel gränsen mellan *nedsättande* och *skämtsamt* användning, och när är det fråga om endera användningen, när om bägge? Det här är ofta en svår fråga. Det finska ordet *utare* som betyder 'mjölkkörtel med spenar under buken på däggdjurshona, vanligen hos ko' (alltså *juver* på svenska) används ibland också om kvinnobrust, och den användningen har i FBO markerats som *leikillisesti* 'skämtsamt'. Men ordet kan låta ganska nedsättande i vissa situationer, till exempel om en man använder det. Däremot är det säkert skämtsamt när en kvinna syftar på sig själv eller när kvinnor talar med varandra. Vi har också orden *pirttihirnu* och *hellapoliisi*. De betyder 'dominerande, besvärlig hustru', samma sak som svenskans *huskors*, men en direkt översättning är 'stugmonster' och 'spispolis'. Stilmarkören för de här orden är *skämtsamt*, men det är inte sagt att alla uppfattar det humoristiska draget, utan en del kan betrakta dem som nedsättande. Borde då bägge stilmarkörerna användas? I vissa fall har bägge faktiskt satts ut, till exempel för ordet *pilkunviilaaja* som ordagrant är «någon som filar på kommatecken», men vars betydelse är 'ordryttare', 'pedant', 'formalist', 'paragrafryttare'.

Om två olika stilmarkörer används samtidigt kan det ibland bli besvärligt för läsaren. Speciellt när det gäller uttryck av ömtålig karaktär, i synnerhet uttryck som syftar på människor, kan det bli oklart när ett uttryck är nedsättande och när det är skämtsamt och i vilka situationer det är lämpligt att använda det. I synnerhet när det gäller nationalitetsord kan den dubbla markeringen kanske vara oklar. I FBO har ordet *iivana*, som betyder 'ryss', markerats som både *skämtsamt* och *nedsättande*. Det finns också ett annat ord *vanja* med samma betydelse, och det har endast markören *skämtsamt*. Bägge orden är visserligen mildare än det starkt nedsättande *ryssä*, men det är svårt att säga vad som egentligen är skämtsamt och vad som inte är det. I vår ordbok har vi också ett ord *tsuhna*, en benämning som ryssarna använder om oss finnar, och det intressanta är att det ordet har endast en markör, nämligen *nedsättande*. Här har vi inte kunnat se någon välvillig skämtsamhet!

Det finns också andra stilmarkörer än *skämtsamt* som delvis kolliderar med *nedsättande*.

Ganska många av de nedsättande uttrycken är samtidigt vardagliga. Ibland har ett ord markerats som både *vardagligt* och *nedsättande*, till exempel ordet *kärsä*, som betyder 'tryne' eller 'snabel' men som används också om en människas näsa. Å andra sidan finns det också uttryck som verkar en smula nedsättande men som ändå har enbart markeringen *vardagligt*. I vissa ordböcker, till exempel i *Svensk ordbok* (SO) 1999, används dessutom markören *starkt vardagligt*. Principen i ordböcker är kanske ofta den att de starkast nedsättande uttrycken får markören *nedsättande*, de något mindre nedsättande får både markören *nedsättande* och markören *vardagligt* och de «mycket lindrigt nedsättande» eller enbart negativa uttrycken får ibland endast markören *vardagligt*. Gränsdragningen mellan de här grupperna kan ändå vara problematisk.

Det finns också tämligen nedsättande uttryck som endast markerats som *bildliga*. Exempel på det här hittar vi i artiklarna *niljakas* och *käärme* i FBO. *Niljakas* betyder '(motbjudande) slemmig, slipprig, fuktig och hal' men används också bildligt om någon 'motbjudande, avskyvärd, vedervärdig' människa, till exempel *Niljakas vanha naisten kähmijä* 'en slipprig gammal tafsare'. *Käärme* betyder 'orm' och har också en bildlig användning: *Se nainen on täysi käärme, kavala kuin käärme* 'den kvinnan är som en orm, falsk som en orm'. Det finns också några nedsättande benämningar som fått markören *alatyylinen* 'vulgärspråkligt' i FBO, till exempel ordet *perseenluolija*. Svenskans *rövslickare* med samma betydelse har i SO markerats som *starkt vardagligt*. Ett kapitel för sig är dessutom slangen. Slanguttryck kan ofta förefalla mycket kränkande, men i allmänhet markeras de trots det endast som slang.

3 Är det ordet eller betydelsen som är nedsättande?

Ord som har att göra med dumhet och enfald markeras mycket sällan som nedsättande. Det här tycks vara en allmän princip i ordböckerna. Så är det enligt Norri (2000:83) i de engelska ordböcker som han har undersökt, så är det i FBO och så är det i allmänhet också i andra ordböcker. Markören *nedsättande* finns utsatt endast i få av ordartiklarna i den här gruppen. Ofta finns här markören *vardagligt*, någon gång markören *skämtsamt*. Norri (2000:83) konstaterar att någon stilmarkör inte behövs, eftersom orden i definitionerna (*dum*, *enfaldig* osv.) redan i sig uttrycker någonting negativt och stötande.

Man kan i alla fall fråga sig varför det räcker med definitionen i de här fallen, när det inte gör det i fråga om ord ur många andra ordgrupper som förses med markören *nedsättande* trots att definitionen också här har ett negativt innehåll. Det är ju inte heller så att de aktuella orden nödvändigtvis har ett faktiskt innehåll, det vill säga att en person objektivt sett är dum, utan det är ofta fråga enbart om användarens åsikt – orden används alltså som skällsord på samma sätt som andra nedsättande uttryck.

Det finns – som sagt – sådana fall där definitionen talar om en negativ egenskap men där markören *nedsättande* ändå har satts ut. Till exempel *jees-mies*, den finska översättningen av engelskans *yes-man*, har fått markören *halv*. 'nedsättande' i FBO, och detsamma gäller motsvarigheten *jasägare* i SO.

jees-mies halv. toisten mielipiteitä omaksi edukseen myötäilevä henkilö, kyllä-mies. (FBO)

[*nedsätt.* person som instämmer i andras åsikter, *jasägare*.]

jasägare – *särsk.* person som okritiskt håller med *nedsätt.*: det var bara chefens
~ som blev befordrade (*SO*)

Vad är det som kräver markören nedsättande i de här exemplen? Säger inte definitionen klart att det är fråga om något negativt? Är det mer förolämpande att kallas okritisk än att kallas dum?

Det finns också andra slags ord vilkas definition avslöjar ett negativt innehåll men som ändå har fått markören *nedsättande*, till exempel *nilviäinen* 'blötdjur', när ordet används om en människa.

nilviäinen el. *Nilviäiset* eläinkunnan pääjakso, johon kuuluvat eläimet ovat pehmeäruumiisia ja selkärangattomia. *Simpukat, kotilot, pääjalkaiset ym. nilviäiset.*

Halv. inhottavasta, kierosta, luhusta ihmisestä. *Senkin nilviäinen!* (FBO)

[**blötdjur zool.** klass av mjuka och ryggradslösa djur. *Musslor, snäckor, bläckfiskar och andra blötdjur. Nedsätt.* om motbjudande, falsk, lömsk person. *Du ditt blötdjur!*]

Kanske jämförelsen med ett djur här upplevs som så starkt negativ att stilmarkören känns nödvändig. Å andra sidan finns det många andra jämförelser med djur som endast har betecknats som *bildliga*, till exempel vid det tidigare nämnda *käärme* 'orm'.

En central fråga är alltså: vad är det som är nedsättande, ordet eller betydelsen? Om det är som med orden för dumhet, att det inte behövs någon markör *nedsättande* eftersom betydelsen redan i sig är negativ – vad är det då som gör ett ord nedsättande?

4 Kan ord och betydelse skiljas åt?

Utgångspunkten är att när ett uttryck markeras som nedsättande är det själva uttrycket som är förolämpande, inte betydelsen. Men när allt kommer omkring finns det relativt få klara fall där det verkligen förhåller sig så här. Ett tydligt exempel är det finska ordet *hurri*, som är en nedsättande benämning på en finlandssvensk person. Definitionen 'finlandssvensk' är neutral, det är bara uttrycket som är nedsättande. Men det finns alltså få sådana här fall, och då gäller det ofta just ord som uttrycker nationalitet, språk- eller kulturgrupp eller dylikt.

Ofta är det i alla fall så att en nedsättande benämning och den tillhörande definitionen utgör en helhet och att det är svårt att lösgöra delar av helheten. Man kan säga att betydelsen uppstår genom kontexten.

harppu 1. eräs kookas näppäiltävä kielisoitin. **2. halv.** vastenmielisestä vanhahkosta naisesta. *Vanha harppu.* (FBO)

[**harpa 1.** stort stränginstrument **2. nedsätt.** om en fränstötande äldre kvinna. *En gammal harpa.*]

hempukka halv. kevytkenkäisestä nuoresta naisesta. *Tuli vastaan jonkun hempukan kanssa.* (FBO)

(nedsättande; förklaring: «om en lättfärdig ung kvinna»; exempelsats: «Han kom emot mig med någon ~» [= slampa])

I de här exemplen flätas ordet och betydelsen ihop så att definitionen inte nödvändigtvis

uttrycker den objektiva sanningen om objektet, utan helt enkelt den tänkte talarens åsikt. Det är ju relativt och beror på betraktaren vem som ser bedagad eller frånstötande ut eller är lättfärdig. I synnerhet när det gäller exemplet på ordet *hempukka* («Han kom emot mig med någon slampa») kan värderingen inte basera sig på någon djupare kunskap, utan är tydligen talarens egen tolkning av personen i fråga, och den tolkningen kan vara helt felaktig.

Det nedsättande är här alltså inte endast själva uttrycket, utan på sätt och vis hela den betydelse som uttrycket har fått i sin kontext. Ändå skiljer sig de här artiklarna inte till sin form från artiklar av typen *hurri*, och definitionen kan därför se ut som en «objektiv sanning». Situationen förvärras kanske ytterligare av det sätt på vilket definitionen är formulerad. Det sägs alltså inte «lättfärdig kvinna» utan «om en lättfärdig kvinna». Avsikten med formuleringen är att göra uttrycket svagare – denna ordalydelse används nämligen ofta för att visa att en term är inofficiell, tillfällig eller något liknande. I det här fallet kan man i alla fall säga att formuleringen bara gör saken värre och ger det intrycket att definitionen är sann och bara uttrycket nedsättande – det är som om vi medgav att visst är det en frånstötande gammal kvinna, men att kalla henne harpa är i alla fall lite nedsättande.

Det svenska ordet *harpa* används på samma sätt, men det har inte fått markören nedsättande i SO:

harpa – 3. frånstötande (äldre) kvinna: *hon är en gammal* ~ (SO)

På ett sätt skulle vi kunna tänka oss att stilmarkören verkligen är onödig liksom i de tidigare nämnda fallen, eftersom definitionen i sig berättar om en negativ egenskap. Jag tror i alla fall att reaktionerna skulle bli negativa om vi strök markören *nedsättande* vid det finska ordet *harppu*. En definition som beskriver en negativ egenskap räcker inte till om den är tydligt subjektiv och ger uttryck för talarens egen åsikt. Å andra sidan har vi till exempel ordet *syöjätär*, som inte har fått markören *nedsättande*. Det betyder 'illasinnat kvinnligt sagoväsen' men också 'ilsken, elak, maktlysten kvinna'. Borde alltså markören strykas vid ordet *harppu* eller borde den sättas ut vid ordet *syöjätär*? Det är svårt att säga, men själv skulle jag kanske gärna sätta ut den vid bägge orden.

Det finns variation också när det gäller svenska ord. Definitionen på ordet *skata* i SO påminner mycket om definitionen på ordet *harpa*, men ändå har bara *skata* markerats som nedsättande.

skata – äv. om kvinna som uppfattas som frånstötande <nedsätt.>: *den gamla* ~n (SO)

Kanske det ändå finns en skillnad i stilvärde mellan orden *harpa* och *skata*; det kan jag inte avgöra. Men när man tänker på definitionerna och ordens egentliga betydelse kan man uppfatta dem som likvärdiga.

5 Kvinnor och minoriteter

Ord av den här typen som syftar på kvinnor (och också på män) behandlas mycket olika i olika ordböcker. Dessutom visar det sig att uttrycken känns mera nedsättande ju mera förtryckt den ifrågavarande gruppen är (Norri 2000:89). Det här är också en förklaring till att ord som syftar på kvinnor kanske oftare markeras som nedsättande eller stötande än ord som

syftar på män; det är tillåtet att använda mer frispråkiga benämningar på män än på kvinnor. Detta är något som är tydligt också i FBO. Där finns det visserligen ungefär lika många benämningar på kvinnor och benämningar på män som har fått markören *nedsättande*, men de är olika till sin karaktär. När det gäller kvinnor syftar orden ofta på fulhet, elakhet, sexuellt beteende och så vidare (det finns många jämförelser med djur, till exempel *kana* 'höna', *hanhi* 'gås', *lehmä* 'ko', *huuhkaja* 'berguv'). Av de ord om män som har fått markören *nedsättande* är det många som syftar på män som har en svag karaktär, som inte kan sköta sig (*hamppari*, *hanttapuli*, *renttu*, *retale* – på svenska närmast 'odugling', 'slarver'), som är oerfarna (*maitoparta*, *mammanpoika* 'mammans gosse') eller som är unga radikaler närmast ur äldre människors synvinkel (*pitkätukka*, *partajeesus* som betyder 'långhårig typ, skägglurk, skäggig radikal'). Däremot har inte ens starka uttryck som har att göra med sexuellt beteende (*pukki*, *elostelija*, *irstailija* 'liderlig man, bock') i allmänhet fått någon stilmarkör. Det här torde delvis också avspegla en gammal tradition och en gammal uppfattning om vad som är kränkande för en kvinna respektive en man.

Det faktum att ord som syftar på en förtryckt grupp lättare uppfattas som stötande gäller naturligtvis speciellt ord som har att göra med nationalitet eller etniska och kulturella grupper. Vi kan kalla en australier *aussi* och en japan *japsi* i vardagsspråket utan att orden känns nedsättande. Däremot uppfattas ordet *jutsku*, som är en till formen likadan förvrängning av ordet *juutalainen* 'jude', alltid som nedsättande. Det bär alltid sin historia med sig.

Också sexuella minoriteter är förtryckta grupper, men det har skett många förändringar med början i de här grupperna själva när det gäller användningen av ord. Till exempel ordet *homo* var tidigare åtminstone vardagligt och enligt ordböckerna är det fortfarande nedsättande eller stötande i engelskan, men i finskan och i de finska homosexuellas eget språkbruk är det numera ett neutralt ord. Det är förresten intressant att se vilka ord en grupp själv kan ta i bruk. År 2002 grundades i Finland en studentförening för homosexuella, transsexuella och andra som är avvikande till sin sexuella läggning. Medlemmarna började använda termen *vinokas* och informerade också FBO:s redaktion om den. Enligt föreningen är det fråga om en neutral benämning som kan ersätta de gamla stämplande uttrycken. Men ordet bygger på adjektivet *vinno* 'sned' och ordets betydelse är ungefär 'någon som är sned'. Man kan mistänka att om någon utomstående hade hittat på den här benämningen så skulle den ha uppfattats som stötande.

6 Slutord

Det är knappast möjligt att skapa ett vattentätt system när vi försöker göra stilmarkörer enhetligare. Vi måste ofta fatta beslut om varje enskilt ord, men ändå är det naturligtvis skäl att sträva efter något slags konsekvens. Vi borde göra skillnad på ord och betydelse: vad är det egentligen som är nedsättande? Huvudprincipen är att ingen stilmarkör sätts ut om en negativ betydelse framgår av definitionen – men det finns undantag. Om det är så att ordet och definitionen tillsammans bildar ett nedsättande uttryck som säger mera om talarens åsikter än om den objektiva sanningen, sätts markören *nedsättande* ofta ut. Vi skulle åtminstone kunna sträva efter konsekvens så till vida att ord som känns nästan synonyma också skulle behandlas på samma sätt. Som det nu är har till exempel orden *nousukas* 'uppkomling' och *onnenonkija* 'lycksökare' eller 'solochvårare' fått markören *nedsättande* i FBO, medan till exempel orden *pyrkyri* 'streber' och *kiipijä* 'karriärist' har lämnats utan markör, trots att orden känns likvärdiga.

Litteratur

FBO ('Finsk basordbok') = *CD-Perussanakirja*. 1997. Uusin tieto nykysuomen sanoista.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Programming Lingsoft Oy.

Förläggare Oy Edita Ab.

Suomen kielen perussanakirja I–III. 1990–94. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Oy Edita Ab.

Norri, Juhani 2000. Labelling of Derogatory Words in some British and American Dictionaries. I: *International Journal of Lexicography* 2, s. 71–106.

SO = *Svensk ordbok*. 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Tredje, reviderade upplagan. Norstedts Ordbok.

Översättning från finska av Monica Äikäs

Redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok 2014

I skjeringspunktet mellom menneskeleg skjønn og automatisering

Norsk Ordbok is to be completed and published by the end of 2014. To meet this demand, the eight remaining volumes are written into an editor programme and stored in a database. All information categories in the dictionary therefore need to be reworked, redefined and tightened up in content, and organised more tightly in relation to other categories, than what is required in a traditional manuscript. This article presents a survey of the process of recreating the dictionary structure, a process in which one must weigh the logical against the practicable, and decide which conventions and procedures can be automated through the editor programme, and which decisions should be left to the human editor. The main premise is that the character of Norsk Ordbok must not be altered. This major dictionary shall, when completed, give a united view of Norwegian dialects and Nynorsk standard language.

Det redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok som no har teke form, byggjer på arbeid og drøftingar som redaksjonen for *Norsk Ordbok* har gjort i lag med Eining for digital dokumentasjon (DOK) ved Det historisk-filosofiske fakultetet ved Universitetet i Oslo. Arbeidet har vore mest intensivt i den redigeringsprogram-gruppa som eg er leiar for, men alle som medverkar i prosjektet har på ulikt vis og i ulik grad vore med. Arbeidet med redigeringsprogrammet for *Norsk Ordbok* byggjer også på det tidlegare samarbeidet mellom Seksjon for leksikografi og målføregranskning ved INL og DOK om eit databaseprogram for redigering av *Nynorskordboka*. Dette programmet var ferdigstilt våren 2002 og har verka etter føresetnadene.

Det skal også nemnast at utan den røynsla som ALLEX-prosjektet (NUFU 28/96 og 18/2002)¹ har tilført fagmiljøa våre, ville arbeidet med redigeringsprogrammet vore langt mindre effektivt.

1 Arbeidsdeling

Arbeidsdelinga mellom partane har vore slik:

- Redaksjonen for Norsk Ordbok har hatt ansvar for å definere format for redigeringsprogrammet.
- DOK lagar all programvare som Norsk Ordbok treng, der redigeringsprogrammet er eit berande element.

ALLEX-prosjektet har aldri vore direkte knytt til prosjekt NO 2014, men har i perioden 1992-2002 fungert som testverkstad for idear og eksperiment med ordboksdatabasar som byggjer på digitalisert grunnlagstilfang.

2 To overordna omsyn

Det finst ingen nøytrale løysingar på praktiske problem. Ein må avgjere på førehand kva for omsyn som skal vege tyngst når ein vel løysingar.

Norsk Ordbok høyrer i utgangspunktet til den store tradisjonen med vitskaplege, dokumentariske ordbøker. Dette er ramma for ordboksverket også i framtida, trass i påskunding, rekruttering og auka produksjonstakt.

Vidare skal alt tilfang vegast etter dei same prinsippa gjennom heile verket. Desse prinsippa blir utkrystallisert i redigeringsreglar og konvensjonar. Desse reglane og konvensjonane skal altså gjelde likt for alle ord og alt tilfang i samlingane. Stutt sagt:

- Norsk Ordbok 2014 skal vere materialstyrt
- Norsk Ordbok 2014 skal redigerast konsistent

Kva tyder det at Norsk Ordbok skal vere *materialstyrt*?

Det vil seie at ordartikkelen skal gje eit nøyktig og systematisk bilete av materialet som ligg attom – definisjonar og bruksdøme frå ordbokskjelder og ordsamlingar frå før 1900, målføretilfang som berre finst i samlingane til Norsk Ordbok og prenta målføresamlingar frå alle kantar av landet, litteraturekserpt og det nye korpuset til Norsk Ordbok (sjå Ridings s 315).

Takk vere Dokumentasjonsprosjektet (1991-97) har Norsk Ordbok det meste av tilfanget sitt i elektronisk form, og vi arbeider stadig med å leggje inn attverande ordbøker og ordsamlingar. Tilfanget er ordna gjennom Metaordboka, som gjer det mogleg å gå attom ordartiklane i databasen og sjå på det underliggjande tilfanget (jf. pk. 13).

Kva vil det seie at Norsk Ordbok 2014 skal redigerast *konsistent*?

Det enkle svaret er at dei same prinsipp og konvensjonar skal gjelde for alt tilfang og alle ordartiklar gjennom heile verket. Dette kan høyrast sjølvstakt ut, men er i praksis vanskeleg å gjennomføre, for arbeidsmengda er enorm, og manuell kontroll av alle detaljar uråd å gjennomføre. Det har derfor synt seg – ikkje minst når store, eldre ordboksverk blir digitalisert – at full konsistens har vore meir eit fromt ønske enn realisert praksis.

I Norsk Ordbok 2014 legg vi mest vekt på følgjande presiseringar i høve til konsistenskravet:

1. *Alt tilfang som har forsvarleg kvalitet, skal vurderast for bruk*

Er eit ord såleis pålitande belagt frå gode nynorsk- eller målførekjelder, kan det ikkje avvisast som «dårleg mål» eller liknande. Om ei tyding eller ein bruksmåte er ukjend for redaktørane, skal den likevel med i ordboka dersom tilfanget tilseier det.

2. *Det skal vere mogleg å finne att tilfanget attom kvar definisjon*

Tilfanget vårt ligg ordna i elektronisk form i Metaordboka. Nytt tilfang skal også inn der. Når redigeringsprogrammet blir kopla saman med Metaordboka, blir det mogleg å sjå nøyktig kva for belegg som ligg attom kvar ordartikkel og kvar tyding.

3. *Tilfang som ikkje gjev grunnlag for artikkel, skal sorterast ut etter same prinsipp*

Redaksjonen har gjennomgått prinsippa for materialutval og fastslege kva for kjelder som

alltid gjev grunnlag for å ta med eit ord, og kva for kjelder som gjev grunnlag for utelating. Metaordboka har opp mot ein halv million artiklar. Norsk Ordbok 2014 har plass til berre om lag 300 000 ordartiklar, fordelte på tolv band. Om lag halvparten av alle metaordboksartiklar har eitt belegg attom seg (er hapax). Dersom dette belegget t.d. er henta frå ei tospråkleg ordbok, ei terminologisk ordliste, eller det er ei poetisk spontansamansetning, får ordet ikkje artikkel i Norsk Ordbok. Desse utvalskriteria kan automatiserast, ettersom dei er knytte til kjelderegisteret. Redaktørane får då sjå på skjermen om eit ord er frårådd eller tilrådd redigert. Redaktørane kan overprøve denne vurderinga ved å leggje til nytt tilfang som dokumenterer ein vidare bruk av ordet.

4. Tilfanget skal utnyttast etter same faglege kriterium uavhengig av redaktør

Eit gjennomgåande særdrag i dei gamle, store ordboksverka er at kvar redaktør sette eigarmerke på det han eller ho redigerte. Dette er ikkje til å undrast over; redigering er tekstproduksjon, og tekstproduksjon er ei svært personleg verksemd. Med redigeringsprogrammet får vi likevel betre høve til å følgje med i produksjonen og syte for at redigeringsreglane blir tolka likt. Ein kan også sjå til at alfabetprogresjonen er jamn – dvs. at tilhøvet mellom manusomfang og den plassen eit ord, ei ordgruppe eller ein alfabetbolk har i språket (vonleg spegla i mengda av underlagstilfang) og – er jamn gjennom heile verket, og lik frå redaktør til redaktør. Eit redigeringsprogram gjer det stutt sagt mogleg å føre ein langt meir effektiv produktkontroll enn tidlegare.

3 Tekstypar i dokumentasjonsordbøker

Ei dokumentasjonsordbok har fire slag tekst.

1. *Redaktørtekst* er skriven av ein av ordboksredaktør på grunnlag av ein materialanalyse. Den omfattar definisjonar, redaksjonelle forklaringar m.m. Denne teksten gjer greie for den semantiske strukturen i tilfanget attom kvart oppslagsord, og den avgjer derfor kvaliteten på ordboka som lingvistisk forskararbeid. Denne strukturen vil få ei fastare ramme i band 5-12 enn han har hatt i band 1-4, av di redigeringsprogrammet gjer det mogleg for oss å halde oversyn over ordartiklane på ein annan måte enn før.

2. *Eksempeltekst* er henta frå kjeldetilfanget. Den består av redaksjonelle bruksdøme, bruksdøme med målføreheimfesting, eller autentiske, kjeldefeste litterære sitat. Med digitaliserte kjelder og ein database til manuskriptet blir dette sambandet både tydelegare og lettare å etterprøve enn før. Det skal ikkje brukast døme eller sitat som ein ikkje finn att i underlagstilfanget, og tilfanget kan sporast direkte frå ordartikkelen til dei digitaliserte samlingane.

3. *Tilvisingstekst* er tekst som peikar utover ordartikkelen. I ei dokumentasjonsordbok er det to slag. Det er kryssreferansar i ymse former, som viser til andre oppslagsord eller ordtydingar i Norsk Ordbok. Og det er kjeldeapparatet, som viser ut av sjølve ordboka og til belegg som ligg under ein definisjon, eller inneheld eit sitat. Igjen er det redigeringsprogrammet, og programpakka rundt det, som gjer det langt på veg mogleg å automatisere både føring og kontroll av tilvisingar og kjelder. Dette er ei stor arbeidssparing, ikkje minst i ferdiggjering av manuskript før prenting.

4. *Usynlege belegg* er det tilfanget som ikkje blir gjort synleg i ordboka, men som ligg i samlingane og kan finnast att gjennom Metaordboka. Dette tilfanget er altså lett tilgjengeleg for manuskriptkontroll fram til utgjeving. Vi kjem også til å halde fram med førsteleddsartiklar (med «sekk»), der vi listar opp samansetningar som ikkje kan få eigen ordartikkel (sjå nedanfor pk. 4). Alle slike ord vil ein finne att i samlingane – det skal ligge tilfang attom også dei orda som blir vraka.

4 Artikkeltypar i Norsk Ordbok

Norsk Ordbok har fire ulike artikkeltypar, som kvar vil få sitt grensesnitt for innskriving:

1. *Innhaldsartikkelen* er den prototypiske ordartikkelen, med fullt utbygde skjema for oppslagsdel, variantdel («hakeparentesen») og tydingsdel. Dei andre tre artikkeltypane er til dels sterkt nedskorne utgåver av av innhaldsartikkelen. I redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok har vi derfor gjort ferdig skjemaet for innhaldsartikkelen først. Dei fleste ordartiklane er innhaldsartiklar.

2. *Tilvisingsartikkelen* er ein enkel tabell som gjev ei einaste opplysning, nemleg kryssreferanse innanfor Norsk Ordbok frå oppslagsforma på tilvisingsartikkelen til den ordartikkelen der tilfanget som ligg under tilvisingsartikkelen, er redigert.

I Norsk Ordbok går tilvisingar anten frå jamstelt oppslagsform til oppslagsform for innhaldsartikkel, som t.d.

II gjorda v sjå gyrda.

eller frå målføreform til normalisert oppslagsform, som t.d.

gleka v sjå glidka.

I band 1-4 vil ein finne døme på at andre opplysningskategoriar er tekne med i tilvisingsartikkelen, t.d. tydingsopplysning, men det kjem ikkje til å halde fram i band 5-12.

3. *Førsteleddsartikkelen* er også ei redusert utgåve av innhaldsartikkelen. Førsteleddsartikkelen skal gjere greie for oppslagsform og varianttilhøve for to ordelement som ligg nær kvarandre, nemleg (1) avleiingsprefiks og (2) førsteledd i samansetningar. Vidare skal førsteleddsartikkelen gjere greie for korleis førsteleddet spesifiserer etterleddet, og gje døme på avleiingar eller samansetningar som syner fram den aktuelle bruken. Det er derfor høve til å ha fleire tydingar under førsteleddsartikkelen. Derimot kan det ikkje førast sitat eller kjelder. Eksempeltilfanget er jo einskildord, og for samansetningane i «sekken» dreiar det seg om semantisk gjennomsynlege døme som er belagde i samlingane, men ikkje treng eigen ordartikkel. Redigeringsprogrammet skal varsle dersom nokon prøver å lage innhaldsartikkel på eit ord som står i ei førsteleddsrekke.

4. *Etterleddsartikkelen* gjer greie for form, tyding og bruk av avleiingssuffiks som er nytta i norsk. Avleiingssuffiksa liknar prefiksa i det at grensa til sjølvstendige ord som fungerer som etterledd i samansetningar, kan vere hårfin. Dømetilfanget er då oppslagsord som eksemplifiserer den aktuelle tydinga av etterleddet. Her let vi programmet godta både dømeord som

har eigen innhaldsartikkel og ord som ikkje har det. Men dømmeorda må vere belagde i språksamlingane.

Samansetningar som ikkje blir redigerte, kan også behandlast innanfor tydingsbolken, jf. pk. 12.

5 Innhaldsartikkelen i NO

Ein (nummerert) definisjon med tilhøyr (bruksdøme, undertydingar, underoppslag, eksemplifiserande samansetningar; meir om dette nedanfor) blir i NO kalla ein *tydingsbolk*². Innhaldsartikkelen i Norsk Ordbok er sett opp som ein struktur av tydingsbolkar, som då skal syne fram den semantiske trestrukturen til kvart oppslagsord. Innhaldsartikkelen har tre nummererte tydingsnivå, markerte i tekst etter rang med

A

1

a

Skjemaet for tydingsbolken blir utnytta fullt ut på lågaste nivå, anten den aktuelle ordartikkelen har ei eller fleire tydingar og eitt eller fleire nivå.

I tillegg til definisjonsdel med døme, kan den fullstendige tydingsbolken (på lågaste nivå) også ha (1) ei eller fleire *undertydingar* (sjå pk. 10); (2) eitt eller fleire fleirordige *underoppslag* (som kan ha fleire tydingar) (sjå pk. 11); og (3) opp til to *samansetningsrekkjer*, ei som syner oppslagsordet nytta som etterledd, og ei som syner ordet nytta som førsteledd (sjå pk. 12).

6 Tydingsbolken

Den komplette tydingsbolken har dei elementa som trengst for å

- definere og eksemplifisere ei tyding (definisjonsskjema og eksemplifiseringsskjema)
- spesifisere tydinga med undertydingar (undertydingsskjema)
- syne fram og definere leksikaliserte ordsamband som underoppslag (underoppslagsskjema)
- vise korleis ordet i nettopp denne tydinga inngår i samansetningar (skjema for samansetningsrekkjer)

I utgangspunktet kan tydingsbolken utnyttast fullt ut på alle nivå, men i praksis vil det ikkje bli slik. På høgare nivå i tydingsstrukturen blir tydingsbolken nedskoren på ulike måtar. Dette ligg dels i redigeringsprogrammet, t.d. ved at ein ikkje får lage undertydingar eller underoppslag dersom det ligg ein tydingsbolk på eit lågare nivå. Dels er det sett restriksjonar på bruken av tydingsbolken gjennom redigeringsreglane.

I spørsmålet om kvar eventuelle restriksjonar skal liggje, i programmet eller i redigeringsreglane, må det leggjast mykje vekt på kva som tener produksjonen. Norsk Ordbok må bli ferdig etter eit oppsett program, og dermed må arbeidet leggjast til rette slik at ein unngår dødtid. Det som teoretisk kunne vore den logisk beste løysinga, må dermed vike om ei anna løysing gjev raskare og lettare manusproduksjon.

7 Kva er nytt i høve til Norsk Ordbok band 1-4?

Av det som er sagt hittil, framgår det at Norsk Ordbok band 5-12 blir noko endra i høve til band 1-4. Opplysningskategoriane er dei same som før, men dei blir klarare definerte og får ein litt strengare orden. Talet på tydingsnivå er sett til fire og blir gjort synleg med faste markørar, mot tidlegare, då strukturen kunne bli uoversiktleg djup. Føremålet er å ta vare på alt som er bra med Norsk Ordbok slik verket er, men presentere arbeidet på ein ryddigare og meir lettlesne måte, slik at brukarane lettare kjenner att strukturen frå ordartikkel til ordartikkel. I tydingsbolken i Norsk Ordbok band 5-12 blir det høve til å ta med:

- Faste opplysningskategoriar i fast rekkjefølgje
- Ein innleiande definisjon pr tydingsbolk
- Eksemplifisering i form av redaksjonelle dømme, målføredømme og litterære sitat (og truleg færre og meir nøye utplukka dømme enn før)
- Undertydingar som spesifiserer den innleiande definisjonen
- Underoppslag som viser oppslagsordet slik det inngår i faste leksikaliserte ordsamband
- Samansetningsrekkejer som viser oppslagsordet i den aktuelle tydinga som etterledd og som førsteledd

Resultatet er at Norsk Ordbok band 5-12 får ein flatare artikkelstruktur enn band 1-4, altså meir sideordning og mindre underordning av tydingar. Retninga innanfor tydingsbolken vil alltid gå frå det meir generelle på høgaste nivå til det meir spesielle på lågare nivå.

8 Definisjonsdelen av tydingsbolken

Definisjonsdelen av tydingsbolken er den viktigaste delen, og den som redaktørane legg mest arbeid i. Det er vanleg gode teke at å forme gode definisjonar er ei krevjande oppgåve, så krevjande at det kallar på ei eiga evne til abstrahering og ordlegging. Men denne evna må også trenast opp.

Elementa i definisjonsskjemaet til Norsk Ordbok er dei vanlege. Det er (1) bruksmarkering, (2) definisjonstekst, (3) kjelder (ein eller fleire), (4) tilvising til andre oppslagsord ved redaktør.

Her er eit enkelt døme på ein definisjon under oppslagsordet **fustans-kyrtel**, sett opp i definisjonsskjemaet i redigeringsprogrammet:

bruksmarkering	Definisjonstekst	Kjelder	Tilvising ved redaktør
om norr. tilh	kyrtel av fustan	He.ES 292	jfr <i>fustian</i>

Slik ser dette ut i Norsk Ordbok:

fustans-kyrtel m (om norr. tilh) kyrtel av fustan (He.ES 292); jfr *fustian*.

9 Definisjon i tabellformat

Det er sagt før at Norsk Ordbok er materialstyrt. Redaktørane må presentere det tilfanget vi

har; dei kan ikkje gå ut frå at tydingar har anna utbreiing eller er meir spesifiserte eller generelle enn det som framgår av kjeldene.

Ordboka må derfor ha eit definisjonsskjema som tek høgd for at bruksdøma i tilfanget ikkje alltid refererer presist til ei gjeven avgrensing av definisjonen. Det blir gjort ved å setje opp definisjonsteksten i tabell som nedanfor:

hagfelle f

Definisjonstekst	Kjelder	Redaksjonell tilvising
gjerde, skigard	HdmA, Ød mst, Gbr, ØToten, Eikesdal, Oppdal, Kvikne; Østb VII, 57; Austland 1934	
(laust oppsett) gjerde av tre, ris og kvist	Ød mst, Folldal, NGbr, Hemsedal, Kvikne, Skogn, Grong	
(serl:) gjerde av felte stomnar som ligg slik at toppen av eitt tre ligg over stomnen på det neste	A2; Vardal, Tolga, Skjåk, Heidal, Fåberg, Gausdal, Land 1743, INdm sumst, STrl	

Så kjem bruksdøma i samla flokk etterpå. Dei kan vere ganske rundt uttrykte, og høve for alle definisjonsledd, t.d.:

det var dårleg stell med hafellun rundt vangane (Folldal B. Streitlien 81)

Denne måten å ordne definisjonen på er særleg nyttig i høve til (eldre) målføretilfang. I det innsende målføretilfanget kan definisjonane vere fleirledda og sær spesifikke. Men det framgår ikkje av oppstillinga kva for definisjonlekk kvart døme knyter seg til, og mest sannsynleg kan dei stå til alle. Eit drag ved munnleg målbruk er jo at ordlegginga ofte er lite eksplisitt, av di båe paratar veit kva omgrepet kvart ord refererer til.

10 Undertydinga

Som nemnt er det tre tydingsnivå i ordartikkelen, og som hovudregel er det nok. Men for mindre tydingsavbrigde med lite tilfang attom har NO også rom for ei undertyding. Undertydinga kan ein berre bruke på lågaste nivå i artikkelen. Har ein undertyding på ein tydingsbolk som er nummerert med 3), kan ein altså ikkje ha a), b), osv under tretalet.

I Norsk Ordbok band 1-4 blir undertydinga først og fremst markert ved definisjon, ofte med ei bruksmarkering framfor, men utan tydeleg utskiljing frå annan tekst. Det finst døme på undertyding etter semikolon, enkel eller dobbel skråstrek.

I redigeringsprogrammet blir undertydingar normalt innleidde med ein dobbel skråstrek. Under **gryte 2a** står til dømes underdefinisjonen

// lågt lende mellom fjell ei åsar

følgd av kjeldefest bruksdøme.

I NO band 1-4 er det inga streng rekkjefølgje mellom undertydingar og underoppslag. I

redigeringsprogrammet (og dermed band 5-12) kjem undertydingar alltid etter hovuddefinisjonen og før eventuelle underoppslag (jf. pk. 7 ovanfor).

Undertydinga kan ha definisjonstabell, liksom hovuddefinisjonen (jf. pk. 9 ovanfor).

Undertydinga kan også ha eksemplifisering – bruksdøme med fullt utstyr av forklaringar og tilvisingar – liksom hovuddefinisjonen i tydingsbolken.

Normalt vil likevel undertydinga vere mykje mindre omfattande enn ein vanleg tydingsbolke.

11 Underoppslaget

Norsk Ordbok skil seg frå Nynorskordboka og andre handordbøker ved å gje etter måten utførleg handsaming av leksikaliserte fleirordige uttrykk. Dette er eit vanskeleg område innanfor den leksikalske semantikken.

Eit fleirordig uttrykk som skal kvalifisere som underoppslag, må (1) ha fast form, (2) fungere som ord med ordklasse i ei setning, (3) ha ei eller fleire tydingar som ikkje kan dragast ut av samanstillinga av einskildord.

Redigeringsreglane for underoppslaget er ikkje finpusa enno, men det er likevel klart at skildringa av tyding og bruk for eit fleirordig uttrykk krev dei same kategoriane som ein vanleg ordartikkel. Ein kan – som før – føre fleire nummererte tydingar med bruksdøme for underoppslag. Det blir ikkje høve til å føre undertydingar eller samansetningsrekkjer.

Døme på underoppslag er (1) verb med partikkel (for dei store verba samla og ordna alfabetisk under eigne tydingsnummer sist i ordartikkelen, jf. t.d. **føra** 13 a-q), (2) substantiv med modifisering (t.d. *kalka grav* 'noko som læst vera betre enn det er')

Fleirordige adverb og konjunksjonar er i NO band 1-4 somme gonger handsama som ordinære oppslag med ordartikkel (på alfabetisk plass), andre gonger som underoppslag under hovudordet. Det er meininga at slike uttrykk skal få ei meir konsistent behandling i NO band 5-12.

12 Samansetningsrekkjene

Metaordboka har om lag dobbelt så mange oppslagsord som det er planlagt at Norsk Ordbok skal ha (jf. pk. 2-3). Det siste elementet i tydingsbolken, samansetningsrekkjene, gjev høve til å lenke ordboksartiklar til det uredigerte tilfanget.

Samansetningsrekkjene er av to slag, etterleddsrekkjer og førsteleddsrekkjer. I programmet har samansetningstypene fast innbyrdes rekkjefølgd og fast plass sist i tydingsbolken.

I ei *etterleddsrekkje* er oppslagsordet etterledd for dei opplista samansetningane. Ei etterleddsrekkje kan sjå slik ut (under **galen** 2c i tyd 'vill, grådig, svært huga på'):

øg i sms som *bil-*, *danse-*, *film-*, *fotball-*, *gifte-*, *gjente-*, *gute-*, *kjøpe-*, *penge-galen*.

Når ein har definisjonen ovanfor, er desse samansetningane sjølvforklarande, og dei styrker definisjonsinnhaldet. I Norsk Ordbok 1-4 er somme av etterleddssamansetningane redigerte, andre ikkje. Det kjem an på tilfanget.

I ei *førsteleddsrekkje* er oppslagsordet førsteledd, og orda høyrer då alfabetisk heime nær

oppslagsordet. Dei orda som står oppførte i førsteleddsrekkjer, blir ikkje redigerte i eigen ordartikkel. Det dreiar seg om samansetningar som stort sett utbreidde, og som i Norsk Ordbok meir eksemplifiserer ein type ordlagning innanfor eit gjeve semantisk område, enn eit leksikalisert omgrep. Ei førsteleddsrekkje kan sjå slik ut (under *glasnost*)

..; hertil *glasnost-bylgje*, *-politikk*

Dette er spontanlagningar av ein type som alle dei nordiske språka er rike på. Det er interessant å ha dei med, av di dei syner at oppslagsordet er produktivt i ordlagning, og kva slag ord som blir laga, men å definere slike samansetningar fell utanfor NOs arbeidsområde.

Dersom eit oppslagsord er førsteledd i sær mange samansetningar, vil ein god del av dei nødvendigvis vere spontanlagningar. Da kan det høve med ein egen førsteleddsartikkel, der ein kan få gruppert samansetningane etter semantiske kriterium. Det er ei oppgåve for redaktørane å evaluere tilfanget slik at sorteringa i +/- redigeringsverdig blir mest mogleg treffsikker.

Den store forbetringa i høve til den tidlegare redigeringspraksisen er at når Norsk Ordbok frå og med band 5 blir redigert inn i database med direkte kopling til Metaordboka, kan den som er interessert i eit uredigert ord, gå rett til tilfanget og sjå på belegg og kjelder. Dermed kan redaktørane halde seg å jour med tilvekst i samlingane, og omvurdering er mogleg fram til ombrekk korrektur.

13 Tilvisingssystemet

Inga ordbok utan tilvisingar! Det er to slag tilvisingar i eit dokumentarisk ordboksverk: (1) verksinterne tilvisingar til oppslagsord og tydingsselement, og (2) verkseksterne tilvisingar til tilfanget som ligg attom kvar ordartikkel

Dei verksinterne tilvisingane er det som til vanleg blir kalla tilvisingsapparatet i ei ordbok. Dei kan vere eksplisitte, dvs. utstyrte med ei eller anna form for markering som seier «no kjem det ei tilvising», som «jfr» eller andre innleiingsformlar. Men dei kan også vere innbygde i definisjonen:

I **ap** m, n .. ein som **ap** (apast), driv, fer med **ap** (II,1) (tilvisinga er utheva)

Her er det vist til ein tydingsbolk under ein annan ordartikkel.

Denne tilvisingsmåten er særleg nyttig – og viktig – når ein definerer eit artsnamn i eit målføre med det offisielle eller dominerande artsnamnet. I ordartikkelen under hovudartsnamnet finn ein så utførleg definisjon, latinsk namn osv. Slike eittordsdefinisjonar blir til vanleg kalla synonymdefinisjonar, og dei fungerer som verksinterne tilvisingar.

I moderne redigeringsprogram for ordbøker (databasar) er det etter kvart blitt standard at tilvisingar blir lenka til den ordartikkelen eller tydingsbolken dei viser til, på ein slik måte at om plasseringa av den artikkelen eller tydingsbolken ein viser til, blir endra, så blir tilvisinga også endra. Det bruker også vere mogleg å gå inn i artikkelen ein vil vise til under redigeringa, slik at ein kan leggje lenka der den skal vere. Slik blir det også for Norsk Ordbok.

Dei verkseksterne tilvisingane til kjeldene er eit velkjent drag ved alle større ordboksverk. Kjedeføringa viser t.d. til ei bok med sidetal osv. der sitatet står. Om ein vil, kan ein få tak i boka og slå opp, og såleis kontrollere om definisjonen verkeleg høver med sitatet.

I redigeringsprogrammet for Norsk Ordbok 2014 skjer kjeldekontroll via programmet. Som del av redigeringsprosessen må ein hente opp Metaordboka, sjå på belegga, og sortere og tilordne alle belegg ein bruker som underlag for ei tyding. Denne sorteringa blir lagra i databasen. Slik blir også dei belegga som ikkje kjem fram i ordartikkelen som kjeldetilvisingar eller sitat, knytte til rett definisjon, og heile materialgrunnlaget kan etterprøvast.

Denne lenkingsmåten er like gammal som dei dokumentariske ordboksverka. I arkiva til SAOB ligg papirsetlane sirleg sorterte i rett rekkjefølgd, samanhefta etter kva tyding dei er nytta under. Men dette arkivet er berre tilgjengeleg for dei få innvigde. Den elektroniske versjonen av dette dokumentariske prinsippet blir tilgjengeleg for alle med internett-samband til heime-pc-en.

14 Konklusjon

Rammene som er lagde for fullføring av Norsk Ordbok er strenge, men nødvendige, jf. Bakken s. 29. Ordboka må blir ferdig slik at det tilfanget vi har, kan bli ordna og tolka av redaktørar som forstår det. Det er alt ei spesialisert oppgåve å meistre den kunsten, for svært mykje av ikkje minst målføretilfanget er alt 2-3 ættleder gammalt.

Eit godt redigeringsprogram skal frita redaktørane i høgast mogleg grad frå *unødvendig* pirk og *unødvendig* utøving av skjønn. Kreftene må gå til det berre gode ordboksredaktørar kan gjere, nemleg analysere grunnlagstilfanget, gjere ei sortering på leksikalsk og semantisk grunnlag og forme korrekte definisjonar med råkande døme som illustrasjon..

Norsk Ordbok tok i bruk ein førebels versjon av redigeringsprogrammet i juni 2003. Det fungerer både som opplæringsreiskap i ordboksredigering og som reiskap for å ordne tilfanget.

Utviklingsarbeidet med redigeringsprogrammet har også hatt ein annan funksjon. Det er med på å rettferdiggjere det at Norsk Ordbok er plassert ved ein vitskapsinstitusjon.

Ei ordbok gjev ikkje den fulle og heile sanninga om språket som er skildra. Ordboka undertrykkjer i ein viss mon det utydelege og fleirtydige, kvesser definisjonar og set strengare krav til kategorisering av språkleg tilfang enn det ein vil kunne dra ut av levande tekst. Det er ikkje mogleg – eller ønskeleg – å få med alle språklege gråsonar i ei ordbok.

Ei røynsle frå arbeidet med redigeringsprogrammet er at det strenge formatet gjev ein kraftig tilskuv til fagleg medvetsgjering når det gjeld å avgrense og definere språklege kategoriar – og til å sjå gråsonane og finne måtar å handtere dei på. Såleis kan ein sjå arbeid med eit digitalt redigeringsprogram ikkje berre som ein effektiviseringsreiskap, men også som ein intensiv skole i lingvistisk kategorisering.

Noter

1. ALLEX-prosjektet er eit samarbeidsprosjekt mellom Universitetet i Oslo og Universitetet i Zimbabwe om å lage morsmålsordbøker for dei afrikanske språka i Zimbabwe, og i samband med dette lære opp zimbabwiske morsmålsfilologar i moderne leksikografisk metode, byggje opp korpora for morsmåla og skape eit senter for leksikografi ved Universitetet i Zimbabwe. Prosjektet byrja i 1991 og blir avslutta i 2006, og er finansiert av The Norwegian Council for Higher Education's Programme for Development Research and Education (NUFU).
2. Ordet «tydingsbol» er ein terminologisk nyskapning som er blitt til av di vi ikkje fann nokon etablert term for dette.

Tor Guttu

Videreføringen av *Norsk Riksmålsordbok* – om redigeringsarbeidet

The article deals with the continuation of Norsk Riksmålsordbok I-IV (1937-57) and V-VI (1995), chiefly with regard to editing work and principles. There will be few changes in the main structure of the articles (except some typographical). NRO is still going to be a diachronic contemporary dictionary of the «riksmål/bokmål» in the period from about 1830 up to the present time. The main work will consist in supplementing lemmas, revising definitions and style labels, finding adequate signed examples where they are now lacking, and modernizing some of the example material. In addition there will be given more complete and accurate information about etymology and pronunciation.

Norsk Riksmålsordbok

Norsk Riksmålsordbok (NRO) er Norges beskjedne motstykke til Ordbog over det Danske Sprog (ODS) og Svenska Akademiens Ordbok (SAOB). Arbeidet med den begynte i 1922, verket utkom heftevis fra 1930 og fortsatte til 1957, slik at bind I-II forelå i 1937, bind III i 1947 og bind IV i 1957. Tilsammen rommer de fire bindene 3 750 kompakte tospaltede sider.

Hovedredaktører var Trygve Knudsen (senere professor i nordisk språkvitenskap), Alf Sommerfelt (senere professor i almen språkvitenskap) og fra 1940 Harald Noreng (senere professor i nordisk litteratur). Utgiver var Riksmålsvernet (en akademilignende institusjon stiftet i 1919) og forlag H. Aschehoug & Co.

Arbeidet med et supplement begynte i 1950-årene og ble avsluttet i 1995 med to bind – V og VI på tilsammen 1267 sider – i det alt vesentlige redigert av Harald Noreng og utgitt av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur på Kunnskapsforlaget. Akademiet og Riksmålsvernet ble fusjonert i 1981, og Kunnskapsforlaget (opprettet 1975) hadde da overtatt det meste av ordboks- og leksikonporteføljen fra eierforlagene Aschehoug og Gyldendal.

Foruten å korrigere faktiske feil i de fire første bindene og rette opp det som i innledningen til bind V kalles «rene arbeidsulykker», var formålet med supplementet tredelt. – For det første var det en del huller å fylle i ordforrådet, især i de første bokstavene, og nyord fra de siste decenniene av 1900-tallet skulle dokumenteres. Det var en relativt overkommelig oppgave, både fordi store rettskrivningsordbøker og mange spesialordbøker var utkommet i denne tiden, og fordi redaktøren hadde adgang til de store leksikografiske arkivene ved Universitetet i Oslo. – For det annet skulle definisjonene forsynes med sitater hvor de manglet i bind I-IV. Det var vanskeligere – med de ressursene som stod til rådighet og før nett og tekstbaser var blitt selvsahte hjelpemidler. – For det tredje skulle nye betydninger, betydningsnyanser og bruksmåter av ordene i bind I-IV dokumenteres, og en slik oppdatering vil naturligvis være det vanskeligste, især når det gjelder de store artiklene.

Som man forstår, tok arbeidet med supplementet sikte på å føre verket frem til «dagen i dag» – altså en annen løsning enn den som ble valgt for supplementet til ODS, som ikke går

ut over verkets opprinnelige periode (1700-1955). For NRO var det aldri tale om annet enn å ajourføre så langt frem i tid som det var mulig, men omkring 1970 ble det en tid arbeidet med å reise kapital til en større nytugave hvor supplementsstoffet skulle støpes inn i de fire opprinnelige bindene. Imidlertid lyktes det ikke å skaffe pengene, og enden ble at Harald Noreng påtok seg arbeidet med et spesielt supplement, et arbeid som han langt på vei utførte alene og for symbolsk betaling.

De to supplementsbindene bringer stoff fra hele ordbokens periode (fra ca. 1830 til 1990-årene), og også de øvrige redaksjonsprinsippene er de samme i supplementet som i grunnstokken: Kildegrunnlaget er riksmålsliteratur i vid forstand, nemlig litteratur på «alt norsk språk som etter sin intensjon ikke er landsmål/nynorsk» (forordet i bind V); uttale angis på enkleste måte i fonematisk skrift ved ord hvor det antas å være nødvendig; knappe etymologiske opplysninger gis prinsipielt bare ved lånord og fremmedord; stilplan og fagområde oppgis prinsipielt ved ord som antas å kreve det (og det har ifølge redigeringstradisjonen vært svært mange ord); ordene realdefineres i stor grad, ofte med tillegg av synonymer, men selvforklarende sammensetninger defineres prinsipielt ikke; ordbruken vises fortrinnsvis med litterære eksempler i autentisk form med kildeangivelse – eller med selvlagde eksempler eller «nakne eksempler» (fraser, kollokasjoner) når annet ikke er for hånden. Derimot er rettskrivning og bøyning i redaksjonsspråket forskjellig i grunnstokk og supplement; det siste følger moderne riksmål/moderat bokmål, mens bind I-IV er redigert i moderat 1917-rettskrivning.

Arbeidet med å føre NRO videre har nå pågått i noen år, i regi av Kunnskapsforlaget og Det Norske Akademi ved dets ordbokskomiteé. En slik fast komité, som utfører leksikografisk arbeid og utreder normeringsspørsmål, har Akademiet hatt siden siste halvdel av 1970-årene. Den består av Akademi-medlemmer, for tiden professor i tysk språk John Ole Askedal, professor emeritus i engelsk språk Arthur O. Sandved, amanuensis i polsk Ole Michael Selberg og undertegnede.

Situasjonen medio 2003 er at en omfattende digitalisering av alle seks bindene går mot slutten og antagelig vil være fullført tidlig i 2004. Dessuten er det gjort forberedelser til det redaksjonelle arbeidet som da skal starte. Verkets hovedkjennetegn skal bevares, men av artikkellementene nevnt ovenfor skal uttale og etymologi behandles mer fullstendig og konsekvent, foruten at normen for redaksjonsspråket selvsagt blir en annen enn i bind I-IV (se nedenfor).

Redaksjonsspråket

Når det gjelder å føre sammen språkstoff fra de siste 150-200 år under én norm, er vanskelighetene større i Norge enn i andre skandinaviske land. Allerede redaktørene av bind I-IV hadde et problem der, og de har – skriver de i veiledningen i bind I – «ikke sjelden gitt plass også for den eldre skriftform (på sitt alfabetiske sted, men med henvisning til hovedformen), når den av særlige grunner er hyppig og tilvant (f.eks. *azur*, *sexa*, *aktie*, med henvisning til henholdsvis *asur*, *seksa*, *aksje*).» Derimot oppfører de ikke «rettskrivningsdubletter av mere kulant art»: *lægge*, *mand*, *hex*, *station* mot nyere *legge*, *mann*, *heks*, *stasjon*. Samme prinsipp vil bli fulgt i det videre arbeidet, og det må gjelde også ord som avviker fra det normale på andre måter enn ved en foreldet ortografi. Antall henvisninger fra eldre til nyere former kan lett bli for stort, men med den brukergruppen verket tar sikte på (filologer og andre akade-

mikere foruten den språk- og litteraturinteresserte almenhet), burde det fortsatt gå an å begrense denne delen av henvisningsapparatet til et rimelig omfang.

Forskjellene mellom 1917-rettskrivningen og moderne riksmål/moderat bokmål er ikke skremmende mange og store. Blant oppslagsordene på B er det notert snaut 70 tilfeller, og de 20 første kan antyde hva det dreier seg om. Den nyere formen står etter skråstreken, en asterisk viser tilfeller hvor oppslagsordet må flyttes, og spørsmålstegn at ny oppslagsform ikke er fastsatt: **bacille/basill*, **baier/bayer*, **bakefter/baketter*, **bamlesyke/bamblesyke*, *barkarole/barcarole(?)*, *barklædd/barkledd*, *barkskib/barkskip*, *bartholomæusmesse/bartholomeusmesse*, *basjlik/basjlyk(?)*, *beatrice/beatrise*, **beføielse/beføyelse*, *bekbræ/bekbre*, **beklæ/bekle*, *bemøie/bemøye*, *bergembedsmann/bergembetsmann*, **besidde/besitte*, *beskøit/beskøyt*, **betendelse/betennelse*, **betendt/betent*, **bevidne/bevitne*. – For «fremmed-ordbokstaven» C – så beskjedent den er i omfang – er antall forskjeller ca. 30 % større.

Forskjellene mellom Det Norske Akademis uoffisielle riksmålsnorm og det offisielle moderate bokmål skaper få eller ingen vanskeligheter. Når riksmålsnormalen har eneform og denne er forbudt i offisiell rettskrivning, blir begge formene oppført, med redigering under riksmålsformen og henvisning fra bokmålsformen. I dagens situasjon betyr det f.eks. at *crawl*, *hvalp* og *sogar* blir redaksjonsformer, med henvisning fra hhv. *krål*, *valp* og *sågar*. – Når riksmålsnormalen har valgfrihet og bokmålet bare den ene av formene, skal normalt felleformen være redaksjonsform, og artikkelen stå på dennes alfabetiske plass, med henvisning fra den andre formen. Det kan bli slik:

cord el. **kord** s.d. eller slik: **cord** se *kord*.

Også i den planlagte og i eventuelt senere reviderte utgaver av NRO vil svært mye av eksempelstoffet være fra 1800-tallet og fra tidlig 1900-tall, altså med rettskrivning fra før 1917, og motsetningene mellom eldre norm/praksis og nyere normering blir fortsatt iøynefallende. Dette kan motvirkes noe ved at en del eldre eksempler byttes ut med nyere – og det vil sikkert bli gjort – men ikke ut fra noe prinsipp. NRO skal fortsatt være en diakron samtidordsbok og gi tilstrekkelig opplysning om eldre bruk så vel som nyere.

Med hensyn til stil og syntaks i definisjonsspråket blir det neppe nødvendig med store forandringer. Det kan dreie seg om slikt som at enkeltbestemmelse endres til dobbeltbestemmelse, og at man avstår fra visse pronominala adverb, syntaktiske sperringer og annet som moderne språkfølelse kan reagere mot, men det kan neppe tas noen prinsipiell avgjørelse om slike justeringer.

Enkelte steder kan muligens definisjonen strammes litt inn, men den skal leses og forstås av legfolk (det vil ofte si alle som ikke er fagkyndige på det området som vedkommende oppslagsord representerer), og en definisjon i en ordbok som NRO bør dessuten være mest mulig fyldestgjørende uten sitat. Dermed er det grenser for hvor kortfattet den kan være.

Supplering av oppslagsord og eksempelstoff

Ordbøker av NROs type er nødvendigvis baktunge, og NRO er det i særlig grad, siden det opprinnelig ble tatt sikte på et mindre omfattende verk (se s. V i Forord, bd. I), og det tok noe tid før redaksjonens eksempelsamling nådde et forsvarlig omfang. Følgende tall kan gi et inntrykk:

	I-IV	V-VI	I-VI
A	174 sp. (2,3 %)	209 sp.	383 sp. (3,8 %)
B	368 sp. (4,9 %)	283 sp.	651 sp. (6,5 %)
K	567 sp. (7,6 %)	119 sp.	686 sp. (6,8 %)
L	325 sp. (4,3 %)	123 sp.	448 sp. (4,5 %)
S	1243 sp. (16,5 %)	152 sp.	1395 sp. (13,9 %)
T	622 sp. (8,3 %)	67 sp.	689 sp. (6,9 %)

Tabell 1

Bind V og VI har altså balansert verket betraktelig, og fordelingen av stoffmengden i de seks bindene under ett er omtrent som i de norske ettbindsordbøkene. De skal naturligvis ikke være noen målestokk, men de kan gi et holdepunkt.

Å hente inn store mengder nyere encyklopedisk ordstoff byr neppe på problemer; vanskeligheten består i å sette grensene, i å velge og vrake. Pensum i den etterhvert svært differensierte videregående skole kan være et utgangspunkt, men for sentrale fagområder må det betydelig mere til, i samsvar med tidligere praksis i NRO (selv om forordet (s. VIII) meddeler at «det ligger helt utenfor vår ramme å konkurrere med spesialordbøker og konversasjonsleksika», og at «husmoren og bonden og sjømannen finner mere av sitt yrkes spesialord i vår ordbok enn matematikeren eller kjemikeren»).

Den elektroniske versjonen av Kunnskapsforlagsforlagets Store Norske leksikon vil bli en viktig kilde, og med fritekstsøking vil vi også finne mye godt eksempelstoff der. Vi har begynt å ekserpere trykksaker av høyst forskjellig slag – brosjyrer, kataloger, fagbøker, numre fra periodiske publikasjoner osv. – etter følgende fremgangsmåte: Ordene skrives i grunnformen, uten kontekst, men med tilstrekkelig kildeangivelse, og alfabetiseres så automatisk. De nakne ordlistene fra A til Å som vi får på den måten, kan alfabetiseres sammen. Stikkordregistre i sentral faglitteratur vil bli gjennomgått og behandlet på samme måte. Spesialordbøker blir selvsagt et nødvendig hjelpemiddel, i tillegg til søk på nettet og i elektroniske baser for å bedømme ordenes bruk og frekvens.

Kontrollering, ajourføring og supplering av det fagstoffet som allerede finnes i ordboken, er i gang. Vi har engasjert fagfolk (hittil ca. 20), som får utskrifter av artikler innen sitt fag og kommenterer dem i form av margnotater. Det dreier seg ikke om leksikografisk arbeid fra deres side, men om korte faktaopplysninger, eventuelt med henvisninger til kilder og faglitteratur.

For å ha et solid utgangspunkt når det gjelder eldre encyklopedisk stoff, har vi produsert en elektronisk versjon av Aschehougs konversasjonsleksikons 2. utgave (1920-25), hvor det kan drives fritekstsøking og frekvensundersøkelser. Det kan komme på tale å gjøre det samme med en del tidsskriftårganger fra 1800-tallet (især fra 1890-årene). Bakgrunnen for dette er at NRO I-IV er snau når det gjelder eldre sakprosa. Det skyldes dels kapasiteten, dels at redaktørene har hatt et nasjonalt siktemål og «hos de eldre forfattere . . . særlig har lagt vinn på å bokføre det stoff som peker fremover, som faller inn i den selvstendige muntlige linje i vårt riksmåls utvikling – det gjelder først og fremst særnorske ord og uttrykk hos for-

fattere fra midten av forrige århundre.» (Forordet s. VI). Man har naturlig nok konsentrert seg om skjønnlitteraturen, og det er en mangel ved NRO at den ofte savner gode litteratursitater fra eldre sakprosa.

Når det gjelder tilsiget av ord i sin alminnelighet – både spesialord og almenord – består problemet snarere i å begrense stoffet enn i å lete det frem. Vi vil selvsagt benytte oss av leksikografiske spesialverker både fra eldre og nyere tid. Når det gjelder den eldre, finner vi det interessant ikke bare å jakte på førstebelegg eller tidlige belegg i litteraturen, men også å se om ordet er registrert i oppslagsverker, og vi vil regelmessig konsultere, og muligens gjennomgå mer grundig, slikt som Mauritz Hansens «Fremmed-Ordbog» (2. utg. 1851), Knud Knudsens «Unorsk og norsk» (1881) og Juell Tønnessens «Retskrivningsordbok over det norske riksmål» (1910) – for best mulig å kunne bedømme situasjonen. – Når det gjelder nyere ordstoff, vil bruk av tekstbaser og nett være vesentlige hjelpemidler, både når det gjelder registreringen av ord og bedømmelsen av dem. Vi regner med å kunne bruke arkivene og basene ved Universitetet i Oslo, slik tilfellet har vært i arbeidet med NRO tidligere. I dette materialet inngår også nyere tekster i elektronisk form fra Kunnskapsforlagets eiere Aschehoug og Gyldendal. Videre regner vi med velvilje fra forlagsverdenen forøvrig. Muligheten til å bygge opp egne elektroniske tekstressurser vil være avhengig av prosjektets budsjett. Det vil bli drevet noe ekserpering, men en bredt anlagt, planmessig og langsiktig utført av kyndige språkfolk er det ikke kapasitet til.

Artikkellementene

Oppbygningen av ordartiklene blir ikke forandret når det gjelder rekkefølgen av leddene: oppslagsord, uttaleangivelse, bøynings-/genus-/ordklasseangivelse, etymologi, fag-/stilmarkør, definisjon, eksempler. Også ellers – med hensyn til betydningsinndeling, antall eksempler o.a. – er målet å beholde mest mulig av innhold og preg i bind I-VI. Men en del nytt har vi bestemt oss for å innføre.

Uttale

NRO oppgir uttale «først og fremst ved fremmedord, men også ellers når der foreligger særlige grunner». «Ved en rekke fremmedord av faste, hyppig forekommende typer» er imidlertid uttalebetegnelsen sløyyet «når der ikke er spesielle ting å merke ved uttalen» (s. XII i Forord til bind. I). Den fremtidige NRO vil prinsipielt oppgi standarduttale ved alle usammensatte ord. Denne løsningen påfører oss en god del arbeid, men den er valgt 1) fordi et verk som NRO bør ha fullstendig uttalemarkering (likesom ODS og SAOB), 2) fordi det er behov for å gjennomarbeide norsk standarduttale (siste større uttaleordbok kom i 1969), og 3) fordi standarduttalen bør fastlegges og angis mer nøyaktig enn ettbindsordbøkene kan gjøre.

Reglene er i korte trekk følgende (de er foreløpige og vil bli utprøvet når redigeringen kommer i gang etter at dataarbeidet er avsluttet): Uttale vil som før bli angitt med mager rett skrift i hakeparentes etter oppslagsordet. – Som tidligere, og som i uttaleordbøkene av 1910, 1925 og 1969, vil det ikke bli brukt lydskrift (IPA), men en såpass romslig fonematisk skrift at brukerne med rimelighet kan lese sin uttale ut av den, uansett regional bakgrunn. – I tillegg til alfabetets bokstaver vil følgende tegn bli brukt: **ɸ** for kj-lyden, **ŋ** for ng-lyden, **ʃ** for sj-lyden, **ə** for schwa. Stavelsesbærende konsonant vil bli angitt med schwa i parentes foran. –

Retrofleks østnorsk uttale av *d*, *t*, *n* og *l* vil bli gjengitt med *rd*, *rt*, *rn* og *rl*, tykk *l* med *L* og tysk ach-laut med *ch*. – Kvantitet vises med kolon etter vedkommende vokal eller konsonant (som i Norstedts «Svensk skolordlista»). – Tonem markeres med akutt aksent for tonem 1 og grav for tonem 2, og aksenten settes umiddelbart etter vokalen eller diftongen i den trykksterke stavelsen. Akutt aksent brukes også i ord som har trykk på siste stavelse og dermed ikke tonem.

Plasseringen av trykkmarkeringen etter vokalen/diftongen i den trykksterke stavelsen er altså i strid med internasjonal lydskrift (som markerer trykk med et apostroftegn foran den trykksterke stavelsen), men den samsvarer med NRO og de tre nevnte norske uttaleordbøkene, foruten med Bokmålsordboka (BO) og Nynorskordboka (NNO). På den annen side avviker den fra norsk praksis i og med bruken av lengdetegn også etter konsonant, og den avviker fra BO og NNO ved at trykkmarkeringen alltid settes umiddelbart etter vokalen eller diftongen.

Eksempler:

farlig [fa:ˈrli] matt [mat:]

orden [åˈrd(ɐ)n] kassett [kaseˈt:]

Bøynings- og ordklasseangivelse

Ved substantiver angis genus på samme måte som tidligere: «en» for commune og «et» for nøytrum, foruten flertallsendelsen, eventuelt -formen.

Også ved verb, adjektiver og pronomener vil det bli omtrent som før, men vi vil søke å skille det moderne normerte/normale fra det avvikende og eldre; det kan skje ved skriftgrad eller ved spesielle tegn. De klassiske ordklassebetegnelse vil bli beholdt, og adjektiviske presens- og perfektpartisipper vil som før stort sett bli omtalt i verbartiklene.

Å angi bøyning i en registrerende ordbok er gjerne mer komplisert enn i en normerende, hvor angivelsen oftest kan presses inn i et skjema. Dertil kommer at NRO med sitt historiske anlegg separerer homografer i mindre grad enn ordbøker med et mer praktisk sikte. Følgende eksempler kan antyde hvordan vi tenker oss det (uttaleangivelse er utelatt):

sving en, -er; i bet. X og XX alm. et, -

svinge -te, -t <-et, -et se bet. X; svang, svunget se bet. XX>; -ing se også *svinging*, *svingning*

Etymologi

NRO I-VI gir etymologiske opplysninger prinsipielt bare ved lånord og fremmedord. I den nye utgaven vil de bli gitt også ved hjemmeordene (de nordiske ordene); i begge tilfeller er det tale om kortfattede opplysninger. Det betyr at alle usammensatte ord forsynes med etymologiske opplysninger, men de sammensatte bare unntaksvis, når ordet kan belyses på en interessant måte. Som tidligere blir opplysningene satt i rund parentes sist i artikkelens hode.

Vi har funnet det rasjonelt å oppføre prefikser og suffikser som egne oppslagsord, med grundig etymologi og rikelige eksempler, slik at det kan henvises dit fra vedkommende avledning. Man kan være kortfattet ved «suffiksord» som *humanisere*, *humanisme*, *humanist*, *humanistisk*, *humanitet* og *humanitær* når artiklene -isere, -isme, -ist, -isk, -itet og -ær gir fylldige opplysninger om ordtypen.

Det er ikke bestemt hvor grundig man skal være inne i artiklene med hensyn til faste forbindelser som er eller kan være lånt – av nyere f.eks. *feie under teppet, sitte på gjerdet, godt spørsmål!, glem det!* Men det bør vies oppmerksomhet.

Endelig kan det nevnes at en konsekvent oppføring av etymologi for hjemmeordene krever at det angis hvilke ordformer som især representerer det østnordiske (danske) innslag i riksmålet.

Fag- og stilmarkører

Ordboken opererer med et stort antall markører, og slik skal det fortsatt være. Vi har allerede sett nytten av dem i det digitaliserte materialet, når vi har printet ut merkede artikler til fagmedarbeiderne. De aller fleste fagmarkørene kan beholdes, eventuelt forandres til det som i våre dager er mer vanlig, f.eks. *jur.* istedenfor *rettsv.*, *merk.* istedenfor *forretnv.* og *mil.* istedenfor *krigsv.* Bruken av slike forkortelser er et markant trekk ved NRO, og vi står fritt til å velge og vrake, men vi vil naturligvis søke å rette oss etter det som er mest i bruk, og etter det som har tradisjon i forlagets øvrige publikasjoner. Enkelte nye forkortelser må tas i bruk for å dekke nyere fagområder.

Når det gjelder stilmarkørene, trengs det adskillig revidering og nyvurdering, som følge av at stilnivåene ligger annerledes i dag enn i mellomkrigstiden, og at enkelte ord må bedømmes annerledes enn man gjorde for et par generasjoner siden. NRO bruker en lang rekke også av slike markører: *adm.*, *arkais.*, *barnespr.*, *bib.*, *bym.*, *dial.*, *fam.*, *folk.*, *foreld.*, *forsterk.*, *iron.*, *litt.*, *litt.-fam.*, *nedsett.*, *poet.*, *sagast.*, *spøkef.*, *vulg.* foruten noen som kan ligge i grenseområdet mellom stil og fag: *hist.*, *journal.* og *sportsspr.* Bruken av en del av disse omtales i forordet til bind I (s. IX), hvor det sies avslutningsvis: «De ord eller de ordbetydninger som ingen klassifiseringsbetegnelse har, skulle da være felles for alle miljøer og stilarter.» En slik uttalelse forekommer oss å være for dristig.

Noen eksempler: *fram* karakteriseres i bind I (mellomkrigstiden) i artikkelens hode som «mest folk., dial. ell. litt., arkais., sagast.» I dag er ordet nærmest umarkert. En ordbok som NRO må selvsagt opplyse om hvorvidt ordet fortsatt kan ha de spesielle valørene, men det må sies inne i artikkelen, eventuelt med beskjed om at slik bruk var vanligere før, og da til forskjell fra hva som har vært tilfellet med formen *frem*. I tilfeller som dette kan det være nyttig å angi det tidsrommet hvor formen har vært eneform i offisiell rettskrivning. – Bibelspråket kan bli et problem. Bibelordbøkene skal gjennomgås grundig, ikke minst med tanke på den innflytelse bibelspråket har hatt på almenspråket. NRO siterer Bibelen etter «ny oversettelse» av 1922, som ble overført til 1917-rettskrivning og ble til utgaven av 1930. Bibelselskapets autoriserte oversettelse av 1978/85 fjerner seg fra tradisjonen, men den har ikke dermed fjernet de bibelske ord og vendinger i almenspråk og litterært språk. En ny oversettelse er under arbeid, og den mer tradisjonelle Norsk Bibel (1988), som bygger på 1930-utgaven og følger samme oversettelsesprinsipp (det konkordante), er i utstrakt bruk. Løsningen for den reviderte NRO kan bli å gå ut fra 1930-versjonen, og så – der noe er forandret eller fjernet – sitere det nyere slik det står i den siste oversettelsen. Tilsvarende må det henvises til eldre oversettelser når 1930-utgaven en sjelden gang har fjernet seg fra disse. Dette er for så vidt samme prinsipp som NRO har fulgt, men dagens situasjon med to, muligens tre bibeloversettelser i bruk, kompliserer det hele. – Forkortelsen «litt.-fam.» (om ord i muntlig, sjargongpreget språk «i kretser med høiere boklig og litterær dannels») blir ikke lett å hankses med, og må nok erstattes med flere

andre; «sl.» for slang må avgjort komme med. – «Vulg.» vil i enkelte tilfeller måtte erstattes av «folk.»

Når det gjelder den siste, vil ordbokens registrering av folkelige ord og ordformer likesom tidligere omfatte langt mer enn det som i språkpolitisk sammenheng og i offisiell normering stort sett har gjeldt for folkemålsformer, nemlig nynorskformer. Her fortsetter ordboken tradisjonen fra bind I-VI, og som før vil grensen mellom på den ene siden «folk.» og på den annen side «dial.» og «fam.» bli vanskelig å trekke; i mange tilfeller må man – som før – gi flere karakteristikker. Mer eller mindre slangpreget er slikt som *akterspeil* (bakdel, podeks) og *brodere en* (slå en gul og blå), og utenom normalspråket uansett målform ligger slikt som *akkedere* (akkordere), *allingen* (allting), *atte* (at), *aven og tel* (av og til), *brøst* (bryst), *bøljer* (oppstyr). Så har vi nynorskordene, f.eks. *attmed*, *blaut*, *brotne*, *brur*, hvorav noen like- som *fram* er blitt mindre markerte og neppe lenger fortjener betegnelsen «folk.»: *bein*, *beit*, *blautmyr*, *breie seg* o.fl.

Arbeidet med stilmarkørene vil bli både tidkrevende og vanskelig.

* * *

Nedenstående prøve kan vise noe av det vi har tenkt oss. Den baserer seg på artiklene **aften** i bind I og V samt på arkivmateriale, og det er ikke tatt hensyn til en eventuell justering av artikkelen **kveld**. – Oppslagsordet rykkes ut, det brukes to grader fete typer, nytt betydningsnummer settes på ny linje, det brukes et klart skille tegn f.eks. || foran faste forbindelser. Disse bør fremheves på en eller annen måte; her er det gjort ved sperring, slik planen opprinnelig var for NRO (se forordet i bd. I, s. XV). Det skal være rett høyremarg. Generelt skal det være mere luft i spaltene, noe som alene vil øke antall bind. Svært lange og kompliserte artikler tenker vi oss innledet med en kortfattet betydningsoversikt.

aften [a'f(ə)n] en, -er; eldre også -tner (norr. *aptann*, *afiann*, *eptann* (jf. *efta*) ettermiddag, dag før helligdag).

1 a) tiden fra tussmørket til nattmørket, til natten begynner; tiden etter arbeidsdagen, jf. *kveld*: *Gud kalte lyset dag, og mørket kalte han natt. Og det blev aften, og det ble morgen første dag* (1. Mos. 1,5) / *langs fjorden stryger aftenens vind* (Ibs., *Brand*, 138) / *hvor sødt at favnes af aftenens fred, naar droslen fløiter i skoven* (Welh., III, 137); i forb. *som lyse, mørke aftener* / [*sommerens*] *middagshede og lune aftener* (Kjær III, 70); (i adv. bruk) om aftenen(e): *ofrer han ikke både morgen og aften . . . ?* (Ibs., *K. G.*, 378) || i uttr. med prep.; i a f t e n nærværende aften: *iaften er jeg træt* (Ibs., *Gabl.*, 234) / *god nat . . . og mange tak for iaften* (Ibs., *Forb.*, 30); nærværende dags aften: *vi ta'r afsted allerede iaften* (Ibs., *Døde*, 86) / *da sees vi i aften*; i m o r g e n a f t e n se morgen 3; i a f t e s tidligere samme aften, også brukt tidligere på dagen om foregående dags aften: *den absolutte fornuft afgik ved døden iaftes klokken 11* (Ibs., *Gynt*, 176) / *Ahlin kjøpte et las [blomster] til mig . . . iaftes* (Unds. *S. R. F. N.*, IV, 49); i g å r a f t e s se går; o m a f t e n e n (e) (regelmessig og noe nær) hver aften: *klokken ni om aftenen er det aldels kulmørkt* (Hams., *Saml. rom. og fort.* V, 194) / *så kommer jeg op [hit] om aftenene* (Ibs., *Gabl.*, 235); (sent, tidlig) p å a f t e n e n: [EKSEMPEL] (fra morgen) t i l a f t e n: *vor lille hovedstad, hvor individerne . . . have tag i hverandre fra morgen til aften* (Welh. III, 137).

b) poet., slutt; ende, især i uttr. livets aften: *ak, hvor sødt at følges ad, til paa fagre dages rad, livets aften skinner* (Welh. II, 13); jf. *livsaften*.

2 (siste del av) dag før større kirkefest: bededags aften; især i sms. *helligtrekongers-, jul-, pinse-, påskeaften*.

3 nå oftest i formen **aftens** med *-s* fra uttr. *til aftens*, tidligere oppfattet som noe fam.; dagens siste måltid (i alm. ved 19-20-tiden); aftensmat: [*Edele leser i brevet fra Per Dyrssen:*] *Kjære Edele! . . . Kan De ikke gjøre mig den fornøielse at spise aften med mig* (Unds., Den lykkelige alder, 24) / *spise aftens ute* (Unds., S. R. F. N., IV, 225) / *etter aftens var Rose gaat ind* (Unds., S. R. F. N., III, 167) / *kanske rektoren blir til aftens* (Ibs., SV. X, 488 (Rosm.)) || i uttr. *s p i s e t i l a f t e n* (s): *du [har] spist tungt til aften* (Ibs., *Forb.*, 37) / *Løvborg har meget mere lyst til . . . [å] spise til aftens med mig* (Ibs., *Gabl.*, 112) / *jeg skal ut og stelle til aften* (Heib., I, 7) / fam., foreld., *stelle aftens* [EKSEMPEL].

4 aften l a med tanke på det som finner sted.

a) festaften; 'fest'; rangel: *siden skal vi ha'e os en lystig aften* (Ibs., *Forb.*, 141) / *hvorfor skal man ikke ta'e sig en glad aften efter en vel anvendt dag?* (Ibs., *Dukk.*, 148).

b) om landsens forh., dial., i forb. *holde aften* samle gjestene aftenen før et (to-tre dagers) bryllup (Sommerfelt, *Saltdalen*, 110).

c) aften l a med forestilling; forestilling om aftenen: *aftenen var fru Dybwads* (Aftp. 1913/608; N. Kjær); (offentlig el. privat) tilstelning med et visst program: *litterær aften / musikalsk aften*; i sms. *foredrags-, klaver-, kultur-, romanseften* o.fl.

d) fam., sj., om kunstnerisk opptreden (ved slik tilstelning): *Arnulf og Hildur Øverland gir aften i Folkets hus* (Arb.bl. 1936/283/5/4-5).

Appendiks om digitaliseringen av *Norsk Riksmålsordbok*

Forarbeid

Norsk Riksmålsordbok (NRO) består av fire hovedbind fra 1957, og to supplementsbind fra 1995. En revisjon måtte starte med å fremskaffe verket i elektronisk form, og ved prosjektstart fantes dette ikke for hoveddelen, mens tilleggsbindene fantes i et eldre satsformat.

Etter noen prøveskanninger, som viste en tilfredstillende kvalitet, ble NRO bind I-IV i 1999 optisk lest og OCR-behandlet på Aktietrykkeriet i Trondheim. Resultatet ble levert tidlig i 2000, og deretter maskinelt bearbeidet av Per Richard Osmundsen i ProText Systems (nå Type-it AS) med programsystemet Synergy. Systematiske feil som lot seg oppdage med logiske regler, ble rettet, og siden konvertert til en svært enkel XML-kodet tekst bestående kun av tagger for fet og kursiv, som var den eneste typografien som OCR-lesingen kunne spore. Teksten ble så konvertert til RTF, som var mest hensiktsmessig for korrektur mot bokutgaven. Etter denne korrekturen ble RTF-filene returnert til ProText, som laget en enkel XML-struktur.

Parallelt med dette forarbeidet med bind I-IV ble bind V og VI ekstrahert fra filer som kom fra en Norsk Data-maskin hos tidligere AlfaBeta i Halden. Disse ble konvertert til samme enkle XML-struktur.

I 2001 og inn i 2002 ble jobben med å gi teksten en leksikografisk merking påbegynt. Utfordringen var å gjenkjenne de forskjellige leksikografiske elementene i artiklene, og å legge til XML-koder i samsvar med den på forhånd definerte modellen for artiklene.

For å gjenkjenne de forskjellige leksikografiske elementene i en artikkel brukte ProText blant annet:

- typografi (fet, kursiv og rett)
- forskjellig tegnsetting som semikolon, punktum, komma, skråstrek, dobbel skråstrek m.m. (jf. forordet i NRO)
- faste tekster (som er lagt inn i tabeller, og som konverteringsprogrammet tester imot):
 - språkforkortelser (som ghty., gno., senlat. m.m.)
 - forfatter- og verknavn m.m.
 - navn på bibelske skrifter
 - avisnavn
 - fag- og stilforkortelser (som folkemed., kunsth., dial., folk., etc.)
- andre faste tekster som:
 - Jvf., se
 - Hertil
- forskjellige endelser, som f.eks:
 - -t, -te, -lte, -de

Disse kriteriene, av og til i kombinasjon, ble brukt for å merke artiklene leksikografisk. Langt på vei lyktes det å skille ut oppslagsord, bøyninger, uttale og etymologi, betydninger med nummerering og nyanser samt definisjoner og eksempler med henvisninger, sitat og kilder.

Totalt er det 14 moduler i ProTexts konverteringsprogram som bearbeider teksten og legger til XML-kode. Artiklene fra bindene V og VI ble til slutt lagt inn på alfabetisk riktig plass i filstrukturen til bind I- IV.

Strukturredigering

Når ProText antok at man ikke kunne komme stort lenger med maskinelle metoder uten å legge betydelig mer ressurser i denne fasen, måtte artiklene over i en manuell redigeringsfase. Her stod man overfor to hovedoppgaver. Den ene var å smelte artiklene fra bind I-IV sammen med materialet fra bind V og VI. Den andre var å rydde opp og rette strukturen etter den maskinelle kodingen. I denne fasen ble artiklene redigert samlet i filer i en XML-editor. Arbeidet ble avsluttet medio oktober 2003, og deretter ble det foretatt nok noen innstramninger og oppryddninger i artikkelstrukturen.

Et meget enkelt system ble benyttet til dette arbeidet. Adept Epic ble valgt som XML-editor og XSL og MS Internet Explorer 6.0 ble brukt til artikkelvisning.

Fremtidig redigeringsverktøy

Norsk Riksmålsordbok har henvendt seg til Enhet for digital dokumentasjon ved UiO om bruk av redigeringsverktøyet som er utviklet for Norsk Ordbok. En avtale vil kunne gi NRO et moderne, skreddersydd redigeringsverktøy, men vil også kunne gi Norsk Ordbok og forskere ved UiO elektronisk tilgang til NRO. NRO er fra høsten 2004 publisert i Kunnskapsforlagets nettbaserte tjeneste www.ordnett.no.

Ny udgave af *Føroysk-donsk orðabók*

The topic of this paper is the new edition of the Faroese-Danish dictionary which is in progress for the time being. The paper starts by giving a brief historical outline over Faroese bilingual dictionaries chronologically. Then the authors deal with the selection of entries in the new edition of Faroese-Danish dictionary. Because this edition is based on the monolingual Faroese dictionary the question is under discussion, whether it is reasonable to use a monolingual dictionary as a basis at all. How successfully are the Faroese entries translated into Danish, and how about the lexicographical examples which are connected to the entries: are they adequate to use in such a modern dictionary as this one is ment to be? These are some of the questions which this paper tries to throw light on.

Der arbejdes for tiden med en ny og revideret udgave af Føroysk-donsk orðabók (Færøsk-dansk ordbog). I artikelen skitseres først kort den sammenhæng, som en ny færøsk-dansk ordbog bør sættes ind i og siden bliver der gjort nogle punktnedslag i visse centrale aspekter i arbejdet med ordbogen. Disse punktnedslag gælder: 1) lemma-udvalg, 2) ækvivalenter og eksempelmateriale, 3) overvejelser omkring målgruppe og 4) grammatiske oplysninger

1 Indledning

Færøsk-dansk ordbog ved M.A. Jacobsen og Chr. Matras udkom første gang i 1927/28. I 1961 kom en revideret og stærkt for-øget udgave og i 1974 yderligere et supplementsbind redigeret af Jóhan Hendrik W. Poulsen. Selv om Færøsk-dansk ordbog er en tosproget ordbog og derfor hovedsagelig er tænkt at fungere som et hjælpemiddel til danskere og skandinaver til at forstå færøsk sprog, så har denne ordbog (i mangel af bedre) også i vid udstrækning tjent som en slags modersmålsordbog for færinger selv, en definitionsordbog til belysning af deres eget sprog så at sige. Der er mange eksempler på, at ord i Færøsk-dansk ordbog bliver belyst med definitioner på dansk snarere end med danske ækvivalenter. Det var navnlig først i 1998, at vi fik den første ensprogede færøske definitionsordbog, Føroysk orðabók (Færøsk ordbog, herefter forkortet FO), som har til formål at belyse færøske ord og udtryk *på* færøsk.

Fra starten blev det besluttet, at arbejdet med den nye udgave af færøsk-dansk ordbog (herefter forkortet: FDO) skulle baseres på FO fra 1998. Det havde baggrund i det faktum, at færøsk-dansk ordbog for en stor del findes inkorporeret i den og at FO naturligvis er en langt mere ajourført udgave end færøsk-dansk ordbog, både med henblik på lemmaer og definitioner.

I projektet med ny færøsk-dansk ordbog anlægges et synkront perspektiv hvad angår lemmaudvalget. Der bliver lagt vægt på at gøre lemmalisten så samtidsorienteret som muligt; således vil man fx ikke bestræbe sig på at medtage gamle ord, lokale ord o.lign., der kun har ringe aktualitet i dagligdagen. Foruden at drage nytte af lemmaudvalget i FO har redaktionen også haft adgang til en stor elektroniske tekstsamling og det har i vid udstrækning rådet bod på de mangler som måtte være i FO mhp. det nyeste ordstof.

Arbejdet med færøsk-dansk ordbog har også på andre punkter haft betydelig støtte i FO, fx med hensyn til fastsættelse af danske ækvivalenter til færøske lemmaer. FO er en udførlig definitionsordbog, som helt klart letter om og præciserer arbejdet med at fastsætte danske ækvivalenter til de færøske opslagsord. Det er værd at bemærke, at den lemmaliste, som kommer ud af en sådan færøsk-dansk ordbog, vil få betydning også ud over dette konkrete ordbogsprojekt, idet den utvivlsomt vil kunne benyttes i andre ordbogsprojekter med færøsk som kildesprog, eksempelvis til andre nordiske sprog.

Ordbogsprogrammet RiSt (akronym for færøsk *riðstjórn* 'redigere'), som blev benyttet til redigering af både Dansk-færøsk ordbog (1995) og af Færøsk ordbog (1998), anvendes til redigering af den nye ordbog. (RiSt findes omtalt i Nordiske studier i leksikografi 3: 433-443.)

2 Lemmaudvalg

Der er store principielle forskelle på at redigere en monolingval ordbog og en bilingval ordbog. I den monolingvale ordbog lægges vægten på at beskrive et sprog ved hjælp af definitioner og forklarende omskrivninger (parafraser) og normalt tænkes en sådan ordbog anvendt af brugere, som har det aktuelle sprog som modersmål. Den bilingvale ordbog derimod bestræber sig på at vise, hvordan ord og udtryk på et sprog (kildesproget) kan gengives på et andet sprog (målsproget). Det sker da ved angivelse af ekvivalenter på målsproget til lemmaerne på kildesproget (NLO 1997: 22).

Lemmaselektionen til ordbogen var således i store træk givet i forvejen, men det betyder dog ikke, at det ikke har været nødvendigt at ændre og revurdere ordbogens lemmaer. Når det gælder lemmaudvalget i FO skal det siges, at den ordbog har forsøgt at medtage så meget som det var realistisk muligt af både historisk og nutidigt færøsk ordstof. Det kan delvis tilskrives den kendsgerning, at det var første gang at der blev redigeret en ensproglig færøsk ordbog og at man derfor følte en vis forpligtelse til at medtage så meget som overhovedet muligt. I FO findes bl.a. en hel del historiske ord og ord som for en stor del afspejler en svunden tid i færøsk samfundsliv og kultur. Derudover findes også en masse lokalt ordstof, som kan tilskrives dialekter omkring på øerne eller i bestemte bygder.

I og med at udgangspunktet i arbejdet med en ny færøsk-dansk ordbog var at lægge en nutidig, synkron synsvinkel mht. lemmaselektion, er det klart, at ordforråd af sådan slags ikke medtages. Derfor er bl.a. ord udeladt, som er markeret som gamle ord, lokalord, historiske ord og for en god del også ord som tilskrives det gamle kvadsprog. Eksempelvis kan det nævnes, at FO indeholder 3841 dialektord, som enten er registreret som selvstændige lemmaer eller findes som delbetydninger under andre lemmaer. Disse ord har man valgt at se bort fra i den nye udgave af ordbogen. Som eksempler på ord af denne type kan nævnes: *snákubiti* 'en ekstrabid', *rómakiska* 'glansbillede (om pige)', *skúlalað* 'skolegård'. Et andet område, som også må udelades, er det forholdsvis rige ordstof, som gælder farver på får og som i FO udgør 250 lemmaer. Eksempler på sådanne ord er: *vørmuttur* '(om hvidt får) med en lidt afvigende farve (grå, brun, sort) ved øjnene (og munden)', *eyglittur* '(om et får) hvidt (med hvidt hoved) og med sort rand uden om øjnene eller omvendt'. Det anses ikke for at være muligt endsige realistisk at finde danske ekvivalenter til disse ord og at belyse lemmaerne med definitioner har vi ikke fundet formålstjenligt. Et andet område, som heller ikke i samme udstrækning kommer med i denne nye udgave af FDO, er det ordstof, som knytter sig til de

traditionelle færøske både og hvor der findes et meget rigt og nuanceret ordforråd. Dels er det ordstof ikke så centralt længere og det er svært at belyse det med ækvivalenter eller nærmere definitioner. To eksempler skal nævnes her: **bakæsing** '(i båd) endestykke af rælingen agter' og **rangarúm** '(i båd) bagbords øserum'.

Efter den første redigeringsfase, som omfatter de lemmaer, som hidtil findes i lemmalisten, vil der blive suppleret med nyere ordstof, som af en eller anden grund ikke findes i forvejen. Dette materiale fremskaffes fra et elektronisk tekstkorpus bestående af et bredt udsnit af forskellige tekstgenrer, både skønlitterære og faglitterære tekster. En forberedelse til denne fase af arbejdet er allerede gjort idet redaktionen har adgang til en ordliste, som sammenholder de nuværende lemmaer i FDO med ord fra dette tekstkorpus. Ud fra denne liste kan der vurderes og suppleres op med ord, som savnes i ordbogen.

3 Ækvivalenter og eksempelmateriale

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) defineres en bilingval ordbog som en "ordbok som har to objektspråk og som for hvert ord og uttrykk på ett av disse angir ekvivalenter på det andre språket" og yderligere siges der, at «tospråklige ordbøker behandler som regel samtids-standardsspråket» (NLO 1997:257-258).

I det redaktionelle arbejde er hovedvægten lagt på at angive ækvivalenter, som giver udtryk for fuld ækvivalens mellem færøsk og dansk. Det skal illustreres med nogle eksempler. Opslagsordene *roknskaparár* (på dansk *regnskabsår*), *flenna* (på dansk *grine*) og *peningaligur* (på dansk *finansiel*) gengiver semantisk og funktionsmæssig overensstemmelse mellem henholdsvis de færøske opslagsord og de danske.

Når sådanne ækvivalenter mangler eller ikke er dækkende, vil en parafrase-ækvivalent ofte være bedst egnet til at forklare betydningen af lemmaet. Følgende to opslagsord, som er parafraserede, skal illustrere denne problemstilling. *Kavaroksódn* er belyst som «voldsomt uvejr med snestorm» og *kippa* som «aflive fugl ved at knække halsen på den».

Leksikografiske eksempler i ordbøger har som funktion at vise brugen af et ord (eller en ordforbindelse det optræder i) i en konkret sammenhæng, for dermed at belyse vigtige egenskaber hos ordet. Det kan for det første handle om ordets syntagmatiske egenskaber, enten af strukturmæssig karakter (fx transitivitet hos verberne) eller af kombinatorisk art (typiske ordforbindelser). Et eksempel kan også være semantisk motiveret, dvs. vise en bestemt betydning eller betydningsnuance, gerne med henvisning til andre ord, som det står i en semantisk relation til (fx et antonym) (NLO 1997:103). Tre eksempler fra FO klarlægger den betydning, som eksempler har for selve opslagsordet og dets brug i forskellige ordforbindelser. Til opslagsordene *roknskaparár*, *flenna* og *peningaligur* knytter sig disse tre eksempler: *Roknskaparárið er álmanakkaárið* (på dansk *regnskabsåret følger kalenderåret*), *flenna i kiki* (på dansk *skrupgrine*) og *peningaligur stuðul* (på dansk *finansiel støtte*).

Hovedformålet med den nye udgave er at lave en ordbog, hvor der lægges vægt på det moderne almenordforråd, leksikografiske eksempler iberegnet. I de situationer hvor de leksikografiske eksempler har været umulig at oversætte til dansk – det kan fx være fordi de har ringe aktualitet i dagligdagen – er de forsøgt moderniseret, som følgende eksemplifikation viser. I FO findes fx opslagsordet *ræna* 'plyndre'. Til *ræna* hører eksemplet: «turkarnir *rændu* og drópu í bygdini». Eksemplet stammer fra *Færøske folkesagn og æventyr* (en gammel bog med mundtlige fortællinger). Eksemplet omhandler tyrkerne, da de huserede på

Generelt kan det siges, at der i FDO kun medtages typiske og hyppigt forekommende eksempler. Eksempelmaterialet skulle gerne kunne virke opklarende omkring ordenes anvendelse i sproget.

4 Overvejelser omkring målgruppe

Som antyd det førhen er forholdene omkring FDO ændret markant siden ordbogen sidst udkom og det medfører, at det har været nødvendigt at tage op til ny vurdering, hvem ordbogens målgruppe skal være.

I leksikografien opereres der med termerne «resepsjonsordbog» og «produktionsordbog» og det er bestemt to begreber, som det er aktuelt at forholde sig til mhp. den nye udgave af færøsk-dansk ordbog. Redaktionen finder det dog svært kategorisk at skulle kunne sige, at FDO kommer til at være enten det ene eller det andet, selv om den nok mere vil hælde til at være en resepsjonsordbog. I NLO defineres en resepsjonsordbog som en 'ordbog beregnet på forståelse af tekst' og den kan omfatte både ensprogede og tosprogede ordbøger. Delsvis kommer FDO at leve op til denne definition når det gælder hovedmålgruppen, dvs. dem som har behov for oplysninger om kildesproget færøsk og som højst sandsynlig vil komme til at bruge den som et hjælpemiddel til at forstå tekst på et sprog, som er fremmed for brugeren. Et eksempel på en sådan bruger vil typisk være en dansker, som er i gang med at læse fx en færøsk avis, hvor der uvilkaarligt vil optræde ord og udtryk, som han ikke forstår. I et sådant tilfælde vil brugeren kunne finde hjælp i ordbogen til at opnå en forståelse af teksten. En produktionsordbog derimod karakteriseres ved at være et hjælpemiddel som gør brugeren i stand til at kunne producere tekst (mundtlig eller skriftlig) på et sprog, som er fremmed for brugeren. Det sætter straks andre krav til ordbogen, som det ikke kan påstås, at redaktionen har til hensigt at leve op til med den nye udgave af FDO. I hvert fald ikke når det gælder den danske bruger. Derimod kan man eventuelt tale om, at ordbogen kan betegnes som en «produktionsordbog» for den færøske bruger, fordi brugeren via den vil kunne få hjælp til at producere en dansk tekst eller overføre en færøsk tekst til dansk. Dog vil det nok være sådan, at det forudsætter en del (for)kundskaber i dansk at kunne være i stand til det udelukkende med grundlag i FDO. Ordbogen kan give anvisninger om, hvad et givent ord eller udtryk svarer til på dansk, men den vil næppe være til stor hjælp, når det gælder oplysninger om, hvordan ordet eller udtrykket generelt anvendes i en dansk kontekst.

Det anses for mest hensigtsmæssigt først og fremmest at henvende sig til dem, som ikke har færøsk som modersmål eller ikke har et indgående kendskab til sproget, men som til gengæld har et indgående kendskab til dansk og er i stand til at bruge det som indfaldsvinkel.

5 Grammatiske oplysninger

I færøske ordbøger er der tradition for at give visse grammatiske oplysninger, som efterhånden er blevet fast inventar, men ikke altid nødvendigvis har speciel relevans for brugerens behov. Det skal illustreres med et eksempel. I den nuværende FDO findes der i tilknytning til substantiver generelt oplysninger om ordets genitivendelse i singularis samt nominativendelse i pluralis foruden angivelse af ordets genus. Det som man i denne forbindelse kan sætte spørgsmålstegn ved, er det logiske i at give oplysning om ordets genitivendelse i singularis,

fordi genitiven efterhånden indtager en så marginaliseret rolle i moderne færøsk – i forbindelse med substantiver i almindelighed og adjektiver i særdeleshed. Genitivformerne findes godt nok, men for en stor del er det former, som tilhører skriftsproget og udelukkende anvendes der, mens talesproget i stedet benytter sig af omskrivninger med præposition + dativ. Et eksempel kan illustrere dette: i skriftsprog kan en konstruktion som «mansins bátur/bátur mansins» ‘mandens båd’ forekomme, men i talesprog ville dette med sikkerhed være formuleret med dativkonstruktionen «báturin hjá manninum». Derfor er det værd at overveje, om det overhovedet er relevant at oplyse noget om genitivformen i direkte tilknytning til substantiverne. For dem, som i forvejen har sproglig indsigt, kan det evt. give et fingerpeg om, hvilken bøjningsklasse ordet tilhører, men for den almene ordbogsbruger er det tvivlsomt, hvilken nytteværdi ligger i det. Noget som dog taler for at bevare oplysningerne om genitivendelsen er, at genitivformen gerne optræder i de tilfælde, hvor ordet indgår som første led i en sammensætning.

Oplysningen om nominativendelsen i pluralis er derimod relevant, fordi den kan give brugeren et vigtigt fingerpeg om, at fx *bátur* ‘båd’ hedder *bátar* i pluralis (og ikke fx **bátir*), mens *fundur* ‘møde’ hedder *fundir* i pluralis (og ikke fx **fundar*). Ellers har redaktionen planer om at bevare det system med en oversigt over bøjningsmønstre for substantiver, verber og adjektiver, som findes i FO og som det lader til at brugerne er meget glade for. Det system fungerer på den måde, at der ud for (så at sige) hvert lemma, som tilhører en af disse ordklasser, står et tal som henviser til et bestemt bøjningsmønster bag i bogen. Der er visse forhåbninger om, at det vil lykkes at udvikle dette system yderligere, således at det i en elektronisk udgave af ordbogen vil blive muligt at generere bøjningen af præcis det lemma, som man slår op under, og ikke som nu at man er henvist til en prototype af et ord, som bøjes på samme måde som opslagsordet, dvs. har samme bøjningsendelser som opslagsordet.

Da man går ud fra, at brugerens modersmål er identisk med målsproget i ordbogen (dvs. dansk), knytter de grammatiske oplysninger sig til kildesproget i ordbogen (dvs. færøsk). Det er jo det som er fremmed for brugeren og som der sandsynligvis er behov for at få indsigt i eller et overblik over.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning; Pedersen, Jette; Vrang, Vibeke; Almind, Richard 1999. *DanskOrdbogen*. Århus: Systime og Center for Leksikografi.
- FDO se Jacobsen, M.A.; Chr. Matras 1961.
- FO se Poulsen, Jóhan Hendrik W. et al. 1998.
- Jacobsen, M.A.; Chr. Matras 1961. *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Jakobsen, Jakob 1898-1901. *Færøske Folkesagn og Æventyr*. København.
- NLO 1997. = Nordisk leksikografisk ordbog. Redigeret af Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén. Oslo: Universitetsforlaget.
- Petersen, Hjalmar P.; Staksberg, Marius 1995. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Politikens Store Nye Nudansk ordbog* 1996. Redaktion: Susie Heede, Marianne Højmark, Hanne Steen. København: Politikens forlag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1974. *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.

- Poulsen, Jóhan Hendrik W.; Simonsen, Marjun; í Lon Jacobsen, Jógvan; Johansen, Anfinnur; Hansen, Zakaris Svabo 1998. *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- av Skarði, Jóhannes 1967. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- í Skála, Annfinnur; Mikkelsen, Jonhard; Wang Zakarias 1992. *Enskføroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- í Skála, Annfinnur; Jacobsen, Hanne; Mikkelsen, Jonhard; Wang, Zakarias 1998. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- Svensén, Bo 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium.

Appendix

klárur

klárur ¹ 1 klar, ren (fx om luft, væske, lyd), *luftin er klár* luften er klar; *~ himmal* klar himmel; *tað klára vatn* det klare vand; *klárir tónar* rene toner 2 (om billede, skrift) tydelig, indlysende 3 ved sin forstands fulde brug, *gamli er púra ~* den gamle er ved fuld forstand 4 parat, rede, *vit eru klárir at fara avstað* vi er parate til at tage afsted

klárur ²

klárur ² ¹ 1 (um lýsi, luft o.s.fr.) sera bjartur, skærur 2, reinur, *luftin er klár*; *~ himmal*; *dagurin var ~* 2 (um vætu, glas, lit) reinur, óblandaður, gjøgnumskygdur, glærur, *tað klára vatn* 3 (um ljóð, klang) reinur, týðiligur, uttan skurr, *klárir tónar* 4 (um mynd, skrift) sum sæst væl, týðiligur, eyðskildur, lættur at týða 5 við fullum skili, fullvitaður, fullvitugur, *gamli er púra ~* 6 búgvin, til reiðar, *vit eru klárir at fara avstað*; sms. t.d. heiðurs-, spegils-, stjærnu-

Appendix: FDO til venstre, FO til højre.

Lars Holm

Polysemi i Swedbergs *Swensk Ordabok*

Jesper Swedberg completed his *Swensk Ordabok* (Swedish–Latin) in the 1720's – but it was never printed. In my doctor's thesis and in some papers I have dealt with some aspects of this dictionary. Here an attempt is made to describe how Swedberg copes with polysemy in Swedish.

There are three different kinds of polysemy entrywords in *Swensk Ordabok*: the polysemy is sometimes unmarked, sometimes indicated by the Latin word *item* (= also), and occasionally presented as homonymy. Swedberg's lexicographical methods and results are illustrated by comparisons with Spegel's *Glossarium* and *SAOB* (= Dictionary of the Swedish Academy).

Swedbergs proves to be an original and innovative lexicographer also in registering polysemy.

Inledning

Extensiv läsning i *Swensk Ordabok* (nedan SO), skriven på 1720-talet, har väckt mitt intresse för lexikografiskt innehåll och lexikografiska metoder som utmärker Swedbergs arbete och skiljer det från andra samtida, tidigare och även senare arbeten. I flera avseenden torde Swedberg vara en pionjär i förtecknandet och beskrivandet av svenskans ordförråd. Bl. a. är hans behandling av svenskans polysemi högst anmärkningsvärd. (Med SO avses här Uppsala-handskriften. Om autografen «Skara 1» ger ytterligare värdefull information, anges den med markeringen [Sk 1: ...]. För handskriftsläget redogörs i Holm 1986: del 2.)

Nordisk leksikografisk ordbok (s. 216) definierar: «**polysemi** / den egenskap at en leksikalsk enhet har to eller flere betydninger som kan utledes av en och samme grunnbetydning». Här kommer jag att tillämpa följande operativa definition: polysemi i svenskan är vad som i SAOB markeras med olika huvudmoment (grafiskt inledda av siffror 1), 2) etc.) under ett och samma uppslagsord. (Den finare indelningen i undermoment, med a), a) etc., kommer jag oftast att bortse ifrån; mot den skulle varje 1700-talsordbok stå sig slätt.)

Den huvudfråga som jag här vill finna svaret på är: Hur beskriver och förklarar Swedberg svenskans *betydelsevariation* (polysemi) i sin ordbok? Några följdfrågor: Visar han (alltid) att polysemi föreligger? Hur markerar han den – verbalt, typografiskt, genom lemmauppdelning? Hur avgränsas polysemi mot homonymi? Vilka tryckta källor hämtar han ordens betydelser ifrån? Hur förhåller sig Swedbergs polysemibehandling till föregångaren Spegels? Hur väl bekräftas den av *Ordbok över svenska språket* (SAOB)?)

Redan de äldsta tryckta ordböckerna av icke ringa format – främst över latinet, t. ex. Calepinus' *Dictionarium* ... med första upplaga 1502 – beaktade fenomenet polysemi. Till och med i relativt primitiva svenska ordböcker från 1600-talet finns spår av lexikografernas medvetenhet om det faktum att ett visst ord ofta betyder «helt olika saker» och ändå är «samma ord» (och inte homonymt). Det faktum att äldre tiders ordböcker vanligen var två- (eller fler-)språkiga underlättade behandlingen av källspråket i dem. De svenska orden definierades inte på svenska utan översattes till latin; och då var det lätt gjort att ge flera ekvivalenter (eller definitioner). Kungsvägen till en förståelse av svenskans polysemi, sådan den framträder i äldre ordböcker, går alltså via latinet. Jag vill redan inledningsvis understryka att vi här förfogar över

goda genvägar – som ibland är lätta att gå vilse på. För att komma åt ett polysemt uppslagsords olika betydelser måste man alltså först återöversätta de latinska ekvivalenterna för att sedan jämföra dessa svenska ord inbördes och med utgångsordet. Jag har i möjligaste mån sökt använda latin-svenska lexikon från Swedbergs egen tid. Detta laborerande med översättning hit och dit är naturligtvis riskabelt och inexakt. Anakronistiska fallgropar lurar också längs vägen; inte ens med SAOB:s hjälp låter sig olika ords centrala och mindre centrala betydelser vid en viss tid fångas och fastställas. (Jfr Ekbo & Loman 1965: 32 och 53.) Men kanske är det värt att våga ett försök. Redan inledningsvis vill jag presentera ett par konkreta fall av polysemi i SO. De återfinns alla under bokstaven S som i sin helhet utgör mitt arbetsmaterial. (S omfattar knappt 118 sidor av ordbokens 785, dvs. 15 %.) Typografin i SO visar nästan undantagslöst på ett odiskutabelt sätt var gränserna går mellan de olika artiklarna: i Uppsala-handskriften börjar första raden med uppslagsordet utdraget i vänstermarginalen, medan resten av artikeln skrivs med indrag.

Många fall av polysemi i SO låter sig – skenbart? – enkelt sorteras i tre typer av stigande självständighetsgrad: 1) de ommarkerade, 2) de som signaleras av *item*, 3) de som presenteras som homonymer.

En artikel på s. 536 lyder in extenso:

Seg, lentus, tardus, glutinosus, tenax.

I Petrus Schenbergs *Lexicon latino-svecanum*, Norcopiæ 1739 (= första upplagan; den svensk-latinska delen är för övrigt en starkt förkortad version av SO) översätts de ovannämnda latinska orden på följande sätt (förkortat):

<i>lentus</i>	Wek, seg ... Longsam ...
<i>tardus</i>	Trög, longsam ...
<i>glutinosus</i>	Widhengande som lim ... Slemmig
<i>tenax</i>	Som holler fast, klebbig ...

Vissa betydelser och betydelseskillnader tycks vara seglivade. I den ca 260 år yngre NEO förklaras ordet **seg** sålunda:

som kan tänjas mycket utan att brista ... BET.NYANSER: **a)** överfört, spec. uthållig ... **b)** spec äv. alltför långdragen, tröttande ...

Även om betydelseerna presenteras i omvänd ordning, förefaller två huvudbetydelser av *seg* att finnas, i Carl XII-tidens såväl som i Carl XVI Gustaf-tidens svenska: en konkret och en metaforisk (med reservation för stora detaljskillnader). Men SO ger här ingen vink om polysemi, inte ens med ett semikolon mellan *tardus* och *glutinosus*. Detta kallar jag ommarkerad polysemi. Som lätt inses är det den svåraste typen att lokalisera och bestämma.

På s. 548 finns en artikel som börjar så:

Siö, lacus *item* mare, oceanus ... [Böjda former och bibelhänvisningar följer.]

Schenberg översätter ekvivalenterna så:

<i>lacus</i>	Siö, insjö
<i>mare</i>	Haf
<i>oceanus</i>	Stora wida hafwet

Sjö = 'insjö' och *sjö* = 'hav' torde vara ett skolexempel på allmänt känd och tillämpad polysemi i svenskan. De båda grundbetydelserna återfinns också som huvudbetydelse 1) respektive 2) i SAOB. Detta kallar jag polysemi med item. Tack vare handskriftens nästan undantagslösa understrykning av item (= även) är typen lättfunnen och lättavgränsad. Den presenteras utförligt nedan.

SO rymmer många par (trior, kvartetter, kvintetter) av homonymer; de förtjänar att bli föremål för en egen undersökning. De presenteras i SO som efter varandra följande artiklar med likalydande uppslagsord, ibland förklarade med svenska synonymer eller på annat sätt före de latinska ekvivalenterna.

På s. 563 läses:

Skiön, behag, *placitum voluntas, arbitrium* [+ fras och litteraturhänvisningar]

...

Skiön, degelig, *formosus, pulcher, venustus, egregius, speciosus, perpulcher, elegans* [+ böjda former och bibelhänvisningar]

Som synes rör det sig här om ett tvättäkta homonympar, ett substantiv och ett adjektiv. Men på s. 565 står i följd fyra artiklar:

Sko, *calceus, calceamen, calceamentum* [+ 13 rader kommentarer]

Sko på kläder, *instita, limbus, fimbria*.

Sko i qvernkupe, *infundipes*.

Sko, hestsko, *solea eqvi*.

Här gömmer sig uppenbarligen en kvartett polysemer under homonymins täckmantel. Denna typ är också något svårfunnen; den måste vaskas fram bland de «äkta» homonymerna. Det kan förefalla anakronistiskt att tillämpa vår samtids – eller snarare vår tids ordböckers – gränsdragningar mellan homonyma och polysema ord. Men alldeles uppenbart förde Swedberg många ord som även han själv måste ha uppfattat som polysema till vad som i SO grafiskt framstår som skilda lemman, «homonymer». Detta kallar jag därför polysemi presenterad som homonymi.

Omarkerad polysemi

Den omarkerade polysemin borde kanske ha lämnats utanför min undersökning, av det enkla skälet att den är så svårfunnen och svåravgränsad. Att söka belägga den i hela S-partiet av SO vore också ett sisyfosarbete. Att helt bortse från den kunde dock ge en skev och alltför positiv bild av hur Swedberg handskas med polysemin i stort. Av arbetskonomiska skäl har jag gått tillväga på följande sätt. Eftersom ett större antal latinska ekvivalenter till ett svenskt uppslagsord snarare bör indikera polysemi än vad ett mindre gör, har jag förtecknat de ord som har minst

fyra latinska översättningar. Avsnittet Sa- + Se-, dvs. sidorna 526-540, har excerperats. Antalet uppslagsord blir 33. Jag har återöversatt allt latin till svenska med hjälp av i första hand Schenbergs *Lexicon latino-svecanus* (1739), i andra hand Cavallins *Latinskt skol-lexikon* (1885, 1905) och någon gång Schellers *Latinskt lexikon* (1828). Jag har – väl medveten om det riskabla i företaget – sökt karakterisera varje grupp av återöversatta svenska ord på en skala från klar monosemi till klar polysemi. Ytterst vilar omdömena på min egen språkkänsla. Några utförliga exempel ska ges nedan. Jag laborerar med följande typer:

- M klart monosemt
- M? snarast monosemt
- P? snarast polysemt
- P klart polysemt

I inledningen valde jag Seg som exempel på omarkerad, men klar, polysemi. Här vill jag först visa den andra ytterligheten, ett exempel på klar monosemi – trots så många som fem latinska ekvivalenter. Salsa (enligt Dahlgrens *Glossarium* = sås, sälta) översätts med dessa inbördes nära besläktade latinska ord, här med svenska översättningar enligt Cavallin:

<i>salsedo</i>	Sälta
<i>salsitudo</i>	Sälta
<i>salsura</i>	Insaltning
<i>salsugo</i>	Sälta
<i>salsilago</i>	Sälta

Som klart monosema (M) vill jag se 11 av de 33 orden, vilket är den största gruppen: Salsa, Salwar, Samblendning, Samkar, Sammanförer, Samtycke, Samtycker, Sargar, Sedan, Sedermera, Ser på.

Något mera tveksam ställer jag mig till 10 ord som jag vill se som snarast monosema (M?). Ett exempel: Sabbel, kroksabbel, som förklaras med fyra latinska uttryck, varav två tvåledade:

<i>ensis falcatus</i>	Sverd, werja	Lieformig; lie- (Cavallin)
<i>gladius persicus</i>	Sverd	... persisk (Cavallin)
<i>acinaces</i>	En Sabel	
<i>harpe</i> (Sch.: -a)	Slaghök ... item Sabel	

Etiketten «snarast monosemt» skulle kanske inte tillfredsställa en vapenhistoriker, men jag tror att den skulle accepteras utanför fackkretsar, 1725 liksom 2003.

M?-gruppens samtliga tio ord: Sabbel, Samnad, Samwist, Sannerliga, Sedig, Sellar (= sållar), Sellsyn, Selskap, Seng, Ser.

Därmed kommer vi in på de (typer av) uppslagsord som är det egentliga föremålet för min studie: de mer eller mindre tydligt polysema. Det första ordet för vilket M byts mot P är adverbet Sachta. Schenberg översätter ekvivalenterna som följer:

<i>tarde</i>	Longsamliga, trögt ...
<i>lente</i>	Longsamt, trögt

<i>remisse</i>	Lindrigt, eftergifwit, swagt
<i>submisce</i>	Demödigt, med vndergifwenhet ...
<i>leniter</i> ...	På lindrigt sett ...

Märkligt nog saknas utgångsordet *sakta* hos Schenberg, men hans synonymer täcker väl in dess tempoangivande betydelse. Dessutom visas en annan pol i ordets innebördssfär, den moraliska/psykologiska, särskilt med det nu döda tyska lånordet *demödig* (av *demütig* = ödmjuk). Kanske bör *sachta* kategoriseras som klart och inte snarast polysemt?

I materialet finns sammanlagt fem ord som får typbeteckningen P? De är: *Sachta*, *Sachtar sig*, *Saktar*, *Salighet*, *Semst*.

Återstår de sex ord som jag valt att se som klart polysema och betecknar med P. Det första är *Sak*, med följande latinska ekvivalenter + översättningar hos Schenberg:

<i>res</i>	En sak, ting (+ 2 spalter lat. fraser med övers.)
<i>caussa</i>	Orsak ... En sak, som man twistar om ...
<i>crimen</i>	Brott, beskyllning, skuld ...
<i>culpa</i>	Förseelse, mißhandel, förwållande

Här ter sig avsaknaden av ett *item* mellan det första och de tre följande latinska översättningsorden än mer förbryllande – tills man besinnar att *res* enligt Cavallin även hade/har en betydelse «Mål, rättegång». Det torde inte vara någon djärv gissning att *sak* uppfattades som lika polysemt under Swedbergs tid som i vår egen.

Hela gruppen P är sex ord av de 33: *Sak*, *Samqwämd*, *Sankt*, *Seg*, *Segel*, *Sehn*. Undersökningsmaterialet är litet, drygt 10 % av bokstaven S. Om mina preliminära slutsatser håller streck, lämnar Swedberg visserligen många exempel på polysemi omarkerade – men vida vanligare är att vad som i SO uppträder som monosemi verkligen är det.

Polysemi med *item*

Lösenordet för polysemi i SO är alltså det latinska *item*. Antalet «*item*-polysema» uppslagsord under bokstaven S i SO är 89, fördelade på 117 ordbokssidor. (Det ger 0,76 per sida. Med ett totalt sidantal i SO på 785 skulle det alltså innebära knappt 600 belägg i hela ordboken.) I ett par fall tillskrivs ett ord mer än två grundbetydelser genom ett upprepat *item*.

Två utförliga exempel

Det första exemplet återfinns på s. 529 f. i SO:

Salwa, ungventum, ungven, Pr:7:1. C:1:2. J:8:22. Obliq. salwo, O:27:9. Pr:10:1.
item Festiva complosio sclopetorum.

För Spegel (1712, s. 389) är ordet homonymt, och han lägger som så ofta frikostigt ut texten i *Glossarium-Sveo-Gothicum*:

Salwa c: smörjelse / som man smörjer någon med. *Dan.* salve. *Germ.* salbe *Ulphil.* salbon c:
ungere: salbona, ungventum. Gall. onguent, ab oindre. Lat. ungventum, balsamum, oleum diversi &

grati odoris, ad mulcenda membra deliciis causa inventum; non vero tenax illa commixtio, quæ ad curanda vulnera adhibetur.

Salwa kallas när många skiuta tillika / såsom et frögdetegn; synes komma af Franska ordet *saluer* c: at helse / eller af *salut*, helsning / Lyckönskan. Af några kallas thet *Latine, festiva complosio scolopetorum*.

Spegel är lika underhållande som Swedberg är koncis. Den förre säger mycket om få ord; den senare ville ge plats åt alla svenska ord i sin ordbok. Men om var Swedberg hämtat sina definitioner av *salva* kan inget tvivel råda.

SAOB presenterar de båda betydelserna som **SALVA**, subst.² och **SALVA**, subst.¹ (i den ordningen). (Det är en poäng att NEO – eftersom de båda salvorna har samma böjningsformer om än uppenbarligen olika etymologier – återknyter till Spegel och Swedberg och talar om **salva 1** och **2**.)

Som andra utförliga exempel väljer jag Skär (s. 575 f. i SO). Först står två homonymer med egna artiklar:

Skär, v: *skiär*, Psb:12:3. 103:5. [Adj. med betydelsen 'ren' avses.]

Skär, hafsskär, *Ora maritima*, Ez:26:5, 14. skiärkarl, skärgård.

Så följer det polysema verbet:

Skär, *scindo, cædo, seco, item meto*, [Sk1: + demeto] [*meto* = meja, skörda]

præt, skar, Ex:39:3. the skåro, Ruth:1:9. M:21:8.

Spegels motsvarande artikel (s. 417) börjar:

Skiära (verb.) c: *cædere, incidere: item metere...*

Bland SAOB:s huvudmoment under **SKÄRA**, v² kan den allmänna betydelsen av 'skära' i SO identifieras med A. 1) etc., medan den speciella återfinns som B. 9).

Är betydelserna rangordnade i SO?

Det beror knappast på slumpen att alla här citerade ordböcker som beskriver t. ex. *sund* som polysemt också ger de två grundbetydelserna i samma ordningsföljd. Förklaringen kan vara historisk: lexikograferna vill anföra den äldsta betydelsen först. «För de större historiska ordböckerna gäller den principen att en artikel bör vara disponerad så att den ger en bild av ordets historiska utveckling» (Ekbo & Loman 1965: 59). Ett nyare exempel kan hämtas från NEO (s. 1606) som i god swedbergsk och sahlstedtsk tradition tillskriver **sund** två huvudbetydelser: «1 som har en god hälsa» och «2 som främjar god hälsa». Första belägg dateras (efter SAOB) till «före 1520» för 1 och «sedan 1536» för 2.

Bo Svensén (1987: 206) skiljer mellan *hierarkisk* och *linjär* gruppering av delbetydelser. Sven-Göran Malmgren (1992: 138) tar upp tråden men konstaterar också att «[g]ränsen mellan hierarkisk och linjär struktur är dock flytande ...». Hursomhelst torde Swedbergs behandling av polysemin i SO vara för utvecklad för att analyseras i dessa termer.

Men kanske är liknande vägar inte helt oframkomliga? Swedberg var en god systematiker.

Det är säkert ingen tillfällighet att alla de fyra verb under S som presenteras som både transitiva och intransitiva (Siuder, Smakar, Smelter, Syrer) behandlas i ordningen transitiv – intransitiv. Och frågan är om inte själva *item*-konstellationen i grunden uttrycker ett slags rangförhållande, ungefär som: «A betyder (först och främst) x, men också (i andra hand) y». Alldeles tydligt gäller detta för några uppslagsord som har en överförd, metaforisk, gärna drastiskt skämtsam bibetydelse; här är byte av sida om *item* inte gärna tänkbart:

Skarfwar, <i>adageo, adjungo, committo,</i>	[= ökar...]
<i>item</i> <i>mentior.</i>	[= ljuger]
Skrubbar, <i>vellico, runcino,</i>	[= sliter, hyvlar]
<i>item</i> <i>objurgo.</i>	[= bestraffar]

Ytterligare exempel är Skurar, Skräfwa, Styft.

En väg till ett svar på mellanrubrikens fråga öppnas möjligen av den samlade information som en parallell excerpering av olika ordböcker ger. En jämförelse mellan SO och SAOB visar några olika typer av (o)överensstämmelse:

SO (<i>item</i> -pol.)	SAOB	relation
Salwa	salva, subst. ² och subst. ¹	homonymt i SAOB
Samwara	samvaro, subst. ²	samma huvudmoment i SAOB
Sannar	sanna, v. ²	omvänd ordning i SAOB
Sellsam	sällsam	samma ordning i SAOB

Som visas av Salwa och Samwara måste vissa ord uteslutas ur undersökningen; deras antal är 22 av 89. Av de återstående 67 visar 44 samma ordningföljd mellan de polysema betydelserna i SO och i SAOB – ibland med luckor mellan SAOB:s huvudmoment, ibland med viss tvekan, markerad med (?). Orden är följande: Sellsam, Sellskap, Sett (?), Setter tillbaka, Siö, Skarfwar, Skickelig, Skida, Skotzmähl, Skrubbar, Skurar, Skär, Skär vt, Slecht, Slut, Slår vt, Smak, Smakar, Snell, Snellhet, Snålhet, Snålt, Snöre, Somt, Sorglös, Spaning, Spira, Språk (?), Spång, Stamm, Stiger vp, Stillhet (?), Stoppning, Styfhet (?), Styft, Sund, Swantz, Swerm, Swermare, Swermer, Swett, Synderlig (?), Syrer, Säkert.

Omvänd ordning mellan betydelserna har 23 ord: Sannar, Siuder, Skaffar, Skall, Skamper, Skarphet, Skemmer, Skeppa, Skott (?), Skräfwa, Slump, Smelter, Smide, Snorrar, Snusar, Spillning (?), Stadig, Stengsel, Stercker, Storcknar, Stormsam, Står til, Säger enom til.

Är det en händelse som ser ut som en tanke att *slump* finns med på listan? Särskilt ett ord är frestande att kommentera: *snusa*. I SO är dess första betydelse 'nyttja snus', vilket kommer först som moment 5) i SAOB (för övrigt belagt först 1711, vilket förefaller märkligt). SAOB satsar på betydelsen 'andas tungt, snarka' som första betydelse (belagd 1640). Dalin känns bara vid tobaksvarianten (och i NEO återställs ordningen med 'nyttja snus' som första moment). Ett av Swedbergs sena tillägg i SO (under Snusar) är **snusdosa**. Jag har inte kunnat belägga om han nämner eget bruk i sin *Lefwernes beskrifning*. Vilken roll spelar egentligen lexikografernas personliga vanor och ovanor för ordböckernas utformning?

Litteraturhänvisningar

Bibeln är SO:s helt dominerande leverantör av belägg. Swedberg avsåg uppenbarligen dels att

ta upp hela dess ordförråd i sin ordbok, dels att ange minst ett belägg för varje ord som finns i bibeln (jfr min uppsats «Swedbergs *Swensk Ordbok* och bibeln», under utgivning). Av de 89 registrerade *item*-polysema uppslagsorden i SO saknar 47 varje källhänvisning, medan 42 har en eller flera sådana. 38 av dem beläggs i bibeln, två i psalmboken (1695) och varterade ett i Verelius' utgåva av *Rolfs saga* och Loccenius' *Lexicon juris sueo-gothici* ... Swedberg nämner själv båda dessa böcker som källor till *Schibboleth*s «Thet Siuttonde Kapitlet. Lista På gamla / gäfwä och wackra ord och ordalag» (s. 307 f.). På s. 570 i SO finns artikeln:

Skruf, *machina per gyros ducta*. [= "verktyg, använt med vridningar"]
item infundibulum, v: Locc: *Lexic. Juris*. [= qwartratt (Scheller)]

Loccenius (citerad efter 3 uppl., 1674: 138) definierar: «Skruff ... *vasculum è cortice vel aliâ materiâ, formam habens conicam (velut infundibulum molæ, quod eodem nomine appellatur)*...». SO:s hänvisning gäller och följer, som synes, den andra ekvivalenten.

Mer av intresse torde finnas i den redan citerade *Schibboleth*. Swedberg hänvisar till detta sitt språkliga testamente under tre av de 89 *item*-polysema orden, varje gång som komplement till bibelhänvisningar. Så föregrips SO-artikeln (s. 572 f.):

Skurar, *deluo, abluo, polio, limo*, Lev:6:28. [= tvättar, diskar, putsar]
item increpo, V: Schibb: *l.c.* [= bannar, klandrar]

av *Schibboleth* (kap. 17, s. 383):

Skura / *verbis reprehendere*: behöfwer någor skuras / så söke thet hos embetes personer / hos siäl-sörjare och werldzlig Öfwerhet / *P. Er. Post. Ev. p. 324. a.*

Med lite god vilja kan man kanske säga att SO här citerar Petrus Ericis postilla, enligt *Schibboleth* (s. 308) tryckt i Stockholm 1582.

Flest är de uppslagsord som hänvisar bara till bibeln eller psalmboken: 38 + 2 = 40. En viktig fråga är var hänvisningarna placeras inom artiklarna. I åtta artiklar fogas bibel-(psalmboks-)hänvisningen /-arna till den första betydelsen, som i (s. 635):

Syfftar, *collimo*, Psb:28:6. 261:2. [= riktar, syftar, träffar]
item humecto. [= fuktar, vattnar]

I de båda citerade psalmerna har *syfta* otvetydigt den betydelse som anges för *collimo*. De sju övriga orden i denna grupp är Salwa, Skeppa, Skida, Skurar, Smide, Stamm, Swett.

I 26 artiklar fogas bibelhänvisningen till den andra betydelsen, som i (s. 551):

Skall, *latratus*, [= hunds skällande]
item sonus, Job:37:2,4. W:17:19. S:50:18. [= ljud i allmänhet]

I de fyra bibelställena är det Gud, ekot eller trumpeter som står för de höga ljuden, inte någon gång hundar. De övriga 25 orden i denna grupp är Samwara, Sett, Siuder, Siö, Skaffar, Skarphet, Skickelig, Skiuter sig in til, Skott, Skär, Slecht, Smak, Snell, Snorrar, ... snöpt, Snöre, Somt, Spilling, Spira, Stadig, Stiger vp, Sund, Swermare, Synderlig ..., Syrer.

I sex artiklar ges bibelhänvisningar till både den första och den andra betydelsen hos det polysema uppslagsordet, som i (s. 639):

[Säger] enom til, <i>promitto</i> , 2M:4:8.s.	[= lovar (någon något)]
<i>item annu[n]tio</i> , Lev:22:3.	[= bebådar, berättar]

De två först citerade bibelverserna lyder:

8. Och sade Konungenom til / om han thet så beskaffade / tryhundrat och sextijo centener silfwer / och af then andra vpbyrdene ottatijo centener.

9. Och ther vtöfwer sade han honom ännu eljes til / hundrade och femtijo centener [...]

Och den tredje:

3. Säg them nu til / och theras efterkommandom: Hwilken af edor sädh går til thet helga / som Israels barn helga HERranom / och orenar sigh så på thet / hans siäl skal vthrotad warda för mitt anlete: ty jagh är HERren.

Swedberg gör här klar skillnad mellan två betydelser av ett partikelverb (som i vår tids svenska uppträder i andra fraser och med andra betydelser). Andra uppslagsord med dubbel och tydlig exemplifiering är Smakar och Smälter, med både transitiv och intransitiv betydelse, och Skotzmåhl.

En granskning av placeringen av bibelhänvisningarna i alla de 42 *item*-artiklar som har sådana ger också en något splittrad bild. Uppenbarligen var det Swedbergs ambition att bekräfta uppslagsordens polysemi med bibelcitat – som följer på de latinska ekvivalenter som de exemplifierar. Detta krav uppfyller 17 artiklar: Salwa, Samwara, Siuder (?), Skall, Skarphet, Skida, Skiuter sig in til, Skurar, Smide, Snell, Snorrar, Stam, Sund, Swermare (?), Swett, Syfftar, Syrer. Men böjningsformer och fraser, som följer en bit in i artiklarna, får ibland Swedbergs metod att svikta. I artikeln Skär (citerad ovan) ges tre bibelcitat, alla med böjda former. De står efter den andra, specialiserade betydelsen av verbet ('meja säd'), men en kontroll av bibelställena visar att verbet på både det första och det tredje används i sin allmänna betydelse. Citat som på detta sätt leder än rätt än vilse finns även under uppslagsorden Skeppa, Slecht, Smak och Stadig.

SO belyst av en föregångare och en efterföljare

Jämförelser mellan ordböcker kan vara vanskliga. Flera reservationer kan resas mot de försök som här följer. Bara en mindre del av SO är excerperad och bokförd – men materialet är stort nog att bli svåröverblickbart. Inte minst identifikationerna av delbetydelser är ofta osäkra, dels på grund av den nödvändiga omvägen via latinet för de äldre ordböckerna, dels på grund av den ibland halsbrytande skillnaden i skala mellan SO och SAOB. En annan felkälla i jämförelsearbetet är att jag konsekvent utgår från SO; om det skulle vara så att någon av de andra ordböckerna beskriver polysemi hos uppslagsord som saknas i SO eller där framställs som monosema kommer det inte att synas i mina resonemang och slutsatser. Mitt försvar för detta (miss)förhållande är att det är just Swedbergs ordbok som jag vill beskriva och göra känd.

Spegel

En föregångare som Swedberg öppet profilerade på var Haqvin Spegel, vars *Glossarium-Sveo-Gothicum* trycktes 1712. Dess källspråk är svenska, som även förekommer som definitionsspråk, medan målspråken skiftar, dock med dominans för latin. De båda biskoparna var konkurrenter på flera fält men respekterade också varandra som vänner. Att Swedberg lånade ur Spegels ordbok till sin egen är väl belagt (Holm 1986: 3: 112 et passim; se också Hannesdóttir 1998). Att lånegodset också kunde bestå av detaljer inom beskrivningen av svenskan polysemi har redan visats – och fler belägg följer.

Tio uppslagsord som är *item*-polysema i SO återfinns med identiska och/eller synonyma ekvivalenter (eller definitioner) i Spegels *Glossarium*: Siuder, Skaffar, Skarfwar, Skotzmåhl, Skrubbar, Slump, Slunt, Smide, Snell, Snöre. Nio ord visar ordagranna överensstämmelser mellan Spegel och SO. De fyra första återges här efter SO:s lemman (tillägg på båda håll markeras med ...) jf. tabell 1.

Resterande ord är Skär [verb], Slut, Smak, Stamm, Swerm. I tre fall (som för Skott) har Swedberg valt en annan förstabetydelse än Spegel, men beroendet ligger i öppen dag. Som man kunde vänta sig är alla dessa nio ord polysema (*salva* homonymt) enligt SAOB.

Många *item*-polysema ord i SO framställs som monosema i Spegel. Två typer förekommer; först ett exempel på den ena:

Spegel: Snufwa,	<i>gravedo</i>
SO: Snufwa,	<i>catharrus, capitis gravedo, <u>item</u> pulvisculus narium.</i>

För båda är *snuva* en sjukdom – för Swedberg dessutom ett njutningsmedel: 'snus' (jfr ovan). Kategorin har 16 företrädare i Spegel.

Ett exempel på den andra typen:

Spegel: Sanna/besanna	<i>certiorem facere</i>
SO: Sannar	<i>veritatem deprehendo, verum experior,</i>
<u>item</u>	<i>veritatem adstruo, confirmo.</i>

Ingen ekvivalent förekommer hos båda, men Spegels är synonym med *item*-betydelsen i SO: 'bekräfta'; dennas båda första latinska fraser betyder däremot snarast 'utröna (sanningen)'. Kategorin har 14 företrädare i Spegel.

Typfallet när SO:s *item*-polysemi jämförs med Spegel är dock ett annat. Mer än en tredjedel (31) av SO:s här aktuella uppslagsord saknas helt i Spegel. Swedberg skrev sin tids mest omfattande svenska ordbok (Holm 1986:92–94) – och det var han som introducerade polysemin på bred front.

SAOB

Det självskrivna jämförelseobjektet och «facit» till SO är naturligtvis SAOB. Att Swedbergs pionjärskisser – så som jag uppfattat dem – inte alltid smidigt har kunnat passas in idenna totalöversikt av nysvenskans ordförråd är oundvikligt.

För den som hyser respekt för SO i allmänhet och dess redovisning av svenska ords polysemi i synnerhet kan redan en jämförelse med Dalins *Ordbok* (1850–55) verka tämligen nedsläande. Om SAOB används som jämförelseobjekt, framstår SO snarast som synnerligen torftig. Men den representerar ett stort steg framåt från sin(a) föregångare och försvarar väl – om

Ord i SO	Spegels ekvivalent(er)	SO:s ekvivalent(er)
Salwa	<i>ungventum ... festiva complosio sclopatorium</i>	<i>ungventum ... festiva complosio sclopatorium</i>
Sellskap	<i>consortium, sodalitium, societas ... famulitium</i>	<i>consortium, sodalitium, societas famulitium</i>
Skida	<i>vagina siliqva c: ert-skida</i>	<i>vagina siliqva, ertsida</i>
Skott	<i>ictus telum, jaculum ...</i>	<i>ictus ... [2] jaculum, telum [1]</i>

Tabell 1

än opublicerad – sin plats i den lexikografiska utvecklingskedjan. Det återstår här att värdera SO:s *item*-polysemi utifrån dess «allomfattande» efterföljare.

Ett välbelagt uppslagsord som inte presenterats ovan är Snålhet:

Spegel: Snålhet. *Lat. avaritia, aviditas, sordida & iniqua libido habendi.*

SO: Snålhet, *aviditas, item avaritia, sordida parsimonia.*

SAOB: SNÅLHET, 1) ... (sniket) begär, (sniken) lystnad ...

2) ... egenskapen i. förhållandet att vara snål, gnidighet ...

Swedberg tycks vara den förste som klart markerar skillnaden mellan aktiv och passiv snålhet, («att vilja ta / få» mot «att inte vilja ge»). SAOB bekräftar SO:s polysemi. Ett annat exempel:

Spegel: Syfta *Dan. sichte: Lat. collimare ad scopum, collineare.*

SO: Syftar, *collimo*, [+ psalmbokscitat] *item humecto.*

SAOB: SYFTA, v¹ 1) ... rikta ... 2) ... sikta ... 3) ... inrikta blicken ... 4) ... rikta sig ...

6) ... anspela, hänsyfta, mena ...

SYFTA, v² 3) ... tillsätta ... vatten till (malt i. korn ...) ... genomfukta ...

Swedberg introducerar polysemi med betydelsen 'fukta' – man kan undra varför han inte valde att konstituera två homonymer. Vad skulle här vara den gemensamma nämnaren för två så väsensskilda betydelser?

Dessa två exempel visar vad som är regel: drygt 70 av materialets 89 *item*-polysema uppslagsord får sina betydelser bekräftade av SAOB – som naturligtvis ofta(st) bidrar även med andra huvudbetydelser. I några fall motsvaras SO:s polysema lemma av två homonymer i SAOB.

Det finns alltså ett fåtal *item*-polysema ord i SO som saknar en av sina betydelser i SAOB. Jag väljer följande exempel på denna kategori, ett av de få treställiga:

Spegel: Sorg-lös. *Belg. zorgeloos. Lat. sine solitudine, expers curarum. Angl. careless.*

SO: Sorglös, *securus, incuriosus, [Sk1: + negligens,] item expers doloris, item sine solitudine.*

SAOB: SORGLÖS 1) ... som är utan sorg(er) ... 2) ... försumlig; lättsinnig ...

Gränserna mellan betydelseerna är ingalunda klara, men två poler kan skönjas: 'vårdslös' (= första betydelsen i SO, förstärkt av tillägget i Sk1) mot 'bekymmerslös' (= tredje betydelsen i SO). SO:s andra betydelse 'fri från smärta' kan jag inte identifiera i någon av de andra ordböckerna.

Nästa kategori skulle kanske kunna tjäna som ett schibbolet vid bedömningen av Swedbergs omdöme och framsynthet i etablerandet av polysema uppslagsord. För 13 ord på S gäller att båda de betydelser som i SO åtskiljs av *item* låter sig identifiera med en enda av de betydelser (eller den enda betydelsen) som ordet har i SAOB. Som man kunde vänta har SO:s distinktioner knappast någon gång stöd i andra, äldre eller yngre, ordböcker (utom Schenberg). Kategorins speciella karaktär framgår av följande exempel (Spegel saknar lemmat, liksom det följande):

SO: Språksam, *facundus*, *item loqvax*, *garrulus*.

SAOB: SPRÅKSAM, .. som gärna språkar ... pratsam, talför, meddelsam ...

Swedberg finner skäl att särskilja en positiv och en (lätt) negativ betydelse hos adjektivet: 'vältalig' mot 'pratsam' eller rentav 'pratsjuk'. SAOB avstår från indelning i huvudmoment. Ett annat exempel:

SO: Slumrig, slumrchtig, *oscitans*, [Sk1: + *negligens*,] *item prodigus*.

SAOB: SLUMRIG, ... slarvig l. försumlig l. trög l. slö l. «sömnig» ...

Swedberg har uppenbarligen tagit fasta på både den bokstavliga betydelsen och den bildliga hos detta ord. Han hade gott stöd i latinet; *oscitanter* (motsvarande adjektiv saknas) översätts av Scheller: «gäspande; derf. oaktsamt, vårdslöst». SAOB avstår från momentuppdelning för ett ord som är tämligen obetydligt.

Dessa för Swedbergs anseende som lexikograf möjligen besvärande *item*-polysema ord är som sagt relativt få (och ibland svårbedömda); utöver de ovan redovisade: Samwara, Skena, Skiuter sig in til, Skärskodar, Slunt, Slår af, Smuga, snöpt, Stiger af, Stridsamhet, Sweder af.

Polysemi presenterad som homonymi

Som jag nämnt och exemplifierat i inledningen, redovisar Swedberg svenskans homonymer på ett sätt som typografiskt fullständigt avviker från hur han redovisar de polysema uppslagsorden. Kruket är bara – för en samtida liksom för en sentida läsare – att vad som vid en första anblick ser ut som en betydelsemässigt enhetlig kategori i själva verket är en blandning av homonymer och polysemer. Jag har bokfört alla dessa par (ofta trior, ibland kvartetter, någon gång till och med kvintetter) av identiska uppslagsord som finns under bokstaven S i SO och funnit att de är 122 till antalet. För att exemplifiera hur denna brokiga grupp är sammansatt återger jag här vad som ryms på de första 20 sidorna av S. SAOB-spalten till höger visar om orden där anses vara homonymer (som sabel¹ och sabel²) eller polysemer (som sakta).

Dessutom Sender, Ser, Sicht, Sid, Sida, Signar, Sil, Sin (av utrymmesskäl här ej redovisade

i detalj). Nedan jämför jag SO med Spegel och läser SO i Uppsala-handskriften mot dess utgångspunkt Skara 1-handskriften. Allt i – dessvärre – ej helt framgångsrika försök att förklara Swedbergs val att klä ut en rad svenska polysema ord i homonymdräkt. Ordparen (-trioma etc.) utgör 52 av 122, dvs. drygt 40 %.

SO använder fyra typer av identifikationer för att markera de polysema ordens olika betydelser: 1) svensk synonym, efter komma; 2) svenskt komplement, som följer direkt på uppslagsordet och bildar en fras tillsammans med det; 3) ordklassangivelse; 4) latinsk(a) ekvivalent(er). Alla fyra sätten exemplifieras i orden *Sachta* och *Serdeles* i tabell 2.

Ett utförligt exempel

Ett belysande exempel är *Skam* från s. 552 i SO:

Skam, pudor, verecundia, foem: O:7:13. propudium, dedecus, 2Chr:32:21. O:6: 33. Jud:v:13.

H:10:6.

Skam, nuditas, pudenda, Ex:20:26. nates, Es:20:4. J:13:26. Ez:16:32.s. Vp:16: 15. komma på skam, pudeifieri, Ps:6:11. 70:3.ss. skam och last, 1M:1:16. V: Schibb:C:17:§:14.

Skam hic in WGothis, malus genius vocatur. [Sent tilläggav Swedberg:] Få jag skam, genus jura-menti. [?]

I Skara 1-handskriften av SO lyder motsvarande parti (s. 958):

skam, pudor, verecundia, propudium, dedecus, foem, H.10:6. O:6:33. O.7:13. 2.Chr.32:21. Jud.v.13. nuditas, pudenda, Ex.20:26. nates, Es.20:4. Vpp.16:15. Ier.13:26. Ez.16:36.s. [I marginalen:] komma på skam, pudeifieri, Ps.6:11. 70:3.ss. skam och last, 1.M.1:16. Schibb.C.12.§.14.

Som synes föreligger här i den äldre SO-versionen ingen «homonymi»; ordet är regelrätt polysemt. Och av västgötsk dialekt eller svordomar syns ännu inga spår. *Schibboleth*-hänvisningen, som för vilse i Uppsala-hskr., leder till ett normativt råd under rubriken «Owiga Ordasett» (s. 172): «Behöfwes intet så mong ord på en gång. Synd / skam och last höres nu alt jemt. Et i synden / alt nog.»

Spegel inleder en spaltlång artikel med flera avledningar och sammansättningar med *skam* sålunda (s. 409):

Skam. *Dan. simil. Lat. verecundia, pudor; interdum opprobrium. A. G. scama c: reverentia. A. S. sce-ame & scamu. German. scham / schande. Belg. schaemte. Angl. shame. Ebr. schamam c: in stuporem raptus est. Schamma c: stupor, vel res stupenda. [...]*

Som så ofta bryts kollegerna Spegels och Swedbergs ambitioner mot varandra. *Glossarium* rymmer alltför mycken polyglott lärdom för att ge plats åt mer än en snarast monosem tolkning av ordet *Skam*, som SO ger tre betydelser.

I SAOB motsvaras de tre betydelserna av *Skam* i SO av följande under *SKAM*, subst. (S 3451–3461):

1. 1) om förhållandet att vara ... utsatt för ... missaktning l. ... föräkt ...
- 2) blygsel ...; skamkänsla, skamsenhet; ... ; anständighet; ...

s. i SO	lemma etc.	SAOB
526	Sabbel, kroksabbel Sabbel, diur Sachta, <i>tarde, lente, ...</i> Sachta wäder Sachta, åt minstone, åtminsto	sabel, s ¹ sabel, s ² > sobel sakta, adv, adj
527 f	Sak, <i>res, caussa, ... crimen, culpa</i> Sak, <i>reus, convictus, damnatus ...</i> saker	sak, s sak, adj > saker, ad
536	Segnar, <i>lentisco, duresco</i> Segnar neder, V: <u>signar</u>	segna, v ¹ segna, v ²
537f.	Selskap, vmgenge Selskap, husfolck	sällskap, s ¹
539	Serdeles, <u>adv</u> : <i>peculiariter, ...</i> Serdeles, <u>adject</u> : <i>..., peculiaris, ...</i>	särdeles, adj, adv

Tabell 2

2. 3) om yttre könsorgan hos människa l. ... om kroppsdel(ar) som man blyges att visa; ...

3. 4) ... mer l. mindre eufemistisk benämning på djävulen ...

Att Swedberg i sin slutredigering av SO ville se tre homonyma Skam förefaller mig inte oförsvärbart: en känsla av starkt psykiskt tryck – intima anatomiska detaljer på kroppens fram- och baksida – en dialektal svordom; han såg här hellre tre olika «ord» än ett och detsamma.

Olika typer av uppslagsord

«Oavsedda» homonymer

Det excerperade materialet är inte enhetligt. Det enda som förenar de 52 ordparen (-triorna etc.) är att de består av vardera två (tre etc.) identiska, på varandra följande uppslagsord med tillhörande artiklar. Utan tvivel var det Swedbergs avsikt att presentera en rad homonymer; han kände till företeelsen om än inte beteckningen. Men i vissa fall är det rent handskriftstekniska (miss)förhållanden som kan förleda en sentida uttolkare av SO att ana homonymer där inga sådana avses.

SO:s redovisning av svenska partikelverb torde vara den grundligaste före Sahlstedt (1773) och vore värd en egen studie. Verb som Drager, Drifwer, Faller, Far, Kastar, Kommer etc. behandlas först som enkla, sedan med partiklar, ibland upp till 20 per verb. Under S finns t. ex.

Ser (med 8 olika partiklar) och Setter (14). Vanligen skrivs verbet ut bara en gång, som enkelt; därefter representeras det varje gång före partikeln av ett streck. Ett par gånger råkar dock systemet i olag (i Uppsala-hskr., inte alltid i Skara 1-hskr.) som t. ex. (s. 625):

Städer, städier, *conduco*.

Städer til, *permitto, concedo, veniam do* ...

Skriver Swedberg möjligen så för att han inte accepterar «städier til»? Knappast. Och att här se en homonymimarkering vore långsökt.

Om likalydande adjektiv och adverb ska behandlas som samma eller skilda uppslagsord kan vara en öppen fråga (jfr inl.). Skilda väljs i SO men samma i SAOB för Sachta (betydelse 1 och 3 är olika adverb), Serdeles och Stilla. (Cirkeln sluts med NEO, som – av «mekaniska» skäl – lemmatiserar som SO.)

Både Sachta och Stilla behandlas annorlunda i Skara 1-handskriften. Den största och intressantaste gruppen bland de «oavsedda» homonymerna är just de som saknas i den äldre versionen av SO. Skam har nyligen berörts. Ett annat, extra tydligt exempel finns i Uppsala-handskriften (s 559):

Skickelig, *decorus, decens, item modestus, moderatus, urbanus* [+ bibelcitāt].

Skickelig, *capax* [+ bibelcitāt]

I Skara 1-handskriften står (s. 968):

skickelig, *decorus, decens, item modestus, urbanus, moderatus* [+ bibelcitāt]

item capax [+ bibelcitāt]

Ordning rådde alltså från början: polysemi med tre skilda betydelser. Frågan är hur ändringen i den senare handskriften uppkommit. Avsiktligt på lexikografen Jesper Swedbergs initiativ – eller oavsiktligt alternativt självsvåldigt genom sonen Jesper Swedenborgs avskrift? Skara 1 är visserligen något mindre omfattande än Uppsala, men samtidigt saknar den många av de rena skrivfel av skilda slag som vidlåder Uppsala. Om man ser de «oavsedda» homonymerna som en brist i SO – vilket det kan finnas fog för att göra – kan man tala om en viss, om än obetydlig, korrumpning av Uppsala-handskriftens text. Den «oavsedda» homonymin kan utebli eller inskränkas i Skara 1 genom att ett led a) helt saknas, b) föregås av *item*, c) står med indrag, d) följer direkt efter –, e) ingår i löpande text eller f) står tillskrivet i marginalen, med oklar tilltänkt placering.

«Ovedersägliga» homonymer

Kanske frestas jag genom lojalitet med mitt undersökningsobjekt att försöka rädda Swedbergs rykte som lexikograf – men faktum kvarstår: drygt 30 par (trior etc.) «homonymer» på S i SO (både Skara 1- och Uppsala-hskr.) är polysema enligt SAOB. Ett ytterligare exempel, ett av de få som presenteras som samtidigt homonymt och polysemt i SAOB (SO: 577):

Slag, art, *species, genus*, G:6:20. 7:14.

Slag, hugg, *plaga*, [Sk1: + *praelium*,] *conflictus, pugna*, D:7:23. 1S:14:23. O:27:6. J:6:7.2Cor:6:5.

11:24. weckia vp til slagz, *excitare ad pugnam*, Jud:14:3. draga til slagz. Jos:22:33. J:46:3.

Ez:7:14. redo til slags, *paratus ad praelium*, 1M:4:21.

Slag, sjukdom, *paralysis*, 1M:9:55.

Gruppen kan sägas utgöra ett mönsterexempel; alla de tre betydelserna förklaras med välvalda svenska synonymer. Bibelcitaten exemplifierar alla just de betydelser till vilka de förts.

Skara 1-handskriftens innehåll är i allt väsentligt detsamma. Spegel saknar den första betydelsen men delar in den andra i två olika (*plaga* mot *pugna*).

De tre betydelserna i SO motsvaras i SAOB (S 6328 ff.; 6264 f. = Översikt) av följande:

1. SLAG, subst.² ['sort', 'art']
2. SLAG, subst.¹ A.1) om handlingen att ... slå till ngn l. ngt ...
3. – » – A.7) om (anfall av) olika sjukdomar ...

Bengt Loman skriver i *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok* (Ekbo & Loman 1965: 38f.):

Språkforskaren, som ger ut en nusvensk ordbok, kan med hjälp av sitt etymologiska och kulturhistoriska vetande sortera upp alla nu brukliga förekomster av *slag* under två ord: *slag* 'sort' och *slag* sammanhängande med verbet *slå*. Men ur modern synpunkt har det etymologiska ordets enhet brutits. Mellan vissa användningar synes det numera icke föreligga större semantisk släktskap än mellan helt obesläktade ord; jfr t. ex. *kavaj med breda slag: duvorna satt inne i slaget: vi följde det färska slaget* (dvs. 'spåret'): *vi går ut ett slag*. Då dessa användningar har förlorat det semantiska sambandet med det ursprungliga ordets grundbetydelse, kan det vara motiverat att ur modern synpunkt betrakta dem som självständiga ord, att uppfatta *slag* som flera homonyma ord.

Det var kanske detta Swedberg hade på känn redan under 1720-talet, när han skrev sin ordbok, som skulle vara «fullkomlig och richtig» (SO: titelbladet). (Jfr också «The bishop who strove for completeness» ... = Holm 2000.)

Hela gruppen «ovedersägliga» homonymer i SO, som är polysemer i SAOB, omfattar följande ord: Sacht, Selskap, Sida, Signar, Skafft, Skattar, Sken, Skenck, Skencker, Skickar, Skifwa, Skinnar, Skiälig, Sko, Skuld, Skyllig, Slag, Släp, Spel, Spisar, Steller, Sten, Stiller, Stock, Stol, Storm, Stormar, Stycke, Stånd, Stöt, Swalg, Swårliga, Sörger.

Det är både utrymmeskrävande och förledande till lösligt psykologiserande att söka resonera sig fram till varför Swedberg valt att etablera homonymer, när han enligt SAOB:s bedömningar «bort» hålla sig till polysemi i sina ordartiklar. Men med dessa kraftiga reservationer framförda ger jag gärna efter för frestelsen att diskutera först några mera försvarbara och sedan några mindre rimliga exempel på vad som kunde kallas pseudohomonymer i SO.

Swedberg saknade visserligen inte föregångare eller förebilder, men vi besinnar kanske inte alltid i hur hög grad han började från början i sitt lemmatiseringsarbete. De flesta av SO:s *item*-polysemer, beskrivna ovan, har ännu – och hade uppenbarligen redan på Carl XII:s tid – vardera en grundbetydelse som tydligt känns igen i delbetydelserna. Detsamma gäller paren (grupperna) av pseudohomonymer. Men detta förhållande kunde kanske ibland i Swedbergs språksyn skymmas bort av olika föreställningar – även sådana som en sentida betraktare ser som fördomar – i hans verklighetsbild. Religiöst laddade ord, t. ex., bör ha varit särskilt känsliga för en ordboksskrivande biskop. Kanske såg han det som alltför magstarkt att Signar '*benedico*'

skulle vara «samma ord» som Signar '*incanto*' – kristet mot hedniskt. Något liknande skulle kunna gälla Skuld och Skyllig, båda med *en* allvarlig, salighetsavgörande betydelse och *en* alldaglig, krasst ekonomisk. Snarare sociala överväganden, om «fint och fult», fick kanske fälla utslaget, då Selskap som (biskopens eget) «vmgenge» inte fick dela lemma med (hans tjänande) «husfolck», eller då Stol som allmän (salongsfälig) möbel inte identifierades med *latrina* 'nattstol'. Andra ordpar (-grupper) kan ha betecknat – och betecknar – föremål och företeelser av så konkret skiftande karaktär, att ingen högre grad av språklig naivitet krävs för att se dem som skilda lemman, homonymer. Exempel under S är Sida (allmänt – «i böker»), Släp (konkret "på kläder" – abstrakt «släperi» = 'hårt arbete'), Sten («stenplåga» – allmänt) och Stock ('trädstam' – straffinstrumentet «fengelse stock»). En lemmatrio i SO (s. 626) är värd att citeras in extenso:

Stöt, bult, *tudes*.

Stöt, slag, *plaga*, *ictus*.

Stöt, spögubbe, *vigil templi* [Sk1: +, *sacer custos*]

Swedbergs svenska synonymer gör identifikationen i SAOB problemfri; betydelserna möter som II, I resp. III under STÖT, subst. Bara den gemensamma etymologien torde hindra oss från att – liksom Swedberg – här vilja se tre homonymer. En slägga, ett hugg och en (gammal) kyrkvaktmästare har inte mycket gemensamt (vilket SAOB väl antyder med sina romerska momentsiffror).

De möjligen något mera blamanta pseudohomonymerna i SO är inte så lättfunna, men de finns; ett exempel (s. 560):

Skifwa, bordskifwa, *tabula*, *mensa*, *abacus*, J:18:3. S:38:32.

Skifwa, *lamella*, *tenuis portio*, N:16:38. IK:6:30. Ez:48 [Sk1, rätt: 43]:17.

Man kunde mena att de båda Skifwa rimligen bort presenteras som *ett* lemma, lika självklart polysemt som t. ex. Skena och Skida. Bibelhänvisningarna till «bordskifwa» gäller båda 'krukmakares drejskiva', inte 'matbord', som de latinska ekvivalenterna kan förleda en att anta. De tre citaten som motsvarar *lamella*, *tenuis portio* handlar däremot alla om inredningsdetaljer i sakrala byggnader. Att föredra homonymi framför polysemi för Skifwa var kanske inte så omotiverat, när allt kommer omkring. Andra tänkbara exempel är Skenck, Skencker, Sko (citerat ovan), Skinnar, Skiälig, Swårliga.

För att avsluta den kritiska granskningen av hur Swedberg hanterar svenskans polysemi tar jag åter till SAOB som schibbolet. Det finns nämligen ett par pseudohomonyma uppslagsord i SO som i SAOB inte ens är polysema utan klart monosema! Hit hör Sid ('lång' om kläder). Ett annat (ordpar) är (SO: 550):

Skahl, *putamen*, N:6:4. *Germ*: schale, ...

Skahl på gräs och säd, *follicul[us]*, *siliqva*.

Gemensam motsvarighet i SAOB är SKAL, subst.¹, moment 1. Alla de tre latinska ekvivalenterna översätts i latinsk-svenska ordböcker med just 'skal' på frön, bär och frukter av nyttoväxter; *putamen* ensamt tycks ha den negativa bibetydelsen 'avskräde'. Skara 1-handskriften visar ingen avvikelse. Kanske är det återigen ett inflytande från Spegel som spökar. *Glossarium* är

utförlig med två homonymer **Skaal**; den första gäller växtriket och den andra djurriket («*Angl. shell...*»). Swedberg bortser från Spegels andra artikel och ratar det mesta i den första; han tycks rentav slå föregångaren på fingrarna med att byta ut dennes två tyska glosor mot en egen; men de tre latinska ekvivalenterna återfinns alla hos Spiegel.

Att läsa SO med SAOB som facit är som redan antytts ett vanskligt företag. Att utgå från SAOB och kontrollera i vad mån Swedberg för det första tagit upp de ord som finns belagda före 1725 och för det andra redovisat deras system av polysema betydelser – se där ett svart hål, vars oändliga djup jag inte ens vågat blicka in i.

(För kreativ kritik tackar jag Lars Svensson, Bo-A. Wendt, Sven-Göran Malmgren och konferensrapportens redaktörer.)

Litteratur

Handskrifter

Swedberg, Jesper, *Swensk Ordabok*; UUB: R 589 e

Swedberg, Jesper, *Swensk Ordabok*; Skara stifts- och landsbibliotek: Swedberg I

Tryck

Bergenholtz, Henning, m. fl. 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo.

Biblia, thet är all then heliga skriffit på swensko... (1703,) 1978. Stockholm.

Calepinus. 1502 [etc.]. *Dictionarium latinum*. Reggio nell' Emilia.

Cavallin, Chr. (1885,) 1905. *Latinskt skol-lexikon*. Stockholm.

Dahlgren, F. A. (1914–16,) 1973. *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt...* Lund.

Dalin, A. F. (1850–55,) 1964. *Ordbok öfver svenska språket*, 1–2, Stockholm.

Ekbo, Sven & Bengt Loman. 1965. *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.

Hannesdóttir, Anna Helga. 1998. *Lexikografihistorisk spegel...* Göteborg.

Holm, Lars. 1986. *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala.

Holm, Lars. 2000. «The bishop who strove for completeness...», I: *Symposium on lexicography IX*. Tübingen.

Holm, Lars. 2005 [?]. «Swedbergs Swensk Ordabok och bibeln», I: [?], Lund, under utgivning.

Loccenius, Johannis. 1674. *Lexicon juris sueo-gothici...*, 3 uppl., Holmiæ.

Malmgren, Sven-Göran. 1992. «Om behandlingen av polysema ord i enspråkiga ordböcker», I: *Nordiske studier i leksikografi*. Rapport fra konferanse om leksikografi i Norden 28–31 maj 1991. Oslo.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok* [1 band]. 2000. Höganäs.

Sahlstedt, Abraham. 1773. *Swensk ordbok med latinsk uttolkning...* Stockholm.

SAOB = *Ordbok över svenska språket*. Utgiven av Svenska akademien. 1898-. Lund.

Scheller, Imm. Joh. Ger. 1828. *Latinskt lexikon*. På Svenska ... af Carl Heinrich. Örebro.

Schenberg, Petrus. 1739. *Lexicon latino-svecanum*. Norcopiæ.

Spiegel, Haq. 1712. *Glossarium-sveo-gothicum eller Swensk-ordabook...* Lund.

Swedberg, Jesper. 1716. *Schibboleth...* Skara.

Swedberg, Jesper. 1941. *Lefwernes beskrifning*, utg. av Gunnar Wetterberg. Lund.

Svensén, Bo. 1987. *Handbok i leksikografi*. Stockholm.

Then swenska psalmboken..., (Stockholm 1697,) Malmö 1939.

Kalker er ikke bare kalker. Et forsøg på at vurdere oversættelseslån

For historical reasons most of the calques in Greenlandic come from Danish. Some of them are old and well established, others are still on their way into the language, and not yet generally accepted. In a pilot study I investigated the attitude towards different types of calques. Although older informants generally accept fewer calques than younger informants, there is great individual variation. But also the form, content and function of calques seem to play a role in their spreading and use, and may serve as useful background criteria for selection. Introducing calques in (Greenlandic) dictionaries pose specific problems with respect to authorization of non-genuine expressions.

1 Indledning

I grønlandsk er kalker ikke noget ukendt fænomen; af historiske grunde kommer de fleste af dem fra dansk. Nogle kalker er veletablerede og så gamle, at ingen tænker på at det historisk set er kalker. Det gælder f.eks. for afslutningsformularen i breve: *inussiarnertumik inuulluarit* 'med venlig hilsen' [lit.: venligt lev-vel], hvor man i tidligere tider underskrev breve f.eks. med *allattoq* 'den der skriver' eller *allattunga* 'jeg, skrivende'. Andre kalker derimod er – også i Grønland – genstand for til tider heftige diskussioner, både i medierne og mellem folk i almindelighed. Grønland har ikke så restriktiv en sprogpolitik som f.eks. Island og Færøerne, og kalker afvises hverken principielt eller i praksis. Spørgsmålet om hvilke kalker der skal med i en almensproglig ordbog, er særlig vanskeligt i en situation hvor ordbogsarbejdet foregår uden korpus, som tilfældet var med den grønlandsk-danske ordbog, *Oqaatsit* (Berthelsen m.fl. 1997). Leksikografen må da forlade sig på sin intuition og på uformelle forespørgsler. – Sprogbrugere varierer med hensyn til deres tolerance over for kalker (se fx. Jarvad 1995). Men ikke bare sprogbrugere varierer – det gør kalker også. Nogle kalker glider umærkeligt ind i sproget, mens andre virker stødende. Spørgsmålet er om der kan findes et mønster for hvilke kalker der er mere acceptable end andre. Min 'arbejdshypotese' er at der er en sammenhæng mellem kalkers acceptabilitet og deres indhold, form og funktion – herunder indlænsstrategier. Ved at inddrage disse faktorer kan man opstille nogle mulige vurderingskriterier for om en given kalke skal medtages eller ej. På baggrund af en pilotundersøgelse af sprogbrugeres holdning til forskellige typer kalker antyder jeg nogle muligheder. Med så begrænset materiale kan undersøgelsen selvfølgelig kun bruges til at give nogle fingerpeg.

2 Oversættelseslån og betydningslån

Først en afklaring af begreberne. Termen 'oversættelseslån' bruges vanligvis om komposita eller flerordsfraser indlånt (kalkeret) fra kildesproget ved hjælp af målsprogets egne morfe-

mer/ord; og 'betydningslån' om betydningsudvidelse af hjemlige ord under indflydelse fra det fremmede sprog (jvf. definitionerne i Nordisk Leksikografisk Ordbog). Men i praksis kan det være svært at sætte grænsen (Jarvad 1995:65). Hvis man eksempelvis ser på det grønlandske udtryk *silittumik isumaqatigiipput*, oversat fra dansk 'der er bred enighed om' [lit.: de er bredt enige], kan man på den ene side sige at det er et betydningslån, nemlig en ny, overført betydning af 'bred' (i en begrænset kollokation med *bred* som kollokator). På den anden side er denne betydning af ordet begrænset til dette (og enkelte lignende) udtryk, så måske er det mere rimeligt at betragte det som et oversættelseslån af en flerordsfrase (kollokation).

En anden grund til at det kan være vanskeligt at sætte et skarpt skel mellem de to typer lån, er de strukturelle forskelle mellem dansk og grønlandsk. Grønlandsk er et polysyntetisk sprog hvor en rod kan udbygges med adskillige aflednings-suffikser, og ofte må et enkelt ord på grønlandsk oversættes med en frase eller sætning på dansk: *ipukatakkiartuinnaramalu* 'og da jeg efterhånden bare blev mere og mere træt af at ro'. Således bliver den danske idiomatiske frase *på stående fod* kalkeret til ét ord på grønlandsk: *nikorfaannarlunga* '(jeg) bare stående oprejst'. Set fra kildesprogets vinkel er der tale om et oversættelseslån af et flerordsudtryk, dvs. en egentlig kalke; men set fra målsprogets vinkel (det sprog, der låner) er der tale om et betydningslån på enkeltordsniveau, nemlig en ny, idiomatisk brug af *nikorfavoq* 'står oprejst'.

Der er således flere grunde til at det kan være rimeligt at behandle de to typer lån under ét, som også Haugen (1950:215) gør det med kategorien *loanshifts*, og Jarvad (1995:60) med kategorien *indirekte lån*. Jeg vil her bruge termen 'kalker' som samlebegreb for både oversættelseslån og betydningslån, men dér hvor det er relevant at skelne, vil jeg bruge betegnelserne oversættelseslån og betydningslån.

3 Idiomor og metaforer

Mange kalker er idiomatiske, og mange idiomor – men ikke alle – har en overført (metaforisk) betydning. Med metaforer beskriver man noget i én betydningsssfære ved hjælp af begreber fra en anden. For at begribe verden gør vi den konkret på basis af vores kropslige/rukelige erfaringer, for eksempel gennem 'beholder-metaforer' og 'rute-metaforer'. (Johnson 1987, Lakoff 1987); og tid/rum-metaforer er noget nær universelle.

Idiomor defineres sædvanligvis som faste ordforbindelser med en samlet betydning – ofte overført – der ikke kan udledes direkte fra enkeltordene. Men ikke alle idiomor er metaforiske, og ikke alle idiomor er lige faste. Nunberg, Sag & Wasow (1974) skelner mellem *idiomatic combinations* og *idiomatic phrases*. Kun idiomatiske fraser er udelelige, dvs. hvor betydningen ikke kan udledes af de enkelte ord, som for eksempel *kick the bucket*. Derimod kan idiomatiske kombinationer godt betydningsmæssigt opløses i bestanddelene, eksempelvis *pull the strings*. Netop i kombination med *pull* forstår man *strings* i den særlige overførte betydning (= personlige forbindelser); og netop i kombination med *strings* forstår man *pull* i den særlige overførte betydning (= udnytte). Nunberg, Sag & Wasow's pointe er at man i idiomatiske kombinationer på én gang forstår hvert led for sig og i sammenhængen.

Grønlandsk har kropslige/rukelige metaforer, herunder også tid/rum-metaforer. (Se Fortescue 1994 for en nærmere analyse af metaforikken i grønlandsk). Men i sammenligning med de velkendte europæiske sprog er der relativt få idiomatiske vendinger i grønlandsk, sikkert fordi den litterære tradition er forholdsvis ung. (Men der kan også ligge rent morfologiske forhold til grund, se Fortescue 1994).

4 Ordbogssituationen i Grønland i dag

Grønlandsk har været et skriftsprog siden midten af 1700-tallet, og lige fra starten af kolonisationen var grønlandsk kirkens og skolens sprog. I 1973 blev den gamle etymologiske ortografi afløst af en fonemisk der er tilpasset det moderne talesprog. Der var tale om en radikal reform som medførte et akut behov for en retskrivningsordbog, og for at slå to fluer med et smæk, blev det besluttet at opslagsordene skulle forsynes med en kortfattet dansk oversættelse, så den også kunne bruges som skoleordbog. Den udkom under navnet *Ordbogi* i 1977; i 1990 udkom den i en stærkt revideret og udvidet udgave hvor man søgte at tilgodese flere brugergrupper, både med hensyn til ordudvælgelse og i begrænset omfang ved at inkludere eksempler og kollokationer (Berthelsen m.fl. 1998:101). Den fik derfor fik et nyt navn: *Oqaatsit* ['ordene']; den blev yderligere udvidet i 1997 og omfatter nu 17.999 opslagsord og 718 afledningssuffixer. (For en nærmere gennemgang af *Oqaatsit* se Rischel 1996, Jacobsen 1997, Berthelsen m.fl. 1998).

Mit bidrag her tager udgangspunkt i nogle overvejelser der er affødt af arbejdet med denne ordbog (hvor jeg har været med siden 1986). *Oqaatsit* er den eneste grønlandsk-danske ordbog i ny retskrivning, og den skal derfor fungere ikke bare som retskrivningsordbog, men også dække behovet for både produktiv og receptiv brug hos både grønlandssprogede og dansksprogede brugere, børn som voksne. Et stort grønlandsk-grønlandsk ordbogsprojekt påbegyndtes i slutningen af 70'erne, men er desværre gået i stå (Langgård 1997); og først i september 2003 udkom en dansk-grønlandsk ordbog i ny retskrivning, *Ordbogen* (Jones & Petersen 2003).

5 Kalker i grønlandsk

Som nævnt ovenfor er grønlandsk et polysyntetisk sprog, og ord kan indeholde adskillige afledningssuffixer. Et sprog med udbredt afledning er smidigt når det gælder at danne neologismer for nye begreber: *pujorsiut* 'kompass' [lit.: *apparat til* [når det er] tåget], *oqaluffik* 'kirke' [lit.: *et sted hvor* nogen taler], *umiarsualivik* 'havn' [lit.: *et sted med* skibe] – hvor 'skib' *umiarsuaq* i sig selv er en leksikaliseret afledning: 'stor konebåd'). Det betyder ikke at grønlandsk ikke har gamle flerords-leksemer som f.eks. *ulloriaq pamiulik* 'komet' [lit.: en stjerne med hale]]. I nyere tid er der kommet en del oversættelseslån især for nye begreber og for institutioner, såsom *immuit panertut* 'tørmælk', *nunap inoqqaavi* 'den oprindelige befolkning' og *erngup nukinga* 'vandkraft'. Disse eksempler er alle alment brugte termer og derfor med i *Oqaatsit*.

Men bortset fra kalker af sådanne begreber, er det yderst begrænset hvad der er taget med af kalker i *Oqaatsit*. Dette skyldes dels selve konceptet for ordbogen (primært en ordliste), dels at redaktionsgruppen var meget forsigtig med at indlemme mere eller mindre tilfældige udtryk, i betragtning af at arbejdet foregik uden korpus.

6 Pilotundersøgelsen

For at tage hul på spørgsmålet om differentiering af kalker foretog jeg en lille pilotundersøgelse hvor jeg præsenterede et spørgeskema med 25 udvalgte kalker (fra både spontant

talesprog, læserbreve og avisartikler) for 8 sprogbrugere af forskellig alder fordelt mellem 70 og 15 år, 7 kvinder og 1 mand. Alle med en høj uddannelse eller studerende, og alle med et solidt kendskab til dansk som de brugte aktivt i deres arbejde og dagligdag.

I undersøgelsen holdt jeg oversættelseslån og betydningslån adskilt, fordi jeg havde en fornemmelse af, at oversættelseslån var mindre acceptable end betydningslån; og under alle omstændigheder kan man ikke på forhånd vide, om der kunne være en forskel i sprogbrugernes holdning til de to typer lån.

Jeg kategoriserede ud fra følgende kriterier:

- Jeg gik ud fra formen på **lånersproget**, grønlandsk. Ovennævnte *nikorfaannarlunga* 'på stående fod' kategoriseredes derfor som et betydningslån selv om kilden er et dansk idiomatisk flerordsudtryk.
- Hvis der i lånersproget er tale om en begrænset kollokation, f.eks. det førnævnte *silittumik isumaqatigiipput* fra dansk *der er bred enighed om...*, blev udtrykket kategoriseret som oversættelseslån.
- Hvis begge (eller flere) led forstås i overført betydning (*idiomatic combination*) blev udtrykket kategoriseret som et oversættelseslån, f.eks. *nerrivik tilluppaa* 'slår i bordet'.

Mit spørgeskema var inspireret af Pia Jarvads store undersøgelse fra 1995, og informanterne skulle svare *ja / nej / ved ikke* på spørgsmålene om de forstod udtrykket, om det er i orden, at andre bruger udtrykket, og om de vil bruge det selv. Det er klart at svarene på det sidste spørgsmål skal tages med forbehold, fordi man ikke altid taler sådan som man tror man gør (se f.eks. Kristiansen (1987) og Pedersen (1991)). Men tilsammen kan de tre spørgsmål give et indtryk af personens holdning til den enkelte kalker, fra total afvisning over mere eller mindre skepsis til fuld accept.

Efter udfyldelsen af skemaet diskuterede vi de forskellige kalkers brug og funktion og vedkommendes holdning til kalker generelt.

6.1 Foreløbige resultater

Der er tendens til at de ældre er mere afvisende over for andres brug af kalker end de yngre er. De ældre har både flere *nej*-svar og færre *ved-ikke*-svar end de yngre. Derudover gælder det samme for mine informanter som for Pia Jarvads, nemlig: «... *at der er større tolerance over for at andre bruger ordene end der er for at tage dem i egen mund.*» (Jarvad 1995:127). Men det er klart at i et så begrænset materiale slår individuelle forskelle stærkt igennem. Med hensyn til låntype er der ikke nogen forskel i holdningerne til henholdsvis oversættelseslån og betydningslån. Det skel har måske også mest teoretisk interesse; men i betragtning af de kategoriseringsusikkerheder der er, må spørgsmålet siges at være uafklaret endnu.

Med hensyn til kalkernes indhold og form tegner der sig et vist mønster. Generelt acceptable er kalker som disse:

niaoqarani pamioqanngilaq 'der er hverken hoved eller hale på det'
uani marlussunnguut tikkuassavakka 'her vil jeg pege på to detaljer'
massakut sammisassarput iserfigissavarput 'nu kommer vi ind på emnet'
...nerriviup qaanut ilineqareerput '(sagerne) er kommet på bordet'

I disse kalker bliver abstrakter gjort konkrete, og metaforikken er gennemskuelig. Fuldt acceptabel er også *ullormiit ullormut* 'fra dag til dag' (et oversættelseslån). Det er en (universel?) tid/rum-metafor, og derudover er udtrykket dyadisk og stilistisk elegant (som også det første: 'hoved eller hale').

En af de kalker der afvises massivt, er førnævnte *silittumik isumaqatigiipput* fra dansk *der er bred enighed om...* Det udtryk har ingen klar metaforik; men det er nok også noget andet, der spiller ind: Samtlige informanter stempler det som «politikersprog». Det kan være at afvisningen mere siger noget om holdningen til politikere end til kalker, dvs. at domæne også spiller ind.

7 Udbredelsen af kalker

At sprogformyer breder sig gradvist gennem sprogsamfundet er veldokumenteret fra de sidste mange års omfattende sociolingvistiske forskning (f.eks. Labov 1994 og Milroy 1987). Men sprogformyer breder sig også gradvist gennem leksikon, kaldet *lexical diffusion* (Chambers & Trudgill 1998). Disse forhold kan illustreres af følgende eksempel:

En kendt kalke er *bussit tiguai* 'tager bussen'. Det eksempel bruges som prototypen på kalker, og det bliver stadig diskuteret i den offentlige debat. Der er tale om en betydningsudvidelse af verbet *tiguua* 'tager den [med hånden]'. Det er helt klart en dansk kalke, af nogle endda forsøgt stedefæstet blandt unge grønlandere under uddannelse i Danmark, såkaldt «København-grønlandsk» (Petersen 1979b). I min test forekommer en del udtryk med *tiguua* (a, b, d fra Petersen 1979a):

- a) bussit *tigussavakka* 'jeg vil tage bussen'
- b) itisuumik *tigunagu* 'tag det ikke så tungt'
- c) feriasara junimi *tigussavara* 'jeg vil tage min ferie i juni'
- d) soraarummeernissara *tigulerpara* 'jeg skal til at tage min eksamen'

Den første accepteres af alle. Eksempel b) afvises af de to ældste, men accepteres fuldt af resten. I eksempel c) fordeler svarene sig halvt-halvt, idet de yngre accepterer den, mens de ældre afviser den eller er skeptiske. Men den sidste, eksempel d), bliver afvist af alle. Disse fire eksempler kan i lille målestok illustrere, hvordan sprogændringer gradvist breder sig gennem leksikon, fra ord til ord, fra udtryk til udtryk.

Men udtryk breder sig også gennem sprogsamfundet. Selv om det er de unge, der er sprogformyere, så er de gamle ikke upåvirkelige. I mit materiale accepteres udtrykket *bussit tigussavakka* 'tage bussen' som nævnt af alle, selv den ældste taler. Det interessante er at han oplyser, at han **førhen ikke accepterede det udtryk, men nu bruger det selv**. Det illustrerer hvordan sprogændringer gradvist breder sig fra person til person, fra gruppe til gruppe i samfundet. Spørgsmålet om hvilke udtryk der er blevet udbredte nok til at komme med i en almensproglig ordbog, kan imidlertid ikke afgøres uden et korpus.

8 Kalkers kommunikative funktion

Ud fra Giles & Couplands akkomodations-teori (Giles & Coupland 1991:62ff) kan man tolke

brugen af danske kalker som havende konvergens-funktion («vi kan dansk») hvis samtale-partneren også kan dansk, men divergens-funktion («jeg kan dansk») hvis samtalepartneren ikke er så god til eller slet ikke kan dansk.

De unge tosprogede i Grønland kodeveksler gerne, og de bruger kalker. Uanset om nogle af kalkerne er spøgefuldt ment, markeres dermed et tilhørsforhold til gruppen af (unge) tosprogede, der i mange sammenhænge har høj prestige i samfundet. Nogle gange synes de unge nærmest de har patent på visse udtryk – de fungerer som indgruppe-markører, og det lyder forkert hvis de ældre bruger dem. Det svarer til hvad Andersen (2001:27) fandt i sin undersøgelse af unges holdninger til engelske låneord i dansk; og én af de unge gav oven i købet eksplicit udtryk for at det ikke ville være *'cool'* længere, hvis de gamle også begyndte at bruge de engelske låneord.

En anden gruppe hvor kalker måske bruges som udtryk for gruppetilhørsforhold, er politikerne. Betegnelsen «politikersprog» er ikke positivt ment, og den slags kalker har klart lavstatus blandt mange mennesker ude i samfundet. Der er her tale om indgruppe-markører der bruges ud af gruppen og derved får divergens-funktion.

9 Kalkers forståelighed

Med mindre formålet med at bruge kalker er at skabe divergens, kan kommunikationen kun siges at være vellykket, hvis også modtageren forstår kalken. Modtageren kan forstå kalken enten ud fra sit kendskab til det danske kilde-udtryk, eller fordi den er umiddelbart forståelig ud fra i den givne kontekst.

Der er tendens til at kalker som kan forstås ud fra en grundlæggende (kropslig/rumlig) metaforik, er mere acceptable end kalker som ikke kan. Udtryk som *niaqoqarani pamioqanngilaq* 'har hverken hoved eller hale' og *sammisassarput iserfigissavarput* 'nu kommer vi ind på emnet [lit.: går ind i emnet]' er generelt acceptable. Nogle kalker forudsætter i højere grad kendskab til det danske udtryk, eksempelvis *nikorfaannarlunga* 'på stående fod' og *qernertumik taxarsiuineq* 'sort taxakørsel'. I det sidste tilfælde var der nogen, som troede det drejede sig om en bil hvor der var noget galt med udstødningen – mens de, der kender det danske udtryk, opfatter det som en vits.

De grønlandske medier er tosprogede, og i de tilfælde hvor man oversætter fra dansk til grønlandsk (hvad enten det er i aviser, radio eller TV's undertekster), øges risikoen for *ad-hoc* kalker. Eksempelvis følgende avisoverskrift på grønlandsk, som er direkte kalkeret fra den danske overskrift *Der ligger hunden begravet* = *Tassani qimmeq iliveqarpoq*. Den giver ingen mening på grønlandsk andet end den bogstavelige, og den bliver opfattet som en komisk oversættelsesfejl. Det er klart at det danske idiom som helhed (som leksem) ikke er forstået.

Generelt gælder det at der er en meget negativ holdning til den slags *ad-hoc* kalker – de virker næsten krænkende og i hvert fald stærkt provokerende.

10 Kalker og sprogændringer

I en quasi-longitudinal undersøgelse af spontane mundtlige kalker i det spansk-engelsk tosprogede miljø i Los Angeles finder Silva-Corvalán (1995) at kalker kan medføre ændrin-

ger i sprogets leksikalske og/eller syntaktiske struktur, og at brugen af kalker vokser fra generation til generation. Silva-Corvalán konkluderer at selv om sprogs syntaks er forholdsvis modstandsdygtig over for direkte fremmed påvirkning, så kan kalker netop være det der baner vejen også for syntaktiske ændringer (ibid.: 268).

Det ovenfor nævnte eksempel med *tiguua* kan tjene som eksempel på en *leksiko-syntaktisk ændring* i Silva-Corvaláns forstand. Når først *bussit tiguai* 'tager bussen' er blevet etableret, begynder *tiguua* at blive brugt med den ikke-konkrete betydning i flere og flere sammenhænge (*tage ferie*, *tage eksamen*). Oven i købet kan der dannes nye udtryk, som faktisk ikke er direkte kalker: *itisuumik tigunagu* 'tag det ikke så dybt' (= tag det ikke så tungt). Det er måske startet som en sproglig spøg i to henseender, men er nu blevet etableret.

Flere af informanterne mente at der er ved at ske en ændring i retning af brug af analytiske udtryk (flerordsudtryk) på bekostning af syntetiske (ét ord med afledningssuffixer) ikke bare ved oversættelselån af nye begreber, men også generelt. Det i sig selv kan tolkes som en kalkeindført *lexico-syntaktisk* ændring (Silva-Corvalán 1995), som også Petersen (1979a:117) kortfattet berører. Men derudover er der måske andre ændringer undervejs. Grønlandsk har ingen komposita; 'vandkraft' hedder *erngup nukinga* ['vandets [dets] kraft'], med fleksion på begge led. Men 'sovepose' hedder enten *sinngup-puuq* ['søvnens [dens] pose'] eller *siniffik-pooq* ['seng-pose'] uden fleksioner. Det sidste er klart en danisme som bryder de morfotaktiske regler. Spørgsmålet er om man vil se flere af den slags udtryk i fremtiden.

Måske medfører den øgede brug af kalker en anden, mere dybtgående ændring i sprogbrugen. Som nævnt ovenfor er der relativt få idiomatiske udtryk i grønlandsk; da mange kalker er idiomatiske, betyder oversættelselån ikke bare et indlån af et fremmed idiom, men indlån af et idiom som sådan. Der er noget der tyder på at især de unge har fået en større parathed til i det hele taget at udtrykke sig i idiomatiske vendinger, hvad enten det er gennem kalker eller ved kreative nydannelser (Jacobsen 2000). Men også dette afventer nærmere undersøgelser.

I LexicoNordica bd. 4 giver Jógvan í Lon Jacobsen (1997:66) og Hjalmar Petersen (1997:121ff) udtryk for leksikografens forpligtelse til at optage de ord der faktisk bruges i hverdags sproget, dvs. også fremmed- og låneord. Og Hjalmar Petersen går så vidt som til at mene at det er purismen der er en fare for sproget, bl.a. fordi der kommer alt for stor afstand mellem det faktiske talesprog og det af ordbogen autoriserede. På den måde fremmedgør man sprogbrugerne for deres eget sprog. Dette synspunkt kan udvides til kalker – jeg er enig med Hjalmar Petersen og Jógvan í Lon Jacobsen i at leksikografen ikke slipper for at tage stilling, in casu til at indlemme alment brugte kalker i ordbogen. Men jo mere vi ved om kalkernes form, indhold og funktion, desto bedre kan vi træffe vore valg.

I nedenstående skema er opstillet nogle af de faktorer, jeg anser for relevante for at forstå baggrunden for kalkers acceptabilitet, med eksempler fra nærværende undersøgelse. Skemaet er tentativt, men det viser hvordan man kan vurdere en given kalke ud fra flere aspekter når man skal tage stilling til indlemmelse. I sidste ende skal der selvfølgelig også tages hensyn til den faktiske sprogbrug, og det kan ikke gøres uden korpora.

Skemaet skal læses linie for linie; for hver linie sammenlignes et par kalker i en bestemt henseende (et bestemt aspekt), således at den i venstre kolonne er mere acceptabel end den i højre. Der kan selvfølgelig være flere relevante aspekter for hver enkelt kalke, således at en og samme kalke kan placeres i mere end én rubrik.

Mere acceptable	Mindre acceptable
Umiddelbart forståelig <i>marlussunnguik tikkuassavakka</i> 'jeg vil pege på to detaljer'.	Forudsætter kendskab til det danske idiom <i>nikorfaannarlunga</i> 'på stående fod'
Klar metaforik (rumlig / kropslig) <i>sammisassarput iserfigissavarput</i> 'nu kommer vi ind på emnet' <i>niaqoqarani pamioqanngilaq</i> 'der er hverken hoved eller hale'	Uklar / ingen metaforik <i>qernertumik taxarsiuiineq</i> 'sort taxakørsel' ... <i>qernertuunanilu qaqortuunngilaq</i> ... 'er hverken sort eller hvidt'
Syntaktisk / stilistisk elegant <i>ullormiit ullormut</i> 'fra dag til dag'	Syntaktisk / stilistisk klodset <i>issiavimunngooq ingeqataajumanatik</i> 'uden at sætte sig sammen på (forhandlings)stolen' (sic)
Kommunikativ effekt (for sjov, 'cool') <i>itisuumik tigunagu</i> 'tag det ikke så tungt'	Oversættelses-bundet (ad hoc) <i>tassani qimmeq iliveqarpoq</i> 'der ligger hunden begravet'
Signalværdi: Konvergens ('VI kan dansk') <i>itisuumik tigunagu</i> 'tag det ikke så tungt'	Signalværdi: Divergens ('JEG kan dansk') <i>siliittumik isumagatigiipput</i> 'der er bred enighed om'
Genuin struktur (her: syntetisk) <i>nikorfaannarlunga</i> 'på stående fod' [lit.: bare stående oprejst]	Fremmed struktur (her: analytisk) <i>siliittumik isumagatigiipput</i> * 'der er bred enighed om'

Skema 1: Faktorer, der er relevante for kalkers acceptabilitet

10 Konklusion

På baggrund af en pilotundersøgelse af en lille gruppe sprogbrugeres holdning til forskellige kalker har jeg søgt at opstille nogle kriterier for at vurdere kalkers (formodede) acceptabilitet og deres deraf følgende (formodede) overlevelsessevne. På grundlag af en analyse af kalkers syntaktisk/morfologiske struktur, indhold (set især ud fra en cognitiv semantisk vinkel) og kommunikative funktion i bestemte domæner og blandt bestemte sprogbruger-grupper, kan der opstilles en række faktorer som ser ud til at spille ind for kalkers acceptabilitet. Måske findes der et *point of no return*: når tilstrækkeligt mange bruger et nyt udtryk, kommer også de sidste sprogbrugere med, hvad enten de vil det eller ej. Dette blev eksplicit udtrykt af én af informanterne i min undersøgelse.

Hvad angår spørgsmålet om hvorvidt kalker kan medføre mere grundlæggende ændringer i sproget, så vil indlemmelsen af flere danske kalker i en grønlandsk-dansk eller dansk-grønlandsk ordbog autorisere og derved fremme brugen af analytiske udtryk frem for syntetiske. Der vil også komme idiomatiske vendinger hvor der ikke har været det før. Det er i sig selv en ændring – men derudover medfører den stigende brug af oversatte idiomer måske en større tendens til i det hele taget at udtrykke sig metaforisk. Men heller ikke dette spørgsmål kan besvares uden studier gennem længere tid.

* En syntetisk konstruktion ville have det forstærkende element som suffix, f.eks. *isumagat-igineqagaag*

Selvom mine overvejelser er affødt af arbejdet med en ordbog uden korpus, så kan de udstrækkes til at gælde generelt for spørgsmålet om kvalitative (NB: ikke normative) selektionskriterier for kalker. Korpora giver kvantitative selektionskriterier, nemlig gennem oplysninger om bestemte kalkers udbredelse og brug. Kvalitative selektionskriterier kan man få gennem undersøgelser af sprogbrugernes holdning til kalker generelt og til bestemte kalker. Og ved at undersøge sammenhængen mellem givne kalkers acceptabilitet og deres indhold, form og funktion, kan man forsøge at opstille generelle vurderingskriterier for kalker og derved få mere styr på hvad det er for kalker, man indlemmer eller udelader i ordbogen, hvad enten den er korpusbaseret eller ej.

Det er glædeligt at der med oprettelsen af Oqaasileriffik, Sprogsekretariatet, nu er taget de første skridt til opbyggelsen af et grønlandsk tekstkorpus.

Referencer:

- Andersen, Margrethe Heidemann 2001: «Køn og socialklasse. En undersøgelse af unges holdninger til engelske låneord i dansk». I: P. Widell/M. Kunøe (udg.). *8. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus Universitet, Århus, 21-28
- Bergenholtz, Henning m.fl. 1997: *Nordisk Leksikografisk Ordbog*. Universitetsforlaget, Oslo
- Berthelsen, Christian/Jacobsen, Birgitte/Petersen, Robert/Kleivan, Inge/Rischel, Jørgen 1997: *Oqaatsit. Kalaallisuumiit Qallunaatuumut. Grønlandsk Dansk Ordbog*. Atuakkiorfik / Ilinniuisiorfik, Nuuk
- Berthelsen, Christian/Jacobsen, Birgitte/Petersen, Robert/Kleivan, Inge/Rischel, Jørgen 1998: *Oqaatsinut Tapiliussaq. Oqaatsit Supplementsbind*. Nuuk, Atuakkiorfik / Ilinniuisiorfik. 1998
- Chambers, J. K./Peter Trudgill 1998: *Dialectology*. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge
- Fortescue, Michael 1994: «How 'concrete' is West Greenlandic?» In: *Acta Linguistica Hafniensia* Vol. 27, part one, Reitzel, Copenhagen, 131-146.
- Giles, Howard/Coupland, Nikolas 1991: *Language: Contexts and Consequences*. Open University Press, Buckingham
- Haugen, Einar 1950: «The Analysis of Linguistic Borrowing». *Language*. Journal of the Linguistic Society of America. No. 26, 210-231
- Jacobsen, Birgitte 1997: «Oqaatsit i tid og rum. Historie og status». *LexicoNordica* 4, 41-64
- Jacobsen, Birgitte 2000: «Language and Mind. Can different worlds be treated by the same language? Can different languages be used about the same world?» In: *Working Papers from the Symposium on «Inuit Philosophy»*, Ilisimatusarfik, Nuuk, 75-94
- Jacobsen, Jógvan í Lon 1997: «Modersmålsordbogen som grundlag for andre ordbøger». *LexicoNordica* 4, 65-74
- Jarvad, Pia 1995: *Nye ord – hvorfor og hvordan?* Gyldendal, København
- Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago and London
- Jones, Kirsten Gade/Petersen, Robert 2003: *Ordbogen. Dansk-grønlandsk; Qallunaatut-Kalaallisut*. Ilinniuisiorfik, Nuuk
- Kristiansen, Tore 1987: «Selvrapportering og faktisk sprogbrug hos 3 informanter». I: *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus Universitet, Århus, 163-176
- Labov, William 1994: *Principles of Linguistic Change*. Basil Blackwell, London
- Lakoff, Georg 1987: *Women, Fire and Dangerous Things*. The University of Chicago Press, Chicago & London

- Langgård, Per 1997: «Ordbogersuaq, den store grønlandske ordbog, der ikke blev til noget – nogle etnopolitiske overvejelser». *LexicoNordica*, Vol. 4, 83-100
- Milroy, Lesley 1987: *Observing & Analyzing Natural Language*. Basil Blackwell, London
- Nunberg, Geoffrey/Sag, Ivan A./Wasow, Thomas 1974: «Idioms». *Language* Vol. 70, no. 3, 491-538
- Pedersen, Karen Margrethe 1991: «Selvrapportering – kan det bruges til noget?» *Danske folkemål*, bd. 33, 11-121
- Petersen, Hjalmar P. 1997: «Man vil ikke se noget, som man ser. Man vil ikke se noget således som man ser det». *LexicoNordica*, Vol. 4, 119-134
- Petersen, Robert 1979a: «Dansk påvirkning af grønlandsk syntaks». I: B. Basse/K. Jensen (red.). *Eskimosprogenes vilkår i dag. Majoritetssprogs indvirkning på eskimoiske minoritetssprog*, Arkona, Århus, 113-120
- Petersen, Robert 1979b: «Københavnergørlandsk». In: B. Basse/K. Jensen (red.). *Eskimosprogenes vilkår i dag. Majoritetssprogs indvirkning på eskimoiske minoritetssprog*, Arkona, Århus, 187-191
- Rischel, Jørgen 1996: «The Making of Modern Greenlandic Dictionaries». In: *Cultural and Social Research in Greenland 95/96. Essays in Honour of Robert Petersen*, Ilisimatusar-fik/Atuakkiorfik, Nuuk, 217-227
- Silva-Corvalán, Carmen 1995: «Lexico-syntactic modeling across the bilingual continuum». In: Fisiak (ed.): *Linguistic Change under Contact Conditions*. de Gruyter, Berlin/New York, 253-270.

Noter

1. *ipu katak kiartu innar (r)a ma lu* (NB: kun overflade-segmentering)
ro bliver træt af mere og mere bare da jeg og

Pia Jarvad

Hvor skal vi hen, du? Om bevingede ord

«Winged words» is often described as one specialised category among several types of fixed phrases in language. It is however doubtful whether «winged words» is a category that can be isolated on linguistic criteria, at any rate if one uses the criteria normally applied to separate f.i. proverbs from «fixed usage». This paper discusses the delimiting process of «winged words» and claims intertextuality as the decisive criterion. The expression intertextuality is taken to express that a text, or a multi word expression, is related to another text or multi word expression and thus mediated into the language through another text. «Winged words» can be used and understood without knowledge of literary origin, but give a different meaning to the language user who recognises the original quotation in the expression.

Bevingede ord

Om et bevinget ord oplyser *Ordbog over det danske Sprog* (ODS, bind 2, 1920) at det er et almindelig kendt ord eller talemåde, og at det især bruges om sådanne bevingede ord hvis ophavsmand eller litterære oprindelse kan påvises. Men i praksis er bevingede ord et bredere udsnit af faste vendinger i hvert fald at dømme efter de bøger som samler og beskriver bevingede ord.

Udtrykket kommer fra græsk «*épea pteróenta*» som er en ordforbindelse der er hyppigt brugt af Homer om slet og ret *tale*, og som i litteratur om bevingede ord gengives med fx «hurtigt (fra læberne) flyvende ord» (jf. ODS). Georg Büchmann (1822-84) udgav i 1864 under titlen *Geflügelte Worte* en samling af ofte brugte citater i tysk, et værk som blev noget af en bestseller – 41. udgave udkom i 2002 – og gav dermed udtrykket *geflügelte Worte*, svarende til det danske *bevingede ord*, bevinget status som betegnelse for denne særlige type af faste forbindelser. Den præcise henføring af *bevingede ord* lige tilbage til Homer er også karakteristisk for genren bevingede ord. Det tyske værk blev inspiration for adskillige citatsamlinger i forskellige sprog og således også i Danmark.

Oscar Arlaud

Den første danske samling af udbredte citater blev udarbejdet af Oscar Arlaud, hvis *Bevingede Ord* udkom første gang i 1878; et supplement på 203 sider blev udgivet i 1881, og den blev betydeligt suppleret og revideret i 1906, og solgt i mange år derefter. Også den henførte udtrykket *bevingede ord* langt tilbage, men dog i en hjemlig udgave idet titelbladet anfører Peder Syv som ophavsmand til dette udsagn: «Ord har vinger». Bogen blev i 1999 genudgivet ved Evan Bogan, og i genudgivelsen er bogen på forsiden prydet af udsagnet: «Hvad Emma Gad' betyder for takt og tone, er Arlaud for det talte ord», og det er en ganske

rammende sammenligning som på mange måder er kernen i bevingede ords store udbredelse og brug, men det kommer vi tilbage til.

Oscar Arlaud stammede fra en fransk-schweizisk familie der havde bosat sig i København og senere i Helsingør. Han blev student fra Sorø Akademi i 1854 og virkede først som lærer ved to københavnske gymnasier, senere kom han til Officersskolen. Desuden oversatte han en lang række bøger fra fransk.

Oscar Arlauds *Bevingede Ord* medtager i førsteudgaven citater hvis historiske eller litterære oprindelse kan spores, mens senere udgaver også rummer længere citater, fx fra Hávamál (Arlaud 1906:127):

Dør Fæ, dør Frænder (selv man dør tilsidst),
een Ting veed jeg dog,
som aldrig dør: Dom over hver en Død

Ordbogen rummer enkeltord som fyldigt forklares, fx Besærk, Besærkergang (Arlaud 1906:128), og ordsprog, fx

Bedre een Fugl i Haanden end ti paa Taget (Arlaud 1906:129)

og endeligt finder man eksempler på det der nok snarere er et bevinget ord i snæver forstand, nemlig et udtryk som kan stedfæstes til 1. Mosebog Kapitel 5 vers 27:

gammel som Methusalem (Arlaud 1906:3)

Citaterne er ordnet efter temaer, og de er i rigt mål forsynet med anekdoter med høj underholdningsværdi, og de er overordnet opdelt efter oprindelse: bibelske citater, græske citater, latinske citater, oldnordiske citater, danske citater, franske, tyske og historiske (fx *lukullisk* efter den rige og i overdådig luksus levende romerske feltherre Lucullus), – og til sidst gruppen «Efterslæt» som rummer hyppigt «anvendte Ord og Talemaader, der vel ikke falde ind under saadanne «Bevingede Ord», hvis Oprindelse bestemt kan paavises, men om hvilke der dog til nærmere Forklaring kan meddeles Et og Andet, der formentlig kan have Interesse» (Arlaud 1906:517). – Se det er et ordbogskriterium!!

Der er også forklaringer på ord som *fiasko*, udtryk som *Se Neapel og dø*, og dermed ligger ordbogen mere en bog om tilfældige ord og ordforbindelser som er udvalgt fordi de har overraskende og underholdende oprindelser, jf. den svenske Gösta Bergman: *Ord med historia* 1966, den danske Galberg Jacobsen mfl.: *Nudanske ord med historie*, 1981 og den norske Johan Rosbach: *Levende ord*, 1984.

Vogel-Jørgensen

I 1940 udgav Torkild Vogel-Jørgensen sin version af *Bevingede Ord*. Også den er udkommet i mange udgaver og oplag, og den seneste revision af ordbogen er den 6. udgave fra 1990 af Poul Zerlang. Den er vokset i de 50 år fra ca. 7.000 bevingede ord til ca. 15.000 hvoraf Poul Zerlangs redaktion gav et tilskud på ca. 3.000.

Torkild Vogel-Jørgensen blev født i 1891 i Svendborg hvor faderen var redaktør af

Svendborg Amtstidende, og han døde i København i 1972, 81 år gammel. Han blev uddannet som journalist og var ansat på Berlingske Tidende fra 1922 til sin død. Under besættelsen var han i en periode Berlingske Tidendes korrespondent i Stockholm, og han skrev her et meget populært tobindsværk om Winston Churchill, der udkom i 1945. Han var forfatter af en række populære historiske værker, bl.a. «Vore Oldeforældres Tid» og «Verden siden 1945», han skrev kriminalromaner med titler som «De falske Fingre», «Den stjalne Abe», «Lyset fra Rundetårn», «Den sjældne Fisk» og «Et Søm», og han var forfatteren bag et monumentalt trebinds værk om Berlingske Tidendes historie, udgivet i anledning af bladets 200 års jubilæum i 1949. Han var medredaktør af det 24 bind store «Illustreret dansk Konversationsleksikon» og sidst, men ikke mindst, initiativtager til ordbogen «Bevingede Ord», hvis 1. udgave udkom i 1940 og omfattede ca. 7000 citater. I «Dansk Biografisk Leksikon» blev hans indsats karakteriseret med ordene: Alt sammen præget af omfattende viden og historisk sans, parret med omhyggelighed, soberhed og journalistisk verve.

I førsteudgaven bringes mottoet «Nullum est iam dictum, quod non sit dictum prius», som han oversætter til: «Der kan ikke siges Noget, som ikke er sagt før». Udsagnet tillægges Terents (ca. 200-159 f.v.t.) i prologen til Eunuchus.

Det er nok svært at danne sig et billede af hvad et bevinget ord egentlig er i Vogel-Jørgensens forstand. Fra første færd medtages længere citater, vers fra digtere, brudstykker fra eventyr, ordsprog, maximer, bonmoter, aforismer, refræner fra revyviser fra især 1920'erne, bibelcitater, enkeltord med en historie bag – og bevingede ord, og i de nye udgaver af værket føjes der til efter samme kriterier.

Bevingede ord og aforismer

I 2001 udsendte Politikens Forlag en konkurrent til *Bevingede Ord*. Den er udarbejdet af Joachim Bo Bramsen og har titlen *Bevingede ord & aforismer*. Denne ordbog rummer ca. 3.500 bevingede ord og aforismer, og de er ordnet kronologisk, så man begynder med Første Mosebogs *Svæve over vandene* og slutter med Thomas Helmigs *Nu hvor du har brændt mig af*.

Bevingede ord og aforismer fik ikke den bedste modtagelse. Der blev nævnt i kritikken at bogen manglede omhyggelighed i citering og kildehenvisning, og for på samme måde som Vogel-Jørgensen at medtage mere end blot bevingede ord og aforismer, nemlig gamle idiommer og faste vendinger. Endvidere må man indvende at gamle idiommer og faste vendinger tillægges nyere ophavsmænd, og således får forfatteren Peter Høeg æren af vendingen *at trække på skuldrene*, mens forfatterens bogtitel *Frk. Smillas fornemmelse for sne* som nu er et bevinget ord der bruges i mange variationer, ikke medtages. Forfatteren Ib Michael tillægges på samme måde *ude med snøren*, *træde i spinaten* og *gå i flinkeskolen*, og *træde i spinaten* (normalt: *jokke i spinaten*) får følgende kommentar med: «Fra *Troubadurens lærling*, 1984. Et ældre udtryk for at dumme sig eller bære sig klodset ad, som også findes på tysk».

Bevingat

I Sverige udkom i 2000 *Bevingat. Från Adam og Eva till Öväntat besök* af Birgitta Hellsing, Magdalena Hellquist og Anders Hallengren. Den rummer ca. 2.500 artikler af typen *surfa på nätet*, *Kamelen och nålsögat*, *Det sa' bare klick*, *Mellan hägg og syren*, *Ur led är tiden*, *pudel-*

ns kärne. Nogle genkendes i dansk: *surfe på nettet*, *kamelen og nåleøjet*, mens *det sagde bare klick* skal have sin svenske forklaring: kong Carl Gustavs udtalelse ved forlovelsen med Silvia Sommerlath om deres første møde. Ved *mellan hägg og syren* forstås som tiden fra når hægen blomstrer til syrenen er afblomstret, *ur led är tiden* er et Shakespeare-citat *The time is out of joint* fra Hamlet-monologen. *Pudlens kerne* er kendt i dansk med betydningen 'det virkelige indhold af noget', og det stammer fra Goethes Faust (1808) hvor en puddel slipper ind i hovedpersonens studerekammer. Den gennemgår forvandlinger og til slut viser den sig at være djævelen selv, og Faust udbryder at det så var pudlens kerne.

Ordbogen er interessant derved at den nyskrevet, og den bygger på nutidig sprogbrug. Den definerer bevingede ord bredt og medtager ud over hvad de anser for bevinget ord også ord med historie, fx *folkhemmet*, *argusøjne*, den medtager *alte Kameraden* med oplysning om at det er den mest spillede march i verden (*Tango Jalousi* som er det mest spillede stykke musik, er dog ikke med), billedlige udtryk som *leve på en stor fod*, *börja på ny kula* og ordsprog og talemåder som *Rom bygges inte på en dag*.

Afgrænsning af bevingede ord fra andre standardiserede flerordsudtryk

Der er således en betydelig variation i udvalgskriterier og applikationer. Bevingede ord beskrives ofte som en kategori blandt de faste vendinger, men det er et spørgsmål om bevingede ord er en ad sproglig vej adskilbar kategori, i hvert fald hvis man vil benytte de kriterier som i almindelighed gør det muligt at skelne mellem ordsprog og talemåder som *når krybben er tom*, *bides hestene*, idiommer som *jokke i spinaten*, faste vendinger som *på wc*; ikke *i, tage ansvaret*; ikke *gribe el. snuppe*, petrificerende elementer som *hulter til bulter*, *hele mol-evitten*, slagord som *Skidegodt Egon!* og flerordstermer (*gul feber*, *rød pølse*). Det er min opfattelse at bevingede ord ikke udgør en særlig gruppe blandt de faste vendinger, men at bevingede ord er ord og flerordsudtryk med en kendt oprindelse, med en hyppig brug og en velkendthed for grupper af mennesker, og at ordet eller udtrykket benyttes ud over sit ophavssted, således forstået at brugen af det bevingede ord er løsrevet fra sin oprindelse, men alluderer til dette.

Ved afgrænsninger af typer i gruppen af faste vendinger benyttes sædvanligvis ortografiske, fonetiske, grammatiske, semantiske og pragmatiske kriterier, fx at faste vendinger består af flere ord, at trykforholdene er anderledes end ved sammenstillinger af ord i ikke-faste vendinger. Det gælder fx typerne *gå i vandet* med tryktab på verbet. Grammatiske kriterier er fx at verbalbøjning kan være mulig, mens fx kløvning og modificering af led o.l. ikke er muligt, fx **det er i spinaten han jokker*, eller **appelsin i den grønne turban* lige som hæftelse af en relativsætning til et led, jf. **han fik en appelsin i turbanen, som han lige havde bundet*. Semantiske kriterier bruges til at skelne mellem idiommer og andre faste vendinger. Pragmatiske begrænsninger er at visse synonymer ikke kan skiftes ud med hverandre; visse kombinationer af ord kræver bestemte andre kombinationer. Faste vendinger adskilles således fra frie vendinger ved deres høje samforekomst, fx *børste tænder*, ikke *rense tænder* eller *polere tænder*. Højfrekvente ordforbindelse er ikke nødvendigvis faste forbindelser, men det kan være omverden som udvirker en høj frekvens for en ordforbindelse, og det kan gøre afgrænsningen til frie forbindelser.

Sådanne kriterier udgrænser ikke gruppen af bevingede ord fra resten af faste vendinger fx som *hvor skal vi hen, du?* (Fra et tv-spil med trolden Hugo som deltagerne skal styre forbi

en række farer for at opnå gevinst. Undervejs stiller Hugo spørgsmålet *hvor skal vi hen, du?* som nu benyttes i mange andre sammenhænge), *bare ærgerligt, Sonny Boy* (Replik fra den danske film *Den eneste ene* af Susanne Bier, 1999), *den gode, den onde og den grusomme*. (Titel på kultfilm med Clint Eastwood, en b-film over alle b-film. Omdannet fx til *den gode, den onde og den virkelig sjove* som er titel på en ugerevy i tv).

I Kjær og Holbeks bog *Ordsprog i Danmark* fra 1969 afgrænses genren ordsprog. Her opdeles faste vendinger i henholdsvis ikke-anonyme og anonyme som det primære skel. Deres ærinde er de anonyme vendinger, men behandler dog alligevel de vendinger som har kendt ophav.

De anonyme opdeles i faste vendinger: 1) som angår mennesker 2) som angår natur og kan benævnes regler om fx vejret, årstiders skiften, jordens dyrkning. Gruppe 1) anses for egentlige ordsprog og opdeles i 3: Typen *sætninger* opdeles i metaforiske og ikke-metaforiske, hvor de sidste også kaldes sentenser og her medtages de såkaldte retsordsprog. Typen *led i sætninger* er mindre faste som følge af at de er led i sætninger, og de opdeles i ordsproglige talemåder og ordsproglige sammenligninger. Begge er metaforiske, og det nævnes at ikke-billedlige talemåder falder uden for ordsprogstraditionen. Den sidste type er i replikform, og den kaldes også *wellerisme*.

Med kendt ophav er maksimer, aforismer og citater hvoraf bevingede ord er en underafdeling af citaterne. Maksimer og aforismer er litterære former med en prægnant form og koncentreret tanke. De adskiller sig fra hinanden ved at maksimerne udtrykker en almen sandhed, mens aforismerne er bevidst subjektive og pointerede. Citater er korte udpluk som bruges jævnligt, mens bevingede ord er korte udpluk som bruges særligt jævnligt. I Kjær og Holbek karakteriseres Vogel-Jørgensens udvalg af bevingede ord ud fra et systematisk synspunkt som et «rarietetskabinet» med faste vendinger «af enhver art af kendt og ukendt herkomst». Forfatterne anser derimod bevingede ord for at være «forfattercitater ... og udtalelser af velkendte historiske personer ... som på grund af hyppig brug er blevet almen kendt».

Peder Skyum-Nielsen har i sin disputats (*Fyndord*, 1992) taget området op til diskussion og beskrivelse. Som overbegræb definerer han kortformer:

kortform: en verbal ytring – af maksimalt tre perioders længde –, der optræder som selvstændig tekst (replik), eller tydeligt indlejret i en anden tekst (replik). Ytringen kendetegnes ved en høj grad af udtryksmæssig stilisering; og ved høj grad af intentionel væsentlighed i kommunikationssituationen. Ytringen har – i kraft af særlige udsigelsesomstændigheder, og iterativ brug – en bekendthed, og status som ‘supertegn’. På den baggrund lader ytringen sig – som kortform – variere (eventuelt i flere trin). Variationen udløser en opmærksomhedsvirkning, af kortere eller længere varighed. (s. 144).

Kortformen rummer mange forskellige arter af flerordsforbindelser, og Skyum-Nielsen har i kapitel 14 et register over kortformers benævnelser, fra *abc-rim* over *bifaldsbrøl* til *Århus-historie* med henvisninger til hvor den pågældende kortform omtales. I beskrivelsen af de enkelte kortformer hører bevingede ord sammen med kortformer som strøtanke, sentens, gruk m.fl. (s. 211), men det bevingede ord adskiller sig fra motto, kodeord og salmevers ved antallet af ord som det består af (dvs. Skyum-Nielsen regner bevinget ord som en enhed bestående af en til to sætninger), og det bevingede ord adskiller sig fra slogan, maksime eller dogme ved dets gennemsigtighed. Det vil sige at *få en appelsin i turbanen*, *annus horribilis* og *set i bagklogskabens ulideligt klare lys* ikke er bevingede ord i Skyum-Nielsens forstand, mens

hvad dølen nøler I efter?, Danmark er for lille et sprogområde til at have en ballet og I'll be back er det.

Intertekstualitet

Intertekstualitet er et begreb hentet fra tekstlingvistikken. I begrebet ligger der at en tekst er beslægtet med en anden tekst, og at en tekst på den måde er medieret ved en anden tekst. I den danske litteratur er Henrik Pontoppidans lille roman Ørneflugt kendt som en polemik mod H.C.Andersens Den grimme ælling, og den forstås langt bedre med H.C.Andersens som forudsætning. Megen dansk litteratur er på samme måde i gæld til Bibelen med allusioner til skriftsteder og hele historier (jf. fx Karker, Allan 1989), og ligesådan forstås med Bibelen som forudsætning.

Et nyere bevinget ord med sådanne indlejringer er *I have a dream*. Den amerikanske drøm (the American dream) er forestillingen om USA som alle mulighedsers land, om landet hvor den fattige gennem hårdt arbejde kan nå til samfundets top og hvor det er helt naturligt at begynde som avissælger og ende som mangemillionær. Udtrykket med dets indlejrede forestillinger hører til i den amerikanske retorik og udnyttedes af bl.a. præsident Nixon i hans nomineringstale i 1960, og verdensberømt udnyttet i Martin Luther Kings tale i Washington 1963, hvor formuleringen *I have a dream* er gennemgående i hans anprisning af et fremtidigt amerikansk samfund med lighed mellem racer og hudfarve.

Umiddelbart efter terrorangrebet i New York den 11. september 2001 brugte den daværende udenrigsminister Niels Helveg Petersen udtrykket *vi er alle amerikanere*. Det var med allusion til den amerikanske præsident John F. Kennedys ord *Ich bin ein Berliner* som han i juni 1963 udtalte i en tale under et besøg i Vestberlin hvormed han understregede USAs opfattelse af Berlin som en fri by uafhængig af østblokken, og han udtrykte dermed solidaritet og samhørighed med den dengang delte by. Udtrykket var med allusion til et klassisk bevinget ord: *civis romanum sum* (= jeg er romer). Niels Helveg Petersen brugte netop dette bevingede ord for at udtrykke solidaritet og samhørighed med det amerikanske folk i forbindelse med terrorangrebet på World Trade Center.

Men bevingede ord – eller tekster med høj grad af intertekstualitet – kan normalt godt forstås både med og uden kendskab til den forudsatte tekst. Og udtryk som *jokke i spinaten* og *få en appelsin i turbanen* er ikke nødvendigvis to forskellige typer af udtryk i konteksten, blot fordi *jokke i spinaten* ophav ikke kendes, mens *få en appelsin i turbanen* har en kendt ophavsmand, idet det nemlig stammer fra en scene i Adam Oehlenschlägers skuespil Aladdin fra 1805. Aladdin, den heldige unge mand, er ude af stand til at gribe efter en appelsin som kastes ud til en folkemængde, men den falder så i hans turban.

Bevingede ord er særegne for en bestemt kulturkreds på samme måde som idiommer, sentenser, ordsprog mv., og en del af dem har international udbredelse. Bevingede ord har for den der kender oprindelsen, en intertekstuel funktion og viser ud af den tekst som den optræder i. Bevingede ords reference er som nævnt ikke altid klar hos den enkelte bruger af udtrykket. Derfor er der et behov for opslagsværker der angiver udtrykkenes reference, ophav, betydning mv. Men da brugeren som ikke kender til det enkelte udtryks oprindelse, heller ikke ved om det er et bevinget ord eller blot fx et idiom, jf. *spinat* og *appelsin*-udtrykkene, så kan der være god grund til at medtage et vist omfang af ubevingede ord af samme karakter som de bevingede. Og det gøres der i de ordbøger som er tilgængelige selv om flerords-

forskere ikke finder det korrekt ud fra en systematisk synsvinkel. En ordbog over bevingede ord giver således svar på en række af de faste forbindelser som har ophav, men også dem som har en påfaldende eller mærkelig baggrund hvorom der kan spindes en historie. Brugeren anvender således en ordbog over bevingede ord til at verificere den tidligere nævnte intertekstualitet som brugeren fornemmer et sted, og vedkommende får svar på om det er et bevinget ord eller ej samt hvor det eventuelt stammer fra. Men en ordbog over bevingede ord kan også bruges aktivt som en demonstration af viden om intertekstualitet, fx i konfirmationstaler, i indlæg i avisen, til de få, men velvalgte ord i forsamlinger osv. og dermed er den en hjælper til sproglig etikette.

Litteratur

- Arlaud, Oscar 1906: *Bevingede Ord*, 1878; 3. udg.
Arlauds *Bevingede Ord ved Evan Bogan* 1999: Bogans Forlag.
Bergman, Gösta 1966: *Ord med historia*.
Bramsen, Joachim Bo 2001: *Bevingede ord og Aforismer*
Büchmann, Georg 2002: *Geflügelte Worte*, 1864, 41. udg.
Gad, Emma 1918: *Takt og Tone*.
Galberg Jacobsen, Henrik mfl. 1981: *Nudanske ord med historie*, Politikens Forlag.
Hellsing, Birgitta m.fl. 2000: *Bevingat. Från Adam & Eva till Öväntat besök*. Bonniers Forlag.
Karker, Allan 1989: Quid Saul inter prophetas? Om bevingede og andre ord i det gamle testamente. In: *Skriv synet tydeligt på tavler*, s. 45-53
Kjær, Iver og Bengt Holbek 1989: *Ordsprog i Danmark. 4000 ordsprog fra skrift og tale gennem 600 år*. Paludan 1969, 3. udg.
Rosbach, Johan 1984: *Levende ord*.
Ordbog over det danske Sprog 1920, bind 2.
Skyum-Nielsen, Peder 1992: *Fyndord*. bd. 1-2. Hans Reitzels Forlag.

Noter

1. Emma Gad udgiver i 1918 etikettebogen *Takt og tone* som beskriver regler for god opførsel.

Tor Erik Jenstad

Norsk Ordbok som dialektordbok

The paper begins with a short outline of the treatment and integration of dialectal words in Norsk Ordbok. This is followed by a valuation of the validity and representativity of the dictionary's source material on this point, on the basis of some examples. Among other things a regional Norwegian use of the interjection *hurra* 'hurrah' is discussed. The overall impression is that words of everyday speech from the contemporary or the near past might be underrepresented.

1 Innleiing

Norsk Ordbok har undertittelen «Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet». Det er grunn til å merke seg at «det norske folkemålet» er nemnt først. Med dette uttrykket kan ein neppe forstå anna enn norsk talemål, det vil seie norske dialektar i alt sitt mangfald.

På den måten blir Norsk Ordbok så å seie pr. definisjon ei dialektordbok, men altså ikkje berre det. Kombinasjonen av talemålsordbok og skriftmålsordbok er nokså særeigen (om enn ikkje eineståande) og fører med seg spesielle problem og utfordringar. Det vanlege er jo anten reine skriftmålsordbøker (som også rett nok kan innehalde talemålsmateriale, så sant det er komme på trykk, utnytta i litteraturen eller lignende) – eller reine talemålsordbøker. Ein stor del av desse er ordsamlingar for enkeltdialektar, ein sjanger som er i sterk blomstring i Noreg.

Den spesielle blandinga som Norsk Ordbok står for, har å gjera med den spesielle bakgrunnen nynorsk skriftspråk har. Nynorsken tek omsyn til talemålet ikkje berre i hovudstaden (eller den landsdelen som dominerer økonomisk, politisk og kulturelt, slik det er vanleg), men over heile landet. I prinsippet er alle gode målføreord brukande i nynorsken; han er dialektopen.

I ein typisk artikkel i Norsk Ordbok vil vi kunne følgje eit målføreord inn i det nye skriftspråket som vart bygd opp, med utvikling av meir abstrakte tydingar i tillegg til dei konkrete som var henta inn frå den munnlege bruken – og etter kvart, i seinare tid, kanskje også (dessverre, vil somme hevde) ut igjen av skriftspråket. Denne siste utviklinga må sjåast som eit utslag av den sterke tendensen til standardisering av ordtilfanget i norsk i dag. Ikkje berre får bokmål og nynorsk eit meir likt ordtilfang, men det er også ei omfattande utjamning av ordtilfanget dialektane imellom. Det er gjerne standardordforrådet som vinn fram også der. Dette er kanskje den aller største dialektforandringa som går for seg i Noreg i dag.

2 Framstilling av målføretilfanget i Norsk Ordbok

Men la oss sjå raskt på korleis målføretilfanget kjem fram i Norsk Ordbok. Som døme er valt artikkelen **gufs**, som eg sjølv har vore med og redigert:

I **gufs** (ù) m, n [W, Ws, H, Land 1806, Devegge 1816 20, C, Faye D u *luftning*, A, R; målf òg *gofs* (Lista, Jr, Stav, Stjørdal, Meråker), *gåfs* (GauldR), *gøfs* (Gauld, Fauske), *gops* (Lista e mål); skr og målf vanl m, òg f (AustfA, BuA, HallA, Voss, YSoR, GauldR, Sa; JansonFB 53), n (Fron, Krsand, Lista, Stav, Voss, Surnadal, Kvenvær, Stjørdal, Tjøtta, Lurøy, Fauske, Lof; Skarpr.NLB 71); jfr shet *guff/gof*; smh med *gyva*, *gov*, FT]. 1) **a**) (veikt) vinddrag; vindpust: *um morgonen kann eg kjenna ei svalande gufs* (ByBygd III, 210) / **når milde gufsar vakna upp og kjæla lyng og kyste knupp* (TuL 49) / (serl:) brå, skarp vindstøyt, kald lufstraum: *eg kjenner kalde gufsen inn gjennom alle dører* (NhlHa./O.Midtt.Hels) / *det er ein kald gufs unna breen* (BalestrandM) / *i nord får han heile gufsen frå Nordishavet over seg* (Hålløyg 1934, 138) / **gufs stend som or kjellar kald* (Ga. V, 92) // litt., tildriv, (ny og livgjevande) impuls; åndeleg straumdrag: *den nye gufsen, som kom inn i litteraturen* (Dølen 1868, 17, 2, 2) / **du gufs av det norske, du ånd ifrå fjell* (Aukr. 495). **b**) nedslag av røyk (R). **c**) utslept pust av røyk; puff: *ein ser ein gufs av piprøyken hans av og til* (LieDD 154). **d**) det å suga røyk i seg når ein røykjer; drag (I, 3a): *Gunnar tek nokre herlege gufs av pipa* (Skarpr.NLB 71). 2) **a**) (pust, lufstraum som fører med seg) stank, tev (Hof i SolM, RomM): *det stod ein gufs av brennevin frå han* (Rom). **b**) mest litt., utriveleg tokke el snev; kaldtokke: *ein gufs frå fortida* (SS 1971, 341) / *i denne gufsen av utgamal heidensk råskap* (TyldenTKAA 60) / *det står ein gufs av mannen som eg ikkje likar* (SuldalS.Sandv. 116) / *det stod mest som ein kald gufs av henne* (Tv.N 33) / **alltid stod ein gufs av fattigdom frå våre grender* (JonssonJ 32). **c**) sur kommentar, oppstøyt (VeøyVestad): *kjem du med fleire slike gufsar no, så blir eg sint*. 3) vasssprut som kjem brått (ListaM, NhlR); vasssturt t d frå kvernrenne (NhlR). 4) sj, brå kjensle: *då for tidt den same gufsen igjenom meg* (Vi.SkrS III, 300). 5) snøgg sving med kroppen (MaR) // støyt, dult (StavBe.): *han gav meg ein gufs*. 6) **a**) snarsinna, oppfarande kar (W); snarsinna, oppfarande menneske (H). **b**) ei(n) som er toskut og uvyrdig (Meråker Krog.Sul. 31).

Oppslaget er i normert form. Dersom vi har å gjera med eit reint målføreord som ikkje tidlegare har vore normert, må vi finne fram til ei oppslagsform, slik denne ville sett ut dersom ordet hadde vore normert. Hakeparentesen etter oppslaget er mellom anna plassen for formvariasjon, og her er det rom for å føre opp ein del uttalevariantar frå målføra (i dette tilfellet *gofs*, *gåfs* og *gøfs*), og det er også gjort kort greie for variasjonen i genus. På nett dette ordet er det ikkje ført opp bøyingsvariasjon. Ein må da rekne med at det vel blir bøygd som eit regelrett hankjønnsord, og at det ikkje har vore grunn til å nemne dette særskilt. Under verbet **gufsa** ser vi derimot at det også er teke med noko om bøyingsvariasjon (preteritum på *-te* i motsetnad til det regelrette på *-a*).

Målføretilfanget kjem også fram i tydingane. Tyding 1a 'veikt vinddrag, vindpust' er både munnleg og litterær, og det er døme frå begge. Setninga med «ein kald gufs frå breen» er t.d. henta frå målføre. Mot slutten ser vi her ein meir bokleg bruk med tyding 'impuls, straumdrag' – mellom anna med det kjende dømet frå diktaren Olav Aukrust: *du gufs av det norske, du ånd ifrå fjell*. Tyding 2b 'utriveleg tokke el snev' har fått karakteristikken «mest litt(erær)», med døme som *ein gufs frå fortida*, men det er også ført inn målføredøme på denne tydinga (frå Suldal, henta or ei ordsamling).

Denne vesle stikkprøva er teken berre for å gje eit raskt inntrykk av korleis målføretilfanget kan vera integrert i resten av artikkelteksten.

Oslo	4
Austfold	23
Vestfold	18
Akershus	20
Hedmark	62
Oppland	88
Buskerud	50
Telemark	82
Aust-Agder	67
Vest-Agder	28
Rogaland	60
Hordaland	114
Sogn og Fjordane	91
Møre og Romsdal	118
Sør-Trøndelag	51
Nord-Trøndelag	67
Nordland	100
Troms	46
Finnmark	5

Tabell 1

Korleis fungerer så denne framgangsmåten? Det veit vi nok dessverre lite om. Det er ikkje gjort særlege brukarundersøkingar på dette området. For somme vil det nok sikkert vera interessant å sjå sitt eige, lokale målføretilfang i ein større samanheng; at dei heimekjende orda kan finnast andre stader, kanskje i andre tydingsvariantar, og at dei kan vera komne i bruk også i skriftspråk. Andre vil kanskje kjenne det slik at eins eigen dialekt druknar i dette store, samla verket. Ein ting vi veit det blir reagert på av somme informantar, er at vi normaliserer reine målføredøme. Det verkar hardhendt på somme. Dei kan føle det som vi gjer vald på materialet, og døma blir ikkje attkjennande for dei. Eg har eit visst inntrykk av at kanskje til og med somme av dei nye redaktørane våre reagerer på denne praksisen, men slik er no ein gong regelen vår.

3 Geografisk fordeling av informantar i Norsk Ordbok

Kjeldetilfanget for Norsk Ordbok er nokså heterogent. Vi byggjer på ein grunnstamme med eit tradisjonelt setelarkiv på ca. 2,5 millionar setlar. Her er det ekserpt frå nynorsklitteraturen, men også mange setlar som lokale informantar har sendt inn med opplysningar frå mål-

føra. Ein del setlar har begge slags opplysningar (det vil seie at ekserpisten har skrive ut setel med sitat frå ei litterær kjelde, men i tillegg ført på målføreopplysningar, gjerne korleis ho eller han sjølv vil seie dette på eigen dialekt). Det er lite av slik aktiv innsamling frå lokale heimelsfolk no. Målførematerialet blir i tillegg supplert med dei nye dialektordsamlingane som kjem ut, og det veg nok opp ein del for at NO si eiga innsamling av målføretilfang i praksis er innstilt.

Eitt av dei måla eg har sett meg føre i dette innlegget, er å vurdere om målføretilfanget til Norsk Ordbok er godt nok balansert. Når det gjeld det geografiske, har eg gjort ei rask og grov oppteljing av korleis dei i underkant av 1000 medarbeidarane som Norsk Ordbok har hatt, fordeler seg fylkesvis i Noreg (sjå Tabell 1). Dette gjev ein viss peikepinn, sjølv om det må takast mange atterhald. Ein del informantar kan ha sendt inn opplysningar frå fleire fylke. Somme har sendt inn svært mykje, andre kanskje nesten ingen ting, og kvaliteten varierer sterkt. Men informantfordelinga avspeglar i alle fall ikkje folkemengda og den økonomiske og politiske makta i Noreg. Møre og Romsdal er det fylket som har flest medarbeidarar (118), tett følgt av Hordaland (114). Det er nok ein viss dominans frå kjerneområdet for nynorsken. Men for den geografiske balansen er det litt godt å sjå at Nordland kjem så høgt som på tredjeplass, med om lag 100 heimelsfolk, framfor Sogn og Fjordane og Oppland. Det folkerike Akershus er derimot nede på 20. Det kan elles vera grunn til å trekkje fram at eg har talt berre 5 frå Finnmark, og av desse er det kanskje berre ein eller to som har vore noko særleg aktive med å levere stoff til ordboka.

Også dette blir kanskje til ein viss grad balansert av dei nye samlingane. Her har eg ingen statistikk på fordelinga, men i 1994 hadde i alle fall kollega Olaf Almenningen (1994: 9) det inntrykket at fleirtalet var frå sørnorske bygder – så det er kanskje ei slagside. Fleire av ord-samlingane kjem frå stader der Norsk Ordbok ikkje har (hatt) lokale informantar, t.d. Frøya i Sør-Trøndelag (Hovde 2002).

4 Fangar Norsk Ordbok opp ordtilfanget i målføra godt nok?

Så er det spørsmål om vi er gode nok til å fange opp ordtilfanget i målføra. Det er klart vi kan ikkje bli ei fullstendig dialektordbok for alt norsk talemål, men får vi hol som vi burde unngått? 20 år med meir eller mindre aktiv innsamling av og interesse for dialektord har lært meg at det står mykje att å samle inn. Det dukkar stadig opp nye og «nygamle» ord. Det er gap også geografisk. Innafor trøndersk dialektområde, som eg kjenner best, er det klåre manglar særleg i dei ytre kystområda (Fosen og Ytter-Namdalen), område der det ikkje har komme så mange større lokale samlingar så langt.

Her er eit lite døme på kva ein kan fange opp med tettare lokal kontakt. Eg har teke ei reint tilfeldig stikkprøve i alfabetbolken *mus-*, og her har vi frå samlingane til Trønderordboka skote til rundt 15 ord som ikkje fanst i tilfanget frå før, og som alle er aktuelle kandidatar for oppslag i Norsk Ordbok, slik eg vurderer det. Dei stettar krava i redaksjonsreglane for å bli tekne med. Med i dette er ein svært vanleg ordbruk med *muse* eller *musa* som forsterkande adverb, når ein altså seier *muse still* eller *musa still* i to ord. I Norsk Ordbok-tilfanget elles er det berre belegg på *musestill* i eitt ord (heller ikkje det nye korpuset (sjå Ridings ein annan stad i rapporten) gjev meir her). Elles finn vi her slike ord som *musbanda* (b pl) eller *musfloa* (b sg) om dei øvste banda i kornstålet (som ein vel rekna med vart «ofra» til *musa*, i alle fall til ein viss grad – *musa* kom til å forsyne seg av desse, men vonleg berga ein resten). Vi

har også **mus-lorns** om den som hadde jobben med å slå i hel mus i åkeren (frå Hitra). Dette er ord frå den kulturen som vi i Norsk Ordbok med vårt konsept har eit særskilt ansvar for å dokumentere, og vi bør absolutt fange opp slike og få dei med. Ingen andre kjem til å handsame desse orda leksikografisk, om dei ikkje tilfeldigvis skulle komma med i ei lokal samling.

Eg tek også med eit anna lite døme. Norsk Ordbok har to (i praksis berre eitt) belegg på ordet **lauparlyst** –'lyst til å reise ut (på besøk)'. Det er ei målføreopplysning frå Leksvik i Nord-Trøndelag, ved Laurits Killingbergtrø, og frå ordsamlinga av same mann i bygdeboka for Leksvik (Killingbergtrø 1981: 104). Ut frå dei kriteria vi no skal bruke for ordutvalet i Norsk Ordbok, ville det nesten stått i faresonen (bortsett frå at det er ein svært påliteleg målføreinformant vi har å gjera med), og det ville i alle fall fått heimfesting berre til Leksvik ut frå dette tilfanget. Arkivet til Trønderordboka kan bidra med to kommunar i tillegg, Agdenes og Meråker.

Eg brukte ordet som konkurranseord i Dialektmagasinet som eg har kvar veke på NRK Trøndelag. Det kom inn nesten 30 svar, fordelt på 20 kommunar, og det viser at ordet er kjent vidt ikring i heile Trøndelag. Det går truleg også inn på Nordmøre, men derifrå er opplysningane så langt noko uvisse. Dette har ført til at vi tok det inn i siste utgåva av Trønderordboka, med heimfestinga «mst i Trl» (Dalen og Jenstad 2002: 201). Det er grunn til å notere seg at om denne heimfestinga kjem inn i Norsk Ordbok i staden for «Leksvik», så vil ho ikkje ta større plass, men likevel vera mykje meir dekkjande.

5 Hol i det kvardagslege ordforrådet

Som hovudredaktøren for Norsk Ordbok, Lars Vikør, heldt fram på Euralex-konferansen i Göteborg, er det eit paradoks at denne ordboka, som altså skal dekkje norsk talemål, manglar talt materiale i kjeldetilfanget (Vikør 1996: 712). Det er sjølvsagt i utgangspunktet rett, men det trengst kanskje å nyanseras litt. Ein del av setlane er t.d. utskrivne etter lydbandopptak. Vi veit elles ikkje så mykje konkret om korleis kvar enkelt informant har arbeidd. For ein del har dei nok notert ned slikt som dei har høyrte sagt av folk i spontan tale.

Men innsamlingsmåten som har vore praktisert, gjer at det er hol i tilfanget. Ein har vore ute etter dei meir spesielle orda, og dei vanlege, daglegdagse har komme meir i bakgrunnen og kanskje ikkje vorte registrerte i det heile.

Oppskriftene frå talemål i arkivet til NO konsentrerer seg om gamle, særmerkte ord, gjerne knytte til gammal reiskap og arbeidsprosessar. Kvardagsleg ordforråd frå samtid og nær fortid er nok underrepresentert. Nyare innsamling av dialekttilfang konsentrerer seg helst om tenåringsspråk og talemålsendringar. Det som på denne måten glepp unna for oss, er det kvardagslege ordforrådet frå 1900-talet. Registratorane har kanskje meint det var for sjølvsagt, og derfor ikkje naudsynt å ta med, men om ein generasjon eller to vil det kunne bli vurdert annleis.

6 Hurra som avskilshelsing

Eg skal gje eitt eksempel til, der ordet er velkjent nok, men det er snakk om ein spesiell bruk av det. Ordet er korkje særnorsk eller særdialektalt, men snarare internasjonalt, nemleg *hurra*.

Som kjent blir det brukt som eit rop for å uttrykke feiring, glede og begeistring. Men regionalt i Noreg har det også vore brukt på ein annan måte. I det nyss nemnde Dialektmagasinet som eg har, var det ein lyttar som ringte inn og rapporterte om at eldre folk i hans heimetrakter like ved Trondheim brukte *hurra* som ei avskjedshelsing. Dette minte meg på at eldre folk også på min oppvekststad på Nordmøre kunne bruke det slik (mellom anna min eigen far, fødd 1910). Så tok eg til å undersøkje nærmare, og eg har no belegg på dette frå heile det midtnorske området. Det vil seie Trøndelag og Møre og Romsdal, så langt har eg ikkje støytt på det lenger sør og heller ikkje lenger nord. Det ser er altså ut til å vera ein regionalt avgrensa ordbruk. Det var sagt sa «ja, hurra», eller «ja, hurra da!» når ein tok avskil. Somme har meint at dette oppstod som ei slags patriotisk helsing mellom motstandsfolk under den andre verdskrigen. Det kan nok til dels ha fått eit oppsving da, men det er sikre vitnemål om at det kan først tilbake heilt til 1920-åra. Det ser ut til at det har oppstått som ein slags slangprega, uhøgtideleg måte å ta farvel på mellom folk som var fødd først på 1900-talet, og så har ein del av dei fortsett med det fram gjennom livet. No er det definitivt på veg ut.

Denne bruken av *hurra* fanst det alarmerande nok ikkje belegg på i arkiva, og det er heller ikkje registrert hos nokon forfattar etter det eg kan sjå. Vi mangla altså ei ganske vidt utbreidd tyding av noko som faktisk er eit grunnord. Målføreoppskrivarane har ikkje sendt det inn, sjølv om dette heilt klart ikkje er standardnorsk. Dei har heller konsentrert seg om den gamle reiskapen. Ære vere dei, men dette kunne altså ha glotte unna for oss, rett og slett gått ut av historia, utan å bli registrert i det heile. Eg trur også at det ville vore vanskeleg å fange opp slikt i eit talemålskorpus, sidan ein må få tak i akkurat den rette situasjonen og den uformelle konteksten.

7 Sluttvurdering

Avgrensingane våre når det gjeld tidsbruk og plass i Norsk Ordbok (12 band til 2014, sjå Bakken og Grønvik andre stader i rapporten) kan gå ut over slikt ordforråd, som må konkurrere med anna tilfang. Vi har alt eit stort setelarkiv, og vi får eit korpus med kolossale mengder skriftleg materiale, som det krev tid å utnytte. Ideelt sett burde vi hatt tid til å samle målføretilfang parallelt med redigeringa, slik som t.d. Jysk Ordbog har praktisert. Da ser ein lettare kva ein manglar og kva ein bør spørje etter. Det vil vi neppe få særleg høve til, og det er synd.

Korleis vi skal handtere det aukande talemålstilfanget, blir det ikkje råd til å komma særleg inn på ved dette høvet. Samlingar (gamle opptak) ved universiteta blir i stor mon digitalisert no, og det kjem mykje på nettet etter kvart, både ordsamlingar og tekster på dialekt. Får vi tid til å gå gjennom slikt tilfang, og bør vi ta oss tid til det? I første omgang må vi finne fram til ein god måte å kjeldemarkere den slags tilfang.

Eg har altså ingen geniale løysingar reint redigeringsteknisk på korleis vi skal integrere målføretilfanget. Midt i eit prosjekt er det også vanskeleg med radikale omleggingar. Så vidt eg kan sjå, vil det nye redigeringsprogrammet kunne ta greitt hand også om målføreopplysningar, slik at dei kan setjast inn på sin rette plass like eins som opplysningar frå skriftmål. Det uroar meg altså langt meir at bakgrunnstilfanget er mangelfullt. Det er reint for lett å finne ord og ordbruk som ikkje er dekt i arkivmaterialet vårt. På dette er det inga anna løysing enn meir kontakt med folk, og meir lesing for å komma på sporet av ting. Elles burde nettet av medhjelparar vore fornya i takt med den naturlege avgangen. Vi har også no ein breiare

dialektkompetanse med den nye og større redaksjonen, men det spørst om rammene blir så stramme at ein rett og slett må redigere ut frå det ein har. Vi skal bruke korpus for å gjera ordboka betre og meir representativ. Det gjeld skriftmålssida – vi burde hatt rammer til systematisk å auke representativiteten også av talemålstilfanget. Dersom vi ikkje dekkjer talemålet skikkeleg, held vi eigenleg ikkje det vi lovar i tittelen.

I diskusjonen etter foredraget kom det fram eit anna poeng: Det er viktig å halde oppe dialektkompetansen i redaksjonen i alle høve, også om ein berre skal redigere ut frå det ein alle-reie har. Det finst dialektstoff som rett og slett er misforstått, først av den som skreiv normalform på setlane, og deretter kan det vera ført ført vidare i den elektroniske Metaordboka. Nokre slike misforståingar er dessverre også komme på trykk ikring i dei fire første banda.

Litteratur

- Almenningen, Olaf (1994): Ordsamlingar på dialekt – problem og utfordringar. In: Anne Garde og Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II*, Århus
- Dalen, Arnold og Jenstad, Tor Erik (2002): *Trønderordboka. Ny og større utgåve*, Trondheim
- Hovde, Rita (2002): *Ord og uttrykk fra Frøya*. Frøya
- Killingbergtrø, Laurits (1981): Ord og uttrykk frå dialekten. In: Steen, Asbjørn (red.): *Leksvik bygdabok. Kulturbind I* Leksvik
- Vikør, Lars (1996): Norsk Ordbok – the Crown of Nynorsk Lexicography? In: Gellerstam, Martin et al (red.): *Euralex '96: proceedings I-II : papers submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden, Göteborg*

Orðaheimur – en fraseologisk begrepsordbok

Orðaheimur is a new Icelandic thesaurus of phrases. It is divided into two main parts. The first part is an alphabetized list of 840 concepts with subordinate phrases and idioms. The second part contains the 33.000 phrases and idioms from the first part ordered alphabetically by keywords, with references to the concepts in the first part. The phrases and idioms within the entry for each concept are presented in a standardized form and in a fixed order to make searching as easy as possible. The concepts are cross-indexed where appropriate, as they often overlap. The list of concepts is also translated into English to make the dictionary more useful for non-native speakers.

The topic of this paper is the advantages entailed in this type of lexicographic approach, bearing in mind that users need both syntactic and semantic features when searching for, and indeed when using phrasal dictionary entries. A conceptually based description of phrases must facilitate the access and demarcation of the target material, and the use of cross-references between concepts further enlarges the scope of enquiry to semantically related phrases and idioms.

1 Innledning

I mitt foredrag på NFLs konferanse i Tórshavn i 2001 (se Jón Hilmar Jónsson 2003) gjorde jeg et forsøk på å kartlegge plasseringen og presentasjonen av fraser og ordforbindelser i de ordbokstyper som er mest aktuelle når det gjelder å gi informasjon om fraseologi og fraseologiske enheter i språket. De problemer brukeren står overfor i denne forbindelse, henger for en stor del sammen med det forholdet at de fleste tradisjonelle ordbøker som behandler fraseologien, er monoaksessive, dvs. brukeren kan bare utnytte én adkomstvei til ordboksteksten og den informasjon ordboken inneholder. I denne sammenheng framhevet jeg betydningen av å tilby en polyaksessiv ordbok der fraseologien står i forgrunnen istedenfor å stå i skyggen av de enkeltord som utgjør lemmalisten til ordboken. I bakgrunnen for disse overveielserne sto en ordbok som da var under utarbeidelse, og som jeg typologisk har betegnet som fraseologisk begrepsordbok eller begrepsbasert fraseologisk ordbok over islandsk. Denne ordboken er i mellomtiden ferdigskrevet, og den utkom høsten 2002 hos JPV útgáfa i Reykjavík under tittelen *Orðaheimur – íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandskrá*.

Mitt tema på konferansen i Tórshavn ga ikke anledning til å gi et helhetlig bilde av den modell denne ordboken bygger på, og de motiver som ligger bak mitt forsøk på å gi denne modellen et konkret innhold. Denne gangen er hensikten å presentere den nye ordboken på en mer helhetlig måte, framheve det som jeg ser som fordeler ved denne ordbokstypen, og å fokusere på noen problemer jeg har kjempet med underveis, og som har krevd løsninger på ulike stadier i ordboksarbeidet. Konkrete prøver av ordboksteksten vil vise enkelte deler av dette bildet, men jeg vil først trekke frem noen av de motiver som etter min mening og erfaring underbygger en ordbok av denne type.

2 Ulike motiver for oppslag i ordbøker, «sammensatte» brukerbehov

La oss først tenke på i hvilke sammenheng vi gjerne slår opp i ordbøker for å hente informasjon om fraser og ordforbindelser. Brukeren kan være ute etter informasjon av ulik karakter:

- informasjon om ordforbindelsens formelle egenskaper
 - illustrerende funksjon (formell variasjon, faste vs. varierende ledd)
 - bekreftende funksjon
- informasjon om semantiske egenskaper til ordforbindelsen
 - forklarende/definerende funksjon
 - illustrerende funksjon (semantisk variasjon/mangfoldighet)
 - bekreftende funksjon
- informasjon om pragmatiske egenskaper til ordforbindelsen
- informasjon om syntagmatiske relasjoner (k kontekstpartnere, valens)
- informasjon om semantiske relasjoner (synonymi, antonymi, hyperonymi)
 - for å presisere betydningen med hensyn til beslektede ord og forbindelser
 - for å finne beslektede (ensbetydende) ord og forbindelser
- informasjon om sammenhengende fraseologi til enkelte ord

Denne lista er i og for seg ikke uttømmende, men den tydeliggjør i hvor ulike sammenheng-er vi søker informasjon om fraseologi og ordforbindelser i videste forstand. I tradisjonelle ordbøker må vi slå opp flere ganger for å dekke disse behovene, ordbøker som i de fleste tilfeller velger ut, presenterer og beskriver ordforbindelser som underordnede enheter i forhold til enkeltord, enten det gjelder allmenne definisjonsordbøker, konstruksjonsordbøker, synonymordbøker eller begrepsordbøker. Slik erfaring viser at det dreier seg om klart adskilte behov, f.eks. kan og/eller skal de semantiske relasjoner beskrives uten sammenheng med ordenes syntagmatiske egenskaper. I realiteten er det jo ingen klar overensstemmelse mellom de behov brukeren har, og de ulike funksjoner ordbøkene kan oppfylle. Ofte dreier det seg om sammensatte behov, dvs. brukerens interesse og oppmerksomhet gjelder ikke bare én bestemt egenskap ved den aktuelle ordforbindelsen. I første omgang vil mange brukere f.eks. slå opp på enkeltord for å komme på sporet til en ordforbindelse for derfra å gå videre til andre ordforbindelser med samme betydning. Man kan også slå opp på et kjent enkeltord for å finne et passende synonym, som på sin side kan vekke et nytt behov for nærmere informasjon om de syntagmatiske egenskaper til dette synonymet.

For å imøtekomme slike sammensatte brukerbehov må man oppheve de begrensninger som gjelder for synonym- og konstruksjonsordbøker og bygge bro mellom disse to ordbokstyper, ved å fremstille ord og ordforbindelser i en større og mer fleksibel semantisk sammenheng og gjøre den syntagmatiske omgivelsen til ordene mer synlig som en strukturell og informasjonsbærende faktor i ordboksbeskrivelsen.

3. Todelt lemmaliste

En viktig forutsetning for å utvikle en brukbar ordboksmodell av denne type er en todelt lemmaliste der den ene gir tilgang til semantisk sammenhengende forbindelser og den andre gjør det mulig å plassere og anskueliggjøre forbindelsenes leksikalske og syntagmatiske egenskaper.

Denne todelingen er gjennomført i ordboken *Orðaheimur*. Den første delen består av en begrepsbeskrivelse med i alt omkring 840 begrepsoverskrifter som omfatter ca. 33.000 forbindelser (noen forekommer under flere begrepsoverskrifter). Den andre delen er et register over samtlige innholdsord i de fraser og ordforbindelser som forekommer i ordboksteksten. Denne delen har som primær funksjon å henvise til det aktuelle begrepet i den første delen ved hver enkelt forbindelse, mens en sekundær funksjon er å gi et samlet bilde av fraseologien til enkelte innholdsord og avdekke typiske konstruksjonsmønstre.

3.1 Lemmalisten til begrepsbeskrivelsen

Ved valg av tilgangs- og makrostrukturen til begrepsbeskrivelsen, står man i prinsippet overfor to alternativer. Ifølge tradisjonen ville det første alternativet være en systematisk makrostruktur med et indre hierarki der de større begrepsfelt er delt opp i mindre deler (som f.eks. i *Rogel's Thesaurus*, se også Sven Lange og Lars Törnqvist 2003). Begrepsfeltet **følelser** kunne f.eks. deles opp i to områder med overskriftene **kjærlige følelser**, som bl.a. ville omfatte begreper som **glede** og **takknemlighet**, og **såre følelser** der man bl.a. ville finne begreper som **sorg** og **skuffelse**. De ulike **egenskaper** kunne deles opp på en liknende måte, med det første skillet mellom positive og negative egenskaper. Det andre alternativet består i en alfabetisk ordnet lemmaliste der alle begrepsoverskrifter er likestilt.

I *Orðaheimur* er begrepsoverskriftene ordnet etter det sistnevnte prinsippet. Denne struktureringen har klare fordeler sammenliknet med en systematisk makrostruktur. De begreper vi har med å gjøre, er av abstrakt karakter, og da er fraseologien knyttet til begrepsfelt som **følelser**, **egenskaper**, **intensjoner**, **holdninger**, **oppførsel** og **menneskelig kontakt**. Her er det vanskelig å komme fram til en systematisering som gir et hierarkisk bilde av forholdet mellom de uttrykk som tilhører og karakteriserer de enkelte begrepsoverskrifter. Istedenfor klart hierarki får vi et bilde der mange uttrykk og forbindelser knytter seg til to eller flere beslektede felter, og begrepsfeltene i større eller mindre grad overlapper hverandre.

En alfabetisk makrostruktur er også bedre i samsvar med struktureringen og framstillingen av den andre hovedkomponenten av ordboken, fraserregisteret, der eksplisitt informasjon om valens og kontekstpartnere presiserer frasenes betydning og brukskarakter, noe som krever en detaljert oppdeling av semantisk sammenhengende uttrykk under klare og håndgripelige overskrifter. Denne avgjørelsen er også begrunnet i de uklare skillelinjene og overlappingen mellom begrepsoverskriftene som gjenspeiler uklare og flytende betydningsgrenser i den faktiske språkbruken.

3.2 Register over fraser og forbindelser i begrepsbeskrivelsen

Den andre hovedkomponenten i ordboken inneholder et komplett register over alle fraser og forbindelser i begrepsbeskrivelsen. Registeret består av en alfabetisk ordnet lemmaliste over alle innholdsord i frasene der hvert nøkkelord fungerer som overskrift for alle de forbindelsene der ordet forekommer.

Ordtilfang og ordforbindelser i ordboken er av rematisk karakter, der verbaler og adverbialer utgjør en vesentlig del. Herunder inntar idiomer en betydelig plass, ved siden av en stor mengde forbindelser med karakteriserende adjektiver og substantiver. I tillegg kommer en hel del kommunikative formler av ulike typer.

Alle disse ulike forbindelser får en fast og regelbundet framstilling.

- faste vs. varierende ledd (potensielle kotekstpartnere står i hakeparentes):
eiga <góðu> gengi að fagna
gera mikið úr <þessu; afrekum hans, hættunni>
vanþakka <hjálpinu, greiðann>
<vaka og vinna> dag og nótt
<gegna starfinu, reglan gildir> til bráðabirgða
- variasjon í ordformer:
<óveðrið> gerir/gerði ekki boð á undan sér
gera/hafa gert góða ferð
- fakultative ledd (stár i parentes):
sýna (<mikla>) hugdirfsku (með <þessu>)
- markert vs. umarkert subjekt:
bera traust til <hans, hennar>
<gestina> ber/bar að garði
<ferðina> ber/bar brátt að
<honum, henni> ber að <greina nákvæmlega frá málavöxtum>
<þeir, þær, þau> bera/báru saman bækur sínar
<heimildunum; vitnunum> ber saman
<starfið> ber/hefur borið árangur

Under det siste punktet innledes frasene av verbet (i infinitiv) der det dreier seg om et animat subjekt (henvisning til personer). Et inanimat subjekt blir konkretisert foran verbet (som i den siste frasen ovenfor) og det samme gjelder for subjekt i akkusativ og dativ. Fraser der verbet krever et subjekt i flertall får også markert subjekt i form av kotekstpartnere.

I registeret viser frasene samme form som i begrepsbeskrivelsen, bortsett fra at fakultative ledd (i parentes) er utelatt.

4 Fast sorteringsregel for frasene under enkelte nøkkelord

En annen forutsetning for at tilgangsstrukturen til ordboken skal fungere, er at man kan gå ut fra en fast sorteringsregel for frasene under de enkelte nøkkelord. I *Orðaheimur* er denne regelen i og for seg ganske enkel som det framgår av Figur 1 som viser nøkkelordet *berast* i fraseregistret:

Hovedprinsippet her er en alfabetisk sortering med det tillegg at alle ledd som avgrenses av hakeparentes, blir ansett som en helhet og nøytralisert, bortsett fra den fremste parentes-en som fungerer som siste bokstav i alfabetet. Det betyr bl.a. at alle forbindelser som innledes av slike ledd, står bakerst i listen og at deres innbyrdes rekkefølge bestemmes av det fremste ordet bak den siste parentesen. På denne måten får vi f.eks. et klart skille mellom forbindelser med umarkert subjekt og forbindelser der subjektet blir konkretisert foran verbet. Vi bør også være oppmerksom på at i forbindelser med varierende ordformer, blir den siste formen nøytralisert i sorteringen.

Det er bemerkelsesverdig at til tross for et kolossalt omfang i mange tilfeller (det «største» verbet i fraseregistret strekker seg over 11 tospaltede sider) betyr sorteringsregelen at verbene er bedre egnet til effektive oppslag enn substantivene, der nøkkelordet ikke i samme grad har en klar og synlig plassering som et gjennomgående element i en lengere liste. Denne

berast so
berast á → MUNADUR
böndin berast að <honum, henni> → GRUN- SEMDIR
hróður <hans, hennar> berst/hefur borist <viða> → FRÆGD
láta berast með strauinum → ÓSJÁLSTÆÐ
orðstír <hans, hennar> berst/hefur borist <viða> → FRÆGD
þóð bersu/barst í tal að <pau heitðu kynnst þegar þau voru ung> → UMRÆÐURFNI
<fylkingarnar> berast á banaspjót/banaspjötum → ÓFRIDUR, VEDURFIGN
<honum, henni> berast/bárust höð → SKILA- NÖÐ
<honum, henni> berst/hefur borist njósn af <þessu> → FRÉTTISPUERNIR
<myndin> berst/barst upp í hendurnar á mér → FENGUR
<þetta> berst/barst út um hauga → MISTÖR
<fréttin, sjúkdómurinn> berst/barst <til lands- ins, viða> → UTHREIÐSLA/DREIFING
<honum, henni> berst/hefur borist <gjöf, bréf> → AFHENDING
<konungi> berst/hefur borist <þetta> til eyrna → TRÉTTISPUERNIR

Figur 1. *Orðaheimur*: Verbet **berast** i fraserregisteret

erfaring svarer dårlig til den store vekt substantivene tradisjonelt tildeles som adresser for fraseologiske enheter i ordbøker av ulike typer (se bl.a. Burger 1989: 594–595, Schemann 1991: 2790–2792).

5 Henvisninger til begrepsoverskriftene

Det framgår av Figur 1 at ved hver enkelt forbindelse blir det henvist til det eller de begrep forbindelsen hører til i begrepsbeskrivelsen. Brukeren kan altså søke etter hvilken som helst forbindelse under hvilket som helst nøkkelord for å finne det begrepsfelt han eller hun vil undersøke. Det betyr at brukeren ikke må kjenne til begrepsoverskriftene på forhånd. Det er også verdt å understreke at en målbevisst bruk av fraserregisteret i mange tilfeller gjør det mulig å lokalisere den informasjon brukeren er ute etter, ganske nøyaktig.

Det er nokså vanlig at ulike kontekstpartnere er den eneste forskjellen mellom to eller flere forbindelser, særlig når vi har et motsetningsforhold som kommer til uttrykk gjennom varierende kvantorer eller adverb:

bera <lítið, ekkert> úr býtum **hagur/gróði**
 bera <talsvert, mikið> úr býtum **hagur/gróði**
 ['tjene litet/mye på noe']
 standa sig **frammistaða**
 standa sig <illa> **frammistaða**
 ['vise en god/dårlig prestasjon']
 <áhugi foreldranna> hefur <mikið> að segja **mikilvægi**
 <stuðningur hans> hefur <lítið, ekkert> að segja **lítillvægi**
 ['noe har stor/liten/ingen betydning']

Det ligger i sakens natur at slike forbindelser, f.eks. forbindelser med eller uten negasjonsordet *ekki*, må behandles på en helt annen måte i en ordbok av denne type enn i tradisjonelle

fraseologiske ordbøker eller konstruksjonsordbøker (som f.eks. i ordboken *Orðastaður*).

Selv om flertallet av forbindelsene henviser til én begrepsoverskrift, er det ganske vanlig og normalt at de henviser til to eller flere begreper. Her kan man skille mellom ulike varianter:

- **Adskilte betydninger**
bera <hann, hana> út **brottrekstur, rógur/illmælg**i
- **Overlappende begrepsfelt**
bera hita og þunga dagsins **annir, ábyrgð**
hafa ofan í sig **afkoma/lífskjör, fjárhagur**
- **Egentlig vs. overført betydning**
bera hátt nefið **höfuðburður, mont**
bera höfuðið hátt **höfuðburður, stolt**

Jeg har her gitt en kort oversikt over innholdet og framstillingen av fraseregisteret og forklart hvordan det kan brukes som nøkkel til begrepsbeskrivelsen. Fraseregisteret har også hatt en stor praktisk betydning som redaksjonsverktøy under utarbeidelsen av ordboken. De formelle sammenhenger det avdekker, har gjort det lettere å foreta sammenlikninger og å sikre harmonisering i beskrivelsen av enkelte begreper.

6 Struktureringen av begrepsbeskrivelsen

Jeg vil nå gå tilbake til begrepsbeskrivelsen, og forestiller meg at brukeren har valgt forbindelsen *standa sig* eller *standa sig <illa>* for å komme på sporet til aktuelle uttrykk for betydningen 'vise en god/dårlig prestasjon'. Oppslaget leder til begrepsoverskriften **frammistaða** ['prestasjon'] i ordboksteksten (se vedlegg 1) som omfatter ca. 150 forbindelser. Struktureringen sikrer ikke en umiddelbar tilgang til den veiledende forbindelsen, det er heller ikke hovedsaken. Det viktigste er å kunne orientere seg innenfor feltet, se hvordan det deles opp i mindre felt og oppdage de felt som kan være av interesse i den aktuelle oppslagssammenheng. Som det framgår av artikkelen **frammistaða** er begrepsbeskrivelsen delt opp i mindre enheter med veiledende kommentarer om innholdet. En enkeltpil markerer det øverste trinnet (med motsetningen 'god vs. dårlig prestasjon'), underordnede felt markeres med dobbelpil (det tredje trinnet med tre piler forekommer også i noen tilfeller). Disse kommentarer har delvis en differensierende funksjon, men de kan også gjelde mindre betydningsnyanser. En ordboksbeskrivelse av denne type gir leksikografen en forholdsvis stor bevegelsesfrihet, der hensynet til de semantiske forhold innenfor enkelte begrep kan ha større betydning enn behovet for standardisering innenfor et større begrepsområde. Denne innstillingen kan også sies å være i samsvar med selve avgrensingen av begrepene slik den gjenspeiles i begrepsoverskriftene og deres innbyrdes relasjoner.

Men selv om leksikografen står ganske fritt når det gjelder utformingen av begrepsbeskrivelsen, fins det visse gjennomgående klassifiseringselementer i ordboksteksten.

Som eksempler på slike elementer kan nevnes *motsatte forhold/egenskaper* (som i det forannevnte begrepet **frammistaða**), *graduell semantisk skilnad, ulike roller i forhold til begrepet og karakteregenskap vs. oppførsel i en konkret situasjon*.

Rekkefølgen av forbindelsene innenfor de enkelte avsnitt i begrepsbeskrivelsen styres

primært av semantiske forhold og relasjoner, men det legges også vekt på å vise formelle likheter ved å knytte sammen formelt beslektede fraser, både for å framheve formelle og leksikalske mønstre, men også for å understreke samspillet mellom formelle og semantiske relasjoner.

7 Krysshenvisninger til beslektede begreper

Bakerst i hver artikkel finner vi henvvisninger til beslektede begreper, jf. vedlegg 1, der det henvises fra begrepet **frammistaða** til ialt 19 nærstående begrepsoverskrifter. Henvisningene viser hvordan de enkelte begreper henger sammen. De begreper det henvises til, ligger ganske tett opp til utgangsbegrepet. Den innbyrdes rekkefølge skal være mest mulig logisk, fremst står de begreper som semantisk står nærmest til utgangsbegrepet, bakerst står (i tilfelle) begreper med motsatt betydning. Ved hjelp av disse henvisningene kan brukeren gå videre i sin søking, enten for å få klarere svar på det opprinnelige spørsmålet, eller, på bakgrunn av nye oppdagelser underveis, for å utvide søkefeltet i en eller annen retning. Det betyr at overfor hvert enkelt søkeobjekt kan brukeren i de fleste tilfeller nøye seg med ett oppslag i fraseregistret, den videre søkingen foregår ved hjelp av de ledelementer begrepsbeskrivelsen inneholder.

Det kan f.eks. være aktuelt å skille mellom motsatte betydninger under to atskilte overskrifter, ikke minst når det dreier seg om felt som dekker en stor mengde fraser og ordforbindelser. Istedenfor at en semantisk motsetning dekkes av én overskrift, som vi ser under **frammistaða**, kan et felt av denne type deles på to motsatte overskrifter. Det er f.eks. tilfellet for overskriftene **árangur** ('resultat') vs. **árangursleysi** og **fyrirhyggja** ('omtanke') vs. **fyrirhyggjuleysi**. En slik todeling vil være enda mer aktuell når ingen av overskriftene er betydningsmessig nøytral, som f.eks. **bjartsýni** ('optimisme') vs. **svartsýni** ('pessimisme').

8 Begrepsoverskrifter med ulik semantisk dekning

Valget av begrepsoverskriftene kan naturligvis vurderes ut fra flere synspunkter, f.eks. ut fra forholdet mellom begrepsoverskriftene som termer i ordboken på den ene side, og som ord i den faktiske språkbruken på den andre side. Men en slik vurdering har liten betydning for andre enn morsmålsbrukere. Jeg vil allikevel tilføye at mange overskrifter er sammensatt av to ord, for å få til en skarpere presisering av betydningen eller en bedre dekning av fraseologien: **ósérhlífni/fórnfýsi**, **bernska/æska**.

Her er det ikke mulig å gå inn på alle problemer som har dukket opp underveis ved å få alle de omtrent 840 termer på plass. Generelt har det gått nokså problemfritt å velge kjente og etablerte ord som betegnelser for de forskjellige begreper. Men i noen tilfeller besto den beste løsningen i å ty til temmelig ukjente ord eller nydannelser for å få til en skikkelig dekning av vedkommende begrepsfelt. Slike overskrifter vil sikkert virke fremmedartet i første omgang, men i praksis vil de neppe ha noen forstyrrende virkning for brukeren.

9 Liste med engelske ekvivalenter til begrepsoverskriftene

Ordbokens tilgangsstruktur skal sikre en problemfri og fleksibel adgang til den informasjon ordboksteksten inneholder. Det gjelder i hvert fall for de brukere som har praktiske ferdig-

heter og kunnskaper i islandsk. De fremmedspråklige brukere som har begrensede ferdigheter og kunnskaper i språket, vil derimot støte på visse hindringer og problemer. For å imøtekomme denne viktige brukergruppe, som under innlæring av språket kan ha ganske stor nytte av en ordboksbeskrivelse av denne type, ble det lagt til en alfabetisk liste med engelske motsvarigheter til de islandske begrepsoverskriftene. Vedlegg 2 inneholder et lite avsnitt av denne lista. Det må understrekes at en slik liste bare kan fungere som en slags førstehjelp i de tilfeller brukeren ikke kjenner til eller ikke finner en islandsk ordforbindelse som gjengir den aktuelle betydning, eller har ufullkommen innsikt i framstillingen og sorteringen av fraseologien.

Selv om fremmedspråklige ekvivalenter til de islandske begrepsoverskriftene i mange tilfeller vil være unøyaktige og det har vist seg å være problematisk å komme fram til en treffende engelsk ekvivalent i enkelte tilfeller bedrer den engelske listen ordbokens tilgangsstruktur. Hovedsaken er at den viser de muligheter man har til å gi en ordboksbeskrivelse av denne type en tospråklig eller flerspråklig dimensjon. Her er det ikke minst aktuelt å tenke seg en tilknytning til ett eller flere av de nordiske språk.

10 Sluttord

Innledningsvis ble det framhevet hvor ulike og dels sammensatte brukerbehov som ligger bak mange ordboksoppslag som gjelder informasjon om fraser og ordforbindelser. Struktureringen og framstillingen av ordboksbeskrivelsen i *Orðaheimur* er et forsøk på å imøtekomme disse brukerbehov på en ny måte ved å gi den enkelte frase en klarere status og plassering i ordboksteksten, samtidig som brukeren kan velge ulike atkomstveier til den informasjon ordboken inneholder. Ved hjelp av krysshenvisninger kan brukeren også utvide søkefeltet i ulike retninger mer målbevisst enn det en tradisjonell framstilling av fraseologien byr på, slik den foreligger i de ulike ordbokstyper, enten det gjelder allmenne definisjonsordbøker, synonymordbøker eller begrepsordbøker.

Litteratur

- Burger, H. 1989. Phraseologismen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: F.J.Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Band 5.1. I.* Berlin/New York: de Gruyter, 539-599.
- Jón Hilmar Jónsson. 2001. *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun.* Önnur útgáfa, aukin og endurskoðuð. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jón Hilmar Jónsson. 2002. *Orðaheimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandskrá.* Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jón Hilmar Jónsson. 2003. Fraseologien i forgrunnen – fraseologisk register som ledd i ordbokens tilgangsstruktur. I: Zakaris Svabo Hansen/Anfinnur Johansen (red.): *Nordiske studier i leksikografi 6*: 151–167. Tórshavn.
- Lange, Sven og Lars Törnqvist. 2003. Thesaurus Lex: En ny svensk elektroniskt länkad thesaurus. I: Zakaris Svabo Hansen/Anfinnur Johansen (red.): *Nordiske studier i leksikografi 6*: 181–190. Tórshavn.
- Roget's Thesaurus of English Words and Phrases.* 1988. London: Penguin Books.

- Schemann, H. 1991. Die Phraseologie im zweisprachigen Wörterbuch. I: F.J.Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach – und Kommunikationswissenschaft. Band 5.1.* III. Berlin/New York: de Gruyter, 2789–2794.

En islandsk ensproget ordbog

The intention with this paper is to compare *Íslensk orðabók*, a monolingual Icelandic dictionary, published 1983 and a new edition from the year 2002, take notice of the editors new principles and point out the methods they have chosen. The focus will especially be on loanwords and foreign words which until now have not been accepted in Icelandic dictionaries. In the editions from 1963 and 1983 a question mark was printed in front of many of them to show that they were not regarded as a part of the Icelandic vocabulary. Now several new loanwords are included in the new edition, and from the discussion in the newspapers, just after the book was on the market, it was obvious that there were diverse opinions on how far one should go in choosing them as lemmas.

The great number of dialectal words in the dictionary will also be discussed and the question whether they belong in a dictionary like this or rather in a dictionary of dialects will be addressed.

1 Indledning

Det vigtigste hjælpemiddel til forståelsen af hvilket som helst sprog er en god ordbog hvor brugeren kan finde ord og ordforbindelser, kollokationer og almindelige talemåder som han støder på i sit daglige liv. Men hvor store krav skal han kunne gøre til en ordbog? Skal han forvente at kunne finde alle de ord han støder på ved læsning af al slags tekster, gamle og nye, dialektale ord, personnavne, fremmedord, låneord og slang? I vil sikkert svare nægtende fordi sådan en bog ville være alt for stor, u håndterlig og dyr for almindelige mennesker. Hvilken vej har man valgt på Island? Det skal vi se lidt på i det følgende.

På Island er der en lang tradition i udgivelse af ordbøger. Den startede i det syttende århundrede og den har levet uafbrudt til dagen i dag. Næsten alle disse ordbøger var tosprogede, enten med islandsk som målsprog eller kildesprog. Den første islandske ensprogede ordbog, *Íslensk orðabók*, blev ikke udgivet før end i året 1963. Af indledningen fremgår at opslagsordene er omkring 65.000. Grundlaget var en meget udførlig islandsk-dansk ordbog, *Íslensk-dönsk orðabók*, udgivet i årene 1920–24. Den islandsk-islandske ordbog blev genudgivet 1983, og ifølge indledningen forøget og forbedret.

I en artikel fra 1998 behandlede jeg ordforrådet i de to første udgaver af *Íslensk orðabók* og valgte bogstavet D som er stort nok til at give et nogenlunde klart billede af materialet. I en anden artikel fra 1997 behandlede jeg de kilder som ligger bag materialet i *Íslensk-dönsk orðabók*.

Hvis man sammenligner udgaven fra 1963 med D-et i den islandsk-danske ordbog ses at en meget stor del af lemmaerne var hentet fra den sidstnævnte, d.v.s. 1160 af 1540. Rundt to hundrede (212) af de lemmaer som ikke findes i den islandsk-danske ordbog har en speciel betegnelse, d.v.s. de er markeret som fagord, de fleste fra zoologi eller botanik, som forældede ord, dialektord, ord fra poesien, både gamle og nye digte, og ord som har et spørgsmålstegn foran sig. Resten af lemmaerne er ord hentet fra det almene sprog eller fra den nyere litteratur.

Udgaven fra 1983 var vokset betydeligt og opslagsordene var nu omkring 85.000. Indenfor bogstavet D var opslagsordene nu omkring 2300, d.v.s. 760 flere end 1963. Deraf var godt 380 lemmaer hentet fra den islandsk-danske ordbog, ord som ikke var taget med 1963, for det meste sammensatte ord og afledninger. Ord, som var markeret som gamle eller forældet, var 110. Nu blev flere dialektord taget med, ialt 85 indenfor bogstavet D. Det samme gjaldt personnavne, 26 begyndte på D. Til slut var der 23 forkortelser, så nye ord fra det yngre almene sprog var kun 135.

2 En ny udgave 2002

Denne indledning var nødvendig for at forstå hvilket materiale redaktørerne havde at arbejde med når de begyndte at forberede en ny udgave. Den var færdig og kom på tryk i november 2002. Jeg vil nu sammenligne den med udgaven fra 1983 men jeg lægger vægt på at mine synspunkter ikke er tænkt som egentlig ordbogskritik. Jeg vil også her arbejde videre med D-et, se på redaktørernes principper og specielt beskæftige mig med hvad de har valgt ved at beholde og kaste bort. Jeg vil især se på hvorledes de behandler låneord og fremmedord som indtil nu ikke har været velkomne i en islandsk ordbog. I udgaverne fra 1963 og 1983 var der et spørgsmålstejn sat foran ganske mange af dem som henvisning til at de ikke var blevet accepteret i sproget. Spørgsmålstegnet var taget i arv fra den islandsk-danske ordbog. Nu er der en del nye fremmedord taget med, og i den diskussion, som foregik i aviserne lige efter at brugeren fik bogen i hånden, opstod der diverse meninger om valget af den slags ord. Jeg vil også komme ind på den masse af dialektale ord som endnu findes i bogen og diskutere hvor vidt man skal gå i at inkorporere sådanne ord. Til slut vil jeg komme ind på personnavne og deres behandling i en ordbog over almensproget.

I indledningen til udgaven fra 2002 kan man læse at opslagsordene nu er omkring 90.000; 95.000 hvis man tager med sideformer og varianter. Indenfor bogstavet D har vi nu omkring 2500 (2508) lemmaer, d.v.s. omkring 200 flere end 1983. Men ordforrådet i bogen har ikke kun vokset, det har også ændret sig. Ganske mange ord er udeladt, f.eks. adskillige planteflavne, medens nye er blevet føjet til, især nye sammensatte ord, men også nye planteflavne, nye fugleflavne og et udvalg af kæleflavne. Jeg har ikke i sinde at tale om sammensætninger og afledninger og hvorledes man skal finde en vej til at vælge hvilke af dem skal med til en ordbog for almenheden og hvilke kan undværes fordi deres betydning er øjensynlig og ikke behøver at forklares. Sammensætninger og afledninger er et svært tema når man står overfor et valg til en ordbog og de er emne til mange foredrag.

2.1 Nye betegnelser

Jeg vil nu gå over til de emner som jeg har tænkt specielt at se på, d.v.s. tre af de emner som er specielt markerede, f.eks. fremmedord, dialektale ord og personnavne. Først vil jeg kort behandle tre af de tegn som blev brugt 1983 for at markere en del af ordforrådet og beskrive hvilken metode der nu bruges. Det fjerde tegn er nyt.

Først er det spørgsmålstejnet. Det forklarede 1983 på følgende måde: «dårligt sprog, ord eller betydning som man skal undgå i islandsk (som regel anvendt hvor et bedre ord findes i forklaringen)» (xiv, i oversættelse). I indledningen til udgaven 2002 behandles dette tegn og der står: «Spørgsmålstegnet alene ... passede dårligt til den meget forskelligartede samling af

ord, ordforbindelser, syntaktiske eksempler og bøjningsformer som det skulle advarsle brugeren mod. Man kan sige at fire tegn eller markeringer nu har afløst det gamle spørgsmålstegn» (viii, i oversættelse). Disse tegn er: dobbelt spørgsmålstegn (??), udråbstegn og spørgsmålstegn (!?), *óforml.* og *alþj.* som forklares på følgende måde: dobbelt spørgsmålstegn angiver at ordet er et fremmedord som der er tvivl om hvorvidt det kan regnes som islandsk, det er stænk (d.v.s. stænk i betydningen 'udenlandsk ord', det islandske ord er *sletta*). Udråbstegn og spørgsmålstegn betyder at et ord eller en vending ikke er helt anerkendt, det regnes for mindre godt sprog i almindelige sproglige situationer. Det tredje tegn, *óforml.* (*óformlegur* 'uformel'), bruges for islandsk udtryksmåde som af forskellige grunde (ofte på grund af oprindelse) hovedsagelig bruges i uformel tale og ikke gerne i skriftsproget eller i formelle situationer, og det fjerde tegn, *alþj.* (*alþjóðlegur* 'international'), bruges om internationale ord som er blevet anpasset det islandske sprog og har den samme betydning som i de fleste af vores nabolande. Disse ord er ofte af græsk eller latinsk oprindelse. Da udgaven fra 1983 var mere normativ end den nye fandtes der ikke en speciel betegnelse for ord som kun bruges hos bestemte kredse eller bruges i specielle situationer og ikke er almindelig anerkendt eller kendt. Disse ord er nu markeret med *slangur* 'slang'.

Dialektale ord blev før markeret med et specielt tegn, *Ö*, men nu med *stb.*, (*staðbundio* 'brugt lokalt'), og i parentes står: «nu i mange tilfælde meget sjældent». Et kors, *†*, blev sat foran et oldislandskt og forældet ord i udgaven fra 1983 og korset bruges i samme betydning i 2002-udgaven. Personnavne var ikke markeret 1983 men har nu betegnelsen *SÉRN* (*sérnafn*, 'proprium'). Redaktørernes formål med den nye markering har vel været at give brugeren bedre oplysninger om en speciel del af ordforrådet.

Af indledningen til udgaven 2002 fremgår det at redaktionen havde i sinde at bevare den rolle indenfor islandsk sprogrøgt som dens første redaktør, Árni Böðvarsson, havde tænkt sig at den skulle have. Redaktørerne indrømmer nu at de har valgt andre metoder end for fire årtier siden. De siger at de har været konservative i deres valg af nye fremmedord, stænk og slang i bogen da en del af sådanne ord ofte lever kort tid i sproget medens andre bedre hører hjemme i specielle ordbøger. Deri er jeg helt enig med dem. De siger videre at redaktionen har set på beskrivelsen af denne del af ordforrådet som en selvfølgelighed hvis ordene havde sat deres spor i sproget, f.eks. i litteraturen. Dette gælder blandt andet gamle danismer som til dels levede deres liv uafbrudt i talesproget selvom man undgik dem i skriftsproget.

2.2 Låneord og fremmedord

Lad os nu se på nogle eksempler af ord indenfor bogstavet D som 1983 blev markeret med et spørgsmålstegn, og hvorledes man behandler dem nu. Derefter vil jeg nævne nogle eksempler af ord som blev føjet til den nye udgave og hører hjemme under dette emne.

I alt var i 1983-udgaven spørgsmålstegn foran 45 ord, og hvis vi ser først på dem og de tegn, som nævnes som erstatninger i indledningen til udgaven 2002, så er ikke et eneste af disse ord markeret med dobbelt spørgsmålstegn, d.v.s. som fremmedord eller stænk. To ord er markeret med udråbstegn og spørgsmålstegn. Det ene er ordet *djús*, taget til låns fra engelsk *juice*. Hvis vi slår op i udgaven 1983 finder vi to betydninger, 'frugtsaft' og 'alkohol, alkoholblanding'. 2002 er betydningerne tre. Den første, som er umarkeret og ikke fandtes i udgaven 1983, er 'frugtekstrakt fortyndet med vand'. Den anden er den som har udråbstegn og spørgsmålstegn, d.v.s. 'frugtsaft'. Her må forskellen være at *djús* ikke i islandsk normalt bruges om ren frugtsaft. Den tredje betydning 'alkohol, alkoholblanding' markeres nu som slang.

Det andet ord som fik spørgsmålstegn 1983 og udråbstegn plus spørgsmålstegn 2002 er verbet *dúndra* 'styrte, falde tungt'. Det er ikke nyt i sproget og ganske almindeligt, især i præsens participium som et forstærkende ord, f.eks. i forbindelsen *dúndrandi höfuðverkur* 'dundrende hovedpine'. Det burde derfor have været markeret som 'uformelt'.

En god del af ordene har markeringen *óforml.* 'uformel', ialt tolv. Som eksempel kan nævnes opslagsordene *dáldill*, *dá'till* for *dálitill* 'ganske lille'. Her drejer det sig kun om utydelig udtale af vokal i tryksvag stilling, som det findes masser af, og ordformerne skulle have været taget bort selvom de af og til findes i skriftsproget. Nogle andre eksempler med markeringen 'uformel' er *dampskip* som også er markeret *sögul.* (*sögulegur* 'historisk, ordet er ikke i brug længere'), *dansiball* efter dansk *dansebal*, med en uislandsk bindevokal, *dempari* 'dæmper', *dinamór* 'dynamo', *djobb* 'job', *dobla* 'doble', *domm* 'nedslået, slap', *dóp* fra engelsk 'dope' og *dópisti* 'den som er afhængig af narkotika'.

En markering som ikke blev nævnt i indledningen for de ord som før havde et spørgsmålstegn, er *gam.* (*gamalt mál eða gamaldags*, *þó ekki horfið úr nútímamáli* 'gammelt eller gammeldags udtryk som ikke er forsvundet ud af nutidssproget'). I mange tilfælde er der tale om låneord, og der kan nævnes *dampa* 'dampe' og *dampur* 'damp', begge to gamle låneord fra dansk. Verbet *datera* 'datere' har markeringen 'gammelt', ved betydningen 'datere (et brev)' men et kors ved betydningen 'tidsfæste'. Her står korset med rette foran 'tidsfæste', men betydningen 'datere' skulle have haft markeringen 'uformel'; den er ret meget brugt endnu. *Daut* i forbindelsen *ekki daut* 'slet ikke noget' er også markeret 'gammel, gammeldags'. Udtrykket er lånt fra dansk 'ikke en døjt' og det samme gælder muligvis *dinarður* 'morgenmad, frokost'. De kunne lige så godt have haft markeringen *sjaldg.* (*sjaldgæft* 'sjældent') fordi de høres ikke i det daglige sprog. *Djamm* markeres både som gammelt og som slang. 1983 opgives betydningen 'bal, knald'. 2002 er denne betydning markeret både som 'slang' og 'gammelt sprog'. En anden betydning, som er markeret som slang, er tilføjet 2002. Den er 'forlystelseliv med hjemmeparties, dans og barbesøg'. Her synes jeg at markeringen 'uformel' havde været mere passende. Men ordet er gammelt nok til at kunne stå som en del af ordforrådet uden markering.

Foruden betydningen 'tidsfæste' som jeg nævnte før var der kun et ord markeret med kors, d.v.s. som forældet. Det er *dampi* i betydningen 'damp'. Der ville markeringen 'gammelt sprog' have været mere passende.

Med 'slang' markeres, foruden dem som jeg allerede har nævnt, kun *dúlla*. I udgaven 1983 findes kun betydningen 'en lille dug, oftest hæklet'. Ordet regnes som taget til låns fra dansk *dulle* 'dug'. Denne betydning er ikke markeret nu da ordet er ganske almindeligt. Men det har fået en ny overført betydning, d.v.s. 'et smukt barn, en kvinde, og ironisk om en mand med et dukkeansigt'. Den markeres som slang men det passer ikke med den beskrivelse af slang som findes i indledningen. Betydningen er godt kendt, især hvis den bruges om små børn, og det ville have været bedre at anvende markeringen 'uformel'.

En god del af de ord som havde spørgsmålstegn 1983 er nu umarkeret. De gjaldt måske for tyve år som fremmedord, men er nu accepteret af de fleste som en del af ordforrådet. Som eksempler kan nævnes *dúkka* og *dúkkulisa*, 'dukke' og 'dukkelise, påklædningsdukke', som begge to er brugt af næsten alle, unge og gamle. De er ganske vist låneord fra dansk men de islandske ord som lever ved siden af, *brúða* og *pappírbrúða*, lyder højtidelige og bruges af ganske få. Et andet eksempel er *dörslag* som kendes også godt, i hvert fald i talesproget, som betegnende for en speciel art sigte. Jeg spurgte om ordet i instituttets radioudsendelse og fik mange svar og forskellige udtaleformer som *dorslag*, *dosslag*, *dusslag*, fordi ordet ses sjæl-

dent på tryk. Det samme gælder ikke for f.eks. *doffinera* 'smykke, pynte' og *drífa* 'drue'. I islandsk etymologisk ordbog siges om *doffinera* at ordet sikkert er låneord, men at det er uvist hvorfra det stammer. Hvis man slår op i seddelsamlingen hos Institut for leksikografi findes der kun seks eksempler fra trykte kilder som alle stammer fra Halldór Laxness romaner, og ganske få findes i talesprogssamlingen. Jeg spurgte om det i radioudsendelsen men fik ingen positive svar; det synes ikke at være brugt længere. Ordet er derfor ikke en del af det almindelige ordforråd. Det kan gerne være med i ordbogen men det skulle markeres som 'gammelt'. *Drífa* er et låneord fra dansk, *drue*, fra det 19. århundrede. Det har aldrig været almindeligt og det almindelige ord er *prúga*. Det kunne derfor med rette have været markeret enten med 'gammeldags' eller 'sjældent'.

Nogle af ordene har nu fået specielle betegnelser hvis de kun eller næsten kun bruges inden for en vis branche af erhvervslivet. Som eksempler kan nævnes *dekklest* 'skipslast på dækket' og *daviða* 'david, en jernstang befæstet til skibssiden og anvendt som kran' som begge stammer fra sømandssproget (sjóm.), og verbet *dúkka* 'dykke et søm' og *dúknál* 'et instrument anvendt for at dykke et søm' fra industri og håndværk (iðn/tækni). Disse markeringer synes jeg at er brugervenlige.

Til sidst vil jeg nævne ord som før havde et spørgsmålstegn og nu er blevet udeladt i 2002-udgaven. De er ikke mange inden for bogstavet D, kun fem. Et af dem er *Danmerkursund* om havet mellem Island og Grønland. Det kunne lige så godt have været markeret som 'gammelt'. Verbet *daska*, dansk 'daske', *dúnst*, dansk 'dunst', og *dúnst(r)a*, dansk 'dunste' er ganske sjældne og behøver ikke at optage plads i den nye udgave. Men det gælder også for maser af andre ord som har deres plads i bogen enten markeret som gamle eller sjældne.

Jeg har nu gennemgået de ord indenfor bogstavet D som 1983 havde et spørgsmålstegn. Det var et stort fremskridt at lade det forsvinde i 2002-udgaven og prøve at finde andre muligheder for at markere ordene. Det er svært at drage en linie mellem det som skal beholdes og det som skal kastes bort. Der må man støtte sig til en grundig undersøgelse, som er meget tidkrævende, ikke kun den følelse man har overfor ordene og deres brug.

Ikke et eneste af dem med spørgsmålstegn markerede fremmedord fik markeringen *alþj.* (*alþjóðlegur* 'international') indenfor bogstavet D. Forklaringen er at ord, som nu har denne markering, f.eks. *demókrati*, *demonískur*, *diplómat*, *diplómatískur*, gjaldt 1983 og gælder hos mange endnu som fremmedord som ikke hører hjemme i en islandsk ordbog over almen-sproget.

Som jeg hentydede til i begyndelsen så var der nogen diskussion om ord som var optaget i 2002-udgaven og markeret som slang. Et af dem var *dissa* 'vise en den kolde skulder'. Andre som blev nævnt mest var substantivet *bögg* 'chikaneri' og verbet *bögga* 'chikanere' fra engelsk *bug*. De er markeret som slang men hvorfor så ikke *meila* 'sende e-mail' som har markeringen uformel. Der ser jeg ikke en stor forskel. Interjektionen *sjitt* fra engelsk *shit* er markeret med dobbelt spørgsmålstegn men alligevel taget med. Som jeg sagde før så har det været redaktionens opfattelse at beskrivelsen af denne del af ordforrådet var en selvfølgelig hvis ordene havde sat deres spor i sproget. Men gælder det ord af denne type, d.v.s. ord som kun lever en tid i talesproget og hvor skal man drage linien? Hvorfor var interjektionerne *djísus* og *fökk jú* så ikke taget med? Dem har man hørt ganske ofte i det mindste i over tyve år. Hvorfor finder vi ikke ordet *e-póstur* 'e-mail' som en meningsmåling viser at er meget mere brugt hos almenheden end det islandske ord *tölvupóstur*, hvorfor finder vi ikke *PC*, *lúkk*, *læv* og andre fremmedord som man hører ganske ofte? Det er ikke min mening at disse ord hører hjemme her, de skulle findes i en fremmedordbog, men hvis

man begynder at tage ord af denne type med så må det være system i galskapen. Indledningen siger ikke noget om hvilke principper blev brugt for at vælge hvad skulle med og hvad skulle stå udenfor.

2.3 Dialektale ord

Nu vil jeg sige nogle få ord om de ord som bruges lokalt. Som jeg sagde før kom mange af de ord som er markeret som dialektale ind i udgaven fra 1983 og de stammer fra talesprogssamlingen på Institutt for leksikografi. Bag mange af dem er der ganske få eksempler. Jeg så på de specielt markerede ord indenfor bogstavet D i udgaven 1983 og sammenlignede dem med 2002-udgaven. Mange er nu ikke med længere, andre har ingen markering og endnu andre er markeret med *sth* (*staðbundið* 'ord brugt på bestemte steder, dialektord'). Der står ikke noget i indledningen om de principper som gjaldt her. Jeg slog mange af disse ord op i instituttets seddelsamlinger og kunne ikke finde et princip for hvorfor et ord er med og et andet tages bort, hvorfor et ord beholder sin markering og et andet nu er umarkeret.

2.4 Personnavne

Til sidst vil jeg komme lidt ind på personnavne. De var ikke med i udgaven fra 1963, men kom ind i udgaven 1983. Flere er blevet føjet til i den nye udgave, men ganske mange navne har dog ikke fundet plads i bogen. Navneforrådet har ændret sig betydeligt i de sidste årtier, nye navne af udenlandsk oprindelse under betydelig større indpas end før, men de er for det meste udeladt. Hvor skal man trække grænsen her? Det forekommer også inkonsekvent, gerne at anføre etymologien til personnavne, når ordbogen ellers ikke indeholder etymologi. Man kunne tænke sig i en ordbog som denne at nøjes med to grupper personnavne. I tilfælde hvor appellativer også anvendes som personnavne kunne dette passende anføres. Dette gøres i mange tilfælde som *Burkni* 'bregne' og *Bera* 'hunbjørn', men hvorfor så ikke f.eks. *Blær* 'vindpust' eller *Ösp* 'asp' som savnes. En anden gruppe er tilfælde hvor personnavne indgår i talemåder som *fallegur Þorlákur*, ordret 'en smuk Þorlákur' anvendt i en omvendt betydning 'en slem knægt', eller *allt önnur Ella* 'en helt anden sag'. Det sidstnævnte udtryk – som vistnok er af nyere dato – var i 2002 en tilføjelse til 1983-udgaven.

I 2002-udgaven er det nyt at adskillige kælenavne er taget med. Det har været redaktionens egen bestemmelse uden at det nævnes i indledningen. Kælenavne er et svært emne som ikke er blevet undersøgt grundigt i islandsk. Vi har et stort antal kælenavne og bag et kælenavn kan der ofte være adskillige personnavne. Det er løst i ordbogen på den måde at to personnavne nævnes og så kommer der tre prikker. Ved *Dóri* f.eks. står: 'kælenavn, jfr. Halldór, Steindór ...'. De fleste som bliver kaldt *Dóri* har et navn som ender på *-dór* så denne forklaring siger os måske noget. Men *Dadda* er meget sværere. Der står: 'kælenavn, jfr. Arnbjörg, Dagný ...'. *Dadda* er et navn som ganske mange kvinder har som kælenavn, f.eks. Aðalheiður, Arnheiður, Dagbjört, Droplaug, Þorbjörg, Þorgerður, Þórdís, Þórunn og mange flere så at brugeren får kun den besked at *Dadda* er et kælenavn. Mere ved han egentlig ikke. Kælenavne lige som personnavne hører efter min mening ikke hjemme i en ensproget ordbog over nutidssproget men i en speciel navnebog.

3 Avslutning

Jeg har nu gennemgået de tre emner som jeg nævnte i begyndelsen. Jeg har fremdraget flere negative punkter end positive og det er måske ikke retfærdigt. Udgaven fra 2002 er i mange henseender bedre end den fra 1983. Den bygger dog i for høj grad på den ældre udgave, som igen bygger næsten helt på udgaven fra 1963 som igen bygger på den islandsk-danske ordbog fra 1920–1924. Hver gang drejede det sig om en revideret udgave men ikke en udgave som blev gennemtænkt på nyt. Derfor sidder for meget tilbage af gammelt stof som vi kunne undvære nu. I indledningen kommer hovedredaktøren netop ind på fremtiden hvor han håber at en ny udgave kunne udkomme inden få år og at man stadig ville kunne bearbejde nye og bedre ordbøger for almenheden. Det jeg håber er at den næste udgave bliver gennemtænkt fra grunden og at man ikke kun bygger på udgaven fra 2002. Der er sket større fremskridt inden for leksikografi i den senere tid, teknikken er helt anden end før. Nu kan man benytte sig af databanker, ordbanker, tekstsamlinger, konkordancer, frekvensordbøger og adskillige andre ting for at lave en god, moderne ordbog.

Bibliografi

- Árnason, Möður (red.) 2002: *Íslensk orðabók*. Edda, Reykjavík.
Blöndal, Sigfús 1920–1924: *Íslensk-dönsk orðabók*. Gutenberg, Reykjavík.
Böðvarsson, Árni (red.) 1963: *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Anden udgave 1983. Menningarsjóður, Reykjavík.
Kvaran, Guðrún 1997: «Rætur og heimildir». I: *Orð og tunga* 3, Reykjavík, 9–14.
Kvaran, Guðrún 1998: «Uppruni orðaforðans í 'Íslenskri orðabók'». I: *Orð og tunga* 4, Reykjavík, 9–15.

False friends som pop-up-funktion

The following article presents an idea for an electronic functionality intended to eliminate the risk of the pitfall known as *false friends*. The functionality is to operate much like a spellchecker. It is to assist a translator or writer by tracing and signalling potential *false friends* in a text produced in a selected target language against the background of a selected source language. But the functionality shall also be able to signal in a source language text any latent risks of *false friends* in an intended translation into a selected target language. Even though this paper discusses an idea for an electronic functionality, it is merely a pilot study.

Om *false friends*

False Friends kaldes, ifølge Nordisk leksikografisk ordbok, *falske venner*. På dansk optræder betegnelsen *lumske ligheder*, der anvendes af Helge Schwarz i hans ordbog «False Friends – lumske ligheder – Dansk engelsk» og begrebet *lumske* anvendes også af danskeren Ingeborg Buhl i ordbogen «Lumske ord og vendinger». I denne artikel anvendes herefter udtrykket *false friends* (eller *FF*) fordi *false friends* er det udtryk der her er søgt på på internettet i et forsøg på at finde frem til elektroniske ordbøger der måtte have funktionaliteter til at gøre opmærksom på *false friends*.

Falske venner (false friends) defineres i Nordisk leksikografisk ordbok som

leksikalske enheter i to språk som ikke er ekvivalente, men har så store grafiske eller fonetiske likheter med hverandre og er semantisk og grammatisk parallelle i en slik grad at den ene blir tolket og brukt som ekvivalent til den andre av en fremmedspråksbruker

Andre forfattere som Hartmann & James (1998:56) og Gorbahn-Orme & Hausmann (1991:2882) definerer *false friends* tilsvarende.

For eksempel er det ganske naturligt for en dansker at tro at det engelske adverbium *eventually* må betyde det samme som det danske adverbium *eventuelt*, så meget mere som disse adverbier ofte optræder i ensartede omgivelser, men de er ikke ækvivalenter.

False friends kan typeinddeles i «*total false friends*» (sic) (Gorbahn-Orme & Hausmann 1991:2882f) som f.eks. det danske *sensibell*/engelske *sensible* og i «*partial false friends*» (sic) (ibid) som det danske transitive verbum at *tage (noget) med*, der kun kan oversættes med det engelske *take* når målet for transporten er uden for hvor såvel den talende som den lyttende befinder sig. *False friends* kan optræde som følge af «literal translation», hvor *postkasse* bliver til det uheldige engelske *postbox*, og de kan forekomme inden for et sprogområde, altså regionalt, f.eks. har det engelske *buzzard* (rovfuglen musvåge) i Midtengland en speciel betydning nemlig *gnier*. *FF* kan også forekomme internationalt hvor f.eks. *vest* er forskellige typer klædningsstykke i USA og i Storbritannien. *FF* kan optræde som resultat af *falske lån* (Szubert 99:11) som det danske *cotton coat*, der ikke er et leksem i engelsk.

Inden for et fagsprogligt område som økonomisk sprog kan f.eks. det dansk-engelske *FF*-par *eventuel/eventually* blive en omkostningsbelastende fejl hvis udtrykket

Vi er indstillet på eventuelt at betale regningen

oversættes til

We are prepared eventually to pay the bill,

der betyder at afsenderen er parat til i sidste instans at betale regningen, altså noget ganske andet end det forbehold der ligger i den danske kildetekst i kraft af *eventuelt*. Og der kan sikkert opstå forvirring hvis det danske *entreprenør* oversættes til det engelske *entrepreneur*, der betyder *iværksætter*, eller hvis det danske *fællestillidsmand* oversættes til det engelske *confidence man*, der betyder *bondefanger/svindler* og altså er en person man netop ikke skal have tillid til.

Fagspecifikke *false friends* læres hurtigt af folk der opererer inden for eksempelvis den økonomiske verden og indgår utvivlsomt også i de fleste kurser i økonomisk fremmedsprog, så deres skadevirkning er nok begrænset. Problemet er større når en *false friend* er helt uforudset, hvad der åbenbart forekommer i international markedsføring. Et eksempel herpå var da en irsk virksomhed markedsførte sin whiskylikør Irish Mist, i Tyskland, og undlod at ændre navnet, der på tysk betyder *irsk gødning* (se netadressen i bibliografien under Library) og på svensk: *irsk dynga* eller *gødsel*. (Oversættelsen fundet på den svenske netordbog for indvandrerskolebørn i Sverige (netadressen i bibliografien under Skolverket)).

Om *false friends*-ordbøger

En *FF*-ordbog er en genvej til at få indblik i særlige oversættelsesfælder og til at undgå nogle lurende farer, men den er en besværlig genvej. For enten skal man have sat sig ind i dens lemmaliste, altså vide, eller i det mindste ane hvilke ord der kan give *FF*-problemer, for overhovedet at få den tanke at slå dem op, og så behøver det jo dybest set ikke være i en *FF*-ordbog. Altså lemmalisten i en *FF*-ordbog skal være en slags passiv viden hos brugeren, ord der får en *FF*-klokke til at ringe. Eller oversætteren, i hvert fald den mindre rutinerede, skal tjekke al oversættelse ud over det mest banale.

En *FF*-ordbog repræsenterer et ganske lille uddrag af en almindelig tosprogsordbog. Eksempelvis udgør bogstavet *e* 37 lemmaer i Schwarz's False Friends-ordbog, hvoraf endda kun de 27 figurerer som danske lemmaer i listen med begyndelsesbogstavet *e* på 493 lemmaer i Politiken's Engelsk-Dansk/Dansk-Engelsk (tilsammen 45.000 opslagsord) for brugere på mellemniveau. Denne ordbog fortjener iøvrigt ros for sin tydelige fremhævelse af *false friends*, dog gælder det for bogstavet *e* kun lemmaerne *effektiv*, *engagement* og *eventuel* ud af de 27 potentielle.

Ordbøger over *false friends* medregnes i Nordisk leksikografisk ordbok til den type ordbøger som Nordisk leksikografisk ordbok kalder *læseordbøger* (reading dictionaries), og hører til i den undergruppe der ifølge ordbogen «kan bruges til innlæring». Hos Gorbahn-Orme & Hausmann regnes de ligeledes til *learning dictionaries* (1991:2888).

Men problemet med de besværlige *false friends* må kunne afhjælpes mere effektivt med en tjekker i en elektronisk ordbog, og her er det kun opfindsomheden der sætter grænser. I virkelighedens verden er spørgsmålet imidlertid om nogen allerede har udviklet en sådan funktionalitet.

Idealkrav(-ene) til en elektronisk tjekker af *false friends*

Gorbahn-Orme & Hausmann diskuterer hvad der generelt skal med og eventuelt ikke med i en *FF*-ordbog (1991, 2883f). De opererer med to hovedtyper af *FF*-ordbøger:

- a) ordbøger der har mest muligt med
- b) ordbøger der sigter på systematisk indlæring («learning»)

Skal man forestille sig en elektronisk *FF*-ordbog som et aktivt hjælpemiddel til oversættelse og formulering, så må det vel være en type der medtager mest mulig information, der skal satses på, og hvor brugeren ligefrem kan vælge mellem typer af *false friends* (ibid 2882f) som dem der opstår på grund af «literal translation» hvor *postkasse* bliver til det engelske *postbox*, eller opstår inden for et fagsprogligt område, eller «total *false friends*» (ibid:2882).

Idealfordringen til en elektronisk *FF*-funktionalitet må være en pop-up-funktion der i lighed med stavekontrol markerer det man skal tage sig i agt for. Den information den elektroniske ordbog derpå skal give adgang til, skal anskueliggøre hvorfor der er risiko for en *false friend*, som det f.eks. gøres i nogle tilfælde (uden en pop-up-funktionalitet) i Politikens ordbog f.eks. ved lemmaet *effektiv* (2002), altså anskueliggøre at der er tale om en «data type» som er «problematic» og som der derfor skal tages højde for i den bilinguale ordbogs organisation (Atkins 2002:3ff). Samtidig skal funktionaliteten give brugeren mulighed for at vælge en adækvat ækvivalent.

Brugeren skal kunne til- og frakoble funktionaliteten, der ikke må «overwhelm its user» (ibid 2002:11) og den skal kunne fungere på såvel kilde- som måltæst. I en kilde-tæst skal funktionaliteten markere ord og vendinger der kan give *false friends* på et angivet målsprog. I målsprogstæksten skal funktionaliteten kunne markere de ord og vendinger der kan være et resultat af *false friends* i relation til et angivet kildesprog. Skriver brugeren direkte på et fremmedsprog, angives modersmålet som kildesprog hvis brugeren ønsker et tjek for *false friends*.

Det kan også tænkes at en bruger skriver på et fremmedsprog som ikke er brugerens første fremmedsprog, f.eks. kan en dansker med ekspertise i fransk tænkes at skulle skrive et indlæg på engelsk, og vil derfor måske være i fare for at begå *false friends* som typisk begås af franskmænd når de skal udtrykke sig på engelsk. Der findes ifølge nettet og bibliografier mange *FF*-publikationer mellem fransk og engelsk, f.eks. bibliografien hos Gorbahn-Orme & Hausmann (1991:2885ff) og en netadresse med en bibliografi på 51 sider (i bibliografien under Lipczuk). En sådan multisproglig bruger bør kunne få tjekket sin engelske tekst for potentielle *false friends* ved blot at angive fransk eller andre sprog som kildesprog.

Tjekkeren skal kunne kobles fra for specifikke *false friends* som forekommer den aktuelle bruger banale eller som brugeren hen ad vejen måtte ønske at blive fri for at blive var-

skoet om igen og igen, eller for *false friends* der tilhører specifikke fagsprog. *False friends* som er koblet fra, skal kunne ses i en liste, i en *historik*, som det f.eks. findes for opslag i den elektroniske udgave af Politikens ordbog (2002), og kunne gentilkobles efter ønske. Endelig skal brugeren naturligvis selv kunne tilføje noter og egne fund af *false friends* til funktionaliteten.

Elektroniske FF-ordbøger via internettet

I forsøget på at finde elektroniske ordbøger med pop-up-funktionaliteter for *false friends* er der lagt ud med at søge på internettet via Google med det helt banale spørgsmål: «false friends dictionary» som gav så mange hits, 121,000, at der er forsøgt med mere specifik søgning, en problematik der foreslår en interessant løsning på af Almind & Bergenholtz (1998:209f), som dog imidlertid ikke er taget op her. For at kunne stille spørgsmål der kan indfange hits i stil med de pop-up-funktionaliteter som stavekontrollfunktionaliteter tilbyder, har jeg konsulteret sprogteknologer ved CBS (Handelshøjskolen i København) der har ydet forskellige forslag, således at følgende spørgsmål er stillet: «false friends quick find», «false friends checker», «false friends pop up» og varianter med integrering af «online» og «cd-rom». Men billedet er forblevet broget og uoverskueligt, og det forekommer at uden søgeordet «dictionary» er der overvældende mange irrelevante hits, og her fokuseres derfor på søgningen med «false friends dictionary».

I nedenstående opstilling ses resultatet af et simpelt tjek af de første 50 hits. Dog er hits der umiddelbart kunne ses at være irrelevante, f.eks. fordi de vedrørte religiøse temaer, homoseksuel relaterede temaer eller kampen mod cigaretreklamer, sorteret fra. Hits som enten handler om *false friends* i papirordbøger eller elektroniske ordbøger uden pop-up-funktion, altså særskilte FF-lemmalister, f.eks. som leksikalske sæt (Wakeley & Béjoint 2002:61) indgår i opstillingen, da sådanne ordlister vil kunne være til nytte ved fremstilling af pop-up-FF-lister. FF-relateret litteratur er medtaget af samme årsag. Hits med ordbøger der ikke specifikt angiver at have identificerbare eller særskilte FF-lemmalister, men som viser sig blot at nævne *false friends* som en slags reklame på lige fod med lydskrift, definitioner og stærke verber, indgår ikke. Endvidere er hits hvor præsentationssproget ikke er dansk, svensk, norsk, engelsk, fransk eller tysk, sorteret fra da de antages at falde uden for de fleste skandinaviske leksikografers sprogkompetence. Der er således blandt de første 50 hits, nedenstående 16 bonus-hits der har rimelig berøring med emnet *false friends*.

1 http://www.sciencemanager.com/Science_links.htm

Links til ordbøger og «resources» herunder til «English as a Second Language (ESL)» der omfatter links til lister med *false friends*.

2 <http://french.about.com/library/fauxamis/blfauxam.htm?once=true&>

Laura K. Lawless: En liste over French English False Cognates hvortil der angiveligt føjes 5 «false cognates», hvoriblandt også «semi false cognates», hver uge (3 sider).

3 <http://www.serve.com/shear/cognates.htm>

Oversigt over «German and English cognate spelling patterns» og en kort gennemgang af 7 typer cognates efter princippet: ser ens ud – betyder det samme, ser næsten ens ud .. til ...

ser næsten ens ud – betyder aldrig det samme. Derpå en mere lingvistisk teoretisk baseret præsentation af 5 kategorier der repræsenterer en «scale of relative cognitiveness» (6 sider).

4 <http://www.angelfire.com/fl/espanglishtips/>

«Tips for Spanish Speakers who are Learning English». Eksempler på «false cognates» + øvelser (8 sider).

5 <http://www.miguelmillop.com/glos/index.php>

«Suggest a false friend». Et redskab for spaniere der vil udtrykke sig på engelsk, hvor et engelsk ord kan indtastes, f.eks. *avocado* og søgefunktionen giver resultatet: Aquacate. (The Spanish word abogado is the equivalent for the English: lawyer) (1 side)

6 <http://esl.about.com/cs/falsefriends/>

Links til andre sites vedr. FF, herunder ovennævnte nr 2

7 <http://german.miningco/library/blfalsef.htm>

«An annotated German – English Glossary of Common False Cognates and Misleading Expressions» redigeret af Hyde Flippo, og opfordring til at indsende FF eksempler og til at stille spørgsmål (7 sider)

8 <http://www.cs.tut.fi/~jkorpela/suomi/false-friends.html>

2 små lister med «'False friends' in English and Finnish» foranlediget af en henvendelse om eksempler (3 sider)

9 <http://www.macmillandictionary.com/MED-Magazine>

«The monthly websine [sic] of the Macmillan English Dictionary. Issue 4. January 2003». Artikel: False Friends and the Varieties of English (regional and international false friends) (6 sider)

10 <http://www.spanish.about.com/library/weekly/aa101899.htm>

A-Z liste med spanske FF for engelsktalende og forklaringer på engelsk (5 sider)

11 http://www.uni-bonn.de/~dbuncic/fauxamis/start_un.htm

«Falsche Freunde der Slavisten» Her kan vælges mellem 105 FF-lister over slaviske sprogpar, og der tilbydes udvidelse med «new languages whenever you wish». Endvidere «semasiological maps» og bibliography om FF. (1 side)

12 <http://www.issco.unige.ch/ewg95/node196.html>

«Testing on the UBS corpora» (Union Bank of Switzerland). UBS udgiver en månedlig international bulletin der tjekkes for sprogfejl med gram.tjekker og det fører angiveligt til en del «false flagging» (el. overflagging), en stor kilde til irritation.

En artikel der oplyser om at «False friends and homonyms are also a great source of overflagging» når der anvendes grammatiktjekker, f.eks. på UBS's månedlige internationale bulletin. Med «overflagging» menes at tjekkeren opfatter ting som potentielle fejl uden at de er det.

Et projekt med elektronisk tjekker for *false friends*

Nummer 13 på listen er det eneste rigtig interessante fund blandt de 50 første og indgår derfor også i bibliografien til nærværende artikel. Her præsenterer en tysk ph.d.-studerende, Daniel Nader (2002), et projekt om «Software zur Stil- und Grammatikprüfung für englische Texte». På siderne 12-14 skitserer han forslag til software der kan håndtere *false friends* mellem tysk og engelsk, begge veje. Inddragelsen af *false friends* har Nader forpligtet sig til fordi han indlemmer «semantische Prüfung von Wörtern für Benutzer, für die English eine Fremdsprache ist» (ibid:2).

Med hensyn til omfanget af FF-lemmalisten i sit projekt siger Nader at «Wünschenswert wäre ein umfangreicher annotierter Fehler-Korpus für die englische Sprache, der jedoch nicht zu existieren scheint.» (ibid:5). Men for det aktuelle projekt begrænser han FF-listen til ca 80 lemmaer og siger forsigtigt at «Die für dieses Projekt zusammengestellte Liste von False Friends soll nicht unbedingt vollständig, aber doch für den täglichen Einsatz nützlich sein», og henviser til forskellige kilder ifølge hvilke der forekommer 100-200 almensproglige FF-ordpar mellem engelsk og tysk (ibid:12). Sammenholdt med Schwarz's ordbog over dansk-engelske *False Friends*, der i forordet understreger at den ikke indeholder specifikke fagsproglige termer (1993), men dog alligevel indeholder anslået 1650 danske FF-lemmaer (min optælling), må Nader's liste betragtes som en ad hoc-liste til hans projekt.

Men hensyn til funktionaliteten siger Nader at den skal fungere som andre tekstbehandlingsfunktionaliteter der optræder på markedet (ibid:2), og her antages at der dermed menes som en pop-up-funktion. Nader siger nemlig at «Die Software sucht im Text nach Übereinstimmungen mit den Regeln und gibt in einem solchen Fall eine Warnung an den Benutzer aus» (ibid:9). At funktionaliteten skal kunne kobles til og fra, eventuelt kun for enkelte lemmaers vedkommende, tyder følgende bemærkning om den specifikke FF-funktionalitet som semantisk prøve på: «Dazu soll eine Liste mit False Friends definiert werden, deren Warnungen einzeln ein- und ausgeschaltet werden können» (ibid:2).

Med hensyn til brugere skriver Nader ikke præcist hvem han har i tankerne i sit projekt, men i forbindelse med FF-funktionalitetens struktur siger han om den at «Sie sollte beliebig viele Sprachen unterstützen» (ibid:2), altså vel repræsentere et antal sprogpar og dermed en række sprog, men ikke noget nærmere om brugerniveau. Med hensyn til at anskueliggøre for brugeren hvor der kan foreligge et FF-problem, siger Nader dog generelt om «Warnungen» at «Fehlermeldungen und Hinweise sollen für den Benutzer ausreichend sein, um die Probleme selber zu beheben» (ibid:3).

Om det er problemtyper som *partial false friends*, Nader her har i tankerne, og om det er derfor han anbefaler at der skal være tilstrækkelig information til at brugeren selv kan tage stilling, fremgår ikke af hans projektbeskrivelse, men det giver god mening i en elektronisk ordbog med tjekker, en aktiv ordbog (Kromann 1991, Svensén:193).

Med hensyn til muligheden for frit valg af sammenkobling af sprog, er dette åbenbart et væsentligt mål for Nader idet han siger at for overhovedet at starte «muss dem System die sprache des Textes und die Muttersprache des Schreibers über Optionen mitgeteilt werden» (ibid:13). Men med hensyn til historik eller mulighed for at bruger selv kan tilføje noter eller nye *false friends* er der ingen betragtninger hos Nader.

Konklusion

Det er hermed klart at elektroniske tjekkere med pop-up funktion og andre tilknyttede faciliteter til løsning af problemet med at afdække *false friends* er på vej. Og forhåbentlig kan dette pilotstudie bidrage til at danne afsæt for videre arbejde, og her tænkes især på projektforslag til sprogteknologistuderende, måske i samarbejde med forlag.

Ordbøger:

- Dictionary of Lexicography* 1998: R.R.K.Hartmann & Gregory James. Routledge
- False Friends – Lumske Ligheder – Dansk – engelsk* 1993. Helge Schwarz, 2. udg. Samfundslitteratur, København
- Nordisk leksikografisk ordbok* 1997: Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gunderson, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén. *Skrift nr. 4*, Nordisk forening for leksikografi
- Lumske ord og vendinger – engelsk 1977, Ingeborg Buhl: 4. udgave. Gyldendal
- Politikens Engelsk-Dansk, Dansk-Engelsk* 2002. Politikens Ordbøger. Politiken, København
- Skolverket 2003: *Svensk-engelskt lexicon för invandrarundervisning*. Skoldatanätet. <http://www-lexikon.nada.kth.se/skolverket/swe-eng.shtml>

Litteratur

- Almind, Richard & Henning Bergenholtz 1998: «Integreret cd-rom- og internet-koncept til elektronisk referenceværk». In: Anna Garde/Pia Jarvad/K.T. Thomsen (red.): *Elefant – se også myg. Festskrift til Jens Axelsen*, Gyldendal
- Atkins, B.T. S. 2002: «Bilingual dictionaries – Past, Present and Future» In: Marie-Hélène Corréard (red.): *Lexicography and Natural Language Processing – A Festschrift in Honour of B.T. S. Atkins*, Euralex
- Gorbahn-Orme, Adeline & Franz Josef Hausmann 1998: «The Dictionary of False Friends» In: F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Band 5.3*. Berlin-New York, 2882-2888
- Kromann, Hans-Peder, Theis Riiber, Poul Rosbach 1991: «Theory of Bilingual and Multilingual Lexicography» In: F.J. Hausmann/O. Reichmann/H.E. Wiegand/L. Zgusta (red.): *Wörterbücher/Dictionaries/Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, Band 5.3*. Berlin-New York, 2711-1728
- Library: http://www.library.ubc.ca/patscan/funny_trade.html
- Lipczuk, Ryszard 2000: <http://www.google.dk/search?hl=da&q=on-line+hypertext+bibliography+false+friends&btnG=Google-s%C3%B8gning&meta=>
- Nader, Daniel 2003: «Entwicklung einer Software zur Stil- und Grammatikprüfung für englische Texte». [http://www.danielnaber.de/language-tool/html/\(28 sider inkl. bibliografi\) maj 2003](http://www.danielnaber.de/language-tool/html/(28%20sider%20inkl.%20bibliografie)%20maj%202003)
- Svensén, Bo 1993: »*Practical Lexicography, Principles and Methods of Dictionary-Making*«. Oxford University Press

Szubert, Andrzej 1999: «Falske Lån». I: *Mål og Mæle* 2. København

Uni-bon: <http://www.uni-bonn.de/~dbuncic/ffbib/>. (51 sider)

Wakeley, Richard & Henri Béjoint 2002: «Word Groups in Bilingual Dictionaries: OHD and After». In: Marie-Hélène Corréard (red.): *Lexicography and Natural Language Processing – A Festschrift in Honour of B.T. S. Atkins*, Euralex

Grammatiske oplysninger i *Den Danske Ordbog*

The Danish Dictionary contains a variety of grammatical information. The primary focus is here on syntax and the more than 25,000 valency patterns and notes on auxiliary verb and constructional information given in the dictionary. The considerations underlying the notational practice are expounded, with particular attention being devoted to the lexicographically tricky cases, and finally some possible directions for future development are suggested.

Den Danske Ordbog (DDO) begyndte at udkomme i november 2003 efter at have været undervejs i mere end 10 år. Den bliver på i alt seks bind og beskriver det danske sprog af i dag, dvs. fra ca. 1950 og frem til nutiden. Ordbogen bygger især på systematiske undersøgelser i et elektronisk tekstkorpus der dækker perioden 1983-1992, men redaktionen har også brugt andet empirisk materiale, især til dokumentation af perioden fra 1992 til i dag. Der er bl.a. tale om indsendte iagttagelser fra et korps af meddelere (de såkaldte spORDhunde) og om søgning på internettet og i større avisdatabaser.

Ordbogen er lagt an som en bred og generel ordbog der henvender sig både til fagfolk og til almindelige brugere uden særlige sproglige forudsætninger. Den skal kunne bruges både til reception og til produktion; den skal være deskriptiv (det fremgår af den store vægt der er lagt på brugen af autentisk, empirisk materiale), men også vejledende med hensyn til retskrivning og hensigtsmæssig sprogbrug. Grammatiske oplysninger – som er emnet for denne artikel – er netop vigtige for den der skal bruge ordbogen ved produktion af sprog.

Vi vil først kort gennemgå de forskellige typer af grammatiske oplysninger der bringes i ordbogen, og dernæst gå i detaljer med konstruktionsoplysninger, i særdeleshed verbernes konstruktion, valens, herunder valg af hjælpeverb. Vi vil også berøre konstruktionsoplysninger ved andre ordklasser, især substantiver og adjektiver. I den forbindelse kommer vi også ind på de vanskelige tilfælde og på de overvejelser vi har gjort os, om hvordan oplysningerne bedst præsenteres, hvor detaljerede de skal være, og hvordan vi forholder os til sprogbrug der ligger uden for den traditionelle skriftsprogsnorm.

Afslutningsvis vil vi skue lidt fremad og antyde hvordan denne type oplysninger kan tænkes præsenteret i en elektronisk version af ordbogen, hvor man ikke vil være bundet af den traditionelle bogform med spalter side op og side ned.

Hvilke typer grammatiske oplysninger indeholder DDO?

I DDO gives oplysninger om fleksion, genus, valens ved verber, og ved andre ordklasser kan gives valenslignende oplysninger samt andre oplysninger af grammatisk art.

En væsentlig type oplysning er fleksion og genus (ved substantiver). Disse oplysninger gives på traditionel vis i artiklens hoved, men bliver ofte genoptaget og kommenteret i en kantet parentes længere nede i artiklen, nemlig hvis særlige forhold gør sig gældende i for-

bindelse med visse betydninger og anvendelser. Det kan fx være en betydning der ikke findes i pluralis (*hud*, bet. 1), eller en betydning der oftest realiseres i præteritum participium (*bebygge*):

hud sb. fk.

-en, -er, -erne

1 lagdelt, beskyttende væv der **udgør** den ydre overflade på kroppen hos mennesker og dyr; [uden pl.] □ *Fede cremer og kosmetik kan medvirke til at lukke hudens porer* Helse86

2 det afflåede skind af et større dyr, brugt som materiale til videre forarbejdning; [især i pl.] □ *Bedstefaderen var garver, faderen grosserer i huder og skind* JøThor88

...

bebygge vb.

-r, -de, -t

opføre bygninger på et område; [NGN bebygger NGT (med NGT); især i præet. ptc. brugt som adj.] □ *bebygget areal, (tæt) bebygget område* □ *Garveriet ligger i et tæt bebygget kvarter* Pol87, *Området skal nu renoveres og bebygges med boliger* artik-erhv.89

AFL SUFF bebyggelse *sb.* **DIV DAN** overbebygget *adj.*, ubebygget *adj.*

Overordnet kan det siges at oplysningerne om fleksion følger Retskrivningsordbogen og således er normative, men de kan dog modificeres i deskriptiv retning hvis undersøgelser har vist at bestemte bøjningsformer er lavfrekvente eller helt fraværende, eller at der omvendt findes bøjningsformer som Retskrivningsordbogen ikke nævner (se nærmere om dette problem i Trap-Jensen 2002).

Notation

Verbernes konstruktionsmuligheder kaldes med et udtryk fra kemien for valens og udgøres af de led og ledtyper som et bestemt verbum kan knytte til sig. I DDO gives generelt valensoplysninger ved hvert eneste verbum og principielt også ved hver eneste betydning. Oplysningerne gives som formaliserede mønstre hvor verbet står i præsens, og hvor de konkrete led udfyldes af generelle markører som NGN, NGT, +STED, at+SÆTN:

Verber

NGN køber NGT	Hun køber en is
NGT bekymrer NGN	Resultatet af kampen bekymrer mig
NGN bor +STED	Jeg bor hos mine forældre
NGN siger at+SÆTN	Vi siger at det er blevet for dyrt

Substantiver og adjektiver

abonnent på NGT	Jeg er abonnent på Jyllands-Posten
acceptabel for NGN/NGT	Forslaget er ikke acceptabelt for hende

I visse tilfælde kan konstruktionsoplysningerne ikke gives i form af et formaliseret mønster, men kræver en friere formulering af typen *især i nægtende sætninger* eller *bruges som subj.* I langt de fleste tilfælde er konstruktionsoplysningerne dog bragt som abstrakte mønstre, som – ofte, men langt fra altid – er eksemplificeret med konkrete eksempler eller citater. Oplysningerne er placeret på et centralt sted i artiklen, nemlig **efter** de semantiske oplysninger (betydning, synonymer, encyklopædisk stof) og **før** sprogbrugseksemplerne – og adskilt typografisk fra den øvrige tekst og anbragt i kantede parenteser:

kontakte vb.

-r, -de, -t

sætte sig i forbindelse med, fx telefonisk, skriftligt el. ved personlig henvendelse;

SYN tage kontakt til/med; [NGN kontakter NGN/NGT] ☐ *Min fysioterapeut rådede mig til at sygemelde mig og kontakte min egen læge* Akt92 ...

Verbernes valens

De fleste af de konstruktionsoplysninger der bringes i ordbogen, knytter sig til ordklassen verber da valens i DDO er et obligatorisk element for hver enkelt betydning af et verbum. Eneste undtagelse fra denne regel er de tilfælde hvor en underbetydning har nøjagtig samme valens som overbetydningen. I dette ene tilfælde gentages mønsteret ikke, men kan aflæses under overbetydningen. Vi siger at valensoplysningen nedarves.

Den form hvori valensnotationen bringes, er formelle mønstre med verbet i præsens og de tilknyttede led udfyldt af generelle markører. Ledtyperne skrives med kapitæler for at markere at der ikke er tale om konkrete ord, men om abstrakte kategorier der først får konkret udfyldning ved brug i en given eller mulig sætning. Fig. 1 viser en oversigt over de mest almindelige ledtyper.

betegnelse	type
NGN	levende væsen
NGT	ikkelevende væsen
NGL	flere levende væsener
at+INF, at+SÆTN, at., hv+SÆTN, REPLIK OSV.	komplementtype
+RETNING, +STED, +TIDSPUNKT, +TIDSRUM, +MADE, +GRAD, +ADVL OSV.	adverbielt led
+ADJ, +SB, +PRÆTPTC OSV.	bestemt ordklasse eller form
PLANTE, DYR, KØRETØJ OSV.	semantisk kategori

Fig. 1. Oversigt over valensnotation.

Den valgte notation er resultatet af forskellige afvejninger. Man finder i andre ordbøger ofte en temmelig abstrakt og utilgængelig notation med vanskeligt forståelige koder der stiller

krav om en vis grammatisk viden hos brugeren. Man kan finde koder som I for 'intransitiv' og T for 'transitiv', eller N for 'noun', V for 'verb', eller S for 'subjekt', V for 'verbal' og O for 'objekt', eller A, B, C for 'personer' og x, y, z for 'ting eller abstrakte fænomener'. En så formaliseret notationsmåde har naturligvis sine fordele, men den kan også være for svær at afkode for mange brugere. Tanken er jo at konstruktionsoplysningerne skal kunne bruges af almindelige mennesker og ikke kun være forbeholdt specialister. Det har været vigtigt at formen er så selvforklarende som muligt. Derfor anføres verbet i præsens, og de mest almindelige valensled repræsenteres ved størrelser der umiddelbart kan forstås ud fra dagligsproget, nemlig NGN og NGT osv. Det betyder forhåbentlig at et mønster både opfattes som den formaliserede oplysning det er, og samtidig er genkendeligt ved at minde om konkret sprog, sådan at man umiddelbart opfatter mønstret som en skabelon og kan bruge den til at konstruere den sætning man har brug for.

Enhver der har arbejdet med valensangivelser, ved at de kan være meget komplicerede hvis man ønsker at redegøre for samtlige de valensbundne aktanter et verbum kan konstrueres med i en bestemt betydning. En helt udtømmende beskrivelse kan være nødvendig i fx sprogteknologiske sammenhænge, men i en trykt ordbog for almindelige brugere er man nødt til at bestræbe sig på enkelhed og klarhed. Derfor bringer DDO bare de mest almindelige og udbredte mønstre for en betydning, normalt en eller to, undertiden tre og allerhøjst fire forskellige mønstre, men ikke mere end det. Prøv selv at betragte følgende artikel:

sige vb.

-r, sagde, sagt; *se også* → sigende²

1 ytre ord el. sætninger vha. taleorganerne; omsætte en tanke el. følelse til et mundtligt udtryk; [NGN siger NGT/at+SÆTN /hv+SÆTN, NGN siger REPLIK, NGN siger NGT (om NGT/NGN) (til NGN), NGN siger NGN NGT/hv+SÆTN] □ ~ ja/nej, ~ goddag/farvel, ~ godmorgen/ godnat, ~ tak, ~ undskyld, ~ ingenting, ikke ~ et ord, ikke ~ en lyd, ~ lavt/dæmpet, ~ vredt/bittert, ~ ivrigt, ~ ligeud, ~ sin mening □ *Satans helvedes konservesdåse! sagde han. Så så, sagde pølsemanden, man må ikke bande så meget* BVNiel87b, *Når folk møder mig, ved de ikke, hvad de skal sige til mig* BT91 ...

I DDO opviser en artikel som denne noget nær det maksimalt komplekse for valensangivelser. Alt efter temperament kan man så diskutere om det er her grænsen går for hvor indviklet angivelsen af mønstre må være. Ud over de krav der stilles til brugerens evne til at afkode komplekse størrelser, spiller også typografien en rolle for afkodningen, og denne bør udformes så læsningen lettes mest muligt. Det er grunden til at grammatiske oplysninger bringes i en anden skrift og er afgrænset af kantede parenteser. Begge dele skal signalere en særlig oplysningstype som er klart adskilt fra dels betydningsbeskrivelsen, dels de autentiske eksempler.

Et område der har voldt en del problemer, er brugen af semantiske kategorier i valensnotationen. For nogle verber kan de tilknyttede ledtyper være så begrænsede med hensyn til hvilket konkret materiale der kan udfylde pladsen, at der i stedet for de abstrakte markører NGN og NGT er anført en semantisk kategori som leddet er begrænset til at kunne bestå af. Nogle eksempler kan vise hvad det drejer sig om. En søgning på verbet *duve* i DDO's korpus viser hurtigt at det eneste der kan duve (i verbets primære betydning), er skibe, og det er angivet i valensangivelsen med kategorien SKIB frem for NGT.

duve vb.

-r, -de, -t

(søf.) vugge i skibets længderetning; gyng; JF rulle, anduve; [SKIB duver] □

båden langs kanten af badebroen flyttede sig svagt for brisen og duvede PeLars84

• (ofø) bevæge sig (fremad) i en glidende og vuggende el. bølgede bevægelse;

[NGT/NGN duver (+RETNING/+STED)] □ De høje fyrretræer duvede let i vinden

MaHerm90

HIST af uvis oprindelse, muligvis lånt fra sv. el. no. *duva*.

Et andet eksempel på det samme er verbet *græsse*. Det er kun dyr der græsser, og derfor er det lidt underligt at anføre NGN græsser når NGN i dette tilfælde kun omfatter dyr, men ikke mennesker. Derfor er artiklen kommet til at se således ud:

græsse vb.

-r, -de, -t

gå omkring og æde græs (el. andre planter); [DYR græsser (+STED)] □ *græssende*

de dyr, græssende køer □ Som regel græssede dyrene fredeligt på engene, så

hyrde-drengene havde også tid til at lege og lave forskellige slags legetøj skoleb-

hist.91a

AFL SUFF → græsning sb. SMS → af-, → overgræsse.

En anden grund til at anføre den semantiske kategori er at det kan give en mere nuanceret forståelse af opslagsordets syntaktiske muligheder. Se på følgende udsnit af en konkordans for verbet *glimte*:

Corpus Search - LAMITE.CHI

File New Edit View Options Help

CONC: 'glimte' (init)

1 92er / på en og samme stilk, en diamant / af lys, som glimter skarpt i glassets kant / og spidder min pupil i

En st89kede under deres stavtesfæler og den lave vintersol glimtede i vandets blåkristle flade og legede mellem i

2 92idder Krøyer forrest til højre i sin lyse dragt. Lyset glimter i lovet og spitter på borddugen. Hele scenen i

Gens90. Og de sidste er det lykkeligste. Solen skinnede og glimtede i hundredvis af glædestårer. Det blev helt i

Lanc88mel nisse, tungt af klare istapper som stjernelyset glimtede i. "Det er her," hviskede Sigurd, der sad i

3 89u tallerkener. Nu glas. Hun gør et ophold her. Solen glimter i disse glas. Et træ eller noget andet bevæg

Lykt90estolens kant, og lyset fra den lille lampe deroppe glimtede i hans violsesring. Han virkede rolig som al

Køer87 mod bøgerne, der lå spredt omkring hende. Solen glimtede i metallåsen på den åbne taske. — Ah, sag

Bygt88ndu. Deres tid var netop gjort forbi ved lov. Solen glimtede ulfortrødent i deres bordsprøjt, og mågerne i

Miss88li noget. Jeg gik hen til algrunden og så ned. Solen glimtede i bølgerens skum på det dybtblå hav. Der i

Rejs88en en pris sæller jeg ikke nogen steder hen." Solen glimtede i hans øjne. De ilgnede to dybe brønde. Jeg i

En f89ine se ud igennem. Jeg kan huske hvordan sollyset glimtede i de røde tegtage og der sad en betjent i

Bett92m. Nilses øjne klæbede til Vulf. Eftermiddagssolen glimtede i de små svedperler på hans pande. Hun rakt

Elof82ntilføjen. Fråden stod om munden på dem, og lyset glimtede i de mægtige, blottede tænder. Men antiløp

Den81dvandigt. "Hopla," råbte den lille skrædder. Solen glimtede i hans blanke søks, da de sprang over en d

Brat90 lysvågen, jeg vendte mig om og så på sandet, der glimtede skarpt og fint i månelysen, det virkede som

Kine92insglas op til munden og sank den dybrøde vin, der glimtede i stearinlysenes skær. Den forsvandt bag h2

Vore86ge lovtræer er kommet til. Birken, hvis sølvstamme glimter i solen. Kirsebærtræet, der bærer de tørste 2

"Lan92 pulver, rød/gule blomster, ris og den lille vandskål glimter i solen, når hun bøjer sig ned foran elefant2

Jeg 86idt af bier og alle nålene på grantræets små kviste glimtede i solen. Pludselig mærkede jeg en koligh2

Over87dt om natten. Sortklædte, med stive kasketter, der glimtede i lyset i entreen. Min kone græd og min d2

Navr87å på ham over tikørglasset. Den gule Grand Marnier glimtede i solen og sendte refleksjer op mod hendes2

Det 190g det silende vand får de glaserede teglsten til at glimte i skåret fra røslampen. Hun rækker ud efter 2

Bakt87 på skræ, så guldstøvet i hendes blåsorte korte hår glimtede i ilden fra pejsen. Så gik hun mod fru past2

Det 87vemodigt glimt i Louise øjne. Og en enkelt lille tåre glimtede i sollyset. — Men måske har jeg engang glv2

Da 690stirrede afventende på ham. Det hvide i deres øjne glimtede i vulkanernes vrede skumringslys. Han f2

hav82msigtigt en nit ned til sandet der på bunden, i den glimtede i solen. Det varede en hel dag igennem. / 2

Men 92i stædt en ving på himlen. Den var helt af guld og glimtede i solskinnet. Ved synet af vingen havde ha2

Hist89in standsede ud for Rønnovs hus. Mændenes våben glimtede i skæret fra faklerne. Det er kongens sol2

43

Total words: 0 Node words: 0 Matches: 1,283

Report updated.

Figur 2. Konkordans for *glimte*.

Af konkordansen ses det at lys kan glimte i en genstand (eksemplerne mærket med nummer 1 i kolonnen længst til højre), men det er også muligt at en genstand kan glimte i noget lys (eksemplerne mærket med nummer 2). Denne syntaktiske nuance kommer ikke frem i det abstrakte mønster NGT glimter (i NGT). Hvis man derimod skelner mellem lyskilde og genstand, kommer de to mønstre frem som det fremgår af den færdige artikel.

glimte vb.

-r, -de, -t

udsende el. reflektere blinkende lys; [LYSKILDE glimter (i NGT), NGT glimter (i LYSKILDE)] □ *sollyset glimtede i de røde tegltage* CIJoha89a, *Mændenes våben glimtede i skæret fra faklerne* skoleb -hist.91a

...

• (ofø) være el. forekomme tillokkende; [NGT glimter (+STED)] □ *Man kan jo .. aldrig få nok. Der er hele tiden noget, der glimter forude* AltDam90.

AFL RODAFL →glimt sb.

HIST sv. *glimta*, afl. af glda. *glimme* 'glimte'.

Det er især disse to forhold, et stærkt begrænset ledmateriale og ønsket om en mere nuanceret syntaktisk beskrivelse, som har ført til at semantiske kategorier undertiden bruges i stedet for de abstrakte størrelser NGN og NGT. Det er ofte på sin plads, men det er også en problematisk mulighed fordi den er meget svær at administrere konsekvent. Grunden er naturligvis at inventaret i princippet er ubegrænset, og samtidig gælder det at overordentlig mange verber har en eller anden begrænsning i det materiale der kan optræde på de forskellige ledpladser. Det betyder at redaktøren må vælge mellem en beskrivelse der viser begrænsningen, og en mere abstrakt beskrivelse med de generelle markører. Prøv selv at bedømme eksemplene i fig. 3.

Det har på dette punkt været svært at følge en helt konsekvent kurs, og når vi i dag ser tilbage, skyldes uensartetheden nok primært individuelle præferencer fra redaktør til redaktør. Det gælder også at der i løbet af redigeringsperioden er sket en udvikling i retning af at være mere tilbageholdende med de semantiske kategorier end i projektets tidlige fase. Fx er de konkrete mønstre som står på venstresiden i fig. 3, alle sammen mønstre som har optrådt i manuskriptet på et tidspunkt, men det er ikke alle der har fået lov til at blive stående i det endelige manuskript. Når vi er blevet mere tilbageholdende, skyldes det dels et ønske om at fastholde valensbeskrivelserne som formaliserede angivelser af syntaktiske konstruktionsmuligheder og ikke en semantisk analyse af de enkelte led, dels en skærpet opmærksomhed på arbejdsdelingen mellem de forskellige oplysningstyper. Man kan hævde at hvis det materiale der kan stå som subjekt eller objekt for et verbum, er begrænset til en enkelt eller nogle ganske få muligheder, så hører denne oplysning måske snarere til den semantiske beskrivelse af verbet, altså til verbets definition. Og det må ikke være sådan at valensbeskrivelsen overtager en del af den semantiske definition. Vi ved godt at de grammatiske oplysninger kan være svære at afkode for brugere uden særlige forudsætninger, og at mange derfor simpelthen vil springe dem over. Det skal derfor være en oplysningstype som kan stå alene som et tilbud som brugeren kan benytte sig af hvis det ønskes, men hvis ikke, skal resten af artiklen naturligvis kunne fungere selvstændigt. Af samme grund skal det i en elektronisk version være en facilitet som man kan vælge at have slået til eller fra alt efter ens aktuelle behov.

KVINDE/DYR aborterer (FOSTER)	NGN aborterer (NGT)
NGN affyrer VÅBEN/PROJEKTIL (mod NGN/NGT)	NGN affyrer NGT (mod NGN/NGT)
NGN anslår INSTRUMENT/TONE	NGN anslår NGT
LÆGE bronkoskoperer PATIENT/ORGAN	NGN bronkoskoperer NGN/NGT
MAND ejakulerer	NGN ejakulerer
JORDEMODER forløser KVINDE/BARN	NGN forløser NGN
FILM/PLADE indspiller PENGE	NGT indspiller NGT
VIRUS inficerer COMPUTERUDSTYR	NGT inficerer NGT
VIND løjer af	NGT løjer af
MÆLK oster	NGT oster
NGN overtrækker KONTO (med BELØB)	NGN overtrækker NGT (med NGT)
LÆRER reeksaminerer ELEV	NGN reeksaminerer NGN
FUGL ruger (ÆG/UNGE ud)	NGN ruger (NGT/NGN ud)
MOTOR sejtrækker	NGT sejtrækker
ØJE skeler	NGT skeler
NGN skodder CIGARET/CIGAR	NGN skodder NGT
HJERTE slår (SLAG)	NGT slår (NGT)
SYGDOM slår ud (+STED)	NGT slår ud (+STED)
NGN stopper PIPE (med TOBAK)	NGN stopper NGT (med NGT)
NGN strigler HEST/HÅR	NGN strigler NGN/NGT
UR taber (TID)	NGT taber (NGT)
LÆGE udskriver MEDICIN	NGN udskriver NGT
KVINDE venter BARN (med MAND)	NGN venter NGN (med NGN)

Fig. 3. Alternative notationer.

Der kan selvfølgelig opstå en risiko for overdreven redundans hvis den samme oplysning om semantisk begrænsning fremgår af både definition og valensbeskrivelse, foruden at den i sagens natur kan optræde i citater og andre eksempler på autentisk sprog. For at undgå den situation er der i mange tilfælde foretrukket en løsning hvor abstraktionsniveauet i valensbeskrivelsen er mere konkret end ved de generelle markører NGN eller NGT, men mere abstrakt end de konkrete ord som indgår i betydningsbeskrivelsen. Et eksempel er kategorien DYR, der ofte er brugt ved verber der betegner udstødelse af dyreløbe eller handlinger der er begrænset til bestemte dyr. Det giver artikler af følgende art:

bræge vb.

-r, -de, -t

frembringe en karakteristisk langtrukket og monoton lyd afbrudt af hyppige korte stød · om får el. ged; **SYN** (*sj.*, *uformelt*) mæe; [DYR bræger] □ *Jeg vil tegne et*

idyllisk billede af landet .. sådan med brægende får og bølgende kornmarker
DRøstj-int83

• (ofø) tale, råbe el. synge højlydt og på en karakteristisk (grim el. irriterende) måde (uformelt); [NGN bræger (NGT)] □ *Hold kæft! Jeg troede sgu, der var luftalarm, og så er det bare dig, der ligger og bræger her midt om natten* BettNiel92

AFL SUFF →brægen *sb.*

HIST sv. *bräka*, snarest lydefterlignende.

føle vb.

-r, -de, -t

føde et føl · om hoppe; [DYZ føler] □ *der var det rum hvor hopperne blev sat ind når de skulle føle* CeBødk86a

HIST sv. *fåla*, eng. *foal*, beslægtet med *føl*.

kvække vb.

-r, -de, -t

frembringe gentagne, enstonige lyde · om frø; [DYZ kvækker] □ *havnen var nu en sivfyldt mose, hvor frøer kvækkede* Bådnyt91

• (ofø) tale med tør og hæs stemme; [NGN kvækker (REPLIK)] □ *Er De okay? – Helt okay, kvækkede han og smilede tappert* BjReut86

AFL SUFF →kvækken *sb.* **RODAFL** →kvæk *sb.*

HIST af lydordet *kvæk*.

Endelig bør man være opmærksom på at den semantiske begrænsning kan være af encyklopædisk art snarere end noget der direkte vedrører verbets konstruktion. At det er lægen der bronkoskoperer patienten, og læreren der eksaminerer eleven (og ikke fx omvendt), vil normalt enten være noget der fremgår af både definition og citat, eller noget man kan tillade sig at forudsætte at brugeren er klar over ud fra en viden om hvordan verden er indrettet.

Hjælpeverbum

Foruden angivelse af ledtyper oplyser DDO også om hjælpeverbum under verbernes valens. Det kan undertiden volde problemer, også for danskere, at afgøre om et verbum skal konstrueres med *have* eller *være* i de sammensatte tider, og derfor har vi valgt at vejlede på det punkt. Det er dog ikke sådan at der er anført en oplysning om hjælpeverbum ved samtlige valensangivelser – langt fra. De fleste verber konstrueres som bekendt på dansk ved hjælp af *have*, og vi har derfor besluttet at lade dette være det umarkerede tilfælde. Det vil sige at når der ved en betydning af et verbum ikke er oplyst noget om hjælpeverbum, kan brugeren være sikker på at hjælpeverbet er *have*. I alle andre tilfælde er det oplyst at hjælpeverbet er *være*, enten alene eller i kombination med *have*. Det giver fire forskellige muligheder for oplysning om hjælpeverbum, som man kan se af følgende artikler:

havne vb.

-r, -de, -t

(tilfældigt el. uforudsætteligt) komme til et bestemt, ofte uønsket sted el. i en bestemt, ofte uønsket situation; [NGN havner +STED, NGN havner i NGT; hjælpevb.: *være*]

□ På trods af gode politiske forbindelser havner entreprenøren Stephen i fængsel Hjemm92, Tilskuddet kan være med til at hjælpe folk, der er havnet i en situation de ikke selv er skyld i HernFbl83.

spankulere vb.

-r, -de, -t

gå på en stolt, vigtig el. arrogant måde · især om fugl el. person; SYN (gl.) stoltse-re, spanke; JF skride; [NGN spankulerer (+ADVL); hjælpevb.: have og være] □ ~ rundt/omkring □ Hvide storke og blå fiskehejrer spankulerede forsigtigt rundt skridt for skridt for ikke at skræmme fiskene væk PHLange88

HIST afl. af *spanke* efter ord som *spekulere*.

abdicere vb.

-r, -de, -t

afgive regeringsmagten; frasige sig tronen · især om konger, kejsere og zarere; SYN træde tilbage; [NGN abdicerer; hjælpevb.: have/være] □ Edward 8. var abdiceret på grund af sit kærlighedsforhold til Mrs. Wallis Simpson RiThor90

• (ofø) opgive en ledende el. fremtrædende position; [NGN abdicerer; hjælpevb.: have/være] □ DBUs formand, Hans Erik Jensen, tvinges efter al sandsynlighed til at abdicere i dag BT91

HIST fra lat. *abdicare* 'frasige sig'.

bakke'vb.

-r, -de, -t

lade et køretøj køre baglæns; [NGN bakker +RETNING; hjælpevb.: være, NGN bakker NGT +RETNING; hjælpevb.: have] □ Til sin første køreprøve bakkede Karen ind i en hæk blåbogSG91

bakke ud (ofø) trække sig tilbage fra noget man oprindeligt havde valgt at støtte; [NGN bakker ud (af NGT); hjælpevb.: være/have] □ Annette Heick står uden makker til sin duet. Når folk hører, den er til Grand Prix, bakker de ud BT91

HIST efter eng. *back* 'køre baglæns', af eng. *back* 'tilbage, baglæns', jf. adv. *bak*.

Den første mulighed er at *være* står alene. *Havne* konstrueres altid med hjælpeverbet *være*, og det er markeret i artiklen. En anden mulighed er *være* og *have*. Det betyder at verbet nogle gange konstrueres med *være*, andre gange med *have*, efter nogle nærmere bestemte generelle regler for visse typer verber, i dette tilfælde bevægelsesverbet *spankulere*. Bevægelsesverber har på dansk en vekslen mellem *være* og *have*, svarende til en forskel i brugen mellem perfektiv ('en vild struds var spankuleret lige op til vores telt') og imperfektiv ('Laust havde i flere dage spankuleret rundt som en hane i en hønsegård i sine splinterne fløjlsbukser'). Begge hjælpeverber er altså mulige, men under forskellige betingelser. I eksemplet *abdicere* angiver skråstregen derimod at der er vaklen i sprogbrugen: begge hjælpeverber findes, og de bruges tilfældigt, dvs. usystematisk (en søgning med Google giver 12 eksempler med *være*, 13 med *have*). Den sidste af de fire muligheder anvendes hvor der til én betydning er angivet flere mønstre med hvert sit hjælpeverb. Et eksempel har vi her hvor verbet *bakke* har både en intransitiv (NGN bakker +RETNING) og en transitiv brug (NGN bakker NGT +RETNING) inden for samme betydning. Den intransitive brug kræver brug af *være*, den transitive brug af *have*, og i dette (ene) tilfælde anføres

altså hjælpeverbet til hvert af mønstrene fordi det veksler inden for samme valensangivelse.

Andre ordklasser

Valensangivelse er obligatorisk ved verber i DDO. Det samme gør sig ikke gældende ved andre ordklasser fordi leddene ikke altid er valensbundne som ved verberne.

Der hvor det for alvor er vigtigt at angive valens for andet end verber, er tilfælde hvor fx substantiver og adjektiver knytter andre led til sig ved hjælp af præposition ligesom visse verber gør, og tilfælde hvor man som bruger kan være i tvivl om hvilken præposition der nu er den rigtige.

Ordet *reaktion* efterfølges fx meget ofte af præpositionen *på*: i DDO's korpus i 487 ud af 2481 forekomster, dvs. knap 20 %. Dette træk deler det med verbet *reagere*, som da også har valensmønsteret NGN reagerer (på NGT). Den handling der udtrykkes ved verbet *reagere* og det tilsvarende substantiv *reaktion*, retter sig mod noget som ved et transitivt verbum ville være objekt, men her forbindes med verbet vha. en bestemt præposition, nemlig *på* og ikke fx *efter*, *for*, *i* eller *ved* (som indleder andre adverbelle led der ikke er valensbundne). Dette er en vigtig oplysning for brugeren, især når denne selv skal producere sprog.

Den mest almindelige konstruktionsoplysning ved substantiver og adjektiver er da også brugen af præposition og styrelsens art. Se en række eksempler på dette på fig. 4.

Substantiver	
adgang til NGT/at+INF	Publikum har <i>adgang til parken</i>
	Hun fik ikke <i>adgang til at se sine børn</i>
beregning af/over NGT/hv+SÆTN	De har lavet <i>beregninger over hvor lang tid det vil tage</i>
blanding af/mellem NGT og NGT	Kødet gnides med en <i>blanding af salt og sukker</i>
Adjektiver	
ajour med NGT	Det er vigtigt at holde sig <i>ajour med det der sker</i>
dygtig til at+INF/NGT	Han er meget <i>dygtig til at tegne</i>
	Vi mangler unge som er <i>dygtige til matematik og fysik</i>
karakteristisk for/ved NGN/NGT	Smilet er <i>karakteristisk for hende</i>

Fig. 4. Valens ved substantiver og adjektiver.

Som det fremgår af eksemplerne i fig. 4 og 5, er spørgsmålet om hvilke verber der forbindes med et givet substantiv eller adjektiv, også afgørende; *adgang* er i eksemplerne i fig. 4 konstrueret med verberne *have* og *få*, men mange flere er mulige (jf. fig. 5). Tilsvarende er *ajour* i eksemplet i fig. 4 konstrueret med *holde sig*, men andre verber er også mulige (jf. fig. 5). Oplysning om typiske verber anser vi normalt ikke for valens, men for kollokation, altså en leksikalsk relation og ikke en syntaktisk relation. Det betyder at typiske verber anføres i

Valens – abstrakt	Kollokation – konkret
adgang til NGT/at+INF	have adgang til
	få adgang til
	nægte adgang til
	give adgang til
	skaffe sig adgang til
ajour med NGT	holde sig ajour med
	være ajour med
	føre ajour
give ordet til NGN give NGN ordet	bede om ordet
	få ordet
	tage ordet
	have ordet

Fig. 5. Valens og kollokation.

sprogbrugseksemplerne (som kollokation eller citat). Det forekommer dog ikke sjældent at der opstår konkurrence mellem det abstrakte valensfelt og det konkrete kollokationsfelt, og det skyldes en restriktion vi har pålagt os selv, nemlig at kollokationerne skal være afrundet sprog, og at der derfor ikke må optræde «tomme pladser» eller abstrakte pladsholdere af typen NGN/NGT.

Som eksempel på dette tjener artiklen *ord*, bet. 4. Her gives en række verber der typisk forbindes med *ord* i betydningen 'lejlighed til at ytre sig i en forsamling': *bede om ordet*, *få ordet*, *tage ordet*, *have ordet*. Verbet *give* følger sig pænt ind i denne række, men beskrives alligevel under de abstrakte konstruktionsoplysninger fordi det kræver en pladsholder: *give ordet til NGN*, *give NGN ordet*. Her kan man sige at vores rigide regler fører til en uhensigtsmæssig opsplitning af oplysninger der naturligt hører sammen.

ord sb. itk.

-et, -, -ene

1 sproglig enhed som har en betydning, og som udtales og skrives uden pause henholdsvis mellemrum ...

• (*spr.*) den ordform der betragtes som grundformen og figurerer som opslagsord i en ordbog ...

2 sammenhængende sprogligt udtryk i form af et udsagn el. en ytring med én el. flere sætninger ...

3 løfte ...

4 lejlighed til at ytre sig i en forsamling; [give ordet til NGN, give NGN ordet] □ *bede om ordet*, *få ordet*, *tage ordet*, *have ordet* □ *Så er det Hans Nebel, der har ordet nu, og det er fra talerstolen og ikke som kommentarer* KbhBorgerrepr92

...

En vigtig syntaktisk oplysning for visse typer adjektiver er deres placering i forhold til det substantiv de lægger sig til, altså om de står attributivt (i DDO: foranstillet) eller prædikativt. I tilfælde hvor distributionen viser en tydelig tendens, er dette oplyst, jf. følgende eksempler:

aldrende: især foranstillet	den aldrende forfatter	(forfatteren er aldrende)
alene: ikke foranstillet	være alene hjemme	*et alene barn
	bo alene	
parat: især som prædikativ	værelset er parat	?det parate værelse

Fig. 6. Adjektivets plads.

Ved mange substantiver og adjektiver er flere konstruktioner mulige, med eller uden betydningsforskel. I sådanne tilfælde er det vigtigt at hjælpe brugeren med at træffe det rigtige valg. Adjektivet *jaloux* konstrueres ofte med præpositionerne *på* og *over*, men konstruktionerne betyder ikke det samme: efter *på* følger den person som følelsen jalousi rettes imod, og efter *over* følger det forhold som udløser følelsen. Denne forskel angiver vi med følgende konstruktionsoplysning:

jaloux på NGN Han er jaloux på den unge mand
 jaloux over at../NGT Han er jaloux over at den unge mand danser med hans kone

jaloux adj.

-, -

som føler jalousi; SYN skinsyg; JF misundelse; [jaloux på NGN, jaloux over at../NGT]

□ sygeligt ~ □ da han boltrede sig med andre kvinder, blev hun rygende jaloux og svor, at hun ville hævne sig Rapp89

HIST fra fr. *jaloux* 'skinsyg', afl. af mlat. *zelus* fra gr. *zelos* 'iver, skinsyge'.

Man bemærker i øvrigt at styrelsen for *over* oftest er en at-konstruktion (sætning eller infinitiv). Ingen af de nævnte muligheder for præposition er dog eksemplificeret i ordbogsartiklens citat, der illustrerer andre forhold ved opslagsordet. Det hænger sammen med den trykte bogs begrænsninger at der sjældent er plads til at illustrere alt det man ønsker, et problem som vi vender tilbage til sidst i artiklen.

Andre grammatiske oplysninger

Ud over de formaliserede konstruktionsoplysninger som er knyttet til bestemte ordklasser, bringer DDO i en række tilfælde oplysninger om særlige grammatiske forhold der vedrører et ord eller en betydning af et ord. Det kan fx være oplysning om syntaktisk funktion, hvilke ordklasser, former eller konkrete ord der ofte omgiver opslagsordet, hvilken sætningstype det indgår i, eller hvor det er placeret i sætningen. Her gives oplysningerne ikke i abstrakte formler, men i mere frie formuleringer, som det fremgår af fig. 7.

Som det fremgår af de sidste to eksempler i fig. 7, kan der også være tale om en konstruktion der er ret udbredt i sprogbrugen, men som er så diskutabel at vi synes vi er nødt til

Type	Indhold	Eksempel
Syntaktisk funktion	bruges som subj.	<i>du</i> er min ven
Omgivende ordklasser	som regel sammen med præp.	<i>bag</i> ved skrivebordet
	efter personligt el. demonstrativt pron.	ham <i>dersens</i> blikkenslageren de <i>dersens</i> muslimer
Omgivende former	foran komp.	hun drak <i>desto</i> mere
	sammen med imp.	klip <i>gerne</i> lidt persille over
Omgivende ord	især sammen med <i>at</i>	<i>efter</i> at du kom
	især efterfulgt af <i>for</i>	<i>forud</i> for mødet
Sætningstype	ofte i udråb	Hold <i>dog</i> op med den larm!
	i spørgende sætninger	Hvorfor <i>dog</i> dét?
	især i nægtende sætninger	jeg synes ikke det er så urealistisk <i>endda</i>
Talesprog	mest alm. uden <i>at</i> (der fortrinsvis forekommer i talesprog)	Hun <i>turde</i> ikke (at) sige noget i klassen
	undertiden med gentagelse, især i talesprog	jeg er <i>slet, slet</i> ikke klar endnu
Diskutabel sprogbrug	en <i>chance til at</i> +INF	
	NGT <i>udarter sig</i> (til/i NGT)	

Fig. 7. Andre grammatiske oplysninger.

at advare brugeren (*chance, udarte*). Substantivet *chance* følges traditionelt af præpositionen *for*, men nu er også *til* dukket op, sikkert under indflydelse fra engelsk. Konstruktionen beskrives, men brugeren gøres opmærksom på at konstruktionen af nogle regnes for ukorrekt. Under den første underbetydning gives et citat som viser denne konstruktion i brug.

chance'sb. fk.

-n, -r, -rne

mulighed for et positivt resultat el. en gunstig udvikling · fx sejr, fremgang el. succes; ANT risiko; [en chance for at./NGT, en chance til at+INF (konstruktionen med *til* regnes af nogle for ukorrekt)] □ *store chancer, sidste ~, gode chancer, større ~, ingen ~, en enestående ~, en rimelig ~, en reel ~, vores eneste ~; (ikke) have en ~, få chancen, gribe chancen, give en ~* □ *Landboforeningerne øjner en historisk chance for at få afskaffet jordskatten JyP92, Leonards eneste chance for sejr lå i en knockout BT91*

• mulighed for at nogen kan vise sine evner, el. for at noget kan lykkes □ *få chancen, give en ~* □ *Så fik jeg en chance til at vise alle, hvor dygtig og erfaren jeg er Hjemm92*

...

Afsluttende bemærkninger

Efter at have gennemgået konstruktionsoplysningerne i DDO, både de enkle og de mere komplicerede tilfælde, vil vi til slut antyde hvordan dette kan ændres og forbedres i kommende udgaver. Som nævnt er det vores håb at disse oplysninger kan komme mange brugere til gavn. Ikke desto mindre er der ingen tvivl om at mange valensmønstre vil forekomme en almindelig bruger meget komplekse og vanskelige at afkode og bruge til forståelse og produktion. I den trykte udgave befinder konstruktionsoplysningerne sig midt i artiklen og kommer måske til at blokere for den meget vigtige overgang mellem betydningsbeskrivelse og sprogbrugseksempler. På den anden side er sprogbrugseksemplerne meget ofte valgt med omhu så de illustrerer et eller evt. alle valensmønstre, men det er langt fra muligt, endsige ønskeligt at vise alle muligheder fordi det vil få brugeren til at miste overblikket. I en fremtidig elektronisk version kan man derimod tænke sig at brugeren i første omgang kan fravælge konstruktionsoplysninger og andre mere specielle oplysninger, fx etymologi. Er man interesseret i konstruktionsoplysninger, kan man så få dem vist og endda få dem udfoldet på en mere detaljeret og mindre komprimeret måde end i en trykt version. Man vil således kunne tænke sig valensangivelserne for verbet *give* udfoldet og eksemplificeret på en lettere tilgængelig måde end det sker i den trykte ordbog:

DDO på papir

give vb.

-r, gav, -t; *talesprogsefterlignende også gi', gi'r; præf. ptc. brugt som adj. -n el. -t, -t, givne*

1 frivilligt og uden modydelse overdrage nogen en genstand, et beløb e.l. som vedkommende kan beholde; **SYN** forære; **ANT** få; [**NGN** giver **NGN** **NGT**, **NGN** giver **NGT** (til **NGN**), **NGN** giver **NGT/NGN** væk/bort (til **NGN**)] □ ~ (et) tilskud, ~ et bidrag □ *Jeg .. gav hende en rose, som jeg havde købt på torvet* dagbNatm92, *Han var et godt menneske. Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk* SøndBT87

2 ...

3 ...

DDO elektronisk?

NGN giver **NGN** **NGT**

Jeg gav hende en rose, som jeg havde købt på torvet

NGN giver **NGT** (til **NGN**)

Direktøren gav et tilskud

Direktøren gav et tilskud til medarbejderne

NGN giver **NGT/NGN** væk/bort (til **NGN**)

Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk

Halvdelen af, hvad han tjente, gav han væk til de fattige

Hun gav barnet bort til en amme

Disse eksempler kan være udvalgt af leksikografen, men der bør være mulighed for at brugeren kan ønske at se flere eksempler på en given konstruktion og dermed reelt komme over i en korpusøgning der benytter det relevante syntaktiske mønster som søgekriterium. Sådan kan man gradvis udvide brugerens muligheder for at få stillet sprogligt materiale til rådighed indtil denne selv siger stop når han eller hun har set nok til at træffe sit valg i en konkret opslagssituation.

På tilsvarende måde kan man i en elektronisk version tænke sig en lang række avancerede søgemuligheder med udgangspunkt i den type oplysninger vi har omtalt her. Fx kan man søge på verber der konstrueres med indirekte objekt: *befale*, *berøve*, *betro*, *dedicere*, *sende*, ... (NGN befaler NGN NGT/at..), og dernæst få belyst hvilke af dem der også kan knytte det indirekte objekt til sig vha. præposition; af de nævnte verber gælder det *betro*, *dedicere*, *sende* (NGN betror NGT til NGN). Man vil kunne sammenligne verber der har næsten samme betydning, men forskelligt valensmønster, fx *berøve* og *røve* (NGN berøver NGN NGT; NGN røver NGT/NGN (fra NGN/NGT))– eller sammenligne et sammensat verbum med det tilsvarende partikelverbum, fx *afskrive* og *skrive af*, hvor der er store forskelle i både betydning og konstruktion. Denne type søgninger og sammenligninger kan til dels også foretages i den trykte version, men besværliggøres af den traditionelle ordbogs alfabetiske opstilling og opdeling på forskellige bind. Det bliver også muligt at have artikler der behandler et emne på tværs af alfabetet, men med henvisning fra og til de enkelte ord der er relevante for det pågældende problem. Det kan fx være nærsynonyme udtryk, diskutabile konstruktioner, ugedage eller nationaliteter. Det er en type artikel der allerede optræder i bl.a. engelske learner's dictionaries og i visse engelsk-franske ordbøger under betegnelser som «usage notes» eller «lexical notes» (se Corréard 2002, Wakely og Béjoint 2002).

Det er bl.a. denne type funktioner vi håber at kunne indbygge i en fremtidig elektronisk udgave af DDO, altså med mulighed for en gradvis udvidelse og udfoldning af oplysningerne, en kobling med korpus og avancerede søgninger på tværs af både ordbog og korpus.

Litteratur

- Corréard, Marie-Hélène 2002: «Are space-saving strategies relevant in electronic dictionaries?» I: *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*, Copenhagen, 463-470.
- Den Danske Ordbog 2003-2005 (hovedred. Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen). Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal, København.
- Trap-Jensen, Lars 2002: «Normering og deskription i Den Danske Ordbog – mere eller mindre?» I: *LexicoNordica 9*, Oslo, 63-78.
- Wakely, Richard og Béjoint, Henri 2002: «Word Groups in Bilingual Dictionaries: OHFD and After». I: *Lexicography and Natural Language Processing: A Festschrift in Honour of B.T.S. Atkins*. Edited by Marie-Hélène Corréard. Euralex, 59-72.

Historisk ordbok med speciell nutidsanknytning

Many words in use have traces of earlier senses. These may seem conspicuous and odd to their users, and a dictionary designed for describing them would probably serve a need. In this article examples of semantic traces are given, and methods of discovering them in some Swedish dictionaries are described.

En ordbok kan inskränkas på olika sätt i fråga om behandlingen av ordförrådet. Här skisseras ett sätt för en historisk ordbok att utgå från den moderna språkbrukaren och låta urvalet inriktas på ord i nuspråket med betydelsemässiga egenheter.

På något sätt är en historisk ordbok alltid knuten till sin nutid, bokens tillkomsttid, t.ex. som resultat av en nutids forskning eller som anpassning till en nutids ekonomiska situation. Historiska ordböcker kan också vara knutna till sin nutid genom att beskriva ett modernt centralt ordförråds äldre, ursprungliga eller döda betydelser eller genom att beskriva ord som nu inte längre finns. Exempel på en svensk historisk ordbok präglad av forskningstraditionen vid förra sekelskiftet är periodordboken Söderwall (1884-1918). Exempel på historiska ordböcker som behandlar vid redigeringen moderna ord är SAOB (som också tar upp äldre nysvenska ord och döda betydelser) och den etymologiska ordboken Hellquist (1948). Dahlgren (1850-55) beskriver vid redigeringen föråldrade och döda ord.

De flesta etymologiska och historiska ordböcker begränsar sig till språket efter en viss tid och ofta till skriftspråk. De beaktar sällan ordens vanlighet och många tar även upp namn. De strävar inte sällan efter att vara fullständiga men kan eller skulle naturligtvis kunna vara inriktade på speciella fackspråkliga sfärer, t.ex. juridiskt språk, eller ett på annat sätt avgränsat ordförråd, t.ex. nyord, främmande ord, arvord, dialekter, internationella ord, slang o.dyl.

En möjlighet att inskränka behandlingen vore att fokusera på ord med spår från äldre skeden i språket och därmed egenheter i användningen som kan förväntas väcka nyfikenhet hos den som är ordhistoriskt intresserad.

Samlar man ord med semantiska spår och beskriver i en ordbok får man en bok som vänder sig till den som redan är intresserad och ställer frågor om ordhistoria, men man utesluter ju inte den som vill upptäcka något nytt, upptäcka sådant som finns men inte är påfallande i det vardagliga språkanvändandet. Spåren kan dels vara stelnade ordanvändningar som avviker från ordets vanliga betydelse (förstenade betydelser eller arkaismer; se nedan), dels ursprungliga egentliga betydelser som bleknat eller försvunnit men röjs genom avledningsförhållanden till andra ord (*duka bordet* ursprungligen 'täcka bordet (med duk)', *tarvlig* 'lumpen', 'nedrig' men ursprungligen avledning av *tarva* 'behöva', *skicklig* 'mycket duktig' men ursprungligen avledning av *skick* 'tillstånd'; 'gott uppträdande' (*Det är oskickligt att spotta på trottoaren*)). Ordboken skulle också behandla vad man kan kalla betydelsecitat, nämligen ord och betydelser som bara eller nästan bara «lever» i ännu sjungna visor eller ännu lästa dikter o.dyl., t.ex. *fjät* 'steg' (*Natten går tunga fjät*) eller är kända från citat, t.ex. *usling* i betydelsen 'stackare' i Bengt Lidners dikt Spastaras död (*Varhelst en usling finns är han min vän, min bror*).

I det följande beskrivs mer ingående vad man kan kalla förstenade betydelser. Det är semantiska spår från ordhistorien som kan betraktas som betydelsemässiga arkaismer. Det visas också några hjälpmedel för att upptäcka och samla de här orden.

När man talar om arkaismer tänker man mest på ord, ordformer eller syntaktiska kon-

struktioner som tidigare varit normala och nu lever kvar hos en äldre generation eller som mer eller mindre fasta uttryck, alltså formella arkaismer, t.ex. ordet *änskönt*, eller konjunktiver, t.ex. *leve Norge*. Men för en historisk ordbok med semantiska spår bör betydelsemässiga arkaismer sökas, dvs. betydelser som är mer eller mindre förstenade i förekomst vid sidan av en gängse betydelse eller flera gängse betydelser. Graden av förstening kan variera från isolerad och stelnad användning inom en stilistisk eller ämnesmässig sfär till absolut förstening eller fossilisering. Vid stelnad är betydelsen mer eller mindre levande eller genomskinlig. Vid fullständig förstening är lexemet, dvs. ordet i betydelsen, egentligen dött; det uppträder i en fras utan att ordets egen betydelse förstås.

Nedan ges några exempel på förstenade betydelser ordnade efter grad av förstening. För vart och ett beskrivs först den nutida, gängse betydelsen, därefter den förstenade och till sist förklaras hur de båda betydelseerna förhåller sig till varandra eller hur de har uppstått.¹ Först behandlas några ord som lever fastän begränsade till fackspråk (A), därefter ord som egentligen är döda men förekommer i idiom i fackspråk (B). Under C förtecknas några allmänspråkliga ord som har visst liv men som språkbrukaren kanske ansluter till ett annat ord eller en annan betydelse hos samma ord. Orden under D tillhör också allmänspråket och är mer förstenade än dem under C; de är egentligen döda. Orden under E har en betydelse som inte missuppfattas, men språkbrukaren kan antas söka en anknytning till en annan betydelse, förmodligen utan att lyckas. Orden under F slutligen kan väcka undran på grund av en ursprunglig bildlig betydelse som språkbrukaren inte längre kan aktualisera.

A. Lever i fackspråk

1. bord

- 'möbel bestående av vågrät skiva uppburen av ben, avsedd att ställa saker på eller sitta vid för att äta eller arbeta o.dyl.'
- Förstening: 'bräda', 'planka' *bordet närmast kölen*.
- Betydelsen 'bräda', 'planka' är äldst och lever kvar isolerad i den specialiserade, fackspråkliga användningen om bräda i ytterbeklädningen på båt. Beteckningen för möbelen är ursprungligen också en specialisering, nämligen om den bräda som utgör bordsskiva. Denna betydelse har senare utvidgats till att avse hela möbelen.

2. rar

- 'älskvärd', 'älsklig', 'intagande'.
- Förstening: 'sällsynt' *rara växter, rara mynt*.
- Den numera vanliga betydelsen 'älskvärd' har utvecklats ur 'sällsynt'. Den som man tycker mycket om har inte sin like och med en underdrift kan man säga att den är sällsynt. Betydelsen 'sällsynt' har isolerats och stelnat i fackspråklig användning.

B. Eg. dött men förekommer i idiom i fackspråk

1. sprängd

- 'som har sprängts i bitar', av *spränga* 'få att springa i bitar', 'komma att explodera'.
- Förstening: 'beströdd med salt', bildning till *spränga* 'bestro (med salt)' *sprängd anka*.
- När man beströr något med salt, får man saltkornen att «springa», dvs. 'studsa eller fara

upp eller omkring'. För att beskriva vad personer eller djur gör används *springa* i en ännu äldre betydelse 'hoppa', även den förstenad i t.ex. *springa upp på stolen* men mer levande i *språng* 'hopp' (*ett språng över diket, glädjesprång*). *Spränga* kunde förr också användas i uttrycket *spränga sig med vigvatten* 'bestänka sig med vigvatten'; man får vattendropparna att springa eller fara omkring. Den förstenade betydelsen hos *sprängd* är egentligen död.

2. stat

- 'rike'.
- Förstening: 'ranson', 'tilldelning' (av mat) i *foderstat*.
- En ursprunglig betydelse hos *stat* är 'ställning', 'tillstånd', 'situation'. Jämför engelskans *state*. Därur har det utvecklats en användning för att ange förteckning el.dyl. som åskådliggör hur något är inrättat eller ordnat, t.ex. som instruktion för hur något ska skötas eller hur utspisning ska ske. Den förstenade betydelsen är egentligen död.

C. Med visst liv men ev. med anslutning till annan betydelse eller annat ord

1. bänk

- 'enkel, hård sittmöbel för flera personer'.
- Förstening: 'vall eller upphöjning av jord eller sand' i *mullbänk, drivbänk*.
- Ordet, som ursprungligen är identiskt med *bank* som i *sandbank*, betecknade förr en vall eller upphöjning utefter nedre väggen i boningshus (för att hindra köld eller drag). Detta var den ursprungliga mullbänken, vars beteckning senare har kommit att användas bildligt om snus inlagt under läppen. Man la en bräda på jordvallen utefter väggen för att sitta bekvämare och kom omsider att använda ordet *bänk* i utvidgad betydelse om en flyttbar möbel som består av sittbräda och ben eller underrede. Den numera vanliga betydelsen har i sin tur använts i utvidgningar, t.ex. *arbetsbänk, diskbänk*, och i specialiseringen *skolbänk*, som senare utvidgats till att beteckna en stol och (sammanhängande) bord för skolelev. Ursprungligen betecknade *skolbänk* en vanlig bänk vid vilken eleverna satt på pallar och hade bok och skrivtavla på. Den förstenade betydelsen hos *bänk* i *drivbänk* och *mullbänk* har visst liv, fast missuppfattas kanske som utvecklad ur beteckningen för sittmöbeln.

2. fart

- 'hastighet' *farten var 80 km/tim*. Denna betydelse förknippas väl också med sådana exempel som *han kom i en ryslig fart* eller utrop som *vilken fart*. Betydelsen innebär en beskrivning av relationen mellan tillryggalagd vägsträcka och tid. Emellertid skulle en äldre betydelse 'färd' vara möjlig i de senare exemplen.
- Förstening: 'färd' *hejda någon (eller sig) mitt i farten*. Betydelsen finns också hos ordet som senare led i sammansättningar, t.ex. *nedfart, sjöfart*.
- Ordets betydelse har utvecklats från 'färd', 'verksamheten att färdas' till specialiseringen 'färd i förhållande till tid', 'hastighet'.

3. för

- Bl.a. 'motsvarande' *handla för 100 kronor*, 'med anledning av' *tack för hjälpen*, 'med tanke på' *vital för sin ålder*.

- Förstening: 'i läge vid framdelen av', 'framför' *spänna hästen för vagnen, stå för dörren, ta det säkra för det osäkra; förgrund, förgård.*
- Den mer konkreta betydelsen 'framför' är sannolikt den äldsta och ursprungliga, numera inskränkt till isolerad användning i vissa idiom och sammansättningar. Ordet har tidigt kommit att användas för att beskriva ett bildligt 'framför', t.ex. 'i stället för' (*välja någon (fram)för någon annan; vad får jag för 100 kronor*), och vidare till en alltmer abstrakt betydelse, t.ex. *handla för 100 kronor* eller betydelsen 'som', 'såsom' i *anse någon för en vän.*

4. gård

- 'lantegendom med byggnader', 'öppet område i anslutning till byggnad, omgivet av hus eller stängsel'.
- Förstening: 'stängsel' i *gårdsgård, skärgård* («stängsel» av skär), *tandgård* («stängsel» av tänder').
- Ordets äldsta betydelse är 'stängsel'. Det har metonymiskt kommit att användas om det som stängslet inhägnar. Den äldre och förstenade betydelsen är isolerad i vissa sammansättningar.

5. kontor

- 'rum avsett för en firmas eller persons administration eller skrivarbete'.
- Förstening: 'litet rum avsett för förvaring av husgeråd eller kläder o.dyl.', 'förvaringsrum', särskilt i *vindskontor, källarkontor.*
- Ordet är lånat från franskan (*comptoir*), där den ursprungliga betydelsen är 'räknebord', 'disk'. Härur har det i bl.a. svenskan utvecklats betydelsen 'kista', 'förvaringsskåp' och vidare 'rum med förvaringsskåp', 'förvaringsrum'. Utvidgningen till betydelsen 'rum med räknedisk' och den vanliga betydelsen 'rum för skrivarbete o.dyl.' ligger lite närmare den ursprungliga betydelsen i franskan. Den förstenade betydelsen är väl distinkt bredvid den gängse men förekommer knappast utom i sammansättningar.

6. kuvert

- 'brevomslag'.
- Förstening: 'tallrik(ar) med tillbehör av kniv, gaffel, sked, glas, servett o.dyl. avsett för en person' *varje kuvert vid måltiden kostade 500 kronor, bordskuvert.*
- Båda betydelserna har sitt ursprung i franskan *couvert* 'täckt', perfekt particip av *couvrir*. Brevomslaget täcker brevet och duken täcker bordet. För den idag mindre vanliga betydelsen har man gjort en utvidgning; man beskriver allt som hör till dukningen för en person.

7. mod

- 'tapperhet'.
- Förstening: 'humör', 'sinnesstämning' *vara vid gott mod, i hastigt mod, med berått mod; vredesmod, tålmod.*
- Betydelsen 'tapperhet' är en yngre specialisering och sannolikt ett betydelselån från lågtyskan. Betydelsen 'sinnesstämning' är isolerad till vissa idiom och sammansättningar.

8. skoj

- 'kul', 'rolig(t)' (som adjektiv) *vad skoj att få vara med, ha (lite) skoj*, eller 'skämt' (som substantiv) *på skoj*. Verbet *skoja* har huvudsakligen betydelsen 'skämta' *jag bara skojade, han försökte skoja till det, det här är inget att skoja om.*

- Förstening: 'lurendrejeri' (som substantiv) *vad är det här för skoj*. Betydelsen finns också i *skojare* 'lurendrejare' (*råka ut för en skojare*) och i *skojeri*.
- Verbet *skoj* har som äldst betydelsen 'vandra omkring' och senare 'lura'. Härur kommer specialiseringen 'lura med hjälp av skämt', som har utvidgats till 'skämta'. Betydelsen 'lurendrejeri' lever ett isolerat liv i mer eller mindre stelnade uttryck och i avledningar, där ordet väl i viss mån sammanhålls med *skoj* 'kul'.

9. skäl

- 'anledning', 'bevekelsegrund', 'orsak' *han kunde av olika skäl inte komma, svepskäl*.
- Förstening: 'urskillning', 'förstånd', 'sans', 'medvetande', som avledningsbas för *oskäligen* (*oskäligen djur*) och i sådana uttryck som *inte vilja ta skäl, utan alla skäl*.
- Ordet är ursprungligen, liksom *skäl* i *vägskäl*, en bildning till *skilja*. Av olika specialiseringar och utvidgningar har betydelsen 'orsak' blivit den tydligaste och vanligaste. Den förstenade betydelsen 'förstånd' är död utom i idiomerna, där ordet kanske i viss mån ansluts till *skäl* 'anledning'.

10. vrång

- 'ovänlig', 'arg', 'vred'.
- Förstening: 'oriktig', 'felaktig' som förled i sammansättningen *vrångstrupe* i uttrycket *sätta i vrångstrupen*.
- Både betydelsen 'ovänlig', 'arg' och 'oriktig', 'felaktig' är utvecklade ur en ursprunglig betydelse 'vriden' (den arge är ving, tvär och bångstyrig). Betydelsen 'vriden' finns förresten också hos ordet *vred* (den som är arg blir vriden i ansiktet). I engelskans *wrong* har betydelsen 'felaktig' blivit den vanliga, men den är hos oss förstenad och lever möjligen, fast då bara svagt.

D. Eg. dött men förekommer (i idiom, sammansättning eller avledning och) med anknytning till annat ord eller annan betydelse

1. bål

- 'kropp (utom huvud och lemmar)' (som substantiv).
- Förstening: 'stor' (som adjektiv) i *bålgeting* (en stor insekt som liknar en geting).
- Adjektivet *bål* är dött i riksspråket. Det finns dock som relik i sammansättningen *bålgeting*. Förleden sammanförs väl idag med det ord *bål* som betyder 'kropp'.

2. draga

- 'släpa'.
- Förstening: 'bära' i avledningen *dragare* i *vapendragare*.
- Betydelsen 'bära' är inlånad från medellågtyskan (tyska *tragen*) och är nu död men förekommer förstenad i *vapendragare*.

3. håll

- 'urgröpfung' (som substantiv).
- Förstening: 'urholkad' (som adjektiv) i bl.a. *hålrum* 'ihållighet', 'kavitet', *hålväg* 'djupt liggande, trång väg', *hållög* 'med insjunkna ögon'.

- Adjektivet är det äldsta ordet och substantivet är en bildning till det. Orden har väl sedan länge uppfattats som ett och samma. Det finns inte längre någon känsla för att det ena skulle vara ett adjektiv; adjektivet *håll* är dött, men i vissa sammansättningar har vi det som fossil.

4. kok

- 'mängd mat som lagas på en gång'.
- Förstening: 'omgång' i uttrycket *ett kok stryk*.
- Ordet *kok* i det idiomatiska uttrycket *ett kok stryk* härrör från ett annat ord, nämligen *kåk*, som ju nu betyder '(gammalt och slitet) hus', 'fängelse' men förr betydde 'skampåle', 'ställning för schavottering'. Att *kåkstryka* någon var att ge någon spöstraff vid skampåle. Ur *kåkstryka* utlöstes *kok* som kom att anslutas till det *kok* som hör till matlagnings verbet *koka* och förbindelsen med *kåk* 'skampåle' gick förlorad. Ordet *kok* i *ett kok stryk* har alltså helt anslutits till ett ord med likartad form, men det gamla ordet är kvar som ett fossiliserat spår, röjt i den isolerade användningen i uttrycket *ett kok stryk*.

5. kvick

- 'snabb'; 'snabbtänkt och rolig'.
- Förstening: 'levande' i *kvicksilver*, *kvickrot*.
- Den ursprungliga betydelsen 'levande' är tydligare i bl.a. sådana uttryck från förr som *sätta* (eller *döma*) *någon kvick i jord* 'begrava någon levande', 'döma någon att begravas levande'. Egentligen är betydelsen död men har lämnat spår i sammansättningar som *kvicksilver* och *kvickrot*, där *kvick* väl dock ansluts till betydelsen 'snabb'.

6. par

- 'enhet av två likartade eller samhöriga företeelser'.
- Förstening: 'som förekommer i jämt antal', motsatt: 'udda' i *partåg* (använt om djur).
- Det fanns förr ett adjektiv bredvid substantivet *par* (*ett par*). Adjektivet är förstnat i *partåg* men har annars försvunnit ur svenskan. 1663 kunde man emellertid skriva *Lät* (dvs. *låt*) *honom* [...] *heemligen räkna* [*pengarna*], *sedan spör honom til, om the äre vdde eller pare*. Både substantivet och det döda adjektivet *par* har sitt ursprung i ett latinskt adjektiv *par*, som betyder 'lika'.

7. person

- 'människa', 'individ'.
- Förstening: 'roll' (i skådespel) *personer* (som rubrik för rollista); 'skepnad', 'gestalt' i *egen hög person*.
- Ordets ursprungliga betydelse är 'mask' (som skådespelare bar). Härur har de andra betydelserna utvecklats, sannolikt först det som nu är ett knappt märkbart, fossiliserat spår ('roll') och därur 'individ'.

8. resa

- 'färd'.
- Förstening: 'gång' *första* (eller *andra* etc.) *resan stöld* (eller *mord* etc.); *sju resor värre*.

- Ursprungligen betydde ordet *resa* 'uppstigning', 'uppbrott' men har nu mest betydelsen 'färd', ur vilken det har utvecklats betydelsen 'tillfälle', 'tidpunkt', 'tidsperiod', 'gång', som emellertid idag förekommer nästan bara i fråga om brott. En liknande utveckling från 'färd' till 'tillfälle' finns också hos ordet *gång*. Jämför *livets gång* och *en gång hände något konstigt*.

9. skrot

- 'metallbitar'; 'något värdelöst'.
- Förstening: 'oäkta metall' i *skrot och korn*.
- Ordet är en bildning till ett verb med betydelsen 'skära'. Det som skars bort, skrotet, var det mindre värdefulla. I uttrycket *skrot och korn*, som numera används i betydelsen 'halt' (av *samma skrot och korn* 'av samma halt rätt igenom'), betecknade *skrot* ursprungligen (halten av) oäkta metall i guld- eller silvermynt och *korn* den värdefullare, ädla metallen. Denna betydelse är nu död men fossiliserad i idiomet *skrot och korn*.

10. smal

- 'som har ringa bredd'.
- Förstening: 'liten', 'obetydlig' *en smal sak*.
- Betydelsen 'liten' är ursprunglig hos ordet (jfr engelskans *small*). Den är död i svenskan men förstenad i idiomet *en smal sak*, där väl ordet med mer eller mindre tillfredsställelse ansluts till den gängse betydelsen.

11. stav

- 'käpp'; ordet betecknar också streck i ett runtecken.
- Förstening: 'tecken', 'skrivtecken', som senare led i *bokstav*.
- Betydelsen 'tecken', 'skrivtecken' är en allmännare betydelse av *stav* i utvidgad användning om hela runtecknet, inte bara ett streck i tecknet. Denna betydelse 'tecken' är egentligen död men finns alltså fossiliserad i *bokstav*.

12. supa

- 'dricka mycket alkohol'.
- Förstening: 'äta «supanmat», 'äta soppa', i avledningen *supare* i sammansättningen *kål-supare* i uttrycket *lika goda kålsupare*.
- 'dricka' är en gammal betydelse hos *supa* som dels har specialiserats till 'dricka mängder av alkohol', dels utvidgats till 'äta soppa', en betydelse som sedermera har försvunnit men alltså finns som förstenad lämning i *kålsupare*.

13. tapet

- 'väggbeklädnad av papper eller textil'.
- Förstening: 'bordduk' *komma på tapeten*.
- Ordets ursprungliga betydelse är 'textilvävnad'. Sådana hängdes på väggarna eller lades som duk på bord. Uttrycket *att komma på tapeten* var ursprungligen en metaforisk beteckning för att bli föremål för förhandling eller diskussion; att komma på bordet, alltså förhandlingsbordet. Den förstenade betydelsen är död. Språkbrukaren försöker väl ansluta till betydelsen 'väggbeklädnad'.

14. tavla

- 'skiva med bild', särskilt 'målning'.
- Förstening: 'skiva' bl.a. i *ryggstavla* och *urtavla* samt i det bildliga uttrycket *göra en tavla* 'begå ett misstag'.
- Ordets ursprungliga betydelse är 'skiva'. Uttrycket *göra en tavla* betyder sannolikt ursprungligen 'skjuta bom så att skottet träffar utanför den markerade delen av skjuttavlan', 'träffa tavlan i stället för det på tavlan uppsatta målet'. Den förstenade betydelsen 'skiva' anknyts väl gärna till den moderna specialiseringen 'skiva med målning', kanske så att användningen i *ryggstavla*, *urtavla* osv. uppfattas som utvecklad ur den gängse betydelsen.

15. ty

- 'för' (samordnande konjunktion) *de sov i ett stall, ty det fanns inte rum för dem på härberget*.
- Förstening: 'det' *för ty fall, icke för ty, hjärnblödning med ty åtföljande talsvårigheter*.
- Ordet är ursprungligen en dativ singularform av *det*, som har kommit att huvudsakligen användas som samordnande konjunktion med kausal betydelse. Den ursprungliga betydelsen är död och användningen i *för ty fall* osv. försöker väl språkbrukaren anknyta till konjunktionen.

16. vacker

- 'skön', 'estetiskt tilltalande'.
- Förstening: 'rask', 'duktig' *ta skeden i vacker hand*.
- Den moderna betydelsen 'skön' är en tidig utvidgning från den nu döda betydelsen 'vaken', 'rask' till en närliggande betydelse; den som är rask och vaken är därmed också estetiskt tilltalande. I uttrycket *ta skeden i vacker hand* åsyftas den högra handen, som hos de flesta är raskare än den vänstra.

E. Egen, distinkt betydelse men ändå med förbryllande anslutning till annan betydelse

1. bössa

- 'gevär'.
- Förstening: 'dosa' i *sparbössa*.
- Ordet *bössa* i betydelsen 'dosa' användes om uppfinningen som nu också kallas *gevär* och förr konstruerades med ett dosliknande eldrör. Denna betydelsespecialisering hos *bössa* blev så småningom ordets vanliga och nästan enda betydelse. Den förstenade betydelsen är väl distinkt; språkbrukare kan inte se något semantiskt samband med 'gevär'.

2. ro

- 'lugn', 'vila' *ta det med ro, sitta i lugn och ro*.
- Förstening: 'nöje', 'förmöjelse' *göra något för ro skull*. Betydelsen 'nöje' finns också i avledningsbasen till *rolig*.
- Den förstenade betydelsen 'nöje' har utvecklats ur den numera vanliga och äldsta 'vila'. *Ro* i betydelsen 'nöje' betecknade alltså tidigare sådant som man gör under vilan. Den förstenade betydelsen 'nöje' är död men finns i ett idiom och i *rolig*. Den förstenade bety-

delsen är distinkt och språkbrukaren lyckas inte ansluta till *ro* i betydelsen 'lugn', 'vila'. Ur språkbrukarens synpunkt men inte etymologiskt rör det sig alltså om två olika ord.

F. Ogenomskinlig, död bildlig användning

Under denna rubrik skulle även *skrot* (D9) och *tapet* (D13) ha kunnat tas upp, men de har beskrivits under D eftersom de är döda inte bara i sin bildliga användning utan också i källbetydelsen.

1. hampa

- Växten Cannabis Lin.
- Förstening: Den bildliga betydelsen 'hår' eller den utvidgade 'krage', i uttrycket *ta någon i hampan*.
- En persons hår kan liknas vid de långa fibrerna från hampväxten. Den förstenade betydelsen 'hår' är egentligen död men förekommer utan genomskinlighet i idiomet.

2. tunga

- 'organet i munnen som är viktigt när man talar'.
- Förstening: Bildligt för 'visare' i det bildliga uttrycket *vara tungan på vågen*.
- Tungan, dvs. visaren på en balansvåg, ger besked om vilken vågskål som väger tyngst. Så visar också ett parti som har s.k. vågmästarroll med sin uppfattning vart det lutar, hur beslutet kommer att bli. Möjligen missuppfattas ibland *tunga* i uttrycket *tungan på vågen* och tros vara 'tyngd', 'börda', som faktiskt är en betydelse hos ett annat, dött ord *tunga*, besläktat med *tung*. Lexemet finns i uttrycket *bära dagens tunga* (*Tesse sijste hafua arbetet en tima, och tw gjorde them lika medh oss som haffua burit dagsens twnga och heta* Matteus 20:12 i Nya Testamentet 1526). Det parti som är tungan på vågen skulle alltså utgöra den tyngd som åstadkommer att det väger över åt endera hållet. Men det är sannolikt en felaktig förklaring av idiomet *tungan på vågen*, som har en motsvarighet på tyska i *die Zunge an der Wage*, där *Zunge* egentligen betecknar organet i munnen men används bildligt om visaren på vågen (DW:605).

Sökmöjligheter

Finns det någon chans att hitta dessa förstenade betydelser genom automatisk sökning? Inget ytligt, formellt drag gör det möjligt att finna orden i en databas, men med hjälp av beskrivningar i ordböcker finns vissa möjligheter. OSA, den digitala versionen av SAOB, finns allmänt tillgänglig (<http://spraakdata.gu.se/saob/>). Med dess hjälp kan man med tålamod och ihärdighet hitta förstenade betydelser. De som har tillgång till NEO i digital version bör kunna få några träffar, liksom de som använder den digitala utgåvan av Hellquists Svensk etymologisk ordbok (www.runeberg.org/svetym). I OSA kan man tyvärr ännu inte söka på diskontinuerliga fraser och även enkel frassökning är krånglig eftersom man måste bläddra fram alfabetiskt från första ordet i strängen. Nedan ges några exempel på beskrivningsfraser, mest ur SAOB, som kan leda till en förstenad betydelse. Exempelsamlingen erbjuder en viss inblick i hur förstenade betydelser redovisas i ordböckerna men är inte uttömmande. Av

svenska ordböcker är det SAOB, NEO och Svensk etymologisk ordbok som, direkt eller i förbigående, redovisar förstenade betydelser (utan att det kallas så). Ingen mer än SAOB kan sägas ha det som sin uppgift.

Vid var och en av fraserna nedan ges efter ett streck exempel på ord med förstenad betydelse som har beskrivits med frasen. Hakparentes omger avbrott, tillägg eller momenthänvisning.

Fraser i SAOB

I SAOB är det ett stort antal beskrivningsfraser som anger ett ords inskränkta förekomst i sammansättning, uttryck eller i en viss betydelse som är intressanta. Fraserna leder inte undantagslöst till en förstenad betydelse utan kan naturligtvis också handla om böjningsformer eller uttal o.dyl. Exempelen 13-20 är reservationer i bruklighetsbeskrivningar, som också kan visa vägen till en förstenad betydelse.

1. «nästan bl. ss. senare led i ssg» (nästan blott såsom senare led i sammansättningar) – *bord* i *centerbord*
2. «utom i vissa ssg» – betydelsen 'stor', 'grov' hos *bål* i *bålgeting*
3. «bl. i ssgn» (blott i sammansättningen) – *bänk* i *mullbänk*
4. «nästan bl. i ssg» (nästan blott i sammansättningar) – *bänk* i *drivbänk*, *kallbänk*
5. «i ssgna» (i sammansättningarna) – betydelsen 'stängsel' hos *gård*
6. «vard., fullt br. [...] i uttr.» (vardagligt, fullt brukligt [...] i uttrycket) – den bildliga betydelsen 'hår' hos *hampa* i uttrycket *hugga* el. *gripa ngn i hampan*
7. «numera bl. ss. förled i ssg – betydelsen 'som förekommer i jämt antal' hos adjektivet *par*
8. «numera nästan bl. (med fackspråklig prägel) om» – betydelsen 'sällsynt' hos *rar*
9. «numera nästan bl. (ofta ngt vard.) i uttr.» – betydelsen 'gång' hos *resa* i uttrycket *sju resor värre*
10. «i sht (o. numera nästan bl.) i uttr.» (i synnerhet ...) – *skrot* i det bildliga uttrycket *skrot och korn*
11. «numera företrädesvis i [moment]» – betydelsen 'skral', 'svag' hos *slät*
12. «äv. (o. numera företrädesvis)» – betydelsen 'förteckning' hos *stat*
13. «utom i vissa fasta förb. numera bl.» – betydelsen 'sidovägg i båt' hos *bord* i *babord*, *styrbord*, *inombords*
14. «numera knappast br. utom ss. senare led i vissa ssg» – betydelsen 'färd' hos *fart*
15. «numera nästan bl. [...] jfr dock [moment]» – betydelsen 'dosa' hos *bössa* i *sparbössa*
16. «numera bl. (utom i [moment]) ss. första led i ssg» – betydelsen 'ihållig' hos adjektivet *håll*
17. «föga br. utom i vissa» – betydelsen 'framför' hos *för*
18. «[korstecken] utom i [moment]» – förstenad betydelse hos *mod*, *skäl*
19. «[korstecken]; se dock [moment] [...] (fullt br.)» – *ro* i uttr. *för ro(s) skull*

Undantagsvis kan ett uttryckligt påpekande om ett semantiskt spår förekomma, t.ex. i översikt av betydelser:

20. «där denna grundbet. alltså (mer l. mindre tydligt) skimrar igenom» – betydelsen 'framför' hos *för*

Fraser i Hellquist

Hellquist (1948) har ett tydligare, mer direkt och mindre formaliserat sätt att peka på spår:

1. «kvarlever i» – betydelsen 'färd' hos *fart* i *nedfart*
2. «i bet. ['bära'] t.ex.» – *draga* i avledningen *dragare* i *vapendragare*
3. «Betydelsen ['levande', 'livlig'] ingår i flera sammans., t.ex. *kveckrot*»
4. «bevarar den äldre betydelsen av» – betydelsen 'täcke', 'duk' hos *tapet*
5. «eg. [...] kvar i sv.» – betydelsen 'det' hos *ty* i uttrycket *i ty fall*
6. «i uttr.» – betydelsen 'hår' hos *hampa*
7. «dock eg. ombildning av» – betydelsen 'omgång' hos *kok*

Fraser i NEO

1. «mest i fråga om» – betydelsen 'gång' hos *resa*
2. «i frasen» – speciell betydelse hos *ro* i uttrycken *för ro(s) skull*, *för nöjes skull*
3. «i vissa uttr. [betydelse]» – betydelsen 'lätt och enkel' hos *smal* i uttrycken *det är en smal sak*, *prisa sin smala lycka*
4. «nästan enbart perf. part» – *spränga* i betydelsen 'bestro med salt' i *sprängd anka*

Värdet av en ordbok med semantiska spår

Förutom att vara till nytta och glädje för den ordhistoriskt intresserade kan en samlad redovisning av förstenade betydelser vara en exempelbank som för den semantiska forskningen visar beaktansvärda fenomen. Att förklara förstenad betydelse är ofta detsamma som att förklara förbryllande ordanvändning. Det visar sig hur betydelser kan förekomma i olika grad, begränsade till en sfär, ett idiom, ett sammansättningsled eller en avledningsbas. Det röjs också fraser med egen betydelse hos helheten, där betydelsen hos ett ingående ord kan ha helt försvunnit. De andra orden med semantiska spår av äldre betydelse som här har exemplifierats bara inledningsvis och i förbigående (alltså äldre ord och betydelser i numera använd litteratur (*ffäl*), betydelsecitat (*usling*) och ord som genom avledningsförhållanden röjer en ursprunglig eller förbleknad betydelse – *tarvlig*, *skicklig*), är sannolikt också vad ordhistoriskt intresserade och fler kan ha glädje och nytta av att finna beskrivna i en ordbok.

Litteratur

- Dahlgren, F.A. 1850-55. *Ordbok öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket*. Fotolitografiskt återgivande 1961 av första upplagan. Lund: Rahms. 1973.
- DW = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Band 16. Leipzig: Verlag von S. Mirzel. 1954.
- Hellquist, Elof 1948 [1920-1922]. *Svensk etymologisk ordbok*. 1-2. Tredje upplagan. Lund.
- Lundbladh, Carl-Erik 2003. Förstenade betydelser. I: *Grammatik i fokus. Festskrift till Christer Platzack 18 november 2003*. Volym I. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*, 1995-96. Höganäs.

SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien*. (Svenska Akademiens ordbok) 1898-. Lund: Gleerups universitetsbokhandel (i distribution).

Söderwall, K.F. 1884-1918. *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Lund. (Jämte supplement)

Noter

1. Beskrivningen av förstenade betydelser är en bearbetning och kategorisering av beskrivningen i Lundblad (2003).

Sven-Göran Malmgren

Författaren Carl Jonas Love Almqvists *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick* (1842–44) och dess återutgivning

In this article, the first printed defining dictionary that provides descriptions of a considerable part of the Swedish vocabulary (about 10 percent) is presented. This dictionary fragment was compiled in the 1840s by the great author Carl Jonas Love Almqvist. The first aim of the article is to show that there are several interesting lexicographical ideas in the dictionary fragment – ideas that have not been further developed in any more recent Swedish dictionary.

In the latter part of the article, some problems in connection with a modern, critical edition of the dictionary are discussed. For instance, which types of inconsistencies in the original edition should be corrected? The new edition of the dictionary will be part of a more or less total edition of Almqvist's works.

Inledning

Den första enspråkiga svenska definitionsordboken utkom i början av 1850-talet. Författare var lexikografen och översättaren A.F. Dalin, en av de verkligt stora i svensk lexikografihistoria. Helt utan föregångare var Dalins ordbok dock inte. Ungefär tio år tidigare hade den berömda författaren och skolmannen Carl Jonas Love Almqvist påbörjat ett liknande projekt och han hade utkommit med två häften av sin *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*, omfattande orden mellan *a* och *brambär*. Tyvärr blev dock artikeln **brambär** den sista Almqvist färdigställde, men hans ordboksfragment innehåller många goda idéer och kom att få viss betydelse för Dalins ordbok och därmed för många senare svenska ordböcker.¹

Almqvist är en av Sveriges stora författare och hans omfattande produktion håller på att ges ut i en vetenskaplig edition, *Samlade verk*. Inom ramen för denna edition kommer även Almqvists ordboksfragment att återutges. I den här uppsatsen kommer jag dels att ge en allmän beskrivning av ordboksfragmentet (som för enkelhets skull kallas *ordbok* i fortsättning), dels att diskutera några problem i samband med återutgivningen. Inledningsvis ges också några biografiska data om Almqvist.

Om Almqvists liv

Carl Jonas Love Almqvist föddes 1793. Som ung verkade han som informator, bl.a. i Finland, och sedan under några år i ett ämbetsverk. I slutet av 1820-talet etablerade han sig som lärare på en experimentskola och blev senare skolans rektor. Under 1830-talet skrev han

läroböcker i skilda ämnen men också en mängd skönlitterära verk, av vilka det mest kända torde vara *Det går an* (1839). I början av 1840-talet förlorade han sin rektorstjänst och var därmed hänvisad till att leva på sin penna, som journalist och författare – och en tid som ordboksredaktör. Mot slutet av 1840-talet fick han allt sämre affärer och blev dessutom mer och mer utfrysad på grund av sin politiska radikalism. År 1851 tvingades han fly till Amerika, miss-tänkt för giftmordsförsök. Han avled 1866 utan att ha återsett sitt hemland.

Almqvists ordbok

Till det värdefullaste i Almqvists ordbok hör inledningen, där en mängd metalexikografiska problem diskuteras på ett insiktsfullt sätt. Almqvist tar först upp lemmaurvalet och motiverar sin ambition att behandla en mängd facktermer som inte tagits upp i tidigare svenska ordböcker. I annat sammanhang, i ett brev till en kollega, beskriver han på ett målade och humoristiskt sätt det fältarbete han utfört för att hitta facktermer, eller med hans egen terminologi «hantverksord»:

Hvad som i hittills varande Svenska Ordsamlingar mest saknas, är Ord inom Yrken af alla slag. Jag har till erhållande af sådana underkastat mig den mödan, att sätta mig inne hos verkmästare af alla slag, aflura (förlåt ordet – det finns icke heller i ordboken) dem deras ordasätt under arbetet och derå uppsätta förteckningar. (Cit. efter Malmgren 1988.)

Mycket intressant är Almqvists diskussion i inledningen om nyttan med ordboken. Han tar upp den vanliga invändningen att vardagliga ord som *baka* och *hämta* inte behöver förklaras eftersom den normale språkbrukaren har tillräcklig kunskap om dem ändå. Men han hävdar att denna kunskap ofta «hvilar i en dunkel känsla, i en språkinstinkt, i ett gehör, som visserligen leder honom ganska tillräckligt i livets vanliga göromål, men lämnar honom i osäkerhet rörande tusentals för vårt språk alldeles egna bestämningar, vidden för ordens betydelser, gränssorna, hvarinom dessa hålla sig, de flera slag af meningar ett och samma ord kan hafva /.../» (s. III). I detta sammanhang kommer han in på skillnaden mellan poesins och vetenskapens språk:

Det är min öfvertygelse, att i anseende till många ämnen är det för människan nyttigare, ljufligare och skönare, då de, oantastade af ett för stort medvetande, få hvila under en slöja, som skänker dem behaget och lyckan af en halfdager, i stället för full dager. All möjlighet af perspektiv i poesi, lika väl som i måleri, hvilar härpå: ingen fantasiskildring skulle kunna vara pittoresk det förutan. (S. III.)

Men för det vetenskapliga språket och förståelsen av vetenskaplig framställning gäller andra krav:

Hon måste rätt och slätt *klart veta* hvad hvarje ord *betyder*, och bruka det i sträng enlighet med denna betydelse. All artistisk vibration får icke här vara; det är frågan om dissektion. I det vetenskapliga språket består saken icke uti att måla sitt ämne, men att mörda det. Orden skola således i konsten brukas som penslar, men i vetenskapen som dolkar. (S. IV.)

Almqvist lyckas här ge ett snarast poetiskt uttryck åt skillnaden mellan allmänspråk och fack-

språk (eller «vetenskapligt språk»); vad hans pensel- och knivmetaforer syftar på är ju väsentligen *vag* resp. *icke-vag* betydelse. Huruvida hans argumentation är relevant för diskussionen om vardagsord och deras beskrivning i ordböcker är kanske inte helt klart. Men han har ytterligare ett – originellt – argument för ståndpunkten att också upplysningar om allmänt bekanta ord bör tas upp i ordböcker. (Argumentet gäller uttalsuppgifter men kan lätt generaliseras.)

Skulle vi, till exempel, i våra dagar ega en ordbok öfver svenskan i Gustaf I:s tid med utsatta *ljud* för alla ord, utvisande huru de *då* läto; hvilken skatt skulle det icke vara för oss i språkväg? (S. X.)

Med andra ord: en ordboksförfattare bör enligt Almqvist skriva inte bara för samtida användare, utan också med tanke på framtida språkforskare som kan behöva hans ordbok som historiskt källmaterial.

Också många av artiklarna i Almqvists ordbok är värda ett närmare studium. Vi får här nöja oss här med några smakprov, huvudsakligen från artiklar som innehåller lexikografiska innovationer eller lexikografiska uppgifter som oftast saknas i senare ordböcker.

För det första observerar man lätt att Almqvists ordbok innehåller mycket noggranna uppgifter om verbens syntax; man kan t.o.m. säga att den innehåller embryot till en svensk valensordbok. Så här ser ett utdrag ur artikeln **Borsta** ut:

Borsta /.../ Verbets objekt är icke sjelfva det föremål eller ämne, som med borsten borttages (fläckarne, smutsen), utan den sak, hvarifrån det tages; t.ex. «borsta rocken, stöflarne» (man kan ej säga: «borsta fläckarne»). /.../

För det andra ger Almqvist inte sällan explicita uppgifter om subtila semantiska skillnader mellan ord som nästan är synonymymer. Se t.ex. artikeln **Aflida**:

Aflida /.../ Skillnaden emellan uttrycken dö och aflida är den, att då Dö betyder handlingen i sjelfva ögonblicket då lifvet upphör; så kan man med Aflida utmärka en långvarigare händelse, ett aftynande småningom, som slutar med död. /.../

Distinktiv synonymi av detta slag är självklart värdefull men sällsynt förekommande t.o.m. i inlärningsordböcker, där de skulle göra den största nyttan. (Ett vackert undantag är *Longman Language Activator*, se Ohlander 1995.)

För det tredje påminner Almqvist oss ibland om att han också är skönlitterär författare genom att illustrera polysemin inom ett och samma uppslagsord med formliga små dialoger eller berättelser, som i artikeln **bildhuggeri**:

Bildhuggeri /.../ «Hvart ämnar du dig? Jag tänker gå till Bildhuggeriet (bem. 2. b.) derborta. Jag vill se, om Q. ännu fått sitt bildhuggeri (2. a.) i ordning. Han har vecka ut och vecka in nu i snart tio år varit upptagen af bildhuggeri (2. c.); så att det bör väl blifva något utaf. Jag tycker om, att han egnat sig åt bildhuggeri (2. d.), ty det är en ganska lönande konst. Jag sätter också bildhuggeriet (bem. 1 a och b) mycket högt /.../

Även utan att ha läst definitionerna, som här utelämnats, förstår man att bemärkelse 1 är 'bildhuggarkonst', bemärkelse 2a 'verk av bildhuggare', bemärkelse 2b 'bildhuggarateljé' etc.

Slutligen kan Almqvists tes om samtidsordboken som potentiell historisk källa tillämpas på hans egen ordbok. Förvisso håller den måttet som sådan; de många hänvisningarna till ordboken i de tidiga SAOB-banden vittnar om det. Till yttermera visso finner man i Almqvists ordbok inte sällan uppgifter om det svenska ordförrådet vid 1800-talets mitt som inte går att utläsa ur SAOB. Så i artikeln **basera**:

Basera /.../ [Ordet] förekommer föga och är på utgång ur språket. /.../ de svenska verberna Grunda och Grundlägga intaga allt mera det utländskas rum.

I SAOB anges verbet som nytt i svenskan på 1840-talet, och inga bruklighetsinskränkningar ges. Att döma av Almqvists ordbok kan ordet vara äldre, kanske vanligt under en period före 1840-talet men ovanligt på 1840-talet. Men om ordet var «på utgång ur språket» på 1840-talet, kan man konstatera att det gjorde en strålande comeback längre fram, senast under 1900-talet.

Om återutgivningen av Almqvists ordbok

En viktig omständighet i samband med utgivningen av Samlade verk är att nästan inga handskrivna manuskript av Almqvist har bevarats. Det betyder dock inte att det bara är att trycka om vilka exemplar av t.ex. förstautgåvorna som helst. Almqvist hörde till de författare som vill övervaka hela tryckningsproceduren i detalj, och det hände ganska ofta att han, när en bok redan var tryckt och t.o.m. bunden, ville ändra en eller annan formulering. Lösningen på det problemet var att skära ut ett blad (en s.k. kancelland) och klistra in ett nytt blad med de ändrade formuleringarna (en s.k. kancellans). Följaktligen måste utgivaren av en volym i Samlade verk teoretiskt gå igenom alla bevarade exemplar av de upplagor som trycktes under Almqvists livstid, i jakt på eventuella kancellanser och kancellander. I praktiken får dock detta detektivarbete oftast inskränka sig till en genomgång av kanske något tiotal någorlunda lätt åtkomliga exemplar.²

Den filologiska delen av utgivningsarbetet är sålunda förhållandevis överkomlig. Det huvudsakliga problemet är att avgöra vad som är oavsiktliga tryckfel och inkonsekvenser och vad som är avsiktlig variation, t.ex. stavningsvariation. Men även så finns åtskilliga svårnäckta problem, inte minst med tanke på att Almqvist hade en uttalad ambition, åtminstone i sina skönlitterära verk, att karakterisera sina diktade figurer med hjälp av bl.a. ortografi och interpunktion. Han skriver t.ex. i ett brev:

Om man rätt begagnar saken, så har man i interpunktionen ett stort medel att nuancera känslors och tankars uttryck. /.../ Jag brukar äfven för detta ändamål ett varierat bokstafveringssätt. Så skall [man] finna, att i pjesen Godolphin står f-ljudet uttryckt med ph i en mängd utl. ord /.../, hvilka jag eljest skrifver med f; och bokstafven c bibehålles i en mängd ord, der jag annars har k /.../

Jag nyttjar t.ex. *sträng* eller *tät* kommatering, för att dramatiskt skildra en Person, som har den karakteren att uttrycka sig torrt, lakoniskt, kraftigt, pedantiskt. En ung, glad flickas dialog, deremot, måste vara löst eller glest kommaterad, den flyter icke eljest. (Cit. efter Burman 1999:88.)

Sådana Almqvistcitat manar till försiktighet när det gäller konsekvensändringar; även till

synes grava inkonsekvenser – och möjligen t.o.m. tryckfel – *kan* vara avsiktliga. Dock ser det ut som om de principer som ställs upp i brevet i huvudsak är tänkta att tillämpas i Almqvists *skönlitterära* verk.

Av ordbokens inledning framgår det att Almqvist inte var nöjd med tryckeriets arbete. En komplicerande omständighet var att tryckeriet låg i Örebro, 25 mil från Stockholm där Almqvist bodde. Så här skriver han:

Aflägsenheten från tryckningsorten har förorsakat att ett antal tryckfel insmugit sig, särdeles af accenter. De finnas rättade på blad, som särskildt åtfölja häftena; och anhåller man, att läsaren, före bokens begagnande ville taga rättelserna i beaktande. /.../

Då förf. i allmänhet för hela sitt arbete vågar hoppas på kritikens öfverseende, då väl ingen, som billigt tager svårigheterna i betraktande, lärer fordra att första steget på en förut obanad väg skall kunna vara felfritt; så begär han detta i synnerhet för verkets början. Om man vill efterse i äldre, äfven de bäst anskrifna ordböcker hos oss, skall man i redaktionsformen, uttryckssätten och bearbetningen upptäcka flerfaldiga olikheter i begynnelsen emot för midtuti och vid slutet, hvilket allt tydligen visar, att förf:ne under sjelfva arbetets gång utvecklat och format sitt föredrag i mycket. (S. XXIV.)

En noggrann genomgång av hela ordboken, ord för ord, visar att Almqvist ingalunda överdriver; ordboken *är* slarvigt tryckt. Detta skulle snarast tala mot en alltför stor trohet mot bas-texten vid behandlingen av misstänkta inkonsekvenser och tryckfel.

Vi ska nu se dels på uppenbara tryckfel och konsekvensfel, som utan tvekan bör korrigeras i den kritiska utgåvan, dels på tveksamma fall, inkonsekvenser och eventuella tryckfel, som kanske inte ändras men som kan föranleda en kommentar, dels slutligen på inkonsekvenser m.m. som kan vara avsiktliga och troligen inte bör rättas.

Uppenbara tryckfel och inkonsekvenser

Här är först några exempel på rätt uppenbara tryckfel och inkonsekvenser i bas-texten (*u.* är förkortning för «uttal»):

(1) **Accentuera**, *u.* åkksäntuèra /.../

(2) **Armera**, *u.* arméra /.../

(3) **Arrendera**, *u.* àrrändéra /.../

(4) **Aukorisation**, *n.* auktórisatschón /.../

(5) **Afklaga** /.../ Genom klagomål få bort en person ämbete /.../

(6) **Aldrig** /.../ Om du också vore aldrig den. så knäpper jag dig.

(7) **Binnet** /.../ Ett slags sjukdom, som besvärar stolgången. (Bindet?) /.../

I de fyra första exemplen står uttalsangivelserna i fokus. Verb på *-era* har i nutida standardsvenska akut accent (´) på näst sista stavelsen. På Almqvists tid varierade troligen uttalet, och själv föredrog han grav accent som det «finare» uttalet (med Almqvists notation *-èra*). Det framgår också av inledningen (s. XXV), att Almqvist är medveten om att avvikelser från denna uttalsangivelse förekommer i början av första häftet och att de korrigeras på ett särskilt rättelseblad. Emellertid har Almqvist inte korrigerat på långt när alla sådana felaktigheter, och det torde stå klart att detta bör göras i den vetenskapliga utgåvan. Det bör alltså stå «akksän-tuèra», «armèra» och «arrendèra» där. I det fjärde exemplet ges två huvudtryck fastän ordet inte är sammansatt. Vid analoga ord anges tryck enbart på sista stavelsen, varför man nog vågar ändra i det aktuella fallet. Dessutom är stavningen av uppslagsformen orimlig och förkortningen *u.* har råkat bli *n.* Vi har här att göra med en kort artikel med två uppenbara och ett troligt tryckfel!

I det femte och sjätte exemplet är definitionen resp. språkprovet syntaktiskt omöjliga. Det måste saknas en preposition (*från*) mellan *person* och *ämbete* i exempel (5), och punkten i exempel (6) ska rimligen bytas ut mot ett kommatecken.

Det sjunde exemplet är en smula komiskt. Troligen har en arbetsanteckning («Bindet?» – dvs. Almqvist frågar sig om en alternativ stavning bör föredras) från ett tidigt manuskriptstadium råkat komma med i det manuskript som tryckeriet fått, och därmed också kommit med i den tryckta ordboken.

Möjliga fel som kanske inte ska rättas

Vi tar nu upp några mer tveksamma fall:

(8) **Annex** /.../ Den sednare kallas *Moderförsamling* till Annexet, och dess prest är kyrkoherde, dä deremot Anexets är komminister. /.../

(9) **Axevalle-hed** /.../ mönstrings- och exercis plats /.../

(10) **Aprilväder**, *u.* aprill'vä'där /.../

(11) **Baldersbrå**, *u.* bældärsbrå' /.../

I exempel (8) träffar vi på ett fall av ortografisk inkonsekvens, *Annex/Anex*. Även med kännedom om Almqvists förkärlek för ortografisk variation som stilmedel är det nästan omöjligt att föreställa sig att variationen i artikeln **Annex** skulle vara avsiktlig. Exempel (9) innehåller en egendomlig, i övrigt knappast belagd särskrivning av ordet *exercisplats*, men kanske kunde sådana accepteras på Almqvists tid i den här aktuella typen av elliptiska samordningar.

I de två sista exemplen anger Almqvist akut accent i stället för väntad grav i sammansättningarnas förleder. SAOB tar upp Almqvists uttalsangivelse som ett (sällsynt) sidouttal i artikeln **baldersbrå**, men i artikeln **aprilväder** ger SAOB enbart uttalet med grav accent. Betyder det att SAOB-redaktionen – så tidigt som ca 1900 – bedömt Almqvists uttalsuppgift som felaktig? Är detta i så fall något man bör ta hänsyn till i den kritiska utgåvan? Svaret är inte självklart.

Inkonsekvenser och egendomliga former som troligen inte ska rättas

Till sist tar vi upp några exempel på inkonsekvenser och avvikande former som nog inte ska ändras:

(12) **Abdication** /.../ Förekommer i några sammansättningar, såsom: *Abdikations-akt* /.../

(13) **Abbotlig** /.../ t.ex. *Abbotlig värdighet, hus* o.s.v. /.../

(14) **Afskrifva** /.../ fördubbla en handling eller dokument /.../

(15) **Benpipa** /.../ Häraf finnes tvenne särskilda: /.../

(16) **Alingsås** /.../ Stad i Westergötland /.../

(17) **Borås** /.../ Stad i Vestergötland /.../

I exempel (12) stöter vi åter på ortografisk variation. I det här fallet kan den emellertid mycket väl vara avsiktlig, eftersom den försvenskade stavningen *Abdikation* används när ordet ingår som led i en sammansättning med ett inhemskt ord. I exempel (13) och (14) finner vi samordnade konstruktioner med en sorts kongruensfel (korrekt t.ex. «en handling eller ett dokument»), men kanske var denna rätt lindriga «feltyp» helt accepterad på Almqvists tid. Även i exempel (15) träffar vi på utebliven (verb)kongruens (> *Häraf finnas*), men man kan nog säga att denna inkongruens gynnas av själva konstruktionstypen och av det «existentiella» verbet, och förmodligen var den inte helt ovanlig.

Exempel (16) och (17) ger prov på ortografisk variation vid egennamn. En närmare granskning av hela ordboken visar att Almqvist föredrar stavningen *Westergötland* i första häftet och stavningen *Vestergötland* i andra häftet. Det är således möjligt att han har ändrat uppfattning om den korrekteste stavningen under arbetets gång. Det ska nog i så fall återspeglas i den kritiska utgåvan, dvs. ingen ändring bör företas.

Slutord

Äldre ordböcker är ofta intressanta inte bara från lärdomshistorisk synpunkt. Inte sällan innehåller de uppslag som aldrig förts vidare i senare ordböcker men som vore värda att ta vara på. Jag hoppas ha visat att Almqvists ordbok är ett exempel på detta och att återutgivningen av ordboken har ett klart lexikografiskt intresse – även bortsett från att denna återutgivning är nödvändig för att göra bilden av ett av de största svenska författarskapen fullständig.

Jämfört med bastexterna till andra Almqvistvolymerna som givits ut i Samlade verk är mängden av tryckfel och inkonsekvenser i den här aktuella bastexten närmast bedövande (jfr den ovan diskuterade artikeln **auk(t)orisation**). Det är inte särskilt överraskande; det är långt mödosammare att korrekturläsa en ordbok än t.ex. ett skönlitterärt verk. Frågan är vilka konsekvenser detta bör få för utgivningsprinciperna i det aktuella fallet. Med vetskap om att tryckeriet svarat för ett rätt slarvigt arbete, något som Almqvist själv påtalat, är det möjligt att man bör vara något mindre försiktig med konsekvensändringar än vad som normalt är fallet vid återutgivningen av Almqvists arbeten inom ramen för Samlade verk.

Litteratur

- Almqvist, Carl Jonas Love 1842–44: *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Örebro.
- Burman, Lars 1999: Det enkla valet. Följderna av en oproblematisks textsituation. I: Lars Burman & Barbro Ståhle Sjönell (red.), *Vid texternas vägsål. Textkritiska uppsatser. Bidrag till en konferens anordnad av Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer 16–18 oktober 1998*. Stockholm. S. 83–99.
- Dalin, A.F. 1850–53: *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Hannesdóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg.
- Longman Language Activator – the World's First Production Dictionary*. Editorial Director: Della Summers. London 1993.
- Malmgren, Sven-Göran 1988: Almqvist, Dalin och den svenska definitionsordbokens födelse. I: Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lund. S. 195–214.
- Ohlander, Sölve 1995: Le mot juste? Några tankar kring «världens första produktionslexikon». I: *LexicoNordica* 2. S. 237–259.
- SAOB=*Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1893–.

Noter

1. För utförligare beskrivningar av Almqvists ordboksfragment och Dalins ordbok se Hannesdóttir (1998) och Malmgren (1988). Den inledande allmänna beskrivningen av Almqvists ordbok i denna uppsats bygger delvis på Malmgren (1988).
2. Se vidare Burman (1999:95ff.). Också i det exemplar som jag använt mig av och som kommer att utgöra grunden för den kritiska utgåvan (den s.k. bastexten), finns kancellanser (s. 87–88 och 95–96). Det vore alltså intressant att hitta ett exemplar med de ursprungliga sidorna, kancellanderna, men sökandet efter ett sådant exemplar har ännu inte givit något resultat. Det är ju inte heller säkert att ett sådant exemplar existerar; det är fullt möjligt att Almqvist lyckats förse samtliga exemplar med det nya bladet, kancellansen.

Nina Martola

Användarkommentarer till en tvåspråkig ordbok

In the late nineties a new, large Finnish-Swedish dictionary was published – 1997 in a printed version and 1998 on CD-rom. During the first revision all the comments the editorial staff had got from the users were compiled and judged. All the adequate comments, which were the majority, lead to corrections and completions in the manuscript. In this study I present the users' comments. The information category which has by far caused most comments are the equivalents. The lemma selection comes in second place and the third most commented category are the examples.

1 Inledning

År 1997 kom en ny finsk-svensk ordbok ut på marknaden i Finland, *Stora finsk-svenska ordboken*, och året därpå kom den i elektronisk version. Ordboken bygger på en finsk förlaga, *Suomen kielen perussanakirja* ('Finsk basordbok') och innehåller drygt 90.000 ordboksartiklar. Eftersom Forskningscentralen för de inhemska språken har goda kontakter till en viktig användargrupp, översättarna, har redaktionen fått in en hel del spontana kommentarer om ordboken alltsedan publiceringen. När utgivarna, förlaget WSOY och Forskningscentralen, tog beslut om en revidering av ordboken, uppmanades användarna mer aktivt via olika kanaler att komma med förslag, synpunkter och korrigeringar. Kommentarererna har primärt sammanställts med tanke på revideringen av ordboken, men eftersom synpunkter från användare kan vara av ett visst allmänlexikografiskt intresse kommer jag i det följande att presentera vilka typer av kommentarer som kommit in och vad de gällt.

2 Allmänt om kommentarsamlingen

Det kom in glädjande många kommentarer till redaktionen. Den överväldigande delen fick vi in per e-post, över fyrahundra meddelanden. Ett fåtal kommentarer kom in skriftligt och via personliga samtal med användarna, ett lite större antal per telefon. Största delen i den sistnämnda gruppen förmedlades av forskningscentralens svenska språkvårdare, som fått kommentarer om ordboken i jouren. Kommentarererna var av mycket olika omfång och art. En del var kortfattade och gällde en enda artikel medan andra var sammanställningar med kommentarer till ett flertal olika artiklar. Några personer har varit mycket aktiva och står för majoriteten av kommentarer, medan andra hört av sig bara vid ett eller ett par tillfällen.

För revideringsarbetet sammanställde vi alla kommentarer i alfabetiska listor med det lemma de hänförde sig till som stickord. En mindre del var svenska stickord som kom sig av att den elektroniska versionen av ordboken uppenbarligen används som svensk-finsk ordbok i någon mån. Den första listan gjordes i början av revideringsarbetet, den andra i slutet.

Sammanlagt innehöll de två listorna ca 800 poster med kommentarer från användarna. I det följande skall jag redovisa vad kommentarerna gällde.

3 Kommentarerens fördelning på olika informationskategorier

Kommentarerna kan indelas enligt vilken informationskategori i ordboken de hänför sig till, alltså om de gäller uppslagsord, ekvivalenter, exempel, grammatiska angivelser osv. Det har ibland varit vanskligt att avgöra till vilken kategori en kommentar skall räknas: om t.ex. en betydelse för ett uppslagsord efterlyses betyder det naturligtvis samtidigt att en eller flera ekvivalenter fattas. Jag har följt fokuseringen i kommentarerna där en sådan gått att skönja. En kommentarpost har aldrig hänförts till fler än en kategori. Eftersom kommentarsammansättningen primärt gjorts med tanke på själva revideringsarbetet beaktas inte kommentarer om yttre form, layout och förtexter. De kommentarerna är också få till antalet.

Diagram 1 visar hur kommentarerna fördelar sig mellan de olika kategorierna. Över hälften av alla kommentarer gäller ekvivalenterna, vilket inte är så överraskande när det gäller en tvåspråkig ordbok som kommenteras av översättare. Ungefär 20 % av kommentarerna hänför sig till uppslagsorden medan exempelkommentarerna utgör drygt 10 %. Resten av informationskategorierna får under 5 % av kommentarerna. I gruppen *övrigt* ingår kommentarer om hänvisningar och om latinska namn.

3.1 Kommentarer till uppslagsorden

Uppslagsordskommentarerna består till överväldigande del av påpekanden om uppslagsord som fattas i ordboken. I några fall efterlyses en betydelse som inte finns redovisad. Fyra kommentarer gäller uppslagsord som borde strykas, två av språkvårdsskäl, två för att de enligt kommentatörerna känns föråldrade.

3.2 Kommentarer till ekvivalenterna

Också när det gäller ekvivalensen är det saknade ekvivalenter som påtalas i över hälften av fallen, medan en knapp tredjedel av av kommentarerna gäller korrektheten (grupperna *felaktig* och *tvivelaktig* i diagram 2). En rätt stor grupp är påpekanden om ekvivalenter som är eller anses vara finlandismer utan att vara etiketterade som sådana. (Finlandismer är ord eller uttryck som inte förekommer i sverigesvenskan). I fem procent av kommentarerna efterlyses en tydligare förklaring för en ekvivalent och i några fall anses ekvivalenterna feletiketterade, främst med avseende på stil eller bruk. Fördelningen åskådliggörs grafiskt i diagram 2.

3.3 Kommentarer till exemplen

Exempelkommentarerna är betydligt färre än ekvivalentkommentarerna. De gäller i ännu högre grad (nästan 59 %) uttryck som fattas. I den siffran ingår både finska uttryck och svenska översättningar. I 36 % av kommentarerna påpekas bristande idiomatik antingen i finskan eller i den svenska översättningen. Någon enstaka strykning föreslås, och så påtalas också i denna grupp några omarkerade finlandismer. Se diagram 3.

3.4 Kommentarer om svenska ingångar

Den fjärde och sista kommentartyp jag skall ta upp är inte särskilt stor men i gengäld litet anmärkningsvärd. Det är kommentarer som avser svenska ord eller uttryck men som inte

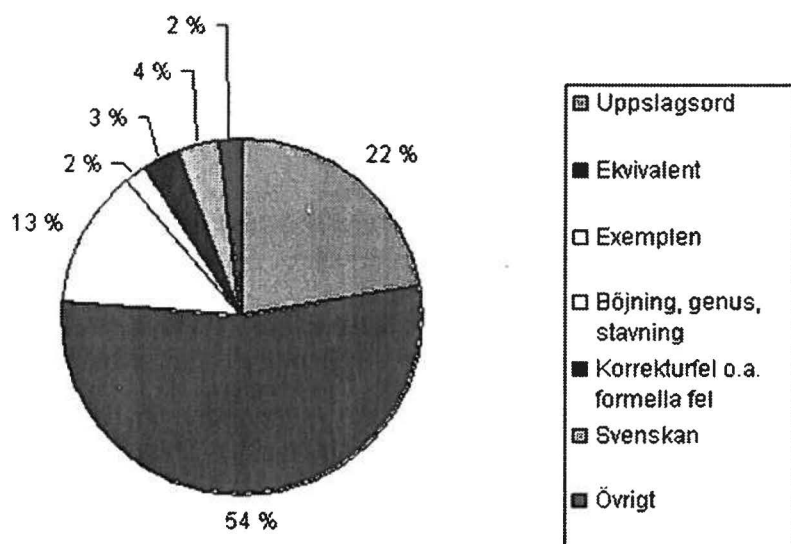

Diagram 1. Fördelning mellan olika element

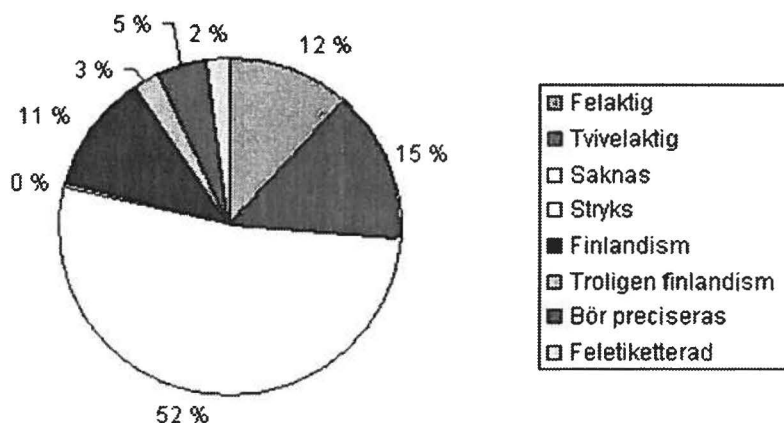

Diagram 2. Ekvivalentkommentarer.

kopplas till en enskild artikel i ordboken. Uppenbarligen används alltså svenskan i någon mån som ingångsspråk, vilket är möjligt i den elektroniska versionen, även om det naturligtvis inte är det egentliga syftet med en finsk-svensk ordbok. Kommentarer av den här typen är 30 till antalet, och de kommer främst från två olika kommentatörer med ströfall från en del andra. I 90 % av kommentarerna efterlyser ett saknat ord: de flesta är av typen «det svenska ordet X finns inte i ordboken» och en mindre del representerar varianten «det svenska ordet Y (och det svenska ordet Z) är betydligt vanligare än ordet X som nu finns i ordboken». I några fall efterlyses svenska uttryck. Se diagram 4.

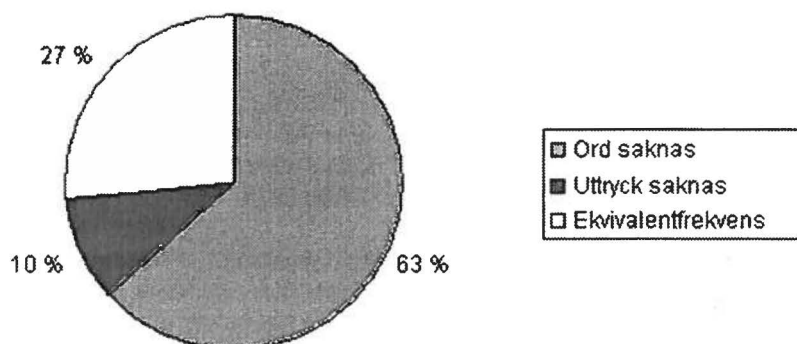

Diagram 3. Exempelkommentarerna

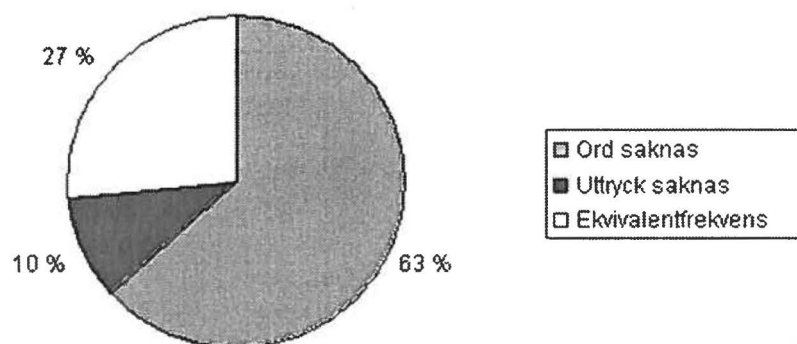

Diagram 4. Kommentarer om svenska ingångar

3.5 Övrigt

Megastruktur och makrostruktur har kommentatörerna knappast alls uppmärksammat. Två personer har påpekat att de hellre skulle se ortnamnen bland artiklarna i stället för i en separat lista (något som för övrigt genomfördes vid revideringen). Avsaknaden av rullningsfunktion i den elektroniska versionen har också påtalats. Artikelstrukturen har ingen kommenterat.

Det som också kan noteras är att samma artikel eller ord i vissa fall föranlett många kommentarer från olika personer. Det handlar huvudsakligen om två typer, svåröversatta ord och ord i tiden. Exempel på svåröversatta ord där ekvivalenter eller exempel påtalats eller föreslagits är *yhteisö* 'sammanslutning; samfund; samhälle; gemenskap; grupp; företag; organisation' och *kattava* 'omfattande; heltäckande; komplett, fullständig; uttömmande; genomgripande; ingående; mångsidig'. Ord i tiden som föreslagits som nya uppslagsord av flera olika kommentatörer är t.ex. *brändi* 'varumärke' och *osaaminen* 'kunnande; know-how; kompetens'.

Kommenterad kategori	LN Intern ordningsföjd	SFSO Intern ordningsföjd (av 9 kategorier)
lemmaselektion	1	2
grammatik	2	4
ekvivalenter	3	1
exempel, kollokationer, idiom	4	3
jämförelse med andra ordböcker	5	–
utanförtext	6	8

Tabell 1. Kommenterade kategorier i LexicoNordica-recensionerna av bi- och polylingvala ordböcker jämfört med användarkommentarerna till Stora finsk-svenska ordboken.

4 Användarkommentarerna jämfört med annan ordbokskritik

I LexicoNordica 10 analyserar Bergenholtz de ordboksrecensioner som har ingått i tidskriftens nio första nummer. Jag skall därför jämföra de resultat jag fått med de resultat Bergenholtz (2003: 12) redovisar vad gäller kritik av poly- och bilingvala ordböcker. Här bör det naturligtvis kraftigt understrykas att resultaten inte är direkt jämförbara, eftersom kategorierna delvis varit olika och därtill många fler i LexicoNordica-analysen. Som ett grovt mått använder jag kategoriernas inbördes ordning i respektive material.

Till att börja med kan det konstateras att många av de kategorier Bergenholtz har med ger 0 % i mitt material. Kommentatörerna av Stora finsk-svenska ordboken har inte sagt något om kommunikationsrelaterade eller kunskapsrelaterade funktioner, inget om användarna och inte heller något om priset, om den empiriska basen eller – av uppenbara skäl – om illustrationer. Flera har kommit med allmänna omdömen och några har jämfört Stora finsk-svenska ordboken med dess föregångare, men de kommentarerna har jag inte noterat i denna genomgång eftersom de inte föranlett några konkreta åtgärder i manuskriptet.

I LexicoNordica-recensionerna (och i ännu högre grad i recensioner i tidningar och tidskrifter [Bergenholtz 2003: 23]) är det lemmaselektionen som ägnas mest uppmärksamhet. I mitt material kommer den kategorin på andra plats, långt efter ekvivalenterna. I LexicoNordica ligger ekvivalenterna på tredje plats efter grammatiken, som i mitt material ägnas en mycket liten andel av kommentarerna. Slår man samman kategorierna exempel, kollokationer och idiom i LexicoNordica till en gemensam grupp når den upp till fjärde plats i den inbördes ordningen. I användarkommentarerna till Stora finsk-svenska ordboken finns exemplen på tredje plats. Se tabell 1.

5 Kommentarnas återverkningar i ordboksmanuskriptet

De ca 800 kommentarposterna som fanns på redaktionens listor har föranlett ca 940 ingrepp i manuskriptet, fördelade på 896 ordartiklar. I själva verket är de enskilda åtgärderna antagligen betydligt fler eftersom en övergripande kommentar «artikeln reviderad» eller «momentet reviderat» har satts in i manuskriptet om ändringar gjorts på flera ställen i en och samma

artikel vid samma genomgång. En stor del av kommentarerna har resulterat i någon form av åtgärd. Ibland har åtgärderna inte blivit exakt de föreslagna men kommentaren har i all fall lett till en reviderad artikel.

För andra omgången har jag kunnat kontrollera hur stor andel av kommentarerna som *inte* ledde till åtgärder, nämligen 102 av ca 400 kommentarposter. I 30 fall hade artikeln ändrats under tidigare manuskriptgenomgångar. I drygt 70 fall bedömde redaktionen att ingen åtgärd behövdes: 37 ekvivalent- och exempelkommentarer underkändes och 35 förslag till nya uppslagsord förkastades. I fråga om lemmaförslagen rörde det sig huvudsakligen om ord som redaktionen ansåg vara för termbetonade för att platsa i en allmänspråklig ordbok. De ratade ekvivalentförslagen låg antingen för långt från uppslagsordets betydelse eller var inte tillräckligt allmängiltiga motsvarigheter för att passa som ekvivalenter. Sammantaget var det alltså 72 av 400 eller 18 % av kommentarerna som inte föranledde några åtgärder vid revideringen. Om man å andra sidan beaktar att många av kommentarerna av konsekvensskäl ledde till åtgärder i flera andra artiklar än de som hade påtalats av kommentatörerna är procentsiffran i praktiken mindre än 18 %.

Arbetet med den nya upplagan av Stora finsk-svenska ordboken resulterade i drygt 8.000 reviderade och nya artiklar om man bortser från ortnamnen. Ungefär 10 % av det antalet har föranletts av användarkommentarerna. I proportion är det inte så mycket men det handlar i många fall om viktiga åtgärder som utan tvivel bidrar till att höja ordbokens kvalitet.

6 Slutord

För en ordboksredaktion är kommentarerna från användarna viktiga. De är ju ett bevis på att ordboken används och väcker egagemang. E-post är det tacksammaste mediet för insamling, och kommentarer är lättast att få in om man har etablerade kanaler till någon användargrupp. De anonyma användarna tenderar förbli anonyma.

Det som intresserat användarna av Stora finsk-svenska ordboken allra mest är ekvivalensen, vilket inte är så förvånande med tanke på att merparten av kommentarerna kommer från översättare. Det är troligtvis i regel ekvivalenter översättare är ute efter när de slår upp i en tvåspråkig ordbok. Uppslagsorden har ägnats näst mest kommentarer och exemplen kommer på tredje plats.

Litteratur

Ordböcker

Stora finsk-svenska ordboken = Suuri suomi–ruotsi-sanakirja. Stora finsk-svenska ordboken. Publ.: Werner Söderström Osakeyhtiö och Forskningscentralen för de inhemska språken. Helsingfors–Juva: WSOY 1997. – Elektronisk version: Program:

Timehouse/Teklacap Oy. Borgå: WSOY 1998.

Suomen kielen perussanakirja (1–3) ('Finsk basordbok') 1990–94. Utg.: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki: Painatuskeskus.

Annan Litteratur

Bergenholtz, Henning 2003: Ordbogsanmeldelser i LexicoNordica. I: *LexicoNordica 10*, Nordiska föreningen för lexikografi och Nordiska språkrådet: Oslo. S. 7–26.

Egennamn i ordboksdefinitioner: hur stor allmänbildning förutsätts av användaren?

The article deals with proper names occurring in the definitions in *Suomen kielen perussanakirja* (Basic Dictionary of Finnish). When a proper name is used in a dictionary definition, the purpose is to express something essential of the headword. However, sometimes the user of the dictionary may not be familiar with the proper name in question. If the name plays a central role in the definition, the user is presumed to know more than he or she does. In that case both the headword and the definition remain unclear. This concerns especially headwords derived from a personal name (*Homeric*, *Topelian*). In such cases the definition may simply be based on the proper name only without describing the concept in any other way (for instance *Homeric* 'of, relating to, or resembling Homer', *Topelian* 'characteristic of Z. Topelius' production'). Sometimes it would also be useful to clarify the proper name with some other information, era etcetera. On the other hand, the difference between a dictionary and an encyclopedia has to be kept in mind.

1 Inledning

Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') är en nufinsk ordbok med cirka 100 000 uppslagsord som utkom 1990–1994. En uppdaterad cd-romversion kom ut 1997. Ordboken baserar sig delvis på *Nykysuomen sanakirja*, en ordbok som utkom 1951–1961 och som beskriver finska språket i början av det förra århundradet. Även om allt material ur *Nykysuomen sanakirja* har granskats och uppdaterats vid redigeringen av *Perussanakirja* har det kanske inte alltid beaktats hur mycket tidsskillnaden på cirka 50 år framträder i vissa artiklar. Fenomen som var aktuella då *Nykysuomen sanakirja* utarbetades var redan närhistoria då *Suomen kielen perussanakirja* kom ut.

gallerjägare *hist.* om män ur jägarrörelsen som kastats i Špalernejafängelset.

Den här artikeln i *Suomen kielen perussanakirja* stötte jag på för drygt ett år sedan. Jag visste ju att jägarna var finska soldater som fick militär utbildning i Tyskland under första världskriget, och att målet för jägarrörelsen var att befria Finland från Rysslands välde. Däremot kände jag inte till Špalernejafängelset; jag var inte ens säker på i vilket land det låg. Här hade alltså ett främmande proprium en central ställning i definitionen, och därför förblev artikeln delvis dunkel för mig. Det framgick inte varför och när män ur jägarrörelsen spärrades in i Špalernejaja. Kunde det kanske hända att jägare kastades också i andra fångelser? Vad kallades i så fall de jägarna?

Artikeln fick mig att fundera på hur ofta ordböckernas definitioner innehåller proprier som är så främmande för ordboksanvändarna att definitionerna delvis förblir dunkla. Vilken typ av allmänbildning behövs när proprier som Homeros, Machiavelli, Birger jarl

eller Špalernaja förekommer i definitionerna? Bara den här lilla gruppen på fyra namn förutsätter kunskap om mycket skilda områden – antikens litteratur, världspolitiken, Sverige-Finlands historia och Finlands historia.

2 Material

Jag plockade maskinellt ut sådana definitioner ur den finska basordbokens databas som innehåller ord med stor begynnelsebokstav. Ordboken omfattar ungefär 90 000 uppslagsord, och i definitionerna ingår cirka 400 olika proprier. När jag hade plockat ut de definitioner som innehåller proprier jämförde jag dem med motsvarande definitioner i andra ordböcker av ungefär samma storlek (Norstedts Svensk ordbok, Collins English Dictionary, Chambers English Dictionary, Duden i ett band och OED online).

Proprierna kunde grovt indelas i tre grupper:

1. ortnamn (världsdelar, stater, städer, naturnamn; historiska ortnamn)
2. personnamn
3. namn på partier, ämbetsverk, institutioner osv.

Jag koncentrerar mig på ortnamn och personnamn.

3 Ortnamn

Största delen av de geografiska proprierna i den finska basordboken är namn på stater; ungefär hälften av världens cirka 160 stater är representerade. När stater nämns sägs det aldrig explicit att de är stater. Förutsätter vi alltså att ordboksanvändaren känner till alla stater i världen, också de mest avlägsna? Jag ska ta några exempel. Förkortningen FBO betyder den finska basordboken (Suomen kielen perussanakirja) och SOB Norstedts Svensk ordbok.

tutsi *Tutsit* eräs Burundissa ja Ruandassa elävä kansanryhmä. (FBO)
[**tutsi** *Tutsier* folkgrupp i Burundi och Rwanda.]

hutu *Hutut* eräs Ruandassa ja Burundissa elävä bantukansa. (FBO)
[**hutu** *Hutuer* bantufolk i Rwanda och Burundi.]

burkinier (mans)person från Burkina Faso (SOB)

nasaré person från Nasaret (bibl.) (SOB)

Artiklarna *hutu* och *tutsi* skrevs när striderna mellan de här stammarna var mycket aktuella. På den tiden visste ordboksanvändarna att Rwanda och Burundi låg i Afrika, men i nuläget skulle det kanske vara skäl att vara lite mer explicit. I artikeln *hutu* sägs det att det är fråga om ett bantufolk, vilket kanske leder användaren till rätt världsdel, men «folkgruppen» i artikeln *tutsi* skulle i princip kunna leva var som helst på jordklotet. Och hur många

kan placera Burkina Faso i rätt världsdel och vet att det är en stat? Eller gör det ingen skillnad vad för slags ort det handlar om? Hör det fortfarande till allmänbildningen att veta att Nasaret är en stad? När det ingår *proprier* som uppslagsord i ordböcker som *Duden* och *Collins* får användaren veta vad för slags ortnamn det är fråga om. Användarna av olika ordböcker är alltså i olika ställning i det här avseendet, och det är skillnad på hur mycket allmänbildning som förväntas av dem.

Tidskriften *National Geographic* gjorde för ett år sedan en undersökning där 3 250 ungdomar i åldern 18–24 år från Förenta staterna, Kanada, Mexiko, Japan, Frankrike, Tyskland, Italien, Storbritannien och Sverige intervjuades. Undersökningen bestod av 56 frågor, av vilka en lydde: «Vilket nummer har Afganistan på kartan?» Det gällde att välja mellan fyra alternativa stater på kartan, nämligen Afganistan, Kina, Turkiet och Algeriet. Även om man inte genast kunde placera Afganistan på kartan, var det ganska lätt att hitta rätt genom att helt enkelt eliminera de andra alternativen. Ändå var det bara 25 % av fransmännen, 28 % av engelsmännen, 37 % av italienarna och 40 % av svenskarna som kunde placera Afganistan rätt. Israel placerades rätt av 23 % av engelsmännen, 49 % av fransmännen, 51 % av italienarna och 60 % av svenskarna, medan 59 % av svenskarna och 52 % av britterna kunde skilja Stilla havet från Atlanten och de övriga världshaven. Kanske det här säger något om den geografiska allmänbildning som ordboksanvändarna besitter. Kan vi utgående från det här anta att användarna vet vilket slag av orter som avses med ordboksdefinitionerna Böhmen, Mähren, Ural och Verona eller var i världen Sundaöarna ligger?

korinttilainen *Korinttilaiset* muinaisen Korintin asukkaat. (FBO)

[*korinthier Korinthierna* invånare i det forna Korinth.]

olympolainen *ylät*. Olymposta koskeva; Olympoksen asukas; jumalainen, ylhäinen, ylevä, ihana. *Olympolainen rauha ja tyynyys*. (FBO)

[**olympisk** *högt*. som har att göra med Olympen; invånare på Olympen; gudomlig, ädel, upphöjd, underbar. *Olympisk frid och stillhet*.]

Inte heller av de här artiklarna framgår det vad för slags orter det är fråga om, det vill säga att Korinth var en forntida stad och Olympen det berg som var de grekiska gudarnas boning. Slutet på definitionen i den senare artikeln «gudomlig, ädel, upphöjd, underbar» blir därför också svårt att förstå så väl som exemplet «*Olympisk frid och stillhet*». Och hur är det när namnet Rom nämns i historiska artiklar? Är det säkert att ordboksanvändaren vet att det är fråga om det romerska riket och inte om staden Rom? Låt oss anta att det i följande artiklar nämndes i vilket land Bourgogne och Bordeaux ligger – skulle det vara att undervärdera användarnas allmänbildning eller skulle det bara vara att framhålla det väsentliga faktum att de ifrågakvarande vinerna uttryckligen är franska?

bourgogneviini Bourgognen maakunnassa tuotettuja puna- ja valkoviinejä. (FBO)

[*bourgognevin* röda och vita viner från provinsen Bourgogne.]

bordeauxviini lähinnä Bordeaux'n ympäristössä tuotettuja puna- ja valkoviinejä. (FBO)

[*bordeauxvin* röda och vita viner som producerats främst i Bordeauxdistriktet.]

4 Personnamn

I definitionerna i vår ordbok finns 67 personnamn. De täcker tiden från antiken till 1900-talet och är namn på härskare eller har att göra med politik, vetenskap, litteratur, filosofi och religion. En stor del av proprierna som ingår förutsätter universell allmänbildning. Sju av namnen hänför sig till antiken, fjorton till religioner, nio till 1900-talets historia och allmänpolitik. Fjorton av namnen har att göra med Finlands och Sveriges gemensamma historia och bara tre med Finlands historia. Trots det är det bara för två personer som det finns en tidsangivelse. I samband med sju personer anges nationalitet eller land och i samband med fem personer ges uppgifter om deras ställning (ståthållare, general, påve, filosof, drottning).

Praxis vid omtal av personer varierar i olika ordböcker och också inom en och samma ordbok. Borde en ordbok vara konsekvent i fråga om namn? Jag tror inte att det är ofta som redigeringsreglerna för ordböcker omfattar anvisningar om hur personnamn ska återges i definitionerna. Av de ordböcker som jag har använt är Duden mest konsekvent, och enligt mina iakttagelser nämns en person där nästan aldrig med enbart efternamn. Några exempel:

Leninismus: *Weiterentwicklung des Marxismus durch W. I. Lenin (1870 – 1924)* – (Duden)

Newton: [nach dem engl. Physiker Sir Isaac Newton (1643 – 1727)]: *physikalische Einheit der Kraft* (Duden)

När det gäller andra ordböcker varierar praxis: om vissa personer används hela namnet, om vissa används bara efternamnet, och ibland används efternamnet tillsammans med initialerna för förnamnen. Det tycks vara av avgörande betydelse hur känd en person är; när det gäller kända personer används bara efternamnet, när det gäller mindre kända nämns också annat.

I ordboksdefinitionerna förekommer också fiktiva gestalter (Adam, Eva, Noa, don Quijote), och här framgår det inte av artiklarna om de är verkliga personer eller inte. Ett exempel:

ritari ... *Surullisen hahmon ritari* (viitaten don Quijoteen) epäonnistujasta. (FBO)

[**riddare** ... *Riddaren av den sorgliga skepnaden* (syftar på don Quijote) om en person som misslyckas.]

Jag tror inte att det är självklart att alla känner till den litterära gestalten don Quijote.

homeerinen Homeroksen aikainen, Homeroksen henkinen. *Homeerinen runous*. *Homeerinen* [= sydämellinen, hereä] *nauru*. (FBO)

[**homerisk** som har samband med Homeros tid, i Homeros anda. *Homerisk diktning*. *Homeriskt* [= hjärtligt, rungande] *skratt*.]

Om ordboksanvändaren inte från litteraturhistorien känner till vem Homeros var eller när han levde är den här definitionen svår att förstå. Det första exemplet «*Homerisk diktning*» antyder att Homeros har något med diktning att göra, men användaren måste känna till Homeros produktion för att veta att *ett homeriskt skratt* inte syftar på Homeros eget skratt utan betyder 'ett hjärtligt, rungande skratt', ett sådant skratt som enligt Homeros är utmärkande för gudarna.

Också Svensk ordbok fattar sig kort när det gäller ordet *homerisk*:

homerisk i några uttr. som har att göra med Homeros (litt.hist.). (SOB)

En liknande definition från Svensk ordbok är följande:

kopernikansk i vissa uttr. som utgår från Kopernikus: *den ~ världsbilden* (SOB)

Definitionen går inte alls in på vad eller vem Kopernikus var. Exemplet visar visserligen i vilket sammanhang uppslagsordet används, men berättar inte vad den kopernikanska världsbilden är. Det kommer an på användarnas allmänbildning om de förstår att det handlar om den heliocentriska världsbilden, som ju Kopernikus kom med.

ptolemaisk som har att göra med den grekiske vetenskapsmannen Ptolemaios och hans världsbild med jorden som medelpunkt (SOB)

I den här definitionen sägs det en hel del såväl om Ptolemaios som om själva begreppet och ordboksanvändaren får en klar uppfattning om saken.

Motsvarande artiklar ur *Duden* ser ut så här:

kopernikanisch [nach dem dt. Astronomen N. Kopernikus (1473-1543)]: *nach Kopernikus benannt*: das -e (*heliocentrische*) Weltsystem ... (Duden)

ptolemäisch *nach dem ägyptischen Astronomen Ptolemäus (etwa 100 bis 160) benannt*: das -e (*geozentrische*) Weltsystem. (Duden)

Här får ordboksanvändaren information som gör att han eller hon kan förstå artiklarna i deras helhet. Kanske någon tycker att artiklarna innehåller onödig encyklopedisk eller etymologisk information, men användaren har nytta av uppgifterna.

Fyra artiklar ur den finska basordboken som alla har att göra med regenter:

1.

karoliini hist.

1. Kaarle XII:n sotilas.

2. Ruotsi-Suomessa 1600–1800-luvulla käytettyjä rahoja. (FBO)

[**karolin hist.**

1. soldat i Karl XII:s armé.

2. mynt som användes i Sverige-Finland på 1600–1800-talen.]

2.

karoliininen hist. Kaarle X Kustaan, Kaarle XI:n ja vars. Kaarle XII:n aikaan kuuluva. *Karoliininen tyyl.* (FBO)

[**karolinsk hist.** som har samband med Karl X Gustavs, Karl XI:s och i synnerhet Karl XII:s tid. *Karolinsk stil.*]

3.

karolingi hist. *Karolingit* Kaarle Suuren hallitsijasuku. (FBO)

[**karoling hist.** *Karolingerna* Karl den stores härskarätt.]

4.

viktoriaaninen kuningatar Viktorian ajalle ominainen; ankaran sovinainen, ahdasmielinen, ankar-an moraalinen. *Viktoriaaninen muoti. Viktoriaaninen suhtautuminen seksiin.* (FBO)

[**viktoriaansk** som har att göra med drottning Viktorias tid; strängt konventionell, trångsynt, strängt moralisk. *Viktoriaansk mode. En viktoriaansk inställning till sex.*]

I de tre första artiklarna sägs det inte klart att de nämnda personerna har varit regenter; det anses kanske framgå av namnens form: namn + romersk siffra eller adjektivattribut. Det sägs inte heller i vilka länder personerna har varit regenter eller när de har levat och härskat. Den som läser artikeln *karoliininen* (karolinsk) i den finska basordboken borde alltså känna till Sverige-Finlands kungar, medan den som läser motsvarande artikel i Svensk ordbok inte behöver göra det, eftersom ordboken här uttryckligen nämner att det är fråga om svenska kungar:

karolinsk som har samband med de svenska kungarna med namnet Karl under stormaktstiden särsk. med Karl XII. (SOB)

I fråga om artikeln *karoliini* (karolin) vågar ordboksanvändaren kanske dra slutsatsen att karolinerna var svenska soldater som levde under något av de århundraden då myntet karolin var i bruk. Artiklarna följs i ordboken av artikeln *karolingi* (karoling), och här är det fara värt att ordboksanvändaren blandar ihop frankernas Karl den store och de svenska kungarna med namnet Karl. Om det går så här är det visserligen inte nödvändigtvis ordbokens fel, men risken för sammanblandning skulle inte finnas om definitionerna byggdes ut. I artikeln *viktoriaaninen* (viktoriaansk) beskrivs det med adjektiv drottning Viktorias regeringstid, men det framgår inte när hon levde eller i vilket land hon var drottning. Den här artikeln måste kompletteras senast när kronprinsessan Victoria blir drottning av Sverige.

5 Några ismer

Om ett uppslagsord baserar sig på ett personnamn kan det leda till att ordboksredaktören också låter definitionen utgå främst från personnamnet.

kalvinismi *usk.* Calvinin perustama protestanttinen suunta. (FBO)

[**kalvinism** *rel.* protestantisk riktning grundad av Calvin.]

luterilaisuus Lutherin perustama protestanttinen uskonuunta. (FBO)

[**lutherdom** protestantisk trosriktning grundad av Luther.]

platonismi Platonin oppeihin perustuva fil. oppisuunta, platonilaisuus. (FBO)

[**platonism** filosofisk riktning som bygger på Platons läror.]

Platonism the philosophy of Plato: Platonism. (Chambers)

Definitionerna säger knappast mera om kalvinismen, lutherdomen och platonismen än vad ordboksanvändarna redan vet. Också definitionen i *Oxford English Dictionary* säger mera om Calvin än om kalvinismen.

calvinism The doctrines of John Calvin the Protestant Reformer (1509–1564), particularly his theological doctrines on grace, in which Calvinism is opposed to Arminianism. (OED)

I de motsvarande artiklarna i *Svensk ordbok* förklaras däremot begreppen kalvinism och lutherdom väl, men här kan det hända att ordboksanvändaren saknar en hänvisning till Calvin i artikeln *kalvinism*.

kalvinism en sträng, protestantisk åskådning som bl.a. hävdar att människan är förutbestämd till salighet el. fördömdelse. (SOB)

lutherdom en protestantisk kristen lära som betonar människans totala beroende av Guds nåd grundad av Luther (SOB)

Vilken allmänbildning bör ordboksanvändaren ha för att förstå följande artiklar? Vet han eller hon vilka de nämnda personerna är och var och när de har verkat?

gaullismi Charles de Gaullen periaatteiden mukainen politiikka Ranskassa. (FBO)
[**gaullism** politik i Frankrike som bygger på Charles de Gaulles principer.]

maolaisuus Mao Zedongin ajatteluun perustuva pol. oppi ja liike. (FBO)
[**maoism** politisk lära och rörelse som bygger på Mao Zedongs tänkande.]

alkiolainen Santeri Alkion poliittisen linjan mukainen; tämän linjan kannattaja. (FBO)
[**alkiolainen** som överensstämmer med Santeri Alkios politiska linje; anhängare av denna linje.]

När artiklarna skrevs på 1970- och 1980-talet låg gaullismen och maoismen så nära i tiden att det inte var nödvändigt att ta med sådan information. (I artikeln *gaullism* nämns dock landet Frankrike.) Men nu har det gått så lång tid att det skulle behövas mer information. Bli proportionerna de rätta om vi nämner att de Gaulle var Frankrikes president, Mao Zedong ordförande i Kinas kommunistiska parti och Alkio en finsk journalist-politiker? Det är mycket sannolikt att inte ens finlandssvenska ordboksanvändare känner till Santeri Alkio. Ingen av de här artiklarna innehåller heller adjektiv som beskriver den politiska linjen eller rörelsen, och därför framgår inte ens det väsentliga faktum att gaullismen är högerpolitisk och maoismen vänsterpolitisk. I *Svensk ordbok* förklaras det däremot tydligt vad maoism är, men det finns ingen hänvisning alls till Mao:

maoism en kommunistisk lära som framhäver bondeklassens revolutionära kraft urspr. kinesisk (jfr leninism, stalinism, kommunism) (SOB)

När uppslagsord baserar sig på personnamn finns det alltså två olika slag av definitioner. Antingen har propriet en central ställning i definitionen medan referenten kommer i andra hand:

viktorianisch: *dem Geist der Regierungszeit der englischen Königin Viktoria (1819 bis 1901) entsprechend: -e Strenge, Prüderie (Duden)*

eller så beskrivs referenten ingående medan ordboksanvändaren kanske saknar etymologiska

uppgifter som skulle förklara uppslagsordet som ord. Det är ju så att uppslagsord av det här slaget i allmänhet är av främmande ursprung.

lamarckismi *biol.* oppi hankinnaisominaisuuksien periytymisestä. (FBO)

[**lamarckism** *biol.* lära om nedärvning av förvärvade egenskaper.]

machiavellism politik som kännetecknas av hänsynslöshet (SOB)

pappenheimare i frasen *känna sina* ~ väl känna de personer man har att göra med (SOB)

Definitioner av det här slaget ger ibland intryck av att man har velat undvika all information som kan betraktas som encyklopedisk. När uppslagsordet inte bygger på ett personnamn framgår det däremot ofta av definitionen var och när begreppet har uppstått eller existerat.

fasismi Italiassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntynyt kansallismielinen totalitaristinen liike; myös muista samansuuntaisista liikkeistä. (FBO)

[**fascism** nationalistisk och totalitär rörelse som uppstod i Italien efter första världskriget; även om andra liknande rörelser.]

kansallissosialismi Saksassa 1933–45 vallinnut voimakkaasti kansallinen, totalitaarinen ja juutalaisvastainen pol. aatesuunta ja järjestelmä, natsismi. (FBO)

[**national socialism** starkt nationalistisk, totalitär och antisemitisk politisk ideologi och motsvarande system i Tyskland 1933–45, nazism.]

6 Till slut

Jag har försökt ge en bild av vilka slags *proprier* som ingår i ordböckernas definitioner och vilken allmänbildning som krävs för att användarna ska kunna förstå dem. Det gäller att känna till antika filosofer och diktare, ortnamn från antikens tid, namn på stater, personnamn som har att göra med religion, vetenskap och närpolitik, *proprier* som har att göra med det egna landets historia och litteratur och så vidare. Definitioner som innehåller *proprier* är svåra att förstå för ordboksanvändarna speciellt när det gäller ordböcker som inte har *proprier* som uppslagsord, för då går det ju inte att hänvisa till en artikel om själva *propriet*.

Är det så att vi lexikografer ser på ordboksanvändarna lite von oben och vill bestämma vad som borde ingå i deras allmänbildning? Skulle inte vår uppgift vara att betjäna användarna genom att ge dem tillräckligt med information om ett ord? En ordboksanvändare behöver ju sin ordbok för att förstå ett ords betydelse och för att kunna använda ordet rätt. Det här lyckas inte om ordboken inte förser honom eller henne med tillräcklig information om ordet.

Ibland skulle ordboksanvändarna behöva encyklopedisk information om uppslagsordet för att kunna förstå en artikel, och sådan information behövs alltid mera ju längre bort i tiden det begrepp som artikeln beskriver ligger. Ordboksanvändarna är personer i olika ålder – samma ordbok kan användas av upp till tre generationer, så den historiska kunskapen kan variera. Borde det här beaktas i definitionerna? När det är fråga om företeelser ur närhistorien, som är välbekant för redaktörens generation eller den föregående generationen, behövs det ännu inte till exempel tidsbestämningar. I detta skede kräver inte heller personnamnen i defini-

tionerna närmare förklaringar. Om företeelserna ska stå kvar i ordboken är det emellertid viktigt att ge akt på när de blir historiska i den meningen att de kräver något slags encyklopedisk information som förklaring. Jag hoppas det har framgått av exemplen att ett *proprium* aldrig får ha en så central ställning i en definition att hela förståelsen hänger på det.

Det kan kanske hända att vi är tvungna att pruta på den lexikografiska renläriheten, men vilket är viktigare: en tät, kompakt, renlärig definition eller en definition som beskriver referenten så väl som möjligt genom att också ge encyklopedisk information? Som Carl-Erik Lundblad skriver (1999:265–273): «För att i ordböcker kunna beskriva orden i vårt språk måste vi acceptera och beakta bland annat den luddiga gränsen mellan betydelse och encyklopedisk kunskap».

Litteratur

Chambers English dictionary 1988 / editors: Catherine Schwarz... [et al.] Cambridge: Chambers.

Collins English Dictionary 1991. Glasgow: HarperCollins Publishers.

Duden: Deutsches Universal Wörterbuch A–Z 1996. Mannheim: Dudenverlag.

FOB = CD-Perussanakirja 1997. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Programmering Lingsoft Oy. Förläggare Oy Edita Ab.

Lundblad Carl-Erik 1999: «Ordbok eller encyklopedi – en fråga om hänsyn till användaren?» I: Nordiska studier i lexikografi 4. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi. Skrift nr 5. Helsingfors.

OED = Oxford English Dictionary 1989. 2nd ed. J. A. Simpson and E. S. C. Weiner (ed.).

OED Online. Oxford University Press. <http://dictionary.oed.com>

SOB = Svensk ordbok 1999. Tredje reviderade upplagan. Utarbetad vid Språkdata,

Göteborgs universitet. Norstedts Ordbok.

Översättning till svenska av Monica Äikäs

Datamatisk leksikografi i Norden – status og visioner

The SPINN network on harmonization of computational lexica in the Nordic countries is coming to an end, and this paper presents some of the results achieved in the project. We give a status on the computational lexica in the Nordic countries which have been represented in the network, and we look deeper into the synergies that are emerging between traditional lexicography on the one hand and computational lexicography on the other. A topic of specific interest to computational lexicography concerns the development of formal methods for the treatment of the *elasticity of word meanings*, an elasticity which in traditional lexicography is often represented via definitions and examples.

1 Indledning

Den datamatiske leksikografi har efterhånden eksisteret så længe – også i Nordisk sammenhæng – at det er relevant at gøre en slags status over hvor langt vi er nået, og i hvilken retning udviklingen går. Dels må vi se på status for den datamatiske leksikografis praktiske formål: de sprogteknologiske ordbaser; dels er det interessant at se på den synergi der er opstået mellem den datamatiske leksikografi på den ene side og den traditionelle leksikografi på den anden side.

NorFA-netværket SPINN (SProgteknologi og INformationssøgning i Norden) som har til formål at arbejde hen imod en harmonisering af de sprogteknologiske ordbaser for de nordiske sprog, nærmer sig sin afslutning, og artiklen omhandler bl.a. resultaterne fra dette arbejde. Interessant er det imidlertid også at se nærmere på den datamatiske leksikografis teoretiske landvindinger og på den omtalte synergieffekt mellem den datamatiske og den traditionelle leksikografi: hvad har vi lært af hinandens metoder, og hvordan kan vi yderligere udvikle dem?

Den datamatiske leksikografi tager sit udspring i datalingvistikken og er derfor traditionelt forankret i den formelle lingvistik. I praktiske sammenhænge anvendes den sprogteknologiske ordbog altid i tæt forbindelse med en sprogteknologisk grammatik – altså en formelt funderet grammatik der beskriver i hvilke sammenhænge ord indgår. Endvidere er udviklingen i det seneste tiår gået fra en interesse for generelle grammatiske regler til en hypotese om at langt mere end hidtil antaget kan uddrages af leksikalsk viden og beskrives i ordbogen – bl.a. ved hjælp af leksikalske regler. Derfor ser vi at sprogteknologiske ordbaser i dag er særdeles strukturerede og indeholder detaljeret grammatisk og semantisk viden, og vi ser også flere tiltag til at håndtere ords variabilitet i en formel sammenhæng. Dette illustreres i artiklen på basis af dels Levin og Rappaport Hovavs hypoteser om hvordan verbers syntaktiske og semantiske konstruktionspotentiale kan beskrives systematisk, dels ud fra Pustejovskys hypotese om 'det generative leksikon' som det udmøntes i de såkaldte SIMPLE-ordbøger.

De seneste landvindinger inden for korpuslingvistikken har også betydet at leksikogra-

fien generelt er blevet langt mere empirisk funderet. Både den datamatiske og den traditionelle leksikografi har nydt godt af den radikale udvikling der er sket på området, og man kan derfor sige at korpuslingvistikken har været med til at bringe de to grene af leksikografien sammen idet de nu kan tage udgangspunkt i de samme korpusanalyser. Dette eksemplificeres i artiklen ud fra Kilgariff & Rundells arbejde med 'Word sketches'; de har udviklet og testet et korpusværktøj der gør det muligt automatisk at producere såkaldte leksikalske 'profiler'. Disse profiler produceres på baggrund af meget store korpora ved hjælp af forskellige sprogteknologiske værktøjer og gør det muligt for leksikografen på et statistisk grundlag direkte at aflæse hvilke grammatiske relationer et ord omgiver sig med.

2 Hvad er datamatisk leksikografi, og hvad adskiller den fra traditionel leksikografi?

Der findes mindst to fortolkninger af hvad datamatisk leksikografi rent faktisk omfatter (jf. Ooi 1999). Den ene fortolkning anser datamatisk leksikografi for at omhandle forskellige metoder til delvis automatisering af ordbogstilblivelsen. Dette kan ske ved hjælp af gode korpusværktøjer eller ved hjælp af redigeringsværktøjer som understøtter udformningen af ordbogsartiklerne bl.a. ved at konsistenschecke overbegreber eller andre elementer i ordbogsartiklen.

Den anden fortolkning, som er den vi fremover anvender i denne artikel, er at disciplinen primært omhandler opbygningen af *ordbaser til datamatiske formål*, så som avanceret tekstbehandling, maskinoversættelse, informationssøgning mv. Under opbygningen af ordbaser til datamatiske formål anvendes naturligvis i så vid udstrækning som muligt også semiautomatiske metoder og man tager så vidt muligt udgangspunkt i allerede eksisterende ordbøger (jf. Boguraev & Briscoe 1989).

Det praktiske mål for den datamatiske leksikografi i den sidste fortolkning er altså produktion af ordbaser som typisk er karakteriseret ved at bestå af strukturerede og formaliserede oplysningstyper. Dette skyldes at deres primære 'bruger' er computeren og ikke mennesket – som dog kommer ind i den næste fase, nemlig som bruger af det sprogteknologiske værktøj, fx et stavekontrolprogram. Udgangspunktet for en ordbase er – som ved udformningen af traditionelle ordbøger – typisk andre ordbøger samt korpora, men derudover er den datamatiske leksikografi som nævnt karakteriseret ved at den har et tæt tilhørsforhold til de datalingvistiske teorier der anvendes i forbindelse med formel grammatik.

Man kan altså sige at den datamatiske leksikografi skal levere ordbasen til den formelle grammatik og dette er med til at gøre at den sprogteknologiske ordbase generelt er meget styret af hvad man kunne kalde en 'top down'-tilgang. Man anskuer altså typisk vokabularet ud fra et sæt af generelle grammatiske regler, og beskrivelser der falder uden for disse regler giver prompte problemer idet analysatoren (parseren) der anvender ordbasen i samspil med grammatikken, fejlanalyserer eller overgenererer.

Der er både fordele og ulemper ved dette afhængighedsforhold. Leksikografen tvinges til at være meget systematisk i sin ordbeskrivelse og til at følge et lukket regelsæt hvilket kan være en fordel idet ordbasen generelt bliver relativt ensartet og konsistent også selv om der er flere leksikografer indblandet. Redaktionsreglerne er med andre ord meget omfattende og præcise og består typisk af en endelig liste af mulige beskrivelser.

Ulempen ved en meget regelbaseret ordbase er imidlertid at det kan være svært at tage højde for idiosynkratiske detaljer. Fx angives der i mange traditionelle ordbøger en række brugseksempler ved især komplekse ordbeskrivelser; brugseksempler som læseren kan generalisere ud fra og derved forstå også udvidede eller specialiserede ordbetydninger. Disse udelades ofte i den sprogteknologiske ordbase fordi de er vanskelige at beskrive i et formelt sprog som computeren kan håndtere. Ordbasens prædefinerede formelle struktur kan således opfattes som en spændetrøje for leksikografen.

Som det også blev nævnt i indledningen, er udviklingen i det seneste tiår gået fra især at interessere sig for generelle grammatiske regler til en hypotese om at langt mere end hidtil antaget kan uddrages af leksikalisk viden og beskrives i ordbogen – bl.a. ved hjælp af leksikalske regler. I Chomskys tidligere arbejder var ordbogen 'a wastebin of irregularities', hos Bloomfield 'a list of irregularities, an appendix to the grammar' og holdningen var at regelmæssige variationer ikke hørte til i ordbogen som kun skulle indeholde idiosynkratiske oplysninger (Chomsky & Halle 1968). I modsætning hertil taler vi nu om *leksikalisme* udtrykt i nyere grammatiske teorier som Lexical functional grammar (LFG) hos fx Bresnan 2001 og Head-Driven Phrase Structure Grammar hos Pollard & Sag 1994. Mere og mere strukturel information indsættes i ordbasen (se figur 1) og ordet anses nu typisk for det centrale i sproget i modsætning til sætningen.

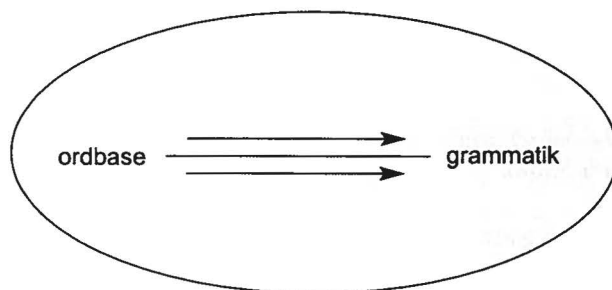
Tendensen med at anføre mere strukturel information på ordniveau ses også i traditionel leksikografi. Der er ingen tvivl om at de meget strukturerede beskrivelsesmetoder fra den datamatiske leksikografi har haft en afsmittende effekt på den traditionelle leksikografi, og at resultatet i de fleste tilfælde er et mere gennearbejdet og systematisk slutprodukt. Det er fx efterhånden helt almindeligt at valenspotentiale angives på en mere eller mindre eksplicit måde enten ved hjælp af stiliserede eksempler eller ud fra mere eller mindre gennemskuelige forkortelser fra en lukket liste. Dette ses fx i figur 2 fra *Collins Cobuild* hvor margenoplysninger ifølge Sinclair angiver 'a link between the broad generalities of grammar and the individualities of particular words'.

Den datamatiske leksikografis svaghed mht. beskrivelse af ords idiosynkratiske og kontekstafhængige egenskaber er også et område der arbejdes på at udbedre. Flere forskellige metoder er under udvikling, dels viden/regelbaserede, dels statistiske/korpusbaserede, til at repræsentere ords variabilitet i en formel kontekst. I det følgende skal vi se nærmere på nogle af disse metoder.

3 Regelbaserede tilgange til beskrivelse af ords variabilitet

Levin (1993) og Rappaport Hovav og Levin (1998) og (2002) undersøger verbers variabilitet på engelsk og i Rappaport Hovav og Levin (1998) forsøger de at opstille formelle kompositionsregler for hvorfor nogle verber er meget elastiske mht. til konstruktionspotentiale, mens andre ikke er. Nogle af de spørgsmål der opstår i forbindelse med beskrivelse af verber i en ordbog, er i denne sammenhæng: hvordan beskrives verbers konstruktionspotentiale uden at skulle opregne uendelige mængder af syntaksmønstre? Hvorfor er nogle verber elastiske mens andre ikke er, og kan man generalisere over dette fænomen?

Problematikken gælder i høj grad også for de nordiske sprog, hvor nogle verber har et stort konstruktionspotentiale som det ses for dansk i eksempel 1 og 2.

Figur 1: Udviklingen går i retningen af at lægge mere information i ordbasen og mindre i grammatikken

bury /bɜːri/, **buried**, **burying**, **buried**. 1 When you bury someone who is dead, you put their body into a grave and cover it, usually with earth. *no She will be buried here in the church... buried corpses.* v + o: UNK + A
= inter

2 When you say that you have buried a particular relative, you mean that that relative has died. *no I won't have it! I have buried enough children!... He buried his wife last week.* v + o
= inter

3 When a person or animal buries something, they put it into a hole in the ground and cover it up. *no Reptiles bury their eggs in holes or under stones... buried treasure. + to bury the hatchet: see hatchet.* v + o: UNK + A
= hide

4 When you bury something in a substance or under a large quantity of things, you put it there, often in order to hide it. *no Then they buried the meat in salt... She buried the gun under a pile of leaves.* v + o: A
= place

5 If someone or something is buried under something that falls on top of them, for example rocks or a building, they are completely covered and often cannot get out or be reached. *no People who had been indoors were now buried beneath mountains of rubble... Many people remained buried alive.* v + o: UNK PASS +
= cover

6 If something is buried somewhere, it is beneath or behind other things where it cannot be seen and is difficult to find. *no She found some coffee buried in the depths of her store cupboard.* v + o: UNK PASS +
= hide

7 When you bury your face or head in something soft, especially in another part of your body or someone else's body, you press it against that thing so that it is hidden or partly hidden. *no She buried her face in her hands... She stood for a moment with her head buried against his neck... She turned further away, burying her face in the pillow.* v + o: A
= hide

8 When something buries itself somewhere or when someone buries it there, it is pushed very deeply in there. *no The bullet had buried itself in the tree... You could bury your two hands in the bran.* v + o: (REFL) + A
= stick

9 If you bury a particular feeling or memory of something, you try not to have or show that feeling or try to forget that thing. *no The anger which had been buried inside me rose to the surface... buried memories... They agreed to bury their differences.* v + o
= suppress

10 If you bury yourself in a particular place, away from other people or important events, you go and spend some time there, usually alone. *no He would voluntarily bury himself in these desert regions... a child who is continuously burying herself in a corner with a book.* v + o: (REFL) + A
= occupy
= ensconce

11 If you bury yourself or your head or face in v + o: (MA/REFL)

Figur 2: Opslagsordet *bury* fra *Collins Cobuild* med stiliserede valensoplysninger i marginen

1)

*Peter fejede**Peter fejede gulvet**Peter fejede krummerne ind i hjørnet**Peter fejede bladene af fortovet**Peter fejede gulvet rent**Peter fejede bladene op i en bunke*

2)

*Peter løb**Peter løb til stranden**Peter løb en tur**Peter løb 2 km**Peter løb gaderne tynde**Peter løb ud/op/ned.. under/over/på.. taget**Peter løb sig træt*

Andre verber derimod viser sig at være meget begrænsede som illustreret i eksempel 3 og 4.

3)

*Peter smadrede en tallerken***Peter smadrede***Peter smadrede tallerknen ned af bordet***Peter smadrede tallerknerne op i en bunke***Peter smadrede gulvet fuld af tallerkner*

4)

*Peter ankom til stationen**Peter ankom***Peter ankom 2 km***Peter ankom en tur***Peter ankom sig træt*

Rappaport Hovav og Levins forklaringsmodel indarbejder verbers aspektuelle forhold og opstiller leksikalsk-semantiske skabeloner som går ud over valenspotentialer og ser på verbers semantiske klasser. Der viser sig at være en markant forskel på såkaldte *mådesverber* (manner verbs) som er meget elastiske i modsætning til *resultatverber* (result verbs) som er meget lidt elastiske. Mådesverber omfatter semantiske underklasser som bevægelsesverber (*løbe, hoppe, spadse*) og instrumentalisverber (*fej, hamre, male*), mens resultatverber omfatter verber der iboende udtrykker en tilstandsændring så som *smadre* og *knække* samt placeringsverber som *putte* og *stille*. Rappaport Hovav og Levin opstiller leksikalske skabeloner for de 2 verbalklasser som det ses i figur 3.

Mådesverber

[x ACT(MANNER)] ex: *løbe, hoppe, gå, spise, drikke, læse*

[x ACT(INSTRUMENT)] ex: *feje, male, piske, save*

Resultatverber

[x CAUSE [BECOME [y(STATE)]]] ex: *knække, smadre, dræbe, forøge*

[x CAUSE [BECOME [y(PLACE)]]] ex: *putte, stille, lægge*

Figur 3: Rappaport Hovav og Levins skabeloner for mådes- og resultatverber (1998)

[[x ACT(INSTRUMENT)] CAUSE [BECOME[y(STATE)]]]

ex: *Peter fejede gulvet rent*

Figur 4: En simpel event udvides til en kompleks event

For mådesverber gælder der med andre ord at en agens (x) kan handle (ACT) på en bestemt måde (MANNER) som tilfældet er ved bevægelsesverber og aktivitetsverber, eller ved hjælp af et bestemt instrument (INSTRUMENT) som tilfældet er ved instrumentalisverber. Elementerne i kursiv angiver plads til den idiosynkratiske information som fx ved *feje* er karakteriseret ved at '*rengøre el. samle noget med en kost*'. De elementer der ikke står i kursiv, angiver derimod den strukturelle information som gælder for hele klasser af verber.

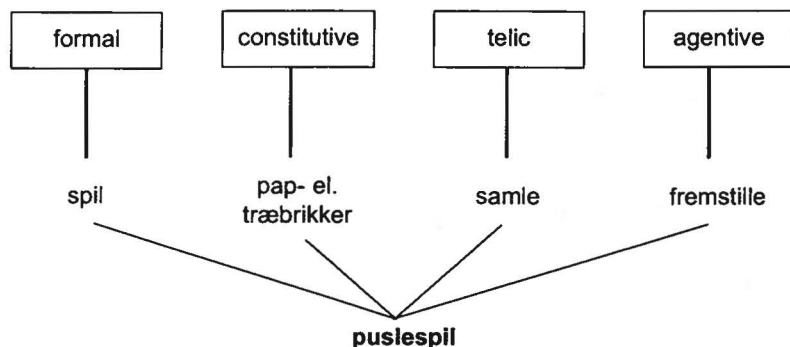
Skabelonen til resultatverber er transitiv: her afstedkommer (CAUSE) en agens (x) at noget (y) kommer i en bestemt tilstand (STATE) eller havner et bestemt sted (PLACE). Igen angiver kursiv den idiosynkratiske information som kommer fra det enkelte verbum; ved *dræbe* er tilstanden for objektet *død*; ved *forøge* er tilstanden for objektet *større end tidligere* osv.

Forskellen i elasticitet i de to klasser forklares af Rappaport Hovav og Levin med at mådesverber beskriver simple 'events' (hvilket illustreres med en simpel, ikke-indlejret skabelon) som kan *udbygges* til en kompleks event, som i figur 4.

Resultatverber er derimod allerede komplekse i og med at de har en iboende slutttilstand (STATE) eller (PLACE), og de kan derfor ikke udbygges yderligere.

Rappaport Hovav og Levins forklaringsmodel skulle i teorien gøre det muligt i ordbogen/ordbasen blot at referere til en semantisk klasse (på samme måde som man ofte refererer til en morfologisk klasse som så udfoldes et andet sted i ordbogen) og dermed undgå at opremse en lang række valensmønstre som det ellers ville være nødvendigt hvis man skal give en udtømmende beskrivelse af bevægelsesverbers valensmønstre¹.

Pustejovsky interesserer sig i *Det generative leksikon* (Pustejovsky 1995) også for ords variabilitet. Han undersøger især hvordan substantivers semantik interagerer med de omgivende ords semantik. Han beskriver substantivers kernesemantik ud fra det han definerer som et ords *qualiastruktur*. Hvis vi ser på et ord som *puslespil* kan vi se hvordan dette ords betydning kan udtrykkes ved hjælp af de fire såkaldte *qualiaroller* som indgår i qualiastrukturen. I en traditionel ordbog som *Nudansk Ordbog* finder man følgende betydningsdefinition på ordet: '*et spil med træ- eller papbrikker i forskellige faconer som lægges sammen så de danner et hele*'. Disse betydningskomponenter kan udformes i Pustejovskys firedimensionale struktur som det ses i figur 5.

Figur 5: Qualiastrukturen for *puslespil*

Der er altså her fire betydningsdimensioner involveret for *puslespil*: (i) den formelle rolle (formal role), som giver information om ordets placering i en ontologi ved hjælp af en *is_a*-relation (svarende til genus-delen af definitionen): et puslespil er et slags spil; (ii) den konstitutive rolle (constitutive role), som udtrykker en bred vifte af semantiske relationer der typisk angår ordets interne struktur (i dette tilfælde *has_as_parts*: at det består af nogle brikker), (iii) den teliske rolle (telic role), som beskriver genstandens typiske funktion (her en *used_for*-relation: et puslespil skal samles³), og endelig (iv) den agentive rolle (agentive role), som beskriver genstandens oprindelse, og som primært går på om genstanden er natur- eller menneskeskabt (i dette tilfælde en *made_by*-relation).

Et ords qualiastruktur er ifølge Pustejovsky bestemmende for hvordan de såkaldte generative mekanismer arbejder når ord farver hinanden i kontekst. Ved et eksempel som *et let puslespil* kunne man fx antage at der var tale om et puslespil som ikke vejer ret meget. Den mest umiddelbare fortolkning er imidlertid at der er tale om et puslespil som er let at lægge, dvs. at *let* her betyder '*som ikke volder nogen større problemer eller anstrengelser*' og den mekanisme der træder i kraft, er det som Pustejovsky kalder *selektiv binding* (selective binding). Ved at inferere ud fra puslespils teliske rolle, kan der foretages en korrekt entydiggørelse af *let*³ nemlig betydningen *let at samle*. Også i mange andre tilfælde af flertydighed er der en tendens til at formålet med kulturskabte ting spiller en meget vigtig rolle når vi fortolker de ord der omgiver substantivet, og formålet med kulturskabte entiteter tildeles derfor en særlig vægt i de generative mekanismer⁴.

En anden generativ mekanisme, *typeændring* (type coercion), træder ifølge Pustejovsky bl.a. i kraft ved overførte betydninger. *Puslespil* optræder ofte i overført betydning som i eksempel 5 og 6:

5) *at opklare forbrydelsen var et puslespil*

6) *de forskellige løsfund danner tilsammen et puslespil over 100 års rigmandsliv*

I disse tilfælde ændrer *puslespil* type fra at være en konkret kulturskabt enhed (artefakt) til at betyde '*en kompleks sag som består af flere dele som skal samles til et hele*' altså et begreb

	Konkret	Overført	I ordbøger	Formål
<i>vindue</i>	92 %	8 % (15)	nej	<i>se</i>
<i>våben</i>	90 %	10 % (100)	nej	<i>kæmpe</i>
<i>bro</i>	75 %	25 % (75)	ja	<i>forbinde</i>
<i>bombe</i>	50 %	50 % (150)	nej	<i>ødelægge</i>
<i>panser</i>	40 %	60 % (10)	ja	<i>beskytte</i>
<i>nøgle</i>	30 %	70 % (274)	ja	<i>åbne</i>
<i>piedestal</i>	25 %	75 % (12)	ja	<i>placere højt</i>
<i>spændetrøje</i>	20 %	80 % (34)	ja	<i>fastholde</i>
<i>puslespil</i>	20 %	80 % (67)	nej	<i>samle</i>
<i>glidebane</i>	20 %	80 % (12)	nej	<i>glide</i>
<i>rygstød</i>	11 %	89 % (16)	ja	<i>læne</i>
<i>vifte</i>	10 %	90 % (72)	nej	<i>afkøle</i>
<i>narresut</i>	8 %	92 % (11)	ja	<i>trøste</i>
<i>sovepude</i>	0 %	100 % (14)	ja	<i>sove på</i>
<i>skyklapper</i>	0 %	100 % (14)	ja	<i>afskærmning</i>
<i>springbræt</i>	0 %	100 % (38)	ja	<i>sætte af</i>

Figur 6: Den procentvise hyppighed af konkrete og overførte betydninger i korpus ved en række artifakter på dansk (Nimb & Pedersen 2000:682)

af typen abstrakt. Det er imidlertid interessant at betydningskomponenten '*samle til et hele*' synes at gå igen i den overførte betydning og faktisk definere denne. Også ved overførte betydninger spiller den teliske rolle altså en afgørende rolle.

I Nimb & Pedersen (2000) undersøges denne tendens mere systematisk i korpus med en række danske artifakter der også anvendes hyppigt i overført betydning, som det ses i figur 6.

Figur 6 illustrerer flere interessante forhold. For det første er det markant hvor mange relativt hyppige overførte betydninger der ikke er opført i traditionelle mellemstore ordbøger, fx *vindue*, *våben*, *bombe* og *puslespil* for ikke at nævne *vifte* hvoraf kun 10% af forekomsterne er konkrete. Derudover viser tendensen med den teliske rolles betydning for ords variabilitet sig at være meget tydelig. For næsten samtlige overførte betydninger i figur 6 er den teliske rolle fra den konkrete betydning central for tolkningen af den overførte betydning. *En bombe* er noget der potentielt kan *ødelægge*, *våben* bruges til at *kæmpe* med, *et puslespil* skal *samles* etc. Ganske vist tolkes den teliske rolle også overført; det er altså *samle* i overført betydning vi taler om når detaljerne omkring en forbrydelse skal lægges sammen så de danner et hele osv. En interessant undtagelse fra reglen er *vifte* hvor det snarere er den konstitutive rolle der refereres til i den overførte betydning; her refererer vi til måden en vifte er sat

sammen på af en række fjer, træ- eller papstykker som foldes ud. De enkelte dele repræsenterer i den overførte betydninger muligheder eller alternativer som det ses i eksempel 7 og 8:

7) *Vi har en meget bred vifte af tilbud*

8) *Der er blevet igangsat en bred vifte af aktiviteter*

Med udarbejdelsen af *Det generative leksikon* forestiller Pustejovsky sig ideelt set at den i princippet endeløse opremsning af under- og overbetydninger bliver unødvendig i den datamatiske ordbase. Ords kvaliastruktur i samspil med sprogets generative mekanismer er ideelt set tilstrækkeligt som beskrivelsesgrundlag for ords variabilitet. Leksikografer der arbejder konkret med udviklingen af sprogteknologiske ordbaser, har nok erfaret at sagen er mere kompliceret end som så og at ords idiosynkratiske egenskaber har større kraft end der er lagt op til i Pustejovskys teori.

Alligevel er teorien interessant som forklaringsmodel og den danner da også grundlag for det store, europæiske ordbaseprojekt SIMPLE (Semantic Information for Multifunctional PLurilingual LExica) hvor man bl.a. ønsker at nå frem til standarder for semantisk ordbeskrivelse også i et multilingvalt perspektiv (jf. Lenci et al. 2000 for en beskrivelse af projektet som helhed, og Pedersen & Paggio (2004) samt Pedersen & Keson 1999 for den danske SIMPLE-ordbase). I SIMPLE-projektet indgår kvaliastrukturbeskrivelsen i ordbogen og alle betydningsbeskrivelser refererer til en fælles top-ontologi.

4 Korpusbaserede tilgange til beskrivelse af ords variabilitet

Vi har før nævnt eksemplets funktion i traditionelle ordbøger som en kilde til læseren til selv kreativt at komplettere ordets betydningspotentiale. I den sammenhæng spiller korpusleksikografien oplagt en central rolle. En af de nyere landvindinger på dette område angår anvendelsen af såkaldte *leksikalske profiler* (word sketches) til ud fra store korpora at identificere ords variabilitet og kombinatoriske potentiale.

I dag er det fast rutine ved de fleste ordbogsprojekter at leksikografen manuelt gennemgår og eventuelt opmærker en sorteret korpuskonkordans for at danne sig et indtryk af et ords konstruktions- og betydningspotentiale. Evt. anvender man mere raffinerede værktøjer som kan undersøge ords indbyrdes tiltrækningskraft (mutual information statistics) således at man kan se hvilke ord der hyppigt optræder sammen set i relation til hvor hyppige ordene i det hele taget er i korpus (Church and Hanks 1989). Muligvis har man et ordklasseopmærket korpus således at man kan sortere støj fra ved absolutte homografer og søge mere præcist på specifikke kombinationer af ord eller ordklasser. Alligevel kræver denne form for korpusanalyse en hel del introspektion og en vis frasortering af støj, altså irrelevante eksempler.

Ved udarbejdelsen af leksikalske profiler (Kilgariff & Rundell 2002) har man gennemarbejdet korpusset yderligere ved hjælp af nogle sprogteknologiske værktøjer. Udover at være ordklasseopmærket er korpusset også parset, dvs. man har ladet det undergå en grovkornet automatisk syntaksanalyse. Efter denne proces udgør korpusset en langt mere pålidelig kilde for statistiske beregninger på grammatiske relationer så som subjekt, objekt og præpositionsobjekt. Beregning på grammatiske relationer giver yderligere den fordel at flertydighed bliver lettere at diagnosticere.

I figur 7 ses den leksikalske profil for det engelske substantiv *conversation*.

File Edit View Favorites Tools Help

Back Forward Stop Refresh Home Search Favorites History Mail Print Edit File Copy

Address F:\Word\eches\C\conversation_n.html

BNC freq=6516, rank=1474

PP_about: ratio = 12.07 : 1, counts = 86

PP_with 665	PP_between 135	PP_at 61	object_of 1637	before_prepn 2651
18.65 : 1	13.2 : 1	1.74 : 1	1.69 : 1	1.33 : 1
friend 19	princess 8	table 4	overhear 33	took 93
stranger 5	Charles 4	door 3	steer 25	match 16
passenger 5	woman 6	time 7	record 46	hill 14
people 22	people 8	party 4	trap 11	deep 34
man 17	office 3	moment 3	leg 16	listen 57
artist 5	child 4	school 3	resume 14	coverdrop 9
pupil 5			hold 63	emerge 30
girl 7			interrupt 14	ham 11
woman 11			continue 42	buzz 10
mother 7			prolong 8	bubble 7
visitor 4			make 120	transcript 11
colleague 4			hear 38	deep 26
speaker 4			conduct 13	ast 6
to do 4			fresh 10	reaction 17

My Com

Figur 7: Leksikalsk profil for conversation (fra Kilgariff & Rundell 2002:812)

Den første og anden kolonne angiver de ord der udfylder styrelsen i de valensbundne præpositionsforbindelser indledt med hhv. *with* og *between*, som i *a conversation with my friend* og *conversations between Princess Diana and Prince Charles*. Kolonne 3 angiver typisk steds- og tidsadverbialer indledt med *at* som i *a conversation at the table* eller *a conversation at this moment*. Ordene er ordnet efter relativ frekvens, dvs. *people* optræder længere nede i første kolonne end *friend* simpelthen fordi *people* i hele korpus er mere frekvent end *friend*. I kolonne 4 anføres de verber som *conversation* typisk er objekt for; altså *overhear a conversation* og så fremdeles. Ordene i kolonnerne fungerer som links til de korpuseksempler de kommer fra, så leksikografen har mulighed for løbende at afklare og verificere konteksten.

Ved hjælp af leksikalske profiler vil leksikografen i fremtiden have langt bedre mulighed for at kortlægge de generelle mønstre i et sprogs vokabular. Hvis en gruppe ord har samme profil, har vi fx et godt grundlag for at antage at de også ligner hinanden rent semantisk. Dette kan vi måske i fremtiden udnytte til en ny og bedre strukturering af vores leksikalske data. Leksikalske profiler kan i fremtiden også komme til at betyde at den traditionelle og den datamatiske leksikografi kommer til at nærme sig hinanden yderligere simpelthen fordi man måske vil benytte samme velfunderede udgangspunkt for sin beskrivelse.

5 Status for SPINN-netværket

SPINN-netværket (SProgteknologi og INformationssøgning i Norden) nærmer sig sin afslutning. Netværket har eksisteret i nu 3 år (2001-2003) og har haft stor tilslutning fra Island, Norge,

Danmark og Sverige til sine aktiviteter i den forløbne periode (jf. <http://www.cst.dk/spinn/spinn-home.html>).

Det primære formål med netværket har været at tage udfordringen op mht. harmonisering og standardisering af ordbaser på de nordiske sprog for således at bane vejen for igangsættelse af ordbogsafhængige sprogteknologiske applikationer for disse. Især har der været fokus på ordbaser til brug for mere indholdsbaseret søgning for de nordiske sprog (se Pedersen et al. 2001).

Det før omtalte EU-projekt SIMPLE dannede udgangspunkt for SPINN-netværket, idet både de danske og svenske SPINN-koordinatorer havde deltaget i projektet og opbygget ordbaser for hhv. dansk og svensk. Dette projekt har også dannet grundlaget for netværkets arbejde omkring sammenhægtning af ordbaser for de nordiske sprog via den såkaldte SkanLex-model (se Pedersen et al. 2003: kap. 4), således at fx tværspørgs søgning mellem de nordiske sprog muliggøres. SPINN-netværket blev endvidere igangsættelsen af norsk SIMPLE.

Status for de tre SIMPLE-ordbøger på hhv. norsk, svensk og dansk er som følger:

- Norsk SIMPLE: norske ækvivalenter til dansk SIMPLE er udarbejdet (Ruth Fjeld m.fl.), der arbejdes nu også med svenske ækvivalenter til norsk og dansk samt med databasestruktur og med kodningsværktøj (Preben Wik m.fl.);
- Svensk SIMPLE: Man arbejder med en semi-automatisk udvidelse af ordbasen (Maria Toporowska, Dimitrios Kokkinakis m.fl.).
- Dansk SIMPLE: fortsættes i STO-regi, altså i sprogteknologisk ordbase for dansk (se Braasch & Pedersen 2002); dog med en noget 'lettere' semantik i første omgang.

Også andre ordbaseressourcer (udover SIMPLE-ressourcer) har været involveret i SPINN, bl.a. NordKompLex (Torbjørn Nordgaard m.fl.), Svensk Ordnet (Åke Viberg m.fl.), Ordnet for norsk (Helge Dyvik m.fl.) og terminologibaser (Bodil Nistrup Madsen m.fl.). Herudover har der været samarbejde med NorFA-netværket om navnegenkendelse, Nomen Nescio (Janne Bondi Johannessen m.fl.).

Netværkets udadvendte aktiviteter har bestået i 1-2 fællesmøder årligt for de i alt ca. 30 netværksdeltagere; nogle med inviterede internationale gæster (bl.a. Nicoletta Calzolari, Carol Peters, Jussi Karlgren) samt tre ph.d.-kurser i almen og datamatisk leksikografi i hhv. 2002, 2003 og 2004 med undervisning af bl.a. Michael Rundell, Adam Kilgarrieff, Helge Dyvik, Gregor Thurmair og Alessandro Lenci.

Den seneste udvikling i netværket er at vi er blevet inviteret med i det europæiske netværk ENABLER (European National Activity for Basic Language Resources (www.enabler-network.org)) hvis formål er dels at udvide samarbejdet mellem forskellige nationale projekter som omhandler udviklingen af sprogteknologiske ressourcer, dels at identificere fælles sprogteknologiske mål og dermed bedre udnytte synergieffekter. Yderligere formål med netværket er at værne om sprogressourcernes kompatibilitet for at muliggøre overførsel af sprogteknologier og værktøjer mellem forskellige sprog samt at stimulere udviklingen af flersproglige ressourcer. Netværket arbejder desuden for at kortlægge tilgængelige sprogressourcer og skabe et internationalt overblik over disse (International Roadmap for Language Resources).

6 Konkluderende bemærkninger

Det er vigtigt at datamatisk leksikografi i Norden holder trit med den internationale udvikling på området, og det er vigtigt for de nordiske sprog at der udvikles tidssvarende sprog-

teknologiske værktøjer ikke bare for engelsk, men også for vores modersmål. En forudsætning for sådanne værktøjer er gode sproressourcer bl.a. i form af ordbaser.

I denne sammenhæng ser vi på længere sigt flere fordele ved at SPINN indgår i ENABLER-netværket nu hvor NorFA-bevillingen slutter. Dels giver dette samarbejde mulighed for at synliggøre det nordiske arbejde inden for sprogteknologi på det europæiske landkort og samarbejdet med andre landes forskere fremmes; dels kan samarbejdet lette adgangen til eksisterende sproressourcer på europæisk plan. Det er også særdeles relevant for udviklingen i Norden at vi er med til at etablere *standarder* på området og dette kræver internationalt samarbejde.

I fremtiden lader det til at *The Semantic Web* vil få stor betydning for vores adfærd på internettet. Semantic Web betegner en ny form for web-indhold som er forståelig for maskiner, og som skal gøre det muligt at søge mere indholdsorienteret på internettet bl.a. ved hjælp af semantiske metadata, jf. Berners-Lee et al. 2001. Det synes at være en forudsætning for en positiv udvikling af konceptet i The Semantic Web at der skabes synergi med sprogteknologien, og dette indebærer bl.a. at man indarbejder sprogteknologiske ordbaser i den nye teknologi (jf. også Lenci et al 2003).

Referencer

- Berners-Lee, T., J. Hendler & O. Lassila 2001. «The Semantic Web». *Scientific American*, maj 2001 <http://scientificamerican.com/article.cfm?articleID=00048144-10D2-1C70-84A9809EC588EF21&catID=2>.
- Boguraev, B. & E.J. Briscoe (eds.) 1989. *Computational Lexicography for Natural Language Processing*, London and New York: Longman.
- Braasch, A. & B. Pedersen 2002. «Recent Work in the Danish Computational Lexicon Project STO», in *EURALEX Proceedings 2002*, Center for Sprogteknologi, Copenhagen.
- Bresnan, J. 2001. *Lexical Functional Syntax*, Blackwell Textbooks in Linguistics, Blackwell Publishers, Mass. USA.
- Chomsky, N. & M. Halle 1968. (apud Ooi. 1998). *The sound pattern of English*, New York: Harper and Row.
- Church, K. & P. Hanks 1989. «Word association norms, mutual information and lexicography», in: *ACL Proceedings*, Vancouver:76-83.
- Collins Cobuild English Language Dictionary. 1987. Collins Publishers & University of Birmingham.
- Kilgariff, A. & M. Rundell 2002. «Lexical Profiling Software and its Lexicographical Applications – a Case Study», in: *The Tenth EURALEX 2002 Proceedings*, pp. 807-818, København.
- Lenci, A. N. Calzolari 2003. «From Text to Content: Computational Lexicons and the Semantic Web». Udgivet artikel uddelt ved SPINN-seminar (kan downloades fra <http://cst.dk/spinn/oslophdpraes.html>)
- Lenci, A., N. Bel, F. Busa, N. Calzolari, E. Gola, M. Monachini, A. Ogonowski, I. Peters, W. Peters, N. Ruimy, M. Villegas & A. Zampolli 2000. SIMPLE – A General Framework for the Development of Multilingual Lexicons, in: T. Fontenelle (ed.) *International Journal of Lexicography Vol 13*. 249-263. Oxford University Press.
- Levin, B. 1993. *English Verb Classes and Alternations, A Preliminary Investigation*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Nimb, S. & B.S. Pedersen 2000. «Treating Metaphoric Senses in a Danish Computational Lexicon – Different Cases of Regular Polysemy» in: *The Ninth EURALEX 2000 Proceedings*, pp. 679-691, Stuttgart.
- Ooi, V.B.Y. 1998. *Computer Corpus Lexicography*, Edinburgh University Press.

- Pedersen, B., R. V. Fjeld, M. Toporowska Gronostaj 2001. «Harmonisering og sammenkædning af sprogteknologiske ordbaser med særligt henblik på informationssøgning – en rapport fra SPINN-netværket», i: *NorFAs Årsskrift 2001*.
- Pedersen, B., R. V. Fjeld, M. Toporowska Gronostaj 2003. «Sprogteknologiske ordbaser for de nordiske sprog – rapport fra et forskningsnetværk». *Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi Nr. 7: 273-291*, Torshavn, Færøerne.
- Pedersen, B., Paggio, P. 2004. «The Danish SIMPLE Lexicon and its Application in Content-based Querying», in *Nordic Journal of Linguistics Vol. 27 no. 1*. 97-127.
- Pedersen, B. & Britt Keson 1999. «SIMPLE – Semantic Information for Multifunctional Plurilingual Lexica: Some Danish Examples on Concrete Nouns», in: *SIGLEX99: Standardizing Lexical Resources, Association of Computational Linguistics, ACL99 Workshop pp.*, Maryland.
- Politikens Nudansk Ordbog* 1999. Politikens Forlag A/S.
- Pollard, C. & I. Sag 1994. *Head-Driven Phrase-Structure Grammar*. The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Pustejovsky, J. 1995. *The Generative Lexicon*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Rappaport Hovav, M. and B. Levin 2001. «An Event Structure Account of English Resultatives», *Language* 77, 766-797.
- Rappaport Hovav, M. & B. Levin 1998. «Building Verb Meanings». In: M. Butt W. Geuder (eds.) *The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors*, CSLI Publications, Stanford, CA.

Noter

1. Specielt i den sprogteknologiske ordbase synes dette at give problemer idet man traditionelt angiver fx alle verbets mulige partikler og efterfølgende mulige præpositioner. Kombinationspotentiallet synes nærmest uendeligt; især ved bevægelsesverber.
2. Bemærk at den mere overordnede funktion af et puslespil måske snarere er at underholde eller at opøve visse logiske eller geometriske færdigheder end blot det *at samle*. Disse mere overordnede formål med spil nedarves imidlertid automatisk fra ordet *spil* som *puslespil* forbindes til via den formelle rolle.
3. I *Nudansk Ordbog* har *let* følgende betydninger: (i) *som ikke vejer el. fylder ret meget* (fx taske: fysisk genstand) (ii). *som har en lav styrke el. grad* (fx trafik: fænomen) (iii). *som ikke volder nogen større problemer el. anstrengelser, el. som sker uden at man gør noget særligt* (fx om tilberedning: handling) (iv) *som er ubekymret el. overfladisk* (fx om person). Definitionen på *puslespil* er i *Nudansk Ordbog* som følger: *et spil med træ- el. papbrikker i forskellige faconer som skal lægges sammen så de danner et hele*. Andre dimensioner i kernesemantikken for *puslespil* er således at det har *spil* som overbegreb og består af flere *pap-* eller *træbrikker*.
4. Pustejovsky bruger selv eksemplerne *a fast car* og *a fast typist* til at illustrere selektiv binding. *Fast* går i begge tilfælde på den teliske rolle, altså hhv. *køre* og *taste*.

Daniel Ridings

Nynorskkorpuset ved Norsk Ordbok 2014: Integrering med redaktionsarbeite

This paper describes the collection, construction and integration of the language corpus, *Nynorskkorpuset ved Norsk Ordbok 2014*, with the editorial work of the lexicographers at the same project. It touches on legacy data that already existed and explains how new data was collected and prepared for a corpus access application and for integration with the editing software used by the lexicographers. The techniques include an implementation of the TEI system for tagging text to corpus access through a relational database. It also exemplifies some of the methods being developed for making access to large data collections easier, in particular statistical methods for identifying collocations and semantic groups.

Introduktion

Denna presentation kommer att redovisa tre aspekter av korpusarbetet inom ramen för Norsk Ordbok 2014:

- Korpusoppbyggnad
- Applikationer som används för att ge tilg ng til korpusen
 - Integration med Metaordboken
- Integration med Metaordboken
- Utvidgninger med metoder från datalingvistik

Det handlar om ett samarbeite mellom *Enhet for digital dokumentasjon* (EDD) og projektet *Norsk Ordbok 2014* (NO 2014) ved Universitetet i Oslo. EDD ansvarar för  t systematisere og implementere de moderne arbeidsmetoder som används inom NO 2014 med syftet  t k rta ned produksjonstiden og bevare arbeidsinsatsene på  t sådant sätt åt de kan återanvändas i andre sammanhang.

Korpusoppbyggnad

En korpus f r  t språk skapas för bestämda syften og det finns olika typer av korpusar beroende på vilka syften användaren har. Allm nlingvister har helt andre behov  n översättare. De förra vill bemöda sig om en allmän- eller referenskorpus. De senere har oftest st rre glädje av en textsamling som är mer domänspecifik. Allm nlingvister vill kunna undersöka  t brett spektrum av fenomen medan en översättare oftest  r mer interessert av terminologi f r  t specifikt ämne. Den senere blir mindre besviken på vad man kan hitta i en korpus än den förra eftersom ingen korpus kan beskrive  t språk i dess

helhet. Samtidigt finns det få korpusar, oberoende av hur små de är, som inte kan bidra med något man inte kände till förut (Fillmore 1992).

Lexikografer utgör inte en homogen samling av yrkesmänniskor. Somliga arbetar med tvåspråkiga ordböcker medan andra arbetar med ett enda språk i ett modernt samhälle. En korpus för dessa måste motsvara olika krav. Den som arbetar med tvåspråkiga ordböcker vill vara nogg med att inte för många översättningar kommer från samma översättare. Den som arbetar med moderna språk vill inte blanda i för många romaner från tidigare århundraden. En korpus ska motsvara den språkformen som lexikografen arbetar med.

Men det finns flera typer av lexikografer, sådana vars arbete representeras av *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB), *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (WAT), *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) och *Norsk Ordbok*. Dessa ordböcker gör anspråk på att beskriva sitt respektive språk under en lång period. Alla ord som har använts under denna period, även om de är inaktuella idag, ska bearbetas. En korpus för dessa arbeten ska i princip bestå av allt som någonsin har skrivits eller talats under den aktuella perioden. Ordböckerna är allomfattande och ingenting är av «enbart historiskt intresse.»

Norsk Ordbok 2014

Norsk Ordbok ska dokumentera nynorska. Den ska beskriva nynorska idag, nynorska i historien och dessutom ska den dokumentera dialekterna. I detta arbete finns en bestämd plats för en korpus.

Vid Institutt for nordistikk og litteraturvitskap, Universitetet i Oslo, finns stora samlingar med nynorska och dialektala belägg från runt om i landet. Många av de viktigaste skriftkällorna har genomarbetats av frivilliga under många års tid. Dessa finns som traditionella «slips», papperskort, och är tillgängliga i institutionens omfattande kartotek. Det finns flera miljoner sådana slips och de täcker i synnerhet det historiska arvet. Däremot finns inte samma tillgång till modernt bruk. En förutsättning för den nynorska korpusen var att den skulle fylla denna lucka vad gällde nyare material och inte duplicera redan befintliga resurser. Denna var den grundläggande principen för att bygga upp en nynorsk korpus.

Tillgängligt material

Under nästan hela 1990-talet pågick ett omfattande arbete med att sätta moderna databehandlingsmetoder i bruk på en rad viktiga materialsamlingar inom språk och kultur i Norge. Arbetet gick under namnet «Dokumentasjonsprosjektet» (<http://www.dokpro.uio.no>). Lexikografi var ett prioriterat område för projektet av flera skäl, men inte minst på grund av de stora kartoteksamlingarna och insikten om att ett så viktigt arbete som att skriva ordboksmanus borde utnyttja modern teknik för att kunna återanvändas på ett rationellt sätt. Ordböcker behöver nämligen ständigt uppdateras och den stora satsningen som ett ordboksarbete innebär är en del av det nationella kulturarvet som inte får försvinna.

Som ett led i Dokumentationsprojektets arbete för lexikografi började man samla texter på nynorska. Detta resulterade i lite mer än 2,5 miljoner löpande ord fördelade på ca 9.500 sidor text. Det mesta av materialet var äldre klassiska verk för vilka upphovsrätten hade löpt ut.

Ungefär samtidigt ledde Ruth V. Fjeld (2002) ett forskningsprojekt för att bygga upp en korpus över bokmål. Även om det inte var huvudsyftet skapade projektet en bra början på även en nynorsk korpus. Utöver en bokmålskorpus, samlade projektet ca 1,5 miljoner löpande ord fördelade på drygt 3.700 sidor. Dessa texter representerade ett modernare material från samtida publikationer som *Syn og Segn*, moderna romaner och faktaböcker och texter från tidningar (jfr. Runde 2000:24 och Almenningen 2001:11).

Textformat

Korpusar är dyrbara resurser. Det tar mycket tid att ta fram en modern korpus över ett språk. Därför är det viktigt att en korpus struktureras efter kända kriterier så att nästa forskningslag kan återanvända materialet med minsta möjliga problem. Det är bättre att material återanvänds än att hjulet återuppträffas.

En standard för att uppmärka texter är en förutsättning för att kunna enkelt återanvända resurser. LE2-4017-10379 PAROLE (Preparatory Action for Resources Organization for Language Engineering) var ett EU-projekt från 1996 till 1998 som tog fram korpusar på 14 språk och lexika på 12. Alla språk höll sig till en gemensam standard vad gäller inkodning av både korpusarna och lexikonerna. Korpusstandarden (Ridings 1996) var en utvidgning av *Text Encoding and Interchange* (TEI) med ett öga på *Corpus Encoding Standard* (CES) från *Expert Advisory Group on Language Engineering Standards* (EAGLES) (Sperberg-McQueen and Burnard 1994; Ide and Veronis: 1996).

En del av det befintliga materialet för den nynorska korpusen var inkodad med HTML, en del med SGML-inspirerad uppmärkning och en del hade ingen uppmärkning alls annat än en CES textheader och sidbrytningar. Det bestämdes att korpusen skulle uppmärkas och parsas med en TEI/PAROLE DTD och allt befintligt material skulle anpassas till den standarden. Det gör att alla som har rutiner som kan fungera med TEI kan arbeta med korpusen.

Nyanscaffning

Det var en målsättning att den nynorska korpusen skulle bestå av minst 30 miljoner ord fördelat enligt de objektiva kriterier som användes inom PAROLE: böcker, tidskrifter och tidningar. En korpusgrupp bildades för att planera och genomföra detta arbete. Utöver denna grupp, som fungerar som en styrgrupp, bildades en mindre grupp för att hantera moment som inte kunde göras automatiskt.

Diverse kontakter hade tagits tidigare med förlag och tidningar. Dessa kontakter återupplivades och man träffade avtal med veckotidningen *Dag og Tid*, dagstidningen *Firda* och *Norsk Barneblad* för att få kontinuerliga leveranser av moderna nynorska texter av tidnings- och tidskriftstexttyper. Ett avtal har också upprättats med bokförlaget Det Norske Samlaget i Oslo. Alla nya böcker skickas till NO 2014 så snart Samlaget har fått godkännande från författarna. Den här processen, att få en författares godkännande, är nu en del av Samlagets rutiner. Det innebär att de flesta böckerna kommer till NO 2014 samtidigt som de går till sista instansen i Samlagets produktionskedja. Det handlar om såväl romaner som läroböcker och facklitteratur. Utöver böckerna kommer alla nummer av *Syn og Segn*.

På våren 2003 uppgår den nynorska korpusen till drygt 13 miljoner ord som är i produktion och 20 miljoner som väntar på att införlivas i korpussystemet.

Korpusstillgänglighet

Att ha en stor korpus är inte mycket värt om man inte kan komma åt den. En beprövad metod, ända sedan medeltiden, för att studera texter systematiskt är konkordanser. Lexikografer har gjort det i alla år och de spelade en nyckelroll i COBUILD (Sinclair 1987).

Applikationer

Det finns två typer av applikationer som lexikograferna kan använda för att undersöka korpusen: en som erbjuds via webb och en annan som är integrerad med redigeringsprogrammet som används för att skriva artiklar i ordboken. Den förra kom till först därför att redigeringsprogrammet byggs upp parallellt med korpussystemet. Den webbaserade versionen kom också till för att pröva ut funktionaliteten och ge användarna ett tillfälle att påverka hur rutinerna skulle se ut i det färdiga systemet för artikelförfattande.

I princip vill man göra fyra saker när man som lexikograf söker i en korpus: man vill söka på ett ord, fras eller delar därav, man vill granska en resulterande konkordans, man vill ibland få lite mer kontext än vad konkordansen ger och man vill välja ut belägg från korpusen för att användas som exempel i en ordboksartikel.

Systemet finns tillgängligt från NO2014:s hemsida, <http://no2014.uio.no>. Där kan man skriva ett ord, en fras eller delar av ett ord. I *figur 1* har delar av ett ord angetts, nämligen alla ord som börjar med prefixet 'sam'. Procentteckent, %, är ett «wild-card», dvs, det kan ersättas med vad som helst så länge ordet börjar med 'sam'.

Nackdelen med att söka på delsträngar såsom 'sam' är att man riskerar att få en överskådlig mängd tillbaka som resultat. Därför när man söker på en delsträng öppnas ett litet fönster med en lista över alla ord som passar sökkriteriet. Detta ser man i *figur 1*. Man kan använda det fönstret för att komma vidare till en konkordans. Man gör det genom att bläddra i listan och klicka på det ordet man är intresserad av.

Det lilla fönstret finns kvar och på en större skärm kan det flyttas ur vägen men ändå finnas tillgängligt för att välja flera ord ur listan. Hänvisningen till vänster av varje konkordansrad i *figur 2* är förkortningen som används i *Norsk Ordbok* för referensen.

En kreativ användning av 'wild-cards' kan avhjälpa det faktum att korpusen ännu inte är lemmatiserad. Detta arbete pågår och beräknas vara färdigt i 2005. Under tiden kan man använda tecken som '%' (vad som helst, hur mycket som helst) och '_' (ett tecken, vilket som helst) för att söka på böjningsstammar, prefix och suffix.

På samma sätt som alla rader är aktiva i det lilla fönstret med enstaka ord och kan användas för att visa fram en konkordans, är alla enstaka rader i en konkordans också aktiva, och om man klickar på en rad, får man upp en större kontext. Detta illustreras i *figur 3*.

Det finns möjlighet att få ännu mer kontext om det inte räcker. Systemet bygger på SGML:s dokumentträd och går högre och högre upp i hierarkin: från en mening till ett stycke, vidare till avsnitt och därifrån till kapitel och slutligen till hela dokumentet men då är det stopp. I princip skulle man kunna fortsätta upp ett steg till, men då får man hela korp-

Nynorsk-korpuset
ved Norsk Ordbok 2014

It will take some time before the first software is finished for processing the corpus and displaying only words with the other statistics that can be printed. Dictionary that has been designed and implemented by EOL at the University of Oslo.

Even so, the engine is taking shape and it would be a pity not to have at least some idea of what it gives a chance to see and it would like to have so that the first client applications can make up to their expectations.

Search

Search word:

Hint: If you get strange results it will help to make your Explorer or Netscape window as wide as possible.

Finda

- 11.05.2001
- Fasta
 - 8,191,363 words
 - 26,000 samvokst-utval
 - 41 skriftstilt-utval
 - 3975 skriftstilt-utval

Syn og Segn, daily newspapers, fiction, non-fiction, etc

- 21.02.2001
- 3024 words
- 1,600,000+ words

Dag og Tid (2000–2002)

Word	Frequency
am	212
am-	3
ama	7
sama-brode-olben	1
ama-	1
sama-brode	1
sama-brode	1
sama-brode	6,650
sama-	3
sama-	1
sama-brode-olben	1
sama-brode	7
sama-brode	6
sama-brode	5
sama-brode	2
sama-brode	2
sama-brode	2
sama-brode	12
sama-brode	3
sama-brode	1
sama-brode	2
sama-brode	1
sama-brode	65
sama-brode	69

Figur 1: Når man søker med ett «wild-card», i detta fall «%», får man upp en lista med passande ord istället för en potentiell enorm konkordans.

Nynorsk-korpuset
ved Norsk Ordbok 2014

It will take some time before the first software is finished for processing the corpus and displaying only words with the other statistics that can be printed. Dictionary that has been designed and implemented by EOL at the University of Oslo.

Even so, the engine is taking shape and it would be a pity not to have at least some idea of what it gives a chance to see and it would like to have so that the first client applications can make up to their expectations.

Search

Search word:

Hint: If you get strange results it will help to make your Explorer or Netscape window as wide as possible.

Finda

- 11.05.2001
- Fasta
 - 8,191,363 words
 - 26,000 samvokst-utval
 - 41 skriftstilt-utval
 - 3975 skriftstilt-utval

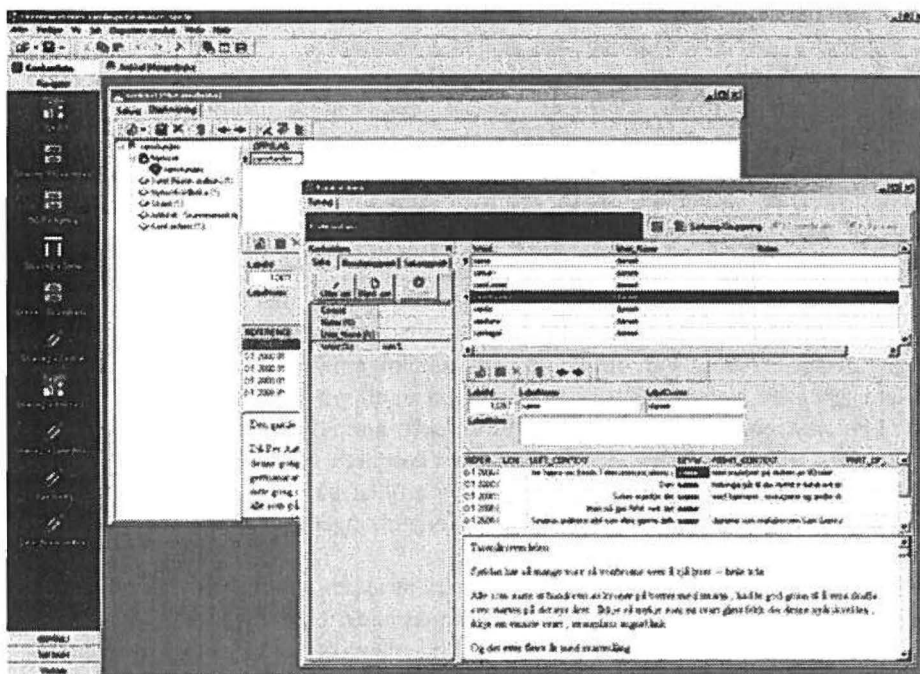
Syn og Segn, daily newspapers, fiction, non-fiction, etc

- 21.02.2001
- 3024 words
- 1,600,000+ words

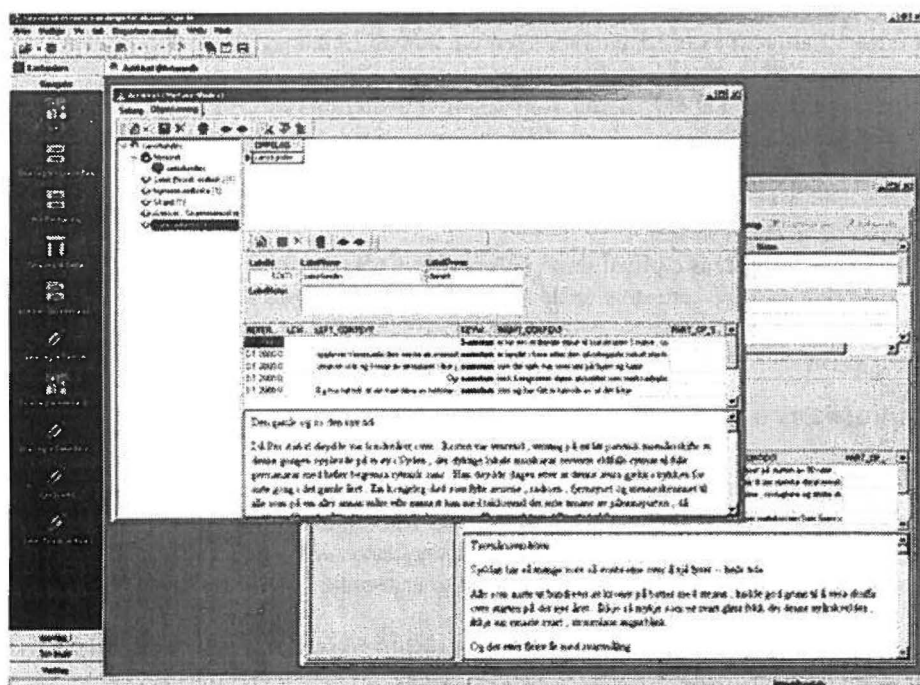
Dag og Tid (2000–2002)

Word	Frequency
am	212
am-	3
ama	7
sama-brode-olben	1
ama-	1
sama-brode	1
sama-brode	1
sama-brode	6,650
sama-	3
sama-	1
sama-brode-olben	1
sama-brode	7
sama-brode	6
sama-brode	5
sama-brode	2
sama-brode	2
sama-brode	12
sama-brode	3
sama-brode	1
sama-brode	2
sama-brode	1
sama-brode	65
sama-brode	69

Figur 2: Genom att klicka på 'samanbrot' i det lilla fönstret visas en motsvarande konkordans i det stora fönstret.

Figur 4: Här ser man en konkordans och större kontext för en rad.

Figur 5: Här ser man hur en konkordans har sparats undan i en artikel i metaordboken tillsammans med andra belägg för samma huvudord.

EDD:s system liknar ett bibliotek. Man söker bland böcker i det egna fackområdet men har samtidigt tillgång till lexika och upplagsverk från andra områden.

Till den överordnande metabasen har man utvecklat en motsvarande applikation, *felles-applikasjon*. Genom den får man tillgång till egna databaser samtidigt som man kan, med de rätta privilegierna, få tillgång till alla andra samlingar som EDD förvaltar.

I detta sammanhang är NO 2014:s lexikaliska databas och korpus två bland många samlingar. Situationen är lite mer komplicerad. Om man tillämpar samma synsätt på de lexikala samlingarna som man gör på EDD:s alla övriga samlingar finner man också en hierarki. Lexikografer arbetar med många materialkällor. De omfattande kartoteken har redan nämnts. Dessa har digitaliserats och inordnats i databassystemet. Lexikografen kan gå till det fysiska kartoteket eller man kan söka fram ett faksimil av samma kort från databasen.

I analogin med en *metabas* som binder ihop alla samlingar inom EDD:s verksamhetsområde, har det skapats en *metaordbok* som knyter samman all typ av information som ingår i en ordbok: kort med belägg från det fysiska kartoteket, normaliseringar, andra ordböcker, andra elektroniska beläggsamlingar och den nynorska korpusen, för att nämna några stycken (Grønvik 2000; Ore 2000). Lexikografen som skriver artiklar har tillgång till allt detta samtidigt som det arbetet man utför, en ny artikel till exempel, ingår i samlingarna och blir tillgängligt för andra.

I det här systemet ska korpusbelägg som har valts ut av en medarbetare ingå under ett huvudord i likhet med andra typer av belägg. Allt samlas under huvudordet och blir tillgängligt för artikelförfattaren, som inte behöver vara samma människa som har samlat in beläggen. Det man vill göra, i första hand, är att placera en konkordans över ett ord under dess huvudord så att artikelförfattaren kan använda det i sitt arbete med att dela upp språkexempel i betydelser (semantisk sortering). När artikeln är färdig finns all dokumentation för hur man kom fram till artikeln kvar i databasen även om inte allt fick utrymme i den färdiga artikeln.

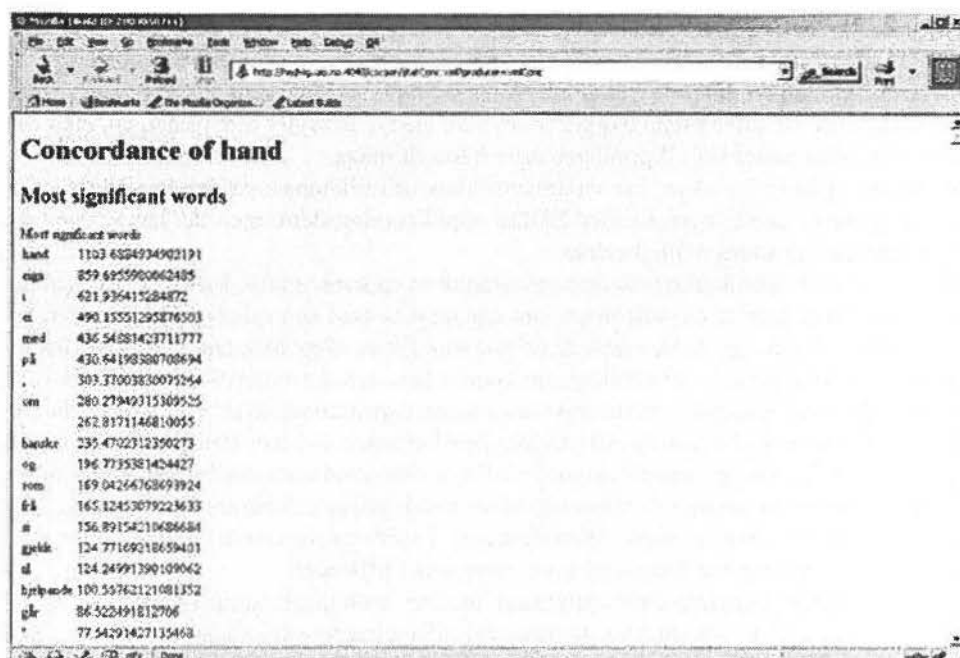
Bakom den webbaserade applikationen som beskrevs ovan finns en struktur som är samma för EDD:s applikationer. Samma funktionalitet som ovan finns. Man kan skapa konkordanser, granska dem och få mer kontext för utvalda konkordansrader. Det som tillkommer är att man kan spara undan en konkordans under ett huvudord för att sedan användas i en artikel. Detta ser man i *figurerna* 4 och 5.

I *figur* 4 är konkordansapplikationen i förgrunden och metaordboken är bakom. Till vänster ser man ikoner som representerar de andra datasamlingar som kan öppnas på samma sätt som dessa två är öppna.

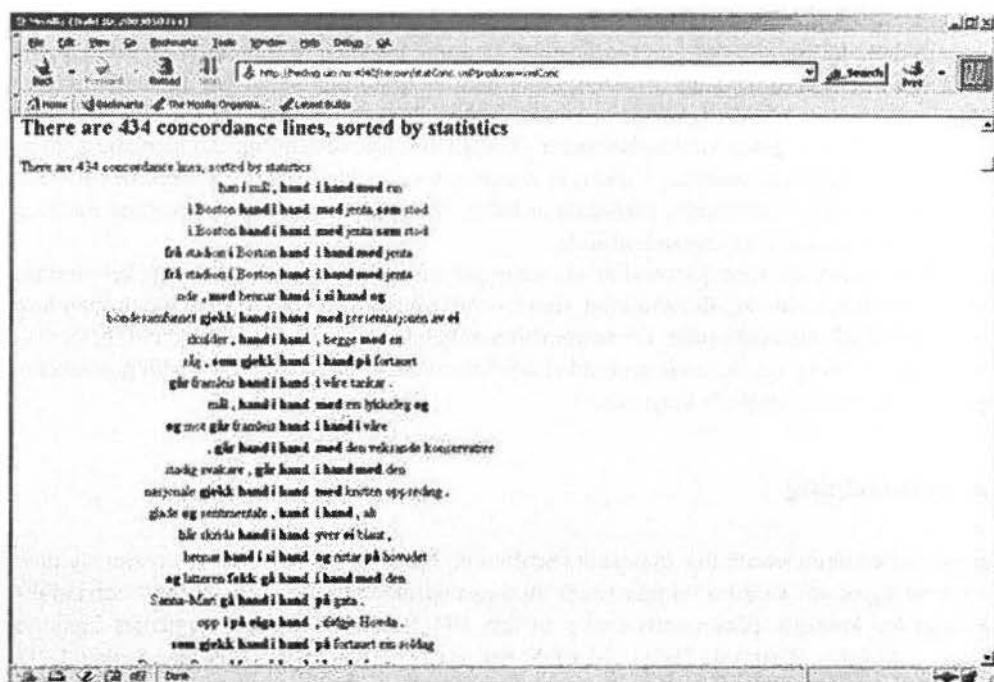
Från konkordans och vidare

Ju större en korpus blir desto mer tidskrävande blir det att bearbeta de stora resultat som en sökning kan ge. Man kommer långt med att alfabetisera konkordansrader på höger- och vänsterkontexter, men när konkordansen består av flera tusen rader räcker det inte. En lexikograf behöver stora korpusar. Ju större desto mer sannolikt att sällsynta fenomen blir belagda.

Konkordansens styrka ligger i att visa mönster kring utvalda ord, men dessa mönster kan vara nedgrävda i tusentals rader och vara svåra att komma åt. Språkteknologer (Church et al. 1991) har länge arbetat med detta problem och ett första försök har gjorts för att integrera

Figur 6: Kollikon försöker att isolera ord som är signifikanta i en kontext med utgångsordet.

Figur 7: Dessa konkordansrader har sorterats i fallande ordning efter det samlade värdet på signifikanta ord.

dem med den aktuella uppgiften, att underlätta för lexikografer. Johansson (2001) arbetade med detta, att integrera datalingvistik med verktyg för lexikografer, i sin magisteruppsats. Den styrande principen är att ett ords betydelse bestäms av det sammanhang ordet förekommer i. Många språkliga grepp bygger på att man medvetet bryter mot principen, men det normala är att man håller sig till principen efter bästa förmåga.

Johanssons system, Kollikon, har vidareutvecklats och tillämpats på den nynorska korpusen. Det har ännu inte integrerats med EDD:s applikationssystem, men det har kommit så långt att man kan illustrera möjligheterna.

I figur 6 ser vi att Kollikon arbetar lite annorlunda än en konkordans. En konkordans är *de facto* en subkorpus. Den är en subkorpus som har skapats med en avsiktlig vinkling. Om en korpus är, i någon mening, balanserad, är en konkordans en skev delmängd. Man använder ett ord som ett sökkriterium för att skapa en konkordans och det ordet förekommer på varanda konkordansrad. Sökordets relativfrekvens i delmängden kommer att vara mycket högre än dess relativfrekvens i korpusen. Delmängden, subkorpusen, avviker från det normala med hänsyn till sökordet. Om ett ord förekommer tillsammans med andra ord på grund av principer som inte är slumpmässiga, så följer det att även ord som är signifikanta i en kontext med sökordet kommer att visa en högre relativfrekvens i subkorpusen, konkordansen. Detta är bara ett annat sätt att explicit formulera konkordansens förtjänster.

Kollikon försöker att automatisera processen med att hitta dessa signifikanta ord och det är det som visas i figur 6. Sökordet var *hand* och Kollikon har föreslagit *hand*, *eiga*, *i*, *ei*, *med* osv i fallande ordning som ord som är signifikanta i en kontext med *hand*. Vid första anblick kan detta kännas fel. Varför *hand*? Det var ju sökordet. Förklaring finns i figur 7.

I figur 6 ser vi att varje ord har tilldelats ett mått på hur signifikant ordet är i en kontext med *hand*. Ju högre tal desto mer signifikant. Om man går igenom varje konkordansrad, summera detta tal för alla ord i en rad får man ett annat mått, ett samlat mått över alla signifikanta ord i en konkordansrad. Ju högre detta mått är desto mer sannolikt att man kommer att hitta en intressant fras eller kollokation med sökordet som en beståndsdel. Det Kollikon gör är att presentera dessa konkordansrader efter att sorterat dem enligt det samlade måttet, istället för en alfabetisk ordning. Tanken är att de intressantaste konkordansraderna kommer att presenteras först, sedan andra i fallande ordning. Syftet är, återigen, att underlätta för lexikografen i arbetet med allt större korpusar.

Man kan justera ett antal parametrar till varje sökning. Man kan välja hur mycket kontext man vill ta hänsyn till, om det ska vara vänster- eller högerkontext eller båda och man kan välja bland olika statistiska mått. De måtten som används är ett urval ur Church *et al.* (1991) och Dunning (1993). En liknande metod har använts av författaren för att identifiera översättningssekvivalenter i parallella korpusar.

Sammanfattning

Presentationen är ett resultat av många års arbete i ett flertal projekt. Några har redan nämnts. Det bör tilläggas att det allra viktigaste för att dessa spridda ansatser i lexikografi och språkteknologi har kommit tillsammans under ett tak, NO 2014, är African Languages Lexicon Project – ALLEX (Grønvik 2001). ALLEX har varit ett fruktbart samarbete sedan 1992 mellan universiteten i Harare, Zimbabwe, Oslo, Norge och Göteborg, Sverige. Inom ramen

för ALLEX har man kunnat testa och implementera idéer i en kreativ miljö som syftade till två saker: att producera ordböcker och att överföra kompetens.

Litteratur

- Almenningen, O. 2001: 'Seksjon for leksikografi og målføregranskning'. I: *Ord om Ord 7*, Årsskrift for leksikografi, Oslo, 6-14.
- Calzolari, N., Baker, M. & Kruyt, J.G. (red.) 1996: *Towards a Network of European Reference Corpora, Report of the NERC Consortium Feasibility Study*, Giardini Editori e Stampatori in Pisa, Pisa.
- Church, K., Gale, W., Hanks, P., Hindle, D. 1991: 'Using statistics in lexical analysis.' I: Uri Zernik (red) *Lexical acquisition: exploiting on-line resources to build a lexicon*, 115-163. Hillsdale, N.J.
- Dunning, T. 1993: 'Accurate methods for the statistics of surprise and coincidence'. I: *Computational Linguistics* 19:1.
- Fillmore, C.J. 1992: '«Corpus linguistics» or «Computer-aided armchair linguistics»'. I: Jan Svartvik (red) *Directions in Corpus Linguistics: Proceedings of Nobel Symposium 82 Stockholm, 4-8 August 1991*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 35-60.
- Fjeld, R. V. 2002: 'Oppbygging av leksikografisk bokmålskorpus'. I: *Ord om Ord 8*, Årsskrift for leksikografi 2002, Oslo, 23-26.
- Grønvik, O. 2000: 'Metaordboka – bruk, problem og løysingar'. I: *Ord om Ord 6*, Årsskrift for leksikografi 2000, Oslo, 33-37.
- Grønvik, O. 2001: 'ALLEX-prosjektet – ti års samarbeid over språkgrenser', *Ord om Ord 7*, Årsskrift for leksikografi 2001, Oslo, 42-51.
- Ide, N. & Veronis, J. 1996: *Corpus Encoding Standard*, EAGLES document EAG-CWG/CES.
- Johansson, S. 2001: *Kollikon – frasidentifikasjon och -extrahering*, Masters Thesis in Computational Linguistics, Göteborg. (<http://folk.uio.no/danielr/Kollikon.pdf>)
- Ore, C.E.S. 2000: 'Metaordboka'. I: *Ord om Ord 6*, Årsskrift for leksikografi 2000, Oslo, 30-32.
- Ridings, D. 1996: *Text representation in PAROLE*. Unpublished PAROLE report. Göteborg.
- Runde, Å. 2000: 'Korpusoppbygging ved Seksjon for leksikografi og målføregranskning'. I: *Ord om Ord 6*, Oslo, 23-29.
- Sinclair, J.M. (ed.) 1987: *Looking up: An account of the COBUILD Project in lexical computing*, Collins ELT, London and Glasgow.
- Sperberg-McQueen, C.M. & Burnard, L. (red.) 1994: *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, ACH, ACL, ALLC, Chicago.

Metaordboka som reiskap for lemmaseleksjon og ordboksproporsjonering

Metaordboka (The Metadictionary) is a search index to the databases (digitalized archives) of Norsk Ordbok. In addition to the digitalized original paper slip archive a digital corpus of written Norwegian is being developed. This is the new digital platform for the further edition of Norsk Ordbok.

In this paper two components of dictionary making, i.e. lemma selection and dictionary volume planning, are focused upon. The Metadictionary gives an exact survey of the number of lemmas in the database. This, combined with our knowledge about different types and number of sources connected to each lemma gives us information that enables us to set up a plan for the contents of every volume of the dictionary.

Innleiing

I dette innlegget vil vi komme inn på fire hovudpunkt:

- 1) Kva er Metaordboka (MO)?
- 2) Korleis kan Metaordboka vere til hjelp i arbeidet med lemmaseleksjon?
- 3) Korleis kan vi nytte Metaordboka i arbeidet med proporsjoneringa av Norsk Ordbok?
- 4) Korleis kan bruken av korpus supplere (det allereie eksisterande) arkivmaterialet til Norsk Ordbok?

1 Metaordboka

Metaordboka er, enkelt sagt, ein systematisert søkjeinngang til dei ulike elektroniske saml-ingane til Norsk Ordbok (Ore 1999, Grønvik 1997). Ho er normert på grunnlag av Skard (1939) som er ei ordliste over rettskrivinga for nynorsk, vedteken i 1938. Vi valde denne norma for Metaordboka, fordi ho er nytta som redaksjonsmål for Norsk Ordbok. I Metaordboka er variantar av lemma førde under eitt og same oppslag.

Metaordboka har no følgjande tilfang: Der finn ein for det første den digitale versjonen av setelarkivet til Norsk Ordbok. Det er ca. 3 millionar setlar som ligg føre som faksimile, og dessutan er opplysningar på setelen om oppslagsord (lemma), ordklasse, kjelde, heimfesting og innsamlar skrivne inn i eit eige skjema. Grunnlaget for søkjeindeksen i MO er oppslags-orda frå setelarkivet.

På same måte er arkivet til Trønderordboka behandla, og desse setlane er også kopla til MO. Dessutan har MO elektroniske utgåver av NOB, Skard 1939 og det såkalla Grunnmanuskriptet. Grunnmanuskriptet er det første utkastet til Norsk Ordbok, som blei ferdigstilt i 1940, men aldri utgjeve.

Ein typisk MO-artikkel kan illustrerast med t.d. artikkelen 'idrott', som vi ser nedanfor

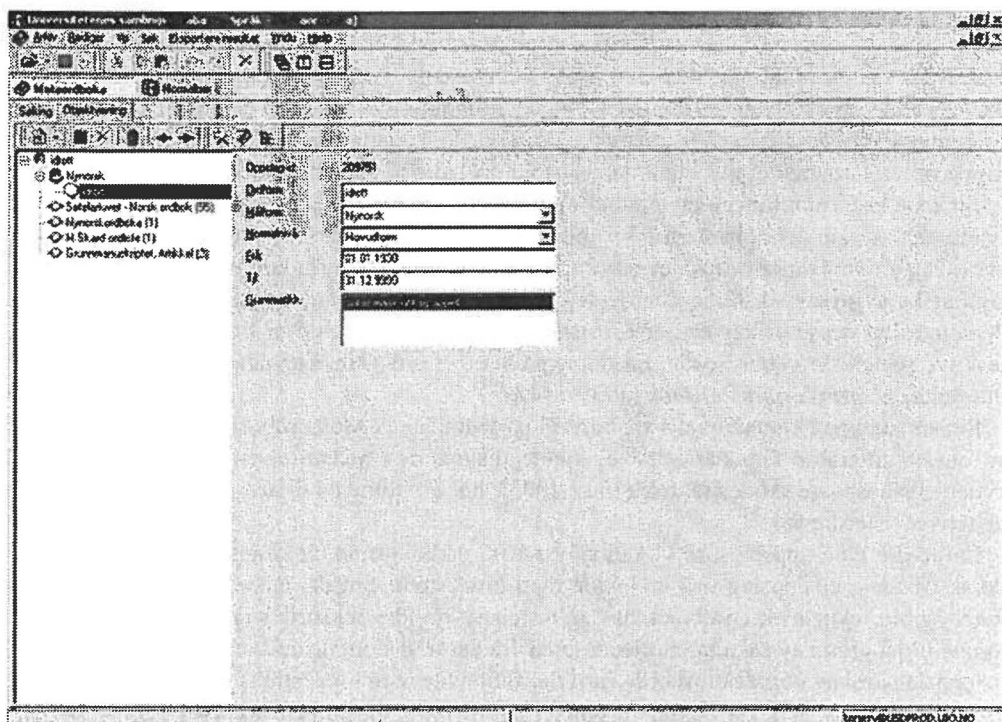

Fig. 1

(Fig. 1). Den er normert til maskulinum på grunn av normeringa i Skard. Til denne MO-artikkelen er det knytt setlar frå arkivet til Norsk Ordbok (55 i alt), og artiklar frå NOB, Skard 1939 og Grunnmanuskriptet.

I samarbeid med Eining for digital dokumentasjon ved HF-fakultetet (EDD, tidl. DOK) arbeider vi kontinuerleg med å byggje ut MO. Mellom anna skal Alf Torp *Nynorsk etymologisk ordbok* (1919) koplatt til MO, og på planen for neste år står også å leggje inn elektroniske utgåver av Ivar Aasens ordbøker frå 1850 og 1873.

2 Lemmaseleksjon

Metaordboka er ein nyttig reiskap i arbeidet med Norsk Ordbok, mellom anna når det gjeld spørsmålet om kva for oppslagsord som skal vere med i ordboka. Her skal det kort nemnast nokre sentrale punkt knytte til dette spørsmålet. Kriteria som ligg til grunn for lemmautvalet, er både positivt og negativt definerte.

Metaordboka skal vere grunnlaget for oppretting av artiklar i Norsk Ordbok. Desse skal i første omgang genererast utifrå dei kriteria som blir nemnde nedanfor.

Metaordboka gir oss for det første eit fullstendig oversyn over talet på oppslagsord i databasen. Det ligg no på 554 275 ord. I Norsk Ordbok, som er planlagt til 12 band, skal om lag 300 000 ord beskrivast. Vi har med andre ord eit overskot på om lag 250 000 ord.

Av oppslaga i Metaordboka er ca. 50 prosent hapax legomenon, altså ord som berre har éi kjelde knytt til seg. Her er hovudregelen at ord med berre ei kjelde bak seg ikkje skal beskrivast i Norsk Ordbok, men der finst nokre viktige unntak frå regelen. Målførebelegg skal som ein hovudregel beskrivast i Norsk Ordbok, sjølv om dei er hapax. Artiklar frå Grunnmanuskriptet blir også tekne med i Norsk Ordbok, sjølv om dette er einaste belegget vi har på ordet. Grunnen er at Grunnmanuskriptet byggjer på Aasen og Ross.

Eit anna kriterium for om eit lemma frå Metaordboka skal få vere med i Norsk Ordbok, er kva litterær kjelde det er henta frå. I samlingane våre finst det ekserpt frå ordbøker laga relativt tidleg i nynorskperioden, der eitt av måla tydeleg har vore å komme med framlegg til (ny)norske avløyssord. Ikkje alle desse orda har slått igjennom og gått inn i skriftspråket. Dersom ei av desse ordbøkene er einaste belegg på ordet, vil vi velje det bort, for ikkje å beskrive reine «skrivebordsord». Eit døme på dette er ordet 'innkrevjande', som er henta frå Ola Raknes: *Fransk-norsk ordbok* (1939-1942).

Ein annan type lemma vi vel å sjå bort frå på grunnlag av Metaordboka, er samansetningar frå omsett litteratur som berre har éi kjelde. Faksimilen nedanfor, eit ekserpt frå Henrik Rytter: *Shakespeare skodespel I-X* (1922-1933), har eit døme på denne typen samansetning, adjektivet 'isterdiger':

Ein tredje type oppslagsord vi kan sjå bort frå på bakgrunn av kunnskap om kjeldene til Norsk Ordbok, er oppslagsord innleidde med bindestrek. Suffiks er beskrivne i andre ordbøker og blir tekne med i ordboka, medan resten av «bindestreksorda» er oppslagsord som er komne til på grunn av såkalla etterleddssetlar frå det tradisjonelle arkivet. Vi vil berre generere oppslagsord av «bindestreksord» (artiklar innleidde med bindestrek) som byggjer på ordboksartikkel. Dvs. at dei er beskrivne anten i Skard 1939, Grunnmanuskriptet eller NOB. Til dømes vil det bli skrive ein artikkel om suffikset *-sam*.

Til saman gir kombinasjonen Metaordboka og kjennskap til kjelder eit godt grunnlag for lemmaseleksjon. Samstundes er det viktig å understreke at all informasjonen i databasen er intakt og tilgjengeleg for redaktørane i arbeidet med Norsk Ordbok. Det er ikkje slik at vi kvittar oss med informasjon, men vi gjer eit utval av det vi vil vise i ordboka.

3 Ordboksproporsjonering

Av dei 12 banda som NO skal omfatte, er 4 allereie utgjevne¹ og åtte står att å skrive fram til 2014. Kvart band i Norsk Ordbok omfattar om lag 25 000 ordartiklar.

Som nemnt tidlegare i artikkelen, inneheld arkivet i alt om lag 555 000 MO-artiklar. Bolken h-å, som står att å redigere, omfattar 367 000 MO-artiklar. Deler vi dette talet på to, utfrå kriteriet om at hapax ikkje skal redigerast, er vi nede i 180.000 ord, som gir eit snitt på 23 000 artiklar per attståande band.

For planlegginga sin del kan vi altså bestemme nokså nøyaktig innhaldet i og omfanget av kvart band. Kvar bokstav er kartlagd; bokstaven *s* har til dømes ca. 85 000 ord. Av desse skal ca. 50 prosent beskrivast (dvs. om lag 42.000 ord), som det går fram av utvalskriteria. Dette utgjer ca. 2 heile band. På den andre sida er det på bokstaven *i* knapt 8 000 MO-artiklar og den vil omfatte knapt 4 000 artiklar i Norsk Ordbok. Dette utgjer grovt rekna 1/6 ordboksband.

4 Korpus som supplement

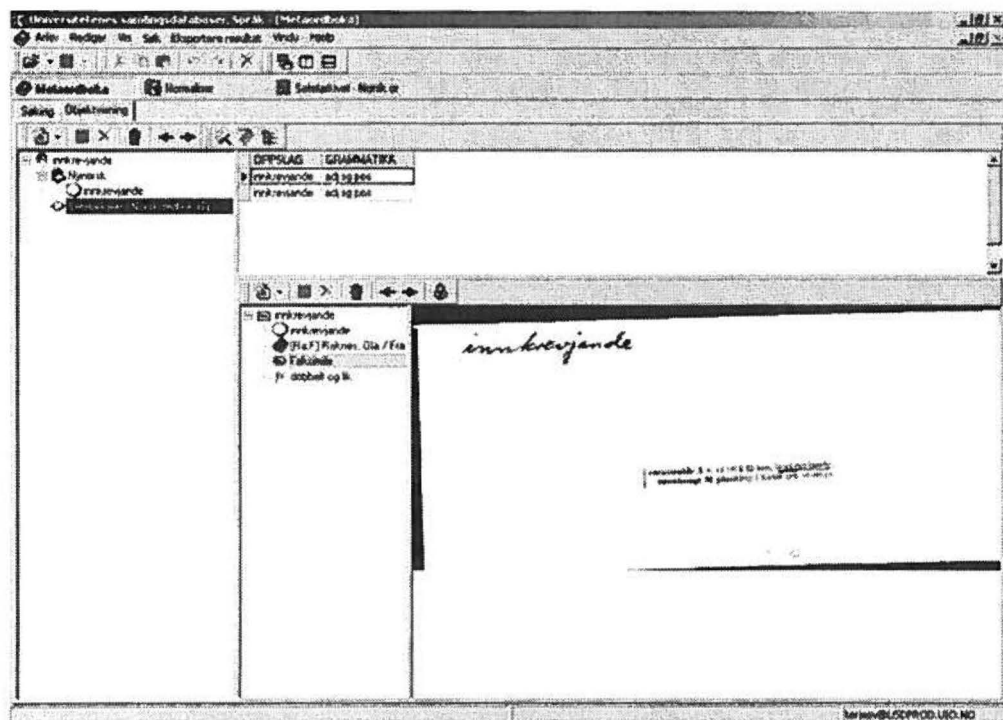

Fig. 2

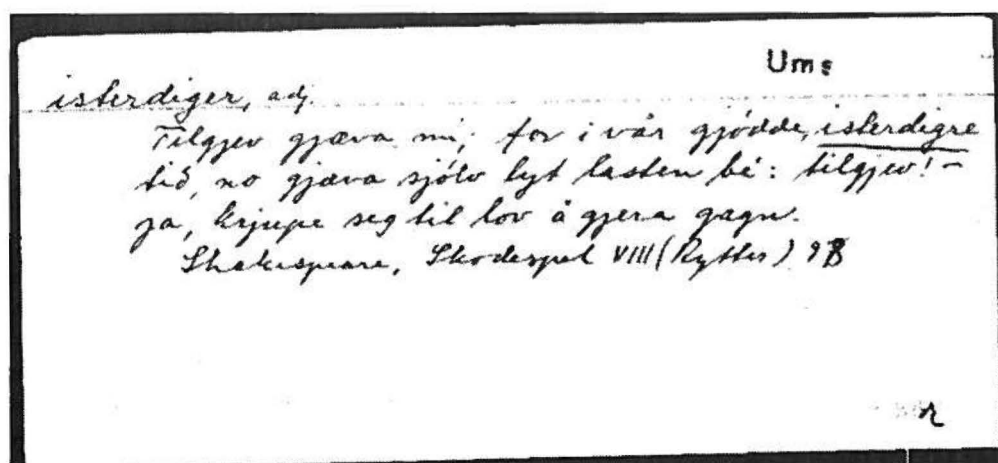

Fig. 3

Nynorskorpuset, som blir bygd opp ved Seksjon for leksikografi og målføregransking, Universitetet i Oslo, skal knytast til Metaordboka. Vi vil knyte nokre kommentarar til korleis det kan hjelpe oss i ordboksarbeidet. Arkivet til Norsk Ordbok har ein viss skeivleik. Det spesielle er til dels betre dekkja enn det generelle og eldre språk er betre dekkja enn yngre.

Korpuset vil kanskje særleg vere til hjelp i arbeidet med å finne kollokasjonar og gi betre grunnlag for semantisk inndeling av tilfanget. Dessutan kan ein bruke korpuset til å generere nye oppslag i Metaordboka, der det er manglar i arkivet til Norsk Ordbok.

5 Oppsummering

Metaordboka er ein svært nyttig reiskap i arbeidet med Norsk Ordbok på fleire måtar; her er det nemnt to av dei. Vi har sett korleis ein ved hjelp av Metaordboka, kombinert med kjennskap til kjeldene til Norsk Ordbok, har eit godt grunnlag i arbeidet med lemmaseleksjon. Dessutan kan vi ved hjelp av Metaordboka bestemme nokså nøyaktig innhaldet i og omfanget av kvart band som står att å redigere. Og sist, men ikkje minst: Metaordboka supplert med korpusbruk gir eit rettare og meir fullstendig bilete av det moderne nynorske skriftspråket.

Litteratur

- Grønvik, Oddrun 1996: *Om kjeldegrunnlaget for Norsk Ordbok* i Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?, Oslo, 23-37
- Ore, Christian-Emil 1999: *Metaordboken – et rammeverk for Norsk Ordbok*, Gøteborg
- 1966-: Norsk Ordbok – ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet, Oslo
- Raknes, Ola 1939-1942: *Fransk-norsk ordbok*, Oslo
- Rytter, Henrik 1932-1933: *Skodespel / William Shakespeare; i norsk umskrift ved Henrik Rytter*, Oslo
- Skard, Matias 1939: *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad*, Oslo
- Torp, Alf 1915-1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*, Kristiania
- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*, Christiania
- Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog : med dansk Forklaring*, Christiania

Notar

1. Band 5 blir utgjeve i 2005.

Lars Törnqvist

Digitalisering av *Estlandssvensk ordbok*

The dictionary of Swedish dialects in Estonia by Nils Tiberg is a manuscript consisting of 88 000 octavo-sized cards. The aim of this project is to make a database, accessible through the Internet, containing search indexes and digital images of the cards.

«Estlandssvensk ordbok» av Nils Tiberg är ett av de allra bäst genomarbetade svenska dialektordboksmanuskripten. Verket redovisar ordförrådet i de svenska dialekter som talades i Estland fram till andra världskriget, med detaljerade uppgifter om uttal, böjningsformer, morfologisk variation och betydelser hos ord och fraser. Kontakten med estniska språket är också belyst i materialet. Ordboksmanuskriptet består av ett kortregister med cirka 88 000 kort hos Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) i Uppsala. För att göra manuskriptet tillgängligt i form av en ordboksdatabas med åtkomst via Internet har ett digitaliseringsprojekt påbörjats. Projektet omfattar scanning av kortregistret, registrering av sökbara data samt uppbyggnad av databasen.

Bakgrund

Under 2001 och 2002 pågick ett projekt med syftet att utarbeta förslag till standardiserad digital lagring av dialekttexter. Projektet, som finansierades av Riksbankens jubileumsfond, leddes av professor emeritus Benny Brodda vid Stockholms universitet i nära samarbete med Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) i Uppsala. Huvuddelen av arbetet ägnades åt metadata för transkriptioner av inspelningar och kodning av text med det svenska landsmålsalfabetet, men inom ramen för projektet studerades också möjligheterna till digital lagring av dialektordböcker och arbetsmaterial till sådana. Tanken var att starta ett pilotprojekt med en lagom stor dialektordbok som skulle göras tillgänglig och maskinellt sökbar via Internet.

I SOFI:s arkiv finns flera ordboksmanuskript i form av kortregister. Som lämpligt material för pilotprojektet föreslog forskningssekreteraren vid SOFI, docent Lars Bleckert, Nils Tibergs ordbok över de estlandssvenska dialekterna. Det fanns flera skäl att välja just den ordboken. Ett skäl är att de estlandssvenska dialekterna är mycket intressanta i allmänt dialektologiskt perspektiv, vilket innebär att många forskare på olika orter i Sverige, Finland och Estland har behov av att komma åt materialet. Ett annat skäl är att ordboksmanuskriptet håller mycket hög kvalitet, vilket gör det lämpligt som studieobjekt för lexikografistuderande och förebild för framtida dialektlexikon.

Estlandssvenskar och estlandssvenska

Ända sedan medeltiden har det funnits en svenskspråkig allmogebefolkning i Estlands kustområden. Det har aldrig varit någon stor folkgrupp; när den var som störst i slutet av 1500-

talet omfattade den cirka 12 000 personer. Vid folkräkningen 1934 fanns 7 641 svensktalande invånare i Estland. De flesta flydde till Sverige under andra världskriget, och numera uppgår antalet estlandssvenskar till några hundra, av vilka många inte använder svenskan som vardagsspråk. Efter kriget har den estlandssvenska kulturen främst levt vidare i Sverige, inte minst genom aktivt föreningsliv.

De estlandssvenska dialekterna uppvisar en del ålderdomliga drag, exempelvis bevarade diftonger och pluralböjning av verb. I fonologiskt hänseende har de åtskilligt gemensamt med finlandssvenska dialekter. Över huvud taget finns likheter i ett eller annat avseende med svenska dialekter runt större delen av Östersjön, även så långt bort som i Kalix längst norrut i Bottenviken. I ett helhetsperspektiv präglas dock estlandssvenskan snarare av isolering från den allmänna språkutvecklingen i Sverige och kontakt med estniska dialekter (på Runö även med lettiska dialekter).

Den svenska bebyggelsen i Estland bestod av flera olika områden, vilka motsvaras av dialektala huvudvarianter (figur 1). Till Estlandssvenskan räknas också den dialekt som talades i Gammalsvenskby i Ukraina, dit flertalet av Dagösvenskarna tvångsförflyttades år 1781.

- Runska eller runösvenska på Runö i Rigabukten.
- Nuckösvenska på Nuckö och i kommunerna Pasklep, Sutlep, Rickul och på Odensholm.
- Ormsösvenska på Ormsö.
- Rågömålen på Stora och Lilla Rågö.
- Vippalasvenska och Korkissvenska i Vippal respektive Korkis.
- Dagösvenska på Dagö.
- Gammalsvenskbymålet i Gammalsvenskby i Ukraina.
- Nargösvenska på Nargö.

Ordboksmanuskriptet

Nils Tibergs estlandssvenska ordbok är baserad på väl dokumenterade språkprov som Tiberg själv eller hans medarbetare har samlat in vid fältstudier, huvudsakligen mellan 1929 och 1945. Tiberg arbetade vidare med bearbetningen av ordboksmaterialet ända till sin död 1980. Därefter har arbetet förts vidare av flera medarbetare, av vilka den viktigaste var Ann-Mari Cronström, som omkom i Estoniakatastrofen 1994.

Ordboksmanuskriptet består av 88 000 kort i oktavformat. Korten har förtryckta ortnamn men är i övrigt skrivna för hand. Uttal anges mycket noggrant med det svenska landsmålsalfabetet.

För varje lemma finns ett huvudkort som uppger uttals- och böjningsformer i de olika estlandssvenska dialekterna (figur 2). Efter huvudkortet kommer sedan ett varierande antal kort av annan typ: betydelsekort för varje betydelse (figur 3), fraskort för fasta uttryck, kommentarkort med upplysningar om exempelvis fonetiska eller grammatiska förhållanden samt skisskort med teckningar eller andra illustrationer.

Projektidé

Hur kan man göra detta material åtkomligt för sökning med mycket begränsade ekonomiska

Figur 1. Estlandssvenskans utbredning.

resurser till förfogande? Manuell registrering av texten på korten är mycket tidskrävande och därmed kostsam. OCR-inläsning av texten hade varit ett alternativ om texten hade varit tryckt eller maskinskriven, men dagens OCR-program klarar inte handskrift. Att det delvis är fråga om språkvarianter som starkt avviker från svenskt standardspråk, flera olika handstilar och ett mycket speciellt fonetiskt alfabet gör det hela ännu svårare. Vår lösning blev att scanna korten som bilder och att manuellt registrera metadata för inläggning i en sök-databas.

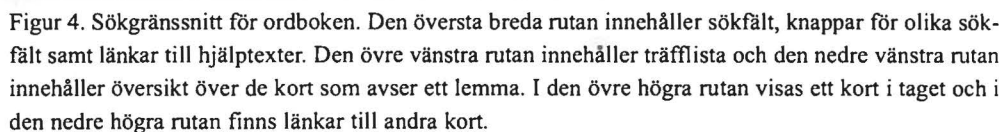
Vi tänker oss att sökgränssnittet skall se ut ungefär som i figur 4. I den översta rutan finns sökfält, knappar för olika söksätt och länkar till hjälpsidor. Användaren skriver in sökordet –

ESTLANDSSVENSKA MÅL		hals
ml		
1. Reval		
12. Nargö	<u>hals</u> 17474:11, <u>hals</u> 17557:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	17129:11
3. Nuckö: Nu-h		"
> Sull		"
> Rk: Fr	<u>hals</u> <u>hals</u> <u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11	"
> Bv	<u>hals</u> <u>hals</u> 16673:11, 16673:11, 16673:11, 16673:11	"
4. Ormö	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
5. Odensholm	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
6. Rågö: St	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
> L	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
7. Vippar	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
Korkis		"
8. Dagö	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
9. Gavby	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
10. Runö	<u>hals</u> <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11, <u>hals</u> 17129:11	"
Sag: skal-, lie-		Skal-

Figur 2. Huvudkort för substantivet *hals*.

ESTLANDSSVENSKA MÅL		hals
ml		Not: skot 17129:11
[om råsegel:] 'från nedre kornet, fastgjort i lovant' B.		
Seglet var stucket under tullbordet genom ett särskilt hål och sedan slaget om tullen.		
Betydelsen förändras. (Söl; Uö)		
Ordet bekant för JK från större segelskepp.		
JK känner inte denna betydelse; man seglade inte alls i Ljyby.		
Det har inte hört ordet i denna betydelse; han har aldrig sett något råsegel, men hans far har haft sådant.		
JK har hört ordet "hals" om segel.		
		17474:11
		Ru 17129:11
		Ru 17129
		Ljy 17129
		Söl 17129
		Uö 17129:11

Figur 3. Betydelsekort för *hals* på råsegel.

I träfflistan klickar man på det lemma man vill studera. Då kommer det upp i den nedre vänstra rutan en lista på alla kort som avser lemmat. Listan motsvarar en översikt över mikrostrukturen i en vanlig ordboksartikel. Den är uppställd i samma ordning som de fysiska korten är insorterade i sina lådor. Först kommer huvudkortet. Därefter kommer de olika betydelseavdelningarna, var och en bestående av ett betydelsekort och ett varierande antal fraskort, kommentarkort och skisskort. I listan anges korttyp och uppgifter om kortets innehåll, till exempel fras i riksspråklig form («över huvud och hals»), användningsområde («på segel») eller betydelseangivelse («högljutt, av full hals»).

När man klickar på en rad i listan får man upp en bild på det aktuella kortet i den stora

rutan till höger. Genom att bilderna är lagrade i PDF-format kan man zooma in och ut efter behov, så att man kan se hela kortet för att få överblick eller göra en delförstoring av ett par ord för att kunna tolka otydliga noteringar bättre.

Många kort innehåller hänvisningar till andra kort. Dessa kort nås enkelt genom att man klickar på hyperlänkarna i den nedersta högra rutan.

Dataregistrering

Den ordboksdatabas som beskrivs ovan är en vision. För att visionen skall förverkligas krävs ett omfattande arbete. Dels måste alla kort lagras som digitala bilder, dels måste metadata för alla korten registreras.

För att man skall få kontroll över hela materialet måste varje kort ha en unik identitet. Denna består av ett löpnummer som stämplas på baksidan av kortet. Samma nummer anges i de poster som innehåller metadata för respektive kort. Numret används sedan internt i databassystemet för att koppla ihop posten i databasen, träfflistan, kortlistan, bildfilen och hyperlänkarna.

Korten scannas i nummerordning. Varje kort lagras som en bildfil i TIFF-format, vars namn består av ett prefix och kortets nummer. Experiment med olika upplösningar visade att det krävdes minst 200 dpi för att ge tillfredsställande återgivning av de minsta detaljerna i handskriften. Högre upplösning medförde markant större filstorlek utan motsvarande förbättring av läsligheten. Återgivning av gråtoner förbättrade inte läsligheten. Tvärtom gav svartvita bilder med en pixels färgdjup (alltså med bara svart och vitt) skarpare och mera lättläst text, förutsatt att gränsvärdet mellan svart och vitt var rätt inställt vid scanningen. Vissa kort innehåller skrift i olika färger. Bildfiler med färginformation är dock flera gånger så stora som svartvita bildfiler. Färgerna är som regel inte nödvändiga för tolkningen av texten, och det bedömdes därför att färgbilder av korten inte var nödvändiga. Slutsatsen blev alltså att korten skulle scannas i svartvitt med en upplösning av 200 dpi. De TIFF-bilder som skannern lämnar ifrån sig konverteras efteråt till PDF-format.

Metadata för korten skall lagras i XML-format, vilket gör det enkelt att bygga upp en databas av materialet. XML-formatet är dock ganska otympligt som registreringsformat, så därför gjordes ett förenklat format för dataregistreringen. Texten skrivs in i en mall där varje fält föregås av en tagg (figur 5). Taggarna har följande betydelser:

KORT = kortets nummer

HGNR = homografnummer

UORD = uppslagsord

MMNR = momentnummer (för betydelsemoment)

GRAM = grammatiska uppgifter (ordklass, genus, deklination)

KTYP = korttyp

H = huvudkort

B = betydelsekort

F = fraskort

K = kommentarkort

S = skisskort

FRAS = fras

KORT 572	GRAM m 1, i fras:
KTYP B	FRA Smed hela halsen
HGNR	BETY 'högljutt, av full hals'
UORD hals	REFE Jfr: ljud; Jfr: hårt
MMNR	=
GRAM m	KORT 574
FRAS	KTYP F
BETY 'smalt och tunt parti mln blad och	HGNR
«lår» på «lie»'	UORD hals
REFE Syn: lie-hals	MMNR
=	GRAM m 1, i fras:
KORT 573	FRAS hals över huvud
KTYP F	BETY
HGNR	REFE Syn: (över huvud och) hals; Syn: ars
UORD hals	(över huvudet); Jfr: plötsligt
MMNR	=

Figur 5. Utdrag ur registreringsfil för metadata.

```

<kort>
<kortnummer>4711</kortnummer>
<korttyp>F</korttyp>
</kort>
<lemma>
<homografnummer>II</homografnummer>
<uppslagsord>hälsa</uppslagsord>
<momentnummer>2</momentnummer>
<grammatik>v</grammatik>
</lemma>
<fraser>
<fras>hälsa hem</fras>
</fraser>
<betydelse>vara illa ute</betydelse>
<hänvisningar>
<hänvisning>
<hänvisningstyp>Jfr</hänvisningstyp>
<kortnummer>8898</kortnummer>
<lemma>
<homografnummer>III</homografnummer>
<uppslagsord>råka</uppslagsord>
<momentnummer>3</momentnummer>
<grammatik>v</grammatik>
</lemma>
</hänvisning>
</hänvisningar>

```

Figur 6. Utdrag ur XML-fil med metadata.

BETY = betydelsebeskrivning

REFE = referensfält för jämförelser, synonymer, motsatsord, sammansättningar och liknande.

För textregistreringen används ett vanligt ordbehandlingsprogram. När texten är färdigregistrerad konverteras den till XML-format med ett enkelt konverteringsprogram (figur 6).

Nuläge och framtid

Scanning och textregistrering har utförts vid SOFI i Uppsala. Större delen av arbetet har gjorts av en lönebidragsanställd person, vars anställning upphörde under våren 2003. Då hade alla kort för ord med för begynnelsebokstaven H scannats och metadata för dessa kort har registrerats. Korrekturläsning av texten återstår.

Vad som händer med projektet i framtiden beror på möjligheterna att finansiera fortsatt arbete. De interna resurserna inom SOFI är helt otillräckliga, varför extern finansiering i någon form är nödvändig.

Projektet kring Tibergs ordbok är ett pilotprojekt. Detta innebär att idéer och erfarenheter från projektet skall läggas till grund för kommande projekt av liknande slag. I arkivet hos SOFI finns flera ordboksmanuskript av liknande typ för olika dialektområden i Sverige. Dessutom finns det omfattande materialet till Ordbok över Sveriges dialekter, bestående av mer än åtta miljoner kort, vilka skulle kunna göras tillgängliga för forskare via Internet på ungefär samma sätt som skisserats ovan. Detta skulle kunna ge avsevärt bättre möjligheter för forskare att komma åt upptecknat material som rör svenska dialekter, vilket skulle innebära ett stort lyft för svensk språkforskning.

Språk og verd i *Norsk Ordbok*

It is not clear how *lexicography* should be defined in relation to neighbouring disciplines like *lexicology*, *linguistics*, *terminology* and *encyclopædology*. An attempt is therefore made to chart a conceptual structure of these relations and place the mentioned and other related terms into this structure. In particular, the typical genres providing lexicographic and encyclopedic information, dictionaries and encyclopedias, are compared on the basis of the articles *grunnlov* 'constitution' and *hare* 'hare' in two major Norwegian reference works: the dictionary *Norsk Ordbok* and the encyclopedia *Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon*. The conclusion is that although there is a fuzzy transitional area between the encyclopedic and the lexicographical, a conceptual border line between them cannot be missed.

Leksikografiens identitetsproblem har vore oppe til drøfting ei rekkje gonger, også på konferansar som denne (sjå t.d. Pedersen 1994, Bergenholtz 1996, Lundblad 1999). Faget er jo pressa både av noko utydelege relasjonar innetter, altså mellom ulike aspekt av seg sjølv, og av avgrensingsproblem mot nære slektningar utetter: terminologien, språkvitskapen, ensyklopedologien.

Eg vil først gi eit grovt riss av dette landskapet (sjå tabell 1), og antyde korleis eg synest det er rimeleg å plassere leksikografien mellom desse ulike storleikane. Så skal eg plassere *Norsk Ordbok* og den ordbokssjangeren den høyrer til, i det same terrenget, og gi eit par eksempel på korleis denne ordboka stiller seg i kryssingspunktet mellom språket og verda, jamført med ein ensyklopedi, eller eit leksikon, som vi oftast seier på norsk.

Kva er leksikografi?

I tabellen har eg jamført leksikografien med ulike grannedisiplinar og prøvd å setje opp eit begrepsapparat for dei ulike aspekta av begrep som leksikografi, grammatikk, terminologi, ensyklopedologi. Det går fram av tabellen at fleire av dei mest vanlege termene er fleirtydige og ofte blir brukte utan den presiseringa som er nødvendig for å skjønne kva folk snakkar om. Eg opplever det slik at dette har gitt opphav til ein del skinndebattar og skinnueinigheiter om leksikografiens vesen. På figuren har eg sett opp ulike aspekt på toppen, og så har eg fylt inn termar for desse aspekta i dei ulike disiplinane nedanfor; til dels har eg laga termar som står i hermesteikn. Denne figuren får tene som referanse for drøftinga nedanfor.

I *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO) er leksikografi definert slik:

utarbeiding av ordbøker og undersøkelse og utvikling av teorier om ordbøkers tilkomst, egenskaper, formål og bruk

Dette er som vi ser, eigentleg to ting: utarbeiding av noko, og undersøking og teoriutvikling om det same noko. Dette «noko» er ordbøker, og korleis definerer NLO det? Slik (under *ordbok*):

Fenomen Forsknings- og beskrivings- objekt	Studium Vitskap Fag	Framstillings- sjanger	Produksjon av framstilling Metodikk	Studium av eller vitskapen om tekst- eller framstillings- sjangeren
Leksikon (1) Ordtilfang Vokabular	Leksikologi	Ordbok	Leksikografi (1)	Leksikografi (2) Metaleksikografi
Grammatikk (1) Språkstruktur	Grammatikk (2) Lingvistikk	Grammatikk (3)	"Grammatografi"	Grammatikk- historie (m.m.) "Grammatologi"
Terminologi (1) Nomenklatur	Terminologi (2)	Termliste Terminologisk ordbok	Terminologi (3) Terminografi	Terminologi (4) "Metaterminologi"
Verda (inkl. mytiske og fiktive verder; førestillings- verder)	Alle vitskapar	Ensyklopedi Leksikon (2) Konversasjons- leksikon	"Ensyklopedografi"	Ensyklopedologi

Tabell 1

leksikografisk oppslagsverk som inneholder et utvalg av et språks eller en språkvarietets ord, ord-deler og ordkombinasjoner, enten med ordforklaringer på samme språk eller med ekvivalenter på ett eller flere andre språk.

Som vi ser, har vi her eigentleg med ein sirkeldefinisjon å gjere, i og med at leksikografi er «utarbeiding av leksikografisk oppslagsverk osv.» Det som følgjer etter «som inneholder ...» peikar primært på språket, i og med at det handlar om «et språks eller en språkvarietets ord» osv. Altså lite om verda utanfor språket her.

Skal vi så seie ut frå dette at leksikografien er ein del av språkvitskapen eller lingvistikk-en?

Mange vil protestere hardt imot det, også NLO, jf. òg t.d. Bergenholtz (1996) og Tarp (2003). For meg er både ja og nei problematiske svar her. Det vil seie at spørsmålet kanskje er feil stilt. Fordi det i sin tur avheng av korleis vi definerer lingvistikk, og kva vi oppfattar med «språk». Fordi språket har ei uttrykksside og ei innhaldsside som reflekterer verda, eller rettare, folks begrepsverd, som i sin tur baserer seg på oppfatninga vår av den verkelege verda.

Spørsmålet om forholdet mellom leksikografi og lingvistikk har ein parallell i spørsmålet om forholdet mellom grammatikk og lingvistikk. Få vil tvile på at grammatikken er ein del av lingvistikken. Men grammatikk er tvitydig på same måten som leksikografi er det, eller rettare, på ein noko annan måte. Vi har minst tre tydingar av det:

Grammatikk 1 er sjølve språkssystemet, den regelstyrte delen av det, som ofte blir sett opp mot ordtilfanget eller leksikonet som den ikkje-regelstyrte delen. Dei lingvistiske motførestillingane mot denne oppdelinga går eg ikkje inn på her.

Grammatikk 2 er studiet av eller vitskapen om grammatikk 1, ofte også nytta om det til-svarande skolefaget. Grammatikk 2 kan vere særspåkleg eller tverrspåkleg.

Grammatikk 3 er dei skrivne framstillingane av grammatikk 1, baserte på grammatikk 2, altså grammatikkbøker. Den siste tydinga av grammatikk tilsvarer det vi på det leksikalske nivået kallar ordbok, altså ei framstilling av eit utval av dei grammatiske formene og reglane som konstituerer eit språk eller ein varietet, forklart på det same språket eller på eit anna. Liksom ordbøker er grammatikkar i denne tydinga ei selektiv framstilling av språklege data mynta på og tilpassa behova til eit gitt publikum.

Ein kan altså seie at leksikografien har same forhold til lingvistikken som grammatikk-skriving (som eg vil kalle «grammatografi») har til lingvistikken: Det er ein måte å framstille lingvistiske data på – grammatiske i det eine tilfellet, leksikalske i det andre, men det er ikkje noko ein-til-ein-forhold mellom grammatikk 1 og grammatikk 3, like lite som det er mellom leksikon og ordbøker: Skrivne grammatikkar og ordbøker er alltid tilpassa brukarbehov og utgjør eit sterkt redigert og tilpassa utsnitt av den språklege – og den utanomspråklege – verkelegheita. Dei er altså ei bearbeiding og formidling av lingvistiske data.

Er leksikografi og «grammatografi» så lingvistikk? Det er eit reint definisjonsspørsmål, og avheng av korleis vi avgrensar lingvistikkomgrepet. Derfor vil eg heller ikkje svare på det her. Men eg vil sjå litt nærare på leksikografiomgrepet, og gå tilbake til den todelinga eg meinte å sjå i NLO-definisjonen. Leksikografi er produksjon av ordbøker («leksikografi 1»), og det er vitskapen om ordbøker («leksikografi 2»). Det siste kan vi kalle ein slags lingvistikk, men da i ein annan forstand enn vi vanlegvis meiner, som ei grein av tekstlingvistikken: Objektet er ikkje dei språklege data, men den teksten som blir brukt i formidlinga, eller rettare: den tekstsjangeren som blir brukt. Leksikografi 2 er med andre ord det eg og andre vil kalle metaleksikografi. Leksikografi 1 er ein metodikk for framstilling og formidling av dei leksikografiske data, som er språklege i sitt grunnlag, men som i likskap med alt anna språkleg står i eit forhold til verda eller visse utsnitt av ho, og med dei mentale førestillingane menneska gjer seg av verda.

Den tredje komponenten i dette systemet vil eg kalle *leksikologi*, og definere som vitskapen om det leksikalske nivået i språket – anten det gjeld studiet av enkeltord eller av heile ordforråd, semantiske felt og liknande, altså heilt udiskutabelt ein del av lingvistikken. Leksikologisk forskning kan formidlast gjennom ordbøker, altså leksikografisk, men han kan like godt framstillast på andre måtar, gjennom vanlege vitskaplege monografiar, artiklar osv. På same måten som grammatisk forskning kan formidlast på andre måtar enn gjennom grammatikkar.

Alt i alt kan vi ha ei femdeling, som tilsvarer den øvste rekkja i tabellen:

- 1) Leksikon eller ordtilfang eller vokabular (sjølve fenomenet)
- 2) Leksikologi (vitskapen om 1)
- 3) Leksikografi 1 (framstilling av leksikologiske data gjennom ein viss teksttype, nemleg:)
- 4) Ordboka
- 5) Leksikografi 2 eller metaleksikografi (vitskapen om leksikografi 1)

Parallellen til det terminologiske feltet er klar nok, for *terminologi* er òg mangtydig. Eg vil seie at terminologi kan vere: 1) sjølve termsetta innanfor eit fagfelt, også kalla *nomenklatur*, tilsvarande leksikonet eller ordtilfanget i leksikografien; 2) studiet av slike termsett og tilhørande begrepssett, tilsvarande leksikologien; 3) beskrivinga og framstillinga av dei i ein bestemt tekstsjanger, terminologiske ordlister eller ordbøker, som også ofte kallast terminologi, men som like gjerne kunne kallast *terminografi* – denne termen er da også blitt brukt.

Når det så endeleg gjeld det ensyklopediske, kan vi dele inn på nokolunde tilsvarende måter. *Ensyklopediar* handlar om verda, ein kan seie at den samla summen av alle vitskapar – inklusive lingvistikken, for den del – er det som tilsvarer leksikologien i forhold til ordbøker og lingvistikken i forhold til grammatikkar. Objektet for framstillinga er alt som finst i verda, i notid og fortid, jamvel i mytologi og fiksjon, det tilsvarer ordtilfanget eller vokabularet. «Ensyklopedografien» (min term) blir framstillinga av dette i tekstsjangeren ensyklopedi; dei tilsvarer ordbøker i det at dei er ein bestemt tekstsjanger brukt til å framstille redigerte utval av dette faktamangfaldet med omsyn på bestemte brukargrupper. Og så kan vi ta opp ordet *ensyklopedologi* om vitskapen om denne tekstsjangeren, slik Henriksen (1992) har gjort. Den vil da tilsvare metaleksikografien (og på grammatikkens felt slikt som grammatikkhistorie og liknande).

Språk og sak

No er det slik at ulike ordbokskategoriar står noko ulikt til i dette landskapet. Fagordbøker ligg nærare den ensyklopediske og terminologiske polen enn den lingvistiske, mens det er omvendt med allmennordbøker. I NLO og ein del av faglitteraturen elles har vi ei inndeling mellom *språkordbøker*, som tilsvarer det vi vanlegvis kallar ordbøker, og *sakordbøker*, som er om lag det same som ensyklopediar. I tillegg har vi termen *allordbøker* (eller *ensyklopediske ordbøker* ifølgje NLO), som er bøker der språklege og saklege informasjonar er integrerte – det vil primært gjelde innanfor fagleksikografi.

Norsk Ordbok (NO) og den sjangeren dette verket høyrer til – dei vitskaplege og historiske eller diakrone nasjonalordbøkene – står i ei noko anna stilling enn både allmennleksikografien og fagleksikografien. Vi kan kalle det kulturleksikografi. *Norsk Ordbok* tek ikkje mål av seg til å vere ei fagordbok, og strevar etter å gå opp ein grensegang der fagtermar berre blir tekne inn om dei har fått ein plass i allmennspråket (presse, lærebøker for skolen – som blir kalla allmennspråk fordi dei er tilgjengelege for heile folket og ikkje berre for eit fagmiljø – motsett lærebøker for universitet og fagskolar av anna slag). Men ordboka beskriv ikkje berre eit språk, men òg ein språkkultur med historisk forankring i eit visst samfunn og ein viss kultur, der litteraturen står sterkt. NLO opererer blant mye anna også med eit skilje mellom bruksleksikografi og dokumentasjonsleksikografi, og NO er eit typisk eksempel på det siste (på same måten som til dømes *Svenska Akademiens Ordbok* eller *Ømålsordbogen*).

For ei vanleg allmennordbok – typisk for bruksleksikografien – er det viktig å vite korleis ord og termar, uttrykk og vendingar kan eller skal brukast, kva dei betyr osv. – men ikkje korleis dei er blitt brukte i den aktuelle litteraturen og i det aktuelle språksamfunnet i ulike epokar, kva regional forankring og distribusjon dei har osv. For *Norsk Ordbok* er dette derimot sentralt. Det gjer at ordboka nærmar seg den ensyklopediske polen. Men blir ho dermed «sakordbok» eller «allordbok»?

Dette spørsmålet er ikkje opplagt. Ei beslekta ordbok som *Ømålsordbogen* definerer seg klart som ei «sproglig-saglig ordbog» (Pedersen 1994: 253), og det er vel i prinsippet det same som fagleksikografen Sandro Nielsen (1992, 1994) meiner med «alordbog». Nettopp dialektleksikografi og fagleksikografi vil truleg i særleg grad overskride grensa til det ensyklopediske, fordi dei beskriv språkformer som i særleg grad er knytte til samfunnsmessige brukskontekstar som vik av frå dei «allmenne» eller dominerande i det moderne stor-samfunnet, og ikkje kan forståast lausrive frå det – anten det er eit fortidig bondesamfunn

eller ein moderne spesialisert fagdisiplin. I norske (lokale) dialektordbøker finn vi det same problemet, og vi har fleire døme på at forfattarane løyser det ved å flette inn ensyklopedisk stoff utanom sjølve ordboksteksta – i rammer, i margar, i eigne artiklar bak i boka e.l. Norsk Ordbok gjer ikkje noko av dette. Vi står altså i same dilemmaet som Ømålsordbogen, men har valt å leggje hovudvekta klart på den språklege sida.

Dette vil eg kaste noko lys over ved å sjå nærare på behandlinga av to ord i Norsk Ordbok og ein verkeleg ensyklopedi, *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* (AGL).

Grunnlov og hare

Eg har først valt eit typisk samfunns- eller kulturord, altså ord for eit menneskeskapt og institusjonelt fenomen som ikkje eksisterer utanfor den menneskelege førestellingsverda, nemleg *grunnlov* (figur 1).

Ensyklopedien begynner med ein språkleg definisjon, men held så fram med å drøfte ulike trekk som gjeld somme grunnlover, men ikkje alle. Så får vi ei historisk oversikt over korleis ulike grunnlover vart til. Deretter ei kort drøfting av korleis grunnlover endrar karakter etter som samfunna endrar seg, og eit avsnitt om den stabiliserande rolla grunnlover kan ha. Det er ingen lang artikkel, men innhald mykje partikulær informasjon om spesielle grunnlover, til dels av historisk art, og til dels reine vurderingar av korleis grunnlover fungerer «normalt»– fleire gonger blir det sagt at det eine og det andre «normalt» er slik og slik, mens det i dei og dei tilfella kan vere annleis. Ein kunne seie at det nærmar seg eit prototypisk grunnlovsbegrep. Men heile begrepet «grunnlov» er sjølvsagt fullt ut avhengig av kva innhald menneska i eit gitt samfunn vil leggje i det.

I NO finn vi ei heilt anna organisering. Artikkelen er her enda mye kortare enn i ensyklopedien, men den begynner med ein rein allmenndefinisjon: «lov som fastset riksskipnaden i land el rike; riksskipnad». Det er alt; det følgjer eit par sitat som kanskje ikkje seier så mye. Men så får vi ei tyding 1b, «rel, Guds lov», med sitatet «grunnlovi er dei ti bodi», altså ei særtyding av ordet som ensyklopedien ikkje har med. Det finst òg ei tyding 2: «viktig prinsipp, grunnlag» (jf. sitatet: «denne grunnlog i naturen», dvs. grunnprinsippa i naturen), og til slutt ein særbruk for folkloristar: «episke grunnlover» i folkedikting.

Dette er alt. Her ser vi altså korleis eit slikt kulturord blir behandla som eit reint språkleg begrep, med eit minimum av dei ensyklopediske opplysningane som ordet i og for seg inviterer til, ikkje minst så sentralt som nettopp dette ordet er i norsk nasjonal sjølvforståing.

Eg har valt ut eit anna ord på noko som finst i naturen uavhengig av mennesket, men som treng menneskeleg kategorisering før det kan bli eit språkleg begrep, nemleg dyrenemninga *hare* (figur 2).

Oppsettet i ensyklopedien kan vi sjå berre ved å kaste eit blikk nedover avsnittsoverskriftene i artikkelen. Ei kort innleiing gir latinsk namn, genetisk plassering og viser fysiske nøkkeldata, deriblant fargeskiftet med årstidene. Så handlar det om: «forplantning, levevis, utbredelse, jakt, folketro».

Dette gir dei mest prototypiske data som vi vanlegvis assosierer med haren.

I NO begynner ein med ein formal del, altså ulike skrivemåtar, dialektformer og etymologi. Definisjonen startar med det minimumet av ensyklopediske data som trengst for å plassere dyret i begrepsverda, som ein ser under tyding 1a. Nokre sitat illustrerer. Ei undertyding (1b) er «matrett av harekjøt» (men alle andre nemningar på etande dyreslag kan ha ei til-

grunnlov, det sett av bestemmelser som konstituerer et lands politiske system og regulerer særlig viktige sider ved dets funksjonsmåte. Disse bestemmelser kalles også forfatning eller konstitusjon. Normalt er bestemmelsene som utgjør en grunnlov skrevne, men en del kan også være uskrevne – de kan ha status som konstitusjonell sedvanerett. Bestemmelsene om parlamentarisme er således ikke en formell del av den norske grunnlov; ja, formelt forutsetter fortsatt grunnloven et reelt kongestyre. Storbritannia har ingen særskilt grunnlov i det hele tatt; forfatningen defineres gjennom sedvanerett og alminnelig lovgivning. Sverige har tre lover med grunnlovs status (1971–75), regjeringsformen, suksessjonsordningen og trykkefrihetsforordningen.

Grunnlover vedtas vanligvis ved spesielle begivenheter, som etter et brudd med den foregående statsform eller etter en grundig konstitusjonell debatt og utredning. Norges 1814-grunnlov kom til som følge av atskillelsen fra Danmark etter Napoleonskrigene, og i et forsøk på å hindre Sverige i å overta Norge. Frankrike er et eksempel på et europeisk land som siden 1789 stadig har endret forfatning, og ofte har gjort det etter revolusjoner eller andre politiske omveltninger. Da Danmark vedtok en ny grunnlov i 1953 og Sverige gjorde det samme ca. 20 år senere, skjedde det etter grundige utredninger og på en «ordnet» måte. Norges grunnlov er en av de aller eldste. Fra tid til annen har det vært foreslått å «modernisere» og komplettere den, men den er istedet blitt endret paragraf for paragraf. Den aller eldste gjeldende grunnlov er den amerikanske av 1787.

Moderne demokratier er preget av stor dynamikk, og grunnlovene regulerer derfor i synkende grad det faktiske statsliv. I viktige henseender går en prøvende praksis foran lovene og kan endre det politiske system uten at det reflekteres i grunnlovsbestemmelser. Typiske eksempler er overføring av initiativ og endog reell beslutningsmyndighet fra folkevalgte forsamlinger til regjeringen og i praksis også forvaltningsorganer, og den økende rolle interesseorganisasjoner spiller, særlig gjennom dens samvirke med forvaltningsorganer (korporatisme, «blandingsadministrasjon»).

Grunnlover betraktes som lover av en «høyere orden»; de skal skape stabilitet og forutsigbarhet i statsstyret og også regulere den måten vanlige lover vedtas og endres på. Grunnlover, som den norske, setter også rammer for hvilket innhold en vanlig lov kan ha: vanlige lover kan prøves av domstolene i forhold til grunnloven, og det skjer fra tid til annen. Grunnlover fyller sin stabiliserende rolle bl.a. ved at de normalt bare kan endres etter spesielle og ekstra krevende vedtaksprosedyrer. For at forslag om endringer i den norske grunnlov skal kunne vedtas, må de, ifølge Grunnlovens § 112, være fremsatt på ett av de tre første storting før et valg og bli vedtatt, uten endringer, på ett av de tre første storting etter det aktuelle valg. Grunnlovsendringer må ikke stride mot konstitusjonens ånd. Et forslag krever $\frac{2}{3}$ flertall for å bli vedtatt.

Se også ► Norge (forfatning). En faksimileutgave av det originale håndskrift «Kongeriget Norges Grundlov» ble utgitt i 1964. Grunnloven er i sin helhet gjengitt i Nøkkelbindet. OTB

grunn-lov m, f [A² grunnlog; e skr grunnlog, stundom -löv; da. grundlov vel ett ty grundgesetz og lat *lex fundamentalis*]. 1) a) polit, lov som fastset riksskipnaden i land el rike; riksskipnad: *Grunnlogi av 17de mai* (S.NS 219) / *vedtaket var i samsvar med grunnlova / tinget .. sette upp ei ny grunnlog, som kongen laut samtykkja* (A. II, 302). b) rel, Guds lov (Ga. IV, 374; H.Møll.H 285; KlæboSS 18; Støyl.Vigsl 12): *grunnlovi var dei ti bodi* (L.Esk.Uttyd 4). 2) viktig prinsipp, grunnlag (2) (Vi.Blk 161): *etter denne grunnlog i naturen verka og dei menneskelege inreidingar* (Vi.SkrS III, 167) // i folkediktning: *episke grunnlover* almenne, psykologiske og historiske faktorer for vokster og omforming (NoAllk IV, 4; Liest.MM145).

hare, *Lepus timidus*, haredyrart i harefamilien. Fullvoksen kan haren i Norge bli fra 2–5 kg. Kroppslengden opptil 60 cm, halen 5–9 cm. Bakbena er lengre og mye kraftigere enn forbena, og dette gir haren en egen, hoppende gange.

Haren skifter farge fra gråbrun om sommeren til snøhvit om vinteren. Enkelte steder på Vestlandet, særlig på Jæren, går vinterfargen ikke lenger enn til blågrå (jærehare). Endringer i lysintensitet og temperatur forårsaker skiftet til hvit vinterpels. Den hvite fargen er til vern når snølaget er kommet, men blir det motsatte når snøen smelter eller lar vente på seg til langt ut på vinteren. Det snøhvite dyret, som da trykker sterkt, sees lett på bar mark. Se også ►haredyr.

Forplantning. Hannharen kalles ramler, hunnharen sette. Den får 1–3 kull unger om året, med normalt 2–6 unger i kullet, etter en drektighetstid på 48–52 døgn. Ungene er hårkledde og har åpne øyne ved fødselen. Det første kullet om året kalles skarehopp, fordi det gjerne kastes (fødes) mens snøen ennå ligger.

Levevis. Haren utstøter som regel ingen lyd, men i fare kan den skrike så det høres ut som et spedbarnsskrik. Perleuglas hukring er ofte blitt mistolket som harehukring. Harens beste forsvarsmidler er hurtighet og et meget god hørsel.

Haren er vesentlig et nattdyr. Den gjør ikke nevneverdig skade så lenge den holder seg utenom dyrket mark. Litt skade på skogen gjør den likevel enkelte steder ved å beite på etterveksten, særlig i plantinger. På åker og eng eller i hager og planteskoler kan den gjøre skade ved beiting av kulturvekster og ved tråkk. Om vinteren kan den være lei for fruktdyrkerne, idet den gnager av barken på stammer og grener og velger mest unge trær.

Utbredelse. Den lever hovedsakelig i skogsområder, men også i kystområder og helt opp i høyfjellet. Forekommer i Nord-Amerika, Grønland (regnes ofte som en egen art, *L. arcticus*), Eurasia (med isolerte bestander i Alpene og i Irland). I Norge forekommer den omtrent over hele landet.

Jakt. Harejakt med støver er den eldste sportsjakten i Norge. Hunden sporer dyret etter teften det har etterlatt, reiser det og halser så under forfølgelsen (hundens los); jegeren søker seg så en post hvor han tror haren kan komme. Harejakt uten hund foregår oftest på sporsnø. Jakt med og uten hund er (1996) tillatt 10. sept.–28. (29.) feb. For Troms og Finnmark fylker og noen kommuner i Nordland 10. sept.–15. mars.

Folketro. Harekjøtt ble ikke spist av bønder i Norge, bare av storfolk og byfolk. Delvis kan dette ha sammenheng med at Bibelen regner haren som et urent dyr. I Europa og Asia har det vært en allmenn forestilling at svangre kvinner som får se en hare eller haresnute, vil føde barn med hareskår. I norske bygder ble det tidligere sagt at man helst skulle hugge haresnuten av. I mange bygder eksisterte forestillinger om trollharer som kuler og krutt ikke bet på.

hare m [VAgd16- harra pl, Ram.NB, Ws 157, Ndm1760 *hårra*, C *hara*, A.R.R3; målf og *harre* el *har(r)* i (Ndm, YTrl, Namd, NN mst), *hære* (Risør), *har(r)* (Sa), *har(r)* a (Austl flatb, Fåberg, SØd, NRana), *har(r)* æ og *hærra* (Brunlanes, Solum), *hære* (YRendal), *her(r)* a (Solør, Gbr), *hårrå* (NØd, ITrl), *ðrrå* (Andebu); b sg *herrin* (Hemne), fl *hørø(r)* (Nu); gno *heri*, I, opph sm o s (*h*) *jase*, BL. I) a) gnagar (2a) med store øyro og lange bakføter, av slekta *lagomorpha* av harefamilien, mest om arta *Lepus timidus* som skiftar let etter årstida (vanl i Noreg); i *Europa* ... *finn ein den nordiske haren berre i nordlege strøk* (Løft.P 18) / *um *vetren kvit og um sumar grå gjeng haren i sine klæde* (Vi.Skr.U III,14) / *Johan skulle ut og jakte hærra* (ArbGlåm 1962,92) / *haren hoppar på skaren* (Hattfjeldall.Hr.) / ordt, *ingen veit kvar haren hoppar el går, sa mannen, sette snora på taket* (el i *omnsdøra*, i *brøklomma*) *gjera noko på vona* // sml: *frå *mårdå te kveill må'n no spring som-enn hårrå* (SnasaBøks. 66) får ikkje kvile / *redd som ein hare*; jfr *reddhare*. b) matrett av harekjøtt: *dei gamle heldt hare for udt* (ØvHall). 2) veik og reddhuga person; stakkar. 3) idr, person som føreåt er utteken til å halda oppe fart i kapprenn, serl dei fyrste rundane (Alm). 4) a) siste grøda på åker; (serl:) siste kornbandet (SLand, Trl mst, No mst; NFL25Verd 84-86, NFL24Mannh. 92 og 95; NFL33Hål 19; SS 1937,417) // i ordl *jaga haren*: skjera siste kornbandet; vera ferdig med skurdonna (Rissa, Egge, Overhalla, Grong; NFL19Helg 89); (ög:) gjera seg ferdig med anna onning (Stoksund, Fosnes, Vega, Herøy, Tjeldsund, Astafjord; Du.St 36; NFL33Hål 19) // *gjera haren* gjera seg ferdig med haustonnn (Inderøy; NFL25Verd 86); *driva hardt på* (så ein ikkje vert sist ferdig med skurdonn) (Stoksund) / *taka haren d s* (Ogndal) // i y vend for at skurdonna var ferdig: *der for haren* (JassundM) / *no gjekk haren* (Sparbu); (ög i sms som *skot-*, *skurd-hare*. b) den (av skurdfolket) som la bendel på siste kornband (Inderøy): *han vart hare og måtte bera haren* (hare 4a) *heim*. c) hareliknande haltnfigur som vart laga når siste åkerstykket var skori (SS 1942,30). 5) a) *hoppa hare* leik der ein set handflaene i golvet og slengjer føtene framom (HolthKF 128); iron.: *e vil no tru ho itt fæ så mange te å hopp hårrå* (Krok. GF II,237) gjera som ho vil. b) gymn, *hund og harar* leik der ein skal flytta seg frå reiskap til reiskap utan å trø på golvet (OsKBU 334). c) i vend *jaga haren oppi toppen* brettspel med fire brikkar der éin er hare, dei tre andre er hundar som skal fanga haren (Selbu, Meråker, Skatval); jfr *haretreiske*.

Stephen Walton

Ivar Aasens kumulative metode og leksikografien

The article begins by summarising the work of the Norwegian language-reviver Ivar Aasen (1813-1896). Aasen himself developed the tools with which he systematised the linguistic material he found in the dialects. The author demonstrates how these tools led Aasen to systematise his material both very efficiently, and at an extremely early point in his project of reconstruction. The author shows how Aasen's cumulative method was derived from his material situation. This dictated that Aasen was aware from the very beginning of his journeys of collection of the need to have a tangible result to show for his work.

Grunnen til at Nordisk leksikografisk foreining la konferansen sin til Volda i mai 2003, er naturlegvis Ivar Aasen. Utan arbeidet hans, og dei seinare avleggjarane i form av skuledrift, lærarskule, høgskule, museum og forskingsinstitutt, hadde dei nordiske leksikografane knapt valt å kome til Volda og Ørsta. Når ein har sagt dette, har ein gått inn i den diskursen som framfor alt anna særmerkjer Aasen-resepsjonen, nemleg takksemnda. Her er vi takksame for Aasen. Mest alle dei som har skrive om Aasen eller på anna vis uttala seg om han offentleg, har visst å fortelje kor takksame dei er. Forfattaren Tarjei Vesaas (1897-1970) var enda meir takksam enn dei fleste da han med full rytmissk tyngd forkynte i Aasen-diktet sitt at der er mangan ein som ser seg fritt ikring for Ivar Aasens skuld. Men også i den meir forskingsprega litteraturen, er ein svært takksam. Ein absolutt fornuftig og oppegående ung forskar kunne t.d. skrive for nokre år sidan i innleiinga til ein Aasen-artikkel at med ordbøkene sine skreiv Aasen seg «med gullskrift inn i målsoga og målvitskapen vår» (forskaren skal få lov å vere anonym). Han, den unge mannen, skreiv seg dermed inn i den feirings- og takksemndsjangeren som altså gjennomsyrrer Aasen-forskinga. Aasen er så stor, og han gav sitt folk ei eiga røyst å syngje med i det store allheimskoret. Samtidig var han ein pedant, og gjorde sjeldan feil i dokumentasjonen av norsk språktilfang. Korleis kan ein da unngå å vere takksam?

Her vil eg skyte inn, utan å forfølge poenget vidare, at det største problemet med Aasen-forskinga no, er at vi i for liten grad klarer å rive oss laus frå takkseieingssjangeren, kanskje med unntak av dei som har skrive om Aasens lyrikk. Systematiske og underbygge granskningar av Aasens språkarbeid av motmenn og motkvinner er så godt som ikkje-eksisterande, og dette er ein stor veikskap med Aasen-forskinga.

Verksemnda til Aasen

Volda ligg på Sunnmøre, og sunnmøringen har næringsvit, noko alle i Noreg veit. Det kan ikkje utelukkast at noko av grunnlaget for den sunnmørske takksemnda overfor Aasen botnar i at det etter kvart er ein heil del menneske her som har Aasen å takke for levebrødet sitt. Også kommunane tener pengar indirekte på livsverket til Aasen, som særleg dei seinaste åra har vore både ei akademisk og ei økonomisk vekstnæring på Søre Sunnmøre. Og når ein har sagt dette, har ein nærma seg Aasen sjølv, som både hadde næringsvit, og som lét næringsvitet prege det språkarbeidet han er mest kjend for.

For dei som ikkje har full oversikt over kva Aasen gjorde, kan det vere nyttig med ei kjapp oppramsing. Aasen var fødd i Hovdebygda i 1813, som yngste barn frå eit lite småbruk. Etter eit par år som omgangsskulelærer kom han i lære hos prost Thoresen i Herøy. Etter to år der var han huslærer hos kaptein Daae i Skodje i fulle sju år, før han i 1842 la ut på den store innsamlingsferda si. I 1841 fór Aasen sør til Bergen med ein grammatikk over sunnmørsmålet og ei plantesamling, og trefte biskop Neumann, som skreiv oppglødd om det unge flogvitet frå Sunnmøre. Neumann sytte for at han fekk stipend hos Fredrik Bugge, preses i Vitskapsselskapet i Trondheim. Vinteren 1845-6 budde Aasen i Trondheim, der han fekk lese seg opp på det siste innanfor den nye samanliknande målvitskapen. Under heile ferda hadde han arbeidd med å systematisere det innsamla materialet, slik at han alt i 1847 kunne skrive ferdig *Det norske Folkesprogs Grammatik*, den første og deskriptive utgåva av hans norske grammatikk. Boka skulle trykkjast i Christiania, og for å lette arbeidet med korrekturlesinga, flytte Aasen dit. Grammatikken kom i 1848. Det vi med ein del atterhald kan kalle ei deskriptiv ordbok, *Ordbog over det norske Folkesprog*, kom to år seinare. I mellomtida hadde Aasen offentleggjort sitt første forsøk på å skrive normalnynorsk, det språket som heile tida var det endelege siktemålet hans med språkarbeidet.

Det nye skriftspråket vart til ved at Aasen – som den første – skreiv det. Alt i 1842-3 hadde han gitt ut dialektdikting her på Sunnmøre, i eit opplag på ikkje mindre enn 2000, og fekk klare tilbakemeldingar om korleis sunnmøringane hadde lært dikta hans utanboks, og sunge dei. Fram på 1850-talet gav Aasen ut dikt på nynorsk, og i 1863 kom visesamlinga *Symra*, som visseleg lærte folk å verte kjende med Aasen-målet. Ti år tidlegare, altså i 1853, hadde Aasen gitt ut den første boka på nynorsk, med ei samling dialekttekstar som synte samanhengen mellom det nye skriftmålet og talemålet i landet, ein samanheng som skulle bli til berebjelken i norsk språknormering i det heile. I 1858 slo den nynorske sakprosaen igjennom med *Dølen*-prosjektet til forfattaren Aasmund O. Vinje (1858-1870), der Aasen både skreiv og var målrettar for redaktøren. Aasen skreiv det første nynorske skodespelet i 1855, kalkert over Holbergs første danske skodespel. Han gav ut ei samling med ordtøke i 1856, sterkt revidert og omdisponert i 1881. Den andre, normative, utgåva av grammatikken kom i 1864, og av ordboka i 1873. Utover 1870-åra arbeidde Aasen mykje med terminologi og oppnorsking av leksikonet, eit arbeid som resulterte i ei lita allkunnebok for bygdeungdomen i 1875 og i ei synonymordbok året etter, båe desse ledd i det same terminologiprojektet. Aasen skreiv ferdig ei dansk-norsk ordbok i 1883, ein tekst som utruleg nok først vart utgitt i 2000. Seinare på 1880-talet arbeidde Aasen mykje som konsulent for den nynorske bibelomsetjinga, og emna på ei språkhistorie. Etter 1890 var han lite arbeidsfør, og han døydd i 1896. Gravferda var ei nasjonal storhending, som synte at Aasens posisjon i allmenta var grunnfesta.

Denne oversikta over Aasens verk er langt frå uttømande, og er berre meint å gi ein kontekst. No vil eg gå tilbake til utgangspunktet og prøve å demonstrere korleis Aasens før omtalte næringsvit, hans materielle situasjon, for å seie det meir vitskapleg-abstraherande, verka inn på forskingsresultata hans, særleg da i høve til det leksikografiske arbeidet.

Aasen og leksikografien

Den første gongen vi høyrer frå Aasen om at han har reflektert over behovet for ei norsk ordbok, er i det programatiske essayet «Om vort Skriftsprog» frå 1836. I målreisingsplanen i femte bolken i «Om vort Skriftsprog», gjer Aasen framlegg om at det burde

gjøres Ordsamlinger for enhver af Landets større Provindser, med grammatikalske Oplysninger og bestemte Ordforklaringer. Til at forfatte disse, skulde Mænd, som ei blot troede at kunne, men og virkelig kunde Almuesproget, opmuntres. Disse Ordsamlinger skulde indsendes til et Selskab, oprettet af sprogkyndige Mænd, som skulde anstille Sammenligninger og gjøre Udvalg, og efterat saaledes Hovedsproget var bestemt, skulde dette Selskab udarbejde en fuldstændig norske [sic] Ordbog, med tilsvarende Grammatik (1911-12:III:10-11).

Vi kan hefte oss ved tre poeng i dette tekststykket. For det første er det heilt tydeleg at Aasen sjølv alt på dette tidspunktet – han var 22 år gammal – kunne tenkje seg å gjennomføre det språklege rekonstruksjonsarbeidet som skulle føre fram til eit nytt norsk normalskriftmål. For det andre ser vi tydeleg at Aasen alt har ei førestilling om at dialektane er epifenomen. Dei er overflatemanifestasjonar av eit underliggjande språkleg diasystem som vil verte fullt synleg når dei dialektale epifenomena vert kartlagde noggrant og samanlikna, den eine med den andre. For det tredje skin det igjennom at Aasen alt før han hadde fått lese Grimm, såg på ordboka som det primære og grammatiken som det subsidiære ved prosjektet. Aasen var leksikograf av legning og grammatikar av nødvendighet. Dette er ikkje noko stort poeng, men eg reknar med at det vil glede medlemene i Nordisk leksikografisk foreining i særskild grad.

Året etter, i 1837, gjekk Aasen i gang med å undersøkje allmugemålet på Sunnmøre, og da fortel han i ei liste over sine prosjekt det året at han både hadde teke til å systematisere grammatikken i dialekten, og at han hadde begynt på ei «Prøve paa Indretningen af en dertil hørende Ordbog» (1957-60:III:19). Da Aasen i 1841 steig inn hos Bergens-bispen, hadde han med seg eit «Fragment af en Ordbog i Dialekten», ein tekst som også finst i ein lengre versjon frå 1840. 1840-fragmentet dekkjer heile bokstav *A*- (med *Aa*-) og *B*, og står å lese i band A2 i den praktfulle serien med Aasens målsamlingar redigert av Terje Aarset, Jarle Bondevik og Oddvar Nes. Elles finst det mange prov frå 1832 og framover på at Aasen samla på og systematiserte ord frå både skriftlege kjelder og munnleg frå informantar. Dei eldste opp-teikningane gjeld plantevekstar, seinare skreiv han opp lange lister med dyreartar, dyrelidar, pengeslag – stort sett kva som helst, berre det kunne systematiserast, både frå dialekten og frå skriftmålet. Dei eldste listene med plantenamn gav Aasen god intellektuell trening på iallfall to måtar. Dei er ordna etter Linnés system og gav han såleis tidleg innsyn i korleis det å stille opp fenomen i systematiske rekkjer kan uttrykkje forholdet mellom dei. For det andre fekk Aasen brukt interessa for systematisk språkleg samanlikning. Det finst altså lister der namna er sette opp med dialektnamnet, det danske skriftmålsnamnet (der det fanst) og det latinske systematiske namnet.

Innsamlingsteknikkar

Dette at Aasen samla inn ord i tematisk avgrensa semantiske rekkjer, er éi side ved det vi kan kalle den ekstreme rasjonaliteten i innsamlingsteknikkane hans. Å samle ord, ofte termar, og lagre dei i eit oppsett som avspeгла plassen deira på eit tematisk felt, bana vegen for arbeidet med terminologien frå tidleg 1850-tal og framover. Den faktiske tilstanden i eit språk var vel den største utfordringa for alle reisarane av nye skriftmål under moderniteten. Ein måtte for det første skaffe seg ei oversikt over kva felt språket hadde eit godt utbygt uttrykkspotensiale på, for så i neste omgang å tette att hola på felt som var dårleg utbygde. Dei største og styggaste hola låg jamnast på nye kunnskaps- og røynslefelt innanfor domene som alt var okkuperte av eitt eller fleire andre skriftmål. Aasen byrja på dette arbeidet i samband med

Prøver af Landsmaalet i Norge i 1853, og heldt fram med det så lenge han var arbeidsfør. Arbeidet med allkunneboka *Heimsyn*, og sjølv sagt med synonymikken *Norsk Maalbunad*, og jamvel med bibelspråket er merkt av eit terminologiarbeid som i stor grad gjekk ut på omsettjing.

Vi kan sjå på Aasens ekstremt rasjonelle innsamlingsteknikkar i eit anna perspektiv med, altså korleis han lagra fonemsekvensar i form av skrifteikn og ord, eller leksem. For å eksemplifisere metoden kan vi sjå på «Tabeller over eenslydende Ord til Brug ved Sprogundersøgelser» frå 1843, altså frå tidleg i innsamlingsarbeidet på langferda, som Aasen la ut på den 29. september 1842. «Tabeller [osb.]» er eit slite lite hefte på 8 x 13 cm. med 44 sider. Det inneheld alle dei bokstavkombinasjonane Aasen hadde funne i språket, ordna etter etterlyd. Han kunne registrere nye ord ved å plote inn framlydar etter kvart som han kom over dei. Å dømme etter tilstanden på heftet har det vore svært mykje brukt. Vi veit også at Aasen svært raskt gjekk over frå passiv observasjon av informantar i uformelle situasjonar til å spørje folk ut om språkbruken deira. Ein kan lett sjå korleis «Tabeller» eigna seg til rask innhenting av opplysningar i samband med denne metoden. Aasen var tydelegvis sjølv svært nøgd med den utteljinga han fekk av systemet sitt, sidan han laga ein ny og auka versjon av «Tabeller» i 1850 (sjå Walton 1996:322-323).

Aasens kumulative metode

Der er eit tredje og siste trekk ved Aasens rasjonelle innsamlingsteknikkar som eg vil framheve her, og det er det eg tidlegare har kalla hans «kumulative metode». For å illustrere kva eg meiner med dét, kan vi vende tilbake til byrjinga av 1840-talet.

Aasen hadde altså i september 1842 fått stipend frå Vitskapsselskapet for å granske målføra i Bergens stift, dvs. det noverande Sunnmøre, Sogn og Fjordane og Hordaland. Knappt ein månad etter avreise frå Volda finn vi han på Sogndalsfjæra, og der skriv han at han har begynt på ei ordbok over språket i den nordlegaste delen av Bergens stift (1957-60:III:128). Aasen vart ferdig med denne ordboka i januar 1843. I mars same året kunne han fortelje Vitskapsselskapet i halvårsmeldinga si at boka inneheldt om lag 9000 ord og talemåtar. Ord som var like formene i skriftmålet, avleiingar og samansetningar, vart for det meste utelatne. Det er denne ordboka, oftast heilt kort kalla «sunnmørsordboka», som danna grunnlaget for Aasens seinare leksikalske innsamlingar. Ho blir til det faste referansepunktet for det som kjem etter, slik at når Aasen i april 1843 set saman sine «Oplysninger om det sognske Almuesprog», da legg han til ei liste med sognske ord som «enten ikke forekomme i det Søndfjordske og Søndmørske, eller som have en eller annen mærkelig Egenskab» (sit. i Walton 1996:338). Det «nye» hos Aasen er alltid det som er nytt i høve til det sist systematiserte tilfanget.

Aasen fekk eit ufrivillig langt opphald på lensmannsgarden i Litlebergen i Nordhordland frå juni 1843 til mars 1844, da stipendpengane ikkje kom som avtala. Jamvel om han uroa seg over kva grunnen kunne vere, brukte han tida godt, m.a. til å systematisere det tilfanget han hadde samla så langt, dvs. i all hovudsak stoff frå Sunnmøre og Sogn. Nordfjord og Sunnfjord hadde han reist raskt igjennom, og i Nordhordland fann han ikkje stort. Hausten 1844 arbeidde Aasen med ei «Ordbog over Almuesproget i Bergens Stift». Denne teksten er eit nybrotsarbeid (jf. Bondevik 1995:xxxiii), og vart skriven da Aasen var komen over på neste dialektområde (og eit nytt stift), på Jæren. Denne forskyvinga vart no karakteristisk for arbeidsmåten. Stiftsordboka har eit meir formfullendt oppsett enn dei tidlegare ordsaml-

ingane, og peikar tydeleg fram mot *Ordbog over det norske Folkesprog*. Teksten (som står i *Målsamlingar frå Bergens Stift* s. 219-239, band A3) dekkjer bokstav *a* frå *a* til *Atte-lit*. Jarle Bondevik har jamført materialet i stiftsordboka med tilsvarande bolk i *Ordbog over det norske Folkesprog*, og funne at det auka med om lag 60% frå 1844 til 1850 (Bondevik 1995:xxxiii). Aasen hadde enno berre reke over ein liten del av landet.

Spørsmålet er korfor Aasen stadig systematiserte det innsamla stoffet etter kvart, og jamvel på eit svært tidleg stadium.

Det enklaste svaret er sjølv sagt at den kumulative metoden var ein praktisk måte å ordne eit enormt omfangsrikt og potensielt sprikjande stoff på. Reint fysisk hadde Aasen dårleg høve på langferda til å lagre notat, og det han skreiv opp, måtte han bere med seg. Ein enkel måte å få ned kilovekta på, var å destillere oppteikningane til gjennomsystematiserte grammatikkar og ordbøker snarast.

Eit anna delsvar kan vere at metoden låg innbakt i Aasens utgangspunkt for innsamlingsarbeidet, altså at dialektane kunne forståast som epifenomen over eit underliggjande diasystem. Inne i førestillinga om at det fanst eit felles norsk språk – ingen heilt original idé i Aasens samtid – låg det implisitt ein påstand om at det meste måtte vere felles. Det som ikkje var felles, fall per definisjon utanfor førestillinga om det felles norske språket, og eit eksempel på dét er det bytalemålet som i praksis var meir eller mindre oppnorska dansk. Dersom det meste for dei norske dialektane var felles, og dialektane var epifenomen, sa det seg sjølv at det meste dermed også måtte kunne finnast i kvar einskild dialekt. Slik sett var det naturleg at Aasen faktisk også fann det meste i dei første dialektane han granska, det vil seie hans eigen og dei andre i Bergens stift.

Tanken om at Aasens metode var kumulativ, inneber at dei første dialektane han systematiserte på grunnlag av, fekk aukande verknad etter kvart, på den måten at dei fungerte normgivande for eit stadig større område og for stadig fleire dialektar. Ein kan elles førestille seg at dette med det normative ikkje er så viktig i høve til Aasens leksikografiske arbeid, iallfall ikkje i høve til den første utgåva frå 1850, som skulle vere deskriptiv og ikkje normativ. Dette er likevel feil. *Ordbog over det norske Folkesprog* er deskriptiv på den måten at Aasen der ikkje rekonstruerte former han aldri hadde høyr, men det ligg i leksikografiens natur at jamvel tilsynelatande deskriptive tekstar likevel kan oppvise ein sterkt normativ systematikk. Den gjer seg gjeldande t.d. i kva rekkjefølgje oppslagsformene er stilte opp i, eller i kva former som heilt enkelt er utelatne frå ordboka.

I arbeidsinstruksen som Aasen fekk frå preses Fredrik Bugge ved Vitskapselskapet (dagsett den 26. august 1842), fekk Aasen velje fritt mellom to alternative arbeidsmåtar med ordboka. Det første alternativet gjekk ut på at han skulle lage eit særskilt leksikon for kvart målføre, og ordne desse i prioritert rekkjefølgje, slik at det gjæveste målet kom først, og andre målføre vart førte opp med former som veik av frå formene i det første. Det andre alternativet var «een for de behandlede Dialekter fælleds Ordbog» (sit. i Walton 1996:77). Når Aasens eigen plan gjekk ut på å skape eit nytt landsgyldig fellesnormalmål, sa det seg sjølv at han valde alternativ to.

Ein detalj ein likevel ikkje må gløyme, er at mens Aasen iallfall frå 1836 gjekk med planar om eit nytt normalmål for heile landet, hadde Bugge i tankane nettopp ei felles ordbok for dei dialektane Aasen skulle handsame. Dette vart i praksis det same, men det kunne lett ha vorte to ulike ordbøker, t.d. dersom Aasen ikkje hadde fått tilsegn om å utvide granskingsarbeidet til områda utanfor Bergens stift. Vi veit også at i utgangspunktet var Bugge overtydd om kor dei gjæveste målføra fanst, og det var nettopp i Bergens stift. Det er heilt klart at det var

Bugge som la inn denne avgrensinga, og Aasen hadde i første omgang ikkje anna å gjere enn å følgje Bugges plan.

Med dette er vi framme ved dei materielle faktorane.

Dei materielle faktorane

Aasens materielle situasjon var svært usikker. Han hadde evner langt utover den plassen ein frå hans stand kunne håpe på å disponere i det norske samfunnet i første halvdel av 1800-talet. I den skrivande og lesande bondeoffentlegheita på Søre Sunnmøre var han blitt mentalt sosialisert inn i skriftlivet utan at det dermed var sagt han kunne ha rimeleg von om å leve ut denne sosialiseringa. I denne spenninga finn vi truleg opphavet til Aasens sterke sosiale oppdrift. Etter sju år som huslærar var han ein desperat mann, og var villig til å gjere kva som helst for å kome seg vekk – og opp. Det kan ikkje vere tvil om at dersom biskop Neumann i 1841 hadde vorte like oppglødd for plantesamlinga som han vart for sunnmørsgrammatikken, da hadde Aasen vorte botanikar. Det Aasen iallfall skjønnte da han la ut på langferda, var at det var om å gjere å ha eit produkt å vise fram. Utan det, da var det attende til ein huslærarpost, eller det som verre var. Og når han i utgangspunktet hadde fått i oppdrag å skildre målføra i Bergens stift, da var det aller mest om å gjere å ha ei samla skildring av nett desse dialektane å leggje fram. Under den lange og vonde perioden i Litlebergen – sekretæren i Vitskapsselskapet, Schwach, hadde somla med utbetalinga av stipendet – vart Aasen livande redd for at han hadde falle i unåde, og at karrieren hans som forskar kom til å verte kortvarig. Denne redsla, som la seg oppå eit tjukt lag med andre angstnevrosar, skuva fram trongen til å få ting ferdige, jamvel i ei mellombels form. Såleis kom redsla for deklassering til å spele ei sentral rolle i utforminga av Aasens språkarbeid.

Aasens kumulative metode viste seg å tene alle siktemåla hans. Stadfestinga av dette finn vi i eit lengre resonnerande stykke av Aasen, «Om en Ordbog over det norske Almuesprog samt en dertil hørende Grammatik», som han skreiv i 1845 og som vart utgitt av Vitskapsselskapet året etter. Der stig elles Aasen fram for allmenta for første gong med fornamnet *Ivar*. Som ein ser av reiseruta til Aasen, hadde han langt frå dekt heile landet, men, i tråd med den kumulative metoden, var det vesentlegaste funne. «Rigtignok ere disse Undersøgelser ikke endnu tilendedragte [sic]», skriv han i «Om en Ordbog»,

men Arbeidet er imidlertid saavidt fremadskredet, at man kan have en temmelig omfattende Oversigt af Sagen, og at man herefter vil have mere at gjøre med at bearbejde det samlede Stof, end med at forøge samme ved nye Samlinger (Aasen 1846:55).

Arnold Dalen har nyleg (2000) undersøkt kor tungt ordsamlingane frå tida etter vinteren 1845-6 vog hos Aasen, altså samlingane frå Trøndelag, Nord-Noreg og Østerdalen. Konklusjonen til Dalen er i tråd med det Aasen fortel oss, altså at han vurderte dei som relativt «ordfattige», og endra ikkje syn på dette.

Aasens syn på ordtilfanget i norske målføre var sterkt kvalitativt, eller kvalifiserande. Vi kan følgje tenkjesettet hans nonggrant i «Om en Ordbog». I motsetning til det gjengse synet på norsk som utarta dansk, slår han fast at det tvert imot er eit «gammelt og ægte Sprog» (1846:57) med eit eige underliggjande system. Det som ikkje høver inn under systemet, er ikkje norsk. Nokre dialektar er betre enn andre, dvs. dei gjer meir av systemet synleg enn

andre, men ingen einskild dialekt har monopol på kvalitet på alle aktuelle område, så som det han kallar «Ordforraadets Rigdom» (57, best utvikla på kvar side av langfjella, særleg i Gudbrandsdalen) og formverket, der Voss og Hardanger merkjer seg ut.

Når Aasen skal vise fram eit heilt, gammalt og ekte språk, er det ikkje noko aktuelt alternativ å lage eit glossarium eller ordliste med berre sæmnorske ord. Da ville språket kor som er framstå som variant av eit anna språk. På den andre sida møtte Aasen seg sjølv i døra da han skulle realisere ambisjonane om å framstille heile språket, fordi det ikkje var heile talemålet som passa inn i definisjonen hans av språket, forstått som det underliggjande norske diasystemet.

Slik gjekk det til at vi fekk den sæmnorske delinga mellom «språket» på den eine sida og «talemålet» på hi som to ikkje heilt kongruente storleikar. I «Om en Ordbog» ser Aasen seg nøydd til å lage ei avgrensing mellom (det implisitte) kulturfenomenet språk og (det implisitte naturfenomenet) talemålet, som kunne innehalde iallfall tre kategoriar med ord som ikkje fortente å få innpass i ordboka. Aasen kallar desse for «unorske» ord (som han eksemplifiserer med *Anstalt*, *anstændig*, *bedrøve* og *erstatte*), «overflødige» ord og «slette» ord, og på moralsk grunnlag sensurerer han vekk eider og skjellsord. Aasens definisjon av dei fullkomnaste ordformene er velkjend, men toler å bli teken opp att her. Det var slike former som «stemmer mest overeens med de beslægtede Ord, med andre ord af samme Slags, og med Formerne i det gamle Sprog» (68). Denne rekkjefølgja innber ei klar prioritering, som Aasen elles her greier ut om. Samtidig er han klar over at det stundom kan vere eit problem at «den fuldkomneste Form [findes] kun i meget faa Dialekter, og deels maa den overalt ansees som forældet» (65).

Kva ser vi her? Jo, på den eine sida ser vi opphavet til det som vel har vore det største problemet i normeringa av nynorsken, nemleg ei grunnleggjande sjølvmotseiing eller iallfall ei sterk spenning. Frå Aasen og framover har nynorsken legitimert seg ut frå ei sjølvforståing som ei meir talemålsnær og dermed (i norsk språk- og allmennideologi) ei meir demokratisk målform enn riksmål ev. bokmål. Samtidig har ein tabuisert delar av det talemålet som nynorsken på demokratisk vis skal framstille. Det er interessant å sjå at dette problemet gjorde seg gjeldande allereie før Aasen hadde gitt ut dei første, presumptivt deskriptive språkverka sine. Samtidig er dette problemet framleis med oss, heilt fram til det nyaste normeringsordskiftet (jf. Sandøy 1998).

På den andre sida ser vi at det grunnleggjande problemet i høve til ordtilfanget i den nynorske skriftnormalen skriv seg tilbake til Aasens kumulative metode, der dei første ovringane av diasystemet fekk aukande verknad etter kvart. Dette framstår såleis som eit interessant døme på korleis dei materielle arbeidsvilkåra til ein leksikograf kan verka inn på resultatet av arbeidet hennar eller – i dette tilfellet – hans.

Litteratur

- Bondevik, Jarle. 1995: Innleiing, *Målsamlingar frå Bergens Stift av Ivar Aasen*, red. Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset, Bergen, ix-xxxvii
- Dalen, Arnold. 2000: Nokre leksikologiske synspunkt på Ivar Aasens målsamlingar, *Ord om ord*, VI, 70-75
- Sandøy, Helge. 1998: Tradisjon eller brott i nynorsk ordtilfang?, *Ordtilfanget i nynorsk – synsmåtar og røynsler*, red. Jan Terje Faarlund, Oslo, 39-48

- Walton, Stephen J. 1996: *Ivar Aasens kropp*, Oslo
- Aasen, Ivar. 1846-47: Om en Ordbog over det norske Almuesprog samt en dertil hørende Grammatik, *Det Kongelige Norske Videnskabers-Selskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede*, Trh., IV, 55-96
- 1848: *Det norske Folkesprogs Grammatik*, Chra.
 - 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*, Chra.
 - 1911-12: *Skrifter i samling*, red. Knut Liestøl, Kra./Kbh., I-III
 - 1957-60: *Brev og dagbøker*, red. Reidar Djupedal, Oslo, I-III
 - 1994: *Målsamlingar frå Sunnmøre*, red. Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset, Bergen
 - 2000: *Dansk-norsk ordbog* [sic] av Ivar Aasen, red. Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset, Bergen

Oversyn over forfattarane

Akselberg, Gunnstein, professor, f. 1949, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplassen 7, NO-5007 Bergen
gunnstein.akselberg@nor.uib.no

Øivin, Andersen, førsteamanuensis, f. 1951, Institutt for lingvistik og litteraturvitenskap, Universitetet i Bergen, Sydneplassen 7, NO-5007 Bergen
oivin.andersen@lil.uib.no

Bakken, Kristin, prosjektdirektør, dr.art., f. 1959, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
kristin.bakken@iln.uio.no

Bergenholtz, Henning, professor, f. 1944, Handelshøjskolen i Århus, Center for Leksikografi, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus
hb@asb.dk

Bjørneset, Tove, fagkonsulent, cand.philol., f. 1965, AKSIS (Avdeling for kultur, språk og informasjonsteknologi), Universitetsforskning Bergen, Allégaten 27, NO-5006 Bergen
tove.bjorneset@aksis.uib.no

Brunstad, Endre, postdoktor og leiar i Noregs Mållag, f. 1967, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplassen 7, NO-5007 Bergen
Endre.Brunstad@nor.uib.no

Braasch, Anna, seniorforsker, f. 1946, Center for Sprogteknologi (CST), Københavns Universitet, Njalsgade 80, DK-2300 København S
anna@cst.dk

Duvå, Grete, lektor, f. 1942, Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus
gd@asb.dk

Eriksson, Ann-Kristin, redaktör, f. 1950, Svenska Akademiens ordbok, Dalbyv. 3, SE-224 60 Lund
ann-kristin.eriksson@svenskaakademien.se

Farø, Ken, Ph.D.-stipendiat, cand.mag., f. 1972, Københavns Universitet, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Njalsgade 80, DK-2300 København
kenfaroe@hum.ku.dk/kenfaroe@hotmail.com

Fjeld, Ruth Vatvedt, professor, f. 1948, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, postboks 1013 Blindern, NO-0315 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Gellerstam, Martin, docent, f. 1936, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, SE-405 30 Göteborg
Martin.Gellerstam@svenska.gu.se

Grepstad, Ottar, direktør, f. 1953, Nynorsk kultursentrum, Indrehovdevegen 176, NO-6160 Hovdebygda
ottar.grepstad@aasentunet.no

Grönros, Eija-Riitta, specialforsker, f. 1951, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörmäs strandväg 25, FI-00500 Helsingfors
eija-riitta.gronros@kotus.fi

Grønvik, Oddrun, hovudredaktør, f. 1947, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
oddrun.gronvik@iln.uio.no

Guttu, Tor, førsteamanuensis, f. 1937, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Boks 1013, NO-0315 Oslo
tor.guttu@iln.uio.no

Hansen, Zakaris Svabo, ordbogsredaktør, mag.art., f. 1962, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, V.U. Hammershaimbs gøta 16, postboks 272, FO-110 Tórshavn
zakarish@setur.fo

Holm, Lars, fil. dr., f. 1934, Sunnanvæg 2 K, SE-222 26 Lund
lars.holm@mbox305.swipnet.se

Jacobsen, Birgitte, Ph.D., lektor, f. 1953, Institut for Grønlandsk Sprog og Litteratur, Ilisimatusarfik / Grønlands Universitet, postboks 279, DK-3900 Nuuk
bija@ilisimatusarfik.gl

Jarvad, Pia, seniorforsker, f. 1946, Dansk Sprogævn, Njalsgade 136, DK-2300 København S
jarvad@dsn.dk

Jenstad, Tor-Erik, redaktør, dr.philos., f. 1956, Norsk Ordbok 2014, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU, NO-7491 Trondheim
tor.jenstad@hf.ntnu.no

Joensen, Hans, cand.phil., f. 1972, Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, V.U. Hammershaimbs gøta 16, postboks 272, FO-110 Tórshavn
hansj@setur.fo

Jónsson, Jón Hilmar, ordboksredaktør, f. 1947, Orðabók Háskólans, Háskóli Íslands, Neshagi 16, IS-107 Reykjavík
jhj@lexis.hi.is

Killingbergtrø, Laurits, førsteamanuensis, hovudredaktør, f. 1940, Norsk Ordbok 2014, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
laurits.killingbergtro@iln.uio.no

Kvaran, Guðrún, prófessor, dr. phil., f. 1943, Orðabók Háskólans, Háskóli Íslands, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík
gkvaran@lexis.hi.is

Laursen, Anne Lise, lektor, f. 1946, ASB Handelshøjskolen i Århus, Fuglesangs Allé 4, DK-8210 Århus
all@asb.dk

Lenstrup, Rita, lektor, f. 1940, Handelshøjskolen i København, Dalgas Have 15, DK-2000 Frederiksberg F
rl.eng@cbs.dk

Lorentzen, Henrik, seniorredaktør, f. 1960, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Lundbladh, Carl-Erik, docent, f. 1949, Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, Box 201, SE-221 00 Lund
c.lundbladh@comhem.se

Lunde, Knut, mag.art., f. 1965, Kunnskapsforlaget, Aschehoug & Gyldendal, Gullhaug Torg 1, NO-0403 Oslo
knut.lunde@oslo.online.no

Malmgren, Sven-Göran, professor, f. 1943, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 SE-Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Martola, Nina, FK, f. 1955, Projektet Svenskan i Finland, Svenska Litteratursällskapet i Finland, Riddaregatan 5, FI-00170 Helsingfors
nina.martola@sls.fi

Nuutinen, Liisa, forskare, f. 1953, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörmäs strandväg 25, FI-00500 Helsingfors
liisa.nuutinen@kotus.fi

Pedersen, Bolette, seniorforsker, f. 1962, Center for Sprogteknologi, Københavns Universitet, Njalsgade 80, DK-2300 S
bolette@cst.dk

Ridings, Daniel, dr., f. 1953, Enhet for digital dokumentasjon, Universitetet i Oslo, postboks 1123 Blindern, NO-0317 Oslo
daniel.ridings@edd.uio.no

Runde, Ålov, redaktør, f. 1967, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
alovr@iln.uio.no

Svardal, Terje, redaktør, f. 1968, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
terje.svardal@iln.uio.no

Svavarsdóttir, Ásta, ordboksredaktør, f. 1955, Orðabók Háskúlns, Háskóli Íslands, Neshaga 16, IS-107 Reykjavík
asta@lexis.hi.is

Trap-Jensen, Lars, ledende redaktør, f. 1960, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Christians Brygge 1, DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Törnqvist, Lars, konsult/Egen konsultverksamhet, f. 1952, Älvkarleövägen 13, SE-11543 Stockholm
lars.tornqvist@telia.com

Vestenfor, Oddmund, redaktør, f. 1967, Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
oddmund.vestenfor@iln.uio.no

Vikør, Lars, professor, hovudredaktør f. 1946, Norsk Ordbok 2014, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
l.s.vikor@inl.uio.no

Walton, Stephen, professor, f. 1958, Ivar Aasen-instituttet, Høgskulen i Volda, postboks 500, NO-6101 Volda
stephen.walton@hivolda.no

Worren, Dagfinn, professor, redaktør f. 1944, Norsk Ordbok 2014, Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo, postboks 1021 Blindern, NO-0315 Oslo
dagfinn.worren@inl.uio.no

Volda 2003 – song til den nordisk leksikografikonferansen i mai

Melodien er «Trad», mellom anna nytta i songen «Ola Diger»:

Teksten er forfatta av Laurits Killingbergtrø, omsett til færøysk av Zakaris Svabo Hansen, svensk av Sven-Göran Malmgren, finsk av Ilse Cantell, dansk av Pia Jarvad, islandsk av Jón Hilmar Jónsson og grønlandsk av Birgitte Jacobsen. Flittig avsunen under konferansen!

Noreg

Volda totusenogtre
ordboksfolk i nord er med!
Opning, plenumsforedrag,
diskusjon den lange dag.
Berre fagstoff? Ingenlunde:
Ekskursjon til øya Runde,
festmiddag i skjørt og dress.
– Leksikografikongress!

Føroyar

Volda tveytúsund og trý
savnar orðbóksfólk til bý.
Setan, fyrilestrarvað,
kjakið varar allan dag.
Faklig evni, ikki bara:
út í Runda ferð vit fara,
veitsla góð og lív og levnað.
– Leksikografikkastevna.

Sverige

Volda tjugohundratre
Nordens ordboksfolk är me'.
Posters, workshop, föredrag,
diskussioner varje dag.
Bara fackstoff? Ingalunda -
Exkursjon till «holmen» Runde
Festmiddag i aftondress,
Lexikografikongress!

Suomi

Konferenssi Voldassa
sanakirjapuuhiassa!
Ensin vankkaa asiaa
konferenssi tarjoaa.
Runden lintusaaren retki
oli vaikuttava hetki.
Illallinen juhlava
konferenssin kruunaava!

Danmark

Volda to tusinde og tre
ordbogsfolk i nord er med!
Åbning, plenumsforedrag,
diskussion den lange dag.
Bare fagstof? Ingenlunde:
Ekskursjon til øen Runde,
festmiddag i skørt og dress,
– leksikografikongres!

Ísland

Volda tvö þúsund og þrjú,
þangað öll við skundum nú.
Orðabókafræðin frjó
fáum stundað alveg nóg.
Eintóm fræði? Engan veginn.
Í eyjaferð við verðum dregin.
Í veislu er stefnt í stássbúning.
Hér stendur orðabókapiing

Grønland

Volda totusind-og-tre
oqaasiliortullu!
Ammaaneq oqalunneq,
oqalugiarnertu.
Sammisaannaat? Immaqumi:
Rundimut takuniaaneq,
assuarneq nerineq.
Oqaasilio-orta!

A

acceptabilitet 204, 210
 ad hoc-bildning 116
 additionstanken 115, 178
 ad-hoc kalker 209
 ækvivalens 121
 ækvivalent 121, 177, 178, 179, 180
 ændring 209
 afledningssuffiks 206
 akkomodations-teori 208
 aktant 255
 alfabetprogresjon 158
 ALLEX-prosjektet 156
 allmänbildning 293, 295, 296, 297, 300
 allmänspråklig 110
 almenordforråd 179
 analytisk 210
 antroponymi 122
 argumentstruktur 16
 argumentstruktureverføring 17
 artikkelstruktur 161
 Atekst 90
 avleiing 87
 avleiingsform 87

B

bastext 283
 betydelsekomponent 116
 betydelseomfang 110
 betydelsevariation 186
 betydningskohæsion 70
 betydningslån 205
 bevinget ord 214
 bildlig användning 151
 bildlig betydelse 133
 bilet-objekt 64
 bilet-tema 64
 bilingval 179
 bilingval ordbog 178
 bilingvalt leksikon 122
 bilingval leksikografi 120
 bilingval ordbog 178
 bokmål 64
 brukerprofil 93
 brukargrensesnitt 64
 bruklighet 113

Bugge 349

bøjning 183
 bøjningsendelse 183
 bøjningsform 253
 bøjningsklasse 183
 bøjningsmønster 183

C

CES 317
 chatte-side 84
 COBUILD 318

D

Daae 349
 danisme 210
 dansk 82, 88
 databaseapplikasjon 65
 dativkonstruktion 183
 definitioner 177, 180, 293, 300
 definitionsordbog 178, 279
 delekvivalens 62
 Den Danske Ordbog 252
 deskription 39
 deskriptiv 36, 41, 43, 48, 49
 dialektale ord 237
 dialekt 178
 dialektord 178
 dialektordbok 221, 331
 digitalt verktøy 31
 digitalisering 33
 digitaliseringsprosjekt 331
 dimensjonering 31
 diminutiv funksjon 88
 divergens-funktion 209
 dokumentasjonsordbok 158
 dokumenttråd 318

E

EAGLES 317
 edition 279
 efterled 117
 eksempelmateriale 177, 179, 182
 eksonym 121
 eksplicit henvisning 102
 ekvivalent 65
 ekvivalering 65

ekvivalere 53
 elektronisk 183
 elektronisk henvisning 99
 elektronisk tekstkorpus 179
 elektronisk tekstsamling 177
 elementarfärg 107, 110
 empirisk basis 36, 49
 encyklopædisk opplysning 122
 encyklopedisk 297, 300
 encyklopedisk information 300, 301
 engelsk 64
 ensproglig 178
 ensyklopedi 339
 ensyklopedologi 339
 e-ordbog 93
 e-ordbogskonsept 93
 ergonymi 122
 Estlandssvensk ordbok 331
 estlandssvenska 331
 etterleddsartikkel 159
 etymologisk 89
 etymologisk information 297
 eufemistisk bildning 136
 eventyrfigur 123

F

fackspråklig 110
 fagintern polysemi 12
 fagoversættelse 95
 faktonym 123
 faktonymisk 123
 false 244
 färgadjektiv 111
 färgbedømmning 107
 färgcirkel 107
 färgperception 106
 färgsymbolik 106
 färgtriangel 107
 fast vending 180, 217
 FDO 179, 180, 182
 fejlalogi 67
 fellesapplikasjon 320
 fellesnordisk prosjekt 64
 fictional name 122
 fiktionym 120
 fiktionymi 122

filmtittel 123, 125
 fleirspråkleg parallellvisning 64
 fleksion 252
 fleksionsangivelse 39
 flerordsenhed 67
 flerordsterm 217
 FO 177, 178, 179, 180, 183
 föråldrad ord 135
 fordelingsstruktur 96
 förled 117
 formaliseret 72, 75
 formelartad 118
 formell parallellitet 55, 57
 formvariation 72
 förutsägbar 118
 fraseologi 68
 frekvensuppgift 134
 fremmedord 237
 fullekivalens 54
 funktionsmæssig 179
 fysikalisk 107
 førsteleddsartikkel 159
 Færøsk ordbog 177
 Færøsk-dansk ordbog 177, 178, 180

G

gamla ord 133
 gamle ord 177
 genitivendelse 182, 183
 genitivform 183
 genomskeinlig 118
 genomskeinlig sammansætning 116
 genus 182, 252
 gjenbruk av ordbokmateriale 54
 gjenstandsdenerende 18
 Google-søk 90
 grammatikalisering 117
 grammatisk böjningsspesifikation 134
 grammatisk opplysning 177, 182, 183, 252
 grammatografi 341
 grenseområdeperspektiv 3

H

halvautomatisk 58
 hapax legomenon 327
 Helmer-databasen 90

hendelsesdenoterende 18
 henvisning 98
 henvisnings- og linkstruktur 104
 henvisningsartikel 101
 henvisningssted 103
 henvisningsstruktur 98, 101
 historisk ord 135, 178
 hjelpeverb 259
 holdning 204, 207
 hovedbetydning 180
 hovedmålgruppe 182
 HTML 317

I

icke-lexikaliserad sammansättning 115
 icke-vag 281
 idiomatisk 205
 idiomatisk vending 210
 idiom 205
 illustrasjon 64
 implicit prækription 47
 implicitt henvisning 102
 indgruppe-mærke 209
 indirekte lån 205
 informationskategori 288
 informationstype 93
 inngangsspråk 289
 innhaldsartikkel 159
 interaktiv kopling 64
 internett 81, 82, 84
 internett-reportasje 90
 intertekstualitet 219
 intransitiv 261
 invarianta 116
 islandsk 64

K

kalker 204, 206, 209
 kancelland 282
 kanonisk 70
 kildeprog 178, 183, 205, 237
 kjeldespråksmateriale 53
 kodeveksler 209
 kognitiv lingvistikk 88
 Kollikon 322
 kollokationell 67

kollokation 67
 kombinatorisk 75
 kommunikasjons-perspektiv 2
 kommunikationsorienteret ordbog 40
 kommunikationssystem 107
 komposita 210
 konkordans 318
 konnotation 123
 konsekvensændring 282
 konsekvensfel 283
 konsistens 157
 konstruksjonsoplysning 252
 kontekst 318
 kontextoberoende 116
 konventionaliserad 116
 konvergens-funktion 209
 korpus 33, 204, 206, 315
 korpusdata 134
 korpusforekomst 71
 korpusstandard 317
 kortform 218
 kulörton 107
 kurmandji 64
 kvalitetsreformnemning 11
 kælenavn 242
 københavner-grønlandsk 208

L

latin 186
 leksikalisert 163
 leksikalsk 73, 163
 leksikografi 339
 leksikografisk parallellkorpus 64
 leksikografisk prosjekt 29
 leksikografisk eksempel 179
 leksikologi 341
 leksiko-syntaktisk ændring 210
 lemma 177, 178, 179, 183
 lemmaliste 177, 178, 179
 lemmaseleksjon 326
 lemmaseleksjon 178
 lemmaudvalg 177, 178
 lemmaurval 280
 lexical diffusion 208
 lexikaliserad 116
 link 99

linkstruktur 101
 Linné 350
 litterær onomastik 124
 litterær tradition 205
 loanshift 205
 lokale ord 177
 lokalord 178
 lokalt ordstof 178
 lös ordbildning 135
 lydmalande 79, 87, 88
 låneord 237
 lånersprog 207
 lånord 85, 86
 låntype 207

M

manuell omsetjing 58
 markör 150, 151, 152, 153, 154
 medier 209
 METABASE 320
 metafor 205
 metaleksikografi 341
 metaordbok 32, 157, 322, 326
 modifikation 73
 monolingval ordbog 178
 morfologisk databas 134
 målgruppe 177, 182
 målsprog 178, 180, 183, 205, 237
 målstyring 31

N

Namen der Fiktion 122
 Nationalencyklopedins databas 134
 navigationslink 99
 navneforskning 132
 nedsättande 149, 150, 151, 152, 153, 154
 nemningsinventar 12
 nemningsutvikling 2
 nemningsuvisse 11
 neologisme 206
 nettbasert ordbok 53
 Neumann 349
 NLO 179, 182
 nollord 137
 nominalisering 16

nominativendelse 182
 non-kompositionel 69
 nordiske grannespråk 65
 Norsk Ordbok 29, 78, 156
 norsk-engelsk ordbok 63
 norsk-tamilsk ordbok 63
 nya ord 133
 nynorsk 64
 nyord 87, 89, 134
 nyordbok 78

O

omarkerad polysemi 187
 omsättning av ord 133
 onomatopoetisk 79
 opslagsord 180, 183, 238
 oqaasileriffik 212
 oqaatsit 204, 206
 ordbogi 206
 ordbogsbruger 183
 ordbogsfunktion 38, 93
 ordbogsprojekt 178
 ordbok for innvandrarer 52
 ordboksdatabas 156, 331
 ordboksdefinition 293
 ordboksfragment 279
 ordboksproporsjonering 328
 ordform 134
 ordklasse 183
 ordklassmärkning 134
 ordlaging 89
 ordlagingsmåte 85, 87, 89
 ordlagingsprosess 80, 85, 87
 ordsprog 180, 217, 218
 ordstof 178, 179
 ortnamn 294, 300
 ortografisk variation 285
 ostensiv definition 110
 ovanlig ord 135
 oversættelseslån 204

P

parafrase-ækvivalent 179
 PAROLE 317
 participiella adjektiv 135
 partikelverb 135

pedagogisk brukargrensesnitt 64
 personnamn 294, 296, 298, 299, 300
 personnavne 237
 petrificerende elementer 217
 pluralis 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49
 pluralisangivelse 38, 40, 41
 pluralisbrug 41, 42, 43
 pluralisdannelse 37, 38, 40, 43
 pluralisform 40, 41, 42, 47, 49
 pluralismorfem 38, 46
 pluralisvariant 37
 politikersprog 208, 209
 polysemt ord 62
 polysemi 16, 186, 281
 polysemi med item 188
 polysyntetisk sprog 206
 PressText 134
 printhenvisning 99
 produktionsordbog 182
 produktivitet 17
 produktnavn 122
 proprier 120, 294, 300
 proskriptiv 36, 41, 49
 prækription 39
 prækriptiv 36, 41, 49
 psykometrisk 107

R

rammestruktur 94
 reception 40, 42
 redigeringsapplikasjon 63
 redigeringsarbejde 180
 redigeringsfase 179
 redigeringsgrensesnitt 64
 redigeringsprogram 34, 156
 redigeringstilgang via Internett 64
 referenskorpus 315
 referent 299
 reform 206
 regionalt avgrensa ordbruk 226
 relativfrekvens 324
 resepsjonsordbog 182
 retskrivningsordbog 206
 rotnominalisering 17

S

sagordbog 37
 sakordbok 346
 samforekomst 217
 samlebegreb 205
 sammansättning 136
 samtidsorienteret 177
 SAOB 186
 Schwach 353
 semantikk 163
 semantisk 9, 34, 85, 86, 87, 88, 89, 179
 semantisk presisering 1
 semantisk uvisse 11
 semantisk kategori 255
 singularis 42
 sjargong 84
 skämtsamt 150, 151
 skjermordlista 64
 skoleordbog 206
 skriftsprog 206
 slang 237
 slangordbok 78
 slangvoren 86
 slips 316
 somali 64
 sorani 64
 spontanlaging 164
 sprogbrug 39, 48
 sprogbruger 40
 sprogkritik 41
 sprogordbog 37
 sprogpolitik 204
 Sprogsekretariatet 212
 sprogteknologisk program 67
 spørsmålstegn 238
 stavningsvariation 282
 stilistisk markör 117
 stilmarkör 150, 151, 152, 153, 154
 stötande 150, 151, 153, 154
 strukturelle forskelle 205
 strukturvariation 69
 strykning av ord 134
 subkorpus 324
 suffiks 87
 superhelt 123
 survey 36
 svag prækription 47

svensk 64, 86
 svenskans ordförråd 186
 Swedberg 186
 Svensk Ordbok 186
 synkront perspektiv 177
 syntaktisk 74
 syntaktisk funktion 263
 syntetisk definition 110
 syntetisk 210
 søkjespråk 64

T

talemåde 217
 talemålsmateriale 221
 tamil 64
 tegneserielokation 123
 TEI 317
 TEI/PAROLE 317
 tekstkorrektion 48
 tekstproduktion 42, 48, 49
 tekstreception 48
 tematisert biletside 64
 textsamling 315
 Thoresen 349
 tid/rom-metaforer 205, 208
 tilgangslink 99
 tilvising 164
 tilvisingsartikkel 159
 toponymi 122
 tosproget 209
 tosprogsleksikografi 122
 tosprogsordbog 120
 transitiv 261
 transparens 70
 trestruktur 160
 tydingsnivå 160

U

udråbstegn 239
 ungdomssjargong 78, 84, 86
 oppslagsord 295, 299, 300
 utgående ord 135
 uttjanta ord 133

V

vag 281
 valens 254
 valensordbok 281
 vardagligt 151, 154
 vending 205
 verbalkollokation 68
 verksekstern tilvisning 164
 verksintern tilvisning 164
 vidensorienteret ordbog 40
 Vinje, Aasmund O. 349
 vurderingskriterier 204

W

webbaserat applikation 318
 webeksterne henvisninger 104
 webinterne henvisninger 104
 websiteinterne henvisninger/links 104

Y

yrkesbeteckning 135

Å

Aasen, Ivar 348